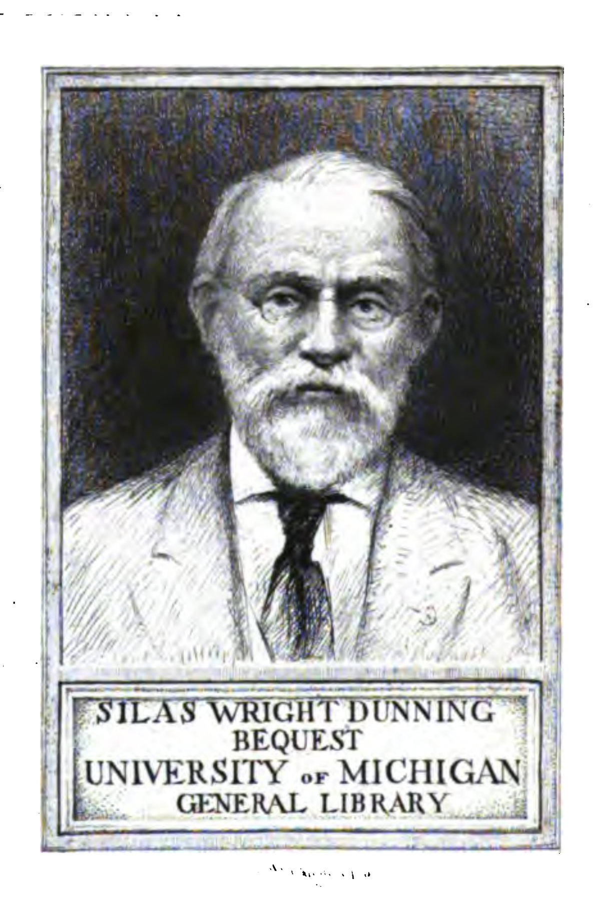

EX LIBRIS
C.J.A.O. JENSEN

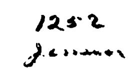

SILAS WRIGHT DUNNING
BEQUEST
UNIVERSITY OF MICHIGAN
GENERAL LIBRARY

DAGLIGT LIV I NORDEN

I DET 16DE AARHUNDREDE

XI

TROELS-LUND,

DAGLIGT LIV I NORDEN

I DET 16DE AARHUNDREDE

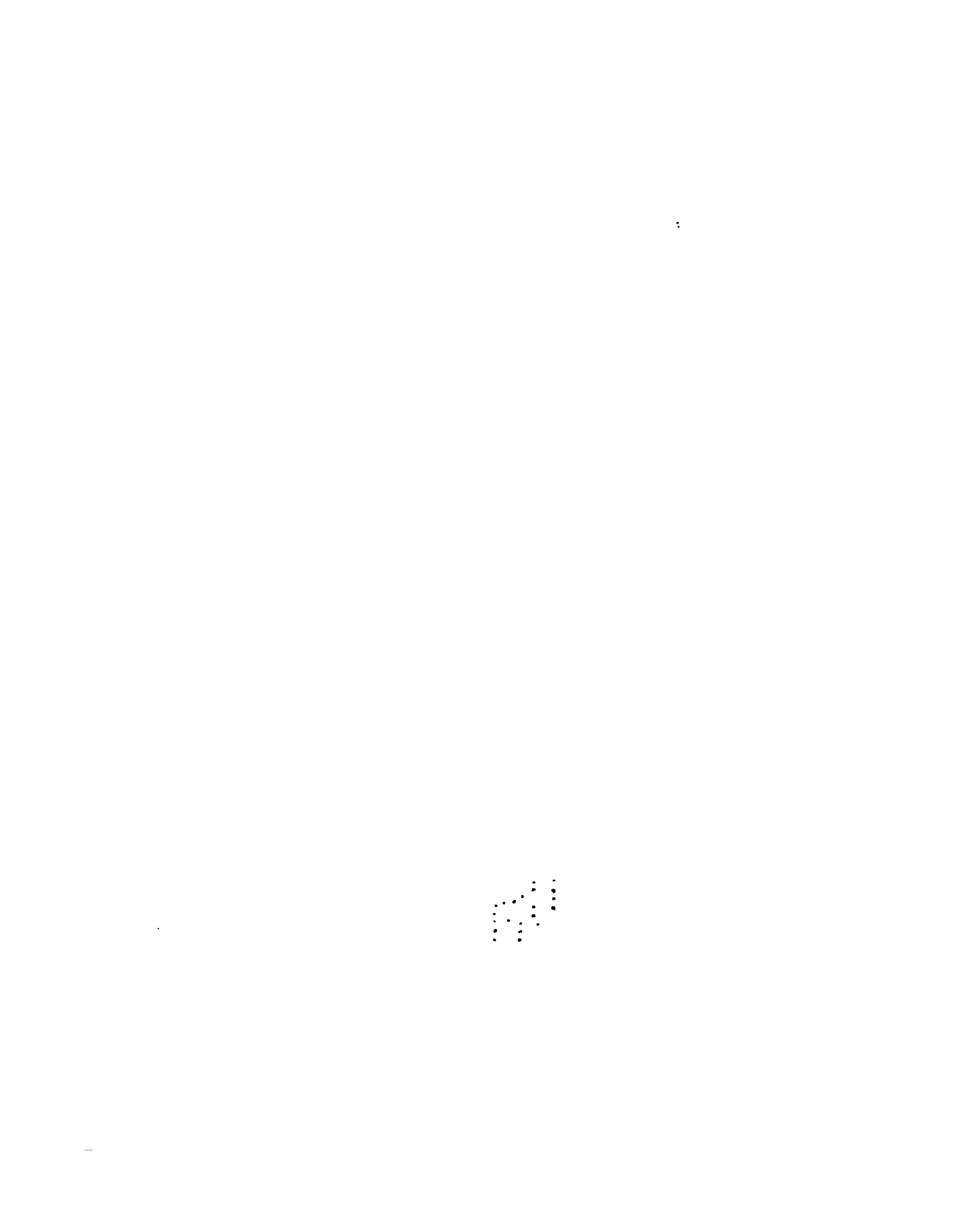
11. BOG: BRYLLUP

FOLKEUDGAVE

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG
GRÆBES BOGTRYKKERI
1904

FORORD.

Afstanden mellem det 16de Aarhundredes og vor Tids Sømmelighedsbegreber er stærkt fremtrædende ved enkelte af de Emner, der behandles i denne Bog. Hvad nu kun kan antydes, udtaltes dengang selv i Opbyggelsesskrifter med djærve, ja kaade Udtryk, eller fremstilledes af Skoleungdommen ved Festskuespil i Overværelse af beundrende Forældre. At forbigaa alt sligt som upassende vilde kun lidet stemme med Kravene til en historisk Fremstilling. Dens Opgave er tværtimod at paavise, hvorledes og hvorfor netop disse Former forekom Datiden passende. Hensynet til Nutiden gør mig det imidlertid til Pligt paa Forhaand at henlede Opmærksomheden herpaa, idet jeg som mit eget Skøn udtaler, at enkelte Afsnit i denne Bog ikke egner sig til Oplæsning i tilfældig Kres eller Læsning for enhver Alder.

Tr.-L.

1.

Naar endelig Søndag Morgen saavel Brud som Brudgom var fuldt smykket, foregik «Brylluppet». Hvad herved egentlig skulde forstaas, var dog ikke let at sige. Endnu i vor Tid er der kun faa Ord, der har en saa ubestemt Betydning og paa engang vækker saa forskelligartede Forestillinger, som Ordet «Bryllup». Uden skarpt at betegne noget enkelt leder det Tanken henimod dels en retslig Indgaaelse af Ægteskab, dels en kirkelig Vielse, dels endelig et Gæstebud. I Samklang hermed kan «Bryllup» i Nutiden staa paa Raadhus, i Kirke, i Hjemmet eller paa offentlig Sted, ja ikke blot paa ét af disse Steder, men paa to eller endog tre af dem i Forening.

Grunden til denne Utydelighed er let forklarlig. Man er vedbleven at bruge det ældgamle Ord som Betegnelse for bestandig nye Skikke og Forhold, og medens Formen saaledes holder ud, bliver Betydningen mere uklar for hvert nyt Indhold, der paaheldes.

Og dog er Forvirringen nutildags kun ringe imod det 16de Aarhundredes. Thi dengang slæbte man ikke blot Ordet men selve Skikkene med sig lige fra Oldtiden. Forvirringen gjaldt dengang ikke blot et enkelt Ords Betydning men først og fremmest, hvilket af alle de mange Led, hvoraf et Bryllup bestod, der udgjorde det egentlig afgørende.

Historisk sét var denne Tilstand ganske naturlig. Af Frygt for at opgive nogen af de ærværdige Former, hvoraf Ægteskabets retslige og religiøse Gyldighed afhang, havde Slægt efter Slægt nøjedes med at bibeholde eller kun svagt omforme de gamle og

forresten tilføje nye, saa at Bryllupsdagen var endt som en historisk Mærkestav, et Tværsnits-Billede af vidt adskilte Tiders Tankelag. Det 16de Aarhundrede grundlagde vel vor Tids Ordning af Bryllupsskikkene, men bibeholdt desuden baade Hedenskabets og Katolicismens.

Det kan da ofte i det enkelte være vanskeligt nok at henføre til rette Udspring den brogede Blanding af Optrin, der betegnede en Bryllups-Søndag i det 16de Aarhundrede. Allerede Dagens første Begivenhed tyder paa Ælde, naar gammel Skik bød, at Brudgommen om Morgenen skulde komme fra sit Hjem til Bryllupsgaarden. Dette faldt jo nemlig kun naturligt, hvis han havde sin Bolig i Nærheden, og Brylluppet f. Eks. var imellem Bysbørn eller tvende fra samme Egn. Men et ganske besynderligt Forlangende var det, naar Brudgommen var fra Jylland, Bruden fra Skaane, og han just i den Anledning var dragen did itide og, som Gud og Hvermand vidste, havde holdt sit Indtog paa Brullupsgaarden Fredagen tilforn. Sligt fik imidlertid ikke at hjælpe. Selv om saa Brudgommen havde været med til at fejre «Møkveld» hele Lørdag Nat med Bryllupsgæsterne, ja selv om han saa — hvad jo ofte var Tilfældet blandt Bønder — i det sidste halve Aar havde levet som Ægtemand med sin Fæstemø paa deres fælles Gaard, saa skulde han dog Søndag Morgen komme dragende did fra sit virkelige eller foregivne Hjem.[1]

I dette Hjem samledes da tidligt om Morgenen en Skare af Brudgommens mandlige Slægt og Venner. Vigtigst af dem alle var «Talsmanden» eller de to «Talsmænd», der jo i sin Tid havde været Ordførere ved Brudgommens Frieri. Som det vil erindres, plejede man hertil paa Landet gerne at vælge Stedets Præst, der altsaa fra tidlig Morgen maatte være paa Færde og stundom endnu før Dag var bleven hentet af tvende Udsendinge med brændende Blus. En Præstesøn i Westergöthland for en 70 Aar siden omtaler endnu sin Skuffelse, da han som Barn første Gang fik Lov at følge sin Fader til et Bryllup, og de tvende Ryttere hentede dem om Morgenen ikke med gnistrende «Tyriblus», men med to osende Staldlygter.[2]

Det var klart, at man saa tidligt paa Døgnet trængte til en Hjertestyrkning, og her, hvor det fortrinsvis var Mænd, der var samlede, lod man Drikkevarerne vederfares Ret. De bevarede

Oplysninger give et ret overskueligt Billede. Paa Fyn ivrede Biskop Jakob Madsen i Aarene 1591 og 92 stærkt mod den overhaandtagende Brændevinsdrik ved denne Lejlighed.[1] I Stralsund tillodes det Aar 1570 at give Gæsterne Rinskvin, men ikke Klaret.[2] I Hamborg 1609 indrømmedes der dem ikke blot Rinskvin, men ogsaa Klaret og Lutendrank, derimod maatte de ikke allerede paa dette Punkt af Døgnet spise Marmelade og Sukat.[3] I Sverige omtaltes det i en lidt senere Tid som en given Sag, at Gæsterne beværtedes med Vin og Brændevin.[4] Og endelig mindedes den oprindelige Drik, Øl, i det gamle Navn for Gildet «Sporeøllet».

Denne Benævnelse sigtede uden Tvivl til, at Gæsterne, i det mindste paa Landet og stundom maaske ogsaa i By, alle skulde være beredne. Maaske var det oprindelig fælles Skik, maaske kun senere Undtagelse i enkelt Egn, at Forsamlingen, oplivet af Morgendrikken, straks skulde ytre sin Erkendtlighed mod Præsten, Brudgommens utrættelige Talsmand. Den ovenomtalte Præstesøn fra Westergöthland fortæller i hvert Fald, hvorledes han mod Slutningen af Maaltidet saa sin Fader blive lidt forlegen, da følgende Overhøring begyndte: «Har Du Sporer?» — «Ja» — «Har Du Sporer?» — «Ja» o. s. v. «Naa, hvordan er det med Provsten? Har han Sporer?» — «Nej, gode Venner!» — «Det var Skade. Vil I andre som jeg, saa samle vi sammen til et Par Sporer til ham.» Derpaa sattes en Tintallerken i Gang Bordet rundt, enhver lagde sin Skærv derpaa, og sluttelig havnede den fyldte Tallerken foran Provsten, der takkede for Gaven.[5]

Naar Hungeren og Tørsten var stillet, tog Talsmanden Ordet og opfordrede Brudgommen med Følge til at bryde op. Dette kaldtes at «tale Brudgommen ud».[6] Denne tog derpaa Afsked med sine Forældre, skønt disse skulde følge med som de andre, og Toget satte sig saa i Bevægelse.

Hvor dette var tilfods,[7] kunde det ikke udfolde sig i sin rette Ansélighed, men til Hest maatte det ofte kunne tage sig prægtigt ud. Rækkefølgen var given af sig selv, den samme omtrent som i Mellemsverig endnu ned i det 19de Aarhundrede. Forrest Brudesvendene, saa Spillemændene, der dog undervejs hyppigt brød ud og red op paa Høje og Bakker for at lade hele Egnen høre, «hvordan det led med Brudefærden». Derpaa kom Brudgommen med sin Fader paa venstre, og Præsten paa den højre Side, efter dem hele det lange Mands-Følge to og to,

og sluttelig Brudgommens Moder og ugifte Søstre eller hvilke andre Kvinder, der fulgte med.[1]

Naar Toget nærmede sig Bryllupsgaarden, red et Par af Brudesvendene som Forridere i Galop forud for at spørge, om Bruden var færdig, og om Brudgommen vilde være velkommen. Disse Sendebud modtoges i Gaarden med Mad og Drikke og sprængte kort efter tilbage med Hilsen fra Bruden og Budskab om, at alt var rede og alle skulde være velkomne. Hvor ældgammel og indgroet denne Skik er, kan sluttes af, at den endnu følges lige troligt i Mellemsverige og paa den Lüneburgske Hede.[2] Det er kun rene Smaa-Afvigelser, svarende til forskelligt Folkepræg, der i Aarhundredernes Løb har vidst at trænge sig ind. Med tysk Grundighed nøjes man mod Syd ikke med Svar af andre, men forlanger Bruden personlig i Tale. I Sverige har man søgt at forstærke Ømhedsgraderne ved at svare første Bud, at Brudgommen skal være Bruden «välkommen», andet Bud: «möcke vålkommen», tredje Bud: «så möcke, möcke välkommen.»

Jo nærmere man kom, des hyppigere sprængte Brudesvendene frem og tilbage paa de dampende Heste, indtil endelig hele Toget svingede ind i Bryllupsgaarden. I Sverige og Norge var denne dengang som nu og vel for Aartusinder siden prydet med Granbuske paa Grinder og Gavle for at skræmme Vætterne bort.[3] Men overalt i Norden i det 16de Aarhundrede, det være sig nu under Tag af Straa, Tegl eller Kobber, tittede fra en eller anden solbrændt lille Rude, fra en Glug eller selv blot gennem en Sprække, kort, hvor man mindst anede det, et nysgerrigt blussende Ansigt Toget imøde. Det var Bruden, der spejdede efter sin Brudgom. Thi derom var der ingen Tvivl, at lykkedes det hende paa denne Dag uset først at faa ham i Sigte, vilde hun være den af de to, der fik Magten inden Døre.[4]

Magten var sød, men den maatte hvile paa Velstand. Ogsaa den var der imidlertid sørget for. Det fik hun Mindelse om, naar hun efter endt Synsforretning ilede ned i Storstuen. Thi det faldt ubekvemt at træde til paa den ene Fod, hvor Pengene laa langs Hosesømmen, og Skoen derfor klemte. Dog sligt var kun Smaating mod, hvad det virkede: at kunne vandre paa Guld hele Livet igennem. Med saadant Maal for Øje kunde man sagtens holde ud selv at danse derpaa den hele Aften. Ogsaa overfor dette ufejlbare Middel gaves der dog Tvivlere; der fandtes endog

Ungersvende, der foretrak en ældre Enke med Midler frem for denne fodfæstede Anvisning paa fremtidig Rigdom. Deres Levevisdom har Samtiden udtrykt saaledes:

Man finder Det i Enkens Bo,
Som ikke er i Pigens Sko.[1]

Naar Brudgomstoget var kommet ind i Gaarden, red det stundom tre Gange omkring i denne, især hvis ved Midsommertide en Majstang stod midt paa Gaardspladsen.[2] Derpaa steg man af Hestene og gik ind, Brudgommen dog ofte lidt langsomt og skottende tilbage. Thi der bagude hos Hestene kunde man faa Fremtidens Slør hævet. Slog hans Hest Hovedet mod Jorden, skulde han snart dø; gjorde Talsmandens det, gialdt Varslet Bruden. Men holdt begge Hovederne kækt i Vejret, laa en lang og lykkelig Fremtid for Brudeparret.[3]. Alle traadte derpaa ind i Stuen, hvor Brudens Slægt og Venner var samlede, og her tog saa Brudgommens Talsmand Ordet for «at tale Bruden ud». Hans Tale var en Forespørgsel til Brudens Forældre, om de nu vilde overlade Brudgommen deres Datter til Hustru efter deres tidligere Tilsagn og paa de aftalte Vilkaar. Svaret herpaa var naturligvis et bestemt men vidtløftigt: «Ja», saafremt ogsaa Brudgommen paa sin Side vilde holde sine Tilsagn. Herpaa fandt en fælles «Haandfæstning» Sted, og Brudgommen, eller Talsmanden paa hans Vegne, takkede Brudens Forældre samt lovede at ville skikke sig baade mod dem og mod deres Datter saaledes, som en Dannemand vel egnede og anstod. Hvad Morgengaven angik skulde han i Morgen lade høre nærmere fra sig, saaledes som aftalt var. Naar Bruden paa denne Vis var overgivet til Brudgommen, gik hun, ligesom han samme Morgen havde gjort, hen til sine Forældre, sagde dem Farvel, og bad dem om Tilgivelse for, «hvis hun nogen Tid i sine Dage dem fortørnet havde».[4] I enkelte Egne af Tyskland har denne sidste smukke Skik holdt sig lige til vore Dage, idet baade Brudgom og Brud hver i sit Hjem, forinden de drage afsted Søndagmorgen, knæle paa et ved Indgangsdøren udbredt, hvidt Tæppe og bede deres Forældre om Forladelse for alt, hvormed de muligt kunne have bedrøvet dem, hvorpaa disse velsigne deres Barn til Afsked.[5]

Hvad var egentlig det, som her var foregaaet? Der kan næppe være nogen Tvivl om, at det var Hovedhandlingen i det gamle, hedenske Bryllup, der nu var fuldbyrdet. Dette havde jo indskrænket sig til, at den smykkede Brud var bleven ført ind i Hallen, hvor Brudgommen ventede. Efterat de ved Trolovelsen givne Løfter var blevne fornyede og bekræftede, havde man berørt Brudens Liv med Thors Hammer og herved tilslaaet Brudgommen hende og viet Pagten. Derpaa havde Ægteparret tømt et Bæger sammen, og den almindelige Drikning var begyndt.[1]

I god Overensstemmelse hermed begyndte da ogsaa nu en almindelig Beværtning, ved hvilken Drikkevarerne spillede en fremtrædende Rolle. Det grundige Underlag, som Brudgommens Følge allerede paa Morgenstunden havde faaet lagt i hans Hjem, blev yderligere eftergaaet og mangefold forbedret. Overhovedet synes Datiden, hvor uklare dens Begreber end monne være om, hvilket Punkt eller hvilken Handling der var det egentlige afgørende i Brylluppet, at have været ret klar over ét: at Drik maatte i hvert Fald regnes for en Hovedbestanddel. Derfor hed det endnu med Oldtidens Udtryk «at drikke Bryllup». Og Drik var det føjelige Mellemled, hvori hver tilkommen Skik indfattedes.

Beværtningen var som i Brudgommens Hjem, om end i endnu større Stil. Af varme Retter ved denne Lejlighed omtales saavel i Tyskland[2] som i Norden[3] kun «Suppe», forresten «Frokost» og Konfekt.[4]

Hovedvægten lagdes paa Brændevin, Øl, Mjød, Rinskvin, og først og fremmest alle Blandingerne af denne: Lutendrank, Klaret og Hypokras. Det er en Efterklang af disse Forhold, naar indtil for nylig paa Ærø Brudeparrets fjernere Slægtninge indbødes til Morgengilde før Kirkegangen, medens de nærmere indbødes til selve Brylluppet, og Morgengildet bar det korte Navn «Brændevin», ligesom Bryllupsgaarden kaldtes «Brændevinsgaarden».[5] I Helsingør opstod Aar 1570 den Mode at byde Gæsterne ved denne Lejlighed ikke blot kolde Drikkevarer men «varm Vin med Sukker», en Slags Morgentoddy, der synes at have tiltalt Befolkningen, men hvorimod Borgemester Henrik Mogensen i Oktober Maaned, just da den kølige Aarstid begyndte, og Skikken ret skulde gøre Gavn, nedlagde et bestemt Forbud.[6]

Virkningen af al denne Morgentravlhed var én og samme og let at forudse. Fra Leipzig til Norge, fra London til Gul-

land, overalt klagedes der i næsten enslydende Udtryk over, at Gæsterne udgik af denne Skærsild halvt eller helt berusede.[1] I den hedenske Oldtid havde dette kunnet være det samme, Dagens Hovedhandling, Bortgiftningen og Vielsen, var jo fuldbyrdet. I den katolske Tid havde det forsaavidt ogsaa kunnet gaa an, som man da gerne havde sondret mellem Bortgiftning og Vielse. Bortgiftningen var eller kunde i hvert Fald være den blot verdslige Handling, der var foregaaet Søndag Morgen. Vielsen derimod var en kirkelig Handling, der først skulde foregaa Mandag Formiddag, og til den Tid kunde dog muligt Gæsterne atter blive ædru.

Men efter Reformationen, og især efter Aar 1582, da kirkeligt Bryllup om Søndagen blev lovbefalet for alle, gik hele dette Væsen ikke længer an. I det 16de Aarhundredes Slutning begyndte da ogsaa enkelte Øvrigheds Personer i Danmark at optræde imod Skikken,[2] og i det følgende Aarhundrede tog Kristian den Fjerde Sagen i sin Haand. En Række Forordninger blev udstedte,[3] og mod Sædvane synes de at være blevne tagne til Følge. I Løbet af den følgende Tid skete der i hvert Fald et betydeligt Omslag paa dette Omraade. Det er nye Forhold i gammel Ramme, naar det i det 19de Aarhundrede hedder f. Eks. om Ærø, hvor som før omtalt Morgengildet endnu har holdt sig: «Skønt Enhver ved den Lejlighed kan tage til sig efter Behag, saa er det dog meget sjeldent, at der sker nogen Uorden».[4]

I det 16de Aarhundrede derimod var det en noget uklar Forsamling, som Talsmanden havde at tiltale, naar han ved Gildets Slutning tog Ordet og opfordrede alle til at følge med til Kirke. Det er neppe helt tilfældigt, at vi i de bevarede Taler af denne Art se Opgaven forskelligt løst, i Reglen ved en kraftig Appel til en eller anden stærk Følelse. I en af Talerne hedder det saaledes: «Nærværende kongelige Majestæt lader Eder alle betakke og tjenstligen vide»..., at vi nu skulle bryde op til Kirke. Ganske vist tilføjes der i det skrevne Udkast, at denne «kongelig Majestæt» var Brudgommen, der jo, som vi tidligere har set, nød kongelig Anseelse paa sin Hædersdag, om end det næppe var Skik just at kalde ham «kongelig Majestæt». Men i en beruset Forsamling var dette en ypperlig Maade at skaffe sig Ørelyd, en ubestemt men virksom Mindelse til brave Dannemænd om, at det næste Par Skridt fra Bordet ud til Hesten var for Konge og Fædreland.

I en anden Tale tages Sagen paa hel anden Vis, idet alle raabes i Gevær. Fanden er ude, «den lede Ægteskabsdjævel, Asmodæus» er paa Spil. Derfor først alle et Fadervor! Saa afsted til Kirken, og Fængkrudt paa Bøsserne, at man kan smelde løs paa ham under Vejs.

I en tredje endelig aabnes der blide, vide Udsigter til fortsat Glæde. Talsmanden takker dem for, hvad de alt har virket, og beder dem nu blot følge Bruden til Kirke og saa atter tilbage «til Maaltid i Gildestuen, at gøre Eder lystige og glade med den Del, som Gud Almægtigste naadeligen undt og forlent haver, og I ogsaa selv har hjulpet til med.»[1]

Hvad enten nu Talsmandens Ord kom som Stormvinden eller som den milde Luftning, ud fik han dem tilsidst og stablet op — Gud vide hvordan — paa de ventende Heste. Udaf denne Mylr og Virvar af smykkede Kvinder, usikre Mænd, utaalmodige Dyr og beundrende Tilskuere, under øredøvende Støj af Piber og Trommer, medens de første Skud brændte løs tidt i farlig Nærhed af Straatag — formedes saa lidt efter lidt, som ifølge en indre Lov, et ordnet Festtog. Malerisk og ikke uden Værdighed bugtede det sig frem gennem Porten ud af Vejen. Endnu ikke sikre paa Ligevægten stirrede de fleste med stive Blik frem mod den gyngende Bue, Hestens Øren beskrev, og kun faa ænsede ude ved yderste Markled Brudens lille Broder, der tappert brødes med en jævnaldrende Kammerat. Og dog virkede han til fælles Bedste. Det var det Sonoffer, som efter gammel Tro krævedes til Sikring imod, at der under Brylluppet blandt Gæsterne yppedes Klammeri og voldtes «Dødsslag».[2]

2.

Førend vi nærmere betragte Brudetoget til Kirke, maa vi søge at klare os Betydningen deraf. Denne laa nemlig, hvor besynderligt det end lyder, ikke oprindeligt i, at man begav sig til Kirke. Tværtimod! Men i Aarhundredernes Løb havde her dannet sig en Bundfældning af Skikke, der, af forskellig Herkomst, tilsidst var brændt sammen til en underlig Enhed. En virkelig Forstaaelse betinges af varsomt her at kunne udsondre det verdslige og det kirkelige fra hinanden.

Allerede i Hedenskabets Dage havde det jo været Skik at dele Giftermaalet i en Dobbelthandling: Bortfæstningen, der var den egentlige og afgørende, og Brylluppet, der kunde følge bagefter, men ikke var nødvendigt for Giftermaalets Gyldighed. Bortfæstningen var en blot verdslig Handling, eller Handel om man saa vil.

Brylluppet derimod var som Bekræftelse i Festform af det samme en mere broget Blanding. I Reglen bestod det af tre Led: En Gentagelse af Bortfæstningen, en guddommelig Indvielse heraf og det store Brudetog — «Brudeløb» som det kaldtes; hvoraf vistnok Ordet «Bryllup» — en offentlig Paavisning af, at nu fulgte Bruden med den Mand, der havde faaet Hammerslag paa hende.

Med sjælden Sejghed havde man i Norden Middelalderen igennem holdt paa denne Ordning. Bortfæstningen vedblev, som vi tidligere i det enkelte har set,[1] at være en blot og bar verdslig Handling. Den kristne Kirke fik lige saa lidt som den hedenske Haand i Hanke med andet end det blot uvigtige Efterspil: Brylluppet.

Men paa dette snævre Omraade udfoldede ogsaa Katolicismen en ikke ringe Virksomhed. Romerkirken overtog som Arv efter Hedenskabet den Skik, at Ægtepagten ved Brylluppet skulde guddommeligt indvies. Kristeligt udførtes dette ved, at

Parret Morgenen efter Brylluppet mødte i Kirken, hvor en Messe læstes over det til Indvielse af den alt indgaaede Pagt. Men denne Vielse kom jo bagefter. Et Forspring kunde faas ved at vie ikke blot Personer, men Ting, og f. Ex. paa selve Bryllupsdagen indvie Brudesengen, Sindbilledet for Pagten. Denne «Vielse» af Brudesengen blev lidt efter lidt en Hovedhandling ved Middelalderens Bryllupsfester. Endelig ad endnu en Vej kunde der naaes frem: Brudetoget, «Brudeløbet» maatte kunne kristnes. Det havde i den hedenske Tid haft sit Hovedudtryk i Brudgommens Hjemføren af Bruden, det offentlige Festbevis for, at hun nu af hendcs Slægt og Venner agtedes som hans. Men det samme kunde jo udtrykkes ved at alle Gæsterne, Brudens som Brudgommens Slægtninge, om Mandagen fulgte med dem til Kirken. Den Messe, som læstes over Brudeparret fik herved større Anseelse, idet Kirken selvfølgelig bød alle Ledsagerne indenfor som Vidner, og uformærkt kunde det herved gaa i Glemme, at Hovedvægten oprindeligt havde ligget blot paa det endrægtige Fællesridt i det Frie.

Saa vidt var Romerkirken naaet ved Reformationen. Bortfæstningen var fremdeles en væsentlig verdslig Handling, Giftermaalets retslige Kærnepunkt. Brylluppet derimod, som efterhaanden var blevet stærkt gennemsyret med kristelige Skikke, var endnu kun en frivillig Sag.

Det blev den lutherske Kirkes Hovedopgave, at faa Giftermaalets retsgyldige Tyngdepunkt flyttet fra Bortfæstningen over i Brylluppet. I denne Anledning blev Bryllup Aar 1582 lovbefalet for alle. Men til denne Omladning fra forreste til bageste Baad indskrænkede Hovedinteressen sig. Det, der havde været anset for det forpligtende ved Bortfæstelsen, skulde nu naturligvis gentages ved Brylluppet, men iøvrigt lod man efterat have koblet de to Handlinger sammen og erklæret Brylluppet for det afgørende, dette — i Praksis idetmindste — have saa temmeligt sin gamle Frispas. Skønt Bryllup nu var en paabudt Handling og erklæret for den ypperste af de to, vedblev det at være som en blot indfanget Hest; Rytteren sad som før paa den forreste og lod, tilfreds med at den anden nu fulgte med, denne løbe som den vilde.

Dette viste sig i den paafaldende Uoverensstemmelse mellem Bryllupsskikkene, som endnu i lange Tider fik Lov til uhindret at herske. Næppe var kirkelig Vielse bleven paabudt alle, førend

den Stand, der tidligere i saa Henseende var gaaet i Spidsen, Adelen, slog om og hævdede for sig Ret til at vies i Hjemmet. Men herved kastedes fra første Færd en Uklarhed ind over, hvad der skulde forstaas ved at «vies udi Kirken».[1] Og ganske naturligt trængte de gamle Begreber fra den katolske Tid sig atter frem, kirkelig Vielse betød for mange kun: Mandagen efter Brylluppet at nyde Nadveren i Kirken, og var altsaa blot en Indvielse af det alt indgaaede Ægteskab. Endnu ned til henimod Slutningen af det 18de Aarhundrede ledtes hos Bønderne i Norge Brudeparret højtideligt til Sengs den ene Aften og drog først til Kirke for at vies den følgende Dag.[2]

Formaaede saaledes den kirkelige Vielse ikke at hævde sin nye Plads som den egentlige Hovedhandling, men sank ofte tilbage til en blot Biomstændighed ved Brylluppet, saa bevarede til Gengæld Brudetoget til Kirken sin gamle Betydning. Man drog i Optog til Kirke ikke for paa Nutids Vis dèr at blive Mand og Hustru — det var jo hyppigt fuldbyrdet forinden — men for som i Oldtiden at vise Alverden, at man agtede hinanden for Ægtefolk, og agtedes derfor af Slægt og Venner. Hvad der foregik inde i Kirken blev stundom næsten en Bisag, medens Turen til og fra Kirke var det egentlige «Brudeløb» eller Bryllup.

Hvor stærk denne ældgamle Opfattelse af Brudetogets Betydning var baade i Skandinavien og Tyskland, gav sig tilkende paa mange Maader. En svensk Forfatter i det 17de Aarhundrede betegnede endnu Brylluppet som bestaaende af de to Led: Brudetoget til Kirken og Vielsen.[3] I en Bog, der udkom i København Aar 1601, hedder det om Bryllupsgæsterne, at Hensigten med dem er, «at de kunne give Vidnesbyrd, at Forældrene efter kristelig Orden ere førte aabenbarlig paa Gaden til og fra Kirken, til Bords og til Sengs, og at deres Børn derfor ere avlede udi en ret Ægteseng».[4] I en tysk Formularbog af 1629 betegnes det at holde Bryllup saaledes: «at fuldbyrde Ægteskabsløftet ved offentlig Kirkegang, Vielse og Bilager».[5] Det staaende tyske Udtryk for Brudetoget var det uoversættelige: «gehen zu Kirch und Strasz».[6] Med sædvanlig Sikkerhed anvendtes dette paa selv de fjerneste Tiders Forhold. Det hedder saaledes i en Brudeprædiken af 1584: «Laban anrettede et skønne Bryllup for sin Svigersøn Jakob og indbød mange Naboer og gode Venner, paa det at de maatte gøre sig glade med ham og hans Datter

og hjælpe med til at bevidne for Alverden, at Brud og Brudgom gik offentlig med hinanden zu Kirch und Strasz og med Gud og Ære kom i Ægtestand».[1]

Som en Følge heraf var det da ogsaa staaende Skik, at, selv om Vielsen holdtes «paa Salen» som det kaldtes, det vil sige foregik i Hjemmet eller paa Raadhuset, udelodes ikke derfor Brudetoget til Kirken, men foregik til en almindelig Gudstjeneste samme Dag eller Dagen efter. Denne Skik omtales ofte hos Adelen i Danmark.[2] Ved Forordningen af 11. Juni 1654 synes den at være bleven ligefrem paabudt, idet det her hedder, at Adelen vel maa holde Vielse «paa Salen», «dog at Prædiken og Gudstjeneste ikke forsømmes».[3] Ved Frederik den Andens Bryllup løstes Opgaven paa den Maade, at Kongeparret viedes «paa Salen» om Søndagen og Bruden kronedes i Frue Kirke om Mandagen.[4] Endnu er det Skik hos Landbefolkningen baade paa Sjælland og Fyn, at Brudeparret paa Brylluppets anden eller tredie Dag, der altsaa maa være en Søndag, ledsages til Kirke i festligt Optog af alle Gæsterne «for at hente Held».[5]

Af alt dette vil det da forstaas, at Brudetoget til Kirke i det 16de Aarhundrede var noget vidt forskelligt fra, hvad vi nu forstaa ved de samme Ord. Medens Turen til Kirken nu til Dags er den betydningsløse Indledning til Brylluppets Hovedhandling: Vielsen i Kirken, udgjorde Brudetoget i det 16de Aarhundrede en væsentlig Del af Brylluppet, overstraalede ubevidst hos mange den Bekræftelse deraf, som skulde finde Sted i Kirken, og hidledte sin Herkomst fra en Tid, førend Kirken var til, og «Brudeløb» desuagtet var «Bryllup».

Brudetoget til Kirken i det 16de Aarhundrede afveg i By og paa Land noget fra hinanden. I By gik man i Reglen, paa Land red man gerne eller red og kørte. Forholdene krydsedes dog, naar f. Ex. Landadel holdt Bryllup paa Raadhus i Købstad, og de besynderligste Blandingstog kunde da opstaa. Ved Dronning Sophias ovennævnte Brudetog til Frue Kirke baade gik, red og kørte Deltagerne.

En større Forskel medførte dog den føromtalte Overtro, at Parret ikke maatte uddrage fra et og samme Hus. Paa Landet ansaa man i Reglen Ulykken for afværget ved, at Brudgommen om Morgenen kom dragende fra sit Hjem til Bryllupsgaarden,

saa kunde Parret godt følges herfra til Kirken. I By derimod, hvor Afstanden mellem Hjemmene var saa kort, og det at følges alle for at være mandstærke mod Overfald var en forlængst glemt Forsigtighedsregel, holdt man hyppigt paa, at Brudgom og Brud skulde komme til Kirke i to Optog, hvoraf dog stundom det ene gik det andet i Møde undervejs.

I Forbindelse hermed uddannede sig saa stedlige eller landskabelige Forskelligheder, idet man snart holdt paa, at Bruden skulde komme først til Kirke, snart Brudgommen;[1] eller at Bruden skulde fremledes af to Mænd, saaledes baade i Sverige og Norge, medens man i Danmark hyppigt lod hende ledsages af sine tvende Bruderedere.[2]

Disse Uligheder var dog kun ringe mod det Fællespræg, som udmærkede Brudetoget og gjorde dette til en egen Art Festlighed, forskellig fra alt andet i Datiden.

Nutiden har ondt ved at forstaa den Vægt, som tillagdes det at være med i sligt et Optog, den Iver, hvormed enhver holdt paa at indtage den ham tilkommende Plads i Skaren. Her var aabenbart en uklar, men stærk religiøs Stemning til Stede, ældgamle nedarvede Festindtryk, som man blindt gav sig hen til. Døende maatte saaledes f. Ex. den gamle Rigsraad Jørgen Rosenkrands endnu med til et saadant Bryllupstog i Kolding Fastelavn 1596; han var for svag til at deltage i nogen selskabelig Sammenkomst, men ikke destomindre maatte han nødvendigvis «følge Brudgommen med Raadet til Kirken og fra».[3] En saa fint dannet og overlegen Mand som Dr. Otto Sperling kom i heftig Bevægelse ved Tanken om, at En, der stod Brudgommen fjernere end han, muligt skulde gaa forud for ham i Følget. Hans egen betegnende Beretning, varm endnu skønt nedskreven længe efter Optrinet, lyder saaledes:

«Skyld i vort Uvenskab var Borgemester Jakob Mikkelsen selv, thi da vi engang sammen skulde følge en Brudgom til Kirke, kom han til mig med saadanne Ord: «Hr. Doktor! I fortænker Eder ikke, dersom jeg træder ind for Eder». Jeg svarede: «Hr. Borgemester! I fortænker Eder vel ikke selv, dersom jeg tager min Plads dèr, som jeg bør at tage». Som vi nu skulde til at vandre afsted med Brudgommen, søgte Mikkelsen at træde ind foran mig; men jeg var ham for hurtig, og indtog min tilbørlige Plads, hvorefter jeg vendte mig om til ham og sagde sagte: «Hr. Borgemester! Dèr falder Eders Gang bag efter

mig». Det tog den gode Herre fortrydeligt op.» — Endnu ved Erindringen blusser Sperlings Vrede op paany, og han betegner Borgemesterens Færd som «Forsøg paa offentligt at forhaane ham». At han heller ikke i Virkeligheden havde ladet den Sag være glemt, vidner hans Tilføjelse om: «Jeg kunde da heller ikke dy mig, da vi næste Gang fulgte en Brudgom, men maatte sige til ham: «Vil Hr. Borgemesteren ikke tage Plads?»[1]

Under Klokkeringning drog Skaren fremad. Paa Landet var det Skik den Gang, som senere,[2] at der kimedes, saasnart Toget satte sig i Bevægelse til Kirken; ligeledes at Klokkerne ringede i hver Kirkeby, man drog igennem.[3] Men Ringningen fik dog først Art i de større Byer, hvor man ikke blot kunde lade kime fra Sognekirkens Taarn, men samtidig faa sat de andre Klokker i Gang, i København f. Ex. «de store Klokker til Vor Frue».[4] Intet Under da, at der ved mangt et Bryllup var baade en «Kimer» og en «Ringer».[5] Flere Smaatræk vidne om, hvor stærkt der blev ringet. En passende Begyndelse paa et Bryllupsdigt fra en lidt senere Tid var saaledes:

> Hvad? hvad er det for Klang, mens det saa heftigt kimer,
> Og alle Klokker gaa?[6]

Om en Klokke i Skt Bodils Kirke paa Bornholm, der sprang og maatte omstøbes, beretter Indskriften, at den fik sin Skade,

> «Dèr jeg som Bedemand til Bryllup Gæster kaldte».

I Spidsen for Toget gik Musiken. Fattigst var en Piber alene. Hos alle velstillede legtes der baade paa Piber og Trommer, hvilke sidste var det mest yndede Instrument hos Folkets brede Lag. Endnu i Slutningen af det 18de Aarhundrede brugtes i Thelemarken i Norge ved Bryllupper kun Trommer.[8] Men i Danmark var man i det 16de Aarhundrede allerede naaet videre og krævede, naar det skulde gaa ret fornemt til, tillige Trompeter. Til Christiern den Andens Bryllup Aar 1515 maatte vel de ni Trompetere forskrives til Laans fra Sachsen.[9] Men allerede Aar 1525 kunde den sidste katolske Biskop i Viborg, Jørgen Friis, overlade Preben Podebusk til hans Datters Brudetog baade en Trompeter og en «Giger».[10] Aar 1560 kunde Frederik II laane Otto Banner til hans Bryllup med Ingeborg Skeel fire Trompeter og de to Kedeltrommer.[11] Og om Dronning Sophias Tog til Frue Kirke Aar 1572 hedder det:

. . . Ginge der otte Trompetere frem
Og to Kedeltrommer bares for dem,
De gave af sig stor Lyd og Sang,
at det højt op i Skyen klang.[1]

Byerne fulgte troligt efter. De to Spillemænd, som ansattes i Helsingør Aar 1579, var ganske vist endnu kun en Trommeslager og en Piber.[2] Men snart efter ansattes baade i Helsingør,[3] i Ribe,[4] Randers,[5] København[6] og flere andre Byer «Instrumentister» og «Taarnmænd», hvem man udtrykkeligt gav Anvisning paa som en Hovedindtægt at spille for Brudetog til og fra Kirke.

Endnu længe efter søgte man i Byerne at holde Hævd over Brugen af Trompeter. Aar 1636 befalede saaledes Christian den Fjerde, at Trompeter kun maatte bruges ved de «fornemme Borgeres» Bryllup, og endda kun til Maade, men aldeles ikke ved de «mellemste Borgeres».[7] Og endnu saa langt ned som Aar 1715 hedder det i Haderslev: «Da simple Borgere og Haandværkere turde arrogere sig Ledsagelsen med Trompeter til og fra Kirken, og det dog er billigt heri ogsaa at være en Forskel, saa maa kun de fornemste og mest formuende bruge Trompeter ved Kirkegangen, men være de andre aldeles forbudt».[8]

Saameget des flittigere benyttede de begunstigede sig af Forretten. «Havde Doktor Balsløv Bryllup med min Moster, Karen Thomasdatter Risbrigh. Til denne Festivitet vare foruden vore egne Trompetere i Odense ogsaa Stads-Instrumentisterne fra Haderslev forskrevne»,[9] hedder det 1661. Aar 1671 skriver en rejsende om Nyborg: «Om Søndagen var en Brud i Kirke til Højmesse. Blæstes i Trompeter paa Gaden, kimtes med Klokkerne».[10] Og at Ævret endelig, i København i det mindste, var opgivet fremgaar af Holbergs Ord i Barselstuen: «Kommer man til en Skræders eller Skomagers Bryllup, bliver man imodtagen med Trompeter og Valdhorner».[11]

Til Grundstammen af Piber, Trommer og Trompeter føjedes i det 16de Aarhundrede ofte andre Instrumenter, især Strengespil og Pauker. Det kunde saaledes blive et ret anseeligt Orkester, der gik i Spidsen, og man forstaar vel, baade at slig Musik var forbudt et Aar efter hver Konges Bortgang[12], og at et Brudetog maatte umuliggøre al anden Færdsel. Som det hedder i en gammel Opskrift om Oluf Daaes Bryllup: «Blev en Skrædersvend og tvende Børn beskadigede af tvende løbske Heste. Gud er for alt at takke, som bevarede Hs. Majestæt, Prinsen

og Prinsessen samt den ganske Brudeskare og andre Godtfolk, thi samme Heste løb ind iblandt Brudeskaren paa Amagertorv og stedtes ikke førend i Klædeboderne».[1]

Hvad der gav Brudetogets Musik sit ejendommeligste Præg, laa dog paa et andet Omraade end det rent musikalske. Denne Musik var mere end Glædesudtryk og tilsigtede andet end blot Vellyd. Det, hvorpaa det kom an, var først og fremmest Støj, og den Musik var den bedste, hvor Toget brød frem som et Uvejr af brummende Trommer og Trompetskrald, mellem hvilke Piberne skar igennem, medens Luften bølgede Bim-Bam og Tschim-Tscham fra Kirkeklokker og Pauker. Thi det, hvorom det gjaldt, var at skræmme de usynlige Fjender bort, værge Brudgom og Brud mod Angreb af Mørkets Magter.

Hvem disse egentlig var, gjorde man sig kun uklart Rede for. I den hedenske Tid havde man kaldt dem Vætter og Jætter, senere Trolde og Underjordiske eller Fanden selv. I det 16de Aarhundrede, hvor der var stærk Tilbøjelighed til at fremhæve Djævlenes uhyre Antal samt sondre mellem deres forskellige Arter af Virksomhed, henlagde man gerne alt, hvad der vedkom Bryllup, under Ægteskabsdjævelen, Asmodæus.

Men ligegyldigt hvad Navn man gav, saa vidste hver Egn med Gysen at melde om, hvad der var hændet netop dèr. Mellem Haderiis og Hadderup Kirke ved Holstebro havde saaledes Troldene tryllet Taage frem og i Skjul af den snappet Bruden bort paa Vejen til Kirke; intet Brudetog vovede mere at drage samme Vej. Noget lignende var sket ved Borbjerg Kirke. Hvad hjalp det, at Brudens Broder, da de skulde over Broen, og Taagen faldt paa, red ved hendes Side og hug med sin Slire til højre og venstre! Et Skrig, saa lysnede det atter, men Bruden var borte. Ved «Brudehøj» dèr i Nærheden havde Djævelen faaet fat i en Brud, skønt der var en Karl paa hver Side. Brudekronen ydede hende kun et kortvarigt Værn. Vel vilde ikke den gamle Mand, hvem Fanden bød Penge derfor, tage den af hende, men Hyrdedrengen lod sig friste, tog baade den og Knappenaalene af hende, og dermed forsvandt hun. Enhver paa Sjælland vidste Besked om Stenen ved Sonnerup med Fan-

dens Fodtrin. Haard var Kampen, thi Bruderederne havde sat Kransen paa hende i Jesu Navn. Men for en Hat fuld af Penge lod tilsidst en sig bevæge til at tage Kransen af hende. Hvorfor gik ingen Brud gennem Hoveddøren i Ringsted Kirke? Og «Brudebænken» i Hulvejen ved Ivetofte i Skaane! Hvem var det, der her knuste Ryggen paa en Brud og førte en anden Fanden i Vold til Brattingsborg?[1]

Nej, Nej, til at lede en Brud uskadt frem hørte de nødvendige Tre: Erfaring, Musik og Brudefakler. Erfaring dannede Forudsætningen, forsaavidt kun den kendte Vejen, man kunde drage; men hermed var ikke alt gjort, selve Brudetoget maatte være udstyret som en vel udrustet Angrebskolonne: Musiken brød Hul i den Skybanke af Mørkets Aander, der stod spærrende foran, og Faklerne dækkede Togets Flanker, idet den rene Ild skræmmede og Osen viftede dem, vederstyggeligt som Offerrøg, under Næsen.

Brudefakler eller Brudeblus, som de gerne kaldtes i det 16de Aarhnndrede, brugtes da i hele Norden. Hos de fattige bestod de vel ofte kun i «Tyripinde», men hos de velstaaende og hos Adelen var det Vokslys, hvis Antal og Størrelse svarede til Brylluppets Anseelighed. Ærkebisp Olaus Magnus fortæller, at man i Sverrig ofte havde dem meget høje og af forskelligt farvet Voks, omvundne med Silkebaand; naar Brudeparret drog tilbage fra Kirken, efterlod man Lysene som et Offer, men Blussedragerne kæmpede indbyrdes med stor Heftighed om Stumperne af de omvundne Silkebaand.[2] Noget lignende var Skik i Danmark. Aar 1561 indskærpedes det saaledes paa Roskilde Landemode, at der under Gudstjenesten kun maatte brænde to Lys paa Alteret «uden naar der er Blus for Brudefolk».[3] I Ribe blev det samme Aar vedtaget, at Lysene eller Blussene ikke maatte være omvundne med Silke eller andet. Og hertil søgte man endnu at føje den haarde Bestemmelse, at «naar de, der bære Blussene, ikke komme tidligt nok frem» — Blussestagerne skulde nemlig først hentes i Kirken — saa skulde Bruden begive sig paa Vej uden dem, men Blussebærerne skulde bøde en Daler hver.[4] Endnu ved Prins Christians Bryllup Aar 1634 var den gamle Skik i fuldt Flor. 24 unge Adelsmænd mødte her som Blussedragere, deres Kerter var omvundne med gule og røde Silkebaand, og selv bar de lignende Baand om Halsen.[5]

Hvor dybt rodfæstet Brugen af Brudeblus var i Danmark,

kan bedst ses af Reformatorernes forgæves Forsøg paa at ophæve Skikken. Der var al mulig Grund at afskaffe dem ligesom de mange andre Vokslys, man i den katolske Tid havde bragt som Offer til de forskellige Altere i Kirken; og man begyndte ogsaa med at forbyde dem. Men allerede ved Aarhundredets Midte maatte Biskop Peder Palladius sige rundt om i Menighederne paa Sjælland:

«Naar Brud og Brudgom komme til Kirke, da maa de have to tændte Lys for dem paa deres Blussestager; og derfor staar deres Blussestager her i Kirken paa det Sted, som de ugudelige Faner stod tilforn. Hvorfor staar disse Blussestager her for Hvermands Øjne? De staar Ægteskab til Hæder og Ære» osv.

«Det er godt, at de Blussestager bliver ved Magt udi hver Sognekirke, saa vel for ædel som for uædel, for de har end noget at mærke [ɔ: betyde] og var udi ingen Vanbrug, som andre Ting var, der nu er ødelagte. Derfor har det ikke været Behov at lægge dem øde. Men det hændte dem, som begyndte først at bryde Pavedommen ned, som det plejer at hænde en Tømmermand, der bryder et gammelt Hus ned: Han bryder ogsaa isønder uforseende en Løsholt eller andet saadant, som maatte end have tjent i det nye Hus. Saa gik det ogsaa med disse Blussestager og andet mere; det kan ikke saa nøje agtes, naar man bryder ned, man kan end jo siden finde iblandt det gamle Tømmer noget, som kan due til det nye Hus. Saa har disse Blussestager og deres Brug her udi Kirken, hvorfor Kirkeværgerne kunne holde dem ved Magt med to smaa Vokslys paa.»

«Hvad mærke [betyde] de Lys, som brænde for Brud og Brudgom? . . . Det ene Lys mærker, at Bruds og Brudgoms Hjerter skulle brænde i en stadig Tro til Jesum Kristum . . . Det andet Lys mærker, at Bruds og Brudgoms Hjerter skulle brænde i en ret Ægteskabs Tro tilsammen . . . Og end mærker det den tredie Tro, som Du skal holde med din Genbo og Nabo» . . .[1]

Som det vil ses er denne Peder Palladius' Udlægning af Brudeblussenes Betydning i høj Grad haartrukken, de tvende Lys skulle betegne tre Slags Tro. Større Betydning ligger der i, hvad den selv lader mærke, at da Brugen af Brudeblus ikke havde kunnet afskaffes, søgte man nu at bortforklare Sagen saa godt som muligt.

Næppe fattede nogen dog Lid til den kunstige Forklaring.

Thi Sagen selv var simpel og klar: Man brændte Lys for en Brud, som man gjorde det over Nyfødte og over de Døde, af en og samme Grund, for at skærme dem mod de onde Aander. Ilden var Menneskets ældste Ven. Fra den skrev sig de ældgamle Skikke. Dens Magt forblev uberørt af, om Sjællands Bisp bortforklarede den eller ej.

Støj og Ild var de virksomste Midler mod Mørkets Magter. Men begge forenedes i Bøsseskud. Lige fra Aarhundredets Begyndelse, da haandtérlige Bøsser var komne i Folkebrug, var disses Anvendelse ved denne Lejlighed en given Sag. Trods alle Forbud af Frygt for Straatagene knaldede da Skud paa Skud fra Toget selv og fra Venner langs Vejen. Hvor hurtigt og med hvilken indre Nødvendighed denne Skik har bredt sig, fremgaar af, at den øjeblikkelig er opstaaet overalt, hvor Geværer er trængte hen. Ikke blot udtrykte Nordboen sin Bryllupsstemning ved Geværskud, men Beduinen og Indianeren gør den Dag i Dag det samme.

Til fuldstændig Dækning krævedes endnu, at Toget holdt tæt sammen. Thi blev der en «Slippe» i Rækken, vilde Djævlen ufejlbarligt passe sit Snit og bryde igennem. Følgerne heraf var uberegnelige og strakte sig ikke blot til den afskaarne Trop. Han kunde ligesaa vel benytte sig heraf til at fjerne Ægteparrets Sind fra hinanden eller til at volde de ugifte Kvinder i Toget Mén.[1]

Derfor sprængte ogsaa ved ridende Tog flere af Forgangssvendene uafbrudt frem og tilbage langs Siderne af Skaren for at holde Forbindelsen vedlige; og derfor gjaldt det som Hovedregel ved enhver Brudefærd ikke at ile paa. «At gaa som man skulde lede en Brud» blev ganske naturligt Betegnelsen for en værdig og langsom Gang.[2]

Paa den anden Side maatte der heller ikke komme ligefremme Standsninger. Sligt voldte, at Parret blev led af hinanden. Derfor sindige Folk i Spidsen, der drog jævnt afsted, hverken for hurtigt eller for langsomt. Og i værste Fald alle Mand Marsch paa Stedet! thi uovervindelige Hindringer kunde møde forude som f. Eks. en gammel Kone, der varslede Ulykke, og hvem man derfor maatte enten lade komme forbi eller skaffe af Vejen.[3]

Brudetogets Orden var forskellig, alt eftersom Bruden eller Brudgommen drog forrest, eller de fulgtes Side om Side. Nærmest foran Brud og Brudgom kom i hvert Fald Forgangskvinderne og Forgangssvendene, og bagefter det egentlige kvindelige og mandlige Følge.

Brudens Plads i Toget var let kendelig, idet der over hende hyppigt bares en Himmel. Det er denne gamle Skik, hvortil der sigtes i Folkevisens Ord:

Saa løfted de over hende Himmel skøn,
Og bare saa over hende Skrud.
Saa fulgte de hende i Salen hen
Og kaldte hende Kongens Brud.[1]

Himlen havde sikkert oprindeligt haft en religiøs og sindbilledlig Betydning, foruden at den gjorde Gavn som Sol- og Regnskærm. Saalidt som en Paraply i Nutiden kunde den dog yde fuld Dækning. Det kunde gaa som ved Brylluppet i Odense, hvor Himlen foroven viste sig stærkere end Brude-Himlen forneden og Brud og Brudetog maatte tage Flugten; «thi der de kom af Kirken, paafaldt en mægtig stor Pladskregn med Torden, Lynild og Hagel, saa at de maatte paa Vejen forføje sig med Bruden udi en ilende Hast ind til en Borgeres og Guldsmeds, ved Navn Matthiasen, tvert for Flakhaven boendes.»[2]

En meget stor Himmel var at foretrække, men den voldte let de fire Mand Besvær at bære. En saadan stor Himmel fandtes jo imidlertid spændt over Datidens Pragtvogne. Den Udvej blev da oftere benyttet at anbringe Bruden til Vogns. Allerede i Folkevisen om Hr. Nilus og Hr. Tidemand omtales dette:

Dandronning beder alle sine Mænd,
Baade Riddere og adelige Svende;
«I ride med os til Kirke idag!
«Vor unge Brud skulle I tjene.»

Den unge Brud ager i forgyldene Karm
Alt over de grønne Enge.
Hr. Tidemand rider i Brudeskare,
Han lader sin Ganger springe.[3]

Dronning Sophia var ligeledes til Vogns ved sit Brudetog til Kroningen i Frue Kirke 1572.

Med Gyldenstykke var Karmen overslagen
Og gyldene Fryndser der rundt om dragen.

En Misforstaaelse vilde det dog være, om slig Kørsel skulde opfattes som Forsøg paa at spare. Derfor, næppe standsede Dronning Sophias Vogn foran Frue Kirke, førend straks en ny Himmel dukkede frem til at bære over Bruden:

Der Dronningen skulde af Vognen nu staa,
Og hun i Kirken saa skulde indgaa,
Da bares over hende en Himling saa stor.
Af idel Gyldenstykke var han gjort,
Fire Mænd af Raadet de monne den bære.[1]

Naar Brud og Brudgom fulgtes Side om Side til Kirke, var han hendes naturlige Ledsager og Beskytter. Sligt Følgeskab laa nær, naar Brudetoget foretoges paa en af Brylluppets senere Dage, hvor de i Virkeligheden alt var Mand og Hustru. Det gjaldt da om at gaa trykkede tæt op mod hinanden, saa at intet ondt kunde komme imellem. Var de til Hest, holdt Brudgommen hendes Hest ved Bidslet, for at ingen skulde kunne ride imellem, men han selv maatte beholde hende.[2]

Drog Brudens Tog derimod for sig, eller fulgtes vel de tvende Tog ad, men hver paa sin Plads i Fællestoget, saa faldt det naturligt, at Bruden havde en eller tvende Ledsagere, der »ledte« hende frem. I Danmark synes dette Hverv tidligere hyppigt at have tilkommet den ene af eller begge de to Kvinder, der var Bruderedere. Muligt skrev dette sig fra den Skik at køre til Kirke. I Sverrig og Norge, hvor man altid red eller gik til Kirke, brugtes kun mandlige Brudeledere.

Mærkeligt nok slog i Danmark Skikken om ved det 16de Aarhundredes Midte, og det blev nu Brug hos de højere Stænder, maaske efter tysk Mønster,[3] at Jomfrubrud skulde ledes af tvende Mænd, Enkebrud derimod af Kvinder. Næppe var dette fastslaaet som fint, førend der blev et Kapløb hos de lavere stillede om at naa med. Men under Christian den Fjerde i det mindste vaagede Øvrigheden over, at blandt Almuesfolk ledtes Bruden fremdeles kun af Kvinder. Det er da Udtryk for nyslaaet Glæde over at være paa den rette Side, naar det om tvende Præstebryllupper siden kunde hedde: Biskopperne i Aalborg og Viborg ledte Bruden til og fra Kirke; og om det andet, hvor

Præsten ægtede sin Formands Enke: «Bruden gik mellem Hr. Hannibal Sehesteds Dame [Hustru] Frøken Christina, og hendes Datter.»[1]

Næppe tilfældigt mindede denne Maade at lede Bruden til Kirke mellem tvende Mænd om en anden Art Tog didhen af stillere Art. I den katolske Tid var unge Kvinder paa samme Vis blevne førte til Kirke, for at vies som Kristi Brud og klostergives. Endnu efter Reformationens Indførelse fulgtes en Stund samme Skik. Paa en Pille i Maribo Kirke læses eller læstes der for ikke lang Tid siden om Jomfru Anna Gøye (Birgitte Gøyes Halvsøster), at hun Aar 1556, kun 11 Aar gammel, var bleven indgiven i Maribo Kloster og indledt af Kongens Sønner Hertug Magnus og Hertug Hans[2] — to unge Vejvisere iøvrigt til saa afgørende et Skridt, den ene var kun 16, den anden 11 Aar gammel.

Kørte eller red Bruden kunde hun haabe at naa tør til Kirke. Værre var baade hun og det øvrige kvindelige Følge stillet, saafremt de gik. Datidens Gader egnede sig, som vi tidligere har omtalt, ikke til at betrædes, og en udskaaren Fløjels Sko om en Klædes Hose ydede kun et ringe Værn. Hvor ilde set Gadeurenligheden var, lader sig sprogligt aflæse i den Hurtighed, hvormed Betegnelserne her have maattet afløses som usømmelige. Siden det 16de Aarhundrede har Sproget herom afbrugt først Udtrykket «Dræk», saa Udtrykket «Skidt» og halvslidt Ordene «Snavs» og «Skarn».

Det eneste Middel, Datiden anvendte mod Ondet ved en Lejlighed som denne, var at strø Sand paa. Overalt, hvor Toget ventedes, havde man lavet en Sandsti og atter smykket denne med Blomster og Grønt. For en Stund kunde sligt tage sig ud, og Gaardenes brunlige Afløb forvirres i deres Veje.

Man strøede og majede og pyntede saa,
At det var Lyst paa Gaderne at gaa,

hedder det om Dronning Sophies Brudetog 1572. Hel lystelig har denne Vandring dog næppe været idetmindste for de bageste i Toget, efterat Sanddæmningen fra Slottet til Frue Kirke var trampet ned af Musikanterne, «al Danmarks Adel», Rigsraadet til Hest, Dronningens Vogn med Ottespand, samt de andre kørende og ridende. Men netop denne Festlighed viser os, hvor lidet forvænt Datiden var. I Æltet bag efter hele dette

Optog kom nemlig tilfods alle Kvinderne: Hofsinder og simple adelige, udenlandske og danske, Jomfruer og Fruer:

Efter dem mon Dronningens Jomfruer gaa.
Udi rødt Fløjel vare de alle klædt,
Deres Kjortler med Guldborder besæt.
Derefter de andre Jomfruer saa fromme,
Som med Fyrstinderne hid monne komme.
De danske Jomfruer derefter fremginge,
Og Fruer med dem, et Tal ikke ringe.[1]

Baade de fremmede og danske Kvinder kunde have al deres Fromhed behov til slig en Vandring.

I Syden brugte man ved saadan Lejlighed at brede Tæpper paa Vejen. Selv om sligt kun i ringe Grad afhjalp Ondet, var det dog et Slags Tegn paa, at man var rede til at ofre alt. For Nordboerne derimod stod endnu Tæpper — eller «Tapeter» som de kaldtes — som noget overordentligt, der kun kunde bredes paa Loft og Vægge, Bord og Seng, men ikke var til at træde paa. I enkelte Folkeviser, hvor Masterne var af Guld og Sejlene Silke, kunde sligt vel forekomme, som naar det om Dronning Dagmars Ankomst hed:

Der var Silke og Skarlagen rød
Saa vidt paa Jorden udbredt.
Dagmar fulgte baade Fruer og Møer,
Hun blev paa Riberhus ledt.

Eller om hendes samtidige i Sverrige, Elin Sverkersdatter:

Saa snart da blev den sorte Jord
Med Silke og Sindal bredt,
Det var de tre Kongebørn,
Blev til deres Moder indledt.[2]

Men i Virkeligheden forekom ikke sligt. Den eneste Lejlighed, saavidt vides, ved hvilken i det 16de Aarhundrede Tæppe i Danmark er bleven anvendt i det Frie ved Bryllupsfærd, var, da Christiern den Anden og hans unge Brud «mødtes i Marken» ud for «Hvidøre» og begge, som vi tidligere har omtalt, stod paa et Gyldenstykkes Tæppe, der var bredt paa den dyngvaade Jord.

Men fra Anvendelsen af sligt et enkelt Tæppe til at beklæde en hel Vej hermed fra Hjem til Kirke var der et langt Spring.

Det højeste nordpaa denne Skik naaede i det 16de Aarhundrede var til Stralsund, hvor det fortælles om Borgemester Wulf Wulflams Enke, at hun betagen af Storhedsvanvid lod ved sit andet Bryllup brede et Stykke engelsk Klæde fra Hjemmet til Kirken. Men at hun ikke var som andre, eller blot ved sine fulde fem, behøver man kun at høre Datidens eget Vidnesbyrd for. End ikke i Løndom kunde hun være naturlig, men havde i sit hemmelige Gemak en lille Kurv med fint, blødt, rigaisk Hør.[1]

Det Fællesindtryk, som Brudetoget fremkaldte med al sin Støj og Forvirring, svarede nærmest til et Fastelavnsoptog. Med aabent Øje herfor lod da ogsaa Biskop Palladius en Brudetale handle om, at her var andet og mere end en Fastelavnsleg.[2] Dobbelt nær laa dette Indtryk, naar Brylluppet, hvad jo ofte var Tilfældet, holdtes paa selve Fastelavnssøndag.[3]

Under slige Omstændigheder bliver det forstaaeligt, at Tilskuernes Optræden ikke altid var godartet. Hvor Brudetoget bestod af Egnens eller Byens egne Folk, veg Mængden naturligvis villigt tilside eller forlangte vel blot, som endnu i Smaaland, at Bruden ved Ankomsten til Kirken skulde standse og dreje sig et Par Gange langsomt om, medens Følget gav Plads, saa at hun kunde ses fra alle Sider.[4] Men hvor Bryllup mellem udenbys holdtes i Købstad, kunde Færdselens Spærring og Synet af lutter fremmede med uvant Maade at være lystige paa maaske nok med lidt Uheld fremkalde knubbede Ord eller et Par Puf. Her gjorde Rytterne, der fór frem og tilbage, vedligeholdt Forbindelsen og dækkede Togets Sider, paaviselig Nytte.

Paa dette Punkt tog Lovgivningen saavel i Danmark som i Tyskland Brudetogets Parti. Medens der vel udstedtes en Mængde Forordninger for at hemme Overdaad i Optoget, gik man her som hist ud fra, at ved Sammenstød maatte Uretten være paa Tilskuernes Side. Christian den Fjerde forbød under Fængsels Straf «alt ubudent Pak» at trænge paa, raabe og snakke.[5]. I Nienburg i Tyskland paalagdes det, saafremt «uvittige Folk» viste sig uforskammede, især i Kirken, da at drive dem bort med Knipler.[6] I Leipzig derimod synes man paa Trediveaarskrigens Tid tilsidst at have maattet finde sig i det uundgaaelige. Det

omtales her som en sædvanlig Efteraars-Landeplage, at alskens Pak rotter sig sammen, stiller sig i Vejen for Brudetog i Gaderne og paa Kirkegaarden, laver Trængsel, naar Fruerne og Jomfruerne kommer, hvem de haane med uhøviske Ord og utugtige Fagter, saa at det er «en Gru for Gud og den ærbare Verden».[1]

Naar Skaren endelig naaede til Kirken, optraadte den ikke allevegne ens, men Skikkene havde ofte selv i Naboegne udformet sig forskelligt. Som en af de ældste maa vistnok den betegnes, der holdt sig længe i enkelte Egne af Norge ligesom ogsaa paa den engelske Ø Man, at Brudetoget ikke straks gik ind i Kirken, men først vandrede rundt om denne, stundom med Musiken delt efter Kønnene, Trommer foran Mændene, Piber foran Kvinderne.[2] En Grundforskel dannede i det Hele Musikens Optræden, og denne hidrørte atter fra forskellige Betragtningsmaader, der alt i den katolske Tid synes at have gjort sig gældende.

Sagen var, at al denne Musik og Støj og Svingning med Fakler kunde synes forargelig, ja ugudelig, nu da man befandt sig paa Kirkens Grund, hvor Vorherre nok skulde vide selv at holde de onde Aander borte. Saaledes set burde da al Musik og Larm øjeblikkeligt ophøre, saa saare man var kommen over Kirkeristen. Paa den anden Side var det jo gammeldags Skikke, sligt Spektakel lød nu engang godt i Folks Øren, og desuden var de fleste Mænd berusede og ikke nemme at tale til Rette. Det var da vistnok rigtigst ikke at sætte haardt imod haardt, men heller søge at døbe Skikken: lade Piberne blæse Salmer og Blusholderne plante Lysene foran Kirkens Alter.

Gled saaledes den katolske Opfattelse ganske naturligt ud i to modsatte Retninger, der dog begge virkede dæmpende om end i forskjellig Grad, saa synes Reformationen ved dens første Fremkomst saavel i Tyskland og England som i Skandinavien at have givet sig Luft i ubændig Overdrivelse. Hvilken Svir for drukne at dundre løs med Trommer og Bøsser paa Kirkegaarde og i Vaabenhus, og se de ængstelige Munke sky vimse om i Frygt for, at Brudetoget skulde ende med Billedstorm. Baade fra Tyskland og England meldes der om, hvorledes Brudeskaren, naar den rykkede ind i Kirken, bragte fuldstændig Forvirring herinde og overdøvede med sin Larm og Musik alt, hvad der hed Gudstjeneste.[3]

Luther synes at have set mildt paa denne folkelige Fest-

form og fremhævet dens Betydning for Ægteskabets Offentlighed: «Vi handle ikke i det Skjulte med Ægtestanden, men føre Bruden med Pauker og Strengespil, med Fakler og Glædesblus baade til Kirke og Brudeseng, paa det at Ægtefolk maa ærligt komme sammen og intet Bedrag ske».[1] Og det første Kuld lutherske Præster delte vistnok hans Mening. Der kunde uden Tvivl ogsaa i Skandinavien have været paavist Sidestykker til, hvad der Aar 1561 meddeles fra England: «Jeg kender en Præst, som, naar en af hans Sognebørn skulde have Bryllup, selv tog sin Sækkepibe og gik i Spidsen for Toget til Kirke, idet han lystigt blæste for. Saa lod han Sækkepiben ligge paa Alteret, medens han viede dem og læste Messen; men derpaa blæste han op paany til Hjemtur».[2]

Snart maatte dog Ulemperne ved denne Støj i Kirken blive følelige, og allerede Aar 1558 vedtoges det paa Roskilde Landemode, at Præsterne ved Bryllupper ikke maatte tillade Musik og Fastelavnsgøgl, hvorved Gudstjenesten forstyrredes.[3] I Kiel bestemtes det Aar 1567, at Piber og Trommer ikke maatte komme Kirken nærmere end til Gadehjørnet, og saasnart Brud og Brudgom var komne ind paa Kirkegaarden, skulde Musiken ophøre.»[4] I Bergen fastsattes Aar 1584, at ingen Trommeslager maatte følge Brudgommen ind paa Kirkegaarden og intet Skud maatte løsnes herinde.[5]

Lidt efter lidt trak da Støjen sig tilbage fra den egentlige Kirkens Grund. Det er forskellige Trin i denne Fællesudvikling, naar det f. Eks. Aar 1686 forbødes i Sverige, at Brudeskaren kom til Kirken «med trummor, skjutande och hwarjehande otjentligt buller.»[6] Eller naar det i det 18de Aarhundrede hedder fra Norge: «Nogle Præster tillade ikke Trommer at komme længere end til Kirkeristen».[7] Eller fra Blekinge Aar 1800: «Naar Brudetoget kommer til Kirken, standser Musiken. Musikanterne stille sig op ved Kirkedøren og spille en Salme.»[8]

3.

Det var endnu god Tid, hvori man var kommen til Kirken. Klokken var, eller burde idetmindste ikke være, stort mere end 8—9. Ja, gik det efter den strengeste Bestemmelse, var den endda ikke saa mange. Thi som det hed i Forordningen af 1610 for København: Brudgom og Brud skulle komme betids udi Kirken «til første Prædiken naar Klokken slar fem, til Højmesse naar Klokken er halvgaaen otte».[1] Til Froprædiken Kl. fem var det nu kun «ærlige Tjenestefolk» og «for Uærligt berygtede Kvindfolk», der skulde møde, med mindre disse sidste foretrak Aftensang.[2] Men selv om den fine Gudstjeneste, Højmesse, hed det dog allerede fra Frederik den Andens Tid, at den skulde begynde saa betids, at «Præsterne kunne være udi Prædikestolen om 8 Slæt, og at Prædiken med Ceremonierne kunne have Ende ved 10 Slæt».[3] Det var ikke let for et Brudepar med alt det, begge havde at foretage forud, at kunne møde saa tidligt, og man forbavses ved at høre tale om et, som det lader, større Bryllup i Bergen 1667, der tilmed i Oktober Maaned blev holdt ved Froprædiken. Det hedder herom i en Optegnelse: «13 Oktober 1667 om Morgenen i Froprædiken var den velfornemme Lenert Lauritsen Brudgomsmand, og da han fulgte Bruden hjem og kom i sit eget Hus, døde han hastigt».[4]

Tydeligt nok gjorde der sig da ogsaa en Tilbøjelighed gældende til at trække Tiden ud. Saadant lyser allerede frem af selve Forordningerne, der paa dette Punkt er svagt tilbagevigende, om end Christian den Fjerde efter Evne søgte at tvinge sine Undersaatter til Morgenmænd. Tydeligere fremgaar dog Sendrægtigheden af selve de virkelige Forhold. Man behøver ikke at gaa saa langt som til 1667, hvor Biskop Bircherod skriver fra Odense: «Saasom en rig og iblandt voris By sær bekendt Skomager-Enke ved Navn Lucretia gjorde idag sin Datters Bryllup med en velhavende Borger, hvilke bleve til Højmesse copulerede, saa fik Kirketjenesten hos os ikke Ende førend henimod

Kl. 12».[1] Allerede Aar 1586 maatte Frederik den Anden tilstaa, «at det ved Adelens Bryllupper fast langt ud paa Dagen forhales, førend Brudgom og Brud komme til Kirke, saa at det undertiden er sket, at Gudstjenesten er opholdt til 12 og indtil 1 Slæt paa Dagen». Følgerne heraf var højst uheldige og strakte sig til den ganske By. Thi ikke blot havde Bryllupsgæsterne, naar det trak saa længe ud, Anledning til at møde mere belastede end ellers. Men Virkningen forplantedes videre, idet Aftensangen nu ogsaa maatte skydes ud og derved kom til at overskride Dagens farlige Punkt, hvor Tilregneligheden ophørte. Menighedens sidste Hold, alle de uindbudne, kom da «siden drukne og ubesindige til Kirken, ikke uden Forargelse og Guds store Fortørnelse».[2]

Faren ved Udsættelse var altsaa ikke ringe. Paa alle mulige Maader og ved de mest forskellige Midler søgte man derfor at drive Brudeparret i rette Tid til Kirken. Det paalagdes Præsterne, af og til fra Prædikestolen at minde Menigheden herom.[3] Vielsen, der skulde foregaa før Prædiken, blev opsat til efter denne, hvis Parret kom for sent;[4] og var hele Gudstjenesten omme, kunde Parret overhovedet slet ikke blive viet den Dag.[5] Eller man paalagde Bøder, for Adelen endog indtil 1000 Daler til nærmeste Hospital, for at komme efter Kl. 12.[6] Præster, der desuagtet vovede at vie dem, skulde have Embedet forbrudt.[7] Noget ganske lignende skete i Udlandet. I Sachsen lukkedes Kirkedørene i til bestemt Tid, og Brudetoget maatte blive ude.[8] I Stralsund krævedes øjeblikkeligt en Bøde af det forsinkede Tog, og Vielsen maatte ikke fuldbyrdes, hvis Følget ikke havde Penge til Bøden med i Lommen.[9] I Byen Ancklam overlod man Inddrivelsen af Bøden ret hensigtsmæssigt til Musiken og bød «Kunstpiberen» og hans Instrumentister paa et bestemt Klokkeslæt at stikke Piben ind og ikke blæse en Tone, førend fem Gylden var erlagte.[10]

Et godt Ord finder dog altid et godt Sted. Det forsinkede Brudepar maatte kunne bede Præsten vente lidt. At denne Udvej allerede tidligt har været benyttet, synes at fremgaa af, at den omtales i Middelalderens Folkeviser. Med et lunt Smil siger Præsten Peder Syv: «Kirketjenesten maa ej opholdes nogen til Vilje; dog en Del tør vel gøre som i Visen:

Torkild sendte sin Svend for sig
Bad Præsten skulde efter hannem bie».[11]

Hel sikker var dog denne Fremgangsmaade ikke, især efter at der var kommet Forordning om, at Præsten ikke blot burde begynde Tjenesten i rette Tid, men endog skulde have sit Embede forbrudt, hvis han viede nogen efter Kl. 12.

Nej, saa var det sikrere at henvende sig til en højere Myndighed, den, der ikke kun raadede for Tjenesten men for selve Tiden. Hvo afgjorde, hvad Klokken var? Ene Klokkeren, der stillede Taarn-Uret. Naar han saa lempeligt holdt igen paa Viseren, stak en Kende Blaar paa Hjulene, eller satte ligefrem en Pind for Værket, saa at Tiden stod stille, saa kunde, efterdi ingen gik med Lommeur, og Taarnurene var Eneherskere, heller ingen bestemt afgøre, hvad Klokken var. Selv om der løb lidt vel meget Vand i Stranden, medens Menigheden stod paa Kirkegaarden og ventede, saa faldt dog Uret først i Slag, og Klokkerne ringede først til Tjeneste, naar Brudetoget var i Sigte.

Denne snedige Maade at omgaa al Skyld paa synes samtidigt paa mange forskellige Steder at være falden en vanartet Slægt i Sinde. Næppe havde Taarnurene ret afløst Solskiverne, førend ogsaa dette Misbrug sporedes baade i Danmark og i Tyskland. Datiden ejede intet sikkert Middel til at eftervise det. Man kunde vel som Christian den Fjerde lade «Klokkestilleren» paa Frederiksborg staa seks Timer i den «spanske Tønde», fordi han glemte at ringe, den Tid Klokken var fem.[1] Men naar Sejerværket selv nægtede, at Klokken var halvgaaen otte, saa var Klokkeren ogsaa brødefri, naar han endnu ikke ringede. I større Byer kunde vel nogen Sammenligning med andre Ure finde Sted, og her maatte derfor handles med en vis Varsomhed, ihvorvel Urenes slette Gang altid indrømmede den «virkelige» Tid en betydelig Frispas. Men paa Landet og i de fleste Købstæder var Klokkeren eneraadig, af ham afhang det, om Viserne skulde skridte eller trave, og ingen kunde afgøre, om han i den graa Morgen havde sagt: Prr!

Saa meget des stærkere var Truslerne, hvormed man søgte at skræmme ham fra sligt. Han maatte sværge paa ikke at ville indlade sig paa saadan Svig;[2] understod han sig at stille Uret galt for et Brudepar, gjaldt det Tjenestens Fortabelse.[3] I Tyskland straffedes med Fængsel og med Bøder.[4] Rimeligst var forsaavidt Ordningen i Stralsund, hvor baade Klokkeren, og den, der havde anmodet ham om at stille Uret, begge straffedes med lige Bøder.[5]

Naar Brudetoget var kommet, og den ude paa Kirkegaarden sammenstimlede Skare havde faaet sin første Nysgerrighed stillet, kunde Vielsen foregaa. Endnu længe efter Reformationens Indførelse vedblev man at udføre denne Handling paa katolsk Vis, bibeholdt i hvert Fald Skikke, der kun var forstaaelige ud fra katolsk Opfattelse, men stod i aabenbar Strid med Luthers Lære. Hertil hørte i første Række den Skik, at Brudeparret ikke straks tilstedtes Adgang til Kirken, men skulde under den egentlige Sammengivelse blive udenfor Kirkedøren. I den katolske Tid havde dette altid fundet Sted. Derfor hedder det i Folkevisen om Tyge Hermansens Brud, der forgæves venter paa sin Bejler for at blive viet:

Bruden staar for Kirkedør
Rød som en Rosensblomme.[1]

Eller f. Eks. i et Tingsvidne fra Aar 1510 om et Par, hvis lovlige Ægteskab bevidnes af otte Mænd: bleve de «baade viede for Bogense Kirkedør».[2]

Ifølge de endnu bevarede Vielsesritualer fra den katolske Tid havde Handlingen og Ordene her ikke været ganske ens i Landets forskellige Stifter.[3] Men det fælles i, hvad der foregik udenfor Kirkedøren havde været, at Præsten først forhørte Parret om deres Slægtskab, saa om de ønskede at ægte hinanden, og derpaa velsignede Vielsesringen, idet han satte den først i Faderens Navn paa Brudgommens Tommelfinger, saa i Sønnens Navn paa hans Pegefinger, og sluttelig i den hellige Aands Navn paa hans Langfinger. Herefter gjorde Brudgommen det samme ved Bruden, og naar Ringen sad paa hendes Langfinger sagde han: «Amen, og der skal den blive»! Alt dette foregik under livlig Bestænkning med Vievand baade af Ringen og af Parret. Sluttelig bad Præsten Abrahams, Isaks og Jakobs Gud velsigne de tvende, og under fornyet Bestænkning med Vievand ledtes de med brændende Lys af Præsten ind i Kirken.

Den tilgrundliggende Tanke var klar nok. Det var den blot verdslige og kødelige Forbindelse, som her var bleven fuldbyrdet. Præstens Ord var jo tildels kun en Gentagelse af Brudens Faders Ord, da denne i sin Tid havde bortfæstet Datteren, og det var det gamle Testamentes Gud, den Gud, der havde sagt til Adam og Eva: vorder frugtbare og formerer Eder! og som havde

vakt Sæd efter Abraham og Isak og Jakob, hvis Velsignelse de havde annammet.

Nu først skulde denne Pagt helliges, idet de, bestænkede med Vievand og rensede, førtes ind i Kirken til det sande Samfund med Gud. Og saa stor var Forskellen mellem den Vielse, der fandt Sted inde i Kirken og den udenfor Kirkedøren, at de næsten paalagde modsatte Forpligtelser. Udenfor hed det: Vorder frugtbare og mangfoldige! men inde ved Alteret hed det: Af Ærefrygt for den Velsignelse, I her have faaet, skulle I forblive som ugifte [mindst] et Døgn.[1]

Skønt hele denne katolske Opfattelse af Ægteskabets retslige og kødelige Side som noget lavere var i Strid med Lutherdommen, saa vedblev man dog længe efter Reformationens Indførelse at give den Medhold ved at lade den første Del af Vielsen foregaa udenfor Kirkedøren. Grunden var uden Tvivl den, at man skyede at ændre, hvad der for Befolkningen havde Alderens Hævd. Den nye kirkelige Retning havde heller ikke endnu vokset sig Mod til at erklære Indgaaelsen af Ægteskabet for en blot og bar kirkelig Sag. Frants Wormordsen tilstod vel, Aar 1539, at «det er nytteligere for mange Sagers Skyld, at de vies for Alteret»; men han udtalte i Virkeligheden den almindelige Mening, naar han sagde: «Efterdi at Bryllup og Ægteskabs Stat er en verdslig Handel og hertil bruges [ɔ: passer] et almindeligt Ord, som vi pleje at sige: «saa mange Land, saa mange Sæder», da bør os Aandelige og Kristenkirkes Tjenere at lade hvert Land, Rige, Sted, By og Stad beholde sin ærlige Sædvane med Brudefærd, fordi Lands Sæd er Lands Ære».[2] Kirkeordinansen af 1539 brugte da ogsaa de almindelige Udtryk, at Folk skulde sammengives «efter Landsens vedtagne Sæd af Kirkens Tjenere», hvortil ganske vist føjedes Ordene: «efter den Skik og Maade, som staar udi Docter Mortens lille Katechismo».[3] Men endnu i Aaret 1534 holdt ogsaa Luther paa, at den første Part af Vielsen skulde foregaa udenfor Kirkedøren.[4]

Intet Under da, at man fremdeles vedblev baade i Danmark og Norge med den gamle Skik. Ikke blot i et Kongebrev til det søndenfjeldske Norge af 1555 opfordredes Befolkningen til at lade sig vie og give tilsammen for Kirkedøren.[5] Biskop Peder Palladius brugte samme Udtryk til Menighederne paa Sjælland.[6] Først da der i Aaret 1560 var kommet nye Mænd til Styret — Hans Albertsen blev i dette Aar Bisp paa Sjælland, Niels Jespersen

paa Fyn — vaagnede Forargelsen. Allerede det følgende Aar skred begge Tilsynsmænd ind. Paa Landemodet i Roskilde befalede Sjællands Bisp, at Brudevielse fremtidigt skulde foregaa inde i Kirken, straks efter at «Halleluja er sunget». For en Forsigtigheds Skyld tilføjede han dog, at de, der var viede paa gammeldags Maade, ikke behøvede at lade det gøre om.[1] Paa Landemodet i Odense bestemte Biskop Jespersen, at Brudeparret skulde komme ind i Kirken og standse midt paa Kirkegulvet, hvor saa Præsten skulde vie dem i hele Menighedens Paasyn.[2]

Skønt saaledes to Hovedstifter gik i Spidsen, foregik det egentlige Omslag dog vistnok kun langsomt. I København og Odense kunde vel Bisperne personligt paasé, at deres Befaling blev opfyldt, men paa Landet gik det paa gammel Vis fremdeles. Hvor kort man var naaet frem, kan bedst sés af Regeringens egne Udtryk i Ægteskabsordinansen af 1582. Her paabydes det trolovede «at lade sig vie og give sammen udi Kirken». Men et Par Linier efter bruges Ordene: dersom de undlade «at lade dennem vie tilsammen for Kirkedøren» o. s. v.,[3] et tydeligt Udtryk for, at denne gamle Skik langtfra endnu var afskaffet.

En ganske lignende langsom Udvikling paa dette Punkt foregik i de andre Lande, hvor Reformationen havde sejret. I England fik først under Edvard den 6te Brudeparret Lov til at komme ind midt i Kirken; og endnu længe efter vedblev man i afsides Egne at vie paa gammel Maade foran Kirkedøren.[4] I Sverige begyndte man først i Aaret 1614 at ændre denne Skik.[5]

Skønt man saaledes lidt efter lidt fraveg den katolske Skik og hermed benægtede, hvad der laa deri, genoptog man af gammel Vane den katolske Tanke i det nye, man satte i Stedet. Ifølge Katolicismen bestod Vielsen i et dobbelt: Tilstaaelse eller Bekræftelse af den kødelige, verdslige Forbindelse, og Genoptagelse i Kirkens Moderskød af de tvende, for hvem der ogsaa selv i denne nye Form fandtes Naade og Velsignelse indenfor Kirken. Det var altsaa først Syndsbekendelse og derpaa en tilgivende Velsignelse; den første maatte naturligt foregaa ved Kirkens Tærskel, kun den sidste havde Plads indenfor dens hellige Mure.

Ifølge Luther derimod var selve Ægteskabets Indgaaelse en Gud velbehagelig Gerning. Ved at indtræde i Ægteskabs Stat kom man Gud ligesom et Skridt nærmere, og Kirkens Velsignelse var og kunde kun være et opmuntrende: Ret saa! Skulde den lutherske Vielse have været tvedelt maatte — mod-

sat Katolicismen — den første Part, Giftermaalet, skullet foregaa for Alteret, og den anden Part være en endnu i Kirkedøren til de bortdragende henvendt Velsignelse: Gak bort og opfylder Verden!

Saa meget des underligere faldt det da, at den lutherske Kirke vedblev efter gammel Vane at dele Vielsen i to Trin, et lavere og et højere. Klar i Læren, gjorde den i Skikkene fremdeles først nogle sky Fagter, før den her vovede at paastaa, at det at indgaa Ægteskab netop var en god Gerning. Og næppe fik man nogenlunde Bugt med den gamle Tvedeling: foran Kirkedøren og inde i Kirken, førend man straks lavede en ny. Parret skulde under Giftermaalet staa midt i Kirken og først senere stille sig ved Kordøren. Da endelig dette opgaves, skulde Parret først staa ved Kordøren og siden foran Alteret.[1] Der hørte Aarhundreder til, førend man naaede vore Dages Brug, at hele Vielsen foregaar ved Alteret.

Den lutherske Vielse — hvad enten den nu foregik udenfor Kirkedøren, midt i Kirken eller ved Kordøren — afveg ikke væsentlig fra Trolovelsen, hvoraf den jo kun var en, oprindelig frivillig, efter Aar 1582 lovbefalet Gentagelse. Heller ikke var der stor Forskel mellem den og dens katolske Form. Ganske vist var Bestænkningen af Vievand bortfalden, men nu som før spurgte Præsten Parret, om de vilde have hinanden, havde beraadt sig derom med rette vedkommende, og vidste sig frie, tog derpaa Ringen af Brudgommen og satte den paa Bruden, lagde sluttelig deres Hænder sammen og velsignede dem, hvorefter saa i den lutherske Tid de Skriftsteder oplæstes, der den Dag i Dag er brugelige.

Naar en Vielse før og efter Reformationen dog ikke mindede meget om hinanden, saa laa dette blandt andet i, at man i den katolske Tid havde benyttet det latinske Sprog og i Reglen kun talt Dansk i selve de ligefremme Spørgsmaal, der jo krævede fuld Forstaaelse. Efter Reformationen derimod benyttedes Modersmaalet. Dog paabød man paa Fyn endnu Aar 1550 at lade ved Brudevielser Landsbydegnene synge paa Latin — «paa det man kan faa lærde Degne i Fremtiden».[2] En anden betydelig Foran-

dring var den, at man efter Reformationen indførte Prædiken ogsaa ved Brudevielser. Den tidligere korte, faste Handling posede herved ud i en uklar, blød Masse, og der hørte større Veltalenhed til, end de fleste Prædikanter var i Besiddelse af, for her at naa op i Højde med, hvad der krævedes. Efter Evne beflittede dog mange sig herpaa, og opløste logisk opbyggeligt i sine Dele, Deles Dele og Underafdelinger Spørgsmaal som: Hvorudi bestaar Ægteskabs Stat? Hvad skabtes Kvinden til? Hvi dannede Herren Eva af Adams Ribben? o. s. v., o. s. v.

Over det 16de Aarhundredes Brudetaler synes der dog endnu at have hvilet en vis velgørende Tro paa Ordets Magt, og en heraf følgende, midt i sin snurrige Bredde dog selvsikker Myndighed. Det var ærligt ment, naar man ønskede at gøre det bedre end godt og der klagedes over, «at man af en ond Vane altid vil have kort Brudeprædiken». Der var Kraft i et Ønske som dette, at man kunde tale med den verdslige Øvrigheds Myndighed og blot sige: «Du Kvinde! vær din Mand lydig, eller han skal sla dine Arme og Ben sønder. Og til Manden: Hav din Hustru kær! eller Fanden skal straks bryde din Hals sønder etc. Da turde jeg ikke ved [ɔ: behøvede jeg ikke] at gøre nogen lang Prædiken, men det skulde vel uden videre Forklaring gaa for sig og blive saa godt, som det kunde».[1]

Noget lignende gjaldt Forholdene i Tyskland, hvorfra Danmark jo fik saa stærk en Paavirkning. Det var f. Eks. Overskrifter paa Brudeprædikener, der kunde friste til Læsning: «Om Adams og Evas Bryllups Prang og Hjemfart», «Om Isaks Ungdom, Frihed og Huskors», «Om den gamle Guldtrækker og Stensnider Bezaleel»[2] o. s. v. Men allerede henimod Aarhundredets Slutning begyndte den oprindelige Kraft at tabe sig. Det var f. Eks. ikke gode Tegn, naar Forfatteren til ovennævnte Kærnetitler en Snes Aar efter tog til Takke med Ordspillet, at i Ægteskabet skulde Hustruen kun bøje Udsagnsordene: párere og parére (at føde og at lystre) og Manden Udsagnsordet parare (at skaffe til Veje).[3]

Men i det 17de Aarhundrede gik Smagen tilbage med rivende Fart. Baade i Tyskland og i Danmark afløstes den gamle Troskyldighed af en underlig, søgt Behagelyst, der snart ved Aandrighed, snart ved lærd Pedanteri eller ved Platheder søgte at vinde Tilhørere. Nu saa man saadanne Uhyrer som en trykt Brudetale paa henved 200 Sider.[4] Ve den Brud eller Brudgom,

hvis Navn lod sig oversætte, hed hun Sophia, undgik hun ikke «de Jomfruer, der ikke blot hedde Visdom, men ogsaa ere smykkede dermed»,[1] og dette tværedes saa ud en hel Tale igennem. Ja selv en «Krigs-Kavaler», hvis Navn kom af Ordet «Spiel» og som ægtede en Enke, hvem han antoges at have holdt af før Mandens Død, fik sirligt dette at høre, idet Brudetalens Tekst blev «og Isak spielte (spøgte) med sin Hustru Rebekka», og hver anden Linie indeholdt Ordet «Spiel», hvilket maatte ansés at være en baade «kuriøs og artig Anspielung».[2] Hvilken allerkæreste Udlægning, paa engang lærd, fin og aandrig var ikke følgende om Adams Ribben: «For det tredie beskriver Moses her structuræ elegantiam, den skønne Bygning, Gud havde oprettet. Paa Island findes saadanne uhyre Hvalfiske, der støde store Skibe omkuld, naar man ikke skræmmer dem bort med Trompetklang eller med udkastede Tønder og tomme Fade. Af saadanne Hvalfiskes Knokler og Ben bygge mange Fattigfolk dèr deres Huse. Men dette Menneskeben har Gud anvendt langt bedre, idet han deraf dannede en Kvinde»[3] o. s. v.

Eller ogsaa slog man over i det platte, som i følgende «Brudevielse, holden i Randers af T. Bræmer»: «Stakket Dans er snart sprungen. Der er adskillige Slags Danse til; der er nogle som kaldes engelske, nogle polske. Fornemme Folk lader deres Børn lære at danse engelske Danse, men andre, som er af mindre Kondition, er fornøjede med, at deres Børn kan lære en polsk Dans.»

«Stakket Dans er snart sprungen».

Menneskens Liv kan billigen lignes ved en polsk Dans; thi ligesom en polsk Dans bestaar af en simpel Takt, Springdans og Tilgift, saa er det og med Menniskens Liv. Vi vil først gaa til Simpel-Takten» o. s. v., o. s. v.[4]

Eller i en anden Tonart: «Os møder i vor Tekst tre Hundsfoter; de to første maa have været to taabelige Dorskepander, imens de ikke først vilde se, hvad de fik for deres Penge, førend de i Blinde sluttede Købet; men den tredie var en Stymper og Erts-Kujon, der havde ladet tage Bukserne fra sig og for tidligt overdraget Regimentet til Konen, eller han frygtede for at blive Hanrej, om han gik ud fra hende»[5] o. s. v.

Hvilken gensidig Forstaaelse endelig mellem Præst og Menighed, naar han i en Brudetale paa tredie Juledag tiltalte Bruden i Julelegs Udtryk saaledes: «Gem Bælte! Gem Bælte! gem saare

vel!» — og derpaa gik over til: «Der er kommet et underligt Dyr udi min Herres Have. Og det har gaaet den ganske Nat og gjort saa stor en Skade». At intet usømmeligt hermed var antydet, skulde fremgaa af Talens sidste Del, der til Brudens Pris udlagde Ordene: «Og nu kan I alle baade høre og sé, vor Datter hun er en fuldtro Mø».[1]

Den samme Bevægelse, der lod sig tilsyne i Brudetalernes Udvikling, gav sig til Kende paa et mindre Omraade. Parrets Stilling under Handlingen forandredes. Medens i den katolske Tid de tvende bodfærdigt havde knælet foran Kirkedøren, og det samme havde været Brug endnu i Begyndelsen af den lutherske, saa faldt det siden naturligt, at Parret midt i Kirken stod op under den lange Handling, og sluttelig, da Vielsen flyttedes op til Kordøren, blev det endog Skik, at Parret sad ned. Stillingens Ærbødighed aftog saaledes underligt nok jo nærmere man kom det helligste, men let forklarligt i Forhold til Talernes voksende Længde og Verdslighed. Allerede ved et adeligt Bryllup Aar 1629 i Frue Kirke omtales denne Skik, at Parret sad ned ved Kordøren.[2] Og i «Grevens og Friherrens Komedie» fra omtrent 1674 forekommer følgende Samtale:

«Grevinden: Den Skammel skal man tage bort og lade Tapetet alene.

Mette: Fru Grevinde! dèr skulle de sidde paa Knæ, naar Præsten læser over dem.

Grevinden: Hvad Knæ? Det gør Du og dine Lige. Der er Forskel paa Folk. Sæt to Stole bag ved dennem, de kunne sidde, medens Præsten gør Brudevielse. Naar de skal give hinanden Hænderne, er det tidsnok, de staar op».[3]

Gjorde saaledes en Vielse før og efter Reformationens Indførelse, skønt i Hovedtrækkene ens, dog et forskelligt Indtryk paa Grund af det forskellige Sprog, de nye Brudetaler og Ændring i de mindre Skikke, saa laa dog vistnok Hovedforskellen i de ydre Forhold, hvorunder Handlingen foregik.

I den katolske Tid havde Brylluppet været en Gudstjeneste for sig, hvorom derfor alt kunde dreje sig. Naar Parret knælede udenfor Kirkedøren med Følget i Halvkres om

sig, saa droges uvilkaarligt alles Blik ind mod den aabne Kirke, hvor det bløde Halvlys fra Vinduesrosen foroven, de mange tændte Lys paa Altrene, Røgelseduften, Munkenes dæmpede Kor, alt virkede og vinkede med en egen betagende Magt. Selv om Sommerskær laa over Liljer og Buksbomhæk derude, saa følte dog enhver, at Tusmørket derinde var Dagskellet til en højere Virkelighed, hvorhen ens dybeste Længsel stundede. Ganske af sig selv faldt Gudstjenesten her i en lavere og højere, udenfor og indeni Kirken.

Anderledes efter Reformationen. Bryllup var nu kun en Del af Søndagstjenesten, og Kirken ikke længer det altid beboede Gudshus, hvorfra Tonerne lød Dag og Nat, men et underligt Fattigbrug, der til daglig stod øde, men om Søndagen gik med stønnende Hastværk. Brudeparret maatte være glad til, om det ikke mødte et andet Brudepar, med hvem det skulde dele Lykken halvt, eller forspildte den helt ved at møde et Ligtog.[1] Rundt om paa den uryddelige Kirkegaard stod sladrende Hobe, der var komne did ikke for Brylluppets Skyld; bag Præsten i Kirkedøren kun Indblik til et fattigt Rum med graaligt Skær, hvorfra, istedetfor Røgelseduft, kun ugegemt, jordslaaet Lugt slog en klamt imøde. Viedes Parret derinde, lød ikke som fordum den vidunderlige Sang fra det Skjulte; der stemtes nu i, vildt eller drævende, af Mængden selv, der sad skilt som paa Dommens Dag, Bukkene fra Faarene. Intet Under, at efter Reformationen holdt Adelen sig trods Herrebud fra oven mere og mere tilbage fra Bryllup i Kirke.

Hvad der især faldt den nye Ordning svært var Overgangen til Brylluppets anden Del, den indre kirkelige Handling. Underligt nok bibeholdt man jo, som vi har sét, Tvedelingen. Vielsen rykkede vel efterhaanden indad, fra Kirkedøren til midt i Kirken og atter videre til Kordøren. Men efter Vielsen vedblev man endnu fremdeles ligesom i den katolske Tid at lade følge Hovedhandlingen «Brudemessen». Meningsløs som denne var under lutherske Forhold — allerede Navnet maatte gøre den mistænkelig — forputtede man den imidlertid paa bedste Maade bag efter hele den øvrige Gudstjeneste. Naar da Brylluppets første Halvdel, Vielsen, var omme, afbrød man pludselig dette, lod Parret sidde og vente saa længe, indtil hele den sædvanlige Søndagstjeneste var forbi, og først saa begyndte man paa «Brudemessen». Man kan ligesom gøre Prøve paa denne Ordnings

Utydelighed ved at se en fremmeds forgæves Forsøg paa at forstaa den. En Franskmand beskriver et adeligt Bryllup i Københavns Frue Kirke 1629 saaledes: Da Præsten havde sat Brudgommens Ring paa Brudens Finger, holdt han en Tale paa en halv Time og vendte saa tilbage til Alteret for at fuldende Messen, som var begyndt og naaet til det første Credo. Brudeparret satte sig i Brudestolen ved Alteret. Men saa steg Præsten først op paa Prædikestolen og holdt en Prædiken paa en Time, og først derefter vendte han tilbage til Alteret og fuldendte Messen, idet han dog under denne tillige døbte tre Børn.[1]

Bibeholdelsen af «Brudemessen» var en Svaghed — ikke paa Grund af Overbærenhed mod det tilvante, thi man havde uden Sky omstyrtet vigtigere Led af det gamle end dette — ikke heller paa Grund af uklar Tanke, thi man indsaa det og skammede sig, — men simpelthen paa Grund af Pengehensyn. Ofringen var fra gammel Tid et Hovedled i Brudemessen, og de nye, usselt lønnede Præster saa sig henviste til denne Indtægt for overhovedet at kunne leve. Den samme Regering, hvis «Fortjeneste» det havde været at afskaffe Romerkirken, tvang da sine Tjenere til at søge deres Fortjeneste ved at bevare den.

Men netop derfor var der noget underligt mat udbredt over Brudemessen efter Reformationen. Kun Ofringen gik med vante Liv, de øvrige Skikke ligesom forstod, at de ikke længer hørte hjemme her og listede sig bort først fra Koret, hvor Handlingen foregik, ned i Kirken, derpaa i de følgende Aarhundreder stiltiende ud af Kirken. Hvor de endnu i Norden have holdt sig derinde, sidder de snart hist snart her som venlige Gamle, der gaar i Barndom, nikker mildt men kan ingen Forklaring give.

Nej, Betydningen af Brudemessen var kun klar i den katolske Tid, naar Parret efter Vielsen udenfor Kirkedøren endelig fik Lov til at betræde det hellige, og hele Skaren saa under dæmpet Musik forventningsfuld vandrede ind i Kirken. Nu var Naadens, nu var Saliggørelsens Stund for dem alle, først og fremmest for det nygifte Par, hvem Gud i sin Miskundhed ogsaa her havde beredt et Sted. Thi af uudgrundelig Naade var der i Kirkens Moderskød netop for dem trods deres Synd rejst et Paulun, hvor de skulde bo og bygge, ja salves med Himlens Velsignelse og krones med Livsens Krone.

Til dette Sted, «Brudestolen», ledtes de tvende. Den var

anbragt i selve Koret ovenfor det øvrige Følge og smykket paa det bedste. Medens de sad dèr, holdtes en Tronhimmel over dem, og Præsten læste for Alteret de endnu ved Vielsen brugelige Skriftsteder, der altsaa dengang hørte til «Brudemessen» og først senere under Lutherdommen henlagdes til «Vielsen». Derefter velsignede han Brudeparret, og, ganske som ved en Kongekroning, salvede han dem med Olie samt paasatte enhver af dem en Krone. Denne Skik var af østerlandsk Oprindelse og endnu ældre end Brudens Mariakrone, som derfor ogsaa for en Stund maatte vige for eller dog dele Pladsen med den nu paasatte Livsens Krone. Hvor gammel denne Kroningsskik var kan sés af, at den Dag i Dag salves og krones Brudeparrene paa samme Vis hos de koptiske Kristne i Ægypten,[1] der adskilte fra andre har bevaret denne Skik fra Kristendommens første Dage.

Derefter læstes Messen i snævrere Forstand, idet Præsten velsignede Brødet og Vinen og saaledes ofrede Kristus paany for de tvende, hvorpaa disse og hele Følget nød Nadveren. Sluttelig viedes Bruden til sit Kald, idet en særkilt Velsignelse i gammeltestamentlige Udtryk lystes over hende. Om denne Velsignelse indskærpedes det atter og atter Middelalderen igennem, at den aldrig maatte læses over en Enkebrud. Hun var nemlig gift endnu, thi hvad Gud haver sammenføjet, kan intet Menneske adskille, Døden ikke heller.

Hermed var «Brudemessen» til Ende, og alle gik én for én frem for at ofre til Kirken; Kyskhedsløfte afkrævedes de tvende for mindst det første Døgns Vedkommende, Kongekronerne aftoges og Kirken lyste sin Fred over Parret og Følget.[2]

Den katolske «Brudemesse» var de tvendes korte Forklarelsestilstand; for en Stund henrykte did, hvor der hverken ægtes eller tages til Ægte, vendte de atter tilbage befriede for al Synd og endda naadigt udstyrede ogsaa til jordisk Liv, idet Kirken mildt havde viet Bruden til at bære Frugt. For saa vidt var den hele Handling klar, et vel afpasset Svar overfor den Forbindelse, som Kirken paa engang saa ned paa og dog anerkendte og søgte at hellige.

Trods Handlingens Helstøbthed spores der dog ogsaa i denne en svag Stribe, en Revne, hvorigennem man synes at kunne skimte, hvad der havde været forud.

Det kunde kirkeligt sét være meget naturligt at lade Brude-

messen indbefatte en Altergang. Men ved Siden heraf var det mærkeligt nok Skik, at Brudeparret selv medbragte Vin og Brød, drak hinanden til, spiste af Brødet og gav Følget Resten. Denne Skik var aabenbart ikke opstaaet af den katolsk-kirkelige, der jo netop forbød Lægfolk Vinen. Især i England havde slig Drik ved Brudemessen udviklet sig saaledes, at Kirken tilsidst var bleven nødt til at agte derpaa og havde da søgt at give det hele et kristeligt Tilsnit. I et ældre engelsk Missale gaves følgende Anvisning: «Efter Messen maa Brød og Vin eller anden god Drik bringes ind i en Skaal, og de maa smage derpaa i Herrens Navn, men Præsten skal først sige: Herren være med Eder!» I et senere Missale gik man et Skridt videre og bød, «at Brødet og Vinen eller hvad Drik der var i Skaalen» skulde velsignes. Og Ordene, hvormed dette skete, kom nu til at lyde saaledes: «Velsign, o Herre! Brødet og denne Vin og denne Skaal, ligesom Du velsignede de fem Brød i Ørkenen og de seks Vandkar ved Brylluppet i Kana, paa det at alle, der nyde heraf, maa vorde sunde, ædru og ubesmittede».[1]

Brodden i disse sidste Ord var træffende nok, men Ingen kunde dog for Alvor tro, at der med Skikken oprindeligt var sigtet til de fem Tusindes Bespisning eller Forvandlingen af Vand til Vin. Langt snarere var det hele et Minde fra den hedenske Oldtid, da Ægtepagten i Norden var bleven sluttet ved, at Brudeparret højtideligt for alles Øjne tømte et Bæger sammen og saaledes «drak Bryllup».[2] Muligt var det netop denne hedenske Skik, der havde ledet Romerkirken til at søge den afløst ved Altergang, der dengang i det Ydre svarede hertil, forsaavidt Lægfolk endnu nød Vinen tillige. I saa Fald var da altsaa Skikken ikke blot Brudemessens ældste Del, men selve Forudsætningen for denne: Resten af det underliggende Lag, den hedenske Gudstjeneste.

Hvorom alting var, saa trivedes denne lille Hedning særdeles vel endnu i det 16de Aarhundrede. Med Alvor nød Philip den Anden af Spanien det vinopblødte Brød, da der Aar 1554 i Winchester Domkirke holdtes Brudemesse for ham og Dronning Maria af England.[3] Og i glad Fornemmelse af, at man ikke for tidt kunde «drikke Bryllup», lod man i Norden under Brudemessen Lutendrank og en lille Paabid gaa rundt mellem Brudepar og Gæster. I England holdt Skikken sig ind i det 17de Aar-

hundrede. I Danmark nedlagde allerede Biskop Palladius Aar 1553 Forbud imod, «at Bryllupsfolk aad og drak i Kirken».[1]

Paa et enkelt lille Punkt — at «drikke Bryllup» i Kirken — bekæmpede Reformatorerne i Danmark gammel Skik, men i det hele og store beholdt de selve Brudemessen. Naar Søndagsgudstjenesten var omme, forlod da Brudeskaren ikke Kirken, men samledes til Brylluppets sidste og højtideligere Handling. Hvad enten saa Vielsen var foregaaet udenfor Kirkedøren, midt i Kirken eller foran Kordøren, saa mødte Skaren nu paa katolsk Vis i selve Koret, og en Gudstjeneste begyndte svarende omtrent til den gamle katolske og ledsaget af Sang, der ikke var Menighedssang, men gerne indøvet kunstigere og derfor særskilt betalt.[2]

Det maa siges til de lutherske Menigheders Ære, at de havde deres Nød med at rime hele denne Handling sammen med den nye Tankegang. Brudemessens enkelte Skikke opløstes da ogsaa lidt efter lidt som en Krans, hvor det forbindende mangler, strøedes ud eller visnede hen i de følgende Aarhundreder. Det har sin Interesse at iagttage denne Opløsning, der mod Sædvane ikke paabødes fra oven, men foregik af sig selv. Det var den sunde Sans, der her tog sig selv til Rette, en Folkedom, der udførtes, da Regering og Gejstlighed forblev tavse.

Den Skik, der først veg, var Salvningen og Kroningen. Det hedder vel endnu i et Opbyggelsesskrift fra Aar 1633 «at bære Kroner paa Hovedet hører Herrer og Konger, Brude og Brudgomme til».[3] Men det oprindelige og betydningsfulde heri, at slig Salvning og Kroning skulde foregaa ved Alteret under Brudemessen, var vistnok allerede da i Reglen afskaffet og afløst af det rent ubestemte, at Brudgommen paa sin Hædersdag — enten ved Kirkegangen eller under Maaltidet — smykkedes med en Krans, der hos de rigere kunde være en Perlekrans.[4]

Med Brudestolen foregik den første afgørende Forandring, da man tillod at benytte den, førend Brudemessen var begyndt. Men fristende var dette, da jo Brudeparret efter Vielsen, naar den egentlige Søndagsgudstjeneste skulde til at foregaa, stod under-

ligt tilovers paa Kirkegulvet og aabenbart trængte til en hæderlig Plads, hvor de kunde trække sig tilbage. I mange Kirker blev det da Skik, at Brudeparret straks efter Vielsen gik op og satte sig i Brudestolen ved Alteret og her, ofte med Ryggen mod Menigheden, overværede Prædiken og den øvrige Gudstjeneste.

Men var man naaet saa vidt, laa det nær at anbringe Brudestolen paa en lidt mere hensigtmæssig Plads og f. Eks. vælge hertil et af de forreste Stolestader enten paa Mands- eller paa Spindesiden. Her kunde Brudeparret træde lige ind og under Prædiken sidde forrest men dog som de andre.

Hermed var Brudestolen trukken ned, baade hvad Tid og Rum angik. Den benyttedes nu ikke blot i Utide før Brudemessen, men stod ikke længer paa den ægte Hædersplads ved Alteret. Hvad Udsmykning angaar, var det alt gaaet til agters lige fra Reformationens Indførelse, da Kirkens Hynder og Tæpper forsvandt med det meget andet, og det nu overlodes Lægfolk, Brudeparrets Nærmeste, at smykke Brudestolen. At Lysten hertil dog endnu har været stor, kan ses af Christian den Fjerdes Forbud mod at pryde Brudestol med andet end med «flamske Hynder og Tæpper, som en ærlig Borger selv kan formaa».[1]

Det klareste Udtryk for Brudestolens forandrede Betydning var dog Christian den Fjerdes Befaling, at «Tjenestepiger og de, ringere Formue have, skal ingen Brudestol redes».[2] Denne Bestemmelse var et Led med i Rækken af de Hindringer, som den «fornemmere» Bybefolkning søgte rejst mod, at Tjenestepiger ved adelige «Bruderederes» Hjælp skulde kunne overstraale selv en Borgemesterdatter.[3] Men følelig var Afstanden mellem dengang, da Brudestol havde været Kirkens Æresgave til alle, og nu, da den var sunken ned til en blot Standsforret.

Hele denne Udvikling foregik ikke jævnt og samtidigt Norden over, men med forskellig Fart i de enkelte Egne. Aar 1629 anvendtes i Københavns Frue Kirke ved et adeligt Bryllup, som overværedes af Prins Christian, endnu Brudestol i gammeldags Form: Parret viedes foran Kordøren og gik derefter op i Koret og satte sig paa Brudestolen ved Alteret.[4] I en Ordbog fra 1641 forklares endnu «Brudestol», som «den Stol i Kirken, som gemenlig sættes for Alteret, hvor Brudgom og Brud sidde paa under Messen, efter de er viede».[5] Samtidigt var man allerede i Bergen naaet saa vidt, at til «Brudestol» bestemtes det tredie Stolestade fra oven paa hver Side, altsaa ikke blot et Sæde nede i Kirken

men bagved Slotsherrens tvende Stolestader og med adskilte Pladser paa Mands- og Spindesiden for Brudgom og Brud.[1] Omkring Aar 1700 var baade Navn og Skik ved at gaa i Glemme hos de dannede Klasser i Danmark. Underligt fremmed lyder det derfor i en dalevende Samlers Optegnelser: «I forrige Tider var det brugeligt, at Brud og Brudgom sad i en Stol i Koret, naar de skulde copuleres».[2] I Bogense var man dog ikke fulgt rigtig med, her leveredes nemlig Aar 1695 ved et Bryllup en livlig Kamp i Kvindestol Nummer Fem, idet Auktionsdirektørens Husholderske skubbede Byfogdens lille Datter bort fra hendes bedre Plads, «satte hende hid og did» og brødes med hende, indtil Faderen kom over Gulvet Barnet til Hjælp. Som Grund til sin Idræt anførte Husholdersken, at en Bryllupsdag var Æresdag for Brudefolkene og deres Venner, og dennegang hørte hun til Vennerne, thi hun havde været med at smykke «Brudestolen», «menendes derfor nok at burde nyde den Ære, som hos smukke Folk passerer, at sidde for ud i Stolen». Det Hensyn til Brudestolen, som her krævedes, blev dog ikke taget til Følge, hun idømtes tværtimod en Bøde af otte Lod Sølv til Kirken for sin «Overfusenhed».[3]

Medens «Brudestole» saaledes, om end med forskellig Fart, gik af Brug i Danmark og Norges Byer, holdt de sig i Sveriges. Endnu Aar 1729 omtales de her med Forundring af fremmede.[4] De danske Bønder fulgte hurtigt Købstædernes Eksempel,[5] men de norske Bønder holdt trofast ved, og end mere de svenske. I Norge bredte i det 18de Aarhundrede paa gammeldags Vis en af Togets Fakkelbærere — «Lysesvende», som de kaldtes, — naar Vielsen var omme, et kostbart Tæppe over en særskilt Stol for Alteret til Sæde for Parret og «redte saaledes Brudestol».[6] I Sverige trivedes Skikken ikke blot i det 18de Aarhundrede men langt ind i det 19de. Hynder og vævede Tæpper medbragtes fra Hjemmet til Brudestolen, der tillige prydedes med Gran, Blomster og Silkebaand; kun i Blekinge var den ved det 19de Aarhundredes Begyndelse trængt fra Alteret ned til øverste Stolestade, ellers bevarede den vistnok overalt sin gamle Plads. Paa Runö ved russisk Kyst fandtes endnu 1855 en «ægte» Brudestol, en ældgammel, tosædet Lænestol, der ved hvert Bryllup indtog sin Hædersplads i Koret[7].

I den katolske Tid var der over Parret i Brudestolen blevet holdt en Himmel, den saakaldte «pallium», der bares af fire

Klerke. Denne Himmel havde Form som en Sengehimmel og var altsaa firkantet, (heraf dens franske Navn: «carré» og dens engelske: «care cloth»;[1] medens det nordiske Navn «Skrud» betegner Tøjet, hvoraf den bestod, og «Pel» kommer af det latinske «pallium»). Den tilhørte Kirken og var ofte meget pragtfuld, ligesom den vistnok hyppigt var solidt udført med en indre Træramme, der løftedes paa de fire Stænger. Det er hertil, der sigtes i den middelalderlige Folkevise, hvor Lindetræet siger:

De hugge mig til et Alterskrud,
Jeg skjuler saa mangen syndefuld Brud.[2]

Hvilken dens oprindelige Betydning har været, om Himlen blot har tjent til Prydelse eller været Genklang af en gammel, hedensk Skik[3] eller af det jødiske Slør over Ægteparret,[4] er vanskeligt at afgøre. Vist er det, at den i Katolicismens Dage udgjorde et betydningsfuldt Led i Brudemessens Tilbehør, idet den, baaren af kyske Hænder og selv en kongelig Pragt, dannede det Uskyldighedens himmelske Paulun, hvorunder den kronede Brudgom og Brud stedtes til Sæde ved Alteret.

Efter Reformationens Indførelse var den første, nærliggende Misforstaaelse af denne Skik at anvende Himlen ved selve Vielsen. Tidligere havde Himlen jo netop betegnet Parrets Herliggørelse trods Giftermaalets Syndefald, nu tjente den til at herliggøre selve det, der før havde været anset for Syndefaldet. For saa vidt kunde den ny Skik godt have været en luthersk Indsigelse mod den gamle Lære. I Danmark, hvor den gjorde sig gældende, opfattedes den dog næppe saaledes. Thi denne Himmel var aabenbart tilovers under de nye Forhold, og den gjorde derfor intet Forsøg paa f. Eks. at sætte sig fast paa Brudestolens fire Hjørner og dele Kaar med denne. Ved første givne Lejlighed sneg den sig ubemærket ud af Kirken og blev borte med det samme. Det sidste, mere bekendte Bryllup, hvor Himmel anvendtes, var den udvalgte Kong Christians 1634, ved hvilken den under Vielsen blev holdt over Parret af tre Hertuger af Sønderborg og en Greve af Mansfeld.[5] Efter nogle faa Aartier var Skikken glemt i Danmark, baade hos Adel, Borger og Bønder.

En lignende Udvikling synes at have fundet Sted i Norge. Derimod har Brugen af Himmel paa ældgammel Vis — baaren af ugifte og kun anvendt under Brudemessen, ikke ved den egentlige Vielse — holdt sig i enkelte Egne af Sverige næsten til

vore Dage. Ganske smukt har Skikken her formet sig saaledes, at de fire Gejstlige, der bar Himlen, efter Reformationen er afløste af fire ugifte Slægtninge, to mandlige og to kvindelige. I det 17de Aarhundrede anvendtes ‹Pellen› ved alle Bryllupper i Sverige.[1] Ved Aarhundredets Slutning bestemtes det endnu for Gotlands Vedkommende, at en og samme ‹Pel› skulde anvendes for rige og fattige, thi her var alle lige.[2] Men i det 18de Aarhundrede hedder det: ‹Pellen er mange Steder aflagt, især ved de fornemmeres Bryllup›.[3]

Hist og her begyndte nu Skikken at fare vild, knytte sig f. Eks. til selve Vielsen, som naar det fra Øland hedder: ‹Pellen holdes under Vielsen af ‹Brudemændene› over Parret; kunne de ikke alle komme til at holde derpaa, stikke de idetmindste Piskeskaftet derunder›.[4] Men i ikke faa Egne har den gamle Skik holdt sig i uforandret Renhed næsten til vore Dage. Fra Westergöthland hedder det saaledes for en Menneskealder siden: ‹Medens Brudemessen læstes over det knælende Brudepar, holdtes over dem den saakaldte Pell, et kosteligt udsyet Klæde, som tilhørte en eller anden Kirke, hos hvilken det kunde lejes. Stundom anvendtes ogsaa et sædvanligt Shawl. Under Handlingen bares denne Pell paa fire blaamalede Stænger, med Jærnkroge i. Den blev altid holdt af de fire nærmeste Slægtninge blandt Brudepigerne og Blusholderne›.[5]

I Sverige, hvor man saa trofast beholdt ‹Brudehimlen›, bevarede man ogsaa længst et af Brudemessens Kærnepunkter: Velsignelse af Bruden. I Katolicismens Dage havde det været Skik hele Norden over, at Brud og Brudgom under Brudemessen nød Alterets Sakramente, hvorpaa Præsten i gammeltestamentlige Udtryk velsignede Bruden og indviede hende til sit Kald. Denne Velsignelse var nærmest en Opregning af det gamle Testamentes Hovedkvinder og deres Dyder, samt Ønsket om, at disse maatte gaa i Arv til Bruden. Hver Landsdel synes at have haft sin Formular, i hvert Fald lignede den slesvigske og den roskildske fra 1512 og 1513 ikke helt hinanden.[6]

Efter Reformationen vedblev man i Danmark at lade Brudeparret nyde Sakramentet — saaledes f. Eks. endnu ved et stort

Bryllup i København 1629[1] — men det synes at have været overladt til Præstens eget Forgodtbefindende, om han vilde lyse nogen ny Velsignelse over Bruden. Løsrevne Brudstykker af de gamle katolske Formularer, der endnu længe efter forekom i præstelige Udtalelser baade i det 16de og 17de Aarhundrede, kunde dog tyde paa, at de fremdeles var i levende Brug. I Sverige derimod vedblev længe efter Reformationen Velsignelsen af Bruden at være lovbefalet: «Saa se nu mildeligen til denne din Tjenerinde, som gives i Mands Vold, at hun maa i sit Levnet efterfølge hellige Kvinder, at hun maa være sin Mand kærkommen som Rachel, forstandig som Rebekka, leve længe og være tro som Sara!» Først i Aaret 1614 forandredes denne Velsignelse, idet man blev opmærksom paa, at den kun henvendte sig til den ene af Parret, og den ændredes derfor, saa at den kunde passe paa dem begge.[2]

Ikke uden Grund opfattede man denne Velsignelse som et Hovedpunkt i Brudemessen og havde i sin Tid givet den hele Handling Navn herefter — den kaldtes jo ikke «Brudgomsmesse» eller «Bryllupsmesse», men «Brudemesse». Og ganske naturligt, thi over hende var det jo, at efter katolske Begreber Ægteskabets Besmittelse stærkest gik ud, hende var det, der, naar hun siden fødte, først maatte indledes som en bodfærdig i Kirken og atter optages paa ny.

Udgjorde «Brudevielsen» saaledes en væsentlig Bestanddel af Brudemessen — Ordet har jo som bekendt holdt sig i Live indtil nu, medens «Brudemesse» i Danmark og Norge længst er glemt — saa knyttede ogsaa Overtroen sig fortrinsvis netop til denne Del af Handlingen. Her afgjordes efter gammel Opfattelse Ægteskabets Lykke, dets Længde og Magtforholdet mellem de tvende. Som Hovedregel gjaldt, at Parret skulde holde sig saa tæt sammen, at ingen kunde se imellem dem og altsaa heller intet ondt skille dem ad. I denne Stilling skulde de forblive, thi hvo der først synligt bevægede sig, skulde dø først. Rent galt var det selvfølgeligt at vende Hovedet om og se sig tilbage, det var allerede nu at spejde efter den ny Ægtefælle nede i Kirken.

Men medens man saaledes var fastnaglet i Brudestolen, var der dog meget at foretage for begge. Bruden kunde bestemme det Antal Børn, hun vilde føde, ved ganske stille at liste det tilsvarende Antal af sine Fingre ind under sig. Og lempeligt

kunde man trykke sig saaledes ind paa den anden, at man fik mest af Himlen over sig. Herved var Herredømmet i Huset opnaaet. Uden Fare for Fremtiden var denne stille Kamp dog ikke, thi kom Bruden til at røre med sin Krone ved Himlen, vilde hendes Overvægt ytre sig i, at hun kom til at ligge sine Børn ihjel.

Et mindre tilladeligt Krigspuds fra Brudens Side var det forud at have bemægtiget sig et af Brudgommens Strømpebaand og sidde med det paa i Brudestolen. Ligeledes maatte det anses for en Overrumpling, naar hun pludselig skød Skoen af eller tabte et eller andet, og paa denne Vis fik Brudgommen, der vilde hjælpe hende, til at bøje Ryg for hende paa dette afgørende Sted. Derimod var der næppe nogen omhyggelig Moder, der ikke belærte sin Datter om endelig under Velsignelsen at staa fast paa højre Fod og om muligt at flytte den lidt frem foran Brudgommens. Thi

Sætter Bruden frem sin højre Fod,
Saa raader hun over Manden god.
Men sætter den Brudgom højre Fod fram
Saa holder han Konen i Tøjle stram.

Endnu ved Midten af det 19de Aarhundrede hedder det fra Westergöthland: «Den, hvem det lykkedes at faa højre Fod længst frem, skulde — saaledes troede man sikkert — «tage Raad», d. v. s. tage Styret. Det var pudsigt at staa og iagttage denne lille Strid: Paa engang skød Brudgommen sin højre Fod en Smule fremad; i Reglen mærkede eller anede Bruden Bevægelsen, og skød nu efter sin Tur samme Fod fremad. Dette kunde gentages flere Gange, thi ingen vilde gerne give sig.»

I den katolske Tid havde den lange Velsignelse paa Latin, som Parret ikke forstod, givet udelt Lejlighed til at tænke paa dette indbyrdes Opgør. Reformationens Indførelse af Modersmaalet forandrede næppe synderligt Forholdet. Værre var det, da Brudemessen med dens Brudevielse lidt efter lidt begyndte at bortfalde. Her flyttedes imidlertid i samme Forhold «Sammengivelsen», der hidtil var foregaaet udenfor Kirkedøren, ind i Kirken op imod Alteret. Til «Brudevielsen» i ny Forstand henlagdes da ganske naturligt, hvad der tidligere havde hørt hjemme under Brudemessen.

Baade før og især efter Reformationen havde man paa samme

Tid i Kirkens nedre Ende travlt med at hindre anden Art Ufærd. Gadens løse Hunde trængte gerne ind ad den aabne Kirkedør, deres Antal tog til i det 16de Aarhundrede, og hvad Munke i Flok ikke havde kunnet holde ude, kunde heller ikke en enlig Klokker magte. Men galt var det med dette Hundeslagsmaal bag i Kirken. Thi afgjordes der hist ved Alteret kun Parrets Skæbne, saa afgjordes der hernede manges. Det var en almindelig Tro, at som det i den Stund gik til indenfor Kirkedøren, skulde det senere gaa til i Gæstehuset. Det afhang af Hundenes Færd, om Gæstebudet skulde løbe af i Fred, eller det hele ende med Kiv og Drab.[1]

Naar Velsignelsen var lyst over Bruden, foregik en lille Scene, hvis forskellige Udviklingstrin den Dag i Dag er i Live Evropa over. Oprindeligt synes Skikken at have bestaaet i, at den Gejstlige sluttelig lyste Fred over Parret og gav dem et Broderkys hver. At Præsten saaledes kyssede Bruden kunde imidlertid vække Forargelse, og allerede i Katolicismens Dage rettedes dette, idetmindste i enkelte Lande, til at Præsten lyste Fred blot over Brudgommen, hvorefter denne «lod Freden gaa videre» til Bruden ved at kysse hende. I engelske Kirkebestemmelser fra det 16de Aarhundrede hedder det herom: «Hverken Brudgom eller Brud maa dernæst kysse andre».[2] Dette var ikke en Troskabs-Forpligtelse men et Forbud mod, at efter Vielsen skulde Brudgom og Brud kysse hele Følget rundt. At en saadan almindelig Udveksling af Fredskys kunde have sine mislige Sider, var klart nok, og den henlagdes da ogsaa mangensteds til senere i Hjemmet eller afløstes af, at Følget blot med Haandtryk lykønskede Brudgom og Brud. I Danmark synes det «kirkelige Kys» tidligt at være bortfaldet, senere i Sverig. I England har kirkeligt Enkelt-Kys holdt sig hos de højere Stænder og Masse-Kysning hos de lavere indtil vore Dage.

Brudemessens sidste Akt var Ofringen. I Katolicismens Dage havde det været den for alle naturlige Slutning. Det var indlysende, at man burde yde Kirken Tak for dens Gaver, og i denne fromme Henføren af alt til Gud fandt en af Tidens dybeste Følelser sit Udtryk. Der var intet stødende i, at man saa-

ledes én for én gik op og lagde sine Penge paa Alteret; om det saa var Bispen selv, der havde forrettet Vielsen, kunde han tage derimod, thi af Navn gjaldt Gaven ikke ham personlig, men Kirken, altsaa Gud. Af samme Grund kunde det ogsaa falde mangen ind, der ikke hørte til de indbudne Gæster, alligevel i Øjeblikkets Stemning at ofre med. Sligt var at betænke Gud, Parret til Ære, deres Sjæle til Gavn og tillige sig selv til Fromme.

Men ærede man saaledes Gud og Parret ved at ofre, saa var det ogsaa en Ære for en selv at deltage i Ofret. Fra gammel Tid af havde da her udviklet sig en vidtløftig Rangforordning om, paa hvilket Tidspunkt enhver havde Lov til at gaa frem til Alteret. Med passende Nidkærhed vaagedes der over denne Rangfølge, og den gav evig Anledning til Splid, da Ordenen jo aldrig var ens, men Rangen hver Gang, i det mindste for en stor Del afhang af, i hvor nært Slægtskab vedkommende stod til Brudeparret.

Disse fast udprægede Former ramtes paa engang af Reformationens alt overskyllende Vande. Ingen, der kender den Hensynsløshed, hvormed Kirken nu blev plyndret, kan fortænke de Mænd, der blev satte til at varetage de nye Præsters Tarv, i, at de søgte at redde for disse blot nogle Smuler til Livets Ophold. Og her laa det da nær at paastaa, nu da «Kirken» var Gud-véd-hvor, at hver enkelt Præst var dens Arvtager, hvad Brudemesse-Ofret angik.

Et Øjeblik saa det i Danmark tvivlsomt nok ud med Udfaldet. Særlig Almuen syntes ikke at kunne forstaa, at disse «danske »Præster skulde være Vorherres Stedfortrædere, og mente derfor, at man burde indskrænke eller endog helt ophøre med Brudeofret. Vanens Magt og Kirkeordinansens faste Greb i Styret holdt dog Forholdene sammen. For at sikre Præsterne Indtægten bestemtes det, at Ofret skulde erlægges, ikke efter Gudstjenesten, naar Menigheden var ved at bryde op, men «først i Messen, straks Epistlen er læst».[1] Og for at ingen skulde være i Tvivl, fastsattes det samme Aar, 1539, i forskellige Landsdele, hvilket Offer der var det mindste, som en Brud maatte give for sin «Brudevielse». Taksten var forskellig og synes at have rettet sig efter Landsdelenes Velstand og gammel Skik. I Skaane f. Eks. ansattes Brude Ofret til fem Skilling til Præst og én Skilling til Degn;[2] i Halland derimod kun til tre Skilling til Præsten «eller ogsaa

en Altermad efter hendes egen Villie», hvilken Altermad senere bestemtes som: en Kage, en halv Gaas eller et Faarelaar.[1]

Ordningen, som den her i første Skynding var foretagen, led dog af Mangler. Vel havde man faaet fastslaaet, at Menigheden fremdeles skulde betale Offer, og det baade «Højtidsoffer» og «Hædersoffer»;[2] men Tidspunktet for Betalingen, lige naar Prædiken skulde til at begynde, var stødende valgt, især ved Bryllup, hvor netop gammel Skik krævede, at Ofringen skulde være «Brudemessens» Afslutning. Nu tog det sig ud, som om de fattige Præster sagde: «først Pengene paa Bordet ellers ingen Brudevielse»! og slig Fremfærd æggede kun til Uvillie og knebent Offer. Allerede Aar 1555 ved det danske Bispemøde i København enedes man da om at lade Offertiden være fri, før eller efter Prædiken.[3] En halv Snes Aar efter gik man paa Sjælland og Fyn videre og befalede, at Ofringen først skulde foregaa efter Prædiken;[4] og Aar 1580 raadede man Bisper i Norge til at indføre samme Ordning.[5]

Naar da altsaa her «Brudemessen» var omme, istemtes Salmen:

Uden Herren opholder vort Hus og Gaard
Og skaffer, hvad der er inde,
Og sender sin Benedidelse hvert Aar,
At vi maa altid finde
Hans Guddoms Gave, Givt og Laan,
Som han giver med sin milde Haand,
Ellers er vort Arbejd forloret.[6] o. s. v.

I en bestemt Rangfølge skulde saa de Ofrende begive sig op til Alteret og «lægge paa Tavlen». Men der kom hyppigt Standsning heri. Grunden var ikke, at man jo nok, som det hedder i Helsingørs Tingbog, «lod sig finde villig, som man og burde og pligtig var».[7] Man var blot usikker paa, naar det var ens Tur at gaa frem. Som det endnu mange Aar efter beskreves i Jylland: «Naar en Ofrende er kommen tilbage i Stolen, kan ikke sjældent synges et Vers og mere, inden en anden træder ud eller rettere stødes ud paa Kirkegulvet; thi her strides om, hvem der efter Slægtskabsled, Alder, Ægtestands Aar med videre bør gaa først».[8]

Og indrømmes maa det, at det Rangfølge-Regnestykke, som her skulde udføres, var en Opgave af allersværeste Art. Vanskeligt havde det ofte været i den katolske Tid, men hint var for

intet at regne imod, hvad der nu blev budt. Naar efter luthersk Skik to Par blev viede og tre Børn døbte samme Søndag i samme Kirke og af samme Præst, hvor var det saa muligt at afgøre, i hvilken Orden de samlede Følger skulde ofre? Var det mere at være den anden Bruds Morbroder end det tredie Barns Farbroder, og hvad gjaldt overhovedet mest: en Gudmoder eller en Bruderederske? Hertil kom, at i smaa Forhold, hvor alle var indbyrdes beslægtede, kunde en og samme indtage tre, fire forskellige Hæderspladser. Som Brudens Søskendebarn skulde han maaske vente lidt endnu, medens han som den nydøbtes nære Slægtning straks skulde frem. Intet Under at alle trykkede sig, saa at Opholdet blev pinligt, Præsten rokkede utaalmodigt, og Degnen opmuntrende maatte søge at nikke de nølende frem, alt imens han saa mildelig istemte et nyt Vers:

Ligervis som mange Pile og Skud
En Stridsmand haver i Hænde,
Og efter sin Villie og efter sit Bud
Monne dennem forskyde og sende:
Saa gør og Gud ved Kvinde og Mand
Af adskillige Stæder og fremmede Land
Kommer han dennem underlig sammen.

Hvor haabløst Forholdet imidlertid var, kan ses af, at Øvrigheden enkelte Steder følte sig opfordret til at skride ind. I Aalborg f. Eks. søgte Borgemestre og Raad at komme vildfarende Borgere til Hjælp ved følgende Forordning (af 1557?): «Naar der er Barn at kristne og Brudefolk og Barselkone paa én Dag i Kirkerne, da ofre den Kone først med Barnet, som Barnet bærer, saa ofre Brudgom og Bruden, saa ofre Barselkonen, saa Adelen, om der er nogen, som ofre ville, saa Bispen, Prior og Præsterne, om de er tilstede og ville ofre, saa Borgemestre og Raad og andre Mænd og Karle, saa ofre Pigerne, saa de to Hustruer, som Bruden rede, saa de andre Hustruer».[1]

Som det vil ses, brød denne Forordning med den gamle Maalestok for Rang ved saadan Lejlighed: Slægtskabs-Nærhed med Hovedpersonerne, og opstillede noget helt nyt, hvorefter Adel ogsaa her skulde gælde, Gudmoder gaa foran Brudepar, ja Piger før Koner o. s. v. Forsaavidt har vel denne Forordning straks kun bidraget til yderligere at forøge Forvirringen. De senere Aarhundreders Udvikling har dog givet de vise Fædre i Aalborg Ret: Denne Sag kunde kun afgøres ved et Magtsprog.

Overalt, hvor man siden da har bibeholdt Rangfølgen efter Slægtskabsgrad, trykker man sig endnu, og Handlingen faar ingen Ende. En kongelig Befaling for Sønderjylland om, at ved Offer maa overhovedet ingen Rang og Forgang gælde, synes ikke heller at have vist sig afgørende.[1] Derimod gaar det nemt fra Haanden overalt, hvor stedlige Myndigheder har taget Afgørelsen i deres Haand. Ordningen er naturligvis i Nordens forskellige Egne foretagen efter de forskelligste Hensyn.[2] En af de ejendommeligste er eller var den i Raabjerg Sogn ved Skagen, hvor hver Gang forud for Toget til Kirke tre ansete Kvinder i Følget havde at træde sammen og bestemme, hvorledes de Ofrende parvis, Mand og Kvinde, skulde følges til Alteret, en Ordning der altid med Spænding imødesaas af de unge,[3] som heri saa et Varsel om, med hvem de engang for Alvor skulde følges til Alteret. En mærkelig Erindring fra den katolske Tid, som trehundrede Aar endnu ikke har udvisket, hverken i Danmark eller i Sverrig, er den Skik, at ogsaa uindbudne gaa frem med og «ofre til Gud og Kirken», Parret til Ære paa dets Hædersdag.[4]

Det var umuligt andet, end at den hele Offerhandling maatte give Anledning til adskillig Munterhed. Allerede kort efter Reformationens Indførelse høres der tale om, hvorledes Præsterne efter fattig Lejlighed søgte at gøre Forestillingen baade festlig og fornøjelig, hvad dog idetmindste Sjællands Bisp Aar 1572 fandt sig beføjet til at forbyde.[5] Ufrivillig tjente enhver til Morskab, der under Ofringen forsaa sig mod en eller anden Regel. Ret malende beskrives slige Scener fra en langt senere Tid i følgende Omtale af jyske Bonde-Bryllupper: «Naar Vielsen var tilendebragt, sang man Salmen: «Af Højheden oprunden er» og samtidigt hørtes en almindelig Raslen, som kom fra de kvindelige Bryllupsgæsters Kridthuse, af hvilke Offerpengene nu bleve fremtagne . . . Latteren blev lydelig, naar, som ikke sjældent var, nogle af de unge, kejtede Karle bar sig forkert ad med Ofringen, f. Eks. ved at gaa paa højre Side af Pigen, med hvem han ofrede, eller, som ogsaa hændte, ved at blive staaende og bukke uafladeligt ved Alteret, indtil Præsten endelig vendte sig om, for som Karlen troede, at gengælde hans besværlige Kompliment, eller vel fuldt saa rimeligt for at se, hvormeget der blev ofret».[6]

Kun saa længe Brudeparret selv ofrede, veg Følgets Munterhed for andre Følelser. Her stod nemlig atter meget paa Spil. Hvad hjalp det, om Bruden havde haft et Guldstykke i sin højre Sko, og dette altsaa havde faaet sin Del af den over hende lyste Velsignelse; hvad hjalp det, om de gik Haand i Haand og tæt sammen, naar de efter Ofringen ved Alteret glemte at begynde samtidigt med højre Fod, «vende sig mod Solen», som det hed, det vil sige, fra Venstre til Højre, dog saaledes, at Brudgommen fremdeles kom til at gaa paa højre Side. Sligt var vanskeligt at passe, og mangen Brudgom udførte det kejtet, saa at man fristedes til at le; men ældre lo ikke, dertil var Sagen for vigtig. Al møjsommeligt indsamlet Lykke kunde blive til Vanheld ved sligt et eneste, usaligt Skridt.[1]

Med tilsvarende Følelser, Glæde og Spænding, iagttoges Ofringen af den modtagende Part. Det var jo Embedets væsentligste Indtægt, hvorom det her drejede sig, lange Tiders sorgfrit Udkomme, der kunde rummes i denne Offergave, «Pusefæ», som den kaldtes i Norge og tildels i Danmark med.[2] Intet Under, om da baade Præst og Degn af Hjertet ønskede, at ret mange vilde hædre Brudeparret paa deres Æresdag.

Opbevarede Regnskaber vise, hvad iøvrigt jo laa i Sagens Natur, at der var stor Forskel paa Indtægten af saadanne Brudeofre. Medens f. Eks. Præsten i Taarnby paa Amager sjældent drev det til mere end omkring fire Mark ved hvert Bryllup og i Aarene 1579 og 80 overhovedet slet ikke synes at have haft nogen Indtægt af denne Art,[3] fik Præsten i Nakskov Anders Pedersen Perlestikker i Aaret 1620 ikke mindre end $47^1/_2$ Daler og 107 Mark i Brudeoffre.[4]

Det var menneskeligt, om Offerets Størrelse afspejlede sig i Modtagernes Ydre, og af og til var Menigheden vistnok i Stand til ved Hjælp heraf nede fra Kirken at tælle med. Et Brudeoffer i Skaane fra Begyndelsen af det 19de Aarhundrede beskrives saaledes: «Ved første Klapren med Stoledørene udbredte Præsten sit hvide Lommetørklæde paa det ene Hjørne af Alteret, og Klokkeren sit blaarøde ovenpaa Koralbogen, som altid laa opslagen; selv om han ikke kunde synge efter Noder ... Den Klokker, som jeg bedst mindes, havde engang for alle lagt sig et eget Foredrag af Salmerne til, saa at enhver, der kendte ham, kunde af hans ulige Maade at sænke, hæve, bøje saavel Stemmen som Personen næsten paa Skilling nøjagtigt bestemme hver

enkelts Offergave».[1] Derimod hørte det til Undtagelserne, at Indtrykket paa Modtageren blev læseligt ogsaa for Efterverdenen, som f. Eks. i Drösselberg Kirkebog af 1727, hvor Præsten har medgivet et viet Par følgende Anmærkning: «var nogle Ærkegniere i deres Offer».[2]

Medens «Brudeofret» langtfra endnu er afskaffet i alle Nordens Landsbykirker, begyndte den danske Adel allerede i de første Aartier af det 17de Aarhundrede at faa Øjet op for det stødende deri. Da Christian den Fjerdes uægte Søn, Hans Ulrik Gyldenløve, Aar 1639 ægtede Regitse Grubbe, modtog Hofpræsten herfor kun en rund Sum af 40 Rdl. i Gave, men Ofring fandt ikke Sted. Da et Par Aar efter Christian den Fjerdes Tvillingdøtre paa samme Dag viedes til Hannibal Sehested og Ebbe Ulfeld, fik Hofpræsten ligeledes kun Enkeltgave, underligt nok forskelligt for hver, nemlig 100 Rdlr. for Hannibal Sehesteds og 54 for Ebbe Ulfelds Vielse, hvad der kunde tyde paa, at de selv og ikke Chr. IV havde bestridt denne Udgift. Ogsaa ved Privatmænds Bryllupper kunde Ofringen være udeladt, saaledes fik f. Eks. ved Peder Vibes «Brudevielse» Hofpræsten en bestemt Gave af 16 Rdlr. og ikke andet.[3]

Og at dette ikke blot var Hofskik, men trængt ud blandt Adelen i det hele, kan ses af andre Gejstliges Optegnelser. Biskop Hans Mikkelsen skriver saaledes allerede Aar 1630 i sin Dagbog: «12te Septbr. viede jeg i Sct. Knuds Kirke Gregers Krabbe og Helvig Rud, Christen Skeel og Birgitte Rud. 14de Septbr. bragte sal. Corfits Ruds Datter Elisabeth mig Honorar i hendes Moders Navn». Eller: «Søndag den 13de Septbr. viede jeg i Nyborg Kirke Frederik Parsbjerg og Sofie Kaas. 3die Oktober sendte Hr. Mogens Kaas mig et udmærket Honorar for hans Datters og Frederik Parsbjergs Brudevielse».[4] Mod det 17de Aarhundredes Slutning var det Brug ogsaa hos Københavns Borgere at give Præsten en bestemt Betaling for hans Handling; derimod trivedes saavel i de andre Købstæder som paa Landet fremdeles den gamle Skik, at baade Brudepar og Gæster offrede til Tak for «Brudevielsen». Aar 1683 udstedtes herom følgende oplysende Forordning: «Præster maa ej foreskrive nogen, hvad de ville have for Copulationer, men lade sig nøje med, hvad enhver efter sin Evne og Vilkaar af sin egen Villie dennem vil give. Og naar Brudevielserne i de andre Købstæder eller paa Landet forrettes, være sig i Kirker eller i Husene, skal det ingen

være forment af dem, som til Bryllup buden er, at ofre [til] Præsterne».[1]

Naar Ofringen var færdig og Brudemessen hermed til Ende, kunde da endelig Brudetoget vende tilbage fra Kirken. Hjemad gik det omtrent i samme Orden som før, kun fulgtes nu gerne Brudgom og Brud ved hinandens Side.[2] Støjen, Musiken, Skuddene var de samme som paa Udvejen, kun Blussene manglede. De var enten stillede i Stage og efterladt i Kirken eller kastede paa fælles Baal ved Kirkedøren, et Udtryk for, at Hovedfaren nu var omme, da Pagten var viet af Gud. Derfor herskede der ogsaa slappere Mandstugt paa Tilbagevejen. Vel passede man som før, at der ikke kom «Slippe» i Rækkerne, vel larmede Musiken, Skuddene knaldede og Brudesvendene foer frem og tilbage paa de skummende Heste, men det var ikke længer Angrebs Tummel og Forsvars Larm; der laa Sejersjubel deri, nu blæste man Fjenden et Stykke.

Paa Landet fulgtes man i Reglen alle tilbage til Bryllupsgaarden. Men i Købstæderne viste den slappere Mandstugt sig blandt andet deri, at flere paa Tilbagevejen kneb ud og først søgte hjem — Kvinderne for at smykke sig yderligere til Middagen, Mændene for at nyde et lille Hvil mellem Slagene — til liden Glæde for dem, der havde haabet straks at kunne gaa til Bords, naar man havde naaet Brudehuset. Det var disse sidstes Parti Regeringen tog. Baade i Danmark og i Nordtyskland forbødes det at forlade Brudetoget undervejs, Middagsmaaltidet skulde holdes straks ved Hjemkomsten fra Kirke, Kl. 11 senest 12, ingen maatte sidde hjemme og vente, til han var bleven indbudt endnu engang, og Efternølerne skulde straffes med kold Mad samt Bøde til de Husarme.[3] Hvor haardnakket denne Trang til Ophold mellem Brudetog og Middag dog har været kan ses af, at Skikken holdt sig baade i Norge,[4] i Nørrejylland[5] og i Skaane, hvor det i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede endnu var Skik, at alle Brudetogets Medlemmer forsvandt og ingen maatte komme som Gæst til Middagen, førend han var bleven indbudt paany. Næppe var da Brudetoget her i Sigte fra Bryllupsgaarden, før tre Frænder, raske til Bens og raske til Drik, straks ilede afsted ud i Byen for at indbyde Gæsterne.[6]

Naar Toget svingede ind i Bryllupsgaarden, stillede naturligvis Musiken sig op ved Husets Indgang for højlydt at modtage Brudgom og Brud. Disse havde imidlertid en Del at varetage.

Brudgommen skulde først ride tre Gange Gaarden rundt, og Bruden selv tage Bidslet af sin Hest og løsne Buggjorden, eller spænde venstre Skagle fra, hvis hun havde kørt, sligt sikrede hende en let Fødsel. Naar de var komne ind i Huset, skulde Bruden se til Arnen, til Maden paa Bordet, ja ind under Bordet, og helst over i Stalden med, for at vie alt ved sin Nærværelse og saaledes skræmme Troldpakket bort. Sammen med Brudgommen skulde hun dernæst nyde noget Brød og drikke af ét Bæger, hvorefter Resten af Drikken kastedes bort bag over Hovedet, som Drikoffer til de usynlige.[1] Sligt og andet mere havde begge at foretage. Der kunde muligt i det enkelte være Tvivl om, hvad Virkningen af hver af disse Handlinger var. Kun én Ting stod fast: Saalænge Kirkens Velsignelse var saa frisk, heftede der endnu noget af dens signende Kraft ved Bruden, og dette burde udnyttes just nu, da Parrets Fremtidskaar af usynlige Hænder var sat paa Væven.

4.

Brudetoget til Kirke om Søndagen var, som vi har set, en luthersk Nydannelse i det 16de Aarhundrede. I den katolske Tid havde man ventet til om Mandagen med at tage til Kirken for at vies. Og den Vielse, som saa her fandt Sted, var altsaa en Bekræftelse af det alt indgaaede Ægteskab, derfor en ejendommelig Dobbelthandling, der bestod i Parrets Syndsbekendelse ved Kirkedøren og Velsignelse under Brudemessen for Alteret.

Ved Reformationens Indførelse ændredes dette. Nu blev den kirkelige Vielse om Søndagen i Menighedens Paasyn til Ægteskabets Forudsætning. Tidligere havde kun de velstaaende holdt Bryllup, Fattigfolk fik nøjes med Fæstensøl; nu blev Bryllup paabudt alle. Ved «Ordinansen» af 1582 ordnedes disse Forhold, og Lovens Ord herom kom til at lyde klart og forstaaeligt: «Skal ikke tilstedes dennem, som er rettelig trolovede, at søge Seng med hverandre, førend de er viede og givne sammen i Kirken».[1] Alle, der agtede at blive Mand og Hustru, skulde da altsaa fremtidigt komme til Kirke om Søndagen for her for Menighedens Aasyn at lade sig «vie og give tilsammen». Fra nu af skulde man tro, at intet Bryllup var muligt uden et Brudetog til Kirken om Søndagen.

Dette blev dog meget langt fra Tilfældet. Adelen, der i den katolske Tid havde haft en Slags Eneret paa pragtfuldt Kirkebryllup, gik under de nye lutherske Forhold ikke længer i Spidsen, men trak sig netop paa dette Punkt misfornøjet tilbage, frastødt ved at se Kirkebryllup forvandlet til Stodderpligt, Kirkebygningen selv forarmet, og Mandagens rige Enkeltfest nedsat til en Dusinhandling i Søndagens travle Kirkedrift. Adelen hævdede da netop i de følgende Aarhundreder det som en særlig Adels-Forret at maatte holde Hjemmebryllup. Regeringen imødekom denne Tilbøjelighed og gjorde sig den snart indbringende

ved at kræve Betaling for Bevilling hertil. Og Gejstligheden tog blidt paa Tidens Skrøbelighed og indrettede — i Lighed med hvad der havde fundet Sted under Overgangstiden i det 16de Aarhundrede[1] — ved større Bryllupper en egen Art Mandagsgudstjeneste, hvor blandt andet Ofring kunde finde Sted. «Ofret begge Dage: 15 Daler», hedder det f. Eks. i ovenomtalte Pastor Perlestikkers Regnskabsbog for 1621.[2] Omvendt søgte Regeringen i hvert Fald ikke at unddrage sine Embedsmænd deres Løn og bestemte, som ovenfor berørt, Aar 1683: «Naar Brudevielser forrettes, være sig i Kirken eller i Husene skal det ingen være forment af dem, som til Bryllup budne ere, at ofre Præsterne».[3]

Saaledes var da altsaa den lutherske Ordning med Søndagsvielse i Kirke næppe indført, førend Landets øverste Stand havde faaet sig indrettet paa at unddrage sig denne Fællespligt. Ligesaa utilbøjelige var Bønderne til at gaa med til det nye. Fra den katolske Tid var de nu engang vante til, at Brudetoget til Kirken faldt om Mandagen; og fra den ældgamle hedenske Tid foresvævede maaske endnu dunkle Minder om, at dette offentlige Festtog — «Brudeløbet» — hørte hjemme ved Bryllupets Slutning. Saavidt muligt ydedes da en sejg Modstand mod det nye. Ligeoverfor Bønderne var der imidlertid mindre Lyst fraoven til at tage blødt fat, og Følgen af dette Sammenstød blev i de følgende Aarhundreder den mærkeligste Spredning og Forvirring af alle herhenhørende Skikke. Medens saaledes i Norge i det 18de Aarhundrede den nye Skik med Kirkevielse paa Brylluppets første Dag var trængt igennem i Nordhordeland og Vossevangen, ledtes i andre Egne af Bergens Stift og i Thelemarken Brud og Brudgom til Sengs paa første Bryllupsdag endnu ganske som i den katolske Tid, og først Dagen efter drog man i Festtog til Kirke for at vies.[4] Hos Bønderne i Westergöthland maatte endnu ved Midten af det 19de Aarhundrede, efter adeligt Brug fra det 16de, Præsten møde i Hjemmet og forrette Vielsen dèr, og først en af Bryllupets senere Dage fandt Brudetoget til Kirken Sted.[5] I Danmark viser Virkningen den Dag i Dag sig i, at den ældgamle Bryllupsordning af Ugedagene er bleven forrykket. Kun i enkelte Egne har man beholdt Søndagen som Bryllupets første Dag. I de fleste Egne har man for at faa Brudetoget til Kirke til at falde paa en af Bryllupets senere Dage, ladet dette begynde allerede Fredag eller Lørdag. Alt efter hver Egns Smag og Øvrighedens Pres har man saa

ladet enten Ægteskabet blive fuldbyrdet førend Vielsen eller denne foregaa Fredag eller Lørdag, saa at Brudeparret stundom efter de første Lutheraneres Vis møder to Dage i Rad i Kirken.[1]

Det var da i det 16de Aarhundrede mest Bybefolkningen, der var lovlydig, hvad Brudetog til Kirke om Søndagen angik. Adelen smuttede ofte under og lod Brudetoget først foregaa om Mandagen. Og Bondestanden begyndte vist allerede da i Smug at forrykke den gamle Ordning, idet man lod Brylluppet staa en af Dagene forud, saa at det befalede Brudetog om Søndagen i Virkeligheden kom til at falde paa en af Bryluppets senere Dage. Aar 1622 var saaledes Regeringen kommen under Vejr med, at det brugtes, at Brudgom og Brud «skulde ligge tre Nætter tilsammen, førend de med hverandre var tilsammen viet udi Kirken, i den Mening at de deraf skulde fange god Lykke».[2]

Men hvad foretog da Godtfolk sig om Søndagen, naar de paa denne Brylluppets første Dag ikke drog til Kirke? Ganske det samme som i den katolske Tid; man lod Bortgiftningen i Hjemmet foregaa paa ældgammel hedensk Vis under alle dens retslige Former. Og til disse retslige Former hørte først og fremmest den vigtigste af dem alle: Ægtesengens Bestigelse.[3]

Naar da om Formiddagen i Hjemmet Bortgiftningen havde fundet Sted, idet Brudens Fader havde svaret Brudgommens Talsmand Ja paa hans Anmodning om at erholde Bruden til Hustru, saa brød man ikke op for at drage til Kirke, men Faderen opfyldte sit givne Tilsagn, fuldbyrdede Bortgiftningen ved at lade de tvende i alles Paasyn bestige Ægtesengen, hvorved det blev Gud og Hvermand vitterligt, at de nu var Ægtefolk.

Det var denne ældgamle, hedenske Skik, som Romerkirken havde truffet ved sit Komme til Norden og med sit sikre Blik straks søgt at faa Part i. De lovgyldige Former for Ægteskabets Stiftelse var jo allerede fastslaaede, og her taaltes ingen fremmed Indblanding, Romerkirken fik først Lov til at vie Parret om Mandagen, naar Ægteskabet alt var indgaaet. Men her, midt under Bortgiftningen, var der en aaben Dør for Kirken at trænge ind ad, den kunde tilbyde at «vie» Brudesengen, førend denne toges i Brug.

Det lykkedes Kirken ad denne Vej at faa Haand i Hanke med Giftermaalsskikkene, thi Nordens Befolkning tog ligesom de øvrige germanske Stammer med Glæde mod Tilbudet. Til

et ret storladent Bryllup, hvor intet manglede, hørte da tidligt en Præst, der stænkede Sengen med Vievand, alt imens han højlydt læste en Velsignelse i det fremmede Sprog.[1] Et malende Udtryk for Skikkens Almindelighed i Middelalderen afgiver en Klage fra Bergens Biskop Aar 1320 over, at Præsterne ved Apostelkirken sammesteds gjorde Indgreb i Byens Sognepræsters Rettigheder ved at udføre den «Brudesengs Vie», der burde forrettes af disse.[2] End ikke Reformationens Indførelse formaaede helt at fortrænge Skikken. Endnu Aar 1607 maatte Christian den Fjerde forbyde Præsterne i Norge at befatte sig med «Brudesengs Vielse og andet Gækkeri, som plejer at gøres».[3]

Muligt tyder disse sidste Udtryk paa, at Skikken i det 17de Aarhundrede var slaaet over i sin blot kaade Genklang, hvorom vi ogsaa ad anden Vej hører Tale.[4] Thi alt i Middelalderen havde Brudesengens Vielse oftere givet Anledning til drøj Spas, hvilket stod i Forbindelse med, at Vielsen var bleven henlagt til en anden Tid paa Dagen end oprindeligt.

Sagen var, at selve Bestigningen af Ægtesengen synes lidt efter lidt i Middelalderens Løb at have skiftet Betydning og at være endt som blot Ceremoni. Først om Aftenen gik Ægteparret virkelig til Sengs. Men forud for hvilken Bestigelse skulde nu Brudesengen bestænkes med Vievand og velsignes? Den om Formiddagen dannede det oprindelige og retsgyldige Led i Bortgiftningen, og var for saa vidt at foretrække. Men med Rette kunde der dog gøres gældende, at det var den virkelige Ægteseng, Familiens Fremtidsskød, hvem Velsignelsen egentlig gjaldt.

Romerkirken lod sig bevæge til at henlægge Optrinet til Aftenbestigningen af Brudesengen. Men herved var et Kobbel af Ulemper sluppet løs. Galt havde det kunnet være om Formiddagen, selv paa indviet Grund, naar i Klosterhallen, som Bisp eller Prior havde overladt, en og anden fniste ved Velsignelsen og Brudeparrets Skinforsøg paa at efterkomme den. Men nu ved Aftentid mellem drukne Gæster, alle opsatte paa den Art grovkornede Spøg, som ved denne Lejlighed havde Hævd, var det yderst vanskeligt at haandtere Stænkekosten med Alvor. Kirken maatte delvis trække sig tilbage. Tilbagetogets Spor i Mellemevropa er endnu tydelige: I Middelalderens tidligere Ritualer omtales Ægtesengens Indvielse som en Selvfølge, men uden nærmere Forklaring. Saa tilføjes den nøjere Angivelse:

«Om Natten, naar de gaa til Sengs, skal Præsten gaa frem og velsigne Lejet, sigende» osv. I de senere Ritualer føjes allerede til: «dog kun hvis Brudeparret ønsker det», og i det Trierske Ritual hedder det endelig: «Hvis Parret af priselig Fromhed maatte begære Brudesengen viet, da maa sligt ske, dog om Morgenen og før Gildet, men paa ingen Maade ved Aftentide. Indvielsen maa kun overværes af Parrets Forældre og to til tre andre, alvorlige Personer, og alle tilstedeværende skulle paamindes om ikke ved Latter og gækkelig Tale at tilsmudse den hellige Ægtepagts Renhed».[1] At Kirken dog i enkelte Lande vidste at bevare det indvundne Jordsmon, vise Forholdene i England. Her var det under Straf af Bandlysning forbudt Brudeparret at gaa til Hvile om Aftenen, førend Præsten havde viet Brudesengen; og Gejstligheden siges at have misbrugt dette til at lade vente paa sig til over Midnat, saafremt der ikke gaves Ekstrabetaling for denne Handling.[2]

Med Reformationens Indførelse i Norden afskaffedes Brudesengens Indvielse. At Skikken, som oven omtalt, forekom i Norge endnu 1607 viser højt regnet kun Befolkningens Vedhængen ved det gamle. Derimod vedblev man, som vi senere skulle se, endnu længe i alle tre nordiske Lande at betragte den natlige Bestigning af Brudesengen som en Handling, ved hvilken Præst, Salmesang og Bønner nødvendigt hørte hjemme.

En Maalestok for den Udvikling, der forflyttede baade den retsgyldige, ægteskabelige Bestigning og den kirkelige Indvielse af Brudesengen fra Formiddag til Aften, har vi paa et enkelt lille Omraade, nemlig de fyrstelige Bryllupper ved Stedfortræder. Ogsaa her var man naturligvis begyndt med at lade Udsendingen bestige Brudelejet om Formiddagen. For at anføre et bekendt Eksempel kan vi henvise til Junker Stranges Sendelse til Bøhmen og hans Giftermaal dèr paa Kong Valdemars Vegne med Prinsesse Dagmar. Efterat Junker Strange først paa brugelig Vis havde vundet Bruden i Skaktavl, hedder det videre i Folkevisen:

Det lidte fast imod den Tid,
Tavl skulde have sin Ende,
Da skulde Hr. Strange
Med den Frøken til Senge.

«I sige mig, Hr. Strange!
«Mens vi er ene to,
«Er han Kongen af Danmark
«Nær saa skøn som I?»

Det svarede Hr. Strange,
Han op til Solen saa.
«Saa mænd ved, Frøken Dagmar!
«Han er langt skønnere end mine to».

Denne Fremstilling viser os — hvad enten den nu gengiver, hvad der virkelig er foregaaet eller blot hvad Forfatteren i Henhold til Skik og Brug har ment, at der maa være sket — Skikken paa et tidligt Udviklingstrin. Ikke blot gaa de tvende til Sengs om Dagen, det hedder jo om Hr. Strange: «han op mod Solen saa», men de lades en Stund saa meget alene, at Bruden kan gøre ham et fortroligt Spørgsmaal og faa Svar.

Udviklingen gik imidlertid sin Gang. Efterhaanden som man i det virkelige Liv forlagde Tyngdepunktet fra Morgen- til Aften-Bestigningen af Brudesengen, fulgte man ogsaa med i denne fyrstelig-juridiske Nipsgengivelse deraf. Det gjaldt jo her først og fremmest om at give den sluttede Ægtepagt tilbørlig retsgyldig Vægt. I det 16de Aarhundrede var man naaet til, at den fyrstelige Bruds Leje først maatte bestiges om Natten. Da f. Eks. Mogens Gøye Aar 1514 i Brüssel paa Christiern den Andens Vegne ægtede Prinsesse Elisabeth, hentedes han ikke førend om Natten Klokken to i Optog til Bruden i Brudekamret, blev i mange Fyrsters og Ridderes Nærværelse bragt til Sengs med hende, og atter af samme Herrer i prægtigt Optog fulgt tilbage til sit Herberge.[1]

Paa dette enkelte Omraade havde man gjort Svinget fuldt ud. Kirken havde, hvad Brudesengs-Vielsen angik, forsøgt paa det samme, men var delvis veget tilbage igen. Hos de nordiske Folks højere Lag svingede man i det 16de Aarhundrede endnu frem og tilbage. Man var nemlig fulgt med det nye, uden derfor helt at opgive det gamle, havde altsaa blot fordoblet Sengebestigningen, og lod for en Sikkerheds Skyld Brudeparret gaa

til Sengs formelt om Morgenen, virkeligt om Aftenen, begge Gange under Iagttagelse af omtrent samme Skikke.

Pudsigheden og Urimeligheden af denne Dobbelthed har givet sig et lille literært Udtryk, hvor den ganske harmfrit men med ikke ringe komisk Kraft kommer til Syne. Det er Anders Sørensen Vedels Omarbejdelse af den ovennævnte Vise om Hr. Strange og Dronning Dagmar.

For at forstaa Vanskeligheden ved hans Opgave maa vi erindre alle de Hensyn, han havde at tage. Han skulde først og fremmest gengive i sin Tids Aand og Stil Visens lidt forældede Fremstilling. Morgenbestigningen af Lejet, som Visen omtalte, brugtes nu ikke længer ved de toneangivende Hoffer. Som kyndig Historiker vidste sikkert Anders Sørensen Vedel dette, og Mogens Gøyes talrige Efterkommere, ikke mindst Peder Oxe og hans Søster Fru Inger, havde vel i hvert Fald oftere fortalt ham om, hvorledes det var gaaet til dengang, da deres Bedstefader havde spillet sin betydeligste Rolle udenlands og blandt Evropas mægtigste Fyrster været kongelig Brudgom paa Christiern den Andens Vegne i Brüssel. Visen omtalte altsaa Morgen, men nu var Aften Hofbrug; hvad om man da gjorde det hele forstaaeligt og folkeligt ved at lade Junker Strange og Frøken Dagmar paa ærlig dansk Vis gaa til Sengs sammen baade Morgen og Aften!

Men først og fremmest sømmeligt. Det var den tidligere Hofpræst, som omarbejdede Visen; der maatte ingen Misforstaaelse være mulig af de Barnebeundringens varme Ord, som Visen lod Frøken Dagmar under Mødet paa Brudesengen rette til sin Brudgoms smukke Stedfortræder. Derimod kunde det være baade historisk berettiget, i og for sig passende, og med Betydning just i disse sidste Tider at lade den unge Brud forhøre sig om sin kongelige Husbonds Rettroenhed.

Ud fra saadanne Forudsætninger foretoges Omarbejdelsen. Junker Strange og Frøken Dagmar gik da første Gang til Sengs om Formiddagen.

Saa fulgte de den Frøken til Senge
Alt til den Rider god.
Hr. Strange med megen Tugt og Ære
Imod den Frøken opstod.

Og de gik anden Gang til Sengs om Aftenen silde; ved

denne Lejlighed blev de ene, saa at Frøken Dagmar kunde spørge ham ud om Valdemar Sejrs religiøse Standpunkt.

Det lidte fast ad Aften, silde det var,
Den Tavl skulde have en Ende;
Hr. Strange den vise Høvding og klog
Skulde følge den Brud til Senge.

«I sige mig, Hr. Strange for vist,
«Mens vi er ene to,
«Er han, Kongen af Danmark,
«Baade favr og fast i Tro?»

Det da svared han Hr. Strange,
Han op i Solen saa;
«Saa mænd ved! Dannerkongen
«Han er langt skønnere end mine to.»

Skønt Anders Sørensen Vedel handlede i den bedste Mening, kunde hans Omarbejdelse dog ikke kaldes vellykket; dertil havde han paa engang forandret og bevaret for meget. Det blev f. Eks. en højst uklar Tid paa Døgnet, naar han lod dem anden Gang gaa til Sengs om «Aften, silde det var» og dog lod med den oprindelige Vises Ord Hr. Strange svare Frøken Dagmar, idet han «op i Solen saa». Og Samtalen mellem de tvende, der tidligere havde været klar nok, blev nu meningsløs, idet den ene Part spurgte i Øster og den anden svarede i Vester. Det var Hr. Strange, det gik ud over. Thi det var taktløst af ham, naar Frøken Dagmar spurgte om Kongens Religiøsitet og Skønhed, da at lade Hovedspørgsmaalet ubesvaret, trænge sin egen Person frem og sige: Han er to Gange mig.

Men saa endelig den Idé at lade dem gaa to Gange til Sengs. Det var mildest talt ubetænksomt. Var det gjort for at skaffe Plads til Samtalen i Enrum, som i Danmark ikke længer kunde føres om Formiddagen, saa var denne dyrt købt. Thi slig Gentagelse, der var ligegyldig mellem virkelige Ægtefolk, blev usømmelig ved en Lejlighed som denne. Anders Sørensen Vedel oplevede ikke selv Følgerne, men de udeblev ikke. Man kommer uvilkaarligt til at trække paa Smilebaandet, naar man ser den Følgerigtighed, hvormed Tankegangen siden har arbejdet sig videre. Den oprindelige Folkevise antyder en spirende Tilbøjelighed hos den unge Brud for Junker Strange, Vedel tillod

dem at gaa to Gange tilsengs sammen, i det 19de Aarhundrede er det paa Færøerne endt med, at Lidenskaben har taget Magten hos Dronning Dagmar. Forelsket i Junker Strange, vil hun ved Ankomsten til Danmark ikke bestige Brudesengen med Kong Valdemar, hvorfor denne sér sig nødsaget til at kløve Hovedet paa sin Stedfortræder.[1]

I Norden havde man i det 16de Aarhundrede ikke blot to højtidelige Bestigninger af Brudesengen, Formiddag og Aften, men hvad mere var ogsaa to forskellige Brudesenge. Af disse stod den ene naturligvis i Brudekamret, den anden var anbragt i Storstuen eller Borgens Riddersal, hvor Bortgiftningen i Hjemmet Søndag Formiddag skulde foregaa. Ved første Øjekast utydeligt, men i Virkeligheden klart, hedder det derfor Aar 1628 i Grev Per Brahes Dagbog om hans og hans Broders Bryllupper, som Kongen af Sverige gjorde paa én og samme Dag: «I salig Kong Johans Gemak var vore tvende Brudesenge». Men kort efter: «Jeg laa om Natten i Kammeret paa venstre Haand, naar man gaar ind, og min kære Broder i det Kammer ved den grønne Gang».[2]

«Brudesengen paa Salen», der kun var til Stads, en Art Ægteskabsalter ved Bortgiftningen i Hjemmet, antog efterhaanden vældige Former. Ikke uden Grund kaldtes den for «den store Brudeseng».[3] Det var den største Himmelseng, der kunde skaffes, stundom vistnok lavet alene til dette Brug, med Trappetrin paa Siderne til Bestigning, med Brudeparrets Vaabenskjolde ophængte paa de fire Hjørnestolper[4] og iøvrigt fyldt og omhængt med de kosteligste Dyner, Puder, Tæpper og Spærlagen, som Dragefruerne havde kunnet skaffe. Ved Siden af den kunde Brudesengen i Brudekamret, Medgiften hjemmefra, syne næsten fattig.

Var den «store Brudeseng» den fornemste, saa var dog ogsaa dens Herlighed den kortvarigste. Kun et Par Timer varede den hele Fest. Intet Under da, at man, som anført, smykkede den paa det bedste, og at der især under Christian den Fjerdes forordningsrige Regering rettedes et Bombardement af Forbud herimod. Det gik dog ikke bedre hermed, end da man i Lybæk

vilde indskrænke Dynernes samlede Vægt til halvanden Skippund,[1] eller i Nordtyskland og Danmark begrænse Antallet af travle Hænder, der maatte rede den.[2] Hvad hjalp det at forbyde Fløjl, Silke, Sølv og Gyldenstykke hertil?[3] Hvor hørte maaske et Fløjls Spærlagen, bræmmet med Sølverlad eller en Hoveddyne som denne bedre hjemme: «af rødt Silkeatlask, stukket med Sølv og Guld og med mine seksten Aner, mødrene, og seksten mine fædrene derpaa».[4] Stolt som en Tredækker laa den «store Brudeseng» da ogsaa rolig for Skud; veg den, var det blot paa Skrømt som hin kostelige Manøvre, da Christian den Fjerdes Adel Aar 1631 tilkøbte sig Ret til at give Mad ved Begravelser mod helt at afskaffe den. Gildet ved Begravelserne fik de, men da man saa sig om, laa den dèr majestætisk som før, laa der 1643, laa der 1651,[5] strøg ikke Flaget paa fremmed Bud, men sank først, da Modens Vande ikke længer formaaede at bære den oppe. Endnu Aar 1700 hedder det i en Fortegnelse over Ord opsamlede paa Folkemunde: «Brudeseng kaldes en prægtig Seng, som er opredt til Stads i Brudehuset».[6]

Den «store Brudeseng» stod for Enden af Storstuen eller Salen. «I øverste Ende kom Sengen at staa» siges der om Riddersalen paa Københavns Slot ved Frederik den Andens og Dronning Sophias Bryllup.[7] Naar da Brudens Fader eller Præsten paa hans Vegne havde overgivet Brudgommen Bruden «til Hæder og Hustru, til halv Seng og halvt Bo o. s. v.»[8] forflyttedes med ét Handlingen, og alle vandrede hen til Brudesengen. Dette beskrives saaledes ved Frederik den Andens og Dronning Sophias Bryllup:

Der Sangen var ude, mon Konningen gaa
Hen til den Seng, som der mon staa
Paa Gulvet, var prydet saa statelig
Med gyldene Tæppe retsindelig.
Hun skinte alt som de Stjerner saa klare,
Som hver kunde se der aabenbare.
Dèr stod hans Naade ved højre Side.
Saa komme de Fyrster saa milde og blide.
Hertug Ulrik og Hertug Hans ligesaa
Ledte Bruden dertil, hun kom at staa
Paa anden Side ret lige imod
Vor naadige Herre og Konge saa god.[9]

Nu skulde efter gammel Skik Sengebestigningen finde Sted, «Bilageret» eller «Bisættelsen» som det kaldtes, hvilket sidste

Ord paa senere Dansk gik over til at blive et Begravelsesudtryk, men endnu i det 16de og 17de Aarhundrede lød fornøjeligt nok. Paa dette Punkt af Handlingen synes imidlertid Frederik den Anden at have standset og kun staaende hørt paa, hvad hans Svigerfader Hertug Ulrik havde at lægge ham paa Sinde, samt det Svar, som han selv lod give herpaa, begge Dele gennem en vidtløftig Talers Mund. I hvert Fald omtaler Beretningen ikke, at Parret virkelig besteg Sengen.

Dette var dog i Strid ikke blot med almindelig Landsens Brug men ogsaa mod Hofskik. Godtfolk som flest lagde sig virkelig, om end fuldt paaklædte eller kun med en ringe Blottelse, ned i Sengen og drog Tæppet over sig. Fyrstelige Personer satte sig i det mindste paa Sengen, saaledes Aar 1592 Hertug Carl af Sødermanland og Frøken Christine af Holsten,[1] Aar 1596 ved Christian den Fjerdes Kroning Hertug Johan Adolf og Kongens Søster Frøken Augusta,[2] 1634 den udvalgte Kong Christian af Danmark og Prinsesse Sibylle[3] og endnu Aar 1671 den danske Prinsesse Vilhelmine Ernestine og Kurprinsen af Pfaltz.[4] Dette sidste, at sætte sig paa Sengen, blev ogsaa efterhaanden finere Skik i Danmark i det 17de Aarhundrede, og Forordningerne fulgte sirligt med ved at tale om det flamske Tæppe paa Sengen, «hvorpaa Brudefolkene kunde sidde».[5] Men jævnere Folk fulgte endnu fremdeles gammel Skik. Dr. Otto Sperling fortæller saaledes om sit Bryllup i Roskilde Aar 1630, hvor tvende Søstre paa samme Dag blev bortgiftede, at først blev han og hans Brud lagt til Sengs — «efter Landsens Sæd med Klæderne paa» — i Brudesengen paa Salen, og som næste Hold kom Svogeren og Svigerinden i samme Seng.[6]

Medens Brudeparret saaledes befandt sig i eller paa Sengen blev der holdt Taler af deres tvende Talsmænd. Oprindeligt synes Indholdet heraf blot at have været, at nu var Bruden afleveret, og en Tilstaaelse paa Brudgommens Vegne for Modtagelsen. Endnu saa langt ned i Tiden som Aar 1671 beskrives Optrinet ved den danske Prinsesse Vilhelmine Ernestines Bryllup i hertil svarende Udtryk: «Brudeparret førtes hen til en i Salen staaende Brudeseng, der bevogtedes af fire Oberster, Bruden sattes tilvenstre, Brudgommen tilhøjre, og derpaa foretoges Overleveringen paa Kongens Vegne af Rigsmarskalk Körbitz med en sirlig Tale, der paa Brudgommens Vegne besvaredes af Dr. Peiler».[7]

Allerede tidlig havde man forsøgt at give disse Taler Fylde ved at fremhæve Ægteparrets gensidige Pligter. De ikke faa endnu bevarede Taler af denne Art fra det 17de Aarhundrede bugne dog ikke af Tankevægt men udmærke sig fortrinsvis ved en fortvivlende Bredde, kun sjældent støder man paa et naturligt, end sige friskt Udtryk, og man undrer sig den Dag i Dag ligesom den franske Udsending, der overværede Prins Christians Bryllup 1634, egentlig mest over, at to med alvorlige Ansigter kunde staa og ved Hjælp af Titler, Navne og Talemaader, der evindeligt gentoges, virkeligt faa spundet saa lang og indholdstom en Ende.[1]

Naar det sidste Ord var talt, faldt Musiken ind eller, hvis det var kongeligt Bryllup, dundrede som ved Prins Christians Giftermaal Aar 1634 paa engang en tre — fire Hundrede Stykker løs fra Slotstaarne, Volde og Skibe. Hermed var den alvorlige Del forbi. Paa dette Punkt brød Frederik den Anden op, hvorom det underligt tørt og mat hedder i Beretningen: «Som Talen var ende, begyndte Trommeterne at blæse, og Herrerne med al Ære og Reverentse at skilles ad». Men Frederik den Andens Giftermaal var heller ikke ganske efter Reglerne. Den 38aarige Brudgom var endnu for meget Pebersvend og følte sig tydeligt nok lidt trykket ved den hele Forestilling med den endnu ikke udvoksne, fjortenaarige Brud. Derfor undlod han, som det synes, Bestigelsen af Brudesengen, gav sig, da han stod ved denne, først i Samtale med sin Svigerfader Hertug Ulrik, saa at de beskikkede Talere maatte vente med at tage Ordet, og næppe var de til Ende, førend han listede sig bort med sin lille Dronning «ind udi den nye Sal udenfor Kongens Kammer»; saa kunde Gæsterne i den store Sal med tørre Munde men «med al Ære og Reverentse skilles ad».[2]

Saa gik det mere korrekt til ved Prins Christians Bryllup Aar 1634. Efter god gammel Skik indviede her Brudeparret deres nye Samliv ved at tage sig en Hjertestyrkning paa Sengen, alt imens Gæsterne strømmede til og lykønskede dem.[3] Dette Bortgiftningens andet og muntre Optrin var om muligt det mest troskyldige og pudsige, ikke mindst hvor Ægteparret paa

gammeldags Vis virkelig laa under Tæppet i Sengen og nu som Børn, der ret skulde nyde Livet, spiste Konfekt og Syltetøj sammen, lo og nikkede op til de ligeledes spisende og leende, lykønskende Gæster.

I Tyskland var hele denne hyggelige Anretning paa Sengen snarest i Fremadskriden i det 16de Aarhundrede. I Leipzig f. Eks. forbødes det Aar 1506 at give Konfekt og sød Vin paa Brudesengen,[1] men Aar 1550 tillodes det at indbære paa Brudesengen Konfekt, Rinskvin og fremmed Øl, men ikke sød Vin.[2] I Brudeprædikener, udkomne i Nürnberg 1584, omtales Anretningen som Malvasier, Marsipan, Konfekt og Kager.[3] I Hildesheim paabødes det igen Aar 1612 at nøjes med Rinskvin med Sukker i ved denne Lejlighed, og ikke forlange sød Vin.[4] Paa Københavns Slot ombødes Aar 1634 Konfekt, Syltetøj og Vin i store Guldkander; og det var uden Tvivl lignende Skikke, der godkendtes i Sverige, da Dronning Christine Aar 1644 erklærede, at der ikke maatte foretages nogen Forandring «med Sengeledningen den første Dag».[5] Endnu Aar 1729 omtales det som Skik i Sverige, at Brudeparret, medens denne Ombyden foregik, tilbragte en Timestid paa Sengen.[6]

Al denne Herlighed gik jo de Glip af, der ikke holdt Bortgiftning i Hjemmet Søndag Formiddag men rettede sig efter Loven og drog til Kirke om Søndagen for dèr at vies. Men heri var der dog egentligt noget ubilligt. I flere af de lutherske Lande indførtes der da den Fordobling, at Parret straks naar de kom hjem fra Kirke, «bisattes» i Brudesengen. Saaledes var det f. Eks. Skik i Stralsund Aar 1570.[7] I Danmark foregik, saavidt vides, ikke denne Forening af Kirke- og Hjemmebryllup; derimod blev sligt ret almindeligt i Sverige og udvidedes til, at Præsten fulgte hjem med fra Kirken til Bryllupsgaarden for paa katolsk Vis at signe Parret i Sengen. Denne Skik omtales ikke blot i det 17de Aarhundrede,[8] men holdt sig baade i Kalmar Len[9] og paa Öland[10] indtil op imod det 19de Aarhundrede. Ret komisk tager det sig ud at se denne Embedspligt forretningsmæssigt overfaret, som naar det Aar 1694 paa Gulland tillodes «den Præst, der ikke følger Brudefolkene hjem, at sengelede dem i det Hus, der er nærmest Kirken, enten Kirkens Gaard eller Klokkerhuset».[11]

Medens saaledes den hedenske Bortgiftningsvis: Brudesengens Bestigelse om Formiddagen, ligesom saa mange andre gamle

Skikke, holdt sig renest og længst i Sverige, veg den hurtigere i Danmark og Norge. Da Adelen i Danmark ikke længe efter Enevældens Indførelse opgav den, synes den at have manglet Tilhold hos Borgerne og snart ogsaa at have tabt sig hos Bønderne. Den Magt, hvorfor den veg, var Latterens og Undseelsens, thi fra det Øjeblik Skikken vaagnede til Selvbevidsthed, skammede den sig over sig selv. Vi har sét de stigende Udtryk for denne Følelse, Overgangen fra at ligge til Sengs til blot at sidde paa denne, og f. Eks. Frederik den Andens Undladelse endog heraf. Endnu videre fremskreden var man sydpaa. Aar 1612 vedtoges det saaledes i Lybæk, at al Liggen og Sidden paa Sengen var «overflødig og utjenlig». Parret skulde blot staa for Enden af Sengen, hvilket havde samme retslige Gyldighed.[1] Da endelig Ludvig den Fjortendes Tidsalder gav disse nye Begreber forstærket Fart, gled den gamle Skik ud af de sømmeliges Tal, Ægteseng og Formiddagsfest skiltes fra hinanden.

Den Skik, hvis Spor fra Oldtiden vi nu have fulgt, kunde ved første Øjekast paa Grund af det kirkelige Tilsnit, som Romerkirken tidligt gav den, vildlede angaaende sin Herkomst. Meget synes dog at tyde paa, at den ikke har haft noget Tilknytningspunkt hverken hos Jøderne eller hos Romerne men oprindelig været en blot goto-germansk Skik. Oplysende i saa Henseende er det at anstille Prøve og se, hvorledes den paa et tidligt Trin, da den endnu var i sin Velmagt i Norden, tog sig ud for Sydboere. Vi besidder her en Kilde af første Rang, nemlig en historisk Beretning, forfattet af en Italiener, den senere Pave Pius den Anden, om Giftermaalet mellem Kejser Frederik den Tredie af Tyskland (1439—93) og den portugisiske Prinsesse Eleonora. Beretningen lyder saaledes:

«Frederik III befalede, at der paa tysk Vis skulde redes en Seng, hvori han vilde ligge, saa skulde Eleonora lægges i hans Favn, og i Kongens og hele Hoffets Nærværelse et Tæppe bredes over dem. Der foregik intet andet end, at de kyssede hinanden, begge var de paaklædte og stod straks op igen. Saaledes er det Skik i Tyskland, naar fyrstelige Personer giftes. Men de spanske Kvinder, der overværede Handlingen, troede, at det var Alvor, da de saa Tæppet bredes over, og raabte derfor, at det var en Skandale hvad her foregik, og brugte lydeligt Mund mod Kongen, der tillod sligt».[2]

Det fremgaar af denne Beretning, at Skikken var ikke blot

Spanierinderne ukendt, men at ogsaa den italienske Forfatter betragtede den som fremmed og besynderlig. Og hans Vidnesbyrd har en vis Vægt. Som tidligere kejserlig Raadsherre havde han haft Lejlighed til at lære tyske Sæder at kende, som lærd Italiener var han inde i sit Fædrelands kirkelige Fortid og hvormeget det end tiltalte ham, selv da han var Pave, at meddele pikante Historier, vilde han dog næppe som her have spottet noget som tysk Barbari, hvis det samme, ham bekendt, ogsaa tidligere havde været Skik i Italien.

5.

Naar Brudetoget var vendt tilbage fra Kirke, eller naar Højtideligheden med Sengebestigningen var fuldbyrdet, kunde man da endelig komme til Bords og faa noget at leve af. Den tredie og sidste Indbydelse var udgaaet til Gæsterne, idet Budet var løbet, i Købstæderne fra Hus til Hus og paa Herregaarden fra den ene Gæstekammerdør til den anden med det glade Budskab: «Maaltidet er beredt!» Sejrværket paa Kirke- eller Borgtaarn viste forlængst over den i Forordningerne satte yderste Frist, elleve eller tolv Slæt, Køgemesteren havde alt længe staaet i Døren med sit velvilligste Smil, og Musiken derinde gav Lyd til Prøve, utaalmodig efter at spille Gæsterne ind, kort sagt, det var høje Tid.

Og dog var der langt frem endnu. Thi nu først skulde den omstændelige, drævende Strid gaa for sig, hvor Køgemesteren bød hver især af Gæsterne at tage Plads, men «disse begyndte endrægteligen at undskylde sig», ikke som i Lignelsen for at give Plads for andre men for selv at lade sig nøde Skridt for Skridt langsomt fremad. Dette var en af Køgemesterens eller Talsmandens brydsomste Pligter. Tungerap og behænde, med glatte Ord og lempelige Puf maatte han bringe hver enkelt til Sæde, og haarfint maatte han forud have udregnet, hvor dette Sæde var. Thi kun tilsyneladende var det en forlegen Klods, med hvem han havde at gøre. Gennem Øjenkrogene kiggede Gæsten mistænksomt omkring, om nogen med Urette skulde være anbragt over ham, og opdagedes sligt, blev hans Beskedenhed trodsig og ondsindet; intet Ord forraadte det, men der kom Staal i Albu og Hæl under Forsvaret. Thi ikke en Smule mere end der tilkom en, men heller ikke en Smule mindre, var det fælles Løsen. Men denne Opgave var ofte umulig at klare eller lod sig i hvert Fald løse paa forskellige Maader. Med Rette gav Fyns Biskop, i en bevaret, mærkelig Anvisning (af 1560) for Provster til at være Køgemestre ved Præstebryllupper, dem Befaling til her at vise

den største Omhu, da hele Sammenkomstens Udfald afhang af det rette Bordsæde. Selve Mængden af de Hensyn, hvorefter dette skulde ordnes, viser imidlertid bedst Umuligheden af at gøre alle tilpas, hvilket ogsaa stiltiende indrømmes i et indledende «Saa vidt muligt».[1]

Den Vægt, som Datiden tillagde hele dette Spørgsmaal, fremlyser paa mange Maader baade fra tyske og nordiske Forhold. Betegnende for Forskellen syd og nord for Eideren er det, at man i Tyskland maatte forbyde saadanne Overgreb og Lumskerier, som at Gæsterne trængte ind i Spisesalen og besatte Pladserne, førend Vielsen endnu var til Ende, eller at Kvinderne stiltiende sendte en Tjenestepige forud, der skulde holde en bestemt Plads til dem, og til enhver, der vilde tage den, erklære den for optagen.[2] Sligt kendtes ikke i Norden. Her var den beskedne Stædighed Omgangsformen. Christian den Fjerde maatte derfor ligefrem paabyde, at man ved Bordsæde til Bryllup skulde lystre Køgemesteren (Skafferen).[3] Men alles Tanker og Ærgerrighed drejede sig dog om dette Sæde, som man haardnakket vægrede sig ved at indtage. Det blev et politisk Spørgsmaal, som naar Christian den Fjerde afkrævede Rigsraadets Erklæring om, hvorvidt hans Udsending, Tage Thott, ved Kongen af Polens Bryllup Aar 1637 skulde finde sig i at faa Sæde efter den kejserlige eller ikke.[4] Det blev den Form, hvorunder social Anseelse forestilledes: gift Dig med N. N. «at du kanst sidde øverst ved Bryllupper».[5] Og det blev sluttelig den religiøse Form, hvorunder i opbyggelig Tale Forholdet til Gud betegnedes: «Ligesom det er udi Bryllups Højtid en stor Ære at sidde næst Brudgom og Brud, saa skulle og Kristne holde det for den største Ære at følge næst efter Kristum».[6] Med Rette samler Jeronimus hos Holberg alt dette til et Fællesudtryk: «Er det ikke» — (i Modsætning til blot Ærgerrighed, dum Rangsyge o. s. v.) — «en honnet Ambition at søge om at blive sat ved det store Bord i Bryllupper?»[7]

En anden Maalestok for Betragtningsmaadens Styrke er den Haardnakkethed, hvormed den har holdt sig. Hos Nordens Bondebefolkning vægrer man sig ofte endnu med samme sejge, omsigtsfulde Tilbageholdenhed mod at tage Plads som i det 16de Aarhundrede, og der er sikkert lyslevende Træk fra hine Dage i Skikkens seneste Udløbere. Der er maaske sat lidt mere legemlig Kraft paa, naar det fra Gudbrandsdalen hedder, at «Køgemesteren maa med Magt nøde og trække Gæsterne til

Bordet, da enhver undslaar sig ved at sidde øverst».[1] Eller fra Sønderjylland: «Dernæst føres de øvrige Gæster ind, Fruentimmer for sig og Mandfolk for sig. Det er en overmaade vanskelig Sag, Rang og Stilling skal nøje iagttages, at ingen fornærmes. Vidste man ikke bedre, skulde man tro, at Skafferen var det urimeligste og utaaleligste Menneske, han skændes med Folk, trækker i dem, ja slæber afsted hist med en, her med en anden, der alle gaa med saa tilsyneladende stor Uvilje, som skulde de til Retterstedet istedetfor til Bryllupsbord».[2] Eller fra Skaane: «Anbringelsen af Karlene var efter en Del Komplimenter dog forholdsvis hurtigt iværksat; men med Kvinderne gik det ikke nær saa let. «Naar du er buden af nogen til Bryllup, da sæt Dig ikke paa den bedste Plads, at ikke nogen skal komme, som er bedre end du, og du da med Blusel maatte vige ned til den Plads, som er ringere». Dette Skriftsted syntes bestandigt at foresvæve dem, hvorfor de ogsaa for det meste med Magt maatte tvinges ind hver paa sin Plads, ihvorvel de forud meget godt vidste, hvor de skulde sidde. Men det ansaas for Mangel paa Belevenhed og for anmassende, om nogen straks paa første Anvisning indtog sin Plads».[3] Sit pudsigste Udtryk har dog Skikken i Westergøtland, hvor det om Bryllupper endnu ned mod Midten af det 19de Aarhundrede hedder:

«Meget nøjeregnende var enhver med Hensyn til den Plads, som efter Rangforordningen tilkom ham, men at vise Ærgerrighed i saa Henseende gik ikke an, man skulde bedes og trues. Dog ej nok hermed. Vilde man vise sig ret beleven, skulde man gemme sig, hvorefter det tilkom Vært og Værtinde at oplede de skjulte og føre dem paa Plads. Dette gik sædvanligt godt, indtil man kom til Tærskelen, men dèr sattes Hælene til, og Gæsterne skulde bogstaveligt «drages ind», hvilket ogsaa var det staaende Udtryk for denne Art Bordsætning. Herunder hørte man ej sjældent de kosteligste Samtaler mellem dem, der lykkeligt var havnede ved Bordet, og den pustende og svedende Vært eller Forgangskvinde, thi det var min Sandten intet let Arbejde .... For at forhøje det latterlige udrustede stundom den søgende sig med en stor Pisk til at jage de blysomme ind med. Jeg mindes endnu fra Larf Sogn en lang Rækel af en Bonde med Pisken under Armen komme bærende ind med Brudens Faster, som han derpaa dunkede ned i Hæderspladsen, et Optrin, der lønnedes med skraldende Latter. Denne besynderlige

Skik tog naturligvis lang Tid, og ofte begyndte Mørket at falde paa, førend alle var bordsatte».[1]

Ved Siden heraf er det Smaating, naar det fra Blekinge hedder, at Talsmandens Kamp med Gæsterne kan vare timevis.[2]

Inde i Stuen var i Reglen flere Borde dækkede, og det Maal, hvorefter enhvers Ærgerrighed sigtede, var at komme til «Højbords». Herved forstodes at blive anbragt ved «Brudebordet» eller som det ogsaa kaldtes «det store Bord». Dette var dækket ved Stuens bedste Væg, og Bænken langs denne var i Dagens Anledning særligt smykket til «Brudebænk», ligesom baade Væg og Loft her var kosteligt dragne.

Denne «Brudebænk» — Bænken altsaa langs Væggen ved det «store Bord» — udgjorde Hæderspladsen. Vel værd at bemærke var det da, hvad f. Eks. Peder Grubbe optegnede om sit Bryllup 1586, «Henning Gjøe og Morten Venstermand sad hos mig paa Brudebænk»,[3] man kunde nemlig være naaet med ved det store Bord uden derfor just at indtage selve Hæderspladsen. Pladsernes Anseelighed udstraalede fra Brudeparrets Sæde. Paa hver sin Side af dem sad Vært og Værtinde, og derpaa til begge Sider i vigende Rækkefølge Gæsterne efter deres Slægtskabsgrad og Anseelse, indtil man endelig langs begge Bordender naaede om til den modsatte Bordside, hvor den lavere, løse Bænk og Ryggen mod, hvad der foregik i Stuen, bestemt nok angav, at disse Genbopladser — «frammen til paa Forsædet»[4] — var de mindst hæderlige.

En Regel var det, at Bukkene skulde være skilte fra Faarene, saa at alle Mændene sad ved den ene Bordende og Kvinderne ved den anden. Og ligeledes var det en Regel, hvorfra der kun sjældent gjordes Undtagelse, at kun gifte tilstedtes Adgang til «det store Bord». Denne Skik stemmede godt med Reformationens Saligprisning af den gifte Stand, men Skikken var dog næppe af saa ny Oprindelse, den skrev sig vistnok fra den katolske Tid og havde da været forstaaelig som en — om end forbigaaende — Hyldest af Ægteskabet ved Middagens hjemlige Brudemesse.

Saa vidt man kan skønne, indtog de tvende Køn nøjagtigt hver sin Halvdel af Bordet. De mødtes paa «Brudebænken» i

Brudgom og Brud, men ikke desuden i Rækken ligeoverfor. Mellem den mindst ansélige Mand og den tilsvarende Kvinde var der nemlig et aabent Rum, hvorigennem Opvartningen kunde foregaa, og de vekslende Retter og Skueretter anbringes foran Brudeparret. En naturlig Følge af denne Deling var, at det Køn, der var faatalligst, aabenbart havde bedst Plads. Ved Peder Grubbes ovennævnte Bryllup sad der 28 Mænd men kun 19 Fruer ved Brudebordet.

Denne Maade at anbringe Gæsterne paa, saaledes at Hæderspladsen var midt for Brudebordet men kun paa den ene Side af dette, var baade den ældste, den fornemste og den videst udbredte. Den var kendt ogsaa udenfor Norden.[1] I Modsætning hertil omtales dog ogsaa af og til, at Brudeparret kunde være anbragt ved Bordenden, stundom endog, som i Sydvestnorge, Brudgommen ved den nedre Bordende, Bruden ved den anden, hvorefter han saa maatte tilkøbe sig Ret til at sidde op hos hende.[2]

Ved det andet Bord var Ordningen — og som Følge deraf vel ogsaa Tonen — mere fri, idet Mænd og Kvinder her sad mellem hverandre. Saaledes var f. Eks. Tilfældet ved de to store Bryllupsgilder, som den danske Lensmand Erik Rosenkrands i Sommeren 1565 gjorde i Bergen.[3] Ogsaa ved dette andet Bord var Hovedmængden gifte, de fleste ugifte var jo som Forgangssvende og Forgangspiger anbragte ved Opvartningen. Dette Bord stod ligesom Brudebordet langs en Væg, saa at de fornemste sad paa Bænken langs denne, og de opvartende ikke kunde gaa omkring Bordet, men her som ved det store «gik for Borde». I den ovennævnte Anvisning for gejstlige Køgemestre tilføjedes det Raad, der iøvrigt let kunde komme i Strid med Bordsæde efter Rang: at anbringe ved hvert Bord en, der var i særligt Festhumør og med Munden paa Gled, for at han kunde udfylde Pavser og glatte Kurrer.[4]

Var der endnu Gæster tilovers, anbragtes disse ved et tredie Bord langs den tredie Væg. Saa vidt man kan skønne, sørgedes gerne for, at alle Gæsterne her var ugifte Kvinder. I en tysk Forordning af 1612 prises denne Forholdsregel som dobbelt hensigtsmæssig, idet de unge Kvinder saaledes med Bruden og de ældre Kvinder for Øje lærer Tugt og Ærbarhed, men tillige er under disses Opsigt, saa at de ikke kan løbe ud til de opvartende Ungersvende, hvorved Anretningen vistnok vilde gaa istaa.[5]

Naar alle var komne til Sæde, læstes Bordbønnen af Talsmanden eller Køgemesteren, der jo ofte var Stedets Præst, skønt sligt Gang paa Gang blev forbudt ved Landemoderne.[1] Dette var ogsaa Køgemesterens eneste gejstlige Virksomhed, Resten svarede lidet hertil. Enten fremsagde han selv en Bordbøn, eller han nøjedes med, hvad mere og mere blev Skik i det 17de Aarhundrede, blot at opfordre Gæsterne til at bede Gud velsigne Maden. I det 19de Aarhundrede beskrives denne Skik saaledes ved Bondebryllupper i Sverig: «Efter Præstens Ord fulgte et Par Minutters dyb Tavshed, under hvilken alle lyttede efter Bønnens Slutningssuk fra Præsten, hvorpaa et almindeligt Suk løb gennem hele Forsamlingen, ledsaget af en let Bøjning, under hvilken Gæsterne atter løsnede de foldede Hænder og greb Skeen».[2] I Danmark havde man en fornøjeligere Maade at betegne Bordbønnens Slutning paa, idet Degnen, der her gerne var den, der læste tilbords, idet han opfordrede til en stille Bøn, i enkelte Egne i det mindste afsluttede denne ved et lydeligt: «Velkommen!»[3]

Det Maaltid, som nu begyndte, skiftede i Løbet af nogle faa Aartier i det 16de Aarhundrede ganske Præg. Endnu ved Aarhundredets Midte gik man ud fra, at denne Middag ikke var Brylluppets Hovedfest. Ifølge den Koldingske Reces af 1558 maatte Middagen kun holdes i Hjemmet og med et begrænset Antal Gæster, medens Aftenfesten maatte af rige Borgerfolk fejres paa «Kompagniet» eller Raadhuset.[4] Noget lignende bestemtes Aar 1552 i Bergen: Der maatte intet «Besvær» være med større Middagsmaaltid; først Aftenfesten, der skulde begynde Klokken fire-fem, var den egentlige Bryllupsfest.[5] I Forbindelse hermed stod den baade i Danmark og i Norge almindelige Skik, at Brudgommen ikke — i Bergen ikke heller Bruden — maatte blive ved Middagsbordet Maaltidet ud, men skulde, saa snart det ringede til Aftensang, rejse sig og paany begive sig til Kirke.

Første Gang, man aner Uraad i saa Henseende, er dog allerede Aar 1561, da det i Ribe vedtoges, at Skafferne skulde sige Brudgommen til, naar han efter gammel Sædvane skulde gaa til Aftenprædiken. Og forsømte han dette, havde han at bøde en Daler.[6]

Det var ikke gode Tegn, at her maatte sættes Bøde for Forsømmelse, men Fristelsen til at forsømme voksede med rivende Fart. Allerede Aar 1586 var man i Danmark naaet saa vidt, at

Middagsmaaltidet ikke blot var blevet Hovedfesten, men — som Frederik den Anden og hans Rigsraad udtrykte det — «undertiden ikke er standen, førend god Tid paa Natten», det vil sige, blev holdt jævnt gaaende en halv Dags Tid igennem.[1]

I Norge var det ikke gaaet et Haar bedre. Her klages Aar 1612 fra Bergen over, at Middagsmaaltidet ved Bryllupper «ofte forhales langt ud paa Aftenen, dels formedelst de mange Retter, der frembæres, dels formedelst somme af Gæsterne komme silde og senlig frem, saa der paany skal anrettes for disse», og de andre Stakler begynde forfra.[2] Hverken i Danmark eller Norge var der nu mere Tale om, at Brudgommen skulde rejse sig fra Bordet og gaa paany i Kirke.

Den ydre Foranledning til denne voldsomme Udvikling af Middagsmaaltidet var uden Tvivl den, at dette nu ikke længer holdtes paa et andet Sted end Aftenfesten. Forsaavidt Brylluppet stod paa «Kompagniet» eller Raadhuset, holdtes nu ogsaa Middagen dèr, saa at det gamle Grænseskel mellem de to Fester hævedes, Middag og Aften gled i ét. For en enkelt Bys, Helsingørs, Vedkommende kan vi bestemt angive Aaret, da denne Overgang foregik. Sankt Hansaften 1572 foreslog nemlig Borgemester Henrik Mogensen Borgerne, at man fremtidigt, hvad enten saa Brylluppet stod paa Raadhuset eller i Hjemmet, kun skulde holde ét Maaltid om Søndagen. Dette skulde «begynde om Middagen, som sædvanligt er, og vare til Aften fire eller fem Slæt, eftersom Lejligheden begiver sig. Og naar Maaltid er saa holdet, da gemmes og optages af Bordene al Maden, og siden ikke gøres noget Maaltid mer den Dag». Borgemesteren foreslog med andre Ord, at man nu skulde sætte al Kraft paa Middagen og lade den vare en fem, seks Timer. Og Borgerne maatte have været meget tungnemme eller utaknemmelige, hvis de ikke med Glæde var gaaet ind paa, hvad her bødes. De fik baade i Pose og i Sæk. Om Middagen hed det nemlig videre: «Fordi Maaltidet falder noget længe, vil da nogen rede sig paa at spise en eller to ferske Retter mere end før sædvanligt, staar det udi hans eget Vilkaar». Og heller ikke Aftensviren burde lide Skaar. Selv de, der bukkede under ved Middagen, maatte vende tilbage igen om Aftenen og holde ud, om de vilde til næste lyse Morgen. Som Ordene lød: «Hvilken som vil eller er foraarsaget at gaa hjem fra Bryllup efter Middag, og siden gaa til Bryllupshus igen og blive fremdeles siddende, skal det være hver tilladt, og

paa Aftenen sidde hver saa længe hannem lyster».[1] Det var en herlig Mand, den Borgemester Henrik Mogensen, og denne Forordning faldt det ham næppe svært at faa tvunget igennem.

En lignende Begrænsning som den, her foresloges, at Maaltidet skulde være til Ende Klokken fire-fem, fastsattes af Frederik den Anden for Adelens Vedkommende Aar 1586 og endda i lidt strengere Form, forsaavidt Maaltidet her kun maatte vare til «tre eller fire Slæt udi det længste».[2] Men paa denne og et Par andre Indskrænkninger nær lod Frederik den Anden Adelen have sit Frispas. Særlig hvad Bespisningen angik, nøjedes han med blot at give Raad. Hans sidste Regeringsaar var derfor Bryllupskostens Guldalder.

Der var to Hovedmaader at ordne Middagen paa, en mere gammeldags og borgerlig og en nymodens, fyrstelig.

Den gammeldags gik ud fra, at en Middag bestod af saa og saa mange Retter. Én for én skulde disse bringes ind. Om Rækkefølgen kunde der tvistes, om man f. Eks. skulde begynde med Klipfisk eller ej, og hvor den ny Stadsret, Sødsuppe, skulde anbringes; men om Hovedindholdet var man i det 16de Aarhundredes Slutning ligesaa lidt i Tvivl som endnu i det 19de hos Nordens Landbefolkning: Tørret Fisk, Sødsuppe, Svinesteg, Risengrød og Kage. Saa kunde man efter Borgemester Henrik Mogensens Anvisning «rede sig paa at spise en eller to ferske Retter mere», men stort ud over Høns, Gæs og Kalvesteg var Udvalget ikke. Omvendt kunde fattigere erstatte Sødsuppe og Svinesteg med Kaal eller Ærter og Flæsk. Men Grænsen var stadig forholdsvis hurtigt naaet: Summen af alle Fiskedages og Køddages bedste, men ensformige Retter. Det var denne Ordning, hvortil der sigtedes, naar det f. Eks. i Ribe 1561 eller i København 1610 befaledes ikke at give mere end seks Retter Mad til borgerligt Bryllup.[3]

Hos Adelen havde samme Ordning tidligere ogsaa været Skik, om end man havde udvidet Retternes Antal. Aar 1528 tillod saaledes Frederik den Første at have indtil tolv Retter ved adeligt Bryllup.[4] Men i Frederik den Andens Dage veg denne Skik for en anden, der trængte ind fra Tyskland og havde den

Fordel at være mere storladen, give Anvendelse for alle Sølvfade paa engang, samt Lejlighed til et Utal af Retter, og dog paa samme Tid lette Opvartningen. Det nye bestod i at inddele Maaltidet ikke i Retter men i Anretninger — «Sæt» eller «Ombæringer», som de gerne kaldtes — der hver især bestod af mange enkelte Retter. Ligesom i Søslag det enkelte Skib ikke længer skulde kæmpe for sig, men Masserne virke i samlet Række, saaledes brød ogsaa nu under Maaltidets Gang pludseligt en Mængde Retter delingsvis ind og besatte alle Bordene. Skikken skrev sig fra den romerske Republiks og Kejsertids Dage,[1] og dens Genoptagelse var et Udtryk for det paany vakte Kendskab til Oldtiden.

I Frankrig, hvor man med Iver greb denne nye Tanke, satte man især Pris paa, at der nu kom bestemt Plan i Ordningen: første «Sæt» Kogt, andet «Sæt» Stegt, tredie «Sæt» Dessert. Sligt agtede man ikke i Norden og overholdt det kun for tredie «Sæts», «Konfekten»s Vedkommende. De to foregaaende sammensatte man vildt, men havde saa den Behagelighed, at man i det Par Timer, hvert «Sæt» varede, kunde veksle i det utrolige. Og fra et husmoderligt Synspunkt sét var der den store Fordel, at man ikke behøvede at have hver Ret i Spande- og Skippundevis, nok til hele Selskabet, men kunde tillave paa særlig Maade hver af de Arter «Føring», som Gæsterne havde medbragt, og med de mest udsøgte gøre Stads af «Brudebordet».

Hvad der i Datidens Øjne gav denne nye Form for Anretning en ejendommelig Tiltrækning, var dens Pragt. Vel bares heller ikke tidligere Retterne om, men stod paa Bordet, hvor enhver langede til Fadet. Men det gamle var ensformigt med et og det samme i Fadene, og disse saavidt muligt ens. Nu dannede allerede Indholdet et broget Skue; for hvert gammelt Familiestykke, selv om det var det eneste i sit Slags, var her Anvendelse, men først og fremmest gjorde «Skueretterne» et nymodens Bord til en fortryllet Have. Thi paa disse lagdes der en overordentlig Vægt. Mellem hvert sjette, syvende Fad skulde der nu findes en saadan straalende Øjenlyst, og hvor det gik rigtig til, skiftede Skueretter som de virkelige Retter ved hvert «Sæt».

Det er betegnende for Datidens Glæde herover, at ved Beskrivelsen af Frederik den Andens Bryllupsgilde glemmer For-

fatteren næsten helt den egentlige Mad af lutter Begejstring over disse prægtige «Skau-Essen».

Saa blev da Maaltidet straks anret,
Der blev al Sorrig og Vaande forgæt.
Saa mange statelig og skinnende Rette
Bar de da ind paa Bordet at sætte,
Med skønne Skauessen og andet mer sligt
Beredt og flyet saa saare stateligt:
En Part var gjort som Fugle og Dyr,
Som de havde siddet og ligget paa Lur.
En Part over Ende da stode paa Spring,
Og somme de løb tilsammen i Ring;
Store Træer og Urter vare der ogsaa
Med adskillige Blomster baade store og smaa,
Med mange Slags Farve saa kunstelig
De vare til Syne saa ret liflig,
Ret som de skønnest paa Markerne staa,
Det var stor Lyst at se derpaa.[1]

Endnu halvhundrede Aar efter var der i Danmark samme Glæde over Skueretterne. Ved Prins Christians Bryllup 1634 beskriver en fransk Gæst Brudebordet saaledes: «Klokken seks førtes Gæsterne til Bords med Trompeter og Paukeslag. Det var et langt Bord, der allerede var besat med Retter, og imellem disse stod i lige Afstand fra hinanden tre Skueretter af Voks, Gibs og Sukker med skrigende Farver og forgyldte. De var ret kunstfærdigt udførte og forestillede Jagter, Triumfer, Diana, Venus, Amor og den Slags. De virkelige Retter — jeg holder mig nu helst til det virkelige — var efter dansk Smag fortræffelige, os smagte de slet ikke. Men Antallet lod intet tilbage at ønske. Der stod 24 Fade paa Bordet, saa at der efter hvert sjette kom en Skueret. Maaltidet varede omtrent seks Timer, og der var dog kun tre Opbæringer, Desserten heri indbefattet. For hver Opbæring kom der ogsaa nye Skueretter».[2]

Al denne Herlighed fik uanfægtet kun Lov at bestaa en Snes Aar ind i Christian den Fjerdes Regering, saa forbød han sin Adel at være Kongen lig paa dette Omraade. Kun med Kendskab til hine to Anretningsmaader, den borgerlige og den fyrstelige, blive de Forordninger, der nu regnede ned, forstaaelige. Thi tilsyneladende stilledes Gejstlige, Borgemestre og Raadmænd og overhovedet «de fornemme Borgere» gunstigere, forsaavidt de maatte give «fire eller seks Retter Mad i det højeste», medens

Adelen kun maatte give «tre eller fire». Men Sagen var, de to Anretningsmaader skulde rammes hver paa sin Vis. Den, hvor de varme Retter mødte op én for én, skulde beklippes ved at begrænse Retternes Tal til højst «fire eller seks» og iøvrigt færre og færre ned efter til blot et Par for gemene Folk. Den, hvor de varme Retter mødte bataillonsvis i tre Træfninger, skulde rammes endnu føleligere og — som ved saa mange af Christian den Fjerdes Forordninger — med overdreven Voldsomhed. Først straktes hele Historien til Jord ved Paabud om, at Fadenes Indhold kun maatte være — koldt Køkken. Saa skete Indhug i Flankerne, idet det forbødes Adelen at give Skueretter og Dessert — «Banket og Konfekt» som dette sidste kaldtes. «I det Sted» — ɔ: istedetfor Skueretter, Konfekt og Banket — «maa Adelen, som det begærer, give tre eller fire Retter varm Mad, og ikke flere, iblandt andet sædvanligt koldt Køkken». Adelen fik altsaa Lov til, hvis den vilde vende tilbage til den gamle, simple Anretningsmaade, at sideordnes med Borgere af Mellemklassen.[1]

Det er saadanne Paabud, der lærer en at forstaa et Brudstykke som dette af en Datids dansk Læsebog: En Herremand kom til en rig Bonde til Maaltid. «Og efter Maaltid vilde Bonden gøre sin Husbonde nogen Ære og bar ind et Fad med smukke Sommerpærer og Ost hos og satte paa Bordet for sin Husbonde. Dette fortrød Herremanden og mente, at det var ikke Bønder-Art at gøre Banket efter Maaltid»[2] o. s. v.

Vi vide intet om, i hvilket Omfang disse Forordninger er blevne lystrede. Sandsynligheden taler for, at det ikke er gaaet dem bedre end saa mange andre af Christians den Fjerdes strenge Bestemmelser om Festskikke. Det var i hvert Fald sværere for Øvrigheden at passe paa, hvad der kom paa Bordet, end om der f. Eks. mødte for mange Gæster. Og som det gik Maden, gik det Drikken. De indviklede Regler for, naar Vin var tilladt, naar kun Øl, lode sig vanskeligt gennemføre. Blev Bedemanden endelig for nidkær, ja selv Byfogden betænkelig, havde man her et nærliggende Middel til at stoppe Munden paa begge.

Selv alt dette indrømmet, var og blev dog Slutningen af det 16de Aarhundrede Bryllupsmiddagenes Blomstringstid. I et Par Aartier fik her under gunstige ydre Vilkaar alle hine Former frit Lov at udfolde sig, hvoraf Nutids Landskikke endnu drage Næring. Ret pudsigt er det at se, hvorledes selv hin fyrstelige Skik med «Opbæringer» har vidst

om end i ufuldkommen Form at bane sig Vej ned til Nutiden. Man tager næppe fejl, naar man mener at genfinde den i følgende Brug hos Bønderne i Sønder Omme Sogn i Nørrejylland: «Middagsmaden ved splendide Bryllupper skulde være dobbelt: Suppe med Suppekødet og Steg som det første, Ærter eller Bygsuppe med Flæsk og Skinke som det andet Gildesmaaltid, begge dog her samlede til ét Maaltid, der medtog to eller tre Timer eller længere Tid».[1]

Til det 16de Aarhundredes Bryllupsskik hørte, at enhver Ret skulde «spilles ind». Lidt før dens Komme gaves der Musiken et Vink, og under Pibers og Trommers Lyd holdt saa de dampende Fade deres Indtog. «Med skyldig Æresbevisning bringes Maden ind»,[2] som det lidt mere forblommet hed om Præstebryllupper. Hyppigst var vistnok Melodien forskellig efter hvad der indbares, saa at Kendere kunde slutte sig til, hvad der kom. I flere Egne af Norden har endnu enkelte Retter deres bestemte Musik, og Æres-Marschen tilkommer, betegnende nok, enten Stegen, Skinken eller Grøden. Det er dog vist en Spøg af nyere Oprindelse, naar f. Eks. i Westergötland Svinesteg indledes med et Tonemaleri, der gengiver Dyrets Historie fra dets Fødsel til dets Slagtning.[3]

At Retterne saaledes blev spillede ind var en i flere Maader hensigtsmæssig Skik. Dels vakte det den rette Feststemning, dels tjente Musiken til at kalde de spredte til Allarmpladsen. Thi nægtes kunde det ikke, at der især paa Sværdsiden var en Tilbøjelighed til mellem Retterne at søge ud i det frie, for, som det paa forskellig Maade udtryktes, at skaffe Plads til mere. Hvor Maden anrettedes paa fornem Vis i trende «Opbæringer», der hver især kunde vare et Par Timer, var Fristelsen des større til at rette Benene lidt i Mellemtiden. Ankomsten af en ny «Opbæring» hilsedes derfor ogsaa med en ret ørefaldende Fanfare.

Musik alene forslog dog ikke til Gæsternes Underholdning; mellem Musiknumrene udførtes Sang. Dette maa ikke forstaas i senere Forstand, som om Gæsterne afsang omdelte Sange. Hertil vilde der blandt andet ikke have været Tid, naar Spisningen ret skulde passes. Men et lejet Sangerkor forlystede de spisende,

og hertil benyttedes — hvis man da ikke som Kongen holdt egne Sangere — i allerfleste Tilfælde den nærmeste Skoles øverste Klasser. En virksom Dag for disse «Degne» eller «Davider» som de kaldtes, hvor Afstanden mellem deres gejstlige og verdslige Forretninger ret kom til Syne. Om Formiddagen havde de i Kirken sunget ved «Brudemessen», Rester af den gamle Skik, at Skolebørnene var Kordrenge. Ved Middagen sang de ofte en Bordsalme til og fra Borde. Men under Maaltidet var det en anden David end den kirkelige, for hvilken der var Brug. Saa gjaldt det om at vise, «hvor David købte Øllet», og i den kaadeste Toneart sang disse løse Fugle nu, gøglede og gav hele Forestillinger, saa Spindesiden rødmede og Mændene var bristefærdige af Latter.

Et underligt Folkefærd var overhovedet dette Sangerkor. Ufatteligt for Nutiden, men vokset ud af stærke Modsætninger afgav det et ret passende Indledningskor til den nye Art Ægteskab med dets vidtdrevne Yderligheder: Skoledrenge med Fuldskæg; i Munkekappe med Hætte og Svans men adrætte Ben i de lappede Hoser; kirkelige Sangere med en Uges opsparet Hunger og Plads i Kappens Fo'r til, hvad der kunde knibes for hele den næste; Himmelhunde og dog fromme Guds Mænd, der sang utugtige Viser, paa det at unge Folk maatte fange Lyst til den Gud velbehagelige Ægtestand.

Thi dette maa ikke glemmes: Ligesom det var en Fromheds-Pligt at skaffe de fattige Degne Underhold ved at indbyde dem til Bryllup, saaledes var det atter en Taknemmeligheds-Pligt for disse at underholde Gæsterne med Sange. Og til Bryllup passede nu engang dristige Viser. Hvor gennemgaaende denne Opfattelse var, kan ses af, at selv Kongens Sangerkor ved saadan Lejlighed mente at burde opvarte hermed. En fransk Gæst ved Prins Christians Bryllupsmiddag 1634 gengiver sit Indtryk heraf paa følgende Maade: «Sangerne foredrog under Tilhørernes Skoggerlatter de kaadeste Ting. Vittighedernes tvetydige Art kunde jeg slutte mig til af Virkningen paa Damerne, der blev forlegne og rødmede derved».[1]

Under al denne Munterhed og disse Løjer glemtes ikke én Ting: at sørge for de fattige. Dette var et af Datidens smukkeste Træk, ikke ejendommeligt dog for den alene, men nedarvet fra Katolicismens Dage og maaske fra fjærne, hedenske Slægter. Sindbilledligt fandt denne Tanke for de fattige sit Midtpunkt

hos selve Brudeparret. Ligesom ofte de tvende alt udenfor Kirkedøren havde uddelt Penge til de dèr forsamlede Stoddere og herved forsikret deres egen Fremtidslykke, saaledes tog de nu ved Bordet gerne lidt af hvert Fad, lagde det paa en egen Brikke, spiste selv deraf og lod Resten gaa ud til de fattige.[1] Sligt medførte Enighed og Fremgang. Det var denne Skik, som Biskop Palladius mindede dem om senere at blive ved med: «Naar I sidde hjemme i Eders Hus ved Eders Bord og have en Ovn ret for Eder, da vænner Eder til at have et lidet Fad hos Eders store Fad og slaa dèr en Skefuld Varmt udi og et Stykke Brød eller Fisk, hvad Gud haver undt Dig, og lad Din Dreng ..er Pige løbe hen dermed tvært over en Gade, hvor Du vedst, at saadanne fattige ere. Vælg Dig en Lazarus ud, som Du kan vise noget godt, naar Du brygger, bager eller fanger Mad, der kan siden tage Dig med i Himlen igen».[2]

Noget lignende gentoges af de øvrige Gæster, forsaavidt de hver især passede at levne noget. Tidligere havde altid «Brøddisken» — det flade Stykke Brød, der laa foran hver og tjente som en Slags Tallerken — været en sikker Rest. Paa denne tilskar man jo Kødet, som man med Knivspidsen havde fanget i Fadet. Brøddisken blev saaledes gennemtrukken af Sauce, og enhver lod med Vilje noget Kød blive tilbage derpaa, for at de fattige kunde faa baade Brød og Kød.

Et Tilbageskridt for disse var det derfor, da Trætallerkener blev almindelige. Vel lod man ligesom før rigelige Levninger blive tilbage herpaa, thi den nye Lære om Troen som den ene saliggørende havde ikke formaaet at udslette Slægters Børnelærdom: «Almösse frelser et Menniske fra al Synd og Død».[3] Men nu var det ikke som fordum gjort med at række Brøddisken i Grams til de fremstrakte Hænder udenfor Vinduet. Nu skulde man have Tallerkenen tilbage, den havde jo Værdi, skulde maaske snart bruges igen, og oprigtigt talt, det var ikke appetitligt at se den gaa Stoddergang.

Værre blev det med Tintallerkenerne og de endnu kostbarere Stentøjtallerkener. Baade Værdi og Skørhed forbød at give dem ud ad Dør eller Vindu. Omsorgen for de fattige gled da lidt efter lidt fra de spisende over til de opvartende, og disse kunde først efter Bordet tænke herpaa. Men haardnakket har endnu, efter at den oprindelige Mening forlængst er glemt, den gamle Form for Dannished, det er: beleven Godhed, holdt sig til vore

Tider. Overalt blandt Nordens Almue er det fremdeles god Tone, naar man er mæt, at fylde Tallerken og Glas engang endnu, nippe dertil og lade det staa, det ældgamle Hædersudtryk for: Vi fik rigeligt og har ogsaa betænkt de fattige.

Ret mærkeligt er det at se, hvorledes i visse Egne Skikken vel har holdt sig, men da Oprindelsen helt er glemt, ny Skik er groet op af den gamle Stub. Om Bryllupsmaaltider i Westergötland hedder det saaledes lidt før Midten af det 19de Aarhundrede: «Til god Tone og Belevenhed hørte det, at man ikke spiste helt op, hvad man havde taget paa sin Tallerken, men altid levnede noget, var det saa end blot en Mundfuld af hver Ret, der omhyggeligt anbragtes paa Tallerkenens Kant. Disse Levninger samledes efter Maaltidet i et stort Kar, opvarmedes næste Dag til Frokost og holdtes af de fleste for en stor Delikatesse. Folkelunet, der saa ofte rammer Sømmet paa Hovedet, havde heller ikke her fornægtet sig, thi et mere betegnende Navn end det, denne Ret bar, kunde næppe tænkes, den hed: «Rusk-om-Snusk».[1]

Endnu i det 16de Aarhundrede hørte da Brylluper og Stoddere sammen. Flokken, der samledes, skiftede blot lidt Ham ved Reformationen. Før Aar 1536 var Tiggermunkene — «Mulestøderne», som man efter hollandsk Anvisning kaldte dem[2] — i Overvægt. De skaffede Gaverne det finere Navn «Guds Almisser», lod sig trods deres bare Fødder ikke træde paa Tæerne af gemene Stoddere og Vanføre, men vidste ved Korsets Tegn og Albustød at bakse sig Plads med samt deres Madpose («Abraham»)[3] og Tiggersæk. Efter Reformationen forsvandt de. Nu stod de kirkelige Tiggere, Degnene i Kutte med Hætte og Svans — med synlig «David», men «Abraham» skjult under Kutten — i selve Gildesalen og sang tvetydige Viser, medens de ægte Stoddere, værkbrudne og vanføre rakte deres sorte Hænder ind ad Vinduer og Døre, eller slog sig roligt til Borgeleje paa Bænke ved Borde udenfor Bryllupsgaarden. De var trods Pokker og Vanførhed raske Folk paa deres Vis. «Nu nylig ved Roskild udi et Bryllup slog en Stodder en anden Stodder ni Knivslag i hans arme Krop. De lagde hannem dèr ned i Kirkegaarden. Man seer ikke mange i Kirken af dem; men blev her et Bryllup paa Søndag i Sognet, da maa vel skee, at man dèr skulde finde dem, dersom de vare nu ikke til Fisken»[4] (ɔ: med mindre de var gaaede i Hundene forinden).

—

Ikke uden Grund sammenlignedes de fattiges Modtagelse ved Bryllupper med «Kærligheds-Maaltiderne» (Agaperne) i de ældste kristne Tider. Niels Hemmingsen, der bruger dette Billede, meddeler i den Anledning følgende Barndomserindringer: «Paa min Fødeø Lolland plejede man ofte ved Bryllupper og andre store Festligheder at dække Borde til Stodderne og besætte dem med ligesaa gode Retter som til de øvrige Gæster. Og var der en Vært, der ikke vilde have Stodderne med, eller blot gav dem en tarveligere Anretning, saa kaldte man ham en Gnier, ja en gudsforgaaen Krop og en haard Hund mod de fattige. Det samme skal være Skik paa sine Steder i Skaane, Jylland, Fyn og Sjælland».[1]

Selv om denne Beskrivelse vel ikke maa tages altfor bogstaveligt — det var jo Minder fra den Alder, der i det mindste paa Afstand let faar Rosenskær, og Niels Hemmingsen havde sikkert som Dreng selv ofte mødt ved de uindbudnes Bord med en Appetit, for hvilken alt blev Herreretter — vist var det dog, at der vistes de fattige en ganske særlig Omhu ved Bryllupper. Og de skønnede derpaa. Som Trækfuglskarer drog de, til Fods, til Vogns, Gud vide hvordan, fra en Landsdel til en anden, saa saare et fedt Bryllup var i Sigte. Tilsidst maatte Frederik den Anden skride ind og forbyde andre Betlere at møde til Bryllup end dem, der var forsynede med Øvrighedens Tegn til overhovedet at maatte betle, og derhos boede i samme Sogn eller dog Herred, hvori Brylluppet stod. Alle uvedkommende Tiggere, der gav Møde, skulde straffes.[2] En ubillig Ordning fra et Betler-Synspunkt. Som om ikke de, der endog maatte undvære Tegn, vare værst farne, og de, der kom langvejs fra, netop trængte mest til et Maaltid Mad!

Kun langsomt tabte de fattiges Bryllupsfest sig. Endnu ind i det 19de Aarhundrede flokkedes alle Landstrygere og Betlere i Blekinge som sultne Ravne i det Sogn, hvor Bryllupsklokken lød.[3] I Nordsjælland bænkedes de stundom ved selve Bryllupsbordet.[4] Og ned til vore Dage bespistes i Nørrejylland som i Sundeved Egnens fattige paa alle de tre Dage, Brylluppet varer.[5]

Hvor nært Bryllup og Fattig-Forsorg hørte sammen for Bevidstheden i det 16de Aarhundrede, er udtrykt i et Brev, som det vist har været Skriverne i Cancelliet en sær Fornøjelse at føre til Protokols. Det er fra Frederik den Anden til den ugifte Rentemester Christoffer Valkendorf, dateret Koldinghus 8. Febr.

1583, og holdt i den sædvanlige Forretningsstil, indtil pludseligt mod Slutningen følgende Bryllupstone bryder igennem: «Vi ere nu hid ankomne, Os elskelige Henrik Belov, vor Mands og Raads, Bryllupskost og Værtskab at forhandle. Ville naadigst ønske, at Eders Lejlighed til samme Stand maatte være saa nær forhaanden, som forskrevne Henrik Belovs, eller at Vi maatte have Eder hos Os til dette. Forseendes, I da med Drik skulde gøre Gæsterne Fyldest, og med Dansen og anden Kortvillighed skulde gøre Fruer og Jomfruer des lystigere, saa og at Stodderne, fattige uden Porten, skulde vide Eders overflødige Rundhed at berømme».[1]

Det første, der falder i Øjnene ved dette Brev, er naturligvis Kongens ustyrlige, gode Humør, der end ikke i en Skrivelse som denne, der var bestemt til at komme flere i Hænde, kan dy sig for at snurre den lidt stive og kantede Rentemester rundt. Men dernæst er det værd at lægge Mærke til, at de tre Former for Bryllupsmunterhed, som Kongen uvilkaarligt nævner, er Drik, Dans og — Goddædighed mod de fattige. Lad være, at der maaske har ligget en lille Brod i hver især. Muligt har Rentemesterens Afholdenhed, hans noget sky Væsen blandt Kvinder og lidt paaholdende Særhed i Pengesager fristet Kongen over Evne til at tænke sig ham i det ejendommelige Tilfælde: at gøre Gæsterne Fyldest med Drik, gøre Fruer og Jomfruer des lystigere med Dans og Kortvillighed, og blive prist af Stodderne i Porten for overflødig Rundhed. Men selve Valget af disse tre Former for Festudtryk var dog ikke tilfældigt eller lød Datiden fremmed som os, det var fast begrundet i de givne Forholds Natur.

6.

Ifølge Oldtidsbrug stod endnu i det 16de Aarhundrede «Skænken» i Salens Midte, hvad enten denne Skænk, som ofte ved tarvelige Brylluper, kun var et Kar med Øl, eller den, som ved Prins Christians Bryllup 1634, var et med Bægre, Pokaler og alle Slags Drikkekar rigt besat «Kredentsbord», hvor tre hvidklædte Mundskænke var i Stand til at skaffe enhver Art Drik, der begæredes.[1]

Ud fra dette Gildets Midtpunkt strømmede saa Drikken til alle Sider. Tidligere var dette foregaaet paa den simple Maade, at man dyppede en stor Bolle eller Skaal i Ølkarret, og lod den saa fyldt gaa rundt ved Bordene, indtil den atter trængte til at faa Indholdet fornyet. En senere Forfinelse var det, at man ikke drak af selve den store Skaal, men af en mindre, som svømmede deri, gerne forsynet med Hank og udskaaret i Form af en Baad, en Fugl eller lignende. Denne skulde hver enkelt selv dyppe ned i den store og derpaa tømme. Men den store Skaal gik dog fremdeles som i Oldtiden omkring til alle. Nabo tildrak stadig Nabo, og herfra skrev Udtrykket sig, «at drikke en Skaal.»

I det 16de Aarhundrede var denne gamle Skik fortrængt hos de velstaaende, forsaavidt store Metalbægre havde afløst Skaale, og hyppigt Smaabægre, ja Glas atter afløst de store Metalbægre, saa at hver Gæst nu ofte sad med sit eget Drikkekar foran sig. De opvartende fyldte da nu Bægret eller Glasset for hver enkelt med Kander fra Skænken.

Men hvor meget end det nye havde sejret, saa vendte man dog ved højtidelige Lejligheder som Julefest eller Bryllup tilbage til de gamle Skikke. Hovedskaalerne synes endnu i det 16de Aarhundrede selv hos velstillede, baade Adel og Købstadsfolk, hyppigt at være blevne drukne paa Oldtidsvis af Husets ældste store Drikkekar, der gik fra Mand til Mand. Hos Bønderne var de gammeldags Skaale selvfølgelig fremdeles i Brug, ligesom de

holdt sig længe efter. En bøhmisk Adelsmand, der med sin Hustru berejste Danmark paa den nordiske Syvaarskrigs Tid, fortalte en Snes Aar senere, hvorledes han i Roskilde-Egnen var kommen ind i en Bondegaard under et Bryllup, og her havde set en saadan Skaal Øl med et lille Skib i blive baaren om, hvilken Form for Anretning havde vakt især hans Hustrus udelte Munterhed.[1] Hundrede Aar efter beskrives Bryllupsdrikken hos en Bonde i Stavanger Amt ganske paa samme Maade: «Derefter omgik en stor Skaal med Øl udi, og derudi en liden Skaal svømmende. I den sidste tog man Øl og drak».[2] At noget lignende fremdeles fandt Sted hos Bønderne i Danmark omkring Aar 1700 kan ses af et Udtryk som dette: «Skafferen skulde se til, at Skaalerne gik ret omkring».[3]

Det er til disse Forhold, at følgende Bestemmelser i en gammel spøgefuld Gildeskraa svare: «Ingen maa lade Næsen dryppe i Skaalen eller puste, saa at Fraaden staar hannem om Ørene». «Præsterne eller Degne skal det være forholdet, at de ikke for Vild eller Venskab tage deres Naboers Kvinder under deres lange Kapper og dèr at skjule dennem, medens en Skaal eller to bliver dennem forbi drukken».[4] Ikke faa af de smaa, udskaarne Skaale findes endnu bevarede saavel i «Nordiska Museet» i Stockholm, som i «Dansk Folkemuseum» i København. Ofte var de forsynede med Indskrifter, der vistnok har bidraget deres til at forhøje Munterheden, som følgende fra Norge, mærket: Orkedalen 1619:

Drik Øllet af mig, førend det dovner,
Og tag din Kærest i Favn, førend du sovner,
Saa er hun mild, naar hun vaagner.[5]

Ikke blot sprogligt har Mindet om den gamle Skik holdt sig i det hos alle Stænder haardnakket bevarede Udtryk «at drikke en Skaal». Men ogsaa enkelte ydre Brug tyde endnu paa den samme Oprindelse, saaledes f. Eks. den i Sverrig gældende Anstands-Regel, at en Kvinde ikke bør drikke af sit Glas uden først at være drukken til af nærmeste Mand.

Den sædvanligste Drik var naturligvis Øl. Trods alle Forbud saavel under Frederik den Anden som under Christian den Fjerde trakterede dog vistnok enhver, der havde Raad dertil, med Vin ved Bryllup. Oplysende i saa Henseende var det Raad, der gaves den gejstlige Køgemester ved Præstebryllupper. Han skulde

ikke lade alle de forskellige Slags Drikke komme frem paa engang, men skænke dansk Øl til Skinke, tysk Øl til «Groppenbrad» (Oksekød) og Vin, Mjød eller Pryssing (den dyreste Slags Tyskøl) til Steg. Af samme Anvisning fremgaar det ogsaa, at det var Skik at indspille hver ny Drik ligesom hver ny Ret.[1]

Hovedskaalerne i det 16de Aarhundrede var hos Folkets brede Lag endnu de samme som i den hedenske Oldtid, idet man ved Bryllup ligesom ved Julefesten begyndte med Guds Skaal,[2] drak derpaa Kongens og endelig Brudeparrets Skaal. I Hedenskabets Dage havde den første Skaal vel i Reglen heddet «Odins Skaal». Efter Kristendommens Indførelse blev Udtrykket mere foranderligt. Ved Julefest laa det nærmest at drikke «Kristi Skaal», men ellers kaldtes den øverste Gud snart «Trefoldigheden», snart «Vorherre», «Gud i Himlen», «den Helligaand» o. s. v.

Betegnende for den Forvirring i Begreberne, som den middelalderlige Helgendyrkelse havde medført, var hvad der hændte Christian den Fjerde i Norge paa Hjemfarten fra hans Nordkapstur. Syd for Bergen gik han i Land med sit Følge og kom til et Bryllupsgilde i Grimstad. De blev meget gæstfrit modtagne og skulde drikke Skaalerne med. Men efter den stedlige Rangfølge gik Hellig Olaf forud endog for selve Treenigheden. Som det hedder i Beretningen: «Først drak de os til paa Hellig-Olafs Minde, dernæst paa den hellige Trefoldigheds. Tredie Omgang drak de os til paa vor naadigste Konges Velgaaende og ønskede ham en lykkelig Hjemkomst. Hermed fulgte strenge Paalæg om, at disse Skaaler skulde enhver, hvad enten det var Mænd, Koner eller Piger, uden Undskyldning tømme til Bunds. Den gode Skaffer og hans Kammerater trakterede os saa vel, at vi var temmelig fugtige, da vi kom tilbage til Baaden».[3]

«Guds Skaal» blev ordentligvis kun drukken én Gang ved Gildet. Men ligesom den ved Kongens Ankomst til dette Bryllup synes at være bleven gentagen til Ære for de fornemme Gæster, saaledes høres ogsaa af og til om, at en fremmed Gæst, der kom til midt under Gildet, skulde eller kunde i det mindste ved at drikke denne Skaal bevise sin Værdighed til at være med og at faa Del i Gilde-Freden. Aar 1628 hedder det saaledes fra Iremåla i Kongsherred i Sverig, at to Knægte kom ubudne ind i Gildestuen, hilste ikke paa nogen hverken ude eller inde, satte sig paa den fornemste Bænk og lagde deres Værger bagved sig.

For at hæve den herved vakte Misstemning og fortage det uheldige Skær, der hvilede over dem, «begyndte Oluf i Mårdslett at drikke dem Guds Minde Skaal til, som Skik er. Men de svarede, at det kunde være lige fedt dermed, stod op, dansede og vilde ikke drikke Skaalen».[1]

Derimod var det selvfølgelig en Bespottelse at forlange nogen anden Skaal drukken forud for Guds. I den Tid, Bornholm var pantsat til Lybækkerne, gik den lybske Foged Bernt Knop saa vidt i sin Nidkærhed, at han forlangte sin Skaal drukken først af alle, og idømte Hans Carlsen i Østermarie en høj Bøde, fordi han ikke vilde drikke den førend «Gud Faders Skaal». Det i Aaret 1555 didsendte Udvalg af danske Rigsraader, der skulde afhøre Befolkningens Klager, frifandt naturligvis ganske Hans Carlsen.[2]

I Slutningen af det 17de Aarhundrede var Skikken i fuld Flor i Norge. Peter Dass beskriver et Bryllup saaledes:

Der skænktes i store Træboller;
Den evig' Guds Skaale de finge paa Gang
Og ærede hannem med frydefuld Sang,
Som Landsens Sædvane det holder.[3]
Derefter begyndte man Konningens Skaal
o. s. v.

Endnu ved Midten af det 18de Aarhundrede havde Præsterne i Norge ondt ved at faa Skaalen for den Helligaand afskaffet.[4] Og at Guds Skaal er noget, som endnu i Mellemsverig foresvæver Bevidstheden, viser følgende Tale, der i Mands Minde er bleven holdt i Wärend, hvor det ved Bryllup er Brudgommen, som er den ordførende: «Jeg drikker Kongens Skaal; thi Guds Skaal skal ingen drikke, fordi han er en Aand, han kan ikke drikke vor Skaal. Dernæst drikker jeg mine Svigerforældres, og mine Forældres, og alle Slægtninges og alle gode Venners og min kære Hustrus Skaal».[5]

Det er vistnok fra denne Række Skaaler, at den endnu i de gotogermanske Lande brugelige Festskik skriver sig med de officielle Skaaler under Maaltidet, begyndende med Kongens. Og det var vistnok fra samme Skaalrække, især dens sidste Led, at den folkelige Udlægning i Reglen udledte den gængse Betegnelse for at holde Bryllup: «at drikke Bryllup». Med stor Troskab blev nemlig, som oftere berørt, dette Oldtidsudtryk bevaret. I Middel-

alderens Folkeviser var det staaende: «Saa drukke de deres Bryllup», «om Søndagen drukke de Bryllup», «han drak sit Bryllup med Ære», «drukke de Bryllup i Dage fem»[1] o. s. v. Endnu Aar 1705 skrev Biskop Bircherod i sin Dagbog: «Sendte jeg Brevet med Nicolaj Aagaard, som oprejste til Thy for at drikke Bryllup med afgangne Christen Mortensens Enke». Eller: den og den Præst fik Orlov at drage til København, «hvor han agtede at drikke Bryllup med sin Kæreste».[2]

Det var ikke tilfældigt, at dette ældgamle, hedenske Udtryk holdt sig. Det havde vel oprindeligt sigtet til, at Parret, naar det var viet ved Berøring med Thors Hammer, havde tømt et Bæger sammen, og hermed var Ægtepagten afsluttet. Men dette Oldtidsbegreb om, hvad der betegnede Ægteskabets Stiftelse, forsvandt ikke med Hedenskabet; det flagrede endnu længe efter omkring, rede til at fæstne sig overalt, hvor der viste sig en Lejlighed. Vi har sét, at det vistnok dannede Forbillede for Altergangen i Kirken eller dog for den underlige Sædvane, at Parret selv medbragte Vin did og drak sammen. Det havde ligeledes affødt den Skik, at Parret straks ved Hjemkomsten fra Kirken tømte et Bæger i Fællesskab og kastede de sidste Draaber bort over sig. Tydeligst endelig optraadte det gamle Minde i den Maade, hvorpaa Brudeparrets Skaal blev drukken.

Skøndt de enkelte Landsdele her fulgte noget afvigende Fremgangsmaader, var dog det fælles, at Brudgom og Brud traadte ud paa Gulvet og tildrak hinanden som Dannemand og Dannekvinde, idet der samtidigt udtaltes de bedste Ønsker og Løfter. Snart var de selv de ordførende, snart Køgemesteren paa deres Vegne; snart udbragte Brudgommen sin egen, snart Brudens Skaal og omvendt; stundom endelig stod de alene, stundom ledsagedes de af alle Brudesvende og Brudepiger.[3] Men alt dette var kun mindre Afvigelser, sammenlignet med det fælles, den tydelige Efterklang af det hedenske Giftermaal.

Afveg allerede denne Dannemands og Dannekvindes Skaal meget fra Brudeparrets Skaal i vore Dage, saa blev Forskellen dog endnu større i hvad derefter foregik. Ikke blot bragtes Bollen nu rundt, for at Gæsterne én for én kunde drikke

af Skaalen, men — Skaalen var jo Brudeparrets — enhver skulde derpaa til Vederlag herfor og Parret til Ære lægge i den tømte Skaal en Gave til Parret.

Dette var Gildets mest spændende Øjeblik; alles Opmærksomhed var rettet mod, hvad og hvormeget enhver gav. Uger efter skulde det jo drøftes, om den havde vist Karrighed, den utilbørlig Storladenhed, og hvad hver enkelts Evne og Slægtskabsgrad overhovedet bød at give. Kun af og til afbrødes den isnende Opmærksomhed af Latter og Jubel, naar en beruset tog Munden for fuld og lovede — thi det var tilladt at give Løfter, men et Ord her i saa mange Vidners Paahør var afgjort bindende — lovede af idel Velvilje og af Hjertets Overflødighed det og det og mere til. Det var farligt her ikke at være ædru og veje sine Ord. Mangen indsaa for sent, at af megen Tale kommer Fortrydelse. Tale var Sølv, men Tavshed Guld. Kun ét gjaldt ikke: Omsvøb; ubarmhjertigt reves Dækket af den indpakkede Mønt, og højlydt opraabtes, hvad der var blevet givet. Og alt imens sang Koret: «I Jesu Navn bør al vor Gerning ske», «Salig den Mand», «O Ægtestand! du højlyksalig est», eller en anden Offersalme, medens Køgemesteren samtidigt efter bedste Evne gjorde Løjer for at ægge Giveren til at aabne for Pungen. En staaende Vittighed ved denne Lejlighed var følgende Opfordring til Gæsterne til ikke at betale smaat, selv om Beværtningen havde forekommet dem lidt tarvelig: «Hvad som er forsømt i Fadene, ville I oprette i Skaalene».[1]

Medens Skaalen gik rundt, satte Brudgom og Brud sig i Reglen atter paa Plads, og med Rette, thi det kunde tage lang Tid. I Bergen var det dog Skik, at Bruden skulde følge rundt med Bollen og drikke enhver Gæst til; men Aar 1552 forbød Øvrigheden enhver Brud, være sig rig eller fattig, «at omgaa med den Dannekvindeskaal at drikke til hver Person i Huset, men at hun alene drikker hendes Brudgom til og saa lader Skaalen gaa omkring Bordet, ligesom hans Dannemands Skaal foregaar».[2] Samme Skik omtales Aar 1664 endnu i Sverig, hvor det hedder: «Brudens Omgang og Gavers Samlende af Gæsterne, som nu er brugeligt, synes at være en helt urimelig Ting, hvorfor denne Uvane bør aldeles aflægges og afskaffes».[3]

I Størstedelen af Norge og hele Danmark sad Bruden paa sin Plads hos Brudgommen, saa længe Skaalen gik rundt. I Ro sad hun dog ikke. Thi her var det Skik, at hun, medens Ind-

samlingen stod paa, skulde græde uophørligt. Denne Skik har holdt sig i begge Lande ned til det 19de Aarhundrede. Endnu for lidt over halvthundrede Aar siden hedder det fra Raabjerg ved Skagen: «En let Graad blev ansét for anstændig og passende. Lykkedes det hende ikke at komme i saa bevæget en Sindsstemning, lød det med Hvisken mellem Gæsterne: «det var en haard Brui, hun fældte oller en Taar». Græd hun derimod meget, udtydedes dette ofte saalunde: «Ja, det gør mig sgu rigtig ondt for dæ sølle Maren, for a tror int, hun glemmer Niels saa let (en tidligere Kæreste)».[1]

Da det var baade Dannemandens og Dannekvindens Skaal, der blev drukket, skulde jo tvende Skaale gaa rundt. Dette synes ogsaa ofte at have været Tilfældet. Man ofrede dog kun i én af dem, rimeligvis i dens, hvis Slægtning man var. Ikke-Slægtninge havde i saa Fald frit Valg. Det var et saadant Tilfælde, der f. Eks. forelaa, da Christian den Tredie Aar 1555 befalede sin Staldmester Erik Rosenkrands at møde paa Kongens Vegne ved en Drabant-Høvedsmands Bryllup. Derfor hed det ogsaa i Brevet: «Skikke vi Dig derhos to Rosenobler, som Du paa vore Vegne skal skænke enten Brudgommen eller Bruden, hvilken Dig selv tykkes bedst at være».[2] Ofte gik dog vistnok kun én Skaal omkring, nemlig Brudens. Og ligesom Brudgommen hyppigt selv ofrede i hendes, saaledes gled i daglig Tale ogsaa Fællesudtrykket Bryllupsskænk lidt efter lidt over i den særlige Betegnelse, der blev den almindelige: Brudeskænk, Brudegave.

En ganske egen Stilling indtog Gejstligheden ved denne Skaalgivning. Stedets Præst havde jo hyppigt været Talsmand for Brudgommen eller Bruden og var, skønt det gentagne Gange strengt blev forbudt, ofte tillige Køgemester ved Gildet. Et Minde om denne sidste Stilling er den heller ikke i Danmark endnu helt ophørte Skik, at Præsten ved Bondebryllupper skal skære Stegen for. «Det bliver ikke til noget med vor Kapellan, han faar aldrig noget Kald, han skærer for tykke Skiver af Skinken» hed det i Alvor endnu for noget over halvt hundrede Aar siden i Westergötland.[3]

I begge Egenskaber baade som «Talsmand» og som Køgemester tilkom det Præsten at lægge et Ord ind for Brudeparret. Overalt i Norden, hvor den gamle Skik har holdt sig, indledes da ogsaa gerne Brudeparrets Skaal med en varm Opfordring fra Præsten til Selskabet om at ofre rigeligt. Det gamle

Ord: «Der maa være en Tærepenge, Ærepenge og Nødskilling», dannede en i sin Tid vistnok hyppigt benyttet Tekst, ligesom det selv vel oprindeligt var et Kraftuddrag af saadanne Taler.[1] I Tyskland gik man dog videre. En Opfordring f. Eks. som denne fra en ansét Gejstlig (1584) lader sig næppe overtræffe: «Den Herre Kristus, en fattig Skolemester, gav Brudgom og Brud i Kana tre Fade god Vin paa Skaalen, hvormeget mere da I!»[2] o. s. v.

Hvor Præsten var Køgemester tillige, maatte han følge rundt med Skaalen, opfordre hver enkelt i alvorlig eller spøgefuld Tone til at give, raabe op, hvad der var blevet givet, og sluttelig takke derfor. I Wästbo Herred ved Jønkøping skulde i Overensstemmelse hermed endnu langt ned i det 19de Aarhundrede Præsten følge med som Opraaber og derpaa prise hver enkelt Giver til Tak, medens Brudeparret rejste sig, Skud affyredes og Musiken faldt ind.[3] Noget lignende, om end i mere afdæmpet Form fandt Sted paa Öland.[4] Fra Westergötland klages i det 19de Aarhundrede med Rette over det vanskelige for Præsten i at faa Afveksling i sine Taler: «Brudens Fader, Fa'r Niels, har givet en Fjerdinggaard i Skaalen; det var meget hæderligt. Og nu, gode Venner! drikke vi hans Skaal.» «Brudgommens Farbroder, Fa'r Bengt paa Skattegaarden, har givet et Par Okser i Skaalen. Paa Brudeparrets Vegne skal jeg hjertelig takke ham for denne rundelige Gave. Fa'r Bengts Skaal, gode Venner! Den drikke vi alle af Hjertet»[5] o. s. v.

Som det vil sés, har Skikken her udviklet sig til, at hele Selskabet for hver Gave drikker en Skaal. At dette er en overdaadig Nydannelse er tydeligt nok. I andre Egne af Sverig, i Norge og Danmark har Udviklingen indslaaet modsat Vej. Her faar Giveren ikke længer som i det 16de Aarhundrede Lov til først at drikke Skaalen og derpaa lægge Gaven deri. Nej, først Pengene, saa noget at drikke. Derfor lyder Takkeraabet her: «Tak Brudemand! det var hæderligt, han skal drikke, giv ham Drikke»![6] Eller mere jævnt paa Dansk: «Kom saa hid og faa en lille Gammelrom eller Pommerans!»[7]

I Westergötland er iøvrigt bevaret Træk, der vistnok gaa tilbage til det 16de Aarhundredes Forhold. Hertil hører f. Eks., at Præsten under selve Skaaldrikningen raadspørges af de mindre bemidlede om, hvad det kan være passende at give. «Tykkes Provsten, jeg kan være bekendt at give den lille So? Drægtig er

hun jo begribeligvis, saa det er da inte saa daarligt heller». «Tykkes Provsten, jeg kan give saa lidt som min store Gaas?» Til forsigtige Svar som: at Brudeparret ikke lægger saa megen Vægt paa Gaven som paa det venlige Sind, hvorfor den er et Udtryk, tages der intet Hensyn. Derimod har Præsten her som Overdommer en vistnok ældgammel, lige saa vanskelig som betroet Post. Alt imens Skaaldrikningen foregaar, staar i Westergötland Blusholderne midt paa Gulvet med en stor, aaben Sæk, der uafladeligt rystes, som for at skaffe bedre Plads til Pengene. Og de Degne, der sang for i det 16de Aarhundrede, regnede det vist for deres mindste Kunst at lade en Salmemelodi glide over i Ord som de nu brugelige:

Den, som er kæk
Gi'r noget i vor Sæk.

Hvis holden er Manden,
Han fylder til Randen[1]
o. s. v.

Disse forskellige Sider af den Gejstliges Virksomhed kunde være vanskelige nok at udfylde rettelig. Hvilken Afstand fra Nutidsforhold er der f. Eks. ikke i følgende Opfordring vistnok fra Fyns Biskop til hans Provster, naar de som Køgemestre førte an ved Standsfællers Bryllup: «Ihvorvel sand Munterhed og Glæde stammer fra Gud, saa kan dog ogsaa Køgemesteren alt efter hans Snille og Ihærdighed selv fremme den. Han kan f. Eks. tage Gæsterne fornøjeligt imod, have et spøgefuldt Ord til hver især, idet han dog lemper sig efter de enkeltes Alder, Værdighed, Gemyt og Væsen, og forresten holde Skik og sætte Fart paa hele Selskabet saa vidt muligt ved alskens Spas og Vitser. Kun maa han ikke gaa over Stregen».[2]

En senere Tid har befriet Gejstligheden for disse Pligter og hertil føjet en anden betydelig Lettelse: Præsten er selv fritagen for at give med i Skaalen.[3] Anderledes i det 16de Aarhundrede, da maatte Præsten yde sin Gave lige saa vel som de andre. Dette var et stort Skaar i knappe Indtægter, og ad denne Vej fik en Del af det Offer, han havde modtaget for Vielsen, Afløb igen. Dobbelt føleligt maatte dette være, efterdi Præsten jo var selvskreven Gæst ved alle Bryllupper i Sognet, ja Hædersgæst, der altsaa burde yde ordentligt i Skaalen ogsaa

dèr, hvor Ofret i Kirken paa Grund af Frændernes Fattigdom kun havde været ringe. Muligt var der hist og her i Norden samme Stemning oppe som i Rostock, hvor det Aar 1591 vedtoges af Raadet: «De Herrer Præster skulle andre til godt Eksempel afholde sig fra at give Brudegaver».[1] Ve dog den, der forsøgte at gennemføre dette og som Præsten Sone Lauritsen i Middelfart Aar 1597 faldt paa, helt at udeblive fra alle Bryllupper, «efterdi hans Pung det ikke kunde taale». Menigheden klagede til Bispen herover, og erklærede sligt for at være «dennem en Foragtelse». Han havde jo nemlig lovet at ville hædre og ære dem alle, men saa at udeblive, hvergang det var Hæders- og Æresdag for en af dem, det var ikke at holde sit Løfte.[2]

For Bisper og de Gejstlige, til hvilke der stilledes de største Krav, kunde saadan Skaalgivning blive en dyr Historie, ikke mindst naar de, som Biskop Hans Mikkelsen i Fyn synes at have haft for Skik, lagde to Rosenobler (32 Kroner) i Skaalen.[3] Man kan da egentlig ikke fortænke Professorerne ved Københavns Universitet, der jo agtedes som en Art Gejstlige, i, at de gerne sørgede for, naar de indbødes til Bryllup, at blive indbudne alle, i hvilket Fald ikke den enkelte, men Universitetet ansaas for at være Gæsten, paa hvis Regning derfor ogsaa Brudegaven opførtes.[4] Samme Fif synes ogsaa Abbeden i Ringsted Kloster at have kendt, et af de faa Len, der i længere Tid efter Reformationen vedblev at behandles som gejstligt, og hvis rige Forstander derfor vistnok var en efterstræbt Bryllupsgæst. Det laa da saa nær at antage, at det ikke var Mennesket Hr. Bent, Magister Frants, eller hvad han nu hed, men Abbeden i Ringsted Kloster, Kongens gejstlige Stedmand, der var bleven indbudt, og derfor anbringe Brudegaven i Lensregnskabet. Men Regeringen var lige saa snedig. I Lensbrevet til Magister Iver 1580 og det følgende til Magister Christian 1583 indførtes udtrykkeligt, at de selv havde at holde sig med Bryllupsgaver.[5]

Først godt ind i det 17de Aarhundrede ordnedes Gejstlighedens Stilling i saa Henseende, idet Regeringen udstedte Forbud mod, at særlig Landsbypræster besværedes med Brudegaver. Fritagelsen gjaldt ikke blot den Præst, der i Embeds Medfør overværede Brylluppet, men ogsaa enhver anden Præst, der som Gæst var tilstede. Dette kunde være meget godt. Men et underligt nøgternt Præg fik dog nu Brudeparrets Skaal ved f. Eks. Præstebryllupper, hvor de fleste Gæster i Reglen var Stands-

fæller, der nu desværre var hindrede i at lægge deres Medfølelse for Dagen i andet end Ord. Og en ganske egen bitter Bismag havde Forordningen af 4. November 1655, der forbød Landsbypræster saavel at modtage som at give Brudegaver. Overtrædere skulde betale i Bøde Gavens Værdi. Det var en tarvelig Trøst, at den herved dannede Kapital skulde komme Stiftets fattige Præsteenker tilgode.[1] Præsten Kield Schytte i Kongsted paa Sjælland maatte siges at have holdt Bryllup i en belejlig Stund, da han giftede sig kort før denne Forordning blev udstedt og af de 94 Gæster modtog ialt 576 Lod Sølv og 732 Kroner i rede Penge.[2]

De Gaver, der lagdes i Skaalen, var naturligvis meget forskellige. Beskrivelsen af et norsk Bondebryllup i det 17de Aarhundrede kunde sikkert passe ogsaa paa et dansk i det 16de.

Hans Fader annammed den Skaale med Tak,
Og efter han hende til Bunden uddrak,
Lod han dèr en Daler ifalde.
. . . .
Saa sendte han Bollen om Bordene fort.
Part kasted en Daler, Part kasted en Ort,
Smaaskillinger gaves af somme.
Endel lod storlig sin Rundhed betee,
Foræred i Skaalen en træffelig Ske,
Som nys fra Guldsmeden mon komme.
Men andre, som ikke ved Penninger vaar,
Beloved Foræring af Geder og Faar,
Et Heste-Læs Møg eller mere.[3]

I al denne Virvar var der dog en vis Regelbundenhed. Man kunde ikke være i Tvivl om, hvorfra Skikken stammede, thi selv hvor de gammeldags Former var opgivne, hvor maaske slet ikke Skaalgivning i egentlig Forstand længer fandt Sted, men Gaverne afleveredes om Mandagen, bar disse tydeligt Præg af Oprindelsen. De bestod nemlig i de fleste Tilfælde enten ligefrem i Pengestykker, eller i et Drikkekar med Pengestykker i, eller i et Drikkekar alene,[4] øjensynligt Efterklangen af det ene og samme: Skaalen med Penge. Det er dette ældgamle Begreb om en Æres- og Hædersgave, der i det 16de Aarhundrede endnu lod det falde

naturligt, at underordnede skænkede et Bæger med Guldstykker endog til Fyrster, og hvis ubevidste Eftervirkninger lade sig forfølge lige ned til Æresgaver i Nutiden.[1] Sprogligt var Skaal og Gave forbundne i det dobbelttydige Ord: «at skænke».

Stundom var Drikkekarret finere forarbejdet, f. Eks. med indgraverede Vaaben, som den Kande, Kasper Markdaners Svigermoder gav sin Datter, og hvorpaa hendes otte fædrene og otte mødrene Aners Vaaben var indridsede.[2] Men sligt var ikke Hovedsagen. Denne laa i Metalværdien, et Drikkekar var kun en indsvøbt Guldskilling, og simplest var det at give selve Pengestykket.

Hvor indgroet denne Opfattelse var kan sees af, at endnu ved Lauritz Ulfelds og Else Parsbjergs Bryllup 1640 gav over Halvdelen af Gæsterne ligefrem Pengestykker, i Reglen to, tre, fire indtil ti Rosenobler, en Guldmønt, der svarede til omtrent seksten Kroner i Nutiden. Og at Navnene paa Giverne er blevne opraabte og straks nedskrevne tilligemed Gavens Størrelse, derfor synes den omhyggelige Fortegnelse at borge, der er naaet til Nutiden, en Opskrift, der nøje gør Rede for, hvormange og hvilken Art af Guldstykker enhver af henved hundrede Personer har givet. Man ligesom hører Opraaberens Stemme, naar der i denne forekommer andre Mønter end de sædvanlige Rosenobler, og det f. Eks. ved Ægteparret Iver Krabbe og Edele Grubbe hedder: en halv Rosenobel, to «Guldkroner» og to «Pistoletter».[3]

En saadan Skaalgivning maatte kunne indbringe noget. Værdien af de 60 Drikkekar, der erlagdes som Gaver ved dette Bryllup, hvis Vægt hver især nøjagtig anføres, samt hvorvidt det var forgyldt Sølv eller kun hvidt Sølv — udgjorde ialt henved 7000 Lod. Værdien af Pengestykkerne var omtrent 6000 Kroner i vore Penge. Andre Opgivelser svarede hertil. Borgemester i Odense Thomas Brodersen Risbrich fik f. Eks. til sit Bryllup 1703½ Lod Sølv og 2260 Kroner i rede Penge.[4] I Midten af det 18de Aarhundrede ansloges et stort Bryllup paa Amager til at indbringe 12—1600 Kroner.[5] Og omkring Aar 1800 et tilsvarende i Blekinge til imellem 800 og 1200 Kroner.[6]

Sligt kunde da ogsaa udgøre en ganske betydelig aarlig Udgift for søgte Bryllupsgæster. Meget betegnende har Fru Sophia Brahe i sin Regnskabsbog maattet indrette sig en egen Afdeling for denne Art Udgifter. Aar 1627 gav hun ni Brudegaver, hver Gang fra tre til otte Rosenobler; Aar 1630 elleve;

Aar 1632 tolv. Men i dette Aar lagde hun desuden gentagne Gange fire Rosenobler indeni en Sølvkande, hvis Værdi langt oversteg Pengestykkerne. Og ved et enkelt Bryllup gav hun ialt $616^1/_2$ Lod Sølv.[1]

Under disse Omstændigheder vil man kunne forstaa Anna Billes sikkert lidt slukørede Fornemmelse ved at modtage følgende Brev fra sin Broder i Udlandet, Peder Bille. Tidligere havde han skrevet fra Kassel, hvorhen han Aar 1536 var bleven sendt for at optugtes ved Landgrev Philip af Hessens Hof: «Kære Søster! beder jeg Dig gerne, at Du vilde vel gøre og bede mig til det Bryllup, naar Gud vil, at det skal ske, saa vil jeg med Guds Hjælp komme til Dig paa den samme Tid.» Men da saa Brylluppet stod, mødte han ikke selv men sendte i Brudegave følgende Brev: «Kære Søster! maa Du vide, at jeg veed intet, at jeg kan sende Dig til Boskab, efterdi Du haver giftet Dig; men da sender jeg Dig nogen Tingest, som Du kan sætte i Din Urtegaard, som jeg vel veed, at Du ikke meget finder i det Land, som det er. Kære Søster! skal Du tage den sorte Bønne og sætte den i Jorden, ligesom Du sætter Ærter, og skal Du tage en Stang og sætte derhos, ligesom det var Humle. Og skal Du tage den anden og tage et Korn og sætte i Jorden, ligesom Du sætter Ærter, men Du tørst ikke sætte en Stang derhos. Kære Søster! gør vel og giv Karen Lykkesdatter og noget deraf, som hun kan og sætte» o. s. v.[2] Selv om Broderen i Hessen ikke var rigt beslaaet med Lommepenge, og det maaske var misligt nok at sende en Guldskilling den lange Vej i et Brev, saa kunde han dog vanskeligt fundet en Gave, der mere synede af knapt at være en Bønne værd. Blandt de vægtige Guldstykker maatte Peder Billes oversendte Ærter tage sig løjerligt ud og have næppe undgaaet at vække Latter.

Den hele Skik at «give i Skaalen» eller at «give Bænkegave», som det ogsaa kaldtes, fordi Parret sad paa «Brudebænken», havde noget vel ligefremt ved sig, som nok kunde støde en finere Følelse. Dette at man saaledes overfaldt Gæsterne, medens de sad til Bords og ikke kunde undslippe, tog dem for én for én og afkrævede Betaling for Skaalen, raabte

Summen op og herved æggede berusede til at give for meget, karrige og fattige til at give mere, end de ønskede, det var altsammen gammeldags, raa Former, der nok kunde trænge til Afslibning. Allerede før Reformationen synes man i Norden at have faaet Øjet op herfor. Medens Brudegaver i Frankrig f. Eks., maaske af lignende Grunde, begyndte helt at afskaffes, synes man i Norden dog i det mindste at have været betænkt paa at henlægge deres Aflevering til et mere passende Tidspunkt end under selve Maaltidet, og her frembød Mandag Morgen, da Brudgommen erlagde sin Morgengave til Bruden, et naturligt Tilknytningspunkt.

Den begyndte Udvikling, som vi saaledes synes at kunne skimte i Norden, afbrødes eller forvirredes dog ved Reformationens Indførelse. Nu krydsedes nemlig religiøse og selskabelige Hensyn. Den, der tidligere maaske vilde have foretrukket at lade Gaverne afgives om Mandagen ved Hjemkomsten fra den katolske Brudemesse i Kirken, kunde nu som god Lutheraner føle sig opfordret til at lade Skaalgivning saa vel som Kirketog foregaa om Søndagen.

Midt i Forvirringen tegner sig dog en tydelig Bevægelse, hvis Fællespræg var Undseelse ved den gamle Skaalgivnings altfor raa Former. I Bergen mente man Aar 1552 at ramme den værste Ulempe ved at forbyde Bruden selv at gaa rundt med «Dannekvindeskaalen» og drikke enhver Gæst til for saaledes at afnøde ham Gaven. Øvrigheden ønskede ikke blot at befri Bruden for denne berusende Pligt, men gik tillige ud fra, at naar denne gamle Skik afskaffedes, og Skaalen gik alene rundt, vilde Gæsterne af sig selv afholde sig fra at lægge Penge i den. Helt at afskaffe Brudegaver ønskede man nemlig ikke. «Hermed er ikke forbudet, at hvilken Mand eller Kvinde, som vil give dem noget, at de det maa vel gøre; og finder da hver vel deres Tid, enten før eller siden det frem at bære».[1]

I Ribe vedtog Lensmanden paa Riberhus samt Kapitlet og Byens Borgemestre og Raad Aar 1561, at det under en Bøde af tyve Daler skulde være forbudt ved Bryllup at give nogen Gave førend om Mandagen.[2]

I den vidtløftige Beretning om Frederik den Andens Bryllup omtales slet ikke Brudegaverne, hvad enten nu dette skriver sig fra, at de blev afgivne i Stilhed, eller Kongen helt havde frabedt sig sligt, der ved fremmede Hoffer alt ansaas for upas-

sende. Dog uddelte, som vi siden skulle se, Dronning Sophia ved Middagsbordet om Mandagen de Gaver, som ifølge gammel nordisk Skik ansaas for Brudens Vederlag for de modtagne Penge.

Under Christian den Fjerde begyndte Regeringen at tage sig af Sagen. For Flensborg befalede saaledes Kongen Aar 1600, at Gæsterne skulde «ofre Brud og Brudgom deres Gave om Søndagen, førend man sættes til Bords», altsaa medens de endnu var ædru.[1] Kosteligt er Tidens Brydning udtrykt i den Forordning, som Hertug Johan Adolf omtrent samtidigt udstedte for den gottorpske Del af Hertugdømmerne. Her imødekommes de nye Krav, forsaavidt det befales, at efterdi «Brudegaver gives mere til Pragt og Skue end af god fri Vilje, maa ingen give mere end en ungersk Gylden eller dens Værdi». Men samtidigt tales der i den gamle Aand, idet der bestemmes, at Brudegaverne skulle afgives den første Dag, da man ellers vil kunne gaa glip af mange, «efterdi ikke alle Gæsterne, men kun den nærmeste Slægt, er tilstede den følgende Dag».[2]

Bestemmelsen om en ungersk Gylden som det højeste optog senere Christian den Fjerde Aar 1636 for den kongelige Del af Hertugdømmerne, dog med det rummelige Forbehold, at det ikke skulde gælde Gave fra Fader, Moder, Søster, Broder eller — fremmede.[3] Men allerede forinden havde Kongen, eller hans Kansler, begyndt den fra tilsvarende Omraader velbekendte, voldsomme Fremgangsmaade i Danmark. Aar 1624 forbødes det her at give Brud og Brudgom nogensomhelst «Bænkegave», «være sig af Guld, Sølv, Tin, Klæder eller andet, hvad for Navn det kan have, ej heller det dennem at forskikke enten før eller siden i deres Huse». Samme Forbud gentoges i Recessen af 1643. Og for at klare for vedkommende, hvorledes Brudegaver var at værdsætte, tilføjedes der haanligt, «dog skal hermed ikke være ment, hvad en Husbond eller Hustru lade forskikke fattige Tjenestefolk og andre fattige hjemme i deres Hus til deres Husholdnings Begyndelse og Ophold».[4]

Regeringen brød da ganske Staven over det gamle: at hvert Ægtepar, rigt eller fattigt, skulde ved Begyndelsen af dets Bane udstyres med «en Tærepenge, Ærepenge og Nødskilling». Forsaavidt man imidlertid fra Forordningerne vilde slutte, at Skikken ophørte, er der noget beroligende ved at se, hvorledes det

virkelige Liv tog sig ud, hvorledes f. Eks. Christian den Fjerde selv efterkom sin egen Befaling.

Aar 1634 gjorde Kongen sin ældste Søns, Prins Christians Bryllup. Enhver Form for Brudegave, «være sig af Guld, Sølv, Tin, Klæde» o. s. v. var jo strengeligt forbudt. Ikke desto mindre tog Brudeparret før Middagsmaaltidet om Mandagen Plads i den store Sal, og her lod Christian den Fjerde først overrække det sin egen Brudegave, og derpaa maatte alle tilstedeværende fremmede Udsendinge samt Fyrster og Fyrstinder én for én frem og aflevere deres. En pudsig Maalestok for, hvad her foregik, afgav den franske Udsendings Færd. Han havde itide faaet Nys om, hvad der skulde ske, og anstillede sig derfor som upasselig, blev liggende tilsengs og sendte Bud til Christian den Fjerde for at bede sin Fraværelse undskyldt. Sagen var — som en af hans Følge skriver — at den franske Konge var ganske ubekendt med denne Skik, at der skulde gives Brudegaver, hvad i Frankrig, Italien og Tyskland kun var Brug blandt Fattigfolk, og derfor havde han ikke medgivet nogen saadan.[1] I Virkeligheden var jo selv efter dansk Lov den franske Udsending den eneste, der bar sig rigtigt ad. Men hvorledes Dommen herover lød, fremgaar af den officielle Festberetning, hvori det med en spydig Vending hed: «Den franske Udsending var af visse Aarsager ikke tilstede ved denne Lejlighed».[2] Enhver indviet forstod, at han var kneben ud; uindviede kunde dog underlægge det den hæderlige Fortolkning, at han sov Rusen ud fra Gaarsdagen.

Et Par Dage efter gjorde Christian den Fjerde sin og Kirstine Munks Datters, Sophia Elisabeths Bryllup med Christian Pentz. Atter her kom paa Festens anden Dag Brudegaverne frem, denne Gang efter Bordet. Først gav Kongen et sølvforgyldt Bordstel til to tusind Dukater. Saa maatte Kansleren hen til det Bord, der som et tomt Alter stod og ventede paa Offer, og afgive sin Gave; derpaa Marsken og alle de andre. Efter dem kom Adelskvinderne ligeledes med Gaver, en lang Række, saa at de fremmede Øjenvidner, der ikke forstod Sproget, fik Tid nok til at lægge Mærke til, at det ved denne Lejlighed ikke gik efter Rang eller Alder, men efter Tjenesteaar i Ægteskabet.[3] Om Udbyttet hedder det: «Det have alle Mennesker bekendt, som det saa, at de ikke til nogen Bryllups Højtid havde seet flere Guld- og Sølv-Kander og Drikkekar, end som til dette blev foræret».[4]

Som Herren er, saa følge hans Svende. Det regnede ned, som vi har seet, ved Laurits Ulfeldts og Else Parsbjergs Bryllup 1640 med Guldmønter og Drikkekar paa gammeldags Vis ganske som ved en adelig Skaalgivning i det 16de Aarhundrede. Og at end ikke Enevælden straks formaaede at fortrænge de gamle Skikke hos den danske Adel, fremgaar af følgende Dagbogsoptegnelse om Holger Thotts Bryllup Aar 1673 med Ole Rosenkrandses Datter, Jomfru Helvig: «Dagen, efter de var kopulerede, indstillede sig de unge Brudefolk i den store Brudesal, staaendes hun ovenfor hannem, havde et firkantigt Bord med en hvid Silkedug bredt frem for sig, hvor da Morgengaven blev presenteret. Dernæst fremkom hendes Forældre og foræred dem den skønne Herregaard Marsvinsholm i Skaane, af Værdi med underliggende Gods og Herlighed til 30,000 Rigsdaler. Siden kom Adelen af begge Køn, fremtrædendes hver med sin Brudeskænk, og med en Gratulation nedlagde den paa bemeldte dugbredte Bord for Brudeparret. Da denne Ceremoni under Herpaukers og Trompeters Klang var til Ende, havde de et skønt Sølvtaffel, bestaaende udi Tallerkener, Fade, Skeer, Kander, Bægre, Pokaler med videre at opregne, dreven og slebet, forgyldt og uforgyldt, som bedrog sig til en temmelig Summa. Siden gjorde de unge Folk deres Kontragratulation baade i Særdeleshed og i Almindelighed, derefter gik de tilbords . . . Her var ingen af det kongelige Hus; men Kongen har siden forbøden . . . at ingen Brudegave maa gives eller tages under vedbørlig Straf».[1]

Det fornyede Forbud mod Brudegaver udstedtes med gunstigere Udsigt til at blive lystret end Christian den Fjerdes. Franske Skikke bredte sig nemlig nu fra Ludvig den Fjortendes beundrede Hof, en ny Adel gav under Enevælden Tonen an herhjemme, og Christian den Fjerdes halvglemte Antydning af, at man ved at modtage Brudegaver stillede sig i Klasse med Tjenestefolk, der fik deres Bryllup gjort af deres Husbond, viste sig nu at have efterladt en Brod, der ved Lejlighed kunde værke. Ingen af de med den nye Rang og Titel benaadede Personer kunde længere være bekendt at modtage Brudegaver; de, der

endnu ikke havde opnaaet Rang, kunde dog haabe snart at faa en saadan, og følte i hvert Fald ligesaa fint som hine. I en Haandevendig var Brudegaver da afskaffede hos alle «bedre» Folk i By som paa Land. Derfor hedder det allerede hos Holberg (1723):

«I gamle Dage har man hittet paa den Mode, at den halve By skulde ofre og give Brudegave. Nu, saasom Folk bli'er meer og meer fattige, bli'er de og meer og meer storagtige og vil ingen Brudegave have, saa det er aleneste Tjenestefolk, man ofrer til i vore Dage.»[1]

Den gamle Skik, at Husbonden gjorde disses Bryllup og hertil indbød sine Venner, der herved forpligtedes til at sende Gave, holdt sig endnu i længere Tid. Men dette afgjordes ganske forretningsmæssigt. Biskop Bircherod skriver herom i sine Optegnelser: «Ved Tjenestefolks Bryllupper i København blev Brudegaven i min Tid sendt til deres Husbond, som havde bekostet Brylluppet og ladet Gæsterne bede, for at det kunde vides, hvad man gav.»[2]

Frygten for Brudegaver som noget simpelt, der nedsatte Modtageren i almindelig Agtelse, holdt sig i Danmark hos Folkets øvre og mellemste Lag indtil den store franske Revolution, der bortvejrede denne som saa mange andre Fordomme. Først efter 1830 og endnu mere efter 1848 brød dog den gamle, længe tilbageholdte Strøm af Brudegaver atter frem i frit Løb.

Hos Nordens Bondestand derimod har Forbindelsen med Oldtiden ikke været afbrudt. Endnu forekommer den gammeldags Skaalgivning i sine oprindelige eller dog kun lidet ændrede Former hele Norden over. I Sundeved blæses der efter den sidste Ret ved Middagsbordet «til Gjav». En stor hvid Skaal sættes foran Brudeparret, og heri ofres efter bestemt Orden af alle Gæsterne. Gaverne bestaa i Penge indlagte i forseglet Konvolut med Navns Underskrift, Sølvtøj o. s. v. Ved et middelstort Bryllup Aar 1852 indkom i Skaalen, foruden flere Dusin Sølvskeer i alle Størrelser, desuden 800 Kroner i rede Penge. Hver række først Bruden, derpaa Brudgommen Haanden, og bydes saa en Snaps af Brudeføreren eller et Glas Vin af Brudesmykkersken, alt som de ønske det.[3] I Raabjerg ved Skagen uddøde Skikken omkring Aar 1840. En saadan «Brudeskænk» beløb sig her kort forinden sjældent til mere end

mellem 20 og 30 Rdlr. og den havde tabt sin oprindelige Betydning, idet Gæsterne betragtede den som en Art Betaling for, hvad man havde nydt ved Brylluppet.[1] Omkring 1830 fandt Skaalgivning Sted i Ringe Sogn paa Fyn.[2] Paa Fur vedvarer den endnu.[3]

I Sverrig forekommer den gamle Skik, eller forekom indtil for nylig, baade i de tidligere danske Landsdele, i Gøtarige og i Svearige.[4] I Norge er Kystlandskabet Söndmöre, syd for Romsdals Fjord, Skaalgivningens Hovedarnested. Her har Taksten for, hvad hver bør lægge i Skaalen, hævet sig i den nyeste Tid. Omkring 1840 kunde f. Eks. en Gaardmand nøjes med for sig og Hustru at give otte Kroner; omkring 1860 krævede Skik og Brug tolv Kroner. Hans aarlige Udgift til denne Post kunde løbe op til hundrede Kroner. Et almindeligt Bryllup ansloges til 4—500 Kroner i Skaalpenge; et stort paa 250 Gæster indbragte 1632 Kroner. Med Føje finde derfor her de allerfleste Bryllupper Sted i Juni og Juli, den gode Aarstid. I Styg-Vejr derimod vil, som en fornuftig Mand paa Stedet udtrykte sig, let et af to blive Følgen. Enten naa ikke alle frem til Bryllupsgaarden, og da gaar man Glip af forventede Penge i Skaalen; eller Gæsterne maa ligge vejrfaste i Bryllupsgaarden, og da medgaar formegen Mad og Drikke i Forhold til de indkomne Penge i Skaalen.

Som det vil ses, er «Skaalbryllupper», som de kaldes, her tilsyneladende endnu langt fra at gaa af Brug. De vige kun som i Danmark for Skam eller for Svind, men de lade sig ikke, naar de ere i Flor, redeligt afvikle. Thi hvor ufordelagtigt end det vidtløftige Udlaan monne være, naar Regnestykket fuldt gøres op, saa ruller det dog ustandseligt Slægterne videre: De unge, der skulle sætte Bo, ønske stadigt Skikken bibeholdt; og de Gamle, der have voxne Børn, ville ikke have den afskaffet, nu da just de skulle høste Frugten af et helt Livs «Drikken Bryllup».[5]

Til Tak for, hvad der lagdes i Dannekvindeskaalen, skulde Bruden ifølge ældgammel Skik give hver af Festens Deltagere et Vederlag. Hvori dette oprindelig har bestaaet, om det virkelig nogensinde skulde have været af en Art, der kunde krænke hendes kvindelige Værdighed, lader sig ikke afgøre. Saalangt vor Kundskab rækker, havde saavel hendes Optræden under Skaalgivningen som den Gave, hun ydede, et blot sindbilledligt Præg.

I det 16de Aarhundrede var, som ovenfor berørt, Brudens Optræden under Skaalgivningen noget forskellig i de nordiske Lande. I visse Egne af Norge og Sverrig maatte hun følge rundt med Skaalen og drikke enhver af Gæsterne til. I Danmark skulde hun sidde og græde, saalænge Skaalen gik. Saaledes som Skikken nu forekommer i Norden, forhverver i Reglen det at have erlagt Brudegave Giveren Ret til en Dans med Bruden eller et Kys af hende. I enkelte Egne forekommer dog ogsaa den Skik, der sikkert er den oprindelige, at Bruden først skal give Kysset eller Dansen og saa faar Gaven,[1] ganske som hun tidligere først skulde drikke vedkommende til.

Drik, Dans, Kys eller hvad hun kun med Taarer efterkom, var altsaa Brudens Vederlag til hver især; en sindbilledlig, maaske gennem Aartusinder bevaret Efterklang af en oprindelig Skik, som vi ikke kende. Hertil svarede de egentlige Gaver, som hun i det 16de Aarhundrede endnu efter middelalderlig Vis gav til de fornemste Deltagere i Festen. Sin Husbond gav hun en Skjorte, det ældgamle Udtryk for en Kvindes Selvhengiven til en Mand. De andre Hovedgæster fik en Krans, tydeligt nok Billedet paa hendes Jomfrukrans, som hun nu aflagde.

I det 16de Aarhundredes Begyndelse var det Skik, at Bruden gav ogsaa hver af Brudesvendene en Skjorte. Saaledes uddelte omkring Aar 1500 Jomfru Magdalene Krognos uden Anstød tyve Skjorter til sine Bryllupsgæster, foruden naturligvis den, hun gav sin Brudgom.[2] En lignende Skik omtales i Folkevisen, hvor Bruden siger til sin Brudgom:

Jeg gav Eders gode Hofmænd
Skjorter smaa, vare hvide som Ben.[3]

Men mod Aarhundredets Midte synes man at være bleven klar over det upassende i, at Bruden gav andre end Brudgommen Sindbilledet paa en saa inderlig Omfavnelse. Fra nu af var det kun i Landets Udkanter, at sligt fandt Sted, som naar ved et Præstebryllup i Thoten i Norge Aar 1594, hvor Bispen var Gæst, det hedder: «Sendte Bispen sin Søn Evert til Bruden med et Stykke Guld, og hun forærede Bispen igen med en Skjorte».[4] Dette var en gammeldags, altfor dyb Nejning af en landlig Brud for sin Mands overordnede. Ingen, der vidste Besked, fandt længer paa sligt; fra Dronning Sophia og lige til den, der blot havde

mærket sig, hvorledes det gik til ved det sidste adelige Bryllup paa Raadhuset, indskrænkede alle sig nu til blot at give én Skjorte, Brudgomsskjorten. Som bekendt har denne Brudens Gave, der fremdeles var almindelig i det 18de Aarhundrede,[1] holdt sig i flere Egne hos Nordens Bønder indtil vore Dage.[2]

Skjorten, der betegnede for udpræget en Omfavnelse, maatte imidlertid afløses af en anden Gave. Den erstattedes af den blotte Tagen om Halsen i Form af et Halstørklæde eller en Krave, der fra nu af blev Brudens passende Gave til hver Gæst, hun vilde yde særlig Tak. Det behøver næppe at tilføjes, at Finheden i hele denne Tankegang ikke var af nordisk Opfindelse, men indført fra Syden. I Skandinavien rødmede man og blev sig bevidst ganske efter Anvisning fra Tyskland.[3] Men omkring Aar 1600 viste de mange Brude-Halstørklæder og Kraver, der havde afløst de usømmelige Skjorter, at nu var Tonen væsentlig forbedret i Danmark. Naar nu en Bisp viede en Præst og hans Brud, behøvede han ikke, saaledes som samtidigt i Norge, at frygte en gammeldags Plumphed. Nej, Bruden var til rede med en Halsklud og Krave, der baade i Virkeligheden og paa Latin i en værdig Dagbog — mihi misit indusium strophiolum et corrolare[4] — tog sig ærbar og pyntelig ud.

Med Skam derom at melde synes Bønderne, da de først havde faaet Færten af den ny Art Finhed, at have spundet en Ende endnu finere, end selv Standspersoner var faldne paa. Hos de svenske Bønder afløstes siden Brudens Tagen Gæsterne om Halsen ved Hjælp af en Krave eller et Halsklæde af den endnu pænere: blot Rækken Haand i Form af et Par strikkede Vanter.[5] — Paa de tidligere svenske Øer ved Liflands Kyst er Skikkene nu faldne i Leje saaledes, at Bruden uddeler til Gæsterne, alt efter deres Slægtskabsgrad, enten Skjorter, Halstørklæder eller Vanter.[6]

Kransene, som Bruden bortgav, vare ofte temmeligt kostbare, omviklede med Guldtraad og stundom med en vedhængt Ring. At anbringe en Ring ved Kransen synes at have været ikke usædvanligt i Danmark paa Frederik den Førstes Tid.[7] Da den danske Adelsmand Erik Hansen Aar 1565 holdt Bryllup i Bergen med Jomfru Brynhilde Benkestok — ved hvilken Fest det gik finere end fint til — hedder det om Æresgæsterne: »havde Bruden givet Erik Munk, Jon Benkestok, Michel Jude, Magister Hans Bartskær en Urtekrans med Guldtraad omvreden,

og en Guldring hængendes udi hver Krans; med dem sad de om Hovedet.»[1] Intet Under da, om man — saaledes som Billedet i Niels Hemmingsens Postille viser — ogsaa tænkte sig Gæsterne ved Brylluppet i Kana siddende med Kranse om Hovedet.[2]

Mandag Middag ved Frederik den Andens Bryllup 1572, da Maaltidet var begyndt, hedder det om Bruden, Dronning Sophia:

Hendes Naade lod da udskifte paa Stand
Ved en sin Tjener og gode Mand
Skønne Kranse, var gjort ud af purt Guld,
Af Perler og Ædelstene var de fuld,
Til Raadet og Kongens Hofsinder fromme
Og andre fler Herremænd, som did komme.[3]

Ved Prins Christians Bryllup 1634 gav Bruden sin Svigerfader Christian den Fjerde en Krans af Perler og Ædelstene med et Klenodie i vedhængt Guldkæde, og lod lignende Kranse overrække til de fremmede Udsendinge. «Det er saa Skik», bemærker et fransk Øjenvidne.[4] Men det var sikkert en usædvanlig Overdrivelse, naar hun ved denne Lejlighed gav ikke blot Perlekranse til alle Rigsraader og Hofsinder, men endog lod uddele «skønne Kranse med spunden Sølvtraad med smaa Perler besat» til sine Trompetere og Prinsens Musikanter.[5] Sligt var alt dog kun ringe imod, hvad Yderligheder man drev det til i England. Her fortælles det f. Eks. om en bekendt Filosof under Dronning Elisabeth, Edvard Kelly, at han «aabenbart gik ud over en ædruelig Filosofis Grænser», da han engang ved en af sine Tjenestepigers Bryllup bortskænkede Ringe til en Værdi af 4000 Pund Sterling.[6]

Man vilde ikke kunne kende Danmark igen, naar man ikke fik at vide, at alle disse Brudens Gaver, der saaledes anvendtes hos høje og lave Aarhundreder igennem, tillige var — strengt forbudne. Allerede Aar 1528 befaledes det af Frederik den Første: «skal aldeles ingen Bryllupsskjorter eller Ringe udgives uden de, Brudgommen faar».[7] Og troligt buldrede det løs under Christian den Fjerde: «ingen Gaver fra Bruden, det være sig Guld, Sølv, Klenodier, Skjorter o. s. v.» — «Skulle efter denne Dag Fruer eller Jomfruer, som Bryllup have, ingen Skjorter eller Tørklæder eller noget andet udi det Sted udgive til dennem, som til Brylluppet er budne». — «Ingen Brud skal udgive noget Hatte-

baand med Ædelsten». «Skulle efter denne Dag Fruer eller Jomfruer, som Bryllup have, ingen Skjorter eller Tørklæder udgive» o. s. v., o. s. v. — saaledes Aar 1600, 1603, 1615, 1624, 1636, 1643 og fra nu af baade i Danmark-Norge og i Sverig, hist 1651, her 1644, 1664, 1668, 1669 o. s. v.[1]

Skikken, at Bruden gav Kranse med Ringe til dem af Gæsterne, hun vilde udmærke, var ikke blot nordisk. Den herskede baade i Tyskland[2] og i England, og synes ikke at have været ganske ukendt hos de romanske Folk. Forunderlig hurtigt veg den dog i Norden, da den i det 18de Aarhundrede afskaffedes ovenfra. Nu til Dags forstaas kun Sindbilledet at give en Kurv, men ingen aner, hvad der sigtes til, naar i Kotillon en Dame tillige uddeler Ring og Blomsterkrans.

Som ovenfor berørt, dannede Brudens Opførsel under Dannekvindeskaalen og Arten af de Gaver, hun uddelte, en Enhed af Sindbilleder, der synes at pege tilbage paa en fælles oprindelig Skik, som siden er gaaet i Glemme. Det er ret pudsigt at se, hvorledes denne glemte Aarsag til Brudens Sorg i Tidernes Løb har fremlokket folkelige Forklaringer, der atter har fæstnet sig som Skikke. En middelalderlig-kirkelig Udlægning var den, at Bruden frygtede Ægteskabets Brøde — det var jo først ved Vielsen om Mandagen, at hun fik Kirkens Tilgivelse for sin Synd. Omsat i Bondesyn og parret med Lutherdom tyknedes denne Opfattelse til, at hun alt følte sig Moder og frygtede for Barnets Udkomme. Denne Forklaring paa Brudens Sorg forekommer endnu baade i Tyskland og i Norden. Naar saaledes den Dag i Dag i Hessen Brudegaverne skulle afgives, og Bruden pligtskyldigst giver sig til at græde, kommer Forklaringen ind i Form af en Kone med et Dukkebarn, som hun fremlyser blandt Gæsterne. Ingen vedkender sig det, men alle er de rede til at skyde sammen til det. Sammenskudet, det vil sige Brudegaverne, overleveres derpaa tilligemed Dukken til Bruden.[3] I Valders i Norge kaldes denne Ofring til Parret for «Vuggeskatten».[4] I Hannover lægges Gaverne ligefrem paa en Vugge.[5] I Sønderjylland gøres der en særlig Indsamling til Jordemoderen.[6]

Det var den ældgamle Skaalgivning og Brudens Svar herpaa, der gav Brudeparrets Skaal i det 16de Aarhun-

drede sit egentlige Præg. Hvor disse to Skikke af de ovenomtalte Grunde enten helt bortfaldt eller — hvad der var mere sædvanligt — blot henlagdes fra Søndag Middag til Mandag Formiddag eller Middag, dèr tabte ogsaa Bryllupsmiddagen en af sine største Ejendommeligheder. Forgæves stod endnu fremdeles Brudeparret ud paa Gulvet, medens man drak paa deres Vel; forgæves foregik dette paa gammeldags Vis, idet Husets ældste Skaal gik Bordet rundt, og hver Gæst drak deraf; det formaaede ikke som tidligere blivende at fængsle Opmærksomheden. Ganske uvilkaarligt gled da denne nye Skik lidt efter lidt over i den senere Form for Brudeparrets Skaal, hvor Skaalens Omgang er bortfalden og Hovedvægten er forflyttet til den forudgaaende Bordtale. Som Forløber for denne Skik kan anføres, hvad Fyns Bisp anbefalede gejstlige Køgemestre, hvor gammeldags Skaalgivning ikke længer fandt Sted Søndag Middag, at de straks, naar Drikken var iskænket, skulde holde følgende korte Lykønskningstale: «Gud Almægtigste give vor Brud og Brudgom Lykke til et godt, ærligt Ægteskab, og være med os alle udi denne Samfund! Amen.»[1]

Som næste Pligt tilføjes i samme Anvisning: «Naar passelig Tid er, skal Køgemesteren erindre de fattige!» Herved sigtedes til den gamle Skik, som troligt bevaredes, selv hvor Skaalgivningen til Bruden bortfaldt eller forflyttedes: at Skaalen skulde gaa endnu en Gang rundt, denne Gang til Fordel for de fattige. Det var sikkert denne Omgang, Frederik den Anden tænkte paa, naar han, som nys nævnt, ønskede Christoffer Valkendorff med ved Bryllup: at «Stodderne og fattige uden Porten skulle vide Eders overflødige Rundhed at berømme.» Og det var næppe ganske lidt, hvad paa denne Maade kunde indsamles. Christian den Fjerde gav saaledes i de fattiges Skaal ved Henrik Thotts Bryllup to Slettedaler, ved Jesper Gøyes to Rosenobler, svarende i vore Penge til omtrent 32 Kroner.[2] Andre Gæster gav vistnok i Forhold hertil. Den smukke Skik har holdt sig hos Nordens Bønder indtil vore Dage.[3] Endnu gaar ved Bryllupper i Sønderjylland en Kop omkring Bordet til «di Arm», og enhver lægger en lille Sølvmønt deri.[4] «Samtidigt med, at der gives Brudegaver, fremsættes en Tallerken for de fattige», hed det for ikke længe siden om Øland.[5] Og i Vestergøtland indledes ogsaa denne Skaalgivning med en Tale af Præsten.[6]

Endnu to Skaale kunde gaa rundt, nemlig til de lønnede Bestillingsmænd ved Brylluppet: Musikanterne og Kokkene. Det var en staaende Skik, at disse skulde ikke blot have fri Fortæring men Penge tillige af Bryllupsgiveren, hvem man oftere fandt Anledning til at minde om, at han ikke istedetfor Penge maatte give dem Mad hjem af de sammenskudte Spisevarer og saaledes i Virkeligheden lade Gæsterne lønne dem.

Ikke desto mindre var der gammel Hævd for, at naar Lystigheden naaede til et vist Punkt, takket være den forenede Virkning af Drik, Mad og Musik, bleve Gæsterne rørte og mindedes med Taknemmelighed dem, der virkede med tørre Munde, «Legerne» og Kokkene, — thi dem, der sørgede for Drikken, behøvede man ikke at tænke paa, de var jo selv Gæster og vidste vel at læske sig. At de paagældende efter bedste Evne selv hjalp til for at bringe sig i Erindring, var jo kun naturligt. Naar da efter et kyndigt Skøn de fleste Gæsters Glæde var paa det rørte og goddædige Trin, — førend man endnu var naaet til det stortalende og brøsige — sattes der Fart paa, Piber og Trommer faldt ind i en gammel yndet Melodi, en Trommeslager sang for, saa at Selskabet stemmede i med, og ind bares et af Kokkenes Mesterværker, en stegt Gris med Æbler i Munden, Halsbaand og Vimpler, eller en ny storartet Skueret, spraglet, straalende og forgyldt. Sejren var vunden, Skaalene gik. Det var uden Tvivl dette Festens Øjeblik, hvortil der sigtedes i Folkevisernes staaende Udtryk om Bryllupper: «Der var ikke Guld for Legeren spart.»

Denne Musikens Kraftanstrængelse bragte Peder Palladius i Harnisk, ikke fordi han jo nok undte dem, hvad de kunde tjene ved denne Lejlighed, det var jo deres Erhverv: «Nød lærer nøgen Kone at spinde, og Piberen leger for han vil vinde» — men fordi de gamle Melodier og Viser, hvormed de især vandt Hjerterne, stammede fra den katolske Tid og saaledes bidrog til at holde katolske Forestillinger og Minder i Live. «Kommer der en Piber til dit Bryllup», brugte han at sige ved sine Visitats-Prædikener paa Sjælland, «han vil ikke nær lade sig nøje med Mad og Drikke for sit Arbejde og Gækkeris Skyld, han vil end have af Dør med sig. Og den Penning sidder ikke fast i din Pung, den Piberen skal have, hun skrider saa lempeligen op i Haanden, imedens det søde Øl skrider ned i dig. Og mens vi tale om Pibere, da vil jeg vare dem ad om en ny Skjorte og

en ny Hudstrøg, de skulle snart faa, om de ikke lade deres ugudelige Viser om Helgens Paakald og andet saadant udi Bryllup og Gæstebud.»[1]

Som let forstaaeligt var, søgte man ved allehaande Spas og Paaskud at ægge Giverne til at lægge noget klækkeligt i Skaalen. Det er troligt nok Vittigheder, der have forplantet sig fra Slægt til Slægt Aarhundreder igennem, naar den Dag i Dag i Nørre- og Sønderjylland Spillemændene og Kogekonerne siges at være komne til Skade, og deres Tallerkener derfor, idet de gaa rundt, ledsages af en Stump Violinstreng, en itubrudt Ske eller et forbrændt Forklæde. Eller naar der fortælles en længere Historie om, at Spillemændene havde villet give en Hjort i «Send» til Brylluppet men var komne for Skade at skyde en Stud, i hvilken Anledning de nu skulde betale Bøder. Eller naar endelig det Hele iklædes mere anskuelig Form, idet en Skaffer bringer Grøden ind, men straks ved Dørtærskelen snubler, saa Fadet gaar i Stykker og Grøden flyder til alle Sider, et Optrin, der straks vækker Uro, men bag efter Morskab, naar Fadet viser sig at have været et gammelt Skaar, Grøden hvidt Gulvsand. Derimod turde det være et Udtryk for senere Aarhundreders Erfaring, naar man i visse Egne opsætter Skaalgivning til Spillemænd og Køkkenbetjening, indtil de have gjort fuld Gavn for Pengene, altsaa til Bryllupppets sidste Dag.[2]

Med Skaalgivningen var Festens alvorlige Del til Ende. Bordet hævedes dog ikke derfor; den glade Stemning var blot i stærk Stigning.

Al selskabelig Glæde, særlig en saa voldsom som det 16de Aarhundredes, kræver et fælles Forbindende for ikke at skumme over og udarte. Men hin Tid besad ingen Taktstok til at samle Trampene i Trit. Bordsange brugtes ikke og Bordtaler ikke heller. Det var først, da i det 18de Aarhundrede Pietismens Tryk var hævet, at man indførte Rundsange til Vinens, Kærligheds og Venskabs Pris. Og det var først i det 19de Aarhundrede Tredjestandens Magtstræb, der indførte Bordtalerne, aandrigt hoverende opefter mod det gammeldags Fornemme, nedefter anvisende Mængden den passende Virksomhed at give sit Bifald til

Kende. Det 16de Aarhundrede besad begge disse to Former endnu kun i fremmed Hylster. Degnene besørgede, mens Gæsterne spiste og drak, baade Korsang og Enkelt-Forestilling. Men just paa dette Trin af Middagen, naar Skaalgivningen var omme, viste saadan Ordning sig i sin Ufuldkommenhed. Dels smuttede flere og flere af Sangerne bort, bedaarede af Fadenes og Kandernes altfor dragende Magt; dels følte Gæsterne, fyldte og veltilfredse, en Trang til Selvvirksomhed, der ikke længere kunde stilles ved at lade andre synge for sig.

Da intet fælles forenende fandtes, frembragte man det efter Evne, om end i ufuldkomne Former. For at komme i Forhold til Per og Povl i Salens anden Ende, kastede man — ligesom nu til Dags et Par nikke til hinanden og drikke et Glas sammen — en Sveskesten eller et Kyllingeben i Hovedet paa vedkommende, som Udtryk for at man var gamle, rigtig gode Venner. Disse private Hilsener veksledes først enkeltvis; men ligesom i Nutiden Enkelt-Glas ofte afløses af Glas, der samlede drikkes, saaledes blev ogsaa lidt efter lidt de enkelte Kast til et fælles Bombardement, hvor hele Selskabet var optaget af en og samme glade Venskabsytring, paa engang at dække sig og dog ramme, medens Luften fyldtes af en forvirret Blanding af Kastevaaben, fra Brødkugler og Smaaben til Bægre og Trætallerkener.

Som bekendt havde denne Form for Spøg Oldtids-Hævd for sig. Ved Kongernes Bord som i Valhals Sal havde man forlystet sig paa samme Vis. Men i Tidernes Løb var Legen gaaet frem i Finhed og Dannished. Her viste sig f. Ex. de gode Følger af, at Bordet var halvdelt i Sværd- og Spindeside; Bruden maatte kunne undgaas, og selv om man ikke længer kastede blot enkeltvis paa Genboer men fyrede Bord mod Bord, gjaldt det for upassende at kyle med Ølkruse paa Kvinderne. Og det var ret en Lyst at se, hvorledes de unge og uerfarne Jomfruer, der jo ofte var anbragte ved et særligt Bord tæt ved de ældre Dannekvinder for at være under Opsigt og lære Høviskhed af disse, ved slig en Lejlighed hurtigt nemmede gode Sæder: ikke vælte sig sky i Læ bag sin Naboerske eller hvine op for en Trætallerken i Perlehuen, men fornumstig og tugteligen svare igen med et lille Kyllingelaar eller en velrettet Ølsjat.

Et Spørgsmaal var det dog, om ikke hele denne Form for Venskabsytring, idet mindste naar den varede for længe ved, indeholdt vel mange Muligheder for at udarte. Kast førte saa

let til Dask, Haardrag til Sværddrag. I den katolske Tid havde ved større Bryllupper ofte Stedet selv holdt igen. Man nærede en naturlig Sky for at yppe Kiv paa kirkelig Grund. Og opstod der Klammeri i Bispegaard eller Klosterhal, var Værten jo Stedets øverste Gejstlighed og i Reglen myndig og ædru nok til at mægle Forlig. Men efter Reformationen blev det anderledes. Lystigheden steg, Bægrenes Antal og ubunden Overstadighed med den, og sjældent var der nogen Vært eller Enkeltmand tilstede, for hvis Myndighed alle uvilkaarlig bøjede sig. Just som Forholdene var ved at skumme over, bragte imidlertid noget nyt af Tiden Afløb og Forløsning.

Det var de nye Raadhuse. Thi naar man her i den store Sal var naaet til det betænkelige Punkt, hvor Bord fyrede paa Bord, og Tallerkener og Kruse krydsede hinanden, behøvede kun én at undfange en lykkelig Idé for i samme Nu at afværge det optrækkende Uvejr. Det var den, der først aflod at sigte paa Genbo, men kylede sit Krus mod det dumme, gloende Øje, der uglesaa ham fra Muren, Glasruden i Vinduet. Sligt var Mesterskud. Øjeblikkeligt rislede samme Fornemmelse gennem alle; Ruder var fine, skøre, dyre, men «Brylluppet» havde vel Raad til at betale. At knuse dem var stolt, var flot, var festligt, og saa klirrede de til Svar. Alle maatte «klinke» med Ruderne. Op fór da i samlet Flok Tallerkener, Brikker, Kruse, Bægre, «Pasglas», «Slindeglas». De glemte personligt Nag og Tak for sidst for i sluttet Træk at søge ud i det fri. Og snart havde alle faaet Luft. Kerteos og Lummerhede udveksledes med Nattefriskhed gennem det sprængte Vinduesgitter. Matte laa de udbrudte dyngevis udenfor om Raadhusets Fod. Som vi tidligere har omtalt, mødte de værkbrudne iblandt dem tilligemed de helt forsvundne Ruder dog troligt lyslevende paa Regning næste Dag hos den mellemglade Bryllupsgiver. Ruder tált, Ruder betalt, var i Raadhussproget Forskellen mellem før og efter Festen. Men det afgørende i Øjeblikket var, at ogsaa oppe i Salen havde man faaet Luft. Udsigten til Strid var dragen over. Valen laa nu tom for Kastevaaben. Og de forfriskede Gæster lo til hinanden, saa Taarerne trillede dem ad Kinderne.

Af mange Grunde har hele dette Slutningsoptrin med Gæsternes Venskabs-Bombardement tabt sig gennem Tiderne. Bordtilbehør og Ruder behøver ikke mer at lade Livet ved Bryllup. Kun yderst spagfærdige Rester af Fortids Skik kunne hist og

her endnu svagt paavises, som naar det om Bryllupper i Raabjerg Sogn syd for Skagen omkring 1830 hedder: «Medens Gæsterne endnu sade tilbords, blev der saavel af gamle som af unge udført en mærkværdig Leg . . . idet man kastede hverandre Svedskestene i Ansigtet. Et godt Kvarter morede man sig med denne sære Leg, og Svedskestenene fløj i alle Retninger i Stuen. Kun Brudeparret, som naturligvis sad til Højbords, skulde spares, og var nogen saa uheldig ved et Vaadekast at slaa en Svedskesten mod Brudekronen, erkendte han med synlig Fortrydelse sin Forseelse, for hvilken der gjordes skyldig Afbigt».[1]

Under alt dette forsømtes ikke Stuens Midterparti, Skænken. Saalænge «Tredie-Opbæring» stod paa, eller som det under tarveligere Forhold kaldtes: «Brudekagen» fortæredes, strømmede Drikken fra dette Stuens Hjertekammer i særlig livlige Pulsslag forfriskende om til alle enkelte Dele. Men til dette rigt fornyende Liv svarede en samtidig Tilbagestrømning og Tilløb til Hjertet af det afbrugte. Hertil hørte først og fremmest Bordsvendene med de tomme Kander, der atter skulde fyldes, men foruden disse samledes lidt efter lidt en egen tørstig Flok ved Skænken, undvegne Degne og Davider henne fra Koret, løse og ledige Gæster ude fra Gaden, der med stigende Dristighed trængte sig frem og drak hinanden gemytligt til af den rige Kilde.

Om Rækkevidden af denne besynderlige Skik faar man et Indtryk ved en Udlændings Beskrivelse af, hvorledes det gik til ved Prins Christians Bryllup 1634. Midt paa Gulvet stod den med Bægre, Pokaler og Drikkekar rigt besatte Skænk, ved hvilken under hele Middagen tre hvidklædte Mundskænke havde travlt med at skænke, hvad der forlangtes, samt blande Sukker i Vinen. De havde nok at gøre, siger Beretteren, «thi ikke alene drak Bordgæsterne, men ogsaa Tilskuerne ønskede hinanden Velgaaende, og opmuntrede ivrigt den ene den anden til at drikke mere. Derhos faldt de hinanden om Halsen og forsikrede hinanden gensidigt om deres Venskab, hvilket alt tilsammen, parret med Klangen af Trompeter og Fløjter, gjorde et ikke ringe Spektakel.»[2]

Virkningen af den glade Stemning og trofaste Drik i Vennelag udeblev ikke. Flere og flere bukkede eferhaanden under for Øllets og Vinens Magt. En senere Tid vilde have fundet, at nu var det rette Øjeblik kommet til at hæve Bordet. Men paa dette Punkt taalte det 16de Aarhundrede ingen svag Hensynstagen. Denne Fest, hvortil man havde glædet sig i lange Tider og hvoraf man skulde nyde godt længe efter, burde tømmes til Bunden. Enhver Deltager var opfyldt af et standhaftigt Mod, fastbesluttet paa ikke at vige, men heller at blive paa Pletten.

Og sandt at sige var det heller ikke let for den enkelte at svigte. Selve Sædet, paa en Bænk, klemt inde i Rad mellem Bord og Væg, gjorde det næsten ligesaa umuligt for Enkeltmand at fly som i sin Tid, da deres Forfædre Cimbrer og Teutoner skred frem i Slagorden, lænkede sammen den ene til den anden. Kun ét stod tilbage for den slagne: at synke ned under Bordet, ned i det Dyb, hvor meget mødtes, men et skaansomt Dække dunkelt lod alt glide i ét.

Med Vidner af denne Art har det altid sin Vanskelighed at komme til Klarhed over, hvorledes Slutningen af Festen egentlig gik for sig. Vi skulle derfor vælge en anden Vej, søge at opfange det Spejlbillede, som slige Fester afsatte i Samtidens religiøse og retslige Begreber, samt det umiddelbare Indtryk som tilstedeværende Udlændinge modtog deraf.

At Gejstlige deltoge heri og ofte bukkede under som andre efter at have givet, som Biskop Jakob Madsen udtrykte det,[1] «en Gøglers Rolle istedenfor en Guds Ords Tjeners», det vide vi alt. Men Spørgsmaalet bliver, hvorledes tog denne deres egen og de andres Optræden sig ud, maalt bag efter med kirkelig Maalestok?

Her møder os ikke en enkelt Udtalelse men en Sum af saadanne, Mærkerne af, hvorledes Tidens Fugtighed var slaaet ind og havde plettet det hele Grundsyn. Først en Spot over Fortids «Munke og Nonner, der mente sig for hellige til at besøge et ærligt Ægteskabs Højtid eller Værtskab, som dog Kristus, Guds Søn, i den Tid som han havde begyndt sit Prædike-Embede, med sin Nærværelse haver besøgt det Bryllup i Kana» o. s. v.[2] Eller Spot over samtidige Opfattelser: «Vi skulle lade disse selvfødte Kristne fare for sig, hine Gendøbere, mener jeg, eller Tilbagedøbere, som gør store dødelige Synder der udaf,

om nogen aad et Æble, efter at han havde stillet den bitre Hunger, eller drak en Taar over sin Tørst.»[1]

Betegnende er Betragtningerne over Underet i Kana. «Hvad mere er, det gjordes ikke altfor storligt Behov, thi uden Tvivl havde de jo forsét sig med saa megen Vin, at Gæsterne ej skulde skilles ad med tørre Munde». Naar da Kristus alligevel «skaffer dennem endog Vin udaf Vand, der de havde drukket ud, hvad der var», saa er det et Tegn paa, at han af ganske Hjerte undte dem mere, end de behøvede. Og hvorfor? Det vilde have været en Tort, om de skulde rejse sig fra Bordet, naar de var færdige med Maaltidet: «Da fornam hun jo, at Gæsterne var ikke endnu rede at gaa fra Bryllups, uden man skulde vise dennem hjem, hvilket vilde født en stor Forargelse og Aftal; det vilde da denne hellige Mø Maria gerne afvende fra alle Menneskene», og derfor o. s. v.[2]

Kort og godt som Luther siger: «Gæsterne høre ikke derfor Djævelen til, fordi nogle af dem have drukket lidt over Tørsten af Vinen»[3] Eller som Hans Tausen siger: «Han vil dermed lære os, sine Kristne, at vi det ej skulle regne for saa stor en Synd, om vi gaa end stundom til Kollats, slaa os løse, at gøre os noget maadelig glade.»[4] Eller Peder Palladius: «Djævelen skikker os saa mange onde Stunder dertil, vi maa vel stjæle os en glad Stund til at og drikke en Skaal Øl med hverandre, endogsaa over vor Tørst.» «Naar I komme tilsammen at drikke en Skaal Øl over Eders Tørst med hverandre i Gilde og Gæstebud . . . saa lad hver være god for sig . . . Og lad din Hustru faa en god Aften, naar Du har haft en god Dag. Spild ikke din Bærme paa hende, sæt hende ikke til Rette, naar du kommer hjem, drukken og fuld, det gør ingen Dannemand! Har hun brudt Dig noget imod, hvorfor Du jo vil undervise hende, da gør det, naar I ligge om Morgenen til sammen i Sengen, eller naar I ere komne op og ere baade fastende og ædru.»[5] Eller Niels Hemmingsen: «Kommer man end her [ved Bryllup] lidt over Knuden, som man siger, og bliver drukken, saa at man ikke lader sin Drukkenskab betage Sind fra sig, da kan det løbe hen, og Gud det ikke tilregner dennem, som glæde sig besynderligen, at Gud haver Brud og Brudgom sammenføjet.»[6]

Om Formerne for denne «besynderlige» Glæde, kunne vi bedst danne os et Begreb ved at se, hvor Datiden satte Grænsen, og hvilken Straf den bestemte for at over-

skride denne. Vi vælge som Eksempel de selskabelige Regler fra «Danske Kompagni», Københavns bedste Selskab, der kun stod aabent for Adel og fornemme Borgere med Hustruer og Døtre, medens Smaafolk var udelukkede. Aar 1582 foretoges her et Gennemsyn af Lovene, som ændredes i Samklang med Tidens Fremskridt. Ret betegnende bestod dog Forandringen væsentligst i, at medens Udtrykkene ganske vist blev mere slebne, mindskedes samtidigt Bøderne, hvoraf man sikkert tør slutte, at de tidligere blev nu fundne for haarde. I Bestemmelserne fra 1447 havde det heddet: «Hvo som spyer i Kompagnihus eller i Gaarden, give een Tønde Øl og fire Mark Voks, Øllet til Brødrene, Vokset til Messerne. Hvilken som slemt gør inden Gaarden, gælde den samme Bøde.» Nu rettedes dette og omsattes i pænere Sprog til: «Hvo som spyer og gør noget Urent i Kompagniet eller i Kompagnigaarden, han bøde een Tønde Øl og til de fattige een Mark. Men er det en Gæst, da bøde han, som hannem indbød.» Som det vil ses er Bøden her endog betydelig nedsat, medens det hyppigt forekommende Tilfælde med Gæster er taget med i Anslag. Derimod forbigaas nu ganske, hvad de tidligere Bestemmelser ogsaa dømte mildt, til kun «to Mark Voks», at komme mindre for Skade inden Døren i selve Salen.

Om Selskabstonen mellem de to Køn havde det tidligere heddet: «Hvilken, der ubekvemmelig taler for Jomfruer eller for gode Kvinder, eller lader sig ubekvemmelig se inden Laugshus, eller teer sig ubekvemmelig med sin Ende, bøde een Tønde Øl.» Ogsaa her fandt man i Kraft af de ny Forhold Anledning til at ændre, baade glatte, skærpe og udelade. Nu kom det til at hedde: «Hvilken Broder eller Gæst, som taler uhøvisk paa Dannemænd, Dannesvende, Dannekvinder eller ærlige Piger, eller og lader sig ubekvemmeligen se enten for elier bag, bøde to Tønder Øl og til de fattige i Bøssen een Mark.»

Forskellige fra disse Smaaforseelser var naturligvis de virkelige grove Brud paa Ordenen, som straffedes haardere. Ogsaa her fandt man sig dog opfordret til en ret betegnende Ompostering og Nedsættelse. Tidligere var Bøden for i Vrede at drage Sværd indenfor Kompagniet fire Tønder Øl og et halvt Pund Voks. Derimod straffedes det endnu haardere, nemlig med en halv Læst Øl og et halvt Pund Voks, virkelig at fornærme en Broder eller Gæst ved «at slaa ham Pust eller Kindhest, eller tage ham ilde om hans Næse». Nu stilledes begge Forseelser lige —

at drage Kniv og Sværd og at give paa Øret eller tage ilde om Næsen — men samtidigt nedsattes Bøden til fire Tønder Øl og en Mark til de fattige.[1]

Tog det sig saaledes ud, hvor Adelsmænd, Fruer og Jomfruer færdedes, er det let forstaaeligt, at Jævnmaalet maa sænkes, hvor Talen var om Selskabelighed af mere blandet Art. Vi besidde endnu en spøgefuld Efterligning af Datidens Selskabsregler, skrevet med en Haandskrift fra Slutningen af det 16de Aarhundrede og af den ukendte Forfatter ikke uvittigt betegnet — i Lighed med den ovenomtalte, forbedrede Udgave af Danske Kompagnis Love — som «en nylig korrigeret, forbedret og flittigen overseet» ældre Gildeskraa. At det hele skal være Spas er tydeligt nok, men medens Forfatterens Vittigheder næppe more os saa meget som hans Samtid, skønne vi des mere paa en i sig selv trættende Form for dem: at han opregner en Mængde ligegyldige og ufrivillige Ting som strafbare, thi just herved maler han uden at ane det et værdifuldt, baade sandt og levende Billede af Datidens jævnere Selskabelighed. Om Forholdene ved Bordet hedder det:

«Her skal være forbuden Raaben og Skrigen, Banden, Pukken, Snurren; mærker saadant! Ingen maa give hinanden Kindhest med knyttet Næve, heller Slag paa Munden med flad Haand. Ingen maa støde hinanden i Siden med Albuen eller i R . . . . med Foden eller Knæet, ej heller at maa bruge Næsekneb, Ørenip, Haardræt, Spytten, Biden, Støden, Fosen, Murren, Knurren, onde Øjne, Tænder at skære, at hviske bag ud, at se paa Sned, at lee som Hunde leer ad Svin. Ej heller maa nogen sætte sin Hat paa Snur med vred Hu, snyde ilde af Næsen, sidde med Haanden under Kinden og tænke ondt, nævse sig i Sædet, eller stryge sit Haar op paa Hofvis. Ingen skal eller maa fordriste sig til at krybe under Bordet og bide sin Jævnkristen i Benet, saa maa og ingen sætte sin Jævnkristen paa Bænken, at Tarmene runge i ham, men taler hinanden skjelligt til! Gaar ud og ind paa Ærens Vegne, og lader Piger være ufandsede og ubagvadskede! seer Husbondens Tingest tilgode, gaar vel fra Døren, saa vi ikke stedse gaa over Skoene! Ingen af Kvindfolkene maa sidde hemmeligen paa Bænken og lade en Balle Vand eller to løbe fra sig, men gaa ud af Døren, naar Behov gøres. Ingen maa dutte sin Jævnkristen noget paa, undtagen han veed skjellig Aarsag dertil. . . . Ingen maa heller tage

9*

Knappenaale af Pigernes Trøje eller Naalepuder og siden stikke skæmtevis i Bagen eller andetsteds. . . . Der maa ej heller nogen hidse Hundene sammen i Stuen eller paa Gulvet, for Rædsel eller usund Lugt og Røg»[1] o. s. v.

Det Indtryk, som man ved de ovenanførte Regler faar af Selskabstonen, kunde ved første Øjekast forekomme ensidigt og overdrevent. Det bekræftes dog ved Udlændinges overensstemmende Beretninger. Som Vidner her egne Tyskere sig ikke til at afhøres, da Forholdene hos dem selv næppe vare et Haar bedre; hvorimod Hollændere, Englændere og Franskmænd i stigende Grad var forvænte hjemme fra og derfor maatte have aabent Øje for Forskellen.

Grovest i Omtalen ere Hollænderne, der lignede os mest. «Det er ikke muligt for Danske, især Adelsmænd», siger Christian den Tredies Livlæge, Cornelius Hamsført, «at holde et Bryllup, uden at den ene maner den anden saalænge til at drikke og selv gør Besked, indtil de med Tugt at melde spy Øllet igen, og i Tjeneres og Gæsters Nærværelse uden mindste Skam besørge andet under Bordet. Og naar en, halvt eller helt bevidstløs, maa bringes til Sengs, saa vækker dette en uhyre Jubel, og giver Anledning til Skoggerlatter.«[2]

En Englænder er en Kende mere behersket i sine Udtryk. Om en Middag hos Christian den Fjerde 1632 bemærker han overlegent, «Maden var den sletteste, jeg nogensinde har set», samt at efter Skaaldrikningen «rejste den anden engelske Udsending og jeg os fra Bordet for at gaa hen og» udføre en mindre Forretning, «hvilket altid er tilladt ved dette Hof.» Meget om at gøre er det ham at faa slaaet fast, at han selv kunde komme ned ad Trapperne og til Vogns uden Hjælp, medens andre maatte bæres. Om Christian den Fjerde og dansk Skik udtrykker han sig saaledes: «Kongen er jævnlig drukken, som han nu var baade Lørdag og Søndag, og som han ligeledes var om Mandagen. Man siger, at det her er Skik at være fuld tre Dage i Rad.»[3]

I franske Beretninger endelig ydes der enten de Danske en vis formel Anerkendelse, eller der meddeles blot høfligt men

forstaaeligt, at dansk Smag og Skik afveg fra den franske. En fransk Gæst ved et adeligt Bryllup i København 1629 gengiver sit samlede Indtryk saaledes:

«I de tre Dage, Brylluppet varede, drak man uafbrudt. Thi der er altid en tyve, tredive Stykker, der holde Trop, medens de, der er drukne, sover Rusen ud i en to til tre Timer, og derpaa begynde paa en frisk at drikke. Prinsen [Christian den Fjerdes ældste Søn, Prins Christian] blev fem eller seks Gange beruset, og Statholderen ligesaa; om Tirsdagen, da jeg saa ham, var han drukken endnu.»[1]

En fransk Gæst ved Prins Christians Bryllup 1634 siger: «Maden var efter dansk Smag fortræffelig; os smagte den ikke.» Efterat Bordet var hævet og Dansen begyndt, «vedblev man fremdeles at drikke paa hinandens Sundhed. En af de fornemste, hvis Navn jeg ikke skal nævne, trængte sig i Hast gennem Selskabet, men havde endnu ikke naaet Døren, da han maatte give Drikken fra sig. Os uerfarne Franskmænd forekom dette noget nyt og utiltalende. Men efterat vi i to Aar havde færdedes blandt Nordens Folk, kom det os mindre fremmed for.»[2]

En fransk Afskedsvisit endelig Aar 1637 hos Landets bedste Mænd beskrives saaledes: «Da jeg den Dag, jeg afrejste, gik hen for at tage Afsked med dem, fandt jeg straks i en stor Stue ti eller tolv Legemer udstrakte paa Gulvet. Efterat være skreden over disse saa godt, det var muligt, kom jeg ind i et Værelse for Enden, hvor jeg saa Hr. Christian Ulrik og Hr. Bjelke med andre af deres Selskab ligeledes udstrakte paa Gulvet. Da jeg imidlertid saa dem begravede i Søvn og Vin, trak jeg mig atter tilbage, uden at nogen blev mig vaer.»[3]

Under disse Omstændigheder vil det forstaas, at Middagens sidste Begivenheder, inden at Bordet efter en fem, seks Timers Forløb blev hævet, ikke stod lige klart for alle Gæster. Det var næppe en unødvendig Paamindelse i den oftere omtalte Anvisning for gejstlige Køgemestre, at lade de opvartende søge at redde fra Bordene, hvad der kunde reddes af Levninger af Desserten. Og mere end én glad Sjæl har vistnok ladet sig narre og smilet mildt til den nye Ret, de kom med, naar de sluttelig bragte Vand til Haandtvæt. Dette bares først rundt i Kande med Fad til de fornemste og sattes til andre i store Fade midt paa Bordet til fælles Afbenyttelse. Paa saadant Tidspunkt var det blid Spas at lede efter Boller i denne Suppe, og Fristelsen

var stor til at stænke Nabo og Genbo med Vand fra Fadet. Særdeles hensigtsmæssig var da vistnok den lollandske Forholdsregel, sluttelig at skjule al Forstyrrelsens Vederstyggelighed ved at strø et godt Lag Grønt -- i Mangel af andet vel Grankviste — over hele Bordet.[1]

Medens Rækken af røde Ansigter ved denne pludselige Grønkur forvandledes til Mosroser i Plæne, slog Køgemesteren vaklende til Lyd og takkede af. Først læste han Bordbøn og takkede Gud. Saa takkede han alle Gæsterne, og bad dem tage til Takke. Derpaa takkede han dem, om de vilde komme imorgen igen og i Mellemtiden tage til Takke med Nattelejet, der var saa godt, som det havde kunnet skaffes. Det var ingen lige Sag at komme til Rette med alle disse Former for Tak. Og tør man slutte fra de mange endnu bevarede Prøver fra omkring Aar 1600, skulde just denne Tale gerne være baade lang og sirlig, stundom med en særskilt Henvendelse til «Fruentimret».[2] Sligt kunde knibe at huske, hvor godt det end forud var indstuderet. Det er da muligt et Eksempel paa, at en Stedfortræder pludseligt maatte skaffes, naar det i en Præsts Dagbog hedder: Foræerede Jørgen Amtsskriver mig en Rigsdaler, fordi jeg gjorde Taksigelsen efter Maaltid.»[3]

En stor Beroligelse var det dog, at ogsaa Tilhørerne havde ondt ved at fastholde en Traad og derfor ikke længer egnede sig for den højere Kritik. Thi det skønnedes let, efterhaanden som de kom frem mellem Bord og Væg for med stive Blik og usikker Holdning at krydse ud i rum Sø paa Gulvet, at det var ikke de samme friske Folk som for seks Timer siden. Det var et sprogligt Udtryk, som ogsaa en senere Tid vilde kunne godkende, naar Gæsterne, efter at Taksigelse ved Bordets Slutning var holdt, betegnedes som «aftakkede» eller «afdankede».[4]

7.

Efter Bordet begyndte man straks paa Dansen. Det var en af Hovedfordelene ved de nye Skikke, at man ikke længere som i det 16de Aarhundredes Midte holdt Middag i Hjemmet og Aften paa «Kompagniet» eller Raadhuset,[1] men kunde gaa lige over fra Spisen og Drikken til Dans. Hos Kongen og de rigeste Adelsmænd foregik dette saaledes, at man begav sig til en anden Sal, hvor Dansen blev holdt. Hos Landets store Flertal skyndte man sig at fjerne Bordene og dansede saa i samme Stue.

Naar man erindrer de fleste mandlige Gæsters Tilstand mod Slutningen af Maaltidet, kan det ikke undre, at Kvinderne, især de yngre, kunde ønske Bordet snarligt hævet og Dansen i Gang. Et virksomt Middel til at opnaa dette var at faa Musiken til at spille eller «Daviderne» til at istemme en ret ørefaldende Dansemelodi, saa at de lysthavende, trods tøvende Køgemester og Bordbøn, begyndte af sig selv og trak Resten med ud midt paa Gulvet. Forsaavidt Kvinderne sad spærrede inde paa Hæderspladser langs Væggen, var der intet andet for end at stige op paa Bænken, sætte Foden paa Bordet, og over Fade, Skueretter og Vinpøle gøre et dristigt Spring ud i den ventende Dansers Arme.

Dette sidste var blevet almindelig Skik hos den danske Adel omkring Aar 1580. Men det var ikke behageligt for ældre Herrer, der maaske endnu langtfra var færdige med Maaltidet, med ét at mærke Bordet ryste, Sølvstob vælte og alt forrykkes, blot fordi et Kvindfolk vilde over Bordet. I en Vise kunde det lyde meget vel:

Den Jomfru sprang over breden Bord,
Med Sølvkar i hviden Hænde o. s. v.

Men Virkeligheden var noget andet. Man tog da ogsaa sine Forholdsregler. I Maj Maaned 1586 blev, som alt tidligere berørt,

Rigsraaderne paa Mødet i København enige om fremtidigt at forbyde dette Uvæsen, der var i alle Maader forkasteligt: et Misbrug af Guds Gaver paa Bordet, usømmeligt for «Fruentimret» selv, ja maaske til Skade for den følgende Slægt, hvis samme Kvindfolk muligt var gift og frugtsommeligt og altsaa ikke skikket til Spring over Borde og Bænke. Forbudet fik følgende Ordlyd:

«Eftersom vi og komme udi Forfaring, hvorledes at det til Bryllupper for en Brug er opkommet, at under Maaltid holdes Dans og opfordres dertil saa snart [ɔ: saa vel] den, der sidder bag Bordet, som en anden, saa de da maa træde paa Bordet, som Maden er staaendis, hvilket ikke alene synes uskikkeligt, men og til Fare kunde være for sygelige Kvindfolk og andre, naar de saa skulle springe over Borde, at snart et ulykkeligt Fald kunde deraf tilkomme, — da ville vi afskaffet og forbudet have, at ikke skal danses under Maaltid, saalænge Maaltidet varer, og til det er optaget, og Skiver og Borde enten er udbaarne eller stillede til Afside.»[1]

Saa mange Forbud var blevne udstedte og ligesaa hurtigt overtraadte og glemte. Men i denne Kamp for Madro var Fædrene de stærkeste. Særlig i Rigsraadets egen Regeringstid under Christian den Fjerdes Mindreaarighed holdtes der skarpt Udkig. Og man fik Lejlighed til at slaa ned. Thi galt var det vel, hvad der skete i Juli 1589 paa Raadhuset i Køge, da Esge Brok holdt Bryllup med Dronningens Jomfru, Kristense Viffert; men endnu værre var det, hvad der samtidigt var foregaaet i Odense, hvor Jomfruerne Mette og Kirsten Hardenberg, ligeledes af Dronningens Jomfrukammer, blev gifte med Preben Gyldenstjerne og Axel Brahe. Begge Steder: Maaltidet først begyndt, da det skulde være endt, Adelsmænd «optagende» til Dans midt under Maaltidet, og Jomfruerne over Bordet! Men i Odense var der den særlige Biomstændighed, at Lensmanden paa Odensegaard, Lovens Haandhæver, selv havde været tilstede men ikke hindret sligt, desformedelst han selv var den ene af Brudgommene. Over denne syndige Axel Brahe haglede det nu ned, just som han for anden Gang i sit Liv skulde nyde Hvedebrødsdagene. Han fik streng Befaling af Regeringsraaderne til øjeblikkeligt paa Kongens Vegne at tiltale alle, der ved denne Lejlighed havde overtraadt Recessen, og det uden mindste Persons-Anseelse, saafremt han ikke selv vilde betale Bøden for, med sligt at se igennem Fingre.[2] En rar Historie for den, der nys som Brudgom havde faaet

Rosenobler i Skaalen, at skulle gaa rundt med en ny Skaal til sin Svigerfader, der var Nabolensmand og ogsaa skulde have passet paa, til hver af hin Aftens glade Ungersvende samt hans Hustrus fodelette Veninder, og anmode dem alle om behageligst at erlægge hver især 4000 Kroner i Bøde til næsthosliggende Hospital. Et saadant Eksempel kunde kurére for lange Tider. Forbudet behøvede ikke at gentages i Danmark. I Sverig derimod udstedtes det baade 1664 og 1669.[1]

Dansen efter Bordet faldt ganske naturligt i to Afsnit, først «Brudedansen», bagefter: den almindelige Dans. I Brudedansen var Bruden Hovedpersonen. Det var da ikke et af de mindst stødende Punkter ved Dans under Maaltidet, at Bruden i saa Fald maatte være med til at springe over Bordet.

«Brudedansen» begyndte med, at Køgemesteren dansede med Bruden og derefter overgav hende til Brudgommen, «dansede ham hende til», som det hed. Efterat Brudgommen havde danset med hende, overgaves hun til den næstværdigste, og saaledes dansede hun videre én for én med alle Mændene. Samtidigt dansede Brudgommen først med «Forgangskvinderne», der havde «redet» Bruden, derpaa med Forgangspigerne o. s. v. alle Kvinderne igennem. Denne Skik synes at have været ældgammel og var i det 16de Aarhundrede vistnok udbredt over det meste af Evropa.

Hvad der imidlertid gav Begyndelsen af Brudedansen et ganske særligt Præg var, at den ifølge samme gamle Skik skulde danses med Fakler og Brudeblus. Man tager næppe fejl, naar man søger Oprindelsen til denne Skik i, at det tidligere havde været Brug at begive sig andetsteds hen, enten ud i det frie eller dog igennem det frie til et andet Hus, for at danse. Men under saadan Vandring var Bruden — især hvis hun endnu slet ikke var viet i Kirke, hvad jo i Katolicismens Dage altid først skete Dagen efter — særligt udsat for Angreb af Mørkets Magter og burde altsaa beskærmes med Ild.

Endnu ved Midten af det 16de Aarhundrede var denne Forholdsregel selv i København ikke unødvendig, forsaavidt jo mangt et Brudetog begav sig fra Middagen i Brudehuset til Dans paa

«Kompagniet» eller Raadhuset. Og paa Københavns Slot saavel som enhver større Herregaard maatte man jo vandre ad Trapper og Gange fra Spisesalen til Dansesalen. Overalt tændtes da Blus og Fakler til Brudens Beskyttelse og bares i Kreds om hende paa denne Vandring. Endnu Aar 1634 ved Prins Christians Bryllup iagttoges denne Forsigtighedsregel nøje, idet 24 Blusholdere fulgte Bruden op til Dansesalen.[1]

Den første Del af Brudedansen — hendes Dans med Brudgomsføreren, Brudgommen og dennes allernærmeste — foregik derpaa under samme forsigtige Former, idet Brudeblussene stadigt bares omkring hende, indtil Dansen maatte antages for at være tilstrækkeligt viet. Denne Del kaldtes derfor i det mindste senere: Fakkeldansen. Den anvendtes baade i Danmark og Sverig ved Hof som hos Adel hele det 17de Aarhundrede ud.[2] Aar 1582 gaves der for «Danske Kompagni» i København nøjagtige Regler for, hvorledes denne Dans skulde danses. Her var det nemlig ikke tilladt at danse med hvem man vilde, men det skulde omhyggeligt udregnes, hvem Æren at danse Fakkeldans tilkom. Derfor, «naar Fordans skal føres med Tordisler [Fakler], skal ingen Hustru eller Pige optages af Sædet, førend den Hustru eller Pige er optagen af de tvende Personer, som Dansen skal føre. Dersom nogen det gør .... da skal de tage samme Persone fra ham igen» o. s. v.[3] Det er aabenbart Spor af samme Skik, naar endnu i Sønderjyllands Hedeegne «Bordpigerne» med et brændende Lys i højre Haand slutter Kres om Bruden under Dansen og forbliver dèr paa Vagt, indtil de «opdanses» af Brudesvendene. Derimod er det en Nutidsbetragtning, naar det hedder: «Efterhaanden som de tages op til Dans, slukkes Lysene; man kan da altid holde Regning med, hvormange der er tilbage, at ingen bliver forbigaaet».[4] Saavel ved det engelske som det preussiske Hof har «Fakkeldansen» holdt sig som Bryllupsskik indtil vore Dage.

Hvor Fakkeldansen efter det 16de Aarhundrede tabte sig i Norden, søgte man uvilkaarligt en betryggende Erstatning herfor i, at dog en Præst begyndte Brudedansen og saaledes signede den. Ofte var han jo som Køgemester selvskreven dertil. Men det er næppe tilfældigt, at et Utal af Bryllupsberetninger har travlt med netop at fremhæve, at det var en Gejstlig, der begyndte. Denne Tilbøjelighed lader sig forfølge lige fra det 17de Aarhundrede til vore Dage. Om Fyns Biskop, Hans Mikkelsen,

(† 1651), hvis to Sønner begge paa samme Dag holdt Bryllup paa Odense Raadhus, hedder det såaledes i en Optegnelse fra det følgende Aarhundrede: «Gamle Folk vidste længe at fortælle, at Biskoppen dansede Polskdans med Brudene».[1] Og endnu ned imod vore Dage har det været Fællesopfattelse hos næsten alle Nordens Bønder, at et Bryllup ikke var, som det burde, naar ikke Brudedansen blev aabnet af Præsten. Malende beskrives dette Optrin saaledes i Skaane ved Begyndelsen af det 19de Aarhundrede:

«Først kom Bruden frem og gav med et Kniks til Kende, at hun ønskede at begynde Dansen med Hr. Provsten. Gubben stod da op, stillede sig i Danseposition, tog Hatten af og hilste med Værdighed paa hele Selskabet, hvorpaa han højtideligt svingede Bruden et Par Gange om. Samtidigt opfyldte Provstinden sin Pligt at danse med Brudgommen, som, da han dansede med selve Provstinden, stræbte efter at optræde med størst mulig Værdighed samt holde Trit med Provsten. Ingen sad under Præsteparrets Dans, alle stod op og betragtede den med ærbødig Fryd som en Ceremoni, hvorved Dansens Glæde indviedes til hele Selskabets Bedste. Derefter fik Polskdansen en hurtigere Fart» o. s. v.[2]

Brudgommens og Brudens Dans med hinanden synes ikke i det 16de Aarhundrede at have været forskellig fra den, de dansede med de øvrige Hædersgæster. Og der er næppe heller tilstrækkelig Grund til fra enkelte Folkeviser at slutte, at den tidligere havde været anderledes. I Visen om Ridder Stigs Bryllup hedder det vel:

Der danser Hr. Stig saa smal som en Vaand,
Han havde et Sølvkar paa hviden Haand.

Og Stig han drak sin unge Brud til.
Der springer ud Skov og Mark derved.

Der springer ud baade Ager og Ris,
For alle Jomfruer bær hun Pris.

At Ridder Stig saaledes havde et Bæger i Haanden, har tydeligt nok tiltalt senere Slægter. En Opskrift af Visen ophøjer det til Guldkar:

Stig Lille dansed smal som Vaand.
Han havde et Guldkar paa sin Haand.

En anden gør det til to, og véd hvad der var i hvert:

Der danser han Stiglil saa smal som en Vaand,
Han haver to Guldkar paa hviden Haand.

Det ene med Mjød, det andet med Vin.
Saa drikker han til Allerkæreste sin.

En sidste Opskrift udstyrer ham endelig overdaadigt med fire Bægere:

For ganger Ridder Stig, smal som en Vaand,
Han havde to Sølvkar paa hver sin Haand.[1]

Selve denne Forvirring tyder paa, at der dengang, da Visen er bleven optegnet, omkring Aar 1600, ikke kendtes nogen tilsvarende Skik. Men heller ikke fra hin tidligere Tid, da Visen selv blev digtet, behøver Ordene at bringe andet Bud, end at Digteren har tænkt sig Hr. Stig og hans Brud under Brudedansen at drikke Dannemands- og Dannekvindeskaalen, til hvis signende Kraft her er hentydet. Om sligt dengang har været almindelig Skik, faar staa hen.[2] I enkelte Egne har, som vi siden skal berøre, Dannekvindeskaalen, der ejer Slyngplantenatur, endog ned til vore Dage vidst at hægte sig til Brudedansen, uden at man dog heller heraf vistnok tør slutte til en tidligere fælles Skik.

De to første Par i Brudedansen var i Reglen givne. Derimod var der stor Rift om at blive tredie eller fjerde Mand, der fik Lov til at danse med Bruden, medens Faklerne endnu brændte. Adkomsten hertil afhang af Slægtskabsgrad og Anseelse og afvejedes af Selskabets ædru Medlemmer med samme Nøjeregnen og Forskel i Udfald som Sædet til Højbords. Betegnende i saa Henseende er de danske Udsendinges Optræden i Wismar Aar 1555, da Hertug Hans Albert af Mecklenburg ægtede Frøken Anna af Brandenburg, Christian den Tredies Søsterdatter. I denne Anledning var Otto Krumpen og Holger Rosenkrands mødte paa Kongen af Danmarks Vegne. Men da Kongen af Polens Sendebud «fik Fordansen for Hr. Otto Krumpen, fortrød hannem og hans Medbroder saadant høiligen, at de derover ginge af Salen og droge bort, menendes deris Herre at være skeet en Spot derudi, thi Hs. Majestæt var ikke aleneste Brudens Morbroder, men ogsaa Danmarks Rige et ældre Kongerige end Polen, efterdi her udi Danmarks Rige udi utænkelige Aar have været Konger,

i den Sted at for stakket Tid haver Polen været et Fyrstendom.» Dette Regnestykke kunde nu være saa rigtigt, som det vilde. Men Markgrev Albert af Brandenburg, Brudens Fader, havde ligeledes Ret i sin Regnemaade. Han havde nemlig i sin Tid faaet Øst-Preussen gjort arveligt i sin Slægt, idet han efter at være valgt til Stormester for de tyske Riddere, som havde Landet inde, var gaaet over til Lutherdommen. Derpaa havde han ægtet Frederik den Førstes Datter Aar 1526. Men som Hertug af Preussen var han Lensmand af Kongen i Polen, der havde lukket Øjet i til det Hele. Der var da nok ingen Tvivl om, hvem han ved en Lejlighed som denne burde gøre mest Stads af, Polen, hvem han skyldte et Hertugdømme, eller Danmark, hvem han skyldte en Hustru.[1]

Det var ikke blot danske Udsendinge, der var saa nøjeregnende og fordringsfulde, Udlændinge optraadte ganske ligervis. Ved Prins Christians Bryllup 1634 f. Eks. kom det til et Sammenstød, der endte med, at den franske Konges Sendebud fornærmet trak sig tilbage. Fakkeldansen var nemlig ordnet saaledes, at Bruden først skulde danse med Brudgommen, derpaa med den kejserlige Udsending, saa med sin Svigerfader Christian den Fjerde, og sluttelig med den franske Udsending. Herimod nedlagde denne Indsigelse, ikke fordi han jo nok indrømmede, at han maatte vige for Brudgommens Fader, Christian den Fjerde, men fordi han fastholdt, at ingen maatte komme imellem ham og den kejserlige Udsending. Følgen blev, at det polske Sendebud blev fjerde Mand, hvorpaa fulgte Prinserne.[2]

Hvor stor en Rolle det spillede i Datidens Bevidsthed at faa Fordansen med Bruden, giver sig tilkende paa mange Maader. Udtrykket gik over til at bruges ogsaa i overført Betydning og forstodes af alle. Som Eksempel paa saadan Anvendelse kan nævnes den danske Statsmand Johan Friis' Svar, da Kongen af Sverig havde offentlig betegnet ham som «til Maade viis, førende sin Herre paa Glatis og med en Bag fuldmoden til Hasselris». I samme livlige Tonart omtalte saa Johan Friis Gustav Vasa som den, der i sin Tid havde faaet en Fordans med Bøddelpælen i Lybæk. Omkvædet paa hans Vise lød:

Sit Fængsel stjal han sig fra.
Fik en Fordans med Kagen i Lybæk.
Ko-Svans![3]

Efter at have danset med de fornemste, dansede Bruden videre med enhver, hele Selskabet igennem. Det er troligt nok, at der i denne Brudens Gaaen fra Haand til Haand har ligget en sindbilledlig Efterklang af den samme oprindelige Skik, som vi mente at kunne skimte Spor af i Brudens Gang med Dannekvindeskaalen, Graad under Gaverne o. s. v. I enkelte Egne af Sverig, hvor jo Brudens Omgang med Skaalen holdt sig længst, har ogsaa denne Skik indgaaet en Forbindelse med Brudedansen. I Westergöthland f. Eks., hvor Skaalgivningen endnu foregaar under Maaltidet, og altsaa ikke ved at skifte Plads kan have givet Anledning til en ny Indsamling, er det Skik, at enhver betaler for at danse med Bruden. Herom hedder det fra vore Dage: «Medens Brudedansen foregik midt paa Gulvet, hvor Gæsterne sluttede en stor Kreds, fandt i et Hjørne en underlig Forestilling Sted. Ved et lille Bord havde nogle af de regnekyndigste Gubber lejret sig. Paa Bordet stod Brændevin, Øl og Tilbid. Enhver Person, der dansede med Bruden, gik efter endt Dans hen til dette Bord og lagde nogle Penge paa en hertil staaende Tallerken, hvorpaa han fik sin Dram. Man betalte efter Raad og Lejlighed fra tre Daler ned til otte Skilling. Jeg mindes, at der ved et Bryllup kom 900 Daler paa Tallerkenen. Jo større Beløbet var, des hæderligere for Bruden. «Hun er saa tækkelig, saa jeg betalte gerne», var et Udtryk, man ikke sjældent fik høre. Saaledes var det Brug i mange Egne. Paa Kinnekulla fulgte Bruden med hen til Tallerkenen, drak af Øllet og førte Brændevinet til Læberne».[1]

Et stort Fremskridt var det i det 16de Aarhundrede, at Dansen nu i Reglen blev holdt i lukket Rum, Storstue eller Raadhussal. Thi tidligere, da man som oftest dansede under aaben Himmel, altsaa hyppigt paa aaben Plads med Adgang for alle, synes Brudens Pligt at have været udvidet til at skulle danse med alle og enhver, der gav Møde. I det mindste hedder det om saadanne aabne Dansepladser i England og Tyskland ved det 16de Aarhundredes Midte: «Dèr maa saa den arme Brud holde Trit med enhver Danser og tør ikke sige Nej til nogen, hvor skabet, fjollet, drukken, raa og uforskammet han endogsaa er».

Under denne Brudens skiftevise Dans med alle Gæsterne forefaldt stundom det Optrin, der er besunget paa ethvert Sprog og af vekslende Tidsaldre: Brudens Dans med den Bejler, hvem hun i sit Hjerte havde givet Fortrinet, men Forældrene

havde afvist. Dette var deres Afskedsmøde, intet Under da, om Dansen fik et eget Præg af Varme og Inderlighed. Alt efter de forskellige Folks og Tiders Væsen er dette Møde blevet gengivet forskelligt, men med de fælles Træk: Brudens Forsøg paa at dølge sine Følelser, Bejlerens Ild og Dansens bratte Afbrydelse. Svagest maaske i digterisk Værd, men stærk ved Antallets Vægt turde den Mellemart af Afbrydelse være, som en Iagttager fra Westergötland i vore Dage giver Prøver paa i følgende Udvalg af Tilraab fra Svigermoder og Brudgom: «Hold op nu! — Hvad tar Du Dig til? Anders! — Du faar lade være at slide hende helt op! — Lad det nu være godt! — Hører Du inte, hvad jeg seger!» o. s. v.[1]

Et Spørgsmaal, der synes i det 16de Aarhundrede, ligesom senere, at være blevet forskelligt besvaret, var, om Bruden skulde danse Brudedansen iført alle sine Smykker. At dette tog sig bedst ud, var der vel ingen Tvivl om. Men en tung Fornøjelse maatte det være for Bruden at danse uafbrudt med det Lag af Kæder, Halsbaand, Skuepenge og Smykker, hvormed vi véd hun var overhængt. Og heller ikke ganske morsomt maatte det være for Bruderedersken og alle dem, der havde laant hende deres kostbare Familiesmykker, at sé Guldroser og Rubinhalsbaand, Kæder og Spange slaa mod hinanden paa «Dolslaget» som Bringe-Stads paa en Ganger i Fart, hvergang en voldsom Danser tog paa Veje. Det var da en ganske fornuftig Mellemvej, som Øvrigheden i Helsingør Aar 1576 befalede fremtidigt fulgt dèr i Byen: «Naar Maaltid er skeet og af Bordene er gemt, da ledes Bruden ind i Brudekamret og aftages hende, hvad Smykker hun kan miste, og saa følges paa Huset igen og da slaas til Dans».[2]

Hos Landbefolkningen i Nørre- og Sønderjylland er samme Spørgsmaal nutildags, vistnok efter Fortids Anvisning, løst paa en anden, ogsaa ganske hensigtsmæssig Maade. Bruden danser nemlig de første Omgange af Brudedansen, altsaa med Hædersgæsterne, iført al sin Stads. «Det er en stor Nydelse for Gæsterne at høre det klingre i Brudesmykket». Men derpaa forføjer hun og Brudgommen, Brudepigerne og ofte alle Kvinderne sig bort for at skifte Klæder og saaledes spare paa det gode Tøj, naar der rigtigt skal tages fat, thi «der er en grov Klæi-Slid ve de Daansen».[3]

Et Smykke, som i det 16de Aarhundrede dog ikke maatte aftages Bruden, i det mindste hos Adelen og den højere Borger-

stand, var Brudekronen, thi denne skulde spille en særlig Rolle ved Brudedansens sidste Del.

Anden og sidste Afdeling af Brudedansen bestod i, at Brudgommen og Bruden dansedes ud af de ugiftes og ind i de giftes Lag. Stundom lodes der et Mellemrum mellem Brudedansens to Afdelinger, og i denne Ventetid gik da Dansen frit paa sædvanlig Vis, indtil der henad Midnat klappedes op til Brudedansens Afslutning. Men lige saa hyppigt lod man dog vistnok den anden Afdeling følge umiddelbart ovenpaa den første, hvortil de ogsaa synes oprindeligt bestemte.

Det er troligt nok, at der allerede i det 16de Aarhundrede har været betydelig Forskel i de forskellige Landskaber paa Maaden at danse Parret ud af de ugiftes og ind i de giftes Lag. Siden har Forskellene naturligvis spaltet sig yderligere. Men undersøger vi de til vore Dage bevarede Udløbere i al deres brogede Blanding og jævnfører dem med Fortids Forhold, saa samler de sig naturligt i to bestemte Grupper.

I den af disse, der bærer Præget af den største Ælde, spiller Brudesengen Hovedrollen. Det gjaldt da for de gifte om at faa — paa iøvrigt meget forskellige Maader — trods de ugiftes Modstand Parret i Seng, hvor saa Brudekronen aftoges og ombyttedes med en Konehue, medens Bruden tog Varsel om, hvem der skulde blive den næste Brud, ved i Blinde at prøve Kronen paa Brudepigernes Hoved. Efter dette Optrin kunde Parret godt vende tilbage igen og deltage i den sædvanlige Dans indtil Sengetid.

Hvad der giver denne Gruppe sit Præg af Ælde er den troskyldige Maade, hvorpaa Sengen betegnes som det afgørende, i god Overensstemmelse endnu med det 16de Aarhundredes Skik, hvor en Brudeseng jo ofte stod i Festsalen, og i Samklang med de gamle Folkevisers samstemmende Vidnesbyrd om, at Brudekronen først burde aftages i Sengen. Som det f. Eks. hedder i Visen om «det tvungne Samtykke»:

De løfted hende udi Brudeseng,
Tog af hende Guldkronen rød.
Hun bad saa inderlig Jesus,
Hun maatte en Jomfru dø.[1]

Eller som det samme i modsat Tonart udtrykkes i det 17de Aarhundrede af Petter Dass i hans «Nordlands Trompet»:

Det lakked ad Tiden, man skulde den Brud
Gelejde til Sengen med Spil og med Ljud,
Og sætte paa hende en Hue.
Saa dansed man hende af Gjenternes Lav,
Og Bruden sig dertil godvilligen gav,
Sprang efter af ganske Formue.[1]

Endnu Aar 1700 anvendtes disse Former ved fyrsteligt Bryllup. Da Prinsesse Louise af Preussen i dette Aar havde Bryllup med Arveprins Frederik af Hessen, aftoges Brudekronen først i Sengen, hvor hun da sad med tilbundne Øjne og i Blinde søgte at faa den sat paa Hovedet af en i den lange Kæde, der dansede omkring hende i Brudekamret; den, hvem hun ramte, vilde faa Bryllup i samme Aar.[2]

I den anden Gruppe af Fremgangsmaader danner Ægtesengen ikke længer paa Oldtids Vis Midtpunktet, den udelades tværtimod ganske, og det er tydeligt nok et middelalderligt Forbillede, den klosterlige Indvielse, der her har foresvævet Forestillingen. Sit klareste Udtryk i Nutiden har denne Form i Skaane, hvor Brudgom og Brud først under Kys, Favntag og Dans tager Afsked med hver enkelt ugift af sit Køn, hvilken Dans udføres saa vildt, at Hatten og Brudekronen tilsidst falder af de tvende og derpaa til Prøve sættes paa andres Hoved til Varsel om, hvem der vil blive det næste Brudepar. Men derpaa slaa de gifte Kvinder Kres om Bruden, der anbringes paa en Stol, og her afklippe de saa hendes lange Haar og iføre hende den tætsluttende Konehue, alt imens Koret synger en Sang, hvor Tungsind og Kaadhed, Fortid og Nutid paa en mærkelig Maade er blandede. Først vemodigt og langsomt:

Icke blir den bruden flicka mere,
Det hon warit, har nu slut.

Saa i kaad Efterligning med hurtig Takt:

Icke vil hon ware flicka mere,
Nei! hon har länge önskat slut.
Tralla—ralla—ra[3] o. s. v.

Ingen kan tage fejl af, at her er et Sidestykke til Indvielsen som Nonne, det Skuespil, hvortil Nordens Befolkning et halvt Aartusinde igennem Slægt efter Slægt havde været Vidne, naar i Klosterkirken en Jomfru tog Sløret, og under dæmpet Musik de gamle Nonner inde bag Gitret først afklippede den nye Søsters udslagne Haar, Møens Mærke, der ikke længer sømmede sig en Kristi Brud.

Fælles for begge Grupper — den hedenske og den kirkelige, hvis vi saa tør kalde dem — var en meget haandfast Optræden af begge Køn. De ugifte Mænd og Kvinder fejrede først Brudgom og Brud, idet de løftede hver sin Stands Mærkesmand og Mærkeskvinde op paa Skuldrene og bar dem om i Triumf. En svensk Forfatter i det 17de Aarhundrede søger vel at sige sine Landsmænd fri for denne Skik som usømmelig for Brudens Vedkommende; men han opnaar egentlig kun at røbe, at stundom gik man til den Yderlighed, at Ungersvendene løftede Bruden op og bar hende paa deres Skuldre.[1] Skikken, at Bruden bares om af Kvinder, fulgtes i Skaane endnu i det 19de Aarhundrede.[2]

Brudgom og Brud, rettelig fejrede paa denne Vis, vakte imidlertid de giftes Nidkærhed, da ogsaa de ansaa de to for deres. Og frem stormede de nu mod hver sin Flok for at rive Hædersbyttet til sig. At der mellem gifte og ugifte Mænd her ofte vankede drøje Hug, fulgte af sig selv, og halvflaaet af begge Parter kunde ofte Brudgommen først havne, hvor han fremtidigt skulde høre hen. Men ogsaa Møer og Dannekvinder brugte sig, og ikke just hver en Perlehue sad, som den skulde, mangt et Øre var rødt, og mangen Kvindearm regnbuemærket, førend «Ungmor» var vunden.

Men sligt var nu netop saa kortvilligt, og ingen kunde heraf for Alvor tage Mistykke. Man fejler dog næppe, naar man henfører de blodige Slagsmaal ved Bryllupper, hvorom der stadigt berettes, særligt til denne Oprindelse. Selv om begge Parter slap hinanden, naar Brudgom og Brud var vundne, kunde de enkelte Modstandere, begge drukne, dog let bagefter faa Lyst til med Kniv at afgøre, hvem der egentlig havde været den sejrende. En Omvej, der i Reglen dog førte til samme Udfald, var først at anstille en fredelig Styrkeprøve ved at tage Tag, drikke «til Pæls» eller lignende. Fælles for alle disse Slagsmaal var, at det ansaas for uhæderligt at lade dem komme til Øvrighedens Kundskab,

endsige kræve dens Indskriden mod den ene Part; Selskabet var her øverste og eneste Dommer. Kun hvor «Dødslag» var skét, kunde fraværende Slægt og Venner uden Anstød kræve Bøder for den dræbte.

Jævnsides med den Opfattelse, der i Jylland f. Eks. holdt sig langt ned i det 18de Aarhundrede, at «et Bryllup uden Slagsmaal duede intet»,[1] maatte der dog nødvendigt efterhaanden udvikle sig en sindigere Betragtningsmaade. Det var et Udtryk for denne, naar i flere Egne Kampen om Brudgommen og Bruden gik over til at afgøres ikke ved Styrke, men ved List. Som Eksempel herpaa kan nævnes Skikken, som den har udviklet sig i Faldborg Sogn og maaske flere andre Steder i Nørrejylland: Under Brudedansen søger en gift Mand og en Kone at sætte en rød strikket Hue og et sort Tørklæde, som de bærer skjult hos sig, uventet paa Brudgommens og Brudens Hoved. Lykkes dette, erklæres disse for nu at tilhøre de giftes Lag og maa danse en egen Dans iførte det nye Hovedsmykke. Selv under denne langt mildere Form siges Skikken dog fremdeles at have voldt ofte blodige Slagsmaal, hvorfor den dèr i Egnen nu næsten helt er afskaffet.[2]

8.

Naar Brudedansens anden Del var omme, og Tiden ikke altfor fremrykket, vendte Gæsterne og Brudeparret, selv om dette paa Skrømt var bleven bragt tilsengs, alle sammen tilbage til Salen eller Storstuen for at begynde den egentlige Dans.

Denne afveg betydeligt fra, hvad vi nu forstaa herved. For det første udførtes den endnu paa ældgammel Vis til Sang. Dette maa dog ikke opfattes saaledes, som om den ledsagedes blot af Menneskestemmer, tværtimod ved et ordentligt Bryllup paa Raadhuset eller Kompagniet havde «Legerne» oppe paa «Piberbænken» nok at gøre, Trommerne rørtes og Piberne skar igennem, saa det var en Lyst. Men det var alt kun Ledsagelse til de dansendes Sang, og Lederen af det hele var ikke Orkesterdirigenten, men Fordanseren paa Fløjen, som selv sang for, eller som det hed: «gav en Vise for i Dansen».[1]

Hvad han sang var af den rige Skat af Viser, der var digtede af Gud véd hvem og hvornaar, men — bevarede fra Slægt til Slægt, og tilpassede til hver ny's Behov — nu som Folkets Fælleseje levede paa alles Læber, og udgjorde det skjulte Følelseslivs ypperste Rigdom og Næring. Forsaavidt var det jo kun kendte Sager, han foredrog, og mange af dem, der kun i Kor gentog Omkvædet, kunde selv have sunget for. Forsangerens selvstændige Virksomhed bestod dog ikke blot i at synge Versene igennem, og lade de andre gentage Omkvædet. Hans ejendommeligste Hverv bestod i at vælge dette og hermed bestemme Visens Grundtone og Klangfarve, ligesom han jo selv var Herre over Taktens Fart. Hele denne hans Virksomhed undgaar let en Nutids Forsker, der kun kender Viserne saaledes, som de er fæstede gennem Opskrift. Men i det 16de Aarhundrede, da de endnu var levende og havde Vinger, var Valget af Omkvæd og Melodi for største Delen frit. Vel var ifølge gammel Brug enkelte Sange og Omkvæd voksede sammen med bestemt Melodi.

Men i Reglen lod Versene sig føje til meget forskellig Tone. Og som «flyvende Sommer» paa en solklar Høstdag flagrede de fleste Omkvæd og Melodier frit omkring eller opstod ligefrem af Ny gennem fri Digtning, saa at det beroede paa Forsangerens Sans og Tykke, hvilken han i Øjeblikkets Stemning vilde gribe for at give Visens gamle, kendte Ord nyt Indhold. Det var denne Forsangerens Selvstændighed, hvoraf man i det 16de Aarhundrede benyttede sig med en hidtil ukendt Dristighed. Herved fik ikke blot Dansen et ejendommeligt Liv, men for Visernes Vedkommende betegner det, som vi skulle se, denne Digtarts sidste kraftige Opblussen og Undergang.

Naar da Fordanseren eller Forsangeren havde klappet op, faaet stillet sit Mandskab i Række og oppe paa Fløjen sang for, var det ofte mere end blot en Kæmpevise paa saa og saa mange Vers, som nu skulde tværes igennem. Var han flink og særligt oppe, kunde det være en virkelig Overraskelse, der ventede Selskabet; nyt Omkvæd, ny Melodi maaske, ja vel endog, om end sjældnere, en hel ny Vise, der her første Gang hørtes og fra dette Bryllup skulde spredes ud over Landet. Uden at træde vedkommende for nær tør vi da maaske tro, at det ikke altid var lutter Indskydelse, men at han ofte mødte vel forberedt, idet han forud havde baade digtet sine nye Ord og indøvet Melodien.

Thi vel kunde han nøjes med kort at angive Tonen ved at begynde med at synge Omkvædet for, der jo siden skulde gentages af alle efter første Vers. Men var han flink, indskrænkede han sig ikke til saaledes blot at anslaa Melodien og meddele Omkvædet, men indledede Visen med et selvstændigt Forspil, hvori han gav en egen Stemning Luft, kæk, kaad, tungsindig eller klagende, hvoraf saa Omkvædet viklede sig ud som af sig selv, let gribeligt for alle.

At Hovedemnet i disse Forsange var Elskov, fulgte af sig selv, da de jo gerne foredroges af Ungersvende for en Forsamling, der tålte unge Kvinder. Og i skarp Modsætning til den efterfølgende Vises rolige, upersonlige Beretningsform, taltes her gerne i første Person og i varme, ubeherskede Udtryk. Som en ganske besynderlig Modsigelse formede da ofte Helheden sig: Forsang, Omkvæd og stundom et Eftervers tillige gled omkring et derfra helt forskelligt, begivenhedstungt historisk Viseindhold. Begge Bestanddele var — hvad Meningen angik — hyppigt i indbyrdes Strid, som en Brænding mod Klippekyst; i bedste Fald som Is-

flager i Drift paa en smeltende Strøm, naar det dagmilder ved Vaartid. At dette var en Overgangsform, hvorunder det gamle maatte opløses og gaa til Grunde, følger af sig selv. Under Sydens varme Himmel var i Oldtiden under tilsvarende Forhold opstaaet af Kor og Beretning en ny Digtart: Skuespillet. I Norden tegnede det ogsaa i det 16de Aarhundrede til, at en lignende Nydannelse skulde foregaa. Men det var kun England, der var i Stand til at frembringe en Shakespeare. Herhjemme bristede det paa de store, afgørende Betingelser, alt var ikke her i Kog, som i Elisabeths Tidsalder i England. Derfor sygnede hos os Skuespillet hen som blot Skoledrengekomedie. Den nye lyriske Digtnings varme Aande formaaede ikke at skabe nyt Liv; i den altfor kolde Luft frøs den selv bort i Taage, drev det kun til at klæde Folkevisens Stammer en kort Stund i Rim.

Det er denne Tilstand, hvori Opskrifterne fra det 16de Aarhundrede har bevaret os Viserne. Ifølge en lykkelig Indskydelse begyndte man nemlig nu at indsamle og optegne dem. De optegnedes saaledes, som de blev sungne, altsaa med den Indledning, det Omkvæd og den Slutning, hvormed hver enkelt havde hørt dem; og da de var Folkets Fælleseje, tillod mangen Samler, som f. Eks. Anders Sørensen Vedel, sig frit at digte til. Men netop denne forvirrede Blanding, denne myldrende Trængsel, hvor nyt er føjet til gammelt, og samme Indledning eller Omkvæd ofte knyttet til vidtforskellige Sange, medens alle Opskrifter af en og samme Sang sjældent har alt fælles, viser os et fortræffeligt Øjebliksfotografi af Datidens Festsang og Dansemusik. Hvilken Frihed i Valg af Indledning og Omkvæd! Hvilken let henaandet Stemning i disse ligefra: «Det er saa favrt om Sommeren», «Forglem ikke mig!» til det dristige «I lade Eder mindes, I sover saa gerne i skønne Fruer [Jomfruer] deres Arm»; eller det tilsvarende: «I lade Eder mindes, I have sovet i Ridders Arm».

Man tager næppe fejl, naar man i flere af disse Omkvæd aner en Hentydning til, hvad der var en eller flere af de deltagende bekendt. Enkelte af dem egnede sig særligt til en Art Tyvesprog mellem Forsangeren og en af Kvinderne, maaske Bruden selv, med hvem han her tog Afsked.

I endnu højere Grad gjaldt denne ejendommelige Indholdsvægt de nytildigtede Indlednings- og Slutningsvers. De optræde

i alle Afskygninger, ligefra politiske, som f. Eks. i Visen om Svend Felding, der dræber i Dystridt Danmarks tyskfødte Dronnings, fra Tyskland medfulgte Kæmpe. Hvo mærker ikke Brodden i et nyt Indledningsvers som dette, naar det blev sunget under Frederik den Første eller Christian den Tredie:

Der stunder ind til Danmark
Saa mangen ærlig Mand,
og flere tyske Riddere,
End jeg nævne kan.
— Der stunder ind til Danmark.

Om det saa blot er det nye Omkvæd, er det ondskabsfuldt, især naar vides, at man ellers sang Visen med det kongetro Omkvæd:

Fører I vor unge Dronning ind til Danmark![1]

Det hyppigste Indhold var dog Hævden af Elskovens Ret i og for sig og Indsigelse imod de Forbindelser, hvor Kærlighed ikke havde faaet Lov at raade. Denne Indsigelse fremkom snart i frejdigere Form som:

Det haver været af Arilds Tid,
Det bliver, mens Livet kan rinde,
At Elskov tvinger saa mangen en,
Baade Møer og hovisken Kvinde.
— Det dages op under Liden.[2]

snart i mere nedslagen Form som det meget yndede Vers, der vandt Indpas som Indledning til de forskelligste Viser:

Herre Gud løse vel vor Angst
Og Sorgen af vort Bryst!
Ihvem som haver en lønlig Sorg,
Hans Hjerte det er vel tørst,
— Herre Gud løse vel vor Angst.[3]

snart i vemodige Ord som:

Fluks bedre det er, ej være født,
End stedse i Sorgen leve,
Med Længsel daglig æde sit Brød,
Og aldrig Lystighed prøve.
— Thi Lykken vender sig ofte om.

Gud dennem forlade, som Aarsag er,
At de ej sammen maa være,
Som have hinanden af Hjertet kær
Og elske i Tugt og Ære.
— Thi Lykken vender sig ofte om.[1]

At ikke blot Omkvæd, Indledning og Slutning var nye, men at hele Visen var nydigtet, hørte ifølge Sagens Natur til Sjældenhederne. Trods al sin spirende Trang var Tiden jo tillige trofast og vedhængende ved det gamle.

En af de sædvanligste Viser til Dans ved Bryllup var da fremdeles Kong Hans's Brudevise. Endnu langt ind i det 19de Aarhundrede anvendtes den stadigt til Bryllupsdans paa Færøerne.[2] Og at den alt i det 16de Aarhundrede havde tjent længe, fremgaar af, at den i sin daværende Form egentlig kun var en Genklang af de tidligere kongelige Brudeviser lige fra Visen om Dronning Dagmars Brudefærd, hvis Ejendommeligheder lidt efter lidt var blevne skurede af eller slaaede fast som fælles for alle, saa at nu alle danske Kongebrude kom sejlende hertil paa samme Vis og Navnet Kong Hans simpelthen blot behøvede at ombyttes med Christiern den Anden eller Frederik den Anden, naar Tiden krævede det.[3]

Hvor fastslaaet end Melodi og Trin til denne Sang monne være, og hvor højtideligt den end maatte kunne lyde, mindevækkende for de gamle, der havde hørt den Slægtled igennem, saa forstaar man dog netop ud herfra, hvilken Friskhed det maatte medføre, naar en virkelig ny Vise klang, naar det f. Eks. første Gang brusede gennem Salen:

Kong Frederik han sidder paa Koldinghus,
Med Riddere og Svende han drikker god Rus.
— De dithmarske Herrer have deres Liv forloret.

Alene ved sin Nyhed maatte saadan en Vise kunne gøre Virkning, selv om den iøvrigt ikke overgik de gamle. Hvormeget mere da, naar den enten ved sit æggende Indhold eller ved sit indre Værd nødvendigvis maatte rive alle med sig.

Vor Tid har vanskeligt ved at fatte en saadan Virkning, fordi sligt er i Strid med vore givne Forudsætninger. En politisk Stemning f. Eks. dannes nu for Tiden i Reglen lidt efter lidt, den afsættes drypvis gennem Læsning af Blade og bringes kunstigt i Fælleskog paa Folkemøder. Men hos Mennesker som hine, der ikke kendte Blade og ikke vidste af Folkemøder, hvilken pludselig Ild maatte der ikke gydes i Sindene, naar det f. Eks. i Frederik den Førstes Dage blandt Venner af den fordrevne Konge med ét klang:

Alle smaa Fugle i Skoven er,
De give paa Høgen stor Klage,
Han river af dennem baade Fjedre og Dun,
Og vil dem af Skoven jage.
— Men Ørnen bygger i Fjeldet ud.

Og hvo forstod ikke, hvad der sigtedes til ved Ordene:

Det da spurgte den gamle Ørn,
Han blev saa vred i Hu.
Og slog han til den stolte Høg,
Alt med sin skarpe Klo.

Derved da glædtes de andre smaa Fuglc
Og sjunge hver med sin Stemme.
I Lunden var Fryd og Fuglesang,
Alt der som Ørnen var hjemme.

Eller videre:

Bort da fløj den gamle Ørn,
Alt med sine Unger saa smaa.
De andre Fugle, de bleve saa vilde,
De vidste dennem ingen Raad.

Ingen kunde tage fejl af det Haab, der glødede under Asken i følgende Ord:

Nu sidde alle de andre Smaafugle
Og tie saa kvær som Stene.
De have nu mist deres dejlige Sang.
Vil Gud, de faa hannem igen.

Eller den brændende Hengivenhed og Smerten i Slutningsordene:

Gud han da hjælpe den fattige Ørn,
Som flyver over vilden Hede!
Han véd sig hverken Ly eller Led,
Hvor han tør bygge sin Rede.
— Men Ørnen bygger i Fjeldet ud.

Endnu halvt hundrede Aar efter kunde en Udgiver — Anders Sørensen Vedel — ikke lade være med at tage Parti, men vedføjede haanligt: «med Viser vinder eller taber man hverken Land eller Riger; der hører alt mere til.»[1] Hvilken Brandfakkel maa da Visen ikke have været for Samtiden, fængende i dem alle, som de mødtes til Festen fra Landets forskellige Egne, hvad enten de nu som Henrik Gøye og hans Parti var gamle Kong Christierns tro Mænd, eller som de fleste af Adelen hans forbitrede Modstandere. En Vise som denne sprængte alle gammeldags Begreber om Sang til Dans. Strid maatte den tænde, Forspil paa de flammende Lyn, der snart efter skulde gennemglimte Grevefejdens lumre Uvejrsnat.

Omvendt, hvilken ny og fyldigere Forstaaelse faar vi ikke af de kendte Ord, naar vi til Svar paa denne Christiern den Andens Vise hører en Forsanger af Frederik den Førstes eller Christian den Tredies Tilhængere istemme den gamle Sang om Kong Didrik med følgende, maaske nye, i hvert Fald saa sejrsikre Indledning:

Kongen raader for Borgen,
Og saa for alle Land,
For saa mangen rasker Helt
Med draget Sværd i Haand.
— Men Kongen raader for Borgen.

Lad den Bonde raade for sit Bo,
Den Hofmand for sin Hest.
Kongen ud af Danmark
Han raader for Borge og Fæst.
— Men Kongen raader for Borgen.[1]

Ved Viser af denne Art har vi dog en Maalestok for Indtrykket, forsaavidt Stemningens Styrke maa have svaret til Vægten af det Velfærd, der stod paa Spil. Langt vanskeligere falder det os at forstaa, hvorledes en Vise alene ved sin Beskrivelses Magt kan have revet alle hen. Grunden er, at vi bevidst eller ubevidst skyder en Mellembestemmelse ind. Hvad enten vi læse

eller høre sungne de samme Ord som hin Tid, nyder vi dem som Kunst. Men det var dengang mere end Kunst, det var for de fleste Tilhørere fuld Virkelighed, naar en Forsanger brugte den usædvanlige Form at tale helt igennem om sig selv og istemte:

Jeg lagde mit Hoved til Elverhøj,
Mine Øjne de finge en Dvale.
Der kom to Jomfruer gangende ud,
De vilde gerne med mig tale.
— Siden jeg hende først saa.

Alle kendte de Stedet, hver fra sin Egn. Saa man ikke ogsaa nu, naar man skottede ud af Riddersalens aabnede Luger, Engen derude, hvor den dampede i Sommernatten, og Taagen sløre sig hen over Krattet! Alle vidste de om de hemmelighedsfulde Væsner, der levede i slige Høje. Men tænk blot, Forsangeren eller han, der havde lært ham Visen, han havde selv set dem!

De dansed ud, de dansed ind
Alt i den Elverfærd.
Og sad jeg fattige Ungersvend
Og støtted mig ved mit Sværd.

Ja han havde endog hørt en af dem synge:

Den Jomfru begyndte en Vise at kvæde,
Fejrest over alle Kvinde,
Den stride Strøm han stiltes derved,
Som førre var vant at rinde.

Striden Strøm han stiltes derved,
Som førre var vant at rinde.
De liden smaa Fiske i Floden gik,
De legte med deres Finne.

De liden smaa Fiske i Vandet var,
De legte med deres Finne.
De liden smaa Fugle i Skoven var,
De bredte ud med deres Vinger.

Med aandeløs Spænding lyttede alle til, hvorledes Elverpigen først havde lokket, saa truet, og alle priste de med ham hans Held:

Havde Gud ikke gjort min Lykke saa god,
At Hanen havde slaget sin Vinge,
Vist havde jeg kommet i Bjerget ind
Alt til den Elverkvinde.

Ikke en eneste fandt Slutningsverset mat:

Det raader jeg hver dannis Svend
Som ride vil til Hove,
Han ride ikke til Elverhøj
Og lægge sig dèr at sove.
— Siden jeg hende først saa.[1]

I Viser som denne indgik Digt og Virkelighed en inderlig Enhed. Medens de dansende fulgte med i de simple Trin, der ligesom gav Stemningen Luft og Versene Fødder, aabnedes Sindet for en ny Verden. Sommernatten hviskede sin Hemmelighed, der efterlod en Brod, sød, smertefuld og dragende, som det saa dæmrende klart var udtrykt i Visens Omkvæd: «Siden jeg hende først saa».

Man vogte sig da vel for at bedømme disse Bryllupsfester fra et blot ensidigt Synspunkt. At de var Udtryk for Plumphed og Raahed, kunde man let nok overbevise sig om ved Synet af de mange drukne Gæster. Men de var andet og mere. Som i et Brændpunkt samledes her næsten alt, hvad der fyldte Sindene, her bankede Folkets Hjerte en kort Stund med stærkere Slag; og med hurtige, bratte Overgange, som kun Naturbørn formaa det, gennemlevede og undfangede man i flygtige, indholdssvangre Nuer alt det, hvoraf der aandeligt skulde leves Maaneder og Aar igennem.

Folkeviserne er det endnu bevarede Udtryk for, og selv tildels et Udslag af det Liv, der saaledes rørte sig ved Festerne. Og ganske naturligt. I en Tid, der ikke kendte Teatre, Bogmarked eller læsende Publikum, var Bryllupsfesterne Digtekunstens Ly, de aandelige Rørelsers Sommerstævne. Her udkom det nye, her opførtes det, her samledes Tilhørerne fra alle Landets Kanter, opfangede det hørte og spredte det atter fra de mange Hjem som en forfriskende Regn ud over hele

Landet. Saaledes havde Forholdene været i Aarhundreder, hele Middelalderen igennem. Fest med Dans til Folkevise udgjorde ligesom den ene Halvdel af Folkets aandelige Liv, Kirken med dens religiøse Optrin den anden. Ubevidst for de fleste brødes disse to — Folkevisefest og Kirke — om Herredømmet over Sindene.

Disse Forhold kaste atter Lys tilbage over selve Folkeviserne. Det er en Misforstaaelse, og Navnet «Folkevise» er misvisende, forsaavidt det opfattes som Udtryk for, at de skulle være udgaaede fra Folkets brede Lag i Modsætning til dets øverste. Forfatternes Navne er forlængst gaaede i Glemme og Viserne blevne Folkets Fælleseje. Men da de opstod, fremgik de som alt andet, der skal gennemtrænge et helt Folk, fra dettes ypperste Bestanddele, udmærkede ved Dannelse, videre Syn og Modtagelighed. Og denne lille Kres var i Middelalderen ganske anderledes end i en senere Tid at søge alene i Toppen. Herfra bredte de sig saa atter som alt andet — Tanker, Skikke og Moder — ned efter til Borgere og Bønder. Som hver «Folkedragt» nu tildags engang har været Adelspynt, saa har hver Folkevise fra Middelalderen engang hørt hjemme hos Landets ypperste. At Viserne nu udmærke sig ved deres Simpelhed og Enfold, beviser intet med Hensyn til deres Oprindelse, thi enhver Digters Ord vil for en senere Slægt, alt efter de tvende Tiders Præg, staa enten som jævne og simple eller sære og søgte. Og at Folkeviser nu tildags kunne opstaa og i hvert Fald bedst bevares hos Folkets brede Lag, viser heller intet med Hensyn til Fortiden, thi nu er Sansen for dem sivet ned netop til disse Lag, medens en helt ny Art Digtekunst og Literatur, den trykte, har dannet sig ovenover.

Men dernæst lære disse Forhold — at Folkevise, Fest og Dans i Middelalderen hørte sammen — os at forstaa en ny Side af Folkevisernes Ejendommelighed. Saaledes som de er naaede til os gennem Optegnelser fra det 16de Aarhundrede udgøre de en underlig Blanding, hvor tidt det inderligste Udtryk, den mest malende Beskrivelse ligger Side om Side med halvtomme Ord og Gentagelser, kendte fra Snese af andre Viser. De oprindelige Ord synes ofte overstrøgne med en Malerkost, dyppet i en Fællesbeholder for opløste, udtyndede Folkevisetalemaader. Stundom mødes ogsaa i samme Vise uensartede Stykker, der kunde synes

at tyde paa, at her er forskellige Viser blevne formede sammen til én.

Disse og flere andre Besynderligheder blive forstaaelige, naar vi erindre, at de Folkeviser, der fra det 16de Aarhundrede er naaede til os ikke er Digte, nedskrevne eller bevarede som saadanne, men blot Opskrifter af, hvad Forsangere ved Dans til Fest have sunget. En dygtig Forsanger skulde kunne mange Viser, gamle og nye. Det maatte da tidt være svært nok at holde de forskellige ude fra hinanden. Men først og fremmest skulde han kunne synge dem i Flugt, saa at Dansen gik efter dem. Den Fejl, der for enhver Pris maatte undgaas, var at komme ud af Takt, snuble over et gammeldags Udtryk eller glippende Hukommelse, endsige helt stoppe op for at tænke sig om. Han havde hverken skreven Tekst eller Sufflør, men maatte klare sig selv. Det gjaldt da om med Aandsnærværelse at overvinde Vanskelighederne, i en Hast erstatte det gammeldags Ord, det glemte Vers med almenkendte Vendinger, der ikke voldte Anstød, paa staaende Fod rimpe to Tekster sammen, saa at det forskellige blev til ét.

Det er under denne Form, vi har Folkeviserne bevarede i Opskrifter fra det 16de Aarhundrede. For at bruge moderne Udtryk, vi har Forsangernes Ord stenografisk gengivne eller stundom rettede paa af en Korrektør, men vi har ikke Forfatternes oprindelige Ord. For os, der i nærværende Sammenhæng blot ønsker at vide, hvorledes Viserne tog sig ud, naar de i det 16de Aarhundrede foredroges til Dans ved Fest, er dette tilstrækkeligt. Men det er en lige saa nær liggende Trang som vanskelig Opgave at søge bagved de foreliggende Forsanger-Forvanskninger til de ægte, oprindelige Digterord. Alt efter forskellige Slægtleds Syn har man i den nyere Tid forsøgt dette snart ad digterisk og musikalsk snart ad videnskabelig sproglig Vej.

Men den ypperste Oplysning, som vi hente fra vor Vished om at Folkeviser, Fest og Dans i Middelalderen hørte sammen, er dog den, som kun ufuldkomment lader sig udtrykke i Ord, men kræver et andet Forstaaelsens Middel. Folkevisernes Forhold i Middelalderen forstaas først ret af den, der fra sin egen Udvikling erindrer et Trin, hvor Følelsens Vælde var rejst, men endnu ikke havde sondret mellem Udtrykkene eller rettere samtidigt havde Brug for dem alle. Enhver der fra sin Barndom husker en Tilstand, før den Tid, da Kendskab til Bogstavskrift

eller Læsning havde afstumpet ens Opfattelses- og Udtryksevne, men dengang da Forestilling, sungne Ord, Musik og ens egne Bevægelser og Stillinger uvilkaarligt gled i ét, enhver, der blot har sét et Barn, som naturligt og livligt udtrykte denne Stemthed, har den nødvendige Forudsætning for at forstaa, hvad Folkeviserne var Middelalderen igennem. Maaske ikke just den, der havde forfattet Visen, thi han var alt videre udviklet og inde paa Ordets Kunst og Forstaaelse, men Folkets store Mængde, selv de fleste dannede, befandt sig paa et og samme barnlige Udviklingstrin. For dem var ikke den bestemte Tanke, end ikke Ordlyden det afgørende. Den bares eller erstattedes af Billeder, der gennem Melodi og Musik blev til Farvetone, som uvilkaarligt gav sig Udtryk gennem legemlige Bevægelser. Heraf det Særsyn at f. Eks. Dronning Dagmars Død, Marsk Stigs Hævn, Slægt efter Slægt lod sig udtrykke og genopleve gennem Sang, Trommer, Piber og Dansetrin af hele Selskaber samlede til Gæstebud. Ingen tog Anstød. Man opførte selv de Begivenheder, man forestilte sig, idet man sang, spillede og dansede dem. Her havde Folkevisefesten et Forspring fremfor Kirken, idet hin tillod alle at optræde med, men Kirken holdt paa, at Gudstjenestens store Skuespil skulde udføres alene af Gejstlige. Menigheden fik kun Lov til at korse sig og knæle, men Skuespillets Sprog var fremmed, og Sang og Musik udførtes af Gejstlige.

I denne tætknyttede Enhed af Fest, Ord, Sang, Musik og Dans laa Folkevisernes betagende Magt over Sindene, men ogsaa en Svaghed, der lurede. Fortryllelsen varede Middelalderen ud og langt ind i det 16de Aarhundrede. Saa hævedes den for de fremmeligstes Vedkommende i Norden. For mangen afsides Egn eller Folkedel har den vedvaret lige til vore Dage, og hver enkelt gennemlever den, som ovenfor sagt, fremdeles som Barn.

Hvad der foregik i det 16de Aarhundrede og medførte Bruddet var, at man var naaet saa vidt frem i Udvikling, at de enkelte Udtryk sondrede sig som forskellige. Man lærte at skelne mellem Fest, Sang, Musik og Dans som noget hver for sig. Man fik med andre Ord en ny Art Sang, en ny Art Musik, en ny Art Dans foruden den gamle. Hermed faldt den tidligere Enhed fra hinanden. Samtidigt fik man i de offentlige Skuespil en ny Art Fremstilling, hvor man tydeligere og nemmere saa Begivenhederne for sig — Dagmars Død, Knud Lavards Mord og hvad det nu var — end i den gammeldags, taagede Frem-

stilling blot gennem egen Sang og Dans. Hvad der vistnok ogsaa mægtigt bidrog til Forandringen var Reformationen med den anden store Aandsmagts, Romerkirkens Fald. Hvad der her foregik var jo noget lignende: Ordet, Sangen løsnede sig fra Gejstlighedens tidligere ensartede, hemmelighedsfulde Gudstjeneste og opstod i ny Form hos den forhen tavse Menighed. Idet Ordet vaagnede paa Modersmaalet og blev dansk Prædiken og dansk Salmesang, var hermed Troen paa Messens Fortryllelse med det samme hævet. Noget lignende foregik i Folkevisen. Ordet blev ogsaa her uddybet. Det var ikke længer blot Billed for Fortids Begivenhed, men blev tillige mere og mere Udtryk for Nutids Følelse og Stemning. Den lyriske Digtning vaagnede. Og den nye Salmesang lærte da at forstaa sig selv og stille Krav som selvstændig Kunst og Udtryksform.

Alt virkede da sammen i samme Retning. I det 16de Aarhundrede bukkede saa vel Romerkirken som den gamle Folkevisefest under i Norden. I Danmark havde begges Udviklingsgang Middelalderen igennem været saa temmelig ens. Kirke saa vel som Folkevise havde gennemløbet en treleddet Bane. Først den kongetro Tid, hvor Ærkebisp og Konge stod enigt sammen, medens Folkevisen forherligede Valdemar Sejr og Dronning Dagmar. Saa Tvedragtens og Selvstændighedens Tid, hvor Kirken tog Parti med Kongemordere, og Folkevisen klang bedst om Marsk Stig og Niels Ebbesen. Sluttelig Gennembruddets Tid, hvor ikke blot i Norden men Evropa over nye Magter: den genfundne Bibel, Mindet om Oldtiden, de vaagnende Folkebevidstheder undergrov og sprængte Kirkens gamle Grund, alt imens Sangeren herhjemme opdagede sig selv i Omkvædenes Naturtoner og undrende forstod, at Sang er mere end blot Begivenhed paa Vers, men tillige er Stemning: religiøs, politisk, Elskov, Glæde, Sorg, Jegets Udtryk.

Baade Romerkirken i Norden og dens gamle Fælle, Folkevisefesten, bukkede under i Løbet af det 16de Aarhundrede. Men paa højst forskellig Vis. Begge havde de i Aarhundreder udgjort Folkets aandelige Eje. Men den synlige Kirke besad verdslig Magt og Rigdom tillige. Just fordi den ragede saa højt op, udæskede den Stormen. Da det trykte Bibelord delvis havde undergravet den, rejste fremskreden Aarstid og hjemlige, stærke Lidenskaber i Forening et Uvejr, hvor, alt imens Stormen tog fat foroven, Kongevold huggede løs og plyndrede forneden, og Smaa-

folk i Hobetal listede af med Brændsel til Hjemmet. Da det dagedes, var meget af Folkets bedste gaaet tabt og en hel Stand splintret styrtet til Jord. Nu da Træet var afløvet og Stammen knækket, ophørte den fordums højtidelige — uklare, men saa stemningsfulde — Susen foroven i den mægtige Krone. Sligt afløstes nu af Salmesang og Prædikener paa Modersmaalet, der sværmede og summede om Træets Fod. De genlød i Aarhundreder af Haansord mod den gamle, forrige Kirke.

Helt anderledes med Folkevisefesten. Ogsaa her meldte ny Sang, ny Musik, ny Dans, at den gamles Tid nu var omme. Men stille og fuldmoden sank den, som Frugt i Høst, henimod Aarhundredets Slutning ned fra sin høje Gren. Den rystedes ikke med Vold og dens Fald voldte ingen Splid. Alle undte den vel og følte, at de skyldte den nogle af deres dybeste og bedste Indtryk. Endrægtigt mødtes derfor ved Træets Fod baade Adel og den nyskabte, lærde Mellemstand, begge rede til at sanke Frugten op og bringe den velplejet i Vintergem. Og hvor saa Viserne i de siden da forløbne Aarhundreder er blevne taget frem paany — enten blot som Ord og Sang, eller de endnu paa gammel Vis hos Folkets nedre Lag har tonet til Dans, — har de vakt samme Glæde og Forstaaelsens Tak. Thi igennem dem har Slægt efter Slægt følt sig som samme Folk, husket sig selv fra fordum, smagt som i Sollys fælles Liv og Sommervækst.[1]

9.

Hvorledes dansede man efter disse Sange? Som vi alt har sét: Forsangeren stod for Fløjen og sang for, men var Fordanser tillige, saa at han baade ved sin Melodi og sine Trin angav Sangdansens Art og Fart. Fra en langt senere Tid har vi Meddelelse om noget tilsvarende, der kaster et ret godt Lys over meget af, hvad vi ovenfor har omtalt. Endnu i Mands Minde var det Skik i Malt Herred (i Nørrejylland ved Kongeaaen) at den Mand, der førte op, først traadte frem og opgav et Vers eller et Rim som Tekst til Dansen. Næsten hver Mand havde sin egen Art Dans, og Versene var naturligvis ogsaa forskellige. Man mærker endnu en utydelig Efterklang af det 16de Aarhundredes Viser og Omkvæd, naar det videre hedder: «En gammel Mand har opgivet mig flere saadanne Vers, f. Eks.:

Vil Du tigge Mel, saa vil a tigge Saalt [Salt],
Saa mødes vi paa Lindebjerg Holt . . .
— Det lille Dæggelam vi omrende.»[1]

Selve Dansen eller Dansenes Trin er vi naturligvis ude af Stand til at bestemme; de vekslede jo, og afhang for en stor Del af Fordanserens Smag og Evne. Men vi kunne med temmelig Sikkerhed angive, hvorledes de i Hovedtrækkene tog sig ud: En eller flere Rækker, der holdt hinanden i Hænderne, og gentog den ledendes Sang, enten sidste Halvdel af Verset, eller blot Omkvædet, alt imens de bevægede sig i Takt efter ham. Meget synes at tyde paa, at én Række ofte har bestaaet blot af Mænd, en anden af Kvinder, hvilke Rækker saa mødtes og skiltes og svarede hinanden i Vekselsang. Ikke blot er mange Omkvæd henvendte til Kvinderne — «I Jomfruer give os Orlov!» — men i mange andre tales der bestemt i disses Navn, og enkelte Vers, der i Opskrifterne findes snart hist snart her, et Tegn paa, at

de have været meget yndede, passede særligt til at synges som Svar fra Kvinder, saaledes f. Eks de bekendte:

Slig er Ungersvend i sin Tale,
Som man tager en Aal om Hale.

Slig er Ungersvend i sin Tro,
Som man rider paa trøsken Bro.

En Maade at bringe Afveksling paa var at lade Omkvædet være dobbelt, hvoraf saa maaske hvert Kor sang sit, saaledes f. Eks. i Visen om «Havfruens Spaadom», hvor Omkvædet skiftevis var: «Den Havfru danser paa Tillie» og: «For hun havde fremmet hendes Vilje». Forøget Liv fik Omkvædet, naar dette ikke var stadigt det samme, men hver Gang lempedes lidt, saa at det passede ind i de enkelte Vers's Tankegang. Dette er f. Eks. mesterligt gjort i Anders Sørensen Vedels Form for samme Vise, hvor det vekslende Omkvæd «Du skal fremme min Vilje», «jeg kan ikke fremme Eders Vilje», «nu haver jeg fremmet Din Vilje» o. s. v. afslutter de enkelte Vers med en ejendommelig Vægt.[1] Særligt egnede denne Art Omkvæd sig til at frembringe uventet eller pudsig Virkning, saaledes f. Eks. i Visen om «Ungen Ranild», hvor de skiftende Omkvæd: «Var jeg saa viis, sagde Ranild» — «det vil jeg gøre, sagde Ranild» — «Nu ligger I der, sagde Ranild» o. s. v. paa engang slutte sig nøje til Handlingen i Visen, og dog hver Gang ligesom giver et eget Puf.[2] Det var en Selvfølge, at Forsangeren her maatte synge Omkvædet for ved hvert Vers.

Han havde overhovedet nok at gøre: synge for, danse for og lede hele Rækken. Stundom brugte han vist Hænderne tillige til at klappe for med. I ethvert Fald klinge enkelte Omkvæd, som om man kunde høre Haandklappene derigennem: «Saa vel hei!» eller som i «Agnete og Havmanden»: «Haa ja!» Ligesaa kedeligt sligt kan tage sig ud i en Opskrift, ligesaa naturligt og livligt kunde det falde i Virkeligheden. Var Fordanseren tilstrækkelig ivrig, slog end ikke alle disse Midler — Sang Dans og Haandklap — til, men han kunde, saaledes som f. Eks. Biskop Arrebo ved Brylluppet i Indherred i Norge, endnu rive Trommestikker og Trommen fra Spillemanden, for selv at slaa Takt.[3]

Sligt stod i Forbindelse med, at det vistnok var et yndet Middel til at fremkalde Afveksling og Liv: paa engang at skifte

Takt. Det Indtryk, som Læsningen af Viserne nutildags gør, er oftere, som om der indenfor samme Vise med ét skiftedes Gangart. Og vi tør ikke tvivle om, at denne Anvisning, som ogsaa Melodierne synes at have givet, i rigt Maal er bleven fulgt.

Men heraf kunde Følgen blive, at selv den mest adstadige Dans endte helt anderledes, end den var begyndt. Og ud paa Aftenen eller de følgende Aftener i Brylluppet var der høj Grad af Sandsynlighed for, at Dansen antog et vildere Præg. Selve Trinene og Dansens hele Art kunde jo ikke holde igen, og indeholdt heller ingen Borgen for, hvorledes den skulde ende.

I sin Simpelhed bestod nemlig, som ovenfor omtalt, Dansen egentlig blot i, at de dansende tog hinanden i Hænderne og dannede en lang Række. Heraf Dansens Navn: Rej [Række]. Hvad enten der nu dannedes en eller to Rækker, eller disse sluttedes sammen i en stor Ring, idet Fordanseren tog den sidstes Haand, saa kunde der vel danses meget sindigt med langsomme, afmaalte Trin, som indtil det 19de Aarhundrede paa Færøerne, hvor selv ældre Præster dansede med, alt imens alle sang «Isaaks Vis», «Susannes Vise» og tilsidst «Konning Hans han sidder paa København».[1] Men der kunde ogsaa danses vildt. Ikke blot kunde de enkelte Dansere gøre vældige Hop og Krumspring, «skrikke» som det kaldtes, men Rækkerne kunde sætte i Galop ind mod hinanden, Ringen kunde snurres hurtigere rundt, eller der kunde, hvis det hele var en lang Kæde, svinges saaledes med denne, at de bageste ufejlbarligt maatte «gaa bag ad Dansen.»

At danse «Rej» var da to meget forskellige Ting, og at særlig den vildere Form gjorde stærkest Indtryk, laa i Sagens Natur. Det er da ogsaa denne, hvorom det nu næsten afbrugte Navn nærmest vækker Minde, en Dans som f. Eks. den, der omtales i den skæmtefulde Folkevise om Kæmpebrylluppet paa Brattingsborg:

Der dansed Bord, og der dansed Bænk,
Og Ilden fløj af Hat.
Ud da løbe de Kæmper gode
«Og hjælp nu Moder Skrat!» [Fandens Oldemor]
— Vel op før Dag, vi komme vel over den Hede.

De begyndte en stærkere Rej [andre Opskrifter: «en Skrikke-Rej».]
Fra Ribe og indtil Sli.

Den mindste Kæmpe, i Dansen var,
Var femten Alen under Knæ.
— Vel op før Dag, vi komme vel over den Hede[1]. o. s. v.

For det 16de Aarhundredes Bevidsthed stod Ordet «Rej», i det mindste i Forbindelsen «Fastelavns-Rej», som Betegnelse for noget, man helst maatte gaa af Vejen for, naar den kaade Bande med hinanden under Armene dansede frem, spærrende Gaden. Og Asgaards-Rejen betegner jo endnu i Norge det susende Tog gennem Luften.

Hvor den gammeldags Dans har holdt sig indtil vore Dage hos Nordens Landbefolkning, har den bevaret sit dobbelte Fortidspræg: adstadig eller livlig. I Ringkøbing Amt udføres eller udførtes den indtil for kort Tid siden med sindig Værdighed. Det hedder herom: «Saasnart de nygiftes Dans paa anden Bryllupsdag er endt, begiver alle sig ud for at danse «Tospring», en ganske ejendommelig Dans, hvis man ellers kan kalde den en Dans. Gamle og unge stiller sig op i en lang Række Haand i Haand, en ældre Mand med Bruden paa højre Fløj, derefter Brudgommen og siden som man kan bedst, dog sædvanligt de ældre paa højre, og de unge paa venstre Fløj. Til en egen Melodi bevæger man sig nu til højre Side hen til en Nabogaard, hvor der danses en Timestid; derefter begiver man sig paa samme Maade tilbage til Bryllupsgaarden. «Tospring» udgør seks forskellige Trin. Af de ældre udføres Dansen meget alvorligt og ikke uden Ynde.»[2]

I Nordfjord Herred i Bergen Stift synes den at foregaa i livligere Takt: «Tilsidst danser den hele Skare, især ugifte, igennem alle Husene og omkring alle Markerne med Bruden. De holde alle Haand i Haand og løbe i en Linje. De to første holder et Tørklæde mellem sig, hvorunder alle maa løbe som de, der enten er bundne eller skal bindes med Ægteskabets Baand. Dette kaldes «Langdans». Det sker for at danse Bruden ud af Pigelaget.»[3]

Som bekendt er ogsaa den gamle «Rej» optaget i Nutidens Salon-Album for glemte Skikke, idet den er endt som en Tur i Kotillon.

Ligesom den meste Børneleg i Flok lader sig udlede af Enkelt- og Kæde-Tagfat, saaledes dannede ogsaa den ældgamle «Rej» en af Grundformerne for de mere sammensatte Lege eller Danse. I den ovennævnte norske Form, hvor de to forreste holder et Tørklæde mellem sig, hvorunder alle maa løbe, viser den os maaske, hvordan «Bro, bro, brille» er opstaaet. Denne var sikkert en af de ældste og mest yndede Afvekslinger for «Rej», særligt passende ved Bryllup, hvor de to Partier, i hvilke de legende tilsidst deltes, betegnede Himmerige og Helvede, den ugifte og den gifte Stand, der endte med at prøve Kræfter ved at hale hver til sin Side. Under denne vistnok ældgamle Anvendelse forekommer «Bro, bro, brille» endnu hos Landbefolkningen i Jylland.

Det er imidlertid ikke gaaet denne og de andre gamle, adelige Danse bedre end deres Ophav, tilsammen ere de nu havnede som Børnelege. Fra Kæde-Tagfat til «Høgen efter Duen», «Fuglefænger», «To Mand frem for en Enke», «Lykkeboldt» og hvad de alle hedde, leges de nu af glade Smaafolk. Og ingen tænker paa, at det engang var voksne og Landets fornemste, om hvem det hed:

Der ganger Dans
Paa Herridsvold,
Jomfruer de traadte Lykkedans,
Og Riddere legte Boldt,[1]

eller at nogen Kind kunde rødme af Undseelse, naar den altfor frie Vise istemtes: «Munken gaar i Enge den lange Sommerdag»;[2] endsige at slig en Dans skulde — om end blot efter en Vises Paastand — have sat Splid mellem Valdemar den Store og Dronning Sophia, og bevæget denne til at myrde den, hvem Kongen havde danset med.[3]

En Grund til, at disse Danse er endt som Børnelege, er vel den, at de er saa lette at lære, at enhver straks kan lege dem med. Men ret interessant er det dog at lægge Mærke til, hvorledes de den Dag i Dag leges med Liv og Lyst ogsaa af voksne ligefra Seinens Bredder til Mälarn, saasnart blot de rette Betingelser er tilstede. En Fridag, Sommerluft, lidt skovskygget Grønsvær er nok til at vække den tusindaarige Vane. Sagen er, at de oprindeligt var bestemte til Friluft, og sygne hen, hvor de ikke længer kunne foregaa heri.

Derfor hører vi ogsaa i Middelalderens Folkeviser altid kun Tale om Dans i det fri, og herved er aldrig, som stundom nutildags, underforstaaet en Danseplads med Trægulv. At en Havfrue kun kunde danse «paa Tilje», laa i hendes ejendommelige Bygning, men Folk paa to Ben kunde dog heldigvis træde en Dans, hvor det skulde være. Og hvad egnede sig til en «Rej» saa godt som en Skovsti? Hvor var saa ypperlig Plads til en «Fuglefænger» eller «Enkeleg» som paa Volden, Toften, Tunet, ved Borgeled, eller hvad nu den aabne Plads ikke langt fra Huset kaldtes? «Dansen den gaar saa let gennem Lunden»; «Kongen stander i Lofte, han hører den Dans over Tofte»; «Der hun kom til Borgeled, Bederdansen saa gik derved»; «Der ganger Dans udi Kongens Gaard, der danser Møer med udslagne Haar»; «I stander op alle mine Mænd og Riddere bold! Og træder I mig en Bederdans over grønnen Vold»; «Saa dansed de dem paa Ulfsborg Bro, Den Portner for dem Porten opslog, De dansed ud og de dansed ind, Med dragne Sværd under Skarlagens Skind» o. s. v., o. s. v. Lutter Udtryk for at Dansen foregik i det fri.

En Følge af disse Forhold var den Sømmelighedsregel, at Dans kun var tilladelig, saa længe det var lyst. Endnu i «Alle kristelige og dyderige Jomfruers Æreskrands» af 1580 hedder det: Dans maa kun finde Sted «om Dagen og i rette Tid udi aabenbare, liuse Steder».[1] Men dog var det saa fristende at blive ved, naar Mørket faldt paa. Hvor klang ikke Stemmerne godt om Natten i Skoven, og hvor lyste ikke Faklerne hemmelighedsfuldt mellem de dunkle Stammer!

Særligt paa Festaftnerne — «Vaagenætterne», som de kaldtes, — Valborgs Nat, Pinse Nat og Skt. Hans Nat — var Fristelsen stor til at være med til Dans, men Faren var ogsaa stor, thi en sær betagende Magt øvede Sommernatten paa Sindet. Denne Stemning er ypperligt skildret i flere Folkeviser. I en er det Kongen, der paa en Vaagenat faar Lyst til at være med ved Dansen i Skoven:

I Lunden ganger den Ridderdans,
De danser med Blus og Rosenkrans.

. . . .

Kongen staar i Lofte,
Han hører den Dans over Tofte.

«Hvem er den Ridder, der Dansen for træder?»
«Hvem er den, der over de andre kvæder?»

Det er Iver Lange.
Den gæveste Ridder for andre.

«Den Midsommernat er stakket og blid,
«Mig lyster og selv i Lunden at ride.

«Saa sadler mig min Ganger graa!
«Jeg vil ride og se derpaa.

Kongen drager da derud, og bliver ved Synet af Iver Lange greben af en heftig Attraa efter hans ukendte Søster, saa at han fra nu af kun higer efter ét: at faa hende i sin Magt.[1]

I en anden Vise er det Dronningen, der vaagner ved Lyden af de dansendes Sang, og maa ud til dem:

«I stander op alle mine Jomfruer
«Med Rosenkrans!
«Vi ville os bortride
«Til den Bederdans.
— Saa herligt danser han Haagen.

Ogsaa her forledes hun af Nattens Stemning til at give sig formeget hen:

Nu danser Helled Haagen
Og Dronningen sammen.
Det vil jeg for Sandingen sige,
De have god Gammen.

Men Dagen efter følger Angeren:

Skam faa Helled Haagen
For Vise, han kvad!
Dronningen sidder i Højenloft,
Hun er uglad.
— Saa herligt danser han Haagen.[2]

I en tredie Vise endelig er det stolt Signelil, der gribes af Lyst til at «vaage». Først svarer Moderen hende, at hun ikke maa gaa, da hun hverken har Søstre, Brødre eller Fæstemand, der er med. Men

Saa længe bad den Jomfru fin,
Det hun fik Lov af Moder sin.

«Du gak, Du gak nu, Datter min!
«— Til Vaagestue gik aldrig Moder din.»

«Der kommer Kongen og alle hans Mænd,
«Lyder Du mit Raad, da bliver Du hjemme!»

Der kommer Dronningen med sine Møer alle,
Min Moder! lov mig med dennem at tale.

«Du gak, Du gak nu, Datter min!
«Til Vaage gik aldrig Moder din.»

Stolt Signelil pynter sig da med Guldkrone paa det udslagne Haar og drager afsted. Men

Der hun kom over grønnen Eng
Da var Dronningen gangen til Seng.

Der hun kom til Borgerled,
Bederdansen den gik derved.

Der danser alle de Kongens Mænd,
Selv traadte Kongen Dans for dem.

Kongen rakte han Haand fra sig:
«Ville I, skønne Jomfru, danse hos mig?»

Hun lader sig overtale af Kongen og ender med at blive dræbt af dennes skinsyge Viv.[1]

Alle disse Frilufts Forhold begyndte stærkt at ændres i det 16de Aarhundrede. Nu holdtes Bryllup gerne paa Kompagni eller Raadhus. Adel drog til By for at fejre det i Raadhussalen; og holdtes det hjemme paa Gaarden, gik det

her som hos Kongen, Dansen stod i Riddersalen. At ogsaa Borgere foretrak lukket Rum, var ganske naturligt, dels var dette jo nu fint, dels kunde det ogsaa have sine Vanskeligheder i By at finde en passende aaben Danseplads. Omkring Aar 1600 var man da naaet saa vidt, at ingen, der vidste Besked, længer faldt paa at danse i det fri. Det var derfor, at i et Datids Skuespil Englen Gabriel afholdt sin unge, uerfarne Ven Tobias fra at danse paa sin Bryllupsdag med Bruden Sara ude paa Grønsværet.

Raguel (Svigerfaderen):

I godt Folk, mig tykkes saa:
Vi ville ind i Stuen gaa,
Og dèr med hinanden lystige være,
Gode Venner nu sanket ere.

Tobias:

Bi lidt. Sara! Vi ville danse et Sind [engang].
Asarias! gør Selskab, før I gaar ind!

Asarias (Englen Gabriel):

Jeg vil først have Mad og Drikke.
Her ude at danse skal I ikke!

Tobias:

Jeg véd dog, vi løbe ingen Fastelavn

Asarias:

Gaar ind at danse i Jesu Navn!

Narren:

Hih! ja! nu kom Skolemester hjem.
Vor Sara maatte lade hendes Dans betæmm'.[1]

Denne Flytten i Hus i det 16de Aarhundrede medførte — lempeligt og gradvis som den selv foregik — en tilsvarende Omdannelse af de gamle Forhold. Vi har allerede fra en hel anden Side set den ene Virkning og kunne nu forstaa den rent udvortes Grund til Folkevisens skiftende Præg. Sangen, der tidligere i det fri havde virket ved sin Masse og ved sin Melodi, maatte nemlig nu, hvor hvert enkelt Ord kunde høres, blive mere tilspidset. Den angav ikke længer blot Takt og satte i Stemning, men krævede fuldt at forstaaes, og de nye Omkvæd

og Indledningsvers vrimlede af fint følte Udbrud og skarpe Hentydninger.

For Dansens Vedkommende maatte en lignende Forandring blive Følgen. Selv ikke i den største Sal var der rigtig Plads til ret at svinge med en «Rej», Vægge og Bænke spærrede for en ordentlig «Høg efter Duen». Ganske naturligt afløstes da de mere vidtrækkende Øvelser af Bevægelser paa Stedet. Længdeløb og Sving i samlet Række veg for de enkeltes Vuggen, Drejning og Svingning paa snever Plads. Ogsaa her gled Tyngdepunktet fra Helheden over til den enkelte eller rettere til Parret.

Naturligvis havde man ogsaa tidligere kendt til en Art Dans Par og Par. Denne Inddeling ligger mere eller mindre til Grund for al Dans mellem begge Køn, og saavel Gang som Løb to og to med hinanden i Haanden, eller den enes Jagt efter den anden, udgjorde jo en væsentlig Bestanddel af Danselegene. Men gennem Aarhundreders Udvikling var man bleven vant til at underordne de enkelte Led for den hele Række. Man kunde søge at være ved Siden af eller lige overfor en bestemt Person, men Rækken beherskede det hele, af den var man kun et Led. Det nye, der nu foregik, var da, at idet man for Pladsens Skyld stillede sig op i to Rækker overfor hinanden, Mænd imod Kvinder, og paa gammeldags Vis bevægede sig mod hinanden, rakte Haand for atter at skilles, følte man til sin Forundring, at Kraftens Strøm var ændret, den gik ikke længer paa langs men paa tværs. Af de tvende ærværdige Rækker opstod saa og saa mange glade Par.

Denne Omdannelse foregik som sagt gradvis hele det 16de Aarhundrede igennem, egentlig kun hos Samfundets øvre Lag, men dens Virkninger efterlignedes snart af alle. De ny Former, hvorunder den gjorde sig gældende, opstod ikke herhjemme men indførtes udenlands fra og trængte vistnok nogenlunde samtidigt igennem baade i Sverrig, Danmark, Tyskland og England, idet de samme gunstige Betingelser her overalt var tilstede.

Det toneangivende Land for den parvise Dans var mærkeligt nok Polen. Om ogsaa her Dans i Hus paa samme Tid er blevet almindelig, faar staa hen. Snarere har vel Folkets Ildfuldhed og medfødte Anlæg for livlige og yndefulde Bevægelser

stillet det i Spidsen, da det først var traadt ret i Forhold til Evropas øvrige Folkeslag. Og dette indtraf mod Slutningen af det 15de Aarhundrede. Aar 1466 fik Polen Luft til Havet, idet de tyske Riddere maatte helt afstaa Vestpreussen, og tage Østpreussen til Len af den polske Konge. Fra Krakov til Danzig var nu Weichselen polsk, og en livlig Søforbindelse opstod, stærkest med Sverrig, der endte med politisk at blive forenet med Polen, men dog ogsaa betydelig baade med de tyske Østersølande, Danmark og Landene ved Vesterhavet. For den nordiske Bevidsthed stod snart Kongen af Polen, hvad Magt angik, ganske vist under «Kejseren», der jo var alles Overmand, men omtrent jævnbyrdig med Kongen af Frankrig og noget over Kongerne i England og i Skotland.

Naar man mindes Polens senere Skæbne, dets Undergang, voldet af denne ubændige Frihedstrang, der lod Landet forblive et Valgrige, længe efter at slig Forfatningsform ellers var afbrugt, og værnede om den enkeltes Modstands-Ret trods alle Flertals-Beslutninger, — saa kan man ikke lade være med at lægge Mærke til de tilsvarende Træk i den Art Dans, som Polen i det 16de Aarhundrede tilførte det øvrige Evropa. Ogsaa i denne var den faste Enhed erstattet af vekslende Valg, og al gammel Orden brødes som paa en polsk Rigsdag af et hvirvlende Par, der trodsede alle Regler og Hensyn til andre.

Saa vidt man kan skønne bestod nemlig det nye, fra Polen indkomne i et dobbelt. Tilsyneladende bevaredes den gamle «Rej», idet alle stillede sig op i to Rækker, en mandlig og kvindelig, og disse to Rækker saa vandrede ved hinandens Side. Men paa et bestemt Tegn forskødes Forholdet, idet hver slap sin Dames Haand og greb den næstes, og saaledes prøvede man gensidigt alle igennem, indtil Valget var truffet.

Derpaa fulgte Enkelt-Dansen. Denne bestod ikke som for hen i, at to og to med hinanden i Haanden, et Par Skridt fra Livet efter de gamle Ridderregler, traadte i Takt efter Sangen. Men ud foer nu et Par vendt tæt imod hinanden, han med begge Hænder om hendes Liv, hun med sine paa hans Skuldre, og under en forvirret Blanding af Stamp, Spring, Indhug og hujende Haandklap, som jublede Danseren under Kampen mod en usynlig Modstander, kastede han sin Dame til Vejrs og greb hende atter, eller snurrede hende omkring, alt imens de i Takt strøg Salen op og ned, samlende Tilskuere i Kres og brydende sig

Plads med Vold, som to berusede Insekter mellem undrende Siv, naar Solen brænder paa Vandspejlet.

At en saadan Dans maatte vække Forargelse, er let at forstaa. Ligefrem overført paa dansk Grund vilde den vel endogsaa have været en Umulighed, dertil var det Anstød, som den i saa Fald maatte vække hos alle ældre, for stærkt, og dertil stred den ogsaa for meget mod de unges danske Sky for det altfor ildfulde. Men den havde endnu en ægte polsk Egenskab: Enhver havde Lov at danse den, som han selv lystede. Ved Hjælp af denne Tryllenøgle banede den sig Vej overalt. Man lod foreløbig Polakkerne beholde deres altfor vilde Fagter og nøjedes med de to Nyheder: den skiftende March i to Rækker og den parvise, svingende Dans.

Man kan nogenlunde følge den polske Dans's Indtog i de forskellige Lande. Det er saaledes vistnok Spor af det vakte Anstød, naar Luther i sin Postille besvarer det Spørgsmaal, om det ikke er en Synd at danse ved Bryllup, da jo Ordet gaar, at mange Synder opstaa af Dans. Han svarer: «Da det er Landsens Skik at danse ligesom det at indbyde Gæster, smykke sig, spise og drikke og være glad, saa ser jeg ingen Grund til at fordømme Dansen i og for sig, men kun dens Overmaal, naar den enten bliver utugtig eller overdrives. At der syndes, bærer Dansen ikke ene Skylden for, thi der syndes ogsaa ved Bordet, og i Kirken ligervis. Hvor det da gaar tugtigt til, giver jeg Bryllup hvad Ret og Brug er, og lader dem fremdeles danse.»[1]

Muligt vilde dog Dommen have lydt noget haardere, hvis Luther havde anet, hvor hurtigt og sikkert den ny tvivlsomme Dans bredte sig. Allerede ved Aarhundredets Midte hedder det enslydende fra England og Tyskland: «Efter Maaltidet begynder først ret et vildt, vanvittigt og utugtigt Væsen. Thi man fører Bruden ud paa en aaben Danseplads, og her begynder en saadan Renden, Løben og Hvirvlen mellem hinanden, og man ser en saadan kødelig Kasten til Vejrs og Blottelse af Kvinderne, at man skulde tro, disse Dansere havde bidt Hovedet af al Skam og var lutter gale og vanvittige, der sprang en Sct. Veits Rej.»[2]

I Danmark og Holsten var den nye Dansemaade vel kendt ved det 16de Aarhundredes Midte, thi herfra bredte den sig straks efter Dithmarskens Erobring 1559 til disse hidtil uberørte Egne[3].

Hvad der især var stødende ved den parvise Dans, var ikke

blot, som vi saa, den voldsomme Kasten til Vejrs, men ogsaa i det hele den stærke Svingen omkring, der ganske kom i Strid med den mangelfulde kvindelige Underbeklædning. I den ovenomtalte «Alle kristlige og dyderige Jomfruers Æreskrans» (af 1580), hvor det paalægges dem kun at danse «om Dagen og udi aabenbare, liuse Steder», forbydes det dem derfor naturligvis ogsaa, at lade sig svinge af en Danser paa den nye Maade. De maa overhovedet ikke danse parvis, men kun i Rej: De skulle «gøre en kort, ærlig og tugtig Dans, udi hvilken de gaa sindigt frem efter hinanden, uden utilbørlig Omsvingen og anden Uhøviskhed.»[1]

Hvor haabløst et saadant Forbud var, ses bedst af, at omtrent samtidig var man i København naaet saa vidt frem i det nye og saa hjemmevant heri, at man med Love fastslog Anstands-Reglerne og søgte at imødegaa allerede opstaaede Unoder. I Skraaen for Danske Kompagni af 1582 befales det saaledes, at i parvis Dans skulle alle rette sig efter Fordanserens Eksempel, byder «han en ærlig Dannekvinde [ↄ: en gift Kone] op, da skulle alle de, som meddanse, ikke danse med andre end med ærlige Dannekvinder; desligeste med Pigerne, tager han en Pige, da skulle de alle danse med Pigerne. Hvo anderledes gør, bøde 4 Skill. for hver Gang.» Og da Fordanserens Rolle ved denne ny Art Dans ikke var saa fremtrædende som tidligere, — hele «Rejen» svingede jo ikke paa hans Bud som forhen, og idetmindste mens han selv dansede, maatte han opgive at være Forsanger tillige — saa omgærdes hans Magtomraade ved nye Bestemmelser. Han har at være saa synlig som muligt, og maa ikke blot snurre rundt nede i et Hjørne af Salen, men hvad enten «han tager Fordans oven eller neden i Huset, skal han danse op ad Huset med samme Fordans eller bøde en halv Tønde Øl.» Omvendt vover nogen «at tage Fordans, den rette Fordanser til Trods, og danser hannem imod, og det kan hannem skelligen overbevises, at han gør det af Hovmod, den som saadan Hovmod beviser, bøde derfor en Tønde Øl.»[2]

De «dyderige Jomfruer», der nøjedes med en kort, ærlig og tugtig Dans, udi hvilken de gik sindigt frem efter hinanden uden utilbørlig Omsvingen, hørte da nu sikkert til Sjældenhederne. At tvertimod Forholdet var et andet, og at Hoffet og Adelen gik i Spidsen, fremgaar tydeligt nok af samtidige Meddelelser. Betegnende nok møder den første Beretning om vold-

som Dans endnu i tilsløret Form, idet Sagnet fortæller, at Jørgen Rosenkrands Aar 1558 skulde have ladet tre Riddere danse hans Datter Jomfru Kirstine til Døde, til Straf fordi hun var bleven overbevist om et Kærligheds-Forhold til en uadelig Svend.[1] Kun saaledes kunde man dengang endnu forklare det ny, at dø af Dans; thi at liden Kirsten i Kæmpevisen var daanet herved, det havde jo saa sine egne Grunde.

Men imod Aarhundredets Slutning blev man kun altfor vant til, at den vilde, polske Dans krævede sine Ofre. Aar 1587 den 20de November segnede saaledes paa Koldinghus en af Dronning Sophias Jomfruer, Ellen von Mehlen fra Broholm, død om efter Dansen. Det samme hændte paa samme Slot Aar 1590 med Jomfru Gertrud Kaas.[2] Og om Iver Juels Bryllup paa Hessel den 18de September 1597 hedder det i en gammel Optegnelse: «I samme Bryllup, lidt før Bruden gik til Seng, døde Fru Mette Morten Krabbes hasteligen i Salen, efter hun havde danset med Albert Friis».[3]

I det 17de Aarhundrede gik man videre ad den indslagne Vej, og Polskdans blev nu vistnok almindelig hos alle Stænder i Norden. Blandt nyere Skikke, der alt varslede om Forfald, kan nævnes, at Fordanseren nu stundom for at godtgøre sin Behændighed, samt at han ikke var drukken, skulde danse med et Glas i Haanden, af hvilket der naturligvis ikke maatte spildes. Ret malende er et Optrin i det nybyggede Kristiania 1637, hvor ved et Fæstensøl Sognepræsten, Magister Kjeld Stub «dansede for med et Glas i Haanden og havde Fordansen»; men da sprang Borgemester Laurids Ruus af sit Sæde, tog en Kvinde op og løb med et Glas paa Haanden mod Mag. Kjeld, hvorved Dansen bragtes helt i Forvirring. Alle modérne Unoder var altsaa vel kendte heroppe og udøvedes af Byens Spidser.[4] Og at sligt ikke var noget enestaaende for Kristiania, kan ses af, at Aar 1638 udgik Christian den Fjerdes Befaling til alle Byer baade i Danmark og Norge om, at byde deres Præster at vare sig for Drukkenskab og «holde sig fra Dansen med Glas paa Haanden og deslige verdslige Usømmeligheder».[5]

Indtil omkring Midten af det 17de Aarhundrede var Polskdans godkendt af alle i Danmark. Endnu Fyns Biskop Hans Mikkelsen dansede Polskdans med hver af de to Brude, da begge hans Sønner Aar 1647 paa samme Dag holdt Bryllup paa Raadhuset i Odense.[6] Men kort efter begyndte Hoffet og Adelen at

trække sig tilbage. En ny Retning gjorde sig gældende, den, der udgik fra Ludvig den Fjortende og Versailles, hvor enhver ubehersket Vildskab fordømtes og den første Fordring til Dans var, at den burde være afmaalt og yndefuld.

Den nye, afmaalte og yndefulde Art Dans, der udgik fra Ludvig den Fjortendes Hof, var, om man saa vil, den gamle «Rej», der atter kom til Ære og Værdighed, men rigtignok i en næsten ukendelig Form. Dans var nemlig ikke længer noget, enhver kunde træde, den var bleven til Kunst, de enkelte Lege var forvandlede til hele Balletter, der krævede lang Indøvelse. Den parvise Omsvingen faldt bort, af den tidligere Polskdans bevaredes kun et forfinet Uddrag i den pikante Festmarch «Polonaise», hvor man idelig skiftede Dame. Men iøvrigt gjaldt det om alle disse indviklede Ture og Nummere, hvoraf nu enhver ny Dans bestod, selv om det saa kun var en charmant lille Hyrdinde-Menuet, at de hver især førte Beviset for, at Dans, virkelig Dans, ikke tilkom Mængden, men kun Kongen og hans udkaarne. Ligesom Adelen ikke var Folkets Blomst, men en Udstraaling af den enevældige Naadesol; ligesom Musik ikke var Naturlyd og Hjertemelodi, men harmonisk udsat Festtone; ligesom Havekunst ikke var fredet Natur, men fint beregnet Opstilling, hvis Adel netop ytrede sig i den idelige Pasning, som den krævede; saaledes var Dans ikke Bondetrin og Glædeshop, men tilklippet Anstand, den Selvbeherskelsens skolede Ynde, der ifølge Sagens Natur krævede bestandig Indøvelse og kun ret kunde trives paa høje Steder

Det var en rar Forklaring for alle de mange adelige og borgerlige Ungkalve herhjemme, der stod rede til at bryde løs, naar blot det var slaaet udenlandsk fast, paa hvilken Maade man nu maatte have Lov til at være glad. Her var ikke andet for, hjem fra Bymarken og i Skole med dem! Medens Fædre og Mødre nu i deres Ansigts Sved søgte at kravle op, højere op, ad Enevældens den nye Rangstige, lærte Børnene under modige Taarer at danse ved dens Fod. For hvert et Puf af Dansemesteren, for hvert et Rap af Violinbuen kom de et lille Hane-

fjed frem ad Ærens Tornevej mod de to og tredive Danse, som var det mindste, honnette Folks Børn maatte kunne.

Medens alle andre Folkeslag lystrede Parolen fra Frankrig, var man fremdeles egenraadig i Polen. En dansk Rejsende omkring Aar 1700 giver sin Forbavselse herover Luft med kun halvdulgt Glæde over, at man hjemme i Danmark dog ikke er som disse Toldere. Han beskriver Dansen ved adelige, polske Bryllupper saaledes: «Naar Mandfolkene bliver drukne, river de *en galoppe* Fruentimret fra Bordene at danse, vælter og undertiden, naar de vorde ivrige og løbske i deres polske Danse, baade Bordene og Alt omkring, som passerer for Galanteri; og er ingen saa gammel af Mandfolk og Fruentimmer, at de jo nok maa danse.»[1] Det er tydeligt nok, at Forfatteren ikke har Anelse om, at det for et halvt hundrede Aar tilbage var gaaet omtrent ligesaa vildt til ved Adelens Dans i Danmark.

Den franske Indflydelse holdt sig saa temmelig eneherskende i det øvrige Evropa indtil Slutningen af det 18de Aarhundrede. Da, — omtrent samtidigt med den store franske Revolution —, sprængtes Lænken, og medens det ulykkelige Polen opløstes som Stat, trængte endnu engang den polske Dans sejrrigt frem i Vestevropa. Denne Gang gik Bevægelsen ikke nordenom over Østersølandene, men søndenom gennem Ungarn og Østrig. Og tilsat med disse Landes Særpræg gennemførtes nu den gamle slaviske Tanke, at Dans er de to Køns parvise, tætsluttede Omkresen af hinanden. Med Danserens venstre Haand ærbødigt holdende Damens, men med højre Arm Wiener-gemytligt om hendes Liv, lidt afsvalet i Takten og frigjort for Sporeklirren og Slag i Luften holdt nu den gamle Polskdans sit Indtog under de nye Navne Vals, «Galop», Mazurka, senere (1830) Polka o. s. v. Ingen lod til at gjennemskue Forklædningen, Fortiden var mere end tilgivet, den var glemt, og med Glæde tog man mod den nye Gæst. Det Evropa, der havde lært af Rousseau at føle, fandt hans varme Syn paa Livet allerkæreste udtrykt i den nye Art Dans med den parvise Sommerfugle-Flagren. Og da Frankrigs Magt var bortvejret paa de russiske Snemarker, da Wienerkongressen havde strøet Sand paa Evropas nye Ordning, var Valsens Sejr sikker. Den beherskede nu fra Messina-Strædet til Nordkap alle dannedes Dans, tilrev sig Aftenens Inddeling i første, anden, tredie Vals o. s. v., medens Mindet om Ludvig den

Fjortendes Tid, «Française», kun var en taalt Gæst, der til Nød kunde undværes.

Hele denne Udvikling fra 1650 til vore Dage var foregaaet i fuld Belysning hos Samfundets øverste Lag. Men samtidigt havde, i Norden i det mindste, den gamle Polskdans holdt sig i de lavere Lag og i Aarenes Løb kun gravet sig dybere ned og sikrere fast. Da endelig i det 19de Aarhundrede den i Rejsedragt hjemvendte gamle Dans, med Titel af Vals, i Norden mødte sig selv fra gamle Dage, kendte de ikke hinanden igen: Der skete dog intet fjendtlig Sammenstød, hver holdt sig blot til sine Krese. Og alt imens den nye bredte sig, hædredes den gamle med Titel af Landets eller den enkelte Egns «oprindelige Nationaldans». Under dette anseelige Navn staar den gamle endnu i sin Kraft i mange norske Dale. Medens den i Nørrejylland hos de egentlige Landboere i de sidste Aartier har begyndt stærkt at tabe sig, er det lykkedes den omkring Aar 1900 som Idræt og under Navn af «Folkedans» pludseligt at overrumple København.

«Polskdans», «Polonaise», «Polka», «Folkedans», betegne da fire Aarhundreders forskellige Syn paa, hvorledes den parvise Dans burde være og paastaas i «den gode Tid» at have været. De har alle Navn eller Udspring fra Polen, men er dog i sig selv vidt forskellige. Forsaavidt de nu til Dags trives Side om Side, kunde dette forvirre Blikket. Men ingen kan dog være i Tvivl om, hvilken af dem det var, der i det 16de Aarhundrede med ét satte Norden i saa vild en Bevægelse. Det er den, om hvilken en nulevende skriver fra Nørrejyllands sydvestlige Egne saaledes: «Ja, jeg mindes det for en tyve, tredive Aar siden, hvilken Lystighed! Polskdansen gik, nej, gik forslaar slet ikke, den snurrede, larmede, hvirvlede, suste hen over Gulvet, først til den ene Side et vældigt Stamp i Gulvet, et Huj, et Slag i Bjælken, saa Støvet dryssede ned, saa til den anden Side, rundt, saa Kvindernes Skørter stod ud som en Fane, og man kunde ikke følge Føddernes raske Trin paa Gulvet; et nyt Stamp, en ny Hujen, et nyt dundrende Slag i Bjælken, Par fulgte paa Par, Dans paa Dans, indtil Musikanterne ikke længere kunde holde ud. De havde dengang endnu hverken lært «æ Polka» eller

«æ Masjok» saa lidt som at danse Wienervals til Marseillaisen. Kvinderne lagde deres Hænder paa Meddansernes Skuldre, og Karlene tog dem med begge Hænder om Livet, alt efter den gamle Skik. Hver af Mændene havde sin Polsk, og Danseren traadte først frem og opgav et Vers eller Rim, der var ligesom Tekst til Dansen».[1]

Det er under lignende Former, blot om muligt endnu voldsommere og endnu vildere, at vi maa tænke os den adelige Dans i Norden i Slutningen af det 16de Aarhundrede, den Dans, hvorunder Jomfru Ellen fra Broholm, Jomfru Gertrud Kaas, Fru Mette Morten Krabbes o. s. v. segnede om døende af Udmattelse. Dens Højdepunkt faldt sammen med hele den løsslupne Bryllupslystighed, hin ellevilde Jubel til danske Toner, under Frederik den Andens sidste Dage og Christian den Fjerdes første Regeringstid, der fik saa brat og mørk en Afslutning. Thi i henved fyrretyve Aar øsede det derpaa ned over Danmark med Modgang og Ulykker. I fire Krige sattes Landet helt under Vand ved fjendtlige Indfald og Udplyndringer. Da det endelig atter dagedes, flød Enevældens Ark enligt paa Vandene. Landets gamle Adel var druknet, Folkevisetonen og selve den danske Tonart tildels med den. Folk som Sprog maatte begynde forfra, kejtet lære fremmede Trin til udenlandsk Musik.

Det vilde selvfølgelig være meningsløst at gøre den gamle Polskdans eller overhovedet noget enkelt Udtryk for Datidens Liv ansvarligt for alle de Ulykker, der ramte Danmark i det 17de Aarhundrede. Den var kun et lille Led med i de mange Udslag af Ubændighed, der under Renæssancen bragte det danske Folk til, som de øvrige, at rejse sig paa Bagbenene; her som hist krævedes der blodige Sporer og vældige Piskeslag til for at bringe Gangeren, som havde følt sin Kraft, i rolig Fremadskriden. Men hin Dans egner sig godt til i det smaa at give et Indtryk af Renæssancens Bevægelse i det store. Ligesom denne var den nemlig en til Danmark udefra bragt Paavirkning, der i et modtageligt Øjeblik vakte Folket til Bevidsthed og paa sit enkelte Omraade paa engang æggede, øgede men ogsaa misbrugte Folkets Kraft. Thi der kan ikke være nogen Tvivl om, at den ved sit Komme satte nyt Liv i den nordiske forhen ofte tunge og træge Maade at bevæge sig paa. Idet den villigt gik ind paa Folkevisens Tone, gød den, som vi har set, ny Kraft i denne

og hjalp idetmindste med til at fremkalde, ved ogsaa her at hævde den enkeltes Frihed og Ret, et Sommerliv i Omkvæd, tildigtede Vers og nye Sange, der betegner den lyriske Folkevises højeste Blomstring.

Men næppe var henimod det 16de Aarhundredes Slutning den polske Dans helt godkendt, førend den udartede og ved sin Vildskab tilintetgjorde sit eget Værk. Den ikke blot tog Vejret fra og fortrængte den gammeldags «Rej» og dens Aflæggere, men sled de altfor sendrægtige Omkvæd op og overdøvede helt de gamle Folkeviser. En saa rasende Fordanser kunde ikke være Forsanger tillige; Dans og Sang skiltes efterhaanden ganske ad, thi til vild Dans passede kun vild Musik; fra nu af blev Folkesangen hjemløs ved Adelsfest.

Ogsaa paa et andet Omraade gentog denne Polskdansens dobbelte Virkning sig, og viste sig her maaske endnu mere fremdrivende og endnu mere undergravende. Det var i Omgangsforholdet mellem de to Køn. Hvilket Fremskridt i Frihed betegnede det ikke, da Dansens evige Kæder begyndte at opløses, og Parret fik Lov til at bevæge sig selvstændigt og det ikke blot Haand i Haand ved hinandens Side, men Ansigt imod Ansigt, hvorved aabnedes Mulighed for et inderligere Forhold og Samtale i Løn. Men som sædvanligt overdrev Polskdansen ogsaa her og sprængte, hvad den selv havde skabt. Det synes, som det allerede fra Polen har været Skik, at Herren efter Dansen var berettiget til at kysse sin Dame. Vist er det i hvert Fald, at dette blev Skik overalt, hvor Polskdansen trængte frem. Men herved blev den hele Dans draget ned i en Kres, hvor den i hvert Fald havde Vanskelighed ved at holde sig paa Højde af almindelig Sømmelighed.

At Sligt ikke desto mindre lod sig gøre, viste Forholdene f. Eks. i England. Her blev det Skik blandt de fornemmere, at Herren ikke straks uden videre maatte kysse sin Dame, men først ved en Aandrighed og med Ordspil skulde godtgøre sin Adkomst hertil, medens Damen naturligvis skulde søge at modbevise ham. Ordstriden blev Hovedsagen, Kysset det forsvindende. Det er over disse hjemlige Forhold med deres underlige Blanding af Plumphed og Forfinethed, at Shakespeare har formet det bekendte Optrin i «Romeo og Julie», hvor disse første Gang mødes paa Maskeballet og efter Dansen kysse hinanden for alles Øjne uden at vække Anstød. Forholdene er engelske, den til-

sigtede Stedfarve italiensk, men den uforlignelige Finhed og Ynde Shakespeares egen.

Romeo.

Har jeg for dristigt rørt en Helligdom
Med syndig Haand, saa vil jeg gerne bøde;
Min Læbe kommer som en Pilgrim from
For med et Kys at slette ud min Brøde.

Julie.

Hvorfor vil Eders Haand I Uret gøre?
Den hilste sømmeligt, i Fromheds Aand;
En Pilgrims Haand tør vel en Helgens røre;
En hellig Vandrers Kys er: Haand i Haand.

Romeo.

Mon da en Helgen ingen Læber fik
Saa vel som Pilegrimmen?

Julie.

Jo til Bøn.

Romeo

Lad Læberne da følge Haandens Skik:
De bede; nægt ej deres Tro sin Løn!

Julie.

En Helgen plejer ej at røre sig,
Om end han giver, naar man beder smukt.

Romeo.

Du skønne Helgen, rør ej heller Dig,
Imens jeg tager mine Bønners Frugt.
(kysser hende.)
Saa svandt min Synd fra mine Læber hen!

Julie.

Paa mine Læber maa den altsaa være.

Romeo.

Min Synd? o søde Bod! giv mig igen
Min Synd!

Julie

I kysser efter Kunstens Lære.

Julies Amme.
Min Frøken! Eders Moder spørger om Jer.

Romeo.
Og hvem er hendes Moder?

Ammen.
Ej min Herre!
Det er jo vores Frue her i Huset o. s. v.[1]

I Skandinavien derimod savnede man Sans og Forudsætninger for hele denne elegante Spidsfindighed; man lod «Kunstens Lære» ligge og optraadte blot praktisk. Men herved gled uvilkaarligt Tonen ved den nye Dans ned i et Lavmaal, svarende til en tidligere kendt, der ligeledes endte med Kys, den noget tvivlsomme Dans: «Bederdansen». Hvad enten dette Navn kom af at bede i Betydningen af at jage, eller vel snarere af at bede i Betydningen: betle, vist er det, at Dansen selv, naar den ikke legedes mellem nærbekendte, men som den oftere omtales i Folkevisen: mellem fremmede, i det frie, en Sommernat, kun nød daarligt Ry for sine Sæder.[2] Det var saaledes en højst uheldig Forbindelse for Polskdansen at indgaa. Et Minde om Sammenblandingen er vistnok Udtrykket «at gaa polsk Tiggergang». Hos Samfundets øvre Lag tabte den Skik sig at kysse sin Dame efter Dansen, da ved Midten af det 17de Aarhundrede fransk Mode gjorde sig gældende. I enkelte Egne af Holsten holdt den sig længe efter.[3] Hos Nordens Landalmue ændredes i Aarhundredernes Løb Kysset bag efter Dansen til den trægere Form for mandligt Kærtegn, der syntes mere passende i manges Nærværelse: at Danseren, naar Dansen var omme, skulde sidde med sin Dame paa Skødet.

Men Polskdansen i det 16de Aarhundrede førte videre endnu. Var det maaske en Skik medbragt fra Polen? Eller var det «Bederdansen», der her igen var paa Spil? Denne legedes jo i Tyskland til en Sang, der ogsaa var godt kendt i Danmark, om en Betler, der tiggede hos en «karrig Nidding» og endte med at sove hos dennes Hustru.[4] Eller var det hele blot en Opfriskning af den nordiske Skik «at ligge paa Tro og Love»? Vi véd det ikke. Men vist er det, at efterhaanden blev det Brug, at Parrene efter sidste Dans lagde sig til Hvile, hver paa sin, eller flere paa samme Seng.

For ikke helt at misforstaa dette, maa man mindes Datids Forhold. Sligt var ikke i og for sig stødende. Begge Parter forbleve jo fuldt paaklædte; flere vare tilstede; en Seng svarede efter Datids Begreber til en magelig Siddeplads, en Sofa, efter vore; og sligt Samvær var anset for fuldt tilladeligt mellem unge, hvis Hjerter droges mod hinanden. Men dog fik netop den nye Skik et ikke ufortjent Skær af det upassende. Flere Grunde virkede her sammen. For det første var blandt Adelen den engang godkendte Skik «at ligge paa Tro og Love» nu vistnok paa Grund af Misbrug ved at aftage. Naar den da alligevel fornyedes som blot Afslutning paa en Dans, blev den endnu friere, idet den ikke som forhen blot fandt Sted mellem velbekendte, men nu kunde anvendes mellem vildt fremmede, der her mødtes for første Gang. Og Bevidstheden om det stødende var vaagnet, thi «Bederdansen» mælte jo ganske frit og netop med et polisk Smil om, at dette her ikke var et Forhold paa «Tro og Love», men som imellem Ægtefæller. Var end Datiden nok saa vant til at nævne alt ved sit rette Navn og kun at sætte Grænsen dèr, hvor den virkelig var, saa laa dog heri en saa grovkornet Antydning, at Forholdet maatte forekomme Datiden i det mindste tvetydigt.

Som sædvanligt savne vi Midler til sikkert at tidfæste Skikken; den er vel som alt Sligt trængt igennem lidt efter lidt. Vi eje dog den ret gode Oplysning, at den Aar 1573 var vel kendt i Nordtyskland. En schlesisk Ridder, der trods sin Hjemstavns Nærhed ved Polen ikke kendte den, kom i dette Aar op til Nordtyskland og saa her for første Gang denne mærkelige Selskabsform. Vi har allerede éngang i anden Forbindelse anført hans Ord, men gentager dem her til Belysning af, hvorledes en Dans ved Hoffest sluttedes: «Vi var rigtignok alle trætte og havde heller sovet end danset. Men da Fruentimret var smukt, saa brugte baade hans fyrstelige Naade og vi Junkere os pligtskyldigst. Sluttelig blive Herrerne drukne og forsvinde, mit Selskab ligervis . . . . . Tilsidst var der ikke flere tilbage i Stuen hos mig end to Jomfruer og en Junker, hvilken begyndte en Dans. Jeg dansede efter. Det varede imidlertid ikke længe, førend min gode Ven trak sig med Jomfruen ind i det Kammer, som var ved Siden af Stuen. Jeg efter ham. Da vi nu kommer ind i Kamret, ligger der to Junkere med deres Jomfruer i Sengen. Han, der har Fordansen for mig, faldt ogsaa med Jomfruen i en Seng. Jeg spurgte den Jomfru, med hvem jeg dansede,

hvad vi skulde gøre. Hun svarede mig saa paa Mecklenborgsk, at jeg skulde ogsaa lægge mig i Seng hos hende, hvad jeg ikke lod mig bede længe om, men lagde mig med Kappe og Klæder paa, Jomfruen ligervis, og taltes vi saa ved til den lyse Dag, dog i al Tugt og Ære ...... Sligt kalde de, «at ligge sammen paa Tro og Love». Men jeg agter mig ikke mere ind paa den Slags Samleje, thi Tro og Love kunde let blive til en Skelm. Derom hedder det: Tag dig iagt! min Hest den sparker.»[1]

Naar Skikken saaledes paa denne Tid var naaet til smaatyske Hoffer i Nordtyskland, kan der vel næppe være Tvivl om, at den paa samme Tid har været kendt i Danmark, der jo søværts laa Polen nærmere, og hvis Dronning var fra Mecklenborg. Herhjemme synes der imidlertid fra første Færd at have hersket Mistillid til det nye Forhold. Rent sprogligt viser dette sig i, at medens det at ligge paa «Tro og Love» aldrig har tabt sin ærlige Klang og faaet tvivlsom Betydning, saa har Betegnelsen for det nye Samvær ikke engang opnaaet nogensinde at faa hæderlig Klang. Og dog kunde saa meget have opfordret hertil. Det var nyt men uskyldigt under Polskdansens March uafbrudt at veksle Dame; det, var nyt men uskyldigt, at Parret under den egentlige Dans vendte Ansigt mod Ansigt og holdt hinanden paa en tidligere ukendt Maade; det var nyt og kunde være uskyldigt, naar de bag efter laa sammen paa Tro og Love. Men Betegnelsen for alle disse tre Forhold tog straks Sigte paa det sidste i aller værste Forstand. At være «givne sammen (gifte) paa Polsk» har aldrig lydt godt.

Og den senere praktiske Udlægning, som Nordens Landalmue har givet af Polskdansens Efterspil, har ikke skullet bidrage til at forbedre Omdømmet. Medens Efterklangen af Adelens «Liggen paa Tro og Love» — «Nattefrieri», «Fenstren» og hvad alle de forskellige Udløbere kaldtes — i mange Egne kan fremvise Følger af virkelig sædeligt Værd, saa har Nattefesternes hævdvundne Slutning: den efter sidste Dans parvise Forsvinden ud i Mark og Skov, i ingen Egn haft noget godt Lov paa sig.

10.

Endelig var Øjeblikket kommet, da Brudeparret for Alvor skulde ledes til Senge. Omkring Aar 1600 skete dette vistnok henved Midnat, i den følgende Tid blev Tidspunktet sat tidligere, i det mindste i Forordningerne. Aar 1624 bestemte saaledes Christian den Fjerde: «Bruden skal bortledes om Sommeren, naar Klokken er ti, og om Vinteren, naar Klokken er otte om Aftenen; og da skulle Spillemændene være forpligtede i det seneste sig hjem og fra Brylluppet at forføje under deres 40 Marks Bøder til Os og Byen».[1] Skønt samme Forordning gentoges Aar 1643,[2] kan man dog roligt slutte, at Spillemændene ikke begav sig saa tidligt hjem.

Tegnet til Opbrud gaves baade i Tyskland og i Norden ved, at der «bankedes op». I en Forordning af 1570 fra Stralsund hedder det: Hvad enten Bryllup staar i privat eller offentligt Hus, skal ved Midnat en dertil forordnet Mand banke med Stok paa Døren og sige: Klokken har slaget tolv.[3] Endnu omkring Aar 1700 var det Skik i Bergens Stift, at Køgemesteren bankede tre Gange, med et lidet Mellemrum mellem hver, og sagde: «Giv Lyd, I gode Venner! I skal straks komme til Jer Snak og Tale igen. Det være Eder vitterligt, jeg kræver Bruden til Senge første Gang (anden Gang, tredie Gang)».[4] Paa Færøerne i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede gav han tre Gange med en halv Times Mellemrum et Slag pas Bjælken, idet han sagde: Nu manes Bruden første Gang, anden Gang o. s. v. til Sengs.[5]

Atter tændtes Brudeblussene for at skærme Bruden undervejs mod de onde Magter. I mangt et Tilfælde var denne Forholdsregel nu meningsløs, idet Brudekamret laa i Flugt eller dog under Tag med den Stue, man forlod. Men i tidligere Dage, før Skorstenenes Tid, da hver Stue med sit Røghul i Taget havde udgjort et Hus for sig, og en velbygget Gaard derfor en hel Flok Huse, dengang var det vel nødvendigt at tænde Blus, naar Bruden

skulde føres over det mørke Gaardsrum til Senge. Det er disse Forhold, hvorom man mindes ved Folkevisens staaende Udtryk:

Sildig om Aftenen, Duggen drev paa,
Den unge Brud skulde til Senge gaa.

De tændte op de høje Blus,
Saa fulgte de Bruden til Brudehus.

Eller:

De fulgte Bruden i Brudehus,
For ginge de Riddere, de bare de Blus.[1]

Det var selvfølgelig baade beskæmmende og farligt for Bruden, naar Blussene sluktes undervejs.

Saa fulgte de den unge Brud
Hen til det Brudehus.
Frem gik Hr. Svend Dyring,
Han slukte de høje Ljus.

Det svared Brudens Moder,
For hun var hastig og gram:
«Hvo slukte ud de Brudeblus?
«Herre Gud give ham Skam![2]»

I det 16de Aarhundrede var disse Forhold forsaavidt ændrede, som «Brudehus» i gammeldags Forstand ikke længer fandtes, men var afløst af et «Brudekammer», medens Ordet «Brudehus» nu i Reglen brugtes som Betegnelse for hele den Bygning, hvor Brylluppet holdtes.[3] Men selve Skikken med Brudeblus brugtes endnu. Niels Hemmingsen siger f. Eks. om Brudefolk: «De følges ind med Blus udi deres Brudekammer, der følger dem Mænd og Kvinder, Svende og Jomfruer».[4] Aar 1636 beskreves endnu i god Tro Sengeledningen ved Tobias' Bryllup saaledes:

Raguel (Svigerfaderen):

Gotschalk! Du skal de Blus optænde
Og komme dem til klarligen at brænde,
Thi Tobias skal nu gaa til Senge.
Du vær' afsted! og tøv ikke længe!

Gotschalk:

Herre, det skal nu snarligen skee,
Her maa I nu Dortislene [ɔ: Faklerne] see.

Raguel:

Tobias! nu skal Du gaa til Senge!
Du kom nu med! — Bærer Blus I Drenge![1]

Intet Under da, at man Aar 1653 ligeledes vidste god Besked om, hvorledes det var gaaet til ved Jakobs Bryllup med Lea og Rachel:

Det Maaltid er nu gjort og Gæsterne borttræde.
Den unge Brud man vil til Brudehuset lede.
Man efter gammel Vis og tænder Blussen' an.
. . . .
Man leder Bruden saa igennem mange Stuer,
Den ene hende her, den anden dèr beskuer.[2]

Meningen med dette sidste Vers er heldigere udtrykt af en Digter hundrede Aar efter:

Man leder hende om igennem mange Kroge,
Igennem mangen Sal, igennem mangen Laage;
Og dermed stjæles hun af Brudeskaren ud,
Og Lea føres frem i hendes Sted som Brud.[3]

Paa Bornholm omtales Brudeblus i Slutningen af det 17de Aarhundrede: «Parret følges til Senge med Blus».[4] Da senere Christian den Sjette Aar 1721 i Sachsen formæledes med Sophia Magdalena, fulgte det samlede Selskab med Lys i Hænderne Parret til Brudekamret.[5] Længst i Norden synes Skikken at have holdt sig i Blekinge, hvor det endnu ned mod det 19de Aarhundrede var Brug, at Gæsterne under Sang og hver med sit Lys i Haanden, hvilket kaldtes «Brudeblus», fulgte nygifte til Sengs. Med disse Blus sved man Parrets Navn i Loftet, og naar man havde forladt Brudekamret, skulde Lysene slukkes og danses i Stykker. I dette sidste Træk er uden Tvivl Spor af den allerældste, hedenske Skik: Blusset maatte, naar det havde skærmet Bruden, ikke mere bruges, men skulde under Jubel tilintetgøres; — den samme Skik, der, da Romerkirken havde faaet Haand med i Bryllupsfestlighederne og bevæget Parret til at komme næste Dag med Blus til Kirken for dèr rigtigt at vies, saa nødigt indlod sig paa at

ofre Lysene til Alterlys, men foretrak at lade dem sønderrive udenfor Kirken og Blusholderne brydes om de brogede Baand, der havde smykket dem.

Ifølge Folkeviserne gik Brudgommen ikke straks med, men Bruden bragtes først til Senge. Derefter kom Brudgommen, om hvem det stadige Udtryk er: «Han dvælte ikke møgit længe». Det var dog dette korte Mellemrum, der spillede saa stor en Rolle i somme Viser. Det var i dette, at f. Eks. stolt Adeluds, der vidste sig ikke Mø, fik anbragt sin Terne istedetfor sig i Brudesengen.

Det var silde om Aften,
Der de fulgte Bruden til Senge.
Stolt Adeluds og hendes Mø
De gjorde deres Tale saa længe.

«Hør Du Elline lille!
Vil Du være Brud for mig,
Alle de Dage jeg leve maa,
Fuldt vel skal jeg lønne Dig.»

Det svared' Elline lille,
Hun svared' sin Frue med Ære:
«Gerne vil jeg det gøre,
Hvad Eder til Vilje kan være.»

Silde om den Aften,
Da skikked' de det saa,
Elline hun ganger til Brudehus
Og stolten Adeluds ganger derfra.[1]

Det var samme Mellemrum, som Hr. Lovmand — Jomfru Ingers egentlige Fæstemand, der først kom til Brylluppet i yderste Øjeblik — benyttede saa vel:

Hr. Lovmand han kom dog intet før,
Før Blussene brændte ved Brudehusdør.

Hr. Lovmand satte sig i Brudeseng brat:
«I sige Hr. Thor saa mangen god Nat.

«I sige Hr. Thor saa mangen god Nat,
«Jeg sover hos hans Brud i Nat.

«Jeg sover hos hans unge Brud,
«Og giver hannem min Søster prud.

«Syv Tønder Mjød og otte Amer Most.
«Dem giver jeg hannem for Bryllupskost.»

Der kom Bud for Hr. Thor og ind,
«Nu sover Hr. Lovmand hos Bruden Din.»[1]
o. s. v.

Et virksomt Middel til at dække alle slige Uregelmæssigheder var at slukke Brudeblussene. Dette siges ogsaa udtrykkeligt at være sket, da Carl Høfding sprang i Brudgommens Sted:

De fulgte Bruden til Brudeseng,
Dronningen fulgte hende selv derhen.

Carl Høfding han i Brudeseng sprang,
Han slukte ud Lyset med højre Hand.

Det mælte Dronningen, og hun blev vred:
«Hvo slukker Lys, man skal ved see?

«Hvo er Nidding i Brudehus,
«Som slukte for den unge Brud Blus?»

— «Jeg er ej Nidding, jeg vil have den Mø,
Jeg hedder Carl Høfding til Ravnsø.»[2] o. s. v.

Stundom kunde dog — efter Folkeviserne — ogsaa Lysene brænde for længe, naar nemlig Brudgommen tøvede med at komme. I saa Fald var der efter folkelige Begreber noget retfærdigt i, at en anden skred ind.

Løfted de den unge Brud
Udi den Brudeseng.
Hun sad der vel i Timer tre,
Ikke kom Brudgommen end.

De Præster stode for Brudeseng
Og sjunge som bedst kunde være:
«Hvo skal sove hos Bruden i Nat,
«Mens Brudgom er ej here?»

Frem gik Nilaus Benditsøn,
Skød af de sølvspændte Sko,
«Jeg vil sove hos Bruden i Nat,
«Jeg giver hende min Tro.»[3]

Med virkeligt Lune er Ekstra-Brudgommens Færd skildret i Visen om Hr. Jon, der kom Hr. Lave i Forkøbet:

Førte de Bruden til Brudeseng.
De glemte at løse hendes Snørelænk.
— «Jeg vil løse», sagde Jon.

Hr. Jon han lukte den Dør saa brat.
«I sige Hr. Lave fra mig god Nat!»
— «Jeg ligger her», sagde Jon.

Der kom Bud for Hr. Lave ind:
Hr. Jon sover hos unge Brud din.
— «Det gør jeg». sagde Jon.

Hr. Lave han klapped paa Døren med Skind.
«Staa op, Hr. Jon! og lad os ind!»
— «Staa ude!» sagde Jon.

Han stødte paa Døren med Skjold og med Spiud.
«Staa op Hr. Jon og kom herud!»
— «Se om jeg gør!» sagde Jon o. s. v.[1]

Alt dette var dog kun Uregelmæssigheder, enten virkelige eller blot digteriske. Det sædvanlige Tog til Brudehus eller Brudekammer udmærkede sig baade i Middelalderen og i det 16de Aarhundrede ved andre, ejendommelige og fælles Træk.

Bruden førtes til Brudehus eller Brudekammer af sin Talsmand og under Ledsagelse af et talrigt Følge. Saa vidt man kan skimte stod hermed i Forbindelse, at det har været ansét for passende, at Bruden skulde vise sig uvillig til at gaa til Sengs, græde og gøre Modstand. Om Venderne melder en gammel Beretning, at de brugte at bringe Bruden i rette Stemning ved at prygle hende.[2] I Folkeviserne forekommer kun en sjælden Gang et Udtryk som dette:

Silde om Aftenen Duggen faldt paa,
Den unge Brud lysted at sove gaa.

Oftere omtales derimod, at hun gør Modstand, stærkest i Linjer som disse:

Saa drukke de Bryllup i Dage fem,
Ikke vilde Bruden til Sengs i dem.

Den sidste Dag ad Kvelde
Saa toge de Bruden med Vælde.

Selv om saa kraftig Modstand hvergang forklares af særlige Grunde, saa var det dog, som vi straks skal sé, staaende Skik, at det sidste Skridt, Bestigningen af Sengen, kun skulde ske nødtvungent. Aar 1688 meddeler en dansk Præst endnu som sit almindelige Indtryk: «Bruden, besynderlig iblandt gemeen Mand, græder, naar hun følges til Sengs».[1]

Graaden overdøvedes dog af Følgets Sang. Alle Blusbærerne sang nemlig, og gik det ret festligt til, ledsagedes Optoget af et særligt Sangerkor. I Helsingør sattes Aar 1578 bestemt Takst for, naar Skoledrenge «Bruden følge med Sang til Brudehus».[2]

I den katolske Tid havde Sangen særligt drejet sig om Jomfru Maria, der engang ligesom Bruden var af Gud bleven bestemt til at føde, og hvis Velsignelse derfor nu nedbades over denne. Ikke faa danske Maria-Viser fra den katolske Tid er endnu bevarede, af hvilke nogle passer godt til at have været benyttede ved denne Lejlighed.[3] Naar Følget derpaa var samlet inde i Brudehuset, drak man, i Fortsættelse af de tidligere Skaaler eller «Minder» for Alfader, Kongen og Brudeparret o. s. v., et sidste Bæger: «Maria Minde». Derfor hed det i den gullandske Lov: «Efter Maria Minde da have hver Mand Hjemlov, og Øl bæres ikke længere ind».[4]

En af de hyppigst benyttede Sange hed: «Mariaskjold», hvorved vel sigtedes til, at man nedbad hendes Beskærmelse over Bruden. Det er maaske forvirrede Stumper af denne Sang, der har holdt sig hos Almuen, naar en gammel Tiggerkone i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede kunde synge for Biskop Pontoppidan:

En Jomfru ren oprunden er.
En Rose over alle Kvinder.
Hun er den væneste, i Verden er,
Hun kaldes Himlens Kejserinde.

Hendes Hals saa hvid som Hermelin,
Hendes Kinder saa roselig røde:
For hun var saadan en Jomfru fin,
Skulde hun vor Herre føde.[5]

Eller som den endnu synges paa Færøerne som Signevise:

Det var Jomfru Maria
Var gaaen efter Vejen frem.
Mødte hende Englen Gabriel,
Han hilsede hende ved Navn.
— Nu være Jesus vort Skjold i hver en Vaande!

«Vel stander I, Jomfru Maria,
«Saa smal som en Lillievaand!
«I skal føde det velsignede Barn,
«Lovet være den Helligaand!»
— Nu være Jesus vort Skjold i hver en Vaande!
o. s. v.[1]

Selve Omkvædet her er mærkeligt. Det er nemlig en tydelig Genklang af Omkvædet paa en Brudesang, som Peder Palladius har digtet. Herom hedder det i Hans Thomesens Psalmebog af 1569: «Dr. Petrus Palladius til Læseren: Derfore er denne mærkelige og trøstelige Christi Brudepsalme paa Rim udsæt, at ærlige Kvindfolk, Fruer og Jomfruer, Dannekvinder og gode Møer kunde bruge den til Gavns og til Guds Ære, at siunge Brude til Seng med, lige under de samme Noder, som den ugudelige Brudevise ved Navn Mariskiold blev sædvanligt sungen med, og hører hen til Helgens Paakald og er derfor aflagt, at Gud skal ikke mere deraf fortørnes». Herefter følger saa selve Visen, der i atten Vers priser Kristus som Brudgommen og Menigheden som hans Brud. Digterisk har Sangen intet Værd, den forekommer Nutiden med Grund baade bred og mat, men den betegner et velment Forsøg paa at finde en folkelig Tonart og skyr derfor ikke Billeder fra det virkelige Liv. Her blót et Par Vers til Prøve:

Dine Klæder de lugte af dyrebar Myrr',
En kongelig Sæd,
Alt naar du ganger af Høienloft neer,
Udi i din Herlighed.
— Saa vorde jo Jesus vort Skjold i hverinde Vaade!

Her danse de Jomfruer baade skønne og blide,
Og Salen er fuld.
Din Brud staar ved din højre Side,
Prydet med Perler og Guld.
— Saa vorde jo Jesus vort Skjold i hverinde Vaade!
o. s. v.[2]

Peder Palladius søgte altsaa at erstatte «Brudevisen» med en «Brudgomsvise» ved at forandre Emnet fra Jomfru Maria til Kristus. Men heraf synes at følge, at Omkvædet paa den katolske «Mariskiold» har lydt:

«Saa vorde Maria vort Skjold i hverinde Vaade!»

Det er da med dette Omkvæd og med et Indhold som hine bevarede Stumper af Maria-Sange, der endnu lever i Folkemunde:

En Jomfru ren oprunden er,
En Rose over alle Kvinder o. s. v.,

at vi maa tænke os Sangen paa Vejen til Brudehuset og om Brudesengen i den katolske Tid.

Hvor stor en Magt Maria-Viserne endnu flere Aartier efter Reformationens Indførelse stadigt øvede over Sindene, kan bedst sés af de mange Forsøg paa at tage dem i Lutherdommens Tjeneste ved, ligesom Peder Palladius her havde gjort med «Mariaskjold», «kristeligt at forvende dem Jesu Kristo til Lov». Flere saadanne overstrøgne Maria-Sange er bevarede til vore Dage, trods al lemlæstende Omarbejdelse stiger der endnu en egen frisk Duft alene fra de gamle Benævnelser, som man af Klogskabs Hensyn bibeholdt: «Maria bold»! «Jeg vil mig en Jomfru love», «Maria hun er en Jomfru ren» o. s. v.[1]

Det var da en meget vanskelig Sag for Peder Palladius og de andre at fortrænge dem fra Folkets Mund og Minde. Bedst som man mente at have indfanget en Melodi og tæmmet dens Ord, slap den løs paany. Hvad hjalp det saa, at Katolicismens Dage nu var omme, dens Glanstid som de Blade, der faldt ifjor. Som en Skovbrand fo'r Viserne igennem det visne Løv og slikkede med Flammerne op ad den unge lutherske Plantning. Her hjalp ikke Vand, nye Vers i Spandevis. Kun ét forslog, Øksehug eller dog i det mindste Bask af en haandfast Flok med lange Grene. Det er dette sidste Middel, som Bispen bistert tyer til i den alt tidligere omtalte Trusel: «Og imens vi tale om Pibere, da vil jeg vare dem ad om en ny Skjorte og en ny Hudstrøg, de skulle snart faa, om de ikke lade deres ugudelige Viser om Helgens Paakald og andet saadant udi Bryllup».[2]

«Maria-Viserne» var dog ikke de eneste «Brudesange», der i

den katolske Tid havde været brugte i Norden. Ogsaa almindelige Salmer benyttedes. Ærkebisp Olaus Magnus meddeler saaledes, at man i Sverig i den katolske Tid brugte at synge Salmen: Veni creator spiritus.[1] Efter Reformationens Indførelse blev sligt dobbelt nødvendigt. I den svenske Salmebog af 1548 og senere omtales da ogsaa flere Salmer, der var brugelige i Sverig ved denne Lejlighed.[2]

I Danmark og Norge anvendtes efter Reformationen omtrent de samme.[3] Fra Gudbrandsdalen hedder det endnu Aar 1785: «Naar Bruden er afklædt sin Stads, synges Salmen: «Hvo som vil salig udi Verden leve!» og senere de to sidste Vers af: «Som alle Ting har sin betimelig Tid».[4] Det var uden Tvivl lignende Salmer, hvortil der sigtedes, naar det om tyske Forhold hedder i Midten af det 16de Aarhundrede: «Man synger hende til med en kristelig Sang, hvorlunde hun skal forholde sig med Brudgommen og sove hos ham.»[5]

I Norden var der efter Reformationens Indførelse en ret livlig Opvækst paa denne særlige Salmedigtnings Omraade. Noget lignende var Tilfældet i Tyskland, hvorfra Paavirkningen udgik.[6] Vi har allerede sét Peder Palladius' Forsøg paa her at skabe noget nyt til Afløsning af det gamle. I Niels Hemmingsens Bog om Ægteskab (1572) meddeles tre aandelige Viser, hvoraf den første ligefrem angiver sig som «Brudesang». De to andre er hver paa sin Vis en Slags Maria-Viser, om end meget smagløse. Den ene, der kaldes «alle høviske Møers rette Hovedsmykke, prydet med seks ædle Stene», viser, med Jomfru Maria, Rebekka, Susanna, Rachel og flere som Eksempel, hvorledes en Kvinde bør være. Den anden hedder «Kvinde-List, -Lov og -Last, alleniste udaf den hellige Bibel» og viser, hvorledes en Kvinde ikke bør være, og hvad Manden derfor maa vogte sig for.

V. 15. Judith ved Bønner og sin deilige Skik
Holofernis Hoved i Sækken fik.
— Ja Mandens Kunst og Raad er vel behænd,
Nei, Kvindelist haver slet ingen End.

Michol lod David ad Lønvindue ned,
Lagde en Knub paa Sengen i hans Sted.
— Ja Mandens Kunst og Raad er vel behænd,
Nej, Kvindelist haver slet ingen End.

Batseba toede sin hvide Ben,
Førte David med sig i Synd og Meen.
— Ja Mandens Kunst og Raad er vel behænd,
Nei, Kvindelist haver slet ingen End.[1] o. s. v.

I en anden «Ægteskabs-Bog» forekommer en ny Anvisning paa, «hvorledes man kan siunge Brud og Brudgom til Sengs». Denne Vise gør paa en Nutids-Læser nærmest et pudsigt Indtryk ved den kejtede Maade, hvorpaa der tumles med de evige Omkvæd «i Tugt og Ære», «Gud dennem velsigne og formere»!

Der Adam sov og var allene,
— I Tugt og Ære
Skabte Gud en Kvinde af hans Bene
— I Tugt og Ære.
Gud dennem velsigne og formere!

Han sagde straks uden Argelist,
— I Tugt og Ære
Mit Kød og Ben saa er det vist,
— I Tugt og Ære.
Gud dennem velsigne og formere!

Han kaldte hende Mandinde behænde
— I Tugt og Ære
Baade deres Hjerter i Livet brænde
— I Tugt og Ære.
Gud dennem velsigne og formere!

I mange Vers slæbes paa denne Vis Omkvædene med gennem tykt og tyndt — Straffedommen over Adam lyder f. Eks. saaledes:

Gud sagde til Adam: Du skal Dit Brød,
— I Tugt og Ære
I dit Ansigts Sved æde til din Død,
— I Tugt og Ære.
Gud dennem velsigne og formere!

indtil endelig Slutningen lykkelig naas:

Gud give Eder baade en rolig Nat,
— I Tugt og Ære
Beder Gud om Naade, saa bliver det godt,
— I Tugt og Ære.
Gud dennem velsigne og formere![2]

Det tyske Forbillede for denne Brudesang forekommer alt 1584.[1] Sit sidste Skud har den hele Skik skudt paa Færøerne, hvor endnu i det 19de Aarhundrede Bruden ledes til Sengs under følgende Sang af Konerne:

I Kvinder! det er Eder sagt,
I skal jer Mænd adlyde,
Thi Manden haver Overmagt.
Han raade bør og byde.
Naar Manden æres, æres Gud,
Thi Gud gav den Befaling ud,
Saa bør man det adlyde.

Og derpaa danses Brudgommen til Brudekamret af Mændene under følgende Kvad:

I Dannemænd! Enhver for sig,
Som ejer Ægtemage,
Ser til, at I lemfældelig
Husholdnings-Aaget drage!
Seer til, hvordan I holde Hus,
At I med ingen Overfus
Jer smukke Kvinder plage.[2]

Naar i det 16de Aarhundrede Bruden var ledet ind i «Brudehuset» eller «Brudekamret», begyndte **Afklædningen**. Paa Tidens troskyldige Maade foregik denne i alles Nærværelse. At den var grundig fulgte af, at de fleste jo dengang endnu brugte at afføre sig alt, naar de gik til Sengs. Kun Samfundets Spidser havde lært at iføre sig en særlig Natdragt. Det er denne Forfinelse, hvortil der i en senere Tid sigtes, naar det Aar 1700 hedder om Arveprins Frederik af Cassels og Prinsesse Louise af Brandenburgs Bryllup: «Parret lagdes til Sengs i Gæsternes Nærværelse, efter at først hendes churfyrstelige Durchlautighed Churfyrstinden havde givet Bruden Natchemisen, og hans churfyrstelige Durchlautighed rakt Brudgommen Skjorten».[3] Endnu i det 19de Aarhundrede foregik Afklædningen i enkelte Egne af Skaane paa Fortidens ligefremme og grundige Maade: «Ved Midnatstid afklædtes Brud og Brudgom i hele Selskabets Nærværelse».[4] I andre Egne af samme Landskab lod man dog hver af Parret

beholde et sidste nødvendigt Klædningsstykke paa;[1] og i Telemarken i Norge var man alt naaet til kun at aftage deres Ydertøj.[2]

Afklædningen foretoges i Reglen af Brudepigerne og Brudesvendene, idet hine afklædte Bruden, disse Brudgommen. Det hørte sikkert til Sjældenhederne, at Bruderedersken afklædte Brudgommen, saaledes som for kort Tid siden endnu var Skik i Sillejord i Telemarken.[3] Allerede i Middelalderen synes man dog i de højere Samfundslag at have anvendt en Fremgangsmaade, der borttog det muligt anstødelige ved Afklædningsforestillingen, idet man nemlig satte Bruden i den Spærlagenskjulte Seng, medens de hjælpende Brudepiger slog Kres om hende:

Saa fulgte de den unge Brud
Til hendes Brudeseng.
Efter gaar Hr. Tidemand [en af Blusbærerne],
Han var i Sind saa kræng.

Det var danske Dronning,
Hun holdt sig Bruden saa nær.
Hun fulgte hende selv til Brudeseng,
For hun vilde gøre hende Ære.

Saa satte de Bruden i Brudeseng,
Saa nær de monne hende tjene.
Efter gaar bolde Hr. Nielaus [Brudgommen],
Ham fulgte baade Riddere og Svende.[4]

Netop hos de fornemste var det imidlertid Skik — i Tyskland, England, Frankrig og sikkert i Norden tillige — at Brudesvendene under Brudens Afklædning skulde se at faa aftaget hendes Strømpebaand. I Frankrig og England gjordes Forsøg herpaa allerede paa et tidligere Punkt. Fra Frankrig endnu i vore Dage berettes om, hvordan den ene Brudefører under Middagsmaaltidet kryber ind under Bordet for at bemægtige sig Byttet.[5] I England udførtes dette af Brudesvendene, lige idet de skulde til at følge Bruden til Sengs med Fakler. Her var det derfor Skik, hedder det i en gammel Beretning, at Bruden i Forvejen havde løst sine Strømpebaand og lod dem hænge ned for at lette og forkorte Eftersøgningen.[6] I Tyskland endelig var det fyrstelig og adelig Skik, at Brudgommen under selve Sengelægningen lod en af sine betroede Mænd — for Fyrsters Vedkommende i Reglen en Minister — aftage Brudens ene Strømpe-

baand.[1] Endnu Aar 1700 ved det ovenomtalte Frederik af Cassels og Louise af Brandenburgs Bryllup var saa meget af Skikken tilbage, at Bruden skænkede sit ene Strømpebaand til Landgreven, det andet til Kurfyrsten.[2] Om disse hedder det, at de hver især bar det som et Ærestegn og Kærlighedspant vundet om deres Kaarde. I England anbragte Brudesvendene det gerne paa Hatten, i Frankrig synes man at have skaaret det itu og fordelt Stumperne til mange.

Et fuldt saa vigtigt Stykke var Brudeparrets Sko. Om disse havde der efterhaanden samlet sig en forvirret Kres af Skikke, der kun delvis hørte hjemme i Norden og derfor ogsaa kun halvt forstodes, selv om de fuldtud iagttoges. De fleste Egne synes iøvrigt at have gaaet den naturlige Vej, at lægge særlig Vægt paa enkelte Led, saaledes at Fremgangsmaaden i forskellige Egne sjældent stemmede overens.

Saavidt man kan skønne, var den historiske Udvikling denne: Fra Jødeland var med Kristendommens Udbredelse den Skik bleven kendt, at Ejendoms-Overdragelse stadfæstedes ved, at den ene Part drog sin Sko af og rakte den til den anden. Særligt synes dette at have fundet Sted ved Brudens Overdragelse til Manden. Tydeligst er denne Skik omtalt i Ruths Bog, hvor det hedder: «Det var gammel Skik i Israel ved Indløsning og Overdrag, til at stadfæste enhver Handel med, at den ene drog sin Sko af og gav den anden den, og det var et Vidnesbyrd i Israel. Den nærmeste Slægtning sagde da til Boas: «Køb du saa selv Lodden og Forpligtelsen til at ægte Ruth», og dermed drog han sin Sko af».[3] I Mose Lov hedder det med Hentydning til samme Skik: «Dersom en Mand ikke har Lyst til at ægte sin afdøde Broders barnløse Hustru, skal hun gaa op paa Tinget til de ældste og sige til dem: Min Mands Broder undslaar sig for at oprejse sin Broder et Navn i Israel, han vil ikke ægte mig i sin Broders Navn. Saa skal de ældste i hans Stad kalde ham og tale med ham; men naar han staar og siger: jeg har ikke Lyst til at tage hende, skal hans Broderkone træde hen til ham for de ældstes Øjne, trække den ene Sko af hans Fod, spytte ham i Øjnene, vidne og sige: «Saaledes skal det gaa hver Mand, som ikke vil opbygge sin Broders Hus»; og i Israel skal hans Navn hedde Barfods Hus».[4]

Som det vil sés, knyttede der sig altsaa efter jødisk Opfattelse til Sko Begrebet om det retsligt afgørende. Hvad der

for en Nordbo hed: «de gav hinanden Haand paa det og det», maatte paa jødisk hedde: «de gav hinanden Sko paa det og det». Og ad samme Vej kom ganske naturligt Sko hos Jøderne til at betegne Mands Værdighed i det hele. Det var en særlig Haan mod Manden som retslig Person, naar Kvinden i ovennævnte Tilfælde, samtidigt med at hun spyttede ham i Øjnene, tillige afdrog hans Sko. Samme Opfattelse af Skoen som Tegn paa Mands Ære kommer til Orde i det gammeltestamentlige Udtryk: at være værdig at løse en andens Skotvinge. Alle stamme de fra Sydboens Opfattelse af Foden som Mands Styrke, den med Sko væbnede Fod som bedste Værge mod alt Slags Kryb. Derfra disse Udtryk, hvor en Nordbo naturligt vilde have hentet Billedet fra Haandens Vaaben: Det vil blive Dig haardt at stampe mod Brodden; eller Forbandelsen til Slangen: Du skal stinge ham i Hælen, men han skal søndertræde dit Hoved.

Alle disse Forestillinger og Udtryk førtes med Kristendommen vide om Lande, og selv om de truede med at visne uforstaaede hen, holdtes de dog i Live ved selve Biblen og fik i Gejstlighedens Mund det dunkles Vægt. I Norden, hvor Mandens Ære ikke sad under Fodsaalen men tværtimod paa Issen, i hans Hat, og hvor det netop var Krafttegn at træde barfodet i Sne, i Fos, paa Strandbred og Skibsdæk, naaede man aldrig vidt i Forstaaelsen. Alle Finhederne: at det at bytte Sko betød Overdragelse o. s. v. vedblev at staa for den nordiske Bevidsthed som mørk Tale og blot Hebraisk. Derimod kunde man nok være med til at trampe. Selv om Fodbeklædningens egentlige Brod sad i Sporen, og denne derfor af Nordboerne ansaas for Fodens Styrketegn, saa havde det dog sin Rigtighed med, at den, der kom underst, var den lille og ikke bedre stillet end en Snegl eller Regnorm under en Skosaal.

Da derfor den romerske Kirke i Middelalderen blandt saa meget andet hemmelighedsfuldt, der skulde skaffe den Magt over Ægtepagten, ogsaa indførte Parrets Bytning af Sko i Præstens Nærværelse førend Bestigningen af Ægtesengen, saa var man straks tilrede med en folkelig Fortolkning. Det betød naturligvis, at nu skulde det afgøres, hvem af de to, der skulde «komme under Tøffelen». Thi det var godt nok, hvad Præsten samtidigt forkyndte, at Manden var Kvindens Hoved. Enhver vidste jo meget vel, at Herredømmet i Ægteskabet var forskelligt delt,

og Præsten havde dog uden Tvivl en Finger med i Fordelingen, alt imens han læste de uforstaaelige, latinske Ord over Parrets Sko.

Ud fra denne Grundfortolkning om at komme under Tøffelen voksede saa et vildsomt Slyng af yderligere Forklaringer. Gjaldt det Manden om at sikre sig, saa var det bedste Middel jo at faa sin egen Sko sat op i Sengehimlen og Brudens gemt, gennemboret eller naglet til Væggen.

Men som Brudens Sko sad dèr til Spot og Spe med et Søm igennem sig fæstet til Væggen, betød den saa ikke noget helt andet, nemlig at nu maatte Bruden aldrig mere forlade sin Husbond, men skulde trofast blive ved Hjemmet?

Eller laa Vægten maaske ikke paa et ganske andet Punkt? Den brugte Brudesko, betød det ikke den ophørte Jomfruelighed? Istedetfor at Brudesvendene efter at have draget den af hendes Fod skulde nagle den til Væggen, faldt det da ikke langt naturligere, om de brugte den til at gække Brudepigerne med? «Den Vej skal I alle, hvo vil indløse den med sit Strømpebaand?»

Eller endelig, naar man huskede paa Lykkeskillingen i Brudens Sko, saa laa det nær at antage, at Skoen rummede hendes Fremtids Held. Kun en uskyldig Haand kunde plukke Frugten til hende. Det var da bedst, at et fattigt Barn drog Skoen af hende og selv beholdt Skillingen til Løn for, at han hidkaldte Himlens Velsignelse over hende og hendes Fremtid.

Som det vil ses, svajede Fortolkningerne af, hvad Brudeparrets Sko betød, frem og tilbage. Side om Side hermed trivedes de til Fortolkningerne svarende Skikke hele Nordevropa over i det 16de Aarhundrede. I England udtryktes Tøffel-Fortolkningen tydeligt nok ved, at Brudgommen skulde afdrage sin Sko og med Saalen berøre Brudens Hoved til Tegn paa, hvor underdanigt hun havde at tjene sin Husbond.[1] Om det saa var Luther selv, der jo maa have kendt den gammeltestamentlige Skik og vel ogsaa dens katolske Anvendelse, saa véd vi om ham, at han i det mindste for Spøg var med til den nymodens Udlægning. Om hans Optræden ved et Bryllup hedder det: «Doctor Martinus Luther var med ved Hans Luffts

Datters Bryllup. Efter Aftensbordet førte han Bruden til Senge og sagde til Brudgommen, at det var bedst, at han blev ved gammel Skik og Brug og var Herre i sit eget Hus, idetmindste saa længe Konen ikke var hjemme. Og til Tegn herpaa drog han Skoen af ham og lagde den op paa Sengehimlen, paa det at han maatte beholde Herskabet og Regimentet.»[1]

Ellers var det baade i Tyskland og i Norden særligt Brudens Sko, hvorom det drejede sig. Bestemte som de var til at afdrages af uvedkommende og vises frem, gik de hurtigt over til at være et blot Pragtstykke, der ikke egnede sig til Brug. I Tyskland vrimlede det i det 16de Aarhundrede af Forordninger mod de altfor kostbare Brudesko, «der for Tiden ikke er til Nytte, men kun til Stads».[2] Et ret pudsigt Indblik i herhen hørende Forhold giver et Par Breve fra 1598, skrevne af en Brud i Nürnberg til hendes Brudgom i Frankfurt. I det første hedder det ret fortrøstningsfuldt: «Skoene, som jeg maa have til Aftrækning, vil jeg med det første lade gøre paa det bedste, saa godt man kan her, skønt man her ikke bruger den Skik». Men i det næste er Haabet ude: «Jeg har ladet gøre Sko og har ladet Fru Nützelin se dem, men hun siger, de duer slet ikke og er ogsaa meget for store; de maa være ganske smaa, ellers vil man le mig ud». I sin Nød sender hun da Brudgommen to Dukater og beder ham lade en af sine Piger besørge dem. Saa følger en Anvisning paa, hvorledes de skal være: «ikke altfor kostbare, der behøves hverken Vaaben eller Navn derpaa, men de maa da heller ikke være for store eller lange».[3] Ganske naturligt udviklede der sig af slige Forhold baade i Norden og i Tyskland den Skik, at Brugommen forærede sin Brud dette Par Sko.[4]

Ud fra dette nogenlunde fælles straalede saa et Utal af Skikke og uklare Tydninger. I Reglen var det Brudesvendene, der paa Brudgommens Vegne, naar Bruden blev afklædt, drog Skoen af hende. I mange Egne var dermed deres Hverv omme, idet Brudgommens Herredømme nu antoges sikret. I Tyskland brugte man dog undertiden at sikre sig yderligere. Herom hedder det i en dansk Læsebog fra 1613: «I Tyskland har de sommesteds den Skik, at naar Bruden er sat i Senge til Brudgommen, skal en ung Person tage hendes Tøfler af og slaa dem til Væggen med et Søm, dermed at paaminde Bruden at blive i Huset og se det til Gode».[5]

Maaske var det dunkle Erindringer om den jødiske Op-

fattelse af Skoen som den pagtstiftende, eller maaske var det ad rent figurlig Vej, at man naaede til i Skoen at se et Sindbillede paa Jomfrueligheden. Den første Tankegang synes endnu svagt at kunne spores i Skikken, som den har holdt sig til vore Dage i Hessen. Her søge de gifte Koner allerede under Middagsbordet at faa trukket den højre Sko af Brudens Fod. Lykkes dette, maa hun straks tage Sæde ved de giftes Bord og iføre sig det hende af Brudgommen skænkede Par Sko.[1] I Norden derimod ligesom i Nordtyskland var den mere haandgribelige Forklaring raadende, og udtryktes lige saa haandgribeligt. Naar Bruden blev afklædt, søgte Brudesvendene at tage Skoene af hende. Ofte gjorde Brudepigerne Modstand, og en heftig Kamp kunde da udspinde sig om Brudens Ære. Muligt har Brudens mandlige Slægtninge stundom ogsaa taget Parti for hende, eller maaske har Brudepigerne været mandhaftige nok til at kunne klare sig. Vist er det, at i Norge var det endnu omkring Aar 1700 Skik i enkelte Egne, at Køgemesteren, naar han lyste Fred over Brylluppet, fandt sig beføjet til udtrykkeligt at bemærke: «Vi vil ikke vide af Rivning og Slidning om Brudeskoene».

Maatte Mandinderne end give tabt, var dog Sagen ikke hermed helt afgjort. Endnu kunde det lykkes at sejre ved List, naar de i Nattens Løb kunde enten faa snappet Bruden bort, eller, hvad der betegnende nok jævnstilles hermed, faa usét bortstjaalet Brudeskoene. Brudesvendene maatte derfor forvare Skoene vel. At ogsaa dette kan have været haard Tjeneste kunde muligt fremgaa af, hvad der i det 18de Aarhundrede meddeles fra Søndmøre: «Stjæles Skoene bort, eller og Bruden bortsnappes, ansés det for en stor Skam, som ofte har forvoldt Uvenskab og Slagsmaal».[2] Først naar Dagen brød frem, og Skoene fremdeles var i Brudesvendenes Værge, maatte Slaget ansés for tabt. Men hvis Ære det egentlig havde drejet sig om, kunde da ansés for tvivlsomt, idet Brudepigerne nu maatte give deres Strømpebaand i Løsepenge for Brudeskoene, det første Skridt til selv at blive afklædte som Brud. Det var tydeligt nok Giftermaalets det evige Drapa, der her var gengivet ved saa simpelt et Middel som et Par Sko. Og undslog Brudepigerne sig for at falde til Føje og løskøbe dem, traadte Ægteskabets krænkede Gudinde frem i Form af Bruden i et Par Slæber, med lydelig Klage over sine uduelige Brudepiger, der ikke vilde ofre deres Strømpebaand for at bringe

hende paa god Fod.[1] I Nordvesttyskland har nogenlunde tilsvarende Skikke holdt sig til vore Dage.[2]

En helt forskellig Tankegang laa endelig til Grund for Skikken i Thelemarken. Her brugtes endnu i det 18de Aarhundrede, at det skulde være en fattig Dreng, der under Brudens Afklædning aftog hendes Sko.[3]

Som det vil ses, har den gamle, jødiske Skik traadt dybe Spor i den nordiske Bevidsthed. Det oprindelige er langtfra endnu helt udvisket. Det kommer f. Eks. til Syne i de mange Maader, hvorpaa der hos de gotogermanske Folk ved Hjælp af Sko tages Varsel om den tilkommende Ægtemand; ligesom det er tilstede i den danske Overtro, at naar en Enkemand eller Enke gifter sig paany, bør vedkommende sikre sig mod første Prioritetshaver ved i Bryllupsnatten at lade sine Sko staa med Hælen mod Sengen; saa kan den afdøde ikke komme og sætte Splid mellem de nygifte.[4] Og fra Slægt til Slægt overleveres fremdeles det modtagne. Endnu lader man i Englands højeste Samfundslag det halvforstaaede gaa videre ved at kaste en gammel Sko efter det bortrejsende Brudepar.[5]

Naar Brudeparret endelig var afklædt, foregik Bestigningen af Brudesengen. Det kunde forekomme besynderligt, at den svenske Ærkebiskop Laurentius Paulinus Aar 1608 foreslog at trække dette Øjeblik lidt længere ud. Selv om man tænker sig Tiden nok saa troskyldig, skulde man dog antage, at alene Hensynet til Parrets mere end lette Klædedragt maatte gøre det ønskeligt snarest at faa dem dækket til. Ikke destomindre anbefalede Ærkebispen Brud og Brudgom efter Tobiæ og Saras Eksempel først at falde paa Knæ foran Brudesengen og bede inderligt til Gud om, at deres Ægteskab maatte vorde Gud til Ære, dem selv til Fromme og Glæde. Imidlertid skulde Præsten og hele den forsamlede Menighed synge en af disse Salmer: «Kom Helligaand», «Salig den Mand, som frygter Gud» eller «O Jesu Krist, som Manddom tog». Efter Salmesangen skulde Præsten læse over dem «den Kollekt, der staar i Haandbogen: Den almægtige Gud velsigne eders Legemer»! og saa først skulde Brud og Brudgom stige op i Sengen.[6]

Det besynderlige i hele denne foreslaaede Ordning falder dog noget bort, naar den sammenstilles med, hvad den var bestemt til at afløse. Fra gammel Tid af havde nemlig baade i Skandinavien og Tyskland Sengebestigningen antaget Former, der nok maatte kunne forekomme anstødelige. Tanken, der laa til Grund, var sømmelig og velment nok, men de Former, den iklædtes, var lovligt grovkornede.

Det, man vilde udtrykke, var Brudgommens Varme og Brudens Blufærdighed. For denne fælles Tanke havde der efterhaanden fæstnet sig to Rækker af Udtryksmaader, hvis Grænseskel ved det 16de Aarhundredes Begyndelse omtrent gik tværs over Sønderjylland.

Den skandinaviske Maade at betegne dette paa, var at Bruden først og kun modstræbende skulde bringes til Senge, med Magt maatte hun løftes op deri, og anbragt her vendte hun sig straks bort, med Ansigtet ind mod Væggen. Men næppe var hun tilsengs, førend Brudgommen skulde ile efter og i et vældigt Spring sætte op i den høje Brudeseng.

Det er hertil, der sigtes i Folkevisernes staaende Udtryk: «Saa satte de Bruden i Brudeseng», «Løfted de den unge Brud udi den Brudeseng». Og om Brudgommen: «han biede ikke læng'» «Han klapped hende ved hviden Kind, I vende Eder hid, allerkæreste min!» Endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede hedder det fra Færøerne om denne Brudens foreskrevne Optræden: Naar Brudgommen og hans Følge kommer ind, «forefindes Bruden i Sengen med Ansigtet bortvendt mod Væggen. Dette hører til som Tegn paa Blufærdighed.»[1]

For at godtgøre Brudgommens Iver var der stundom anbragt Vagt enten ved Døren til Brudehuset eller ved selve Brudesengen. Denne — i Reglen kvindelige — Vagts Modstand skulde han overvinde, og derpaa som sagt i et raskt Spring bestige Sengen. Dette Spring synes særligt i Sverig at have været Forestillingens Glanspunkt. I det 17de Aarhundrede beskriver en svensk Forfatter det saaledes: «Næppe har Brudgommen sat Foden indenfor Brudekamret, førend han med al Kraft gør et Tilløb, og idet Brudesvendene dels tager imod ham med Hænderne, dels skyder paa, sætter han med et Spring op i Brudesengen, saa at han pludselig under Gæsternes Skoggerlatter sidder ved Brudens Side.»[2] Det var da ikke uden Grund, at Ærkebisp Laurentius Paulinus holdt paa, at «dette uskikkelige Spring

op i Brudesengen burde aflægges». Hans Begrundelse har imidlertid en luthersk Tidsfarve, som uvilkaarligt bringer en senere Slægt til at smile. Springet betegnes som baade i og for sig «forargeligt og desuden farligt for gamle Folk».[1]

I Tyskland og op omtrent til Midten af Sønderjylland søgte man at udtrykke det samme — Brudgommens Varme og Brudens Blufærdighed — paa modsat Vis. Her var det Brudgommen, der utaalmodig først skulde bestige Lejet, og den modstræbende Brud som derefter skulde med Magt kastes op til ham. Det egentlige Fagudtryk herfor var: at «werpe» Bruden i Seng, hvilket Udtryk dog alt henimod det 16de Aarhundredes Midte synes at have tabt sin passende Klang.[2] Endnu Aar 1539 kunde det, om end maaske i Spøg, bruges overfor Kongen. I dette Aar meddelte nemlig Christian den Tredies tyske Kansler, Wolfgang von Uttenhof, sin Herre paa følgende Vis, at han agtede at lade sit Bryllup staa: Jeg er syg, har ondt i Maven og vil hjem, men saasnart mine Sager stille sig lidt bedre, «vil jeg lade et ungt Pigebarn werpe i Seng til mig».[3]

I al sin Ubetydelighed er det ret betegnende for den stigende holstenske Indflydelse i Danmark under Frederik den Første og under Grevens Fejde, at dette engang saa fremmede Udtryk nu fandt Indpas hos den danske Adel, og ventelig den dertil svarende Skik i Følge dermed. Aar 1537 skrev saaledes Hr. Mogens Bille fra Kolding til sin Svigerinde Fru Sophie Krummedige følgende Brev, der kunde misforstaas som kaade Ord af en ung Mand, der var rask paa det, hvis man ikke vidste, at samme Mogens Bille var dengang til Aars, religiøst bekymret, legemlig svag og særlig i denne Tid næppe oplagt til Spøg, da han kort forinden var bleven berøvet sit Len Koldinghus og samtidigt udstødt af Rigsraadet:

«. . . . Kære Søster! For Tidender at skrive Dig til, da maa Du vide, at Gud Almægtigste haver skikket det saa, at Helligtrekongers Aften da lod Erik Eriksen kaste sig min kære Morbroder-Datter Jomfru Margrethe Gyldenstjerne i Seng til sig, dennem baade til Lykke og Gode i den hellige Trefoldigheds Navn til sin Ægtehustru at have. Og udi de otte Dage derefter eller ved det trent [omtrent] lod min kære Morbroder-Søn Gabriel Gyldenstjerne kaste Fru Kirstine Hr. Holger Rosenkrands'es Efterleverske i Seng til sig i den hellige Trefoldigheds Navn, dennem baade til Lykke og Glæde og alle vores Venner.

Kære Søster! disse Tidender skriver jeg Dig til og beder jeg Dig, at Du vil give min kære Broder, Esge Bille, det til kende og for visse Tidender og udi Sandhed . . .»[1]

Denne saaledes sydfra indførte, nye Udtryksmaade blev dog ikke af lang Varighed i Danmark. Mod Syd var Skikken paa Veje til at erklæres for simpel, og den fandt derfor heller ikke i sit nye Hjem blivende Tilhold, hverken hos den danske eller hos den indvandrede, holstenske Adel. Selv paa tysk hed det i det 17de Aarhundrede om adelige Giftermaal i Danmark, at Bruden blev Brudgommen «tilført og ægteskabelig bilagt», «tilført og bisat» o. s. v.[2]

Hvor afdæmpet end Fremgangsmaaden ved Sengebestigningen muligt blev i Danmark i Slutningen af det 16de Aarhundrede, saa var det hele dog endnu en løjerlig Forestilling. Hvad enten Brudgommen sprang paa svensk eller Bruden blev «werpet» paa holstensk, maatte Befordringsmaaden erklæres for gammeldags, hvor rig paa sindbilledlig Skønhed den end monne være. Heraf fulgte dog ikke, at Ærkebiskop Laurentius Paulinus' Udvej, at lade Parret holde Rast paa Vejen, idet de paradisklædte knælede ved Sengen, var nogen afgørende Forbedring.

Vist var det, at naar Brudeparret først sad deroppe, sænkede i Dynehavet, var man over det værste, og den fornødne Andagt nu tilstede til, at den egentlige Gudstjeneste kunde begynde. Denne indledtes med en af de ovennævnte Salmer, som Præsten istemte og alle de tilstedeværende sang med. Under Sangen skulde Parret sidde med foldede Hænder og bede, men først dog have bragt noget i Orden, som kunde være vanskeligt nok for en uøvet Haand og ofte vist drog Tilskuernes Tanker mere end tilbørligt bort fra Salmesangen.

Sagen var, at de tvende vel vare iførte Uskyldighedens Klædebon, men dog ikke ganske, Bruden bar, selv om hun tidligere havde aflagt Brudekronen, nu atter denne. Og stundom, især i Sverige, var Brudgommen til Sengespringet prydet med Mandens Ærestegn, en Hat paa Hovedet.

Det, der nu foregik, var, at Husbonden aftog Brudens Hovedsmykke, og undertiden ogsaa hun hans Hat, hvorpaa

han paasatte hende en Konehue, medens hun til Gengæld, ofte ogsaa hvor han var mødt uden Hat, forsynede ham med Nathue. Det var denne Brudgommens Aftagen af Brudens Hovedguld, der undertiden i Folkeviserne brugtes som Betegnelse for det hele Bryllup:

Det var Torkild Trundesøn,
Han mælte et Ord med Ære:
«Hvem tog af det røde Guld»,
«Stolt Adeluds plejed at bære?»

Dertil svared den liden Smaadreng,
Og svared han Torkild saa:
«Det gjorde Hr. Stig Jonsøn,
«Han boede sønden under Aa».

Og derfor tænktes altid Bruden ved Brudesengen, eller lige efter at hun var sat i denne, med Brudekronen paa:

Saa vog han den unge Brud
For Sengen, der hun stod,
Det var hendes høje Guldkrone
Svømmed i hendes eget Blod.

Eller:

Saa satte de Bruden i Brudeseng,
Saa nær monne de hende tjene o. s. v.

Og derpaa:

Saa saare da græd den unge Brud,
Alt under sin Guldkrone rød:
«Det give Gud Fader i Himmerig,
«Jeg var i Vuggen død»![1]

I det 16de og 17de Aarhundrede bevaredes disse gamle Skikke. Det hedder saaledes fra Sverige: «Brudgommen tog Kronen af Bruden og satte den ved Fodenden».[2] Fra Danmark: «Straks efter at Du første Gang følges til Sengs med din Ægtemand, da sætter Manden et Hovedklæde eller en Linhat paa Dit Hoved . . .»[3] Og fra Norge:

I Koven var Sengen til Bruden beredt,
Brudgommen med hende de fulgte derned
Man saa dem stiltiendes bede.

Brudgommen tog Huen, sat Bruden den paa,
Forældrene, som og derhos monne staa,
Vemodig tog til at græde,
Udvisende dermed, at saadan en Stand
Medfører ej andet end taarefuld Vand,
Besværing med Kummer og Møje,
Begyndelsen sig vel med Glæde beteer,
Men Enden dog vist med Bedrøvelse skeer,
Naar Døden tillukker vort Øje.[1]

Endnu ned i det 19de Aarhundrede bevaredes den gamle Brug i enkelte Egne af Skaane. Det hedder herom: Naar Brud og Brudgom har taget Plads i Sengen, udstyrer de hinanden med «natmössa».[2] Det laa i Sagens Natur, at den «Konehue», der anvendtes ved denne Lejlighed, var afpasset til Forholdene: paa engang pragtfuld og dog beregnet til at ligge med. Den var derfor forskellig fra en Konehue til Brug om Dagen, ikke af Fløjl, men som den danske Forfatter, der ikke kendte det senere Ord «Natkappe», udtrykker det: «et Hovedklæde eller en Linhat», eller som det i Norge endnu i det 18de Aarhundrede betegnes «et hvidt Klæde».[3] Brudgommens Nathue var ogsaa pragtfuld. Det er muligt en saadan, der beskrives saaledes i et gammelt Regnskab: «En Nathue vævet med Sølv og Silke.»[4]

Under alt dette sang de tilstedeværende en Salme. Naar den var omme, traadte Præsten frem, læste en Bøn eller holdt en Formaningstale til Parret. Derpaa blev en ny Salme sungen, og Gudstjenesten var omme.

Den hele Skik var, som ovenomtalt, af katolsk Oprindelse og havde i sin Tid udgjort et Led med i den natlige Brudesengs-Vielse. Ifølge Bestemmelserne ved det engelske Hof omkring Aar 1500 skulde ved en Prinsesses Bryllup Brudesengs-Vielsen netop finde Sted, naar Parret sad afklædt i Sengen.[5]

Reformationens Indførelse i Norden forandrede intet væsentligt i denne Art Gudstjeneste. Mariasangene ændredes vel eller afløstes af andre Salmer, Bestænkningen med Vievand bortfaldt, og Brudesengs-Vielsen gik — hvad der dog hyppigt ogsaa havde fundet Sted under Katolicismen — over fra at være

en Vielse af selve Sengen til at blive en Velsignelse af de to i Sengen. Men iøvrigt var Indtrykket af Salmesangen og Præstens Virksomhed saa omtrent det samme som tidligere. Saaledes holdt Forholdet sig langt ind i det 17de Aarhundrede, da den gamle Skik begyndte at bortfalde i sædvanlig Rækkefølge, først i Danmark, saa i Sverige og derpaa i Norge. Om Tilstanden paa Sjælland siger Peder Syv Aar 1695: «At Præsterne sjunge for Brudesenge, skal endnu være Skik i Sverige, og var her i min Barndom sædvanligt paa Landet».[1] Aar 1675 siger en svensk Forfatter, at Skikken er ophørt hos den svenske Adel for en 30 Aar siden.[2] Aar 1693 paabødes det i hele Sverige, at Sengeledningen ved Præst under Salmesang og Bønner skulde foregaa ikke om Aftenen men «om Formiddagen straks efter Hjemkomsten fra Kirke».[3] I Gudbrandsdalen var det endnu Aar 1785 fast Regel, at naar Bruden om Aftenen var afklædt, skulde synges: «Hvo, som vil salig udi Verden leve», og naar hun havde faaet Konehuen paa: «Som alle Ting har sin betimelig Tid».[4]

Som saa ofte ellers har den gamle Skik bidt sig særligt fast i en Linje fra Skaane op i Mellemsverige. Endnu langt ind i det 19de Aarhundrede hedder det fra Skytts-Herred i Skaane: «Ved Midnatstide afklædtes Brud og Brudgom i hele Selskabets Nærværelse, og naar de var gaaede til Sengs, læste Præsten nogle Bønner over dem, hvorpaa Klokkeren og hele Forsamlingen istemte Salmen: «Kom Hellig Aand, Du Herre god!»[5] Intet Under da, at den gamle Fremgangsmaade endnu i det 19de Aarhundrede følges paa Yderkanterne, paa Færøerne saa vel som paa de gamle svenske Øer ved Rigabugten.[6]

At den hele Gudstjeneste i sine Velmagtsdage kan have været udført og fulgt med virkelig Andagt, kan der ikke være nogen Tvivl om. Vi har Vidnesbyrd herfor, ikke blot naar det hedder fra Nordlandene om Brudens Iførelse af Konehuen:

> Forældrene, som og derhos monne staa,
> Vemodelig tog til at græde;

men naar det i det 19de Aarhundrede berettes f. Eks. fra Færøerne: Medens Bruden forefindes i Sengen, afklædes Brudgommen under Salmen: Nu vel an vær frisk til Mode! «Derpaa blev alt stille, og nu oplæstes Søndags-Aftenbøn efter Kingos

Salmebog, hvori indflettedes nogle Ønsker om Brudeparrets tilkommende Held, som udpressede Taarer af nogle af de omkringstaaende Fruentimmers Øjne. Atter blev et Par Vers af en Aftensalme sjungne, og dermed endte denne Actus, som blev udført med megen Alvorlighed, ja, jeg tør endog sige med megen Andagt».[1]

Men Alvoren og Andagten var dog den hele Handlings allervanskeligste Punkt, paa engang en nødvendig Forudsætning og dog næsten ikke mulig at fremkalde hos ofte halvdrukne Gæster og midt under de utallige Løjer, der gik baade før og efter. Thi der hørte en ganske egen Form for barnlig Lydighed og Usammenhæng i Tankegang til, for i det ene Øjeblik under skraldende Latter at slaas om en Sko, «werpe» en afklædt Brud i Seng eller klaske paa en nøgen Brudgom, der med høj Hat paa sprang til Vejrs efter en Himmelseng, og saa i næste Øjeblik, naar han sad deroppe med Hatten, andægtigt græde over, at den under Salmesang ombyttedes med en Nathue, medens Præsten velsignede Parret til at vorde mangfoldige.

Vanskeligt havde det været i Katolicismens Dage, men endnu værre blev det efter Reformationen. Man havde nemlig, hvor varsomt man end ændrede den gamle Skik, tillige, som vi siden nærmere skulle se, vakt Bevidstheden paa dette Punkt og samtidigt rokket ved selve Grundpillerne for den gammeldags Andagt. Thi det havde i sin Tid kunnet stemme et let bevægeligt Sind, naar der midt under alskens tvetydige Løjer med ét lød Toner som fra en højere Verden, Lovsang til Jomfru Maria, Guds rene Brud. Sligt brød igennem som et Solblink, lysdøbte en kortvarig Trang til at forsage alt, mæt at døje Sult, og omsluttede en føje Stund Brud og Brudgom og kaade Gæster som i en renere Favn. Det er denne pludselige Kirkestemning, vel kendt af alle i Katolicismens Dage, der er gengivet — om end, som Emnet krævede det i forstærket Form — i en middelalderlig Vise «det tvungne Samtykke». Jomfruen havde ønsket at vie sit Liv til Guds Moders Ære, men Ridderen vandt hende ved Hjælp af Runer, og deres Bryllup stod. Dette beskrives paa den sædvanlige Maade:

Fulgte de den stolte Jomfru,
Fulgte hende til Brudeseng.
Det var rigen Ridder,
Han tøved heller ikke længe;

derpaa hedder det halvt i staaende Udtryk og halvt usædvanligt:

De løfted hende udi Brudeseng.
Tog af hende Guldkronen rød.
Hun bad saa inderlig Jesus,
Hun maatte en Jomfru dø;

men saa glider det hele næsten umærkeligt ad den vante Tonevej fra Brudeseng til Kirke, men videre og videre saa langt, at man ikke kan vende tilbage til Jorden igen:

De sad sammen i Brudeseng,
De hørte Himmerigs Klokker ringe.
De sad sammen en Stund,
De hørte Guds Engle over dennem sjunge.

De hørte Himmeriges Klokker gaa,
Guds Engle sang saa blide:
«Skynder Eder, stolten Jomfru!
«Her er ikke lang Tid at bie».

De slog over dennem Silke
Dertil den Sindal rød.
Der vidste ikke nogen af,
Førend hun laa hos hannem død.

«Nu haver jeg Dig saa længe gillet»,
«Det maa ikke bedre blive».
«Herre Gud Fader i Himmerig»,
«Gid vi maatte nu følges ad baade»!

Det var Ynk i Brudehus,
Ynk og halv større Kvide.
Det da var de Brudefolk,
Sad døde ved hverandres Side.[1]

Sligt var naturligvis heller ikke i Katolicismens Dage ægte Bryllupsstemning, men kun en af de Bestanddele, hvoraf denne var sammensat. Men nu havde Reformationen helt forjaget Jomfru Maria og klistret Skæg paa hendes Lovsange. Ord som «Batsaba toede sine hvide Ben, Førte David med sig i Synd og Men» o. s. v. kunde under Forhold som de givne ikke stemme til Andagt. De lød kun som Bytyrens dumpe Brum, en bibelsk Basstemme midt i det kaade Kor, som Præsten ledte ad Kirkesti med Ordene: «Vorder frugtbare og mangfoldige».

Disse forandrede Forhold gav sig til Kende paa mange Maader. Ikke uden Grund maatte Ærkebisp Laurentius Paulinus Aar 1608 gøre Præstens Tale i Brudekamret afhængig af, hvad Tone der herskede derinde. «Det er nyttigt, at Præsten gør en kort Formaning til dem, som sidder i Brudesengen, saafremt han fornemmer, at der er skickelighet på färde, og at han haver Lyd».[1] Og Niels Hemmingsen havde utvivlsomt Ret i, at «de, som staa Brylluppet fore, burde tage Vare, at spodske Spillemænd eller andre med uhøvisk Tale ikke komme ind udi Brudekamret, men allereneste høviske Folk, som med kysker Snak, med alvorlig Bøn og aandelige Salmer prise Gud og dermed opvække Brud og Brudgom til større Gudfrygtighed og Alvorlighed».[2] Men de havde begge Uret i at søge den nye, uheldige Tone blot udvortes hos «hine utugtige og ublue Fejlere [Violinspillere] og Spillemænd, der pleje at føre utugtig, skændig og gækkelig Snak, besynderlig paa Landsbyer».[3] Grunden laa dybere, i de ændrede Kirkeforhold. Det, der savnedes i Koret derinde, var hin Mariatone, der nu var landflygtig, men ene havde været i Stand til for en Stund at stemme de kaade Sind til Andagt.

For en Stund kun, thi ogsaa tidligere havde den vakte Stemning blot været forbigaaende, bestemt til, efter Skikkene at dømme, at udviskes af nye Indtryk.

Naar Gudstjenesten nemlig var omme, begyndte en ny Art Forestilling, idet Parret fik sig en Hjertestyrkning, og Gæsterne fulgte Eksemplet, samtidigt med at de i ret forstaaelige Udtryk ønskede Held over Parret i Sengen.

I England kaldtes den Drik, som Brudeparret ved denne Lejlighed nød: «Sack-posset», af «Sack», paa Dansk: Sek = tør spansk Vin, og af «posset», der maaske betød: skørnet Mælk. Den tillavedes forskelligt efter Formues Vilkaar, snart som Æggeøl med kogende Mælk, snart som pisket Æg med Sherry og Mælk. Det var om denne Drik, at det blandt forfarne Kvinder hed: «Sek gør Manden lystig, og Sukker gør ham mild».[4]

I Tyskland holdt man paa, at Parret ved denne Lejlighed burde spise den frugtbareste Fugl, Hønen; og stegte Høns eller dog Marsipan i Form af Høns var sædvanlig Ret.[5] I Norden synes man ikke at have villet ensidigt fremhæve Maden paa Drikkens Bekostning eller omvendt. Om Maden siger Ærkebiskop Olaus Magnus, at det var særligt lækre Retter, der om-

bødes, baade til de to i Sengen og til Gæsterne.[1] Og Drikken beskriver en anden Forfatter som Vin med Honning, altsaa «Lutendrank», Brylluppets ypperste Drik. Idet den i fulde Bægre gik rundt blandt Gæsterne, steg Stemningen hurtigt, og det endte med, at det samlede Selskab begyndte at danse om Brudesengen. Dette Øjeblik angives som Toppunktet af Bryllupslystigheden, og denne fik en passende Afslutning, idet man enten i større Flokke eller enkeltvis traadte hen for Sengen og, helst med Sang og paa Vers, ønskede Parret god Lykke.[2]

Tonen i disse Lykønskninger var paa Forhaand given. Selv om det, som i Ditmarsken, var den ældste Skaffer, der førte Ordet og lyste Velsignelsen over de nygifte, endte hans Tale med Ønsket om, at de maatte være betænkte paa at faa saa mange Sønner, som Kirkestigen havde Trin, og en tilsvarende Guds-Velsignelse af Døtre.[3] Det var vist et af de mest sømmelige Vers, som en svensk Forfatter anfører som det almindelige Slutningsvers:

«Sluk Lyset i Kronen!
Tag Bruden i Favn!»[4]

En Skik som hele denne Følgen ind i Brudekamret skulde man antage havde løbet Linen ud, naar den var naaet til saadanne Yderligheder. Den maatte anses for at være i alle Henseender moden til at afskaffes, en meningsløs Fortidsrest som den jo var under de nye Forhold, hvor «Brudehuset» ikke længer som i Middelalderen var et særskilt, enligt liggende Hus, hvortil Parret maatte føres under Bedækning, men var afløst af «Brudekamret», et Værelse som de andre i det fælles, store Hus. Skikken bundede dog langt dybere end som saa, og holdt sig derfor ogsaa haardnakket.

Dens inderste Grundbestanddel var det gammelnordiske Retsbegreb, at et gyldigt Ægteskab først var fuldbyrdet, naar Brudgom og Brud havde søgt Seng sammen. Den nødvendige Følge heraf havde været, at Bestigningen af Brudesengen derfor burde foregaa i mange Vidners Nærværelse. Det var denne retslige Betydning, der havde medført, at Sengebestig-

ningen henlagdes snart — alt eftersom man betonede enten det vitterlige eller det virkelige — til efter Sammengivningen om Formiddagen, snart til den egentlige Sengetid om Aftenen. Det var samme retslige Betydning, der havde medført, at Romerkirken stadig var paa Jagt efter Part med i netop denne Handling, først for at vie Brudesengen, ligegyldigt om det var Morgen eller Aften, siden med Ledsagelse af Salmesang til Brudehuset og en Slags Vielse af selve Parret i Sengen. Det var endelig denne retslige Betydning, der udgjorde det forløsende Ord i Brudekronens besynderlige, rastløse Uro Dagen igennem. Brudekronen aftoges, naar Bruden om Formiddagen havde besteget Brudesengen. Men den sad atter paa Hovedet ved Middag, for at den kunde aflægges paa Brudesengen om Eftermiddagen. Og ufejlbarligt sad den paa Bruden paany, naar hun om Aftenen førtes med Sang til Lejet. Brudekrone og Brudeseng var de to Modsætninger, der skulde mødes, de to ældgamle Udtryk for, at Brudekøbet var gaaet ærligt og lovligt for sig.

Det var da som Vidner, at alle hine Gæster mødte i Brudekamret. Og ud fra denne deres Betydning lader meget i den gamle Skik sig forklare, som ellers forekommer anstødeligt. Det var f. Eks. derfor, at Brudeparret, selv hos Samfundslag, hvor Bevidstheden om det besynderlige heri var vaagnet, skulde helt eller dog næsten helt afklædes i alle Gæsters Nærværelse, det vidnefaste Bevis for, at her var mere end blot Samleje «paa Tro og Love». Og det var atter Kvitteringen herfor, Beviset for, at det ogsaa var opfattet paa rette Maade, der tilbageleveredes af Gæsterne i deres tilsyneladende blot plumpe og uhøviske Tiltale og Lykønskninger til Parret i Sengen.

Vil man have en Maalestok for Livskraften hos denne ældgamle, retslige Bestanddel af Skikken, saa lægge man Mærke til, at den formaaede at holde det hele oven Vande og delvis trænge de altfor stødende Udskejelser tilbage, selv efterat Kirken havde maattet opgive dette, og Gejstligheden derfor havde trukket sig tilbage fra den natlige Gudstjeneste ved Brudesengen. Som ovenfor berørt var det ifølge Præsten Peder Syvs Angivelse omkring 1660 gaaet af Brug i Danmark, at der blev sunget Salmer og holdt Gudstjeneste om Natten i Brudekamret. Ikke desto mindre holdt den verdslige Side af Sagen sig hos den danske Adel. Og at den ligeledes holdtes i Hævd hos Kongefamilien, kan sés af, hvad der f. Eks. foregik ved Christian den Sjettes Bryllup 1721.

Hele Selskabet, Herrer og Damer, med Musiken i Spidsen fulgte Parret til Brudekamret, og efterat de nygifte var komne til Sengs, gik alle, en for en, hen til Sengen og lykønskede dem.[1] Skikken veg først, da Retsbevidstheden lidt efter lidt var bleven vænnet til at betragte beskrevne Papirer, Embedsmænds Attester, Udskrift af Kirkebøger o. s. v. som lige saa gyldige og fuldt saa holdbare Beviser som de dødelige Vidnesbyrd af dem, der engang havde «fulgt Brud og Brudgom til Senge med stor Ære og Pral.»[2] Da saa i det 18de Aarhundrede en ny Tids Idéer om Følelseslivets Ret og det unge Samlivs Uforkrænkelighed trængte igennem, slog man hos de højere Stænder pludseligt om til det modsatte. Brudesengen, der hidtil havde været Brylluppets Hovedklippe, blev nu til den skjulte Rede, som ingen maatte vide, hvor var. Rejseklædt tog Brudeparret om Aftenen Afsked med alle de forbløffede «Vidner», for de to alene at drage enten til det «nye Hjem» eller helst for en Stund ukendte ud i den vide Verden.

Som bekendt har denne nye Skik, støttet af en frisk Digtekunst, hurtigt gennemtrængt de øvre Samfundslag i Norden. Vil man derimod have et Billede af de gamle Forhold, som de var for en tre, fire Hundrede Aar tilbage, førend endnu den ovenomtalte Udartning havde ormstukket den jævne Troskyldighed, saa se man hen til Forholdene paa Færøerne i det 19de Aarhundrede. Naar Gudstjenesten i Brudekamret her er endt, gaar de vejrbidte Gæster én for én hen til Sengen, kysser Brudgom og Brud og forføjer sig derpaa adstadigt ind i den anden Stue for at danse og drikke paany.[3]

Naar i det 16de Aarhundrede de muntre Vidner endelig forlod Brudekamret, traadte som sidste lykønskende «Bruderedersken» hen til Sengen. Hun, der jo i Reglen havde laant de mange Smykker, hvoraf Brudekronen var dannet, tog denne i Forvaring, lagde Sengetæppet til Rette over Parret og trak Spærlagnerne sammen paa Himmelsengen. Det var gammel Skik. Derfor hedder det i Folkevisen om Hr. Nilaus, hvis Fæstemø, stolt Adeluds, Dronningen i hans Fra-

værelse havde faaet gift med en anden, saa at hun nu kun som Bruderederske var med ved hans Bryllup:

Det var stolten Adeluds,
Hun slog de Spærlagen sammen.
Hun bar den Sorg, næst Hjertet laa,
Hun gjorde deraf ej Gammen.

Det var stolten Adeluds,
Hun lukked' den Dør saa brat.
«Hr. Nilaus og Eders unge Brud,
«Krist give Eder tusind god Nat!»

hvorefter hun dør af Sorg og Brudgommen ligervis, saa at de kort efter lægges i samme Grav.

Nu hvile de unge i Jorden tilhobe,
Som før ej sammen maatte være.
Og nu de ligge i grønnen Grav,
Have de naaet al deres Begære.[1]

I en anden Folkevise om Torkild Trondesøn, hvis elskede ligeledes hed stolt Adeluds, og ligeledes var bleven tvungen til Giftermaal og som Bruderederske skulde betjene sin fordums Fæstemand, ender det hele mere fornøjeligt. Først faar Brudgommen Lejlighed til at føre følgende Samtale med Bruderedersken:

Hør Du stolten Adeluds,
Jeg spørger Dig under Ø:
«Hvad sagde Hr. Sti Jonson,
«For Du varst ikke Mø?»

— «Jeg takker Elline, min Tjenestemø.
«Brud var hun for mig.
«Hun løste dermed Æren min
«Og hviden Hals for Dig.»

Det var Torkild Trondesøn,
Og smiled' han derved:
«Iaften skal jeg mig vogte
«For saadan Kvindesned.»

Det svarede stolten Adeluds,
Lo listelig under Skind:
«Hvor finge I det udydelig Ord
«Hjertallerkæreste min?»

Bruderederskens Færd beskrives derpaa saaledes:

Det var stolten Adeluds,
Hun drog Spærlagene sammen,
Hendes Øjne runde og Hjertet græd,
Hun gjorde deraf godt Gammen.

Det var stolten Adeluds,
Hun drog over dem Silke-Peld:
«Det véd Gud Fader i Himmerig,
«At jeg heller laa der selv.»

Det var stolten Adeluds,
Hun lukte den Dør saa brat,
Torkild og hans unge Brud
Sagde hun tusind god Nat.

Visen ender som sagt fornøjeligt, idet de overflødige Halvparter dø og stolt Adeluds Ønske derpaa bliver opfyldt:

«Herre Gud Fader i Himmerig,
«Han vide mig det, jeg tænker!
«Lad mig være inden Dag og Aar
«Hverken Mø eller Enke!»[1]

Endnu i vore Dage iagttages paa de tidligere svenske Øer ved Riga Bugten den gamle nordiske Skik: «Brudekonen dækker Parret til i Sengen.»[2]

Idet Bruderedersken forlod de tvende, «lukte hun den Dør saa brat», hvorved forstodes, at hun lukkede Døren i Laas og tog Nøglen med sig. Endnu Doctor Otto Sperling skriver om sit Bryllup: «Da de havde fulgt os ind i Brudekamret og befalet os Gud, lukkede min Kærestes Moder Døren og tog Nøglen med sig, idet hun sagde, at vi skulde kun blive liggende, lige til hun næste Morgen kom og vækkede os.»[3] Meningen med denne gamle Skik var den at sikre ikke blot Parret mod andre, men ogsaa Bruden mod, at Brudgommen henad Morgenstunden flygtede bort efter først at have vanæret hende. Det var Bruderederskens sidste Tjeneste, eller om man saa vil

næstsidste. Thi heraf fulgte, at hun den følgende Morgen skulde møde med Nøglen paany og atter lukke op for de nygifte, ved hvilken Lejlighed hun saa indhentede Brudgommens Erklæring om, at han ikke havde haft noget at beklage sig over, men var villig til at yde Bruden i Vederlag den betingede «Morgengave». Først saa var hendes Hverv omme.

Heraf fremgik tydeligt nok, at Bruden altsaa endnu stod under Bruderederskens Forsorg og Forvaring. Derfor udtrykte det ogsaa et stærkt Brud paa Ordenen, naar en anden end hun, om saa blot Brudgommen selv, lukkede Døren i. Dette er et malende Træk, hvis Betydning ikke straks falder en Nutids Læser ind, men som hyppigt benyttes af Folkeviserne til at udtrykke høj Grad af Forstyrrelse. Saaledes f. Eks. i Visen om Hr. Nielus og Hr. Tidemand, hvor denne ypper Kiv i Brudehuset og beskylder Bruden for at være hans tidligere Slegfred. Bruden græder, men Brudgommen raaber, at selv om det er sandt, skal det ikke komme hende til Skade, men vel koste Hr. Tidemand hans Hals, hvorpaa han selv smækker Døren i:

Det meldte bolden Hr. Nielus,
Han blev i Huen saa mod:
«Du lade Dig mindes, Hr. Tidemand!
«Det koster dit Hjerteblod.

«Gaar jeg med din Slegfred i Seng,
«Det vorde jeg nu at lide.
«Derfor skal aldrig Jomfru Ingeborg
«Et eneste ondt Ord bie.»

. . . .

Det var bolde Hr. Nielus,
Lukker Brudehusdøren saa brat.
Alle de Folk til Brylluppet vare,
Dem alle bad han god Nat.[1]

Og med omtrent samme Ord gengives Forvirringen ved stolt Mettelils Bryllup, hvor Dronningen har givet Bruden Gift, saa at hun daanende bringes til Brudehus. Ogsaa her bryder Brudgommen af mod Skik og Brug:

Saa lukked han den Loftsdør saa brat,
Alt det Folk bad hannem god Nat.[2]

Skønt det skulde synes en Selvfølge, at ved Bryllupper, hvor Brudgommen med Vold eller med List blev fortrængt af en anden, kunde Døren ikke blive aflaaset som ellers af Brude-redersken, saa glemme Folkeviserne dog heller ikke her at fremhæve dette Træk, der tydeligt nok har for Datiden haft en egen Klang. Saaledes f. Eks. i Visen om Carl Høfding:

Carl Høfding han i Brudeseng sprang,
Han slukte ud Lys med højre Hand.

. . . .

Ud gik Dronningen med sine Møer,
Carl Høfding lukte den Loftes Dør.

Hvorefter Dronningen iler til Brudgommen for at kalde ham til Hjælp og Hævn.[1] Med Lune er det samme benyttet i Visen om Hr. Lave og Hr. Jon, hvilken sidste tog den førstes Brud:

Hr. Jon han lukte den Dør saa brat,
«I sige Hr. Lave fra mig god Nat!»
— «Jeg ligger her» sagde Jon.[2]

Uvilkaarligt føres Tanken videre til Beskaffenheden af det Værn, som ydedes de tvende, og det Hold man havde paa Brudgommen ved, at Bruderedersken lukkede Døren af og tog Nøglen med sig. De ydre Forhold, der i sin Tid havde skabt denne Skik, maa aabenbart have svaret hertil. Folkeviserne beskrive da ogsaa Døren til Brudehuset som et forsvarligt Lukke, ligesaa fast og solidt som Bjælkevæggene. Da den forbitrede Brudgom og hans Følge flokkes om Brudehuset, hvor Carl Høfding har lukket sig inde, forsøge de heller ikke paa at sprænge Døren, men søge at lokke ham ud:

De stødte paa Døren med Glavind og Spjud.
«Stat op Hr. Carl! og gak herud!»

Bruden udstyrer ham med Vaaben, han følger Opfordringen, bryder pludseligt ud af Døren og fælder sine Angribere. I Samklang med sin øvrige gemytlige Maade at tage Sagen paa, bliver derimod Hr. Jon roligt liggende derinde, og lader Brudgommen forgæves banke, dundre og storme løs paa Døren:

Hr. Lave han klapped paa Døren med Skind:
«Staa op Hr. Jon og lad os ind!»
— «Staa ude!» sagde Jon.

Han stødte paa Døren med Skjold og Spjud.
«Staa op Hr. Jon! og kom herud!»
— «Se om jeg gør det», sagde Jon.

«Maa min Brud ej med Freden være,
«Da skal jeg det for Kongen kære!»
— «Ja vel!» sagde Jon.

Omvendt frembød Brudehuset, naar Døren var vel aflaaset udenfra, ogsaa god Borgen for, at Brudgommen ikke skulde smutte bort som en Skælm. Hyppigt tales der om «Loftet» og «Loftsdøren», et Udtryk for, at Brudekamret ikke var i Husets nedre Stue, men paa første Sal, paa «Højenloftet». Her var det dels vanskeligere at komme ned fra, og dels kunde Brudens Slægtninge ogsaa yderligere sikre sig ved at holde Vagt paa Loftet udenfor, paa «Svalen» eller i Stuen nedenunder. Da den ovennævnte Hr. Tidemand selv holder Bryllup, og Hr. Nielus, hvis Brud han havde udskældt, kommer ridende for efter Løfte at myrde ham i Brudenatten, spørger Hr. Nielus i Mørket Gaardens Folk ud om, hvor Brud og Brudgom sove. Det meddeles ham, at de sove i Brudehusets «Højenloft», og at Svigerfaderen, Hr. Adelkind, har lagt sig udenfor paa Vagt.

«Hil stande Du, liden Tjenestemø,
«Med silkeflettet Haar!
»Hvilket Loft sover Hr. Tidemand i
«Som her drak Bryllup igaar?»

«Hr. Tidemand sover i Højenloft
«Som hannem fuldt vel sømmer.
«Hr. Adelkind sover derudenfor,
«Saa stærke haver han Gemme.»

I det 16de Aarhundrede frygtede man vel som Regel næppe længer for, at nogen skulde overfalde Parret, eller at Brudgommen selv skulde flygte bort i Nattens Løb. Ikke desto mindre kunde det være ret hensigtsmæssigt, at Døren var forsvarligt lukket. Det hørte nemlig engang med til Datidens Form for Munterhed, at de øvrige Gæster ikke kunde lade Parret være i

Fred men fremdeles sværmede omkring Brudekamret. Snart rykkedes der i Laasen, snart dundredes der paa Døren, snart mindede et flerstemmigt Kor Parret i utvetydige Ord om at efterkomme deres Pligt.[1] Gamle Gnavbasser kunde kalde sligt anstødeligt. Den skære Sandhed var dog kun, at «Vidnerne» gjorde deres Skyldighed og mindede Parret paa forstaaelig Vis om, at her var virkeligt Ægteskab. Ægteskab! ja, og det var godt det. Hørte Glæden og en Taar over Tørsten ikke hjemme her, hvor da ellers? Ægteskab, gid alle engang maatte samles i denne, den eneste Gud velbehagelige Stat! Amen! — Og saa endnu en Potte paa Døren!

11.

Hvor frisindet end Datidens Dom monne være om Drukkenskab ved Bryllup, ét var man enig om — i det mindste i Ord — Brudeparret selv maatte ikke være beruset. Niels Hemmingsen udtrykte dette saaledes: «Kommer man end her lidet over Knuden, som man siger, og bliver drukken . . . da kan det løbe hen, og Gud det ikke tilregner dem, som glæde sig besynderligt, at Gud haver Brud og Brudgom sammenføjet. Men Brudgommen og Bruden bør aldeles at vogte sig for Drukkenskab og disimellem betænke Guds Gerning og med Hjertet bede, at Gud vil ikke vige fra dem. Men de, som give sig til Drik paa den Tid, de ikke retteligen betænke deres Sag og ikke beskikke sig til Tugtighed, som deres Stat udkræver, men heller som Bolere fylde sig, at de deres Lyst kunne fuldkomme, ligesom der var ikke Skilsmisse mellem en Ægteseng og en Skøgeseng».[1]

Af tvende Grunde burde da altsaa Brudeparret være ædru: for at de kunde samle deres Sind i Bøn til Gud, og for at de kunde være tugtige. Det maatte derfor anses for en utilladelig Genvej, der oversprang det halve, naar man bar sig ad som hin tyske Ridder, hvis første Undervisning i Lüneburg i at ligge paa Tro og Love vi ovenfor har omtalt. I sin Dagbog beskriver han sin Bryllupsnat (1581) saaledes: «Hendes fyrstelige Naade Hertuginden og Brudens Moder var Brudeređersker og førte mig Jomfruen til Senge og gav mig den Lære, at jeg den Nat skulde leve fredeligt. Det fandt ogsaa Sted fra min Side. Den stærke Rus, som jeg havde, hjalp ogsaa sit til, at jeg levede fredeligt.»[2]

Straks naar Brudeparret var blevet alene, skulde de da knæle og bede til Gud om lykkeligt Samliv. Denne Begyndelse paa den fælles Vandring ind i den ukendte Fremtid var baade i og for sig naturlig og smuk, og stemte vel med Tidens religiøse Præg. Den iagttoges derfor vistnok af de fleste, og

var sikkert præget af mere Sandhed og Alvor end den forudgaaende Fællesbøn i Gæsternes Nærværelse, dengang da Nathuen anlagdes. Simpelt og rørende beskriver Dr. Otto Sperling dette første Optrin i hans eget Ægteskab. «Da min Svigermoder havde lukket Døren i Laas, og min Kæreste og jeg havde afklædt os, faldt vi ned paa vore Knæ og anraabte Gud om, at han, ligesom han paa underbar Maade havde ført os sammen, saa og vilde os fremdeles naadigen anse og af sin Naade give os, hvad der maatte være os til Nytte paa Legeme og Sjæl» etc.[1]

I Niels Hemmingsens Bog «Om Ægteskab» er der til Brug ved saadan Lejlighed anført en Bøn, der ogsaa efter Nutids Smag lyder naturligt, om end det maaske nu vilde ligge fjærnere straks at bede: «Benedide os med Livsens Frugt, at vi kunne avle Børn og dennem optugte»! o. s. v.

Mere søgt og efterlavet forekommer os derimod Niels Hemmingsens næste Anvisning paa, hvad de begge derefter havde at gøre. Efter Bønnen skulde Brudgommen nemlig undervise sin Brud om, hvad Ægteskab er, samt de deraf følgende Pligter. Pedantisk som Tiden var, er der dog ikke noget til Hinder for, at denne Niels Hemmingsens Anvisning er falden i god Jord og ofte bleven benyttet. Det var ud af Tidens Hjerte, naar Brudgommen i sin Tale sagde: «Jeg vil med Guds Hjælp staa Dig fore som en ærlig Husbonde». Og ligesaa var det tidsmæssigt, naar det videre hed: «Her kan nu en frommer Brud svare til med faa Ord og sige udi denne Mening: Min allerkæreste! Med Guds Hjælp, da vil jeg lade mig finde baade mod Gud gudfrygtig, mod Eder underdanig med Kærlighed, og mod andre høvisk og ærlig, saa at I med Guds Hjælp ingen Skyld skulle faa til mig. Men forser jeg mig af Skrøbelighed eller Vanvittighed, da beder jeg Eder, min allerkæreste Mandlille! at I ville og hemmeligen undervise mig, jeg vil mig gerne rette efter Eders Villie».[2]

Ved Udtryk som disse sidste maales Afstand mellem Tider. Hin Slægt følte sig vistnok opbygget derved. Vor Tid maler uvilkaarligt og ubevidst straks Baggrund til slige Ord. Vi kunne forstaa dem som udenadlærte eller tavst udtalte i et forskræmt Blik fra en lille fjorten Aars Brud, der som tredie Hustru første Gang var ene med en skrækindjagende Husbond. Men vi tro ikke paa dem, hvor en mandhaftig Enke havde indfanget en sølle Ungersvend til tredie eller fjerde Ægtefælle. Vi spore bag

Ydmygheden og Katteblødheden den skjulte Krabask, hvis Hjemsted endnu var uafgjort. Thi vel hed det sig: «bedst er at bage Brød i gamle Ovne». Men samme Tid vidste dog ogsaa godt: «Ingen Kat er saa venlig, hun haver jo skarpe Klør». Og paa den, der nu bad «sin allerkæreste Mandlille blot hemmeligen undervise hende, hvis hun af Skrøbelighed eller Vanvittighed forsaa sig,» skulde det maaske snarlig passe: «Hun prædiker Loven og Recessen, men siden følger Haandfæstningen.»[1]

De nygiftes Bøn var et naturligt Udtryk for noget almenmenneskeligt. De nygiftes indbyrdes Undervisning bar allerede mere Præg af blot denne bestemte Tidsalder. Men helt uforstaaelig for en senere Tid var den Maade, hvorpaa man dengang mente at burde indprente den opvoksende Slægt Læren om Brudenattens Anvendelse. At Niels Hemmingsen skrev et Opbyggelsesskrift herom til Brug for Ægtefolk, var rimeligt nok. Men en senere Slægt forstummer af Forbavselse over, at man fandt det formaalstjenligt at lade Skoledrenge offentligt spille Brudgom og Brud, for at de kunde lære baade selv og andre, hvorledes man ved slig Lejlighed havde at bære sig ad.

Det er oplysende at se den Form, hvorunder Datiden fandt det tjenligt, at belære Ungdommen om Brudenattens rette Anvendelse. Den ydre Ramme derfor afgav naturligvis den bibelske Beretning om Tobias' Giftermaal med Sara, hvis syv tidligere Fæstemænd hver Gang var omkomne i Bryllupsnatten. Og det er troligt nok, at der, som Forspillet til det paagældende Skuespil selv angiver, var fuldt om «Paladset» — den oprejste Tribune, hvor Skuespillet opførtes — idet ikke blot de optrædendes Brødre og Søstre, men alle Omegnens Godtfolk var tilstede, saa at det kneb med Plads; her var jo Lejlighed til at lære for Livet. Det fik ogsaa alle straks Indtrykket af, naar Tæppet gik op og Fortaleren sagde:

Vi holde end vore Skole-Skik,
Den vi af vore Forældre fik,
Her at agére paa vor Palads.
Maa vi ikkun nyde Rum og Plads!

Det skulle I hos os formode:
Ingen Utugt, ej slemme Node!
Med Ære og Lære,
I Tugt og Ære,
Saa agter vi her at agére.

Det lød saa betryggende. Og hvor var ikke alle straks med, da man fik ikke blot Bruden Sara at se, den arme Stakkel med de syv forlorne Mænd, hvoraf de tre var synlige:

Iblandt de syv staar dèr de tre,
Hos Brudens Side kvaltes de;

men endogsaa den lede Djævel selv, Ægteskabsdjævelen.

Syv Brudgomme slog den Djævel ihjel.
Se den i Lænker! I ser ham vel?
Han er den slemme Ægteskabsdjævel,
En uren Aand, en gammel Skævel,
Til Hor, til Mord er han Ophav,
At kive og trætte han lader ej af.

Men det skulde ende godt, det fik man ogsaa forud at vide. Og det var saa glædeligt. Det skulde slutte med rigtigt Bryllup, saadan som man kendte det hjemmefra:

Da blev der Glæde i Raguels Hus:
Baade Dans og Leg og ærlig Rus.

Saa begyndte da den egentlige Undervisning. Først fik man at vide, hvordan man ikke skulde bære sig ad, idet til en Begyndelse den «hovmodige Brudgom» fremstilledes. Brudebadet er endt, Gæsterne sidde til Bords og Narren henvender nogle i høj Grad uhøviske Ord til Brudens Pige, hvorpaa denne siger til Brudeparret:

Naar I ville gaa, er Sengen redt
I bedste Maade, jeg det véd.

Skuepladsen forestiller derpaa Brudekamret, hvor Sara sætter sig i Sengen og siger:

Min Hjertekære! vil I mig høre,
Vores Bøn ville vi først gøre.

Brudgommen.

Wan i Fluefandens Navn!
At Pidder og Padder! Hvad gør det Gavn?
Lig til Side! Jeg skal Dig kende.
Udi en Seng ret at vende!

Bruden.

Ih! Ih! Ih! Her kommer en Trold!
Han vil have over os Vold!

Asmodæus.

Hou! Hou; Du stolte Krop!
Hvo Fanden bad Dig stige herop?
Jeg skal Dig i din Brudeseng lære,
Med Ild og Svovl, Beg og Tjære.
Din Sjæl skal følge mig ret nu,
Først vil jeg bryde Din Hals itu.

Derpaa bortføres Brudgommen af Djævlen. Saa fremstilles den «rige Brudgom». Da han er ene med Sara i Brudekamret, siger han:

Est du Sara end ej i Senge?
Vi have dvælet altfor længe.

Sara.

Jeg kan fornemme, det bliver ej godt,
Det vil alt gaa, som jeg haver spaaet.
Haver I Rigdom, Guld og Fæ,
Da falder først ned paa Eders Knæ,
Og lader os bede Gud om sin Naade,
Han vil os fri fra alskens Vaade.
I hørte, hvad Sorg os overgik,
Min sidste Brudgom der jeg fik.
Kalder paa Gud alt med en Fart!
Jeg ræddes, den Djævel kommer snart.

Brudgommen.

Komme Fanden, naar han vil!
Jeg vil nu først med Eder spil'.
(Kaster hende om i Sengen.)

Næppe er dette imidlertid sket, førend Djævlene komme og bortføre ogsaa ham.

Endelig viser den «løsagtige Brudgom» sig. Sara er endnu ikke kommen i Seng, førend han løber til, griber hende om Livet og siger:

Nu est Du min, nu haver jeg Dig fat,
Du skal holde mig Leg udi Nat.

Sara.

Jeg raader og tinger ved Vorherre,
Mig tykkes det bliver ej desværre.
Ville I have saadan Tanke,
Jeg ræddes, Djævelen vil Eder banke.

Brudgommen.

Hvad siger Du, Kjærlingen min!
Seks Mænd haver ligget ved Siden din.
I Djævelens Navn giv gode Ord,
Heller jeg slar Dig ned til Jord!

Nu kommer Asmodæus løbendes:

Asmodæus.

. . . .
Jeg skal lære Dig Jomfruer at slaa,
En Fandens Aften skal Du faa!
Alt det, Du haver i Verden bedrevet
Med Horer og Skøger, haver jeg skrevet.
Din Seng er redt, Din Bolig er rede,
I Helvede i den gloende Hede.
Du skal blive mætter af denne Leg,
De Djævle skulle alle fare paa Dig.

Brudgommen.

Lokket saa haver jeg Enke,
Og lokket saa haver jeg Mø.
Jeg kunde aldrig tænke
Jeg skulde i Brudeseng dø.

Asmodæus (synger som Omkvæd dertil:)

Men Fanden tager saa mange!

hvorefter Brudgommen bortføres af Djævlen.

Dette var altsammen Eksempler paa, hvorledes man ikke burde bære sig ad en Brudenat. Saa følger Belæringen om, hvorledes man da skal opføre sig ved slig Lejlighed. Denne Undervisning gives først ligefrem af Overenglen Rafael, der i menneskelig Skikkelse følger med Tobias og raader ham til at ægte Sara.

Sara, Raguels Datter fin,
Hvad tykkes Dig, Tobia min?

Tobias

Ah nej! Gud mig bevare!
Vilde Du mig raade til saadan Fare?
Syv Mænd ere døde hende fra,
Djævelen han monne dennem ihjel sla'.
Vilde jeg det vove og komme i Nød,
Det blev mine Forældres visse Død.

Rafael,

Nej ikke saa. Du skal gøre Forskel
At begynde sit Ægteskab ilde og vel.
De, som sig giftede af kødelig Lyst,
Dem haver Djævelen ihjelkryst.
Men jeg vil sige Dig gode Raad,
Vil Du ellers lyde mig ad.

Tobias.

Jeg længes, til jeg faar Pigen at se.

Rafael.

Ret saa! Tobias! Nu maa jeg le.
Kan Din Sind til Pigen falde,
Først skal Du inderlig Gud paakalde
Om Lykke og Naade udi Din Færd;
Ellers var det slet Intet værdt.
Det skal Du gøre først i Nætter tre,
Bruden ikke røre i alle de.
Af den Fiskes Hjerte gør Røgelse!
Det fordriver alle Spøgelse,
Naar Du det brænder ved Brudeseng.
Djævelen kan det ikke taale læng'.

For at denne Undervisning ret maa frugte og ingen Tilskuer være i Tvivl om dens rette Anvendelse, fremstilles derefter Tobias' og Saras Brudenat. Tobias har røget saaledes med den anbefalede Røgelse i Brudekamret, at af de tvende Djævle, der vove sig derind, Asmodæus og Misogamus, den ene nyser, den anden spyer og maa løbe ud.

Tobias.

Min Hjertens allerkæreste Brud!
Lader os nu først bede Gud!

Staar op af Sengen! Falder paa Knæ!
Saa skal vi gøre disse Nætter tre.
Siden maa vi sove til sammen
I en lyksalig Ægteskabs Gammen.
(pirrer op i Ilden, saa Røgelsen brænder stærkere.)

O mægtige Gud! o naadige Gud!
Abrahams, Isaks og Jakobs Gud!
Evam bygte Du af Adams Ribben,
Gav hannem hende til Hustru ren,
Til Hjælp og Trøst
I alskens Brøst.
Nu' veedst Du, med hvad Tanker og Sind
Jeg haver gangen mit Ægteskab ind:
Ikke ud af slem Begærlighed,
Men af en ærlig Kærlighed
Og Attraa til Verden at formere
Med Børn og Afkom, Dig til Ære.

Asmodæus grummelig skriger.

Vev! Vo! Hvad er det for en Røg?
Det lugter værre end Helvedes Møg!
Han hannem ikke paa Munden slog,
Der hannem lærte saadant af Bog.
((Tobias pirrer mere op i Ilden.)

Sara.

O naadige Gud, miskunde Dig!
Jeg haaber paa Dig saa stadelig.
Lad os leve vor Alder tilsammel
Udi din Frygt og blive gammel!

Asmodæus løber nærmere men brøler forfærdeligt.

Vev! Vo! Her kan Ingen være nær,
Dette ryger værre end Svovl og Tjær'!

Rafael kommer derpaa og lænker de tvende Djævle. Nu kan Bryllupet først ret fejres med Glæde. Det unge Par undervises før Bortrejsen grundigt af Svigermoderen om et Ægtepars indbyrdes Pligter, og Stykket ender derpaa i Fryd og Glæde med de nygiftes lykkelige Ankomst til Tobias' fjerne Hjem.[1]

En ringe Svaghed ved Stykket, som dog næppe stødte nogen af Tilskuerne, var, at Tidsfarven ikke fuldt var bevaret, men der stundom var Tale om Kristne o. s. v. Sligt skadede imidlertid ikke, tværtimod. Hvor var det ikke netop hjemligt og opbyggeligt at høre Tobias kunne sin Niels Hemmingsen og rent og simpelt forklare Vorherre Bevæggrundene til sit Giftermaal:

Jeg haver gangen mit Ægteskab ind
Ikke ud af slem Begærlighed,
Men af en ærlig Kærlighed
Og Attraa til Verden at formere
Med Børn og Afkom, Dig til Ære.

Og hvilken dyb Menneskekundskab laa der saa endelig ikke bag ved det hele, i Forbindelse med den ædleste Moral, der næsten gjorde Opførelsen af slig Komedie til ligesaa gavnlig som mangen Kirkegang! Thi kun en Daare kunde frygte for, at hine lange Skoledrenge og Tilskuerne med dem skulde lægge Vægt paa det urette og tage Skade af alle Eksemplerne paa utugtig Sengegang, som selvfølgelig udførtes med en Mængde kaade Fagter og Antydninger, vidt ud over, hvad blot Ordene indeholdt. Nej, nej! Ligesom Djævelen narredes i Stykket, og den af Rafael anbefalede Fiske-Røgelse viste sig at være probat, saaledes ogsaa i Virkeligheden. Og her stod man netop ved Stykkets dybeste Betydning. Thi hos alle hine Davider oppe paa Skuepladsen saa vel som hos hver voksen Svend og Mø blandt Tilskuerne vaktes der just baade ved de tvetydige Fagter og æggende Optrin og senere ved Tobias' rene Anvisning den rette Dobbeltstemning. Opmuntring blev givet, rigtig Retning indslaaet, og idet alle fyldtes af den sande Lyst til lovligt Ægteskab, dreves de lige lukt forbi den lede Ægteskabsdjævel, som ogsaa her i denne Stund var tilstede og, om end omsonst, lurede paa dem — frem imod Maalet ind i den ene Gud velbehagelige Ægteskabs Stat.

Lutherdommen var ikke ene om at benytte Fortællingen om Tobias til Vejledning for Brudepar. Paa en mærkelig Maade mødtes i Valget af dette Emne fra det gamle Testamente de stridende Parter, Lutherdom og Katolicismen. Mere bibelkendt, som Lutherdommen var, valgte den, som vi jo have set, den brede Behandling af hele Tobias' Historie. Katolicismen derimod havde indskrænket sig til Henvisning til blot et enkelt Punkt heri.

Katolicismens Syn paa Bryllupet hvilede jo, som ovenfor paavist, paa den Forudsætning, at her var en Synd begaaet af menneskelig Skrøbelighed. Den katolske Vielse faldt derfor i en dobbelt Handling; Sammengivningens Syndsbekendelse udenfor Kirkedøren, og Brudemessens Naade over Naade ved selve Alteret, hvor Brudeparret sluttelig af Ærefrygt for den modtagne Velsignelse lovede at forblive endnu en Stund kyske i deres indbyrdes Forhold.

Ganske naturligt kaldtes i Middelalderen dette Løfte efter Tobias for «Tobiasløftet». Og herpaa lagde Romerkirken med Rette betydelig Vægt. Thi dels stadfæstedes herigennem Kirkens Opfattelse af den ugifte Stand som den renere, dels drog Kirken ad denne Omvej uformærkt hele den verdslige Vielse ind under sit Magtomraade. Hvad hjalp det nemlig, at Ægteskabet var lovgyldigt fra den Stund, Parret var sammengivet af Brudens Værge og Ægtesengen bestegen, naar det virkelige, ægteskabelige Samliv dog først turde indtræde, og mellem alle samvittighedsfulde ogsaa først indtraadte, saa og saa længe efter den kirkelige Vielse?

Med dyb Skrift indskreves da «Tobias-Løftet» og «Tobias-Nætterne» i den almindelige Bevidsthed overalt, hvor Romerkirken i Middelalderen ret fæstede Rod. Og med sædvanlig Menneskekundskab vidste Kirken at føje let forstaaelige Anskuelsesbilleder til i Form af Skikke, der kunde paa engang dybsindigt udlægges og tillige virke underholdende. Hvor var det f. Eks. ikke baade bibelsk og morsomt at anbringe en levende Hane under Sengen eller oppe i Sengehimlen, for at den med sin Galen kunde minde Parret om at vaage over sig selv, og ikke som hin Apostel fornægte sit Løfte! Og hvor var det ikke en Spas, ret egnet for muntre Bryllupsgæster, naar de, efter at Parret var bragt til Sengs, fik Lov til at gøre et uventet Indbrud, rive Bruden kun med «Linhat» paa fra Lejet og bære hende under Jubel i Triumf til et fjerntliggende Værelse, altsammen for at hjælpe de to og sikre Tobias.

Det er ret mærkeligt at se den Modtagelse, som begge disse to kirkelige Anvisninger fik. «Brudehanen» var valgt med Smag, forsaavidt den jo havde et bibelsk Tilknytningspunkt i Sankt Peder. Et Spørgsmaal er det dog, om Kirken just af egen Drift vilde have foretrukket saaledes at minde om Apostelfyrstens Svaghed, eller om den ikke maaske snarere her har været bundet

i sit Valg. Netop den livlige Tilslutning, som denne Skik vandt, kunde tyde paa, at Kirken her blot søgte at inddrage under sig og vie en alt tidligere given Skik. I samme Retning pege baade de afvigende Fortolkninger af Skikken og de forskelligartede Former, hvorunder denne optraadte. Man synes at kunne skimte en ældre Opfattelse bagved, hvor Hanen havde betegnet: den frugtbare. I hvert Fald blev Skikken af fornøjelige Gæster udlagt i denne Retning, og i Samklang hermed i enkelte Egne ikke blot en Hane anbragt i Sengehimlen, men en Hane og et Par Høns i selve Sengen. I andre Egne gav man Ægteparret en stegt Hane eller Høne, sikkert i den Tro, at Nydelsen deraf befordrede Frugtbarheden. Den ovenomtalte sidste Anretning i Brudekamret, hvortil man drak og dansede om Brudesengen, kaldtes derfor ikke sjældent «Brudehane» eller «Brudehøne», og i Tyskland var det længe før Reformationen Skik, at der ved denne Lejlighed skulde trakteres med Konfekt og Marcipan i Form af Haner og Høns.[1]

Fandt denne Skik da kun altfor modtagelig en Jordbund, saa maatte den anden — at rive Brud og Brudgom fra hinanden om Natten — komme i aabenbar Strid med den stik modsatte verdslige, der netop krævede, at Brudehuset skulde forblive aflaaset Natten over. Ikke desto mindre synes de at have trivedes nogenlunde fredeligt Side om Side indenfor den rummelige Ramme: Bryllups-Løjer. Saa fastvoksede i den nordiske Bevidsthed var i hvert Fald Begrebet «Tobias-Nætter» og de tilsvarende Skikke, at end ikke Reformationens Indførelse formaaede straks at fortrænge dem.

Ærkebiskop Olaus Magnus havde da fremdeles Ret, naar han Aar 1555 — rigtignok fjernt fra Hjemmet og kun gennem Ungdomsminder i Forhold til dets Sæder — belærte Verden om, at i Sverig iagttoges Tobias-Nætterne.[2] Noget ganske lignende hørte vi jo endnu 1581 i den ovenanførte Beretning om den tyske Ridder Hans von Schweinichens Bryllup, hvor baade Bruderederskerne opfordrede ham til at holde Tobias-Løftet, og han selv tilstaar, at han holdt det, om end han, drabelig som sædvanlig, maa lade Folk vide, at han var drukken.

Under slige Forhold er det let forstaaeligt, at de tilsvarende Løjer holdt sig. Ved Erik den Fjortendes Bryllup med Karin Månsdatter 1568 anvendtes der saaledes «Brudehane», om end Kunsten var stegen, og det ikke længer var en levende Hane, men «en forgyldt Brudehane» til en Værdi af 216 Mark, «gjort af

Hans Guldsmed til kgl. Majestæts eget Behov».[1] Hvorvidt den tillige har kunnet gale, meddeles ikke. Dette gjordes dog ogsaa mindre behov, da Kongen og hans elskede alt havde tvende Børn inden Brylluppet, der begge havde været med i Kirken, ja med under den Gyldenstykkes «Pell», som fire Adelsmænd for Alteret holdt over Kongen og hans Brud.[2] Ogsaa som Dronning yndede Karin Anvendelsen af «Brudehaner». Rimeligvis til et adeligt Bryllup samme Aar i September Maaned lod hun lave, som det synes endog en større Flok, denne Gang dog blot af Tøj. Ifølge Regnskabsbogen fik nemlig den 13. September «vor naadigste Frue til Brudehaner to Alen rødt, to Alen hvidt og to Alen sort Skjellert.»[3]

Endnu omkring Aar 1600 hedder det fra Ditmarsken om Bryllupsnatten: «Brud og Brudgom blive ofte liggende sammen, men kan og hænde, at de blive tagne op igen, paa det at de maa holde deres Tobias Nat.»[4]

Reformatorerne baade i Tyskland og i Danmark var vanskeligt stillede ligeoverfor det hele Spørgmaal om Tobias-Løftet. Det var en katolsk Levning og som saadan paa Forhaand ilde sét, ligesom det jo tydeligt nok var en Forherligelse af den ugifte Stand og hermed en Indsigelse mod den nye Lære om det ene saliggørende Ægteskab. Af disse Grunde burde Løftet afskaffes. Paa den anden Side kunde man jo ikke nægte, at det havde sin Hjemmel i Bibelen, hvor Tobias' Bog væsentlig handlede herom. Og ligesaa sikkert var det, at man Slægt efter Slægt havde vænnet sig til dette Ærbarhedsudtryk, der næppe vilde kunne fjernes uden lydelig Modstand af alle ældre.

Luther var her som oftere den, der vovede sig længst frem. Allerede Aar 1523, medens han endnu boede i Klosteret, halvandet Aars Tid førend han ægtede Søster Katharina, skrev han saaledes i sin Udlægning af første Korinthier Brevs syvende Kapitel:

«Derfor kan det heller ikke være rigtigt, at man nogle Steder river Brud og Brudgom fra hinanden i tre Nætter og lærer dem at vise Afholdenhed i tre Nætter efter Tobias' Eksempel. Jeg lader det blive ved, at sligt maa enhver holde, saafremt han

har Lyst dertil. Thi jeg veed ogsaa vel af Erfaring, hvad for en Ulykke der følger af, at den onde Aand altid vil være med i Spillet. Hvis Tobias' Eksempel gælder saa meget, hvorfor gælder da ikke Patriarken Jakobs Eksempel langt mere, han berørte sin Lea den første Nat og kendte hende. Frit skulde sligt være, og det er kun Narre, der i slige Forhold anbringe Løkker og Lovbud. Hustruen raader ikke over sit eget Legeme, men Manden; og omvendt. Derved skal man lade det blive, og ikke ville gøre det bedre endnu.»[1]

Hvor naturlig en saadan rask Nedrivning af det bestaaende kunde falde den, der havde følt sig lukket ude, saa kunde der dog ogsaa tale en Del for at bevare det gamle, især naar det som her var almindelig Vedtægt og derfor heller ikke føltes som Tryk. Hvor stærk denne Understrøm af gammeldags Tro og Ærbarhed var i Danmark, kan bedst sés af, hvad Modstand den vedblivende formaaede at yde mod den nye, formentlige Letfærdighed. Skønt Lutherdommen forlængst havde sejret, kunde man endnu ned til omkring Aar 1600 træffe Taler ved Brudevielser, hvor Præsten gentagne Gange i de stærkeste Udtryk paalagde Parret at følge Tobias' Eksempel.[2]

Vanskeligheden ved at bevare det gammeldags under lutherske Forhold var imidlertid den, at man saaledes kom til at kæmpe til tvende Sider og det under særligt ugunstige Vilkaar. Thi alt imens man bekæmpede den til enhver Tid herskende kødelige Lyst, der nu, da Tvivl var rejst paa dette Punkt, optraadte i høj Grad dristigt, — slog pludselig den lutherske Lære ind og væltede den ulykkelige Prædikant, som allerede i Forvejen befandt sig paa Glatis, fuldstændigt overende. Lutheranernes Forklaring paa Ægteskabet var jo nemlig den, at dette var den tilladte, kønslige Tilfredsstillelse, hvoraf Kærlighed mellem de tvende med Guds Hjælp maatte opstaa. Men forholdt det sig saa, var der jo ikke mindste Grund til at tøve.

Det er denne Hvirvelvind om Personen med tilsvarende Kolbøtte i Tankegangen, der giver alle teologiske Betragtninger i det 16de Aarhundrede om Brudenatten et uimodstaaeligt komisk Præg. Lad os som Eksempel vælge Tidens skarpeste Tænker, Niels Hemmingsen, hos hvem man ikke har nogen trykket Følelse af skortende Evner, men i lige Grad kan nyde baade Tankens Klarhed og den Behændighed, hvormed han véd at falde uden at støde sig.

I sin Bog om «Ecteskab» anlægger han, som vi ovenfor saa, sin hele Behandling af dette Emne ud fra den gamle Forudsætning om Tobias-Løftet. Ægteparret selv maa ikke være beruset, paa det at de baade kan bede til Gud og beskikke sig til Tugtighed. Hvad der skal forstaas ved dette sidste Udtryk fremgaar af, at det stilles i Modsætning til: «som Bolere at fylde sig, at de deres Lyst kunne fuldkomme, ligesom der ikke var Skilsmisse mellem en Ægteseng og en Skøgeseng». Efter saaledes at have talt ud af alle gammeldags Hjerter og holdt de unge i Tugt, har Niels Hemmingsen sikret sig Sejren i Fronten. Ægteparret lærer nu, hvorledes det skal bede til Gud, Manden hvorledes han skal formane sin Hustru, og denne hvorledes hun ydmygt skal erklære sig rede til at rette sig efter sin Mandlille. Emnet er udtømt, der er Ro over hele Linjen; Ægteparret kan trygt lægge sig til at sove.

Men pludseligt kommer Angrebet fra en ny Side. Den ovenomtalte lutherske Kastevind styrter ind fra neden og vælter i en Haandevending baade Prædikant og Tankegang, saa at alt med ét staar paa Hovedet, og Slaget er uigenkaldelig tabt. Hvor Brudens Tale nemlig er omme, og man kun venter et værdigt afsluttende: «God Nat i Herrens Navn! og glem ikke Eders Løfte!» opdager Læseren til sin Rædsel, at det ikke er Ægteparret men Prædikanten selv, der maa være beruset. — Niels Hemmingsen faar selv føre Ordet og afgive Forklaringen:

«Her kunde jeg og af Tobiæ Bog raade Brud og Brudgomme, at de lod de tre første Nætter gaa hen udi Bøn til Gud, og derefter bevise hverandre Ægteskabs Velvillighed. Men om Brudgommen vilde det raade, da befrygter jeg, at han skulde faa det Svar, som en unger Mand fik af sin Brud: «Min allerkæreste (sagde han til Bruden) den hellige Mand Tobias giver Guds Børn dette Raad, at de, som er sammenføjede udi Ægteskab, skal intet andet tage sig for udi de tre første Nætter end gøre Bøn til Gud». «Hvad hedder (svarede Bruden) den hellige Mand?» Brudgommen sagde: «Han hedder Tobias». «Ja (sagde hun) han haver givet Raad, som han haver Navn. Han maa vel hedde Taabe.» - Saa mente den gode Brud, at det skulde være taabeligt, om hun skulde saa længe miste Favntag. Derfor tør jeg intet raade herudi, at vore Jomfruer skulle ikke kalde mig ogsaa en Taabe.»[1]

Naar den første Forbavselse har sat sig, maa man endnu tre hundrede Aar efter, at disse Ord er skrevne, beundre den

Blanding af Dristighed og Behændighed, hvormed Forfatteren her gør Omslaget og vender Mølle med hele den tidligere Tankegang. Han trætter ikke ved Skridt for Skridt at vige for opstablede Indvendinger, han skjuler sig end ikke bag Skriftsteder, men klarer den hele umulige Situation paa ægte Dansk ved en Vittighed. Og hvor vel anbragt denne er, fremgaar ikke blot af, at Niels Hemmingsen forsvinder med det samme, idet Kapitlet hermed ender; men tillige danner denne Slutningsbemærkning Enden paa al videre Forhandling. Sagens Kærne er bleven opløst i Latter.

Men jo mere man beundrer Niels Hemmingsens Evne til at slippe vel fra sligt et Kunststykke, desmere forbavses man ogsaa over Farten af det Stød, der vipper ham i Vejret. Paa faa Punkter viser den lutherske Retning sig saa tydeligt i sin Styrke som her, og det hvad enten man sammenstiller den med Fortiden eller med Eftertiden. Thi der hørte for en gejstlig Mand Mod til saa aabent at bryde med, hvad der havde Aarhundreders Hævd: baade Tobias-Løftet og Opfattelsen af Bruden som den tilbageholdende Part, Jomfru Marias Afbillede. Og selv i vore Dage, hvor disse Bestemmelser ikke længer udøve Magt over Sindene, vilde en Teolog, hvad enten han saa var Sjællands Biskop eller «Summus theologus», hvis han i et Opbyggelsesskrift vovede at antyde en saadan Slibrighed, endsige hvis han tillige tilspidsede den som Vittighed ved at fordreje et bibelsk Navn, være en Umulighed med det samme.

Niels Hemmingsen blev imidlertid i det 16de Aarhundrede ikke Undtagelsen, men Forbilledet, hvorefter de øvrige bøjedes. Som han, gjorde de alle samme Kolbøtte. Vil man have Prøven herpaa, se man, hvorledes det samme udførtes i det allervanskeligste Tilfælde i selve Skolekomedien, «Tobiæ Komedie», der jo netop blev opført for at lære de unge, hvorledes de havde at forholde sig ved slig Lejlighed. Helt at bryde med den bibelske Gang i Stykket gik selvfølgelig ikke an. Herved vilde Stykket jo ikke blot have tabt sin Betydning som Indøvelse i Bibelhistorie, men dets hele Tankegang vilde være sprængt med det samme. I Mangel heraf lod da Forfatteren, der paa den anden Side heller ikke vilde ofre det lutherske eller lade Niels Hemmingsens berømte Vittighed gaa tilspilde, aabne en hemmelig Bagdør, ad hvilken den nye Moral kunde indbringes. Om Morgenen efter Brylluppet føres følgende, opbyggelige Samtale

mellem tvende af Brudens Piger, der staar udenfor Brudehuset og venter paa at høre nyt om Brudgommens Skæbne.

Phyllis:

Altid vil Du gerne spaa ilde,
Dette er ikke endda, som Du vilde.
Jeg kigged sagte til dem ind,
De legte og lo i samme Sind.
Jeg saa vel, hvad han iaftes gjorde,
Jeg véd vel, hvad jeg af hannem hørte:
Iaftes, der Sara i Sengen laa,
At bede bad han hende opstaa.
I Nætter tre skulde det saa vare,
Saa længe vilde han hende spare.

Rhoda:

Han maa med god Skel hedde Taabe
Ligesom hans Fader. Læg det til Hobe,
Saa hedder han Taabe Taabesøn,
Vor Sara haver en Brudgom skøn!
(til Tilskuerne)
Have I hørt, hvilken Slidder Sladder
Dette lille Skarn kan staa og pladder?[1]

Ganske som i Niels Hemmingsens Opbyggelsesskrift kommer altsaa her bagefter pludselig en hel ny Opfattelse, der omstøder den gamle. Hos Niels Hemmingsen kom den imidlertid for første Gang og uventet. Her maatte den ansés for at være mange af Tilskuerne forud bekendt, om end det var en efter Tidens Smag artig Forbedring af Vittigheden, at ophøje den i anden Potens og kalde ham for Taabe-Taabesøn.

Men denne Omstændighed, at Tilskuerne paa Forhaand kendte den nye Moral, kan ikke have været uden Indflydelse paa Spillet og dets Virkning. De Davider, der spillede de tre uheldige Brudgomme, har sikkert, i Tillid til den milde Dom hos Publikum, næppe lagt Baand paa sig i Udmalingens Dristighed. Og Tilskuerne — muntre, ældre Herrer, unge Svende og Jomfruer, der engang selv skulde sige: «Taabe!» — har lige saa sikkert ved opmuntrende Tilraab og Latter givet deres Bifald tilkende.

Efter Nutids Opfattelse synes paa denne Vis Hensigten med Stykkets Opførelse fuldstændigt forfejlet, dets hele Tankegang sprængt ved den indlagte Knaldsats. Efter Datids Begreber deri-

mod langtfra. Rammen var blot udvidet, Skuepladsen bredte sig ned over Tilskuerne tillige, som i Livet selv, hvor Tilværelsen omsluttede baade det tænktes og det virkeliges Verden. Stykket spændte over de største Yderligheder lige fra den kaadeste Spøg til den uhyggeligste Alvor. Det sammenholdende var hine to Djævlefigurer, ved hvilke man lo og ræddedes paa samme Tid. Thi ikke blot paa Skuepladsen fo'r de om med rædsomme Fagter og straffede strængt hver Utugtighed, men narredes dog tilsidst ved Herrens vise Raad. Ogsaa her midt iblandt Tilskuerne var de lyslevende tilstede. Men ogsaa her omdannedes de ved Herrens naadige Hjælp til blot uhyggelige Drivere, der ved deres Helvedhyl og ubarmhjertige Svøber gennede Troens forvildede Faar ind ad den snævre Port til Ægteskabs saliggørende Stat.

Forekomme end alle disse Udslag af det nye i dets Kamp mod de katolske Minder vor Tid besynderlige og vovede, saa overgaas de dog af, hvad der gav sig Udtryk, da den lutherske Opfattelse endelig sad uanfægtet som Eneherre.

Den lutherske Grundtanke var jo, at Kærligheden eller den Sindenes Samstemmen, der betinger et lykkeligt Ægteskab, fremgik af og fremkaldtes ved Ægtefællernes Opfyldelse af de ægteskabelige Pligter ganske med samme Naturnødvendighed, som Besvangring fører til Fødsel af nyt Liv, alt naturligvis under Forudsætning af Guds naadige Vilje. Den første Betingelse for at blive en god Ægtefælle var da altsaa Tilbøjeligheden til i snævrere Forstand at opfylde sin Pligt.

Denne Opfattelse maatte, naar den var bleven almindelig Livsanskuelse, nødvendigvis give sig ganske besynderlige Udtryk. Lad os, for at undgaa Faren for tilfældig, uren Indblanding, vælge til Eksempel en Udtalelse af en af Tidens ædleste Personligheder, Dr. Otto Sperling, der stod lige højt hvad Aandens og Hjertets Dannelse angik, og hvis Livsforhold havde — ham selv iøvrigt til liden Baade, thi han maatte bøde derfor med livsvarigt Fængsel — bragt ham i Forbindelse med Datidens mest formaaende Mænd og Kvinder. I Fængslets Ensomhed søgte han at faa Tiden til at gaa ved at optegne sine Erindringer, et mildt og behersket Opgør med Livet, beregnet paa engang om muligt

at naa til hans Børn som en sidste Hilsen fra deres bortgangne Fader. Det vil sés, at dette er lutter afklarende Biomstændigheder, der gør en Udtalelse af denne Mand til en særlig paalidelig Prøvestok. Vi har allerede tidligere meddelt hans simple og naturlige Beskrivelse af hans og hans Hustrus Bøn til Gud, da de var blevne ene i Brudekamret. Derefter fortsætter han som følger:

«Derpaa stege vi i Guds Navn i vor Seng og forholdt os nu som Ægtefolk sammen, favnede og kyssede hinanden og tilbragte fast den hele Nat med kærlig Tale. Blandt andet sagde Eders salig Moder til mig disse Ord, som jeg aldrig kan glemme: Jeg haver Eder saa hjertelig kær, og haver haft Eder saa kær i mit Hjerte fra den Dag an, I begærte mig, at jeg med Ord det ikke kan udsige. Men nu tør jeg aabenbare Eder mit Hjerte, at dersom I mig ikke havde maattet mægtig vorde, jeg aldrig skulde have giftet mig. I Synderlighed haver jeg Eder hjertelig kær derfor, at al den Stund, I haver været i min Omgængelse, I haver Eder saa tugtigt forholdet imod mig etc. Thi hun var selv en tugtig Kvinde, men en venlig Viv i Sengen. Med saadan og anden Tale af lignende Art underholdt vi os, indtil Søvnen overfaldt os, og vi med kærligt Kys ønskede hinanden god Nat. Vi sov sødt til om Morgenen, da vor kære Moder omtrent Kl. 10 kom og aabnede Døren og opfordrede os til at staa op: det var høje Tid, thi hun havde beredt endnu en liden Collats til Middag» . . . .[1]

Grænserne for, hvad der lader sig omtale, var dengang videre end nu. Men dette forudsat, er der en egen Ynde over denne Beskrivelse; uden at ty hverken til Bibelsteder eller lærde Citater for at udtrykke, hvad man ikke selv kan give Ord, tales her simpelt og almen-menneskeligt Hjertets inderlige Sprog.

Saa meget desmere falder et enkelt Udtryk i Øjnene, paa hvilket Tidens Opfattelse har sat sit Mærke. Ud fra den lutherske Tankegang maatte det lyde som virkelig Ros over en Hustru: «hun var en venlig Viv i Sengen».[2] Men ogsaa kun ud fra denne Forudsætning bliver sligt et Udtryk forstaaeligt. Under hvilkesombelst andre Omstændigheder kan man trygt paastaa, at det ikke vilde falde nogen Fader ind, tilmed under Forhold som de givne, at vælge disse Ord til hos sine Børn at bevare Mindet om deres afgangne Moder.

Af det 16de Aarhundredes Strid mellem «Tobias-Nætterne»

og den lutherske Opfattelse er nu næsten alle Spor udviskede. Et af de sidste svage Minder om Tobias-Løftet er muligt den endnu i enkelte Egne herskende Overtro, at det Barn, der undfanges Brudenatten, ikke vil faa Lykke med sig. I Norge har denne Tro atter antaget den mere almindelige Form, hvor Erindringen om Lørdag Nat som den første Bryllupsnat er ved at forsvinde: «Hvilken Mand, som elsker hvide Børn, maa ej tage sin Hustru i Favn Lørdag Aften, thi undfanger hun paa den Tid, blive de sorte.»[1]

Har Tobias-Løftet, hvor stærkt det end blev indhamret i Middelalderen, saaledes kun sat hurtigt udviskede Spor, saa ledes Tanken hen til den fjerneste Oldtid ved Synet af andre Former for Overtro, der endnu fremdeles haardnakket holder sig. Hertil hører først og fremmest den hos alle gotogermanske Folk forekommende — og maaske endnu videre udbredte — Tro, at den af Ægtefællerne, der først sover ind paa Bryllupsnatten, skal dø først.

Ogsaa andre Maader at tage Varsel af Brudenatten forekommer i Norden, saaledes f. Eks. af Parrets Stilling. Herom hedder det blandt andet: «Dersom Bønderne i Norge finder deres Datter og Svigersøn sovende den første Morgen efter Brylluppet, og de vender Næserne sammen, saa holdes dette for et godt Tegn. Vender de Ryggen mod hinanden, saa gaar de bedrøvede bort».[2]

12.

Naar Brudeparret var bragt til Ro, skulde egentlig efter gammel Regel ogsaa Gæsterne skilles ad og søge Hvile. Ifølge Bestemmelserne for Odense Skole f. Eks. maatte ikke Lærerne, endsige «Daviderne», blive længere ved Brylluppet end til dette Tidspunkt.[1]

Sligt var imidlertid lettere sagt end gjort. Bryllupsgæster var et Folkefærd, der ikke lystrede almindelige Love. Deres Mængde medførte imidlertid, at hvad de foretog sig, blev et af Bryllappets mest iøjnefaldende Mærker. Det har derfor sin Interesse sluttelig kort at betragte, hvad de paa egen Haand tog sig for, og hvorledes de skiltes ad.

Dansen havde udgjort et Foreningspunkt, der samlede de fleste. Ikke alle deltog dog heri. Langs Væggens Bænke og andetsteds sad Gubber og yngre mødige, styrkende sig ved en Kande Vin eller Øl, snart parvis sladrende eller drikkende hinanden til, maaske endog paa Rim, snart flere i Flok med en David i Midten, der sang Bryllupsviser af friere Art for en snævrere Kreds, snart endelig enlige Enkeltvæsner, der ude over det Trin, hvor man fandt sig i at høre paa andre, sang, stampede eller klappede ganske paa egen Haand. Naar det erindres, at Dansen samtidigt foregik under Sang, vil det forstaas, at Hovedindtrykket af det hele blev noget sammensat. Det er denne flerstemmige Melodi, som Peder Palladius beskriver saa pynteligt som muligt saaledes: «Somme give ogsaa tilkende, at de ere gladhjertige og sidde og sjunge eller kvæde en dejlig Vise, give en Vise for i Dansen, drikke hverandre til med et Ærinde af en Vise, som vi altsammen maa, dersom vi ellers kunne fare vel dermed.»[2]

Men Drikken kunde ogsaa opflamme de krigerske Tilbøjeligheder. Kampen mellem gifte og ugifte om Brud og Brudgom gav selv Anvisning paa Voldsomheder, og forresten behøvedes der ikke andet end en Fod fremstrakt for at spænde Ben for de

dansende, et daarligt sigtet Bæger, et udfordrende Ord eller en blot og bar Misforstaaelse for straks at vække Kiv. Da alle Mænd var bevæbnede, førte saadant i de fleste Tilfælde til Kamp med Kniv eller Kaarde, til Blodsudgydelse og, naar Uheld skulde være, til Drab.

Af hele denne Brylluppets Sværdside faar man et overvældende Indtryk gennem Tidens egne Beretninger. Ikke fordi sligt fremhæves, tværtimod, det skjules saa vidt muligt og glattes over, men træder desuagtet frem. Det var ren Børneleg, naar f. Eks. Per Guldsmed slog Jakob Krogmager paa Munden,[1] en anden dunkede en Ven i Ansigtet med et «Pas-Glas»[2] eller den og den kom til «Haardrag». Det begyndte først at vække mere Interesse, naar Knivene kom frem, og der altsaa kunde blive Fare baade for den tabende og, bagefter i det mindste overfor Øvrigheden, for den sejrende. Hvor hyppigt det endte med Drab, giver Lensregnskaberne et Vidnesbyrd om. Iblandt Lensmændenes Indtægter af «Sagefald» danner nemlig Fredkøb for Drab en staaende Post; regnes blot en tre til fire af disse om Aaret for hvert Len, vil Tallet løbe betydeligt op hele Landet over; og den langt overvejende Del af disse Drab foregik netop ved selskabelige Sammenkomster, især Bryllupper.

Betegnende er den undskyldende Tone, hvori saadanne Drab omtales endogsaa af Øvrigheden. Som Eksempel blandt de mange kan anføres følgende Udtalelse i Helsingørs Tingbog af 1581: «Hans Jonsen blev ihjelstungen paa Svalen udenfor Raadhusdøren i et Bryllups Værtskab her i Helsingør, og desværre Peder Hansen, Hr. Hans Andersens Søn, den Tid Præst i Tikøb i Kronborg Len og nu boende i Asmindtorp i Skaane, kom for Skade og bedrev det og, straks Skaden var gjort, undkom i sin Behold.»[3] Det var kun, naar man havde knap Tid eller meget Stof, at man glemte de gængse Undskyldningsformer, som i følgende Dagbogs-Optegnelse fra Bergen 1571: «Per Jonsen vilde stinge til en anden og ramte Lasses Hustru, som er Oluf Gunnarsøns Datter paa Slinde, i Ryggen. Der Lasse det saa, stak han Per Jonsen i Hovedet med en Daggert, dèr døde han af. Haver og en Hofmand, hedder Lambert, slaget en Skrædder ihjel.»[4] Overbærenhed var nødvendig, thi sligt kunde hændes den bedste. Kom ikke f. Eks. Albert Skeels Svigersøn, Mandrup Due, for Skade i Raadhussalen i Malmø og dræbte Prins Christians tyske Trompeter?[5]

En kun lidet taknemmelig Rolle var det at skulle være Mægler mellem de stridende Parter. Dette faldt i Reglen i den tilstedeværende Gejstliges Lod. Et Held var det for denne, naar han i Øjeblikket var uanvendelig, som hin Magister Niels, der selv var beruset, dansede uden Præstekjole, faldt paa Gulvet og sad og hældte Øl i sin Hue.[1] Ligeledes var det en Fordel først at skulle forlige Parterne Dagen efter, naar de atter var ædru. «Den 16. Juli», hedder det i en fynsk Bispedagbog, «kom Konrektoren i Odense og meldte mig om en Kiv, der var opstaaet i Mandags ved Brylluppet mellem ham og Rektor. De blev forligte». — «Den 24. Juli kom Skolemester Magister Georgius og tilstod under Taarer, at Christian Harbo var meget svag af et Saar, som han havde tilføjet ham med sin Kniv ved Brylluppet. Magisteren fik Tilgivelse og rejste om Natten bort til sin Familie paa Falster.»[2]

Langt værre var det paa Stedet at skulle mægle mellem de stridende, berusede Parter. Alene med denne Udsigt for Øje var det en hensigtsmæssig Bestemmelse, der toges paa Landemodet i Odense 1560, at enhver Præst skulde tage bort fra Bryllup ved ni Slæt.[3] Thi det kunde være Livet om at gøre, naar man havde saadanne Folk for sig som f. Eks. Bønderne i Telemarken, om hvilke Præsten Peder Claussøn i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede siger: «Det meste Manddrab, som gemenlig udi Norges Rige skeer, tildrager sig udi Thelemarken, nogle uforskammede Djævels Kroppe med Hor, Mord, Manddrab, Kætteri, Løslevnet, Slagsmaal og andre hoshængende Laster og Ulemper over alle, som her i Landet bo. De havde deres største Lyst i gammel Tid af at dræbe Bisper og Præster, Fogder og Befalingsmænd. Til en Kirke i det Len er syv Præster ihjelslagne, og sommesteds en eller to og sommesteds flere. Jeg har kendt én, som dèr var fød, hvis Fader havde ihjelslaget tre Præster, og naar denne var drukken bad han Gud, at han ikke maatte dø, førend han og havde slaget saa mange Præster ihjel». Ret oplysende med Hensyn til, hvad ovenfor bemærkedes om Lensindtægter af «Sagefald», tilføjer Forfatteren: «Der bor rige Folk i det Len, og de maatte vel være saa rige, som de begærede, dersom de med deres svare, umaadelige Drik og Gæstebud og, som der gerne medfølger: store Brødepenninge for Hug, Slag, Mord og Manddrab, Hor og andre Synder, det selver ikke forspildte.»[4]

At det ikke gik bedre til andetsteds selv under mere for-

finede Forhold, kan sés af følgende Beskrivelse af «den kurprinselige Sekretær, Hans Georg Beiers Bryllup» i Dresden 1656. Da Gæsterne her havde spist og drukket, hedder det kort og godt: «pryglede de løs paa hinanden indbyrdes».[1] Endnu langt ned i det 18de Aarhundrede holdt de gammeldags Skikke sig uforandrede hos Landbefolkningen i Danmark. Herom meddeles f. Eks. fra Jylland: «Det var ikke sjældent, at Slagsmaal fandt Sted ved Bryllup, Begravelse og i andre Selskaber. Slig Uskik ansaas hverken for Synd eller Skam. Vore Forældre har fortalt os, at naar man ved et Bryllup ikke havde brugt Slagsmaal, saa duede Brylluppet intet. Paa Nørreklit tilsatte en Mand fra Sønderby Livet i Slagsmaal ved et Bryllup. Mærkeligt var det, at slige Afskyeligheder næsten aldrig foranledigede Søgsmaal.»[2]

Mellem alle disse blodige Kampe gør det formeligt godt at møde Oaser, hvor Spøgen, grovkornet som altid, dog ikke udartede til livsfarlig Brug af Vaaben. Som et af de mest iøjnefaldende Eksempler kan nævnes det store Bryllup, som Frederik den Anden i Januar 1574 gjorde paa Københavns Slot for sin øverste Sekretær Hans Skovgaard, hvem han samtidigt hædrede ved at optage i Rigsraadet og forlene med Helsingborg. Til Brylluppet var blandt andre Professorerne ved Københavns Universitet indbudne, som mødte i deres lange, gejstlige Festdragt. Der herskede imidlertid en gammel Skinsyge mellem den lærde Stand og dem, der var ansatte ved Hoffet. Øgenavnene til de lærde var: «Peder Sardug» og «Hale-Peter»; til Hoffolkene «Lars Kiltekniv». Og de fleste af de Gæster, der hin Dag samledes paa Slottet, havde vel som unge Mennesker været med til i Københavns Gader og Gyder i det mindste i Skumringen at sende sligt et mundtligt Kastevaaben efter en Modpart. Nu var begge Parter imidlertid blevne ældre, og man tør derfor vistnok gaa ud fra, at det først var efter Bordet, at de gamle Minder opfriskedes. Paa dette Sted var dog Hofsinderne afgjort i Overtal, thi enhver var her til at lide paa lige ned til den mindste Stalddreng, medens Professorerne savnede deres Studenter. Det saa derfor farligt nok ud, da «Kilteknivenes» unge Mandskab drog deres Vaaben. Det kom dog ikke til Blodsudgydelse. De nøjedes med den maadeholdne Hævn at kiltre de lærde op bagpaa, skære Bagparten af disses Kapper, hvad enten de nu var af «Sardug» eller Klæde, og saaledes tage Halen af Peter. Hermed var uden Tvivl de lærdes Deltagelse i Aftenfesten til Ende. Godt var det,

at det var den mørkeste Tid paa Aaret, saa at de kunde slippe nogenlunde usete hjem til Kannikestræde. Thi mere end harmeligt vilde det dog have været at blive bagtalt i denne Tilstand, maaske endog raabt «Lars Kiltekniv» efter af de omstrejfende Studenter, der en Aften som denne, hvor de manglede Tilsyn, naturligvis var paa Spil.[1]

Naar Mørket var faldet paa, øgedes iøvrigt, i det mindste i Byerne, Antallet af støjende Bryllupsgæster. Strengt taget budne var de nysankomne ikke. Paa den anden Side udgjorde de et nødvendigt Tilbehør, der ikke kunde udelukkes. Det var Lygtemændene eller «Lygtedrengene», som de gerne kaldtes, der kom for at lyse deres Herrer hjem.

Den Bande, hvormed Gaardens Befolkning herved forøgedes, var langfra en Vinding. Alle havde de Lyst til at knibe noget godt fra Køkkenet og mødte derfor saa tidligt som muligt for at se deres Snit. Paa deres Husbonds Vegne mente de at burde optræde fordringsfuldt, hvorved der faldt en Genglans paa dem selv. Og med tidligere Erfaringer for Øje, hvor den Ridder, de skulde følge hjem, ikke altid havde vist sig i vaabenklar Stand, mødte de som en Art Væbnere, med tændt Lygte ganske vist i den ene Haand, men med Spyd i den anden, Kaarde ved Siden og Kniv i Bæltet.

Det er let at fatte, at der kun hørte meget lidt til, for at Tonen skulde udarte i dette brogede Selskab. Den Samling paanødte Gæster, som en Herregaard under lignende Forhold rummede i Form af medfulgte Køresvende, Hestepassere og Smaasvende, var Englebørn i beskeden og stilfærdig Optræden i Sammenligning med dem, der saaledes mødte om en Købstadbolig eller i en Raadhusgaard. Hist forsvandt de, husérede egentlig kun i Borgestuen og sov Rusen ud i Roshaven. Her stimede de om Forstue og Køkkendør, tømte støjende en stjaalen Tønde Øl, kiggede ind ad de aabne Vinduer, sang, hujede, hug med Spyd og Kaarde i Gaardens Brosten eller ravede blideligt om, folkelige Godtkøbsudgaver af deres Herrer inde i Stuen.

Datiden stod værgeløs overfor dette Uvæsen. «Lygtedrengene» dannede det fuldgyldige Paaskud for hele Byen til at være paa Færde, saasnart der blot holdtes et lidt større Bryllup.

Undværes kunde de ikke. Men de udgjorde ubetinget Bærmen i Bryllupstønden. Vil man have et Indtryk af Datidens Vaande, læse man f. Eks. det magtesløse Veraab, som Københavns Magistrat Aar 1579 udstødte i den Anledning:

«Beklages ogsaa om [ɔ: der klages over] den store Ulempe og Uskikkelighed, de Drenge bruge, som bærer Lygter til deres Husbonder, hvilke som [somme?] ruste sig ud med Vaaben og Værge og bruge stor Oprør med Raaben, Skjelden og Slaen, som er imod Privilegierne. Da skal dermed saa alvorligt holdes, at hvilken Lygtedreng som kan findes med at bære nogen Vaaben med sig, han skal miste samme Vaaben og straks sættes i Kjelderen og straffes derfor, og hans Husbond bøde 40 Mark til Kongen og til Byen».[1]

Et Spørgsmaal af afgørende Betydning var selvfølgelig: naar skulde Gæsterne bryde op? Dette besvaredes ikke altid ens af samme Ægtepar. Stundom ønskede Hustruen for Mandens Skyld snarligt at søge Nødhavn. Dette var dog en Betragtning, som ikke laa Datiden saa nær, som en senere Tid kunde formode. Derimod var det ofte Manden, der vilde hjem, medens Hustruen var kommen i Aande og ønskede en Svingom endnu, glemmende ganske, at hun burde være sin Mandlille underdanig, samt at han maaske bagefter kunde falde paa «hemmeligen at undervise hendes Vanvittighed.»

Hvor hyppigt Sligt forekom, kan allerede ses af Tilfældets Betydning i Digtekunsten.

I Folkevisen om «Helled Haagen» berettes saaledes om, hvorlunde Dannerdronningen ikke vilde bort fra Dansen, skønt Kongen blev vred og red hjem.

«Jeg er saa nylig i Dansen kommen,
«Hun haver ikke faaet Ende,
«Saa vel maa min Herre og Konning
«Blive blid igen.
— Saa herlig danser han Haagen.

Visen overlader senere til hver enkelt at afgøre, om det er Elskov eller meddelt «hemmelig Undervisning», hvortil der sigtes, naar det om den følgende Dag hedder:

Skam faa Helled Haagen,
For Vise han kvad!

Dronningen sidder i Højenloft,
Hun er uglad.
— Saa herlig danser han Haagen.[1]

I Tobiæ Komedie, hvor Brudens Moder ved Afskeden giver sin Datter og Svigersøn Leveregler med paa Vejen, omtales naturligvis sligt et Tilfælde, og al Uretten lægges paa Hustruens Side:

En Kvinde bør ikke at danse eller hove,
Naar Manden er drukken og lyster at sove.

En Nutids Forfatter vilde lade Moderen henvende disse Ord til Bruden med Formaning om at holde sig dem efterrettelige; men betegnende nok rettes de til Manden, der samtidigt opfordres til, for at undgaa de uheldige Følger af sligt, itide at tugte sin Hustru. I Sammenhæng lyder Formaningen til Manden saaledes:

En Kvinde bør ikke at danse eller hove,
Naar Manden er drukken og lyster at sove.
Der kan snart komme Ild i Blaar.
Snart er skident uskjøttet Kar.
Fordi [ɔ: derfor] skal Du hende tugte og ære!
Dannekvinde Navn er ærligt at bære.[2]

Dette var dog blot Eksempler fra Digtningens Verden. I selve Virkeligheden forekom de ogsaa hyppigt nok, men her skete Moralen ikke altid saa afgjort Fyldest, og Ret og Uret var desuden ofte underlig blandede. Lad os som Eksempel blandt mange vælge Helle Olsens Bryllup i Helsingør 1578, hvor Jakob Krogemager og Hustru Karine var til Gæst. Søndag Aften blev Jakob drukken, gik hjem, klædte sig af og gik til Sengs, hvorimod hans Hustru blev tilbage og dansede. Da Jakob havde ligget noget og tænkt herover, ærgrede han sig, stod atter op og løb nøgen over Gaden for at kalde sin Hustru hjem. I Bryllupsgaarden havde man imidlertid — vel af Hensyn til den støjende, nysgjerrige Mængde udenfor — lukket Skodderne for Vinduerne ud til Gaden. Jakob var dog ikke raadvild. Han kravlede op paa Skodderne, slog en Rude ind og laa nu og kiggede ind efter, hvem hans Hustru dansede med, alt imens han i stærkt malende Udtryk beskyldte disse for at forholde ham hans Hustru.

Da dette ikke hjalp, kravlede han ned igjen, slog paa Døren,

«buldrede og lod meget ilde, truede og undsagde sin Hustru». Her var ikke andet for, Karine maatte hjem. Da hun imidlertid frygtede for sin Mandlilles Undervisning, bad hun Byfogden følge sig og tale Manden til Rette. Klaus Byfoged fulgte ridderligt med, og da de vare komne til hendes Hjem, «bad han Jakob være tilfreds, efterdi hans Hustru var hos ærlige Folk». Ægtemanden blev dog ved at true hende, og Klaus bad ham endda med det bedste at «være tilfreds»; men der det intet hjalp, skiftede Byfogden Tonart og erklærede, «at hvis Jakob ikke vilde lade sig sige, efterdi ikke anden Brøde var,» skulde han faa andet at tænke paa.

Denne Trusel opflammede Jakob, der nu vendte sig mod selve Byfogden og sagde, «at han ikke kendte Klaus god for en ....» Ordet er udeladt, men har næppe betegnet noget værdifuldt. Under denne Samtale blev Karine imidlertid saa forfærdet, at hun med ét flygtede bort, ned gennem Byfogdens Gaard for at drukne sig i Stranden. Dette var det mest spændende Øjeblik, men Byfoged Klaus var Forholdene voksen: Et Par Mand ned for at hindre hende i at drukne sig! et Par Mand fat i Jacob, der bestandig brugte Mund, og afsted med ham til Raadhuskælderen! Haardt gik det ud over den nidkære Ægtemand. Han sad ugevis i Kælderen, medens Folk forgæves gik i Forbøn for ham hos Øvrigheden. Det viste sig til hans Uheld, at ikke blot Byfogden men ogsaa Sognepræsten var ham gram og forlangte, at han ikke burde slippe saa let, da han baade var ond mod sin Kone og desuden talte ilde om sin Sogneherre. Paa dette Punkt forvirres imidlertid den senere Betragters Blik. Som saa ofte ved Virkeligheds Forhold gribe flere Traade forstyrrende ind. Idet man undres over den haarde Medfart, som denne Mandlille maatte lide, der jo dog egentlig kun havde staaet paa sin Ret, glæder man sig ved i forbigaaende at høre om hans Hustru Karines Godhed, idet hun hemmeligt fik listet en Pot varm Vin ned i Kælderen til ham. Men man fortumles ganske ved at oplyses om, at Præstens Hustru en skønne Dag hentede den fangne Jakob ud af Kælderen «og tog ham med sig ind til Sanders» en halv Dags Tid, hvorefter «han gik i Kælderen igen». Hvor var sligt muligt? Bysvendene, der havde set igennem Fingre hermed, sattes under Anklage af Byfogden. Men hvad stak der under? Var Præstens Hustru maaske Jakob venligt sindet, Byfogden Karine, eller denne begge Øvrighedspersonerne? Sagens

Udfald forklarer intet: Jakob Krogemager slap først ud efter at have stillet Borgen for, at han hverken mere vilde slaa sin Hustru og leve ilde med hende, eller tale ilde om Præsten Hr. Rasmus. «Synder han mere, da at sættes i Kælderen, og hans Borgen at svare til hans Gerning».[1]

Der ligger tydeligt nok en Taage over Forholdene, saa at vi ikke ret kunne se det, der har udgjort Sagens Kerne og sikkert interesseret Samtiden mest. Kun ét Billede staar klart for os, det, der forekom Datiden ligegyldigt, og som kun tilfældigt er blevet bevaret: Den nøgne Ægtemand paa Skodderne, der, hørt af Stimlen baade ude og inde, talte Pligtens Ord til sin ulydige Halvdel.

Udsigten til, at Naboskabet eller hele Byen kunde komme til Ro, voksede, naar Gæsterne — paa Gensyn imorgen — endelig brød op. Med en Lygtedreng som Sankthansorm foran hver vaklende Husfader bugtede de sig i Smaahobe ned ad de stillere Gader.

Der var dog langt frem endnu. Nattevindens friske Pust fik ikke blot Lygterne til at blusse op, men vakte nyt Liv og Trang til Bedrift i de omtaagede Sind. Havde Hustruen før ved Dansen været den ivrigste, saa traadte nu Husbonden ubetinget i Forgrunden, naar han højrøstet indlod sig med alle, eller truende svang sin «Degen» i Luften.

Mærkeligt nok var Ordenens Haandhævere, Vægtere, Bysvende og hvad de hed, aldrig tilstede, saa at Byen var overladt til de hjemdragende Bryllupsgæsters frie Behag. Dobbelt naturligt syntes dette at falde, hvor det var Øvrigheden selv, der vendte hjem fra Bryllup. Herved fik disse natlige Optrin et eget Liv, og stadigt tilbagevendende, næsten naturnødvendige som de var, bidrog de i ikke ringe Grad til at give Datidens Købstads-Forhold deres ejendommelige Præg.

Der var kun liden Forskel paa, om man havde været med til Bryllup og befandt sig ude paa Gaden, eller man ikke havde været med og laa fredeligt inde i sin Seng. Thi naar Toget, ofte med Bryllupsmusiken i Spidsen, kom hujende og støjende ned ad Gaden, brydende paa eller instinktmæssigt undgaaende

de Strømhvirvler, der dannedes, hvor en enkelt stod stille og huggede om sig i Blinde, saa maatte alle op og hen til Vinduet for at høre, om der var Brand eller «Uførm». Tøvede nogen med saaledes at vise Optoget tilbørlig Respekt, saa var enhver jo godt kendt, og man blev staaende udenfor hans Dør og raabte ham frem eller gik ind til ham. Et ret godt Eksempel afgiver et Bryllup i København den 13de December 1618. Professor i Hebraisk, Magister Herman synes slet ikke at have været med ved dette Bryllup, men forholdt sig roligt hjemme. Ikke desmindre fik han først Besøg af Professor juris Claus Plum. Denne havde været livlig Deltager og «henad Aften i Brullupsgaarden været meget urolig med Glas at slaa sønder, item med Hvislen og Fløjten». Han var vistnok gaaet lidt før de andre og havde i hvert Fald paa Vejen moret sig med «at overfalde og slaa nogle af Borgerskabet og været efter nogle med en dragen Kniv.»

Hans fredelige Samtale med en Kollega blev dog kun af kort Varighed. Sværmen kom snart efter ned ad Gaden: «Borgemester Michael Wibe, Raadmand Thomas Lorich, Peder Kniphoff med flere Mænd og Kvinder». Enten de nu ogsaa har faaet Lyst til at tale med den hebraiske Professor, eller de har opdaget Professor Plum derinde, vist er det, de standsede udenfor Døren og gjorde «stor Uførm». Efter Michael Wibes senere mildere Forklaring behandlede de dog Magister Herman blot som deres Ven. Plum var derimod ikke den rette Mand til at skaffe Ro, thi da han rejste sig, «æskede Borgemester Wibe ham ud af Døren at slaas.» Raadmand Lorich var ligeledes kommen for Magisterens Dør i «en ganske god Mening»; men over ham gik det nu ud, thi Professor Plum kom ud med sit Værge og «jagede hannem, saa at han maatte slippe sin ene Tøffel i Løbet». Det var muligt under denne almindelige Flugt, at Borgemester Wibe søgte at sætte Mod i Magister Eisenberg ved at kalde ham en «Skjelm». Borgemesteren kunde bag efter ikke give nogen Oplysning herom, «da det slet var gaaet ham af Hovedet.»[1]

Gik der under dette Sammenstød kun en Tøffel i Løbet, saa saa det værre ud for den brave Niels Mule, da han «Søndag Nat Klokken ni» den 6te April 1589 laa og sov i sin Seng i Odense. Han vaktes ved, at Carl Bryske, der kom fra Bryllup i Spidsen for en hel Del adelige og uadelige, ruskede i hans Dør og vilde ind. Niels Mule mente, at det var klogest at blive liggende stille som en Mus, saa blev de vel kede deraf og for-

trak. Men han tog fejl. Først haglede 54 Glasruder ned. Saa hug og slog Carl Bryske og hans Ledsagere med deres Spyd og Sværd i Vindueskarme og Sprosser. Og da de havde hugget alt ned, hvad de kunde naa, fik de vrikket nogle Brosten løse og begyndte at bombardere. En Sten ramte Hans Mule, der laa i Sengen, paa Armen, saa at han blødende maatte flygte. Dette standsede dog ikke Angrebet. Man havde faaet Smag for denne Idræt, og alt imens man udslyngede Skældsord mod den forsvundne Hans Mule, ituslog man hans Bohave med nye Stensalver. En Del af Selskabet var i den Grad med, at de vilde løbe hen og ringe med Stormklokken. «Hvilket Gud dog afvendte. Thi de vare vel beskænkede, saa at der kunde være sket stor Ulykke.» Under almindelige Forhold vilde Sagen vel være gaaet hen uden Paatale, men det var i Formynderregeringens Tid, og Regeringsraaderne, der fik nys om Sagen, befalede Lensmanden at tiltale Carl Bryske.[1]

Den Tanke, at faa større Slag i det hele ved at ringe med Stormklokken, synes at have haft noget tiltrækkende ved sig. Fra en rigtignok senere Tid meldes saaledes fra Kerteminde om, hvorledes man i Anledning af et Bryllup i Sognepræstens Hus, hvor det som altid endte med Strid, skred ikke blot til at ringe med Stormklokken, men fra modsat Side rørte Trommen, saa at hele Borgerskabet og Garnisonen mødte bevæbnede, rede til at gaa imod hinanden. Heldigvis var det en lille By, hvor Garnisonen vel næppe var talrig, og endnu heldigere var det, at nogle ædru fik mæglet Forlig, førend det førte til blodigt Sammenstød.[2].

Imod saa storartede Forestillinger var det kun ringe, hvad der kunde ydes paa Landet, selv paa en Herregaard. Sammenlignet med dagligdags Forhold var dog ogsaa her alt i Oprør. Spøgeriet maatte en Nat som denne ganske aflyses, thi der lød Tummel fra Kælderstue til Riddersal, selv den tristeste Glug spejlede Kerteglans i Graven. Og det blev ved. Gaardhunden var hæs, det gryede alt ad Dag, førend de sidste Gæster fandt den rette Himmelseng.

Heller ikke Landsbyen lignede ved Bønderbryllupper sig selv. Fik end her ogsaa Støj og Praten, Dans og Slagsmaal tilsidst en Ende, saa sank det ikke alt hen i det Hverdags: en duknakket Tagryg, en utydelig Brøndvippe, en hvidlig Kirkegaardsmur som et Liglagen paa Bleg, hvor Stilheden mulmsløret laa paa Baare.

Nej, alt var forvandlet til en eneste fornøjelig, stor Søsterseng, hvor det kriblede og krablede med Gæster i Lo, i Lade, i Udhus, ja helt ude under Buskene i det frie[1]. Og som det kvækkede fra alle Frøhovederne i Dammen ved Vaartid, tonede her et talrigt om end dæmpet Kor af Menneskestemmer: Snak og Snorken, Hvisken, Fnisen. Det holdt ved i den lune, lyse Midsommernat, indtil Hanen gol, Lærken slog over Bygvangen, og den blaalige Røg ud af Taghullet paa Brullupsgaarden, eller Køgemesteren selv med «Stob» i Haand, indbød til en liflig Morgenvarmer[2].

Henvisninger og Anmærkninger.

Forkortelser. R. A. = Rigsarkivet i København. — G. K. S. = Gammel Kongelig Samling, Store Kongelige Bibliotek i København. — N. K. S. = Ny Kongelig Samling, sammesteds. — S. R. A. = Svenske Rigsarkiv i Stockholm. — S. K. A. = Svenske Kammerarkiv i Stockholm. — N. R. A. = Norske Rigsarkiv i Kristiania.

S. 8. [1] Denne Skik omtales paa Mors endnu Aar 1807. C. Schade: Bidrag til et jysk Idiotikon. N. K. S. 812 d, 4to. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III, S. 76, no. 350. — I Salling følges Skikken i vore Dage, «Skattegraveren» 1888, II, 66. — [2] Johannes Sundblad: Gammaldags bruk, (Göteborg 1881,) S. 76.

S. 9. [1] Biskop Jakob Madsens Visitatsbog, udg. af Crone, S. 75 og 247 fg. — [2] Baltische Studien XXI, 168. — [3] Zeitschrift f. Hamburg. Geschichte I, 548. — [4] M. G. Grælius: Beskr. öfwer Tuna Läns etc. Fögderie uti Calmar Höfdinge Döme. (Calmar 1774.) S. 212. — [5] Johannes Sundblad: Gammaldags bruk, (Göteborg 1881.) S. 78—79. — [6] L. S. Gahm Persson: Beskr. öfwer Öland, (Ups. 1768,) S. 170. — Et Udkast til en saadan Tale paa Svensk, ved en Enkemands Bryllup, rimeligvis fra omkring Aar 1600, findes i det Store Kgl. Bibl. «Aflevering fra Geheimearkivet, Svenske Sager, Ecclesiastica», no. 7. — [7] M. G. Crælius: Beskr. öfwer Tuna Läns etc. Fögderie uti Calmar Höfdiuge Döme, (Calmar 1774.) S. 419.

S. 10. [1] G. Gaslander; Beskr. om Swenska Allmogens Seder, (Sthlm. 1774.) S. 13. — Joh. Sundblad: Gammaldags bruk, (Göteborg 1881.) S. 79—80. — [2] For Sveriges Vedkommende de ovenanførte Skrifter. For Lyneborgs Theod. Colshorn: Hochzeitgebräuche aus dem Lüneburgischen. Weim. Jahrbüch III, 371. — [3] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I, 299. — [4] Endnu almindelig Folketro i Skandinavien, England og Tyskland.

S. 11. [1] Peder Syv: Gamle danske Ordsproge I, 211. — [2] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne II, 436. — [3] L. F. Rääf: Saml. t. en beskrifning öfr. Ydre härad i Östergöthland I (Linköping 1850), 110—111. — [4] Om Talsmandens Ord og Gensvarene se Andr. Jonæ: Thesaurus epistolicus etc., (Sthlm. 1619.) 4to, IV, 45. — To haandskrevne Udkast til Handlingen fra omkring Aar 1600 findes paa det Store Kongl. Bibliotek i Samlingen: «Aflevering fra Geheimearkivet. Svenske Sager. Ecclesiast. no. 7». Joh. Loccenius: Antiquitates Sveo-Gothicæ S. 288. — Smlgn. Norske Magasin I, 200. — Om nyere Genklang af samme Skikke se f. Eks.: A. Vang:

En Skolelærers Levnetsløb, (Christiania 1870.) S. 23. — (L. S. Gahm Persson): Beskr. öfw. Öland, (Ups. 1768.) S. 170. — H. P. Klinghammer: Minnen från Åren 1829—39. (Helsingkorg 1841.) S 50. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne, (Lund 1847), S. 148—49 o. s. v., o. s. v. — [5] J. H. Schmitz: Sitten u. Gebräuche des Eifler Volkes I—II, (Trier 1856.) I, 53.

S. 12. [1] K. Weinhold: Altnordisches Leben, (Berlin 1856.) S. 247. — [2] Statuta der Stadt Peina 1597. — Fr. Es. a Pufendorf: Observat. Juris Universi IV, App., p. 272. (Hannover 1770.) 4to. — [3] Chr. IV Policeyordn. 27. Septbr. f. Schlesw. u. Holst. (Glückstadt 1636.) Bl. Es. — [4] Jyske Tegnelser 19 Juli 1623. R. A. — [5] Hübertz: Beskrivelse over Ærø, (Kbhvn. 1834, S. 262—64. — [6] Helsingørs Thingbog, 18 Oktbr. 1570. R. A.

S. 13. [1] England 1543, se John Brand: Popular antiquities of Great Britain, by W. Carew Hazlitt. II, (London 1870.) p. 103. — Er. Sarcerius: Ein Buch wom heiligen Ehestande, (Lpzg. 1553.) Fol., Bl. 103. — Gulland. Supplem. til Chr. III's Historie S. 183. — Norge. Chr. IV's norske Kirkeordn. Paus Saml. III, 485. — [2] Helsingørs Thingbog 18 Oktober 1570. D. R. — Biskop J. Madsens Visitatsbog ved Crone. 1591 i Faaborg 10 Mai og 29 Juni 1592, Nyborg 2 Juli 1592. — [3] Chr. IV's norske Kirkelov. Paus Samlinger III, 485. — Om Svenborg 1619 se Helsingørs Ugeblad 1868 Juli —December, S. 91. — Viborg: Jyske Tegnelser 19 Juli 1623. R. A. Hele Landet: Sjællandske Tegnelser, 1 Mai 1624. R. A. Hertugdømmerne: Chr. IV's Policeyordn. 27 Sept. 1636 fr. Schl. u. Holst., (Glückstadt 1636,) Bl. Es. — J. R. Hübertz: Beskr. o. Ærø, (Kbhvn. 1834), S. 263—64.

S. 14. [1] Det Store Kongelige Bibliotek: «Aflevering fra Geheimearkivet, Svenske Sager, Ecclesiastica no. 7.» — Smlgn. Andr. Jonæ: Thesaurus epistolicus, (Sthlm. 1619), 4to. IV, 45. — [2] L. F. Rååf: Saml. t. en beskrifning öfwer Ydre härad i Östergöthland I, (Linkøping 1856.) S. 111.

S. 15. [1] Nærværende Skrift IX, 136—203.

S. 17. [1] Ordinansen af 1582, Danske Kirkelove udg. af H. Rördam, II, 341. — [2] Brudetoget til Kirken fandt overalt først Sted paa Brylluppets anden Dag, men det fremhæves udtrykkeligt ved Bergens Stift, at Brudgom og Brud følges til Sengs Aftenen forud. Folkevennen 8de Aargang. (Kristiania 1859.) S. 285. — H. J. Wille: Beskr. over Sillejords Prestegj., (Kbhvn. 1786.) S. 259. — Smlgn. ogsaa Seb Frank: Weltbuch, neue Ausgabe, (Frcft. 1567.) Bl. 130. — [3] Loccenius: Antiqu. Sveo-Goth. S. 287. — [4] Joh. Spangenberg: Ecteskabs Ordens Speyel oc Regel, (Kbhvn. 1601) 8vo, S. 38. — [5] Tob. Hinzius: Epistel vnd Werbungsbüchlein, (Lpz. 1629.) S. 376. — [6] Casp. Melissandri: Ecteskabs-Bog, fordansket af Er. P. Corvino, (Kbhvn. 1647,) Bl. 36. — Joh. Mathesius: Hochzeitpredigten, (Nürnb. 1584.) 4to, Bl. 131.

S. 18. Joh. Mathesius: Hochzeitpredigten, (Nürnb. 1584.) 4to, Bl. 9. — [2] Se f. Eks.: Biskop Hans Mikkelsens Diarium, 19 Septbr. 1641. (Kall, Mnscr. Saml. no. 81. Fol. — [3] Sjællandske Registre, 11 Juni 1654. R. A. — [4] Rasm. Hanssön Reravius: Frederichs den Andens oc Fru Sophiæ Kronings oc Bröllups Historie, (Kbhffn. 1576,) Bl. Liij og flg. — [5] Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877), S. 82.

S. 19. [1] Det hyppigste synes i Danmark at have været, at Bruden kom først til Vielsen. Saaledes f. Eks. ved Frederik den Andens Bryllup 1572. Ved Prins Christians Bryllup 1634 kom dog Prinsen først. «Et

god Stund derefter kom Prinsessen» (Jørg. Holst: Regiæ Nuptiæ Chr. V (Kbhvn. 1637), Bl. 6). Ordene i Nye Danske Magazin II, 275 om Ribe 1561 kunne forstaas, som om Brudgommen dèr kom først til Kirken og derefter gik Bruden imøde. — I Sverige først Brudgommen saa Bruden (Joh. Loccenius: Antiquitat. Sveo-Goth., S. 288). Senere Bønderskikke i Norden: Til Kirken Bruden først, fra Kirken Brudgommen først, saaledes i Jylland og paa Fyn (N. Blicher: Topographie over Vium, Viborg 1795, S. 194. — C. M.: Et vesterjydsk Bondebryllup. Folkekalender for Danmark 1853, S. 111. — Leerbech: Beskrivelse over Ringe, Odense 1826, S. 87). Brudgommen først til Kirke i Norge (H. Ström: Beskr. over Söndmör I, Sorø 1762, S. 555). Brudgom og Brud følges ad: Vossevangen, Blekinge, Öland (Thott. Mnscr. 1719, 4to, St. Kgl. Bibl. — J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge, Wexiø 1800, S. 223. — L. S. Gahm Persson: Beskr. öfwer Öland, Upsala 1768, S. 172) o. s. v., o. s. v. — [2] Allerede i Slutningen af det 16de Aarh. var den danske Skik ved at tabe sig baade hos Kongehuset og Adelen. Dronning Sophia ledtes ind i Salen af tvende Mænd. Smlgn. ogsaa: Jens Gödissöns Ligprædiken over Jørgen Rosenkrantz, (Kbhvn. 1596.) Bl. G₃. Omkring Aar 1600 befales det dog hyppigt fremdeles i Mellemklasserne, at Bruden skal gaa til Kirke mellem to Kvinder. I Bircherods Dagbog ledes Bruden (Præstedøtre o. s. v.) altid af to Mænd. — [3] Jens Gødissön: Ligprædiken om Jørgen Rosenkrantz, (Kbhvn. 1596.) B'. G₃.

S. 20. [1] Dr. O. Sperlings Historia vitæ. G. K. S. no. 3094, 4to, S. 320. (Beretningen er paa Tysk, men den direkte Tale paa Dansk.) S. Birket Smiths Övers. S. 126. — [2] Leerbech: Beskr. over Ringe, (Odense 1826.) S. 87. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder II, 248. — [3] Se f. Eks. Brev fra Præsten A. Samsing til J. Bircherod i Odense, dat. 15. Decbr. 1734, indheftet i no. 2499, 4to. G. K. S. — [4] Kjøbenhavns Diplomatarium I, 432. — [5] Randers Vilkaar 1609 § 62. Mscr. Thott no. 1454, 4to. — [6] Bryllupsdigt af 18 Novbr. 1705. Mscr. Thott no. 1524, 4to, S. 245. — [7] L. Thura: Beskrivelse over Bornholm (Kbhvn. 1756), S. 92. — [8] H. J. Wille: Beskr. over Sillejord Prestegjeld, (Kbhvn. 1786.) S. 237. — [9] C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536 II, 202. — [10] Skrivelse, dat. Spøttrup 1525 p. fest. purificationis Mariæ. R. A. — [11] Fr. II til Mogens Gyldenstjerne, dat. Aalholm 17 Aug. 1560. Danske Adelsbreve Fasc. 2, Banner. R. A. — Smlgn. Vedel Simonsen: Eske Broks Levnet I, 62.

S. 21. [1] Rasmus Hanssøn Reravius: Her Frederichs den Andens och Fru Sophiæ Kronings oc Bröllups Historie (Kbhffn. 1576), Bl. L₆. — [2] Helsingørs Thingbog 27 Januar 1579. R. A. — [3] Helsingørs Thingbog II, Marts 1588. R. A. — [4] J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse II, 650—51. — Saml. til jydsk Hist. og Topogr. VI, 157. — [5] Randers Vedtægt 1609. Thottske Haandskr. Saml. no. 1454, 4to. — [6] Kjøbenhavns Diplomatarium II, 718—19, III, 135. — [7] Chr. IV's Policeyordn. 27 Septbr. 1636 f. Schlesw. u. Holst. (Glückst. 1836,) Bl. E₃. — [8] Corp. Statut Slesv. II, 521. — [9] Uddrag af Jens Bircherods Dagbøger udg. af Chr. Molbech, S. 73. — [10] Suhm: Nye Samlinger til den danske Historie III, 180. — [11] Holberg: Barselstuen, Akt I, Scene 2. — [12] Kirkehistoriske Samlinger VI, 381. — Efter Frederik III's Død se f. Eks. Helsingørs Thingbog 17. Februar 1670. R. A.

S. 22. [1] Efter en gammel Chronologi i N. M. Petersens Saml. Afskrift hos N. Jacobsen.

S. 23. [1] J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn I, 227. II, 82, 218—19. — E. Tang Christensen: Jydske Folkeminder III, 96—97. — Rask: Morskabslæsning 1840, S. 382. — Suhm: Samlinger til den Danske Historie I, 1, 117. — [2] Olaus Magnus: De gentibus septentrionalibus Lib. IV, Cap. 7. I Sverige findes endnu «Blussestager» bevarede ved mange Kirker og kaldes «Brudeblus». En saadan Blussestage fra Östra Eneby i Östergötland, afleveret til Statens Historiske Museum, findes afbildet i Hans Hildebrand: Sveriges Medeltid I, 103. — [3] Erich Pontoppidan; Kirchen-Historie des Reichs Dännemarck III, 380. — [4] Nye Danske Magazin II, 275. — [5] J. H. Schlegel: Samlung zur Dänischen Geschichte II, 1, 183.

S. 24. [1] Petrus Palladius: En Visitatz-Bog, udg. af Svend Grundtvig, S. 82—89.

S. 25. [1] Jens Kamp: Danske Folkeminder, (Odense 1877,) S. 84. — P. Foersom: Om Samlinger af danske Landskabsord (Kbhvn. 1820), S. 33. — [2] Moth: «Ordsprog og Talemaader», N. Jacobsens Afskrift — [3] I Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877), S. 83—84.

S. 26. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen III, 279. — [2] Bircherods Dagbog, om Byfoged Anthon Ottesens Bryllup; ikke trykt hos Molbech. N. Jacobsens Afskrift. — [3] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen III, 164.

S. 27. [1] Rasmus Hanssön Reravius: Her Frederichs den Andens oc Fru Sophiæ deris Kronings oc Brøllups Historie, (Kbhffn. 1576.) Bl. L. 7—8. — [2] L. F. Rääf: Saml. t. en beskrifn. o. Ydre härad i Östergöthland (Linköping 1856), S. 111. — [3] Se f. Eks. Forholdene i Stralsund 1570. Baltische Studien XXI, 168.

S. 28. [1] Uddrag af Jens Bircherods Dagbøger ved Chr. Molbech, S. 108 og 405. — [2] E. Pontoppidan: Den Danske Atlas III, 298. — P. Rhode: Samlinger til Laalands og Falsters Historie, udg. af Friis, I, 336.

S. 29. [1] Rasmus Hansen Reravius: Her Frederichs den Andens oc Fru Sophiæ deris Kronings oc Brøllups Historie, (Kbhffn. 1576.) Bl. L. 6—7. — [2] Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III, 255, (V. 43) og 275 (V. 28 og 29).

S. 30. [1] G. Freytag: Bilder aus der deutschen Vergangenheit I (2te Aufl.), S. 253. — [2] Ne juventus putet hunc concursum populo fieri tanquam spectaculum aliquod vanum [en fastelaffuens leg eller rey] Kall. Haandsk. Saml. no 524 «alia concio sponsalis». Smlgn. Kirkehist. Saml. III, 692, hvor H. Rørdam har gengivet den Del af Haandskriftet, hvor den mindre gode Variant forekommer: »Ein fastelaffuens reyse». — [3] Nærværende Skrift X, 41—42. — [4] (G. Gaslander): Beskr. om Swenska Allmogens Seder, (Stkhlm. 1774.) S. 14—15. — [5] Chr. IV's Policeyordn. 27 Septbr. 1636 f. Schlesw. u. Holst. (Glückstadt 1636), Bl. D. 4. — [6] Ordnung der Stadt Nienborg 6. Juni 1569. F. E. a Pufendorf: Observationes juris universi II, append 337. Hannover (1744—70.) 4to.

S. 31. [1] Forordn. af 1634 i Der Stadt Leipzig 1634 und 1640 wiederholte Kleiderordnung, (Lpzg. 1649) 4to. Bl. D. 3. — [2] Se f. Eks. Thott. Mnscr. no 1719 4to (trykt i Uddrag i Folkevennen, Kristiania 1859. 8de Aargang.) Om Man se John Brand: Popular antiquities of Great Britain, by W. Carew Hazlitt II, (London 1870,) p. 105. — [3] E. Sarcerii Buch vom

heil. Ehestande, (Lpzg. 1553.) Fol. Bl. 193. — «The Christen state of Matrimony» 1543, p. 48, anført i John Brand: Popular antiquities of Great Britain, by Carew Hazlitt II (London 1870) p. 103.

S. 32. [1] Joh. Schuward: Ehrenfackel d. keuschen ehel. Leben, (Lpzg. 1585.) Fol. p. 64. — [2] John Brand: Popular antiquities of Great Britain, by Carew Hazlitt II (London 1870) p. 103. — [3] Kirkehistoriske Samlinger IV, 458. — [4] Asmus Bremer Chron. Kilense. Thott. Haands. Saml. no. 1005. Fol., Side 635. — [5] Norske Magasin II, 97. — [6] Sven Bælter: Hist. Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna, 2. Upl., (Stkhlm. 1783.) S. 535. — [7] Mnsc. Thott. no. 1719, 4to. — [8] J. J. Öller: Beskr. öfv. Jemshögs Sochn i Blekinge, (Wexiö 1800.) S. 224.

S. 33. [1] Kjøbenhavns Diplomatarium I, 586. — [2] Kjøbenhavns Diplomatarium I, 585. — Jydske Tegnelser 19 Juli 1623. R. A. — [3] Sjællandske Tegnelser 9 Februar 1580. R. A. — Kirkehistoriske Samlinger VI, 375 og 397. — [4] Norske Magasin II 228.

S. 34. [1] Efter N. Jacobsens Afskrift af Jens Bircherods Dagbog, 16 Juni 1667 (ikke trykt hos Molbech). — [2] Forordninger, Recesser o. s. v. 1558—1660, udg. ved V. A. Secher, II, 444. — [3] Se f. Eks. Kirkehistoriske Samlinger III, 661. — [4] Kjøbenhavns Diplomatarium I, 586. — Landemode-Beslutning i Aarhus 1692. N. K. S. no. 1193b. 4to. — [5] O. W. Lemke: Visby Stifts Herdaminne, (Örebro 1868.) S. 497. — [6] Forordninger, Recesser o. s. v. 1558—1600, udg. v. V. A. Secher, II, 447—48; gentaget i Forordning af 19 Juli 1649. Sjællandske Tegnelser. R. A. — [7] Sjællandske Tegnelser 19 Juli 1649. R. A. — [8] Policey u. Kleiderordn. d. Hertz. Joh. Georgen z. Sachsen 1612, (Lpzg. 1612), 4to, S. 58. — [9] Anno 1570. Baltische Studien XXI, 169. — [10] Der Stadt Ancklamb Hochzeit etc. Ordn. 1670, Bl. B2. — [11] Peder Syv: Danske Ordsproge II, 324.

S. 35. [1] Christian den Fjerdes egenhændige Breve 1632—35, udg. af Bricka og Fridericia, S. 174. — [2] Kirkehistoriske Samlinger III. 661. — [3] Chr. IV Policeyordn. f. Schlesw. u. Holstein (Glückstadt 1636), Bl. D4. — [4] Des Rahts der Stadt Hildesheimb. revidirte Ordnung 1612, Bl. A4. — Der Stadt Ancklamb Hochzeit etc. Ordnung 1670, Bl. C4. — [5] Des Rahts zum Stralsunde Ordnung 1649. S. 18.

S. 36. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen IV, 255. — [2] Diplomat. Norveg. V, 685. — [3] Se f. Eks: Manuale curatorum secundum vsum ecclesiæ Rosckildensis 1513, 8vo, Bl. bij. — Liber agendarum secundum ritum et consvetudinem ecclesie et diocesis Sleszwicensis, (Paris 1512.) Bl. XXXV. — Smlgn. Manuale for Linköping Stift, trykt i Söderköping 1525, hvoraf Uddrag findes i Troiel: Skrifter och handlingar til uplysning i swenska kyrko och reformations historien III (Upsala 1791), S. LIV—LXI.

S. 37. [1] Qui cum acceperint benedictionem eadem nocte pro reverentia benedictionis in virginitate permaneant. Liber agendarum Sleszwicens., (Paris 1512,) Bl. XXXVIII. — [2] Frands Wormordsen: Haandbog om den evangeliske Messe, (Malmø 1539.) Bl. R4 og S2. — [3] Danske Kirkelove, udg. af Holger Rørdam, I, 74. — [4] Luther: Traubüchlein für die einfältigen Pharherren 1334. Luthers Werke (Irmischer) XXIII. S. 211. — [5] Tegnelser over alle Lande Onsdag næst efter Assumptionis Mariæ 1555. R. A. — Danske Kirkelove, udg. af H. Rørdam, II, 39. — [6] Petrus Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig, S. 82.

S. 38. [1] Kirkehistoriske Samlinger IV, 471, smlgn. til nærmere Forstaaelse Side 505. — [2] Forhandlingerne paa Landemodet i Odense 3 Juni 1561, se Mnscr. Kall. 492, 4to. — N. Jespersen: Graduale, (Kbhvn. 1573,) S. 438. — [3] Danske Kirkelove, udg. af Holger Rørdam, II, 341. — «Sammenføjelse for Kirkedøren» i Bergen 1571. Norske Magasin I, 429. — [4] John Brand: Popular antiquities of Great Britain, by W. C. Haszlitt, II (London 1870), S. 82—83. — [5] Sv. Bælter: Hist. Anmårkningar om Kyrko-Ceremonierna, 2. Upl., (Stkhlm. 1783.) S. 523.

S. 39. [1] Saaledes f. Eks. ved Jfru Lindenovs Bryllup i Frue Kirke 1629. Les Voyages de Mr. Deshayes Baron de Courmesvin, (Paris 1664.) p. 71—74. — [2] Danske Kirkelove, udg. af H. Rørdam, I, 299.

S. 40. [1] P. Rebhun: Om Hus Fred. fordansket af P. Hansen Reravius, (Kbhvn. 1575.) Bl. B6-7. — [2] M. Joh. Mathesius: Hochzeitpredigten vom Ehestand, (Nürnberg 1563.) — [3] Joh. Mathesius: Erklerung vnd Auslegung Syrachs, (Lpzg. 1586.) P. 1, Bl. 54. — [4] Kiærligheds Baand Aff Den 133 Psalme o. s. v. Vielsestale ved Hr. Jürgen Oluffsons Guds ordis tienner til Ryslinge och Elvested Sogner och Dorotheæ Nielsdaaters Sal. Hr. Zovnis Bryllups-Høytid, prentet til Wittenberg 1615, 198 Sider.

S. 41. [1] Fr. Thestrup: Hochzeits Fackeln, (Copenh. & Lpzg. 1699). Fortale Bl. B6 og S. 103. — P. P. H (ie): Vielsestale ved Christoffer Urne og Sophiæ Lindenovs Bryllup. — [2] Fr. Thestrup: Hochzeits Fackeln, (Copenh og Lpzg. 1699.) Fortale Bl. C5 og S. 36—64. — [3] Joh. Heermann: Nuptialia, (Nürnberg 1657.) S. 81. — [4] N. K. S. no. 819d, 4to. — [5] Bircherods Dagbog 20. Juni 1669 efter N. Jacobsens Afskrift, ikke i Molbechs trykte Uddrag.

S. 42. [1] Fruentimmer og Manfolke Tidende 1769, no 52. — [2] Les Voyages de Mr. Deshayes Baron de Courmesvin, (Paris 1664), p. 71—74. — [3] Suhm: Nye Samlinger til den Danske Historie II, 71.

S. 43. [1] L. F. Rääf: Saml. till en beskrifn. öfv. Ydre härad i Östergöthland I (Linköping 1856), S. 111. — Jens Kamp: Danske Folkeminder, (Odense 1877.) S. 84.

S. 44. [1] Les voyages de Mr. Deshayes Baron de Courmesvin, (Paris 1664.) p. 70—78.

S. 45. [1] J. L. Ussing: Nedre-Ægypten, (Kbhvn. 1889.) S. 73—74. — [2] Beskrivelsen af den katolske Brudemesse er sammensat mangensteds fra, især dog fra: Manuale Curatorum secundum vsum ecclesiæ Rosckildensis 1513 og Liber agendarum secundum ritum et consvetudinem ecclesie et diocesis Sleszwicensis, (Paris 1512.)

S. 46. [1] John Brand: Popular antiquities of Great Britain by W. Carew Hazlitt II (London 1870) p. 84. — [2] Karl Weinhold: Altnordisches Leben, (Berlin 1856.) S. 247. — [3] John Brand: Popular antiquities of Great Britain, by W. Carew Hazlitt, II (London 1870), S. 84—85.

S. 47. [1] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig, S. 141. — [2] Helsingørs Thingbog 13 Juni 1574. R. A. «Naar Skolemesteren med sine Hörere og Disciple siunge en hel Brudemesse paa Discant udi Brudevielse, da skal Brudgom give [Skole] personerne, som sjunge, en gammel Daler til Bøger og Papir, og Skolemesteren eller Hørerne ingen Part at have derudi med dennem i nogen Maade.» — [3] Albrett Raffn: Den Himmelske Herredag (Kbhffn. 1633), Bl. LI7. — [4] Chr. IV's Søn, Chr. V, bar ved sit Bryllup «paa sit bare Hoved en Perlekrans, besat med store

dyrebare Diamanter», J. Holst: Regiæ Nuptiæ Chr. V (Kbhvn. 1637, 4to) Bl. C.

S. 48. [1] Aar 1610 i København: Kjøbenhavns Diplomatarium I, 586. — «Uldon Flansk»: Forordning af 1 Maj 1624, gentaget i Recessen af 1643. — [2] Kjøbenhavns Diplomatarium I, 585 (1610). Forordning af 1 Maj 1624. — Reces af 1643. — Forordn. af 4 Novbr. 1655. — [3] Nærværende Skrift X, 132—33, 140—41, 145—46. — [4] Les voyages de Mr. Deshayes Baron de Courmesvin, (Paris 1664.) p. 74. — [5] Chr. Osterssön Veylle: Glossarium juridicum: «Brude-Stol».

S. 49. [1] Norske Magasin II, 606. — [2] Jac. Thom. Bircherods Optegnelser. G. K. S. no. 2499, 4to. — [3] Kirkehistoriske Samlinger III, 236—38. — [4] Der wohlinformirte Bräutigam, (Copenh. 1729.) S. 241. — «Brude- eller Øvrigheds-Stol» omtales paa Bornholm 1756. L. Thura: Beskr. over Bornholm (Kbhvn. 1756) S. 115. — [6] Thottske Manuscript-Samling no. 1719, 4to. passim. — [7] Sam. Ödmann: Hågkomster från Hembygden, 4. Uppl. (Örebro 1861), S. 93. — S. L. Gahm Persson: Beskr. öfver Öland (Upsala 1768), S. 172. — M. G. Cræelius: Beskr. öfwer Tuna Län uti Calmar Höfdingedöme (Calmar 1774), S. 420. — G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder (Stkhlm. 1774), S. 14—16. — P. Osbeck: Beskr. öfwer Laholms Prosteri, 1796. (Hall. Fornminnes Fören. Årsskr. 1868) S. 24. — J. J. Öller: Beskr. öfver Jemshögs Soch i Blekinge (Wexiö 1800), S. 225—26. — Herm. Hofberg: Nerikas gamla minnen (Örebro 1868), S. 199. — C. Russwurm: Eibofolke II (Reval 1855), S. 89.

S. 50. [1] John Brand: Popular antiquities of Great Britain, by W. Carew Hazlitt, II (London 1870), 88. — [2] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Viser fra Middelalderen V, 26. — [3] John Brand: Popular antiquities of Great Britain, by W. Carew Hazlitt, II (London 1870) 87. — [4] Denne jødiske Skik er bevaret hos de koptiske Kristne i Ægypten. J. L. Ussing: Nedre-Ægypten (Kbhvn. 1889). S. 73—74. — [5] Jørg. Holst: Regiæ Nuptiæ Chr. V, (Kbhvn. 1637.) Bl.. C3. — Car. Ogerii: Ephemerides (Lut. Paris. 1656), S. 88.

S. 51. [1] Joh. Loccenii: Antiqu. Sveo. Goth., p. 288—89. — [2] O. W. Lemke: Visby Stifts Herdaminne (Örebro 1868), S. 526. — [3] Sven Bælter: Hist Anmærkningar om Kyrko Ceremonierna, 2. Upl., (Stkhlm. 1783.) S. 524. — [4] S. L. Gahm Persson: Beskr. öfwer Öland (Ups. 1768), S. 172. — [5] Joh. Sundblad: Gammeldags bruk (Göteborg 1881) S. 87. — Smlgn. f. Eks. Herm. Hofberg: Nerikes gamla minnen (Örebro 1868), S. 200. — [6] Liber agendarum etc. diocesis Sleswicensis, (Paris 1512.) — Manuale curatorum etc. ecclesiæ Roskildensis 1513.

S. 52. [1] Les voyages de Mr. Deshayes Baron de Courmesvin, (Paris 1664), p. 70—78. — [2] Sven Bælter: Historiska Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna, 2dra Upl., (Stkhlm. 1783.) S. 524.

S. 54. [1] Om Overtroen se f. Eks.: J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III, S. 77—78. — G. K. S. no. 2499, 4to. — L. F. Rääf: Saml. t. en beskrif. ö. Ydre härad i Östergöthland I, 111—16. — Joh. Sundblad: Gammeldags bruk (Göteborg 1881), S. 87. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder II, 248; o. s. v., o. s. v. — [2] John Brand: Popular antiquities of Great Britain, by W. Carew Hazlitt, II (London 1870) 86—81.

S. 55. [1] Holger Rørdam: Danske Kirkelove I. 99. — [2] Kirkehistoriske Samlinger IV, 711—12.

S. 56. [1] Kirkehistoriske Samlinger IV, 716. — H. Rørdam: Danske Kirkelove I, 144. — [2] H. Rørdam: Danske Kirkelove I, 347. — [3] H. Rørdam: Danske Kirkelove I, 466. — [4] Kirkehistoriske Samlinger IV, 484. — Niels Jespersens Graduale, (Kbhvn. 1573.) — Helsingørs Thingbog 14. Decbr. 1578. R. A. — [5] H. Rørdam: Danske Kirkelove II, 316. — [6] Niels Jespersens Graduale, (Kbhvn. 1573.) S. 337 og 439. — [7] Helsingørs Thingbog 14 Decbr. 1578. R. A. — [8] C. Schade: Bidrag til et jydsk Idiotikon, 1807. N. K. S, 4to, 812d. om Mors.

S. 57. [1] Samlinger til jydsk Hist. o. Topografi II, 161.

S. 58. [1] 9 Aug. 1746, Corp. Statut. Slesv. II, 445. — [2] Se f. Eks.: G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmögens Seder (Stkhlm. 1774), S. 15. — S. L. Gahm Persson: Beskr. öfwer Öland (Ups. 1768), S. 173. — [3] Saml. t. jydsk Hist. o. Topogr. I, 310. — [4] Se f. Eks.: L. H. Bing: Beskr. over Lesøe (Kbhvn. 1802), S. 184 — Saml. t. jydsk Hist. o. Topogr. V, 103. — J. Alwin: Beskr. öfver Wästbo Härad (Jønkøping 1846). S. 200. — [5] Kirkehistoriske Samlinger VI, 363. — [6] Saml. t. jydsk Historie og Topogr. I. 311—12.

S. 59. [1] G. K. S., 4to, no. 2499. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877), S, 88. — Folkevennen (Kristiania 1862), 11te Aarg., S. 377. — [2] Nicol. Helvaderi Formular Bog, (Kbhvn. 1625.) Bl. Fi. — Chr. Osterssøn Veylle: Glossarium juridicum, «Pusefæ». — [3] Regnskab over Taarnby Kirke paa Amager 1577—83. Consistoriums Arkiv no. 132, Fol. — [4] Nyt historisk Tidsskrift V, 185. — N. Jacobsens Afskrift af Regnskabet. N. Jacøbsens Samlinger, Bryllup, no. 154.

S. 60 [1] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad (Lund 1849), S. 151. — [2] Kirkehistoriske Samlinger II, 273. — [3] Danske Magazin I, 220. — [4] Kallske Manuscriptsamling no. 81, Fol.

S. 61. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove III, 545. — [2] Dette var dog langtfra altid Tilfældet. Se f. Eks. Blicher: Topographie over Vium Præstekald, (Wiborg 1795.) S. 195. — C. Schade: Bidrag til et jydsk Idiotikon. 1807 (om Mors) N. K. S. 4to, no 812d. — Des Rahts zum Stralsunde Ordnung 1649, p. 19, o. s. v., hvor Brudgommen og hans Følge gaa først fra Kirke, Bruden og hendes Følge bagefter. — [3] Nye Danske Magazin II, 275. (Læs: Och skall the som till Bröllupper biudes . . .) — V. A. Secher: Forordninger, Recesser o. s. v. 1558—1660, II, 445. — Helsingørs Thingbog 8 Oktob. 1576. R. A. Flensborg 1600. — Corpus statut. Slesv. II, 287. — Norske Magasin II, 293. — Chr. IV's Policeyordn. 27 Sept. 1636 f. Schlesw. u. Holstein, (Glückst. 1636.) Bl. D4. — [4] I Vossevang ventes et Par Timer, i Nordhordeland gaaes straks til Bords. Folkevennen (Kristiania 1859), 8de Aarg., S. 272 og 281. — [5] Samlinger t. jydsk Hist. o. Topografi IV, 232. — [6] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad (Lund 1849), S. 152.

S. 62. [1] G. K. S., 4to, no. 2499. — L. F. Rääf: Saml. och Anteckn. till en beskrifn. ö. Ydre härad i Östergøthland I (Linköping 1856), 111—16.

S. 63. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove, II, 341.

S. 64. [1] N. Jespersens Graduale, (Kbhvn. 1573.) S. 441. — [2] N. Jacobsens Afskrift af Regnskabet. N. Jacobsens Samlinger, Bryllup, no. 154. — [3] H. Rørdam: Danske Kirkelove III, 545. — [4] Thottske Manuscript Samling, Folio, no. 1719. — Folkevennen (Kristiania 1859) 8de Aargang, S. 264—88, særligt 285—86. — H. J. Wille: Beskr. over Sillejords Præstegj.,

Kbhvn. 1786, S. 259 — [5] Johannes Sundblad: Gammaldags bruk (Göteborg 1881), S. 87 og 103.

S. 65. [1] Bryllupsdagen, paa hvilken Kirke-Vielse foregaar, er, eller var for kort Tid siden, i Skaane: Søndag (Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad (Lund 1847), S. 148); — paa Øerne: Heden ved Roskilde Fredag, Vestsjælland Onsdag eller Fredag, Lolland Fredag, Østfyn Lørdag, tidligere Fredag, Nordfyn Lørdag (Jens Kamp: Danske Folkeminder, Odense 1877, S. 82—83. — «Skattegraveren» 1888, I, 201); — i Nørrejylland: Raabjerg og Sønder-Omme Søndag (Saml. t. jydsk Hist. o. Topogr. I, 308, V, 101), i Ringkøbing Amt Torsdag og i det sydøstlige Jylland Lørdag (Saml. t. jydsk Hist. o. Topogr. III, 303, IV, 173); — i Sønderjylland, Egnen uopgiven, Lørdag eller Søndag (Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder, III, 169), i Sundeved og Vesteregnene Fredag (H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv S. 295; — dito: Fra Heden, Haderslev 1863, S. 97). — [2] H. J. Wille: Beskr. o. Sillejords Prestegj., (Kbhvn. 1786.) S. 259. — [3] Kolderup-Rosenvinge: Grundrids af den danske Retshistorie, 2den Udgave, I, 153, § 87.

S 66. [1] Se f. Eks. J. C. W. Augusti: Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archäologie X, 201. — [2] Diplomat. Norveg. IV, 132. — [3] Chr. IV's Norske Kirkeordinans 1607. Paus Saml. III, 485. — [4] Se f. Eks.: Schütze: Holst. Idiotikon I, 163.

S. 67. [1] A, Jos. Binterim: Denkwürdigkeiten d. christ.-katholisch. Kirche VI, 2, 179—82. — [2] John Brand: Popular antiquities of Great Britain with corrections by W. Carew Hazlitt II, (London 1870.) p. 115.

S. 68. [1] J. H. Schlegel: Samlung z. Dänischen Geschichte II, 4, 128.

S. 71. [1] Danmarks gamle Folkeviser, udg. af Svend Grundtvig, III. 188—89. — [2] Grefve Per Brahes Tänkebok (Sthlm. 1806.) S. 18. — [3] Chr. IV's Breve ved Molbech I, 457 Anm. — Sjællandske Tegnelser 2 Februar 1631. R. A. — Reces 1643, cap. VIII, § 1. (Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love IV, 455) — Sjællandske Tegnelser 24 Septbr. 1651, § 9. R. A.

S. 72. [1] Archiv für Staats- u. Kirchengeschichte d. Herzogthümer, von Michelsen u. Asmussen, I, 83—84. — [2] Hamborg 1292. Hamb. Rechtsalterthümer, herausg. v. Lappenberg I (Hamb. 1845), S. 160. — Kiel 1525. Asm. Bremer: Chron. Kilense. (Thott. Mnscr. no. 1005, Folio. S. 574.) — Flensborg 1600. Corp. Statut Slesvic. II. 284. — Chr. IV's Policeyordn. f. Schlesw. u. Holst., (Glückstadt 1636.) Bl. D[3]. — [3] Forordn. af 30 Juni 1603, Reces 1615, o. s. v. — [4] Ryge: Peder Oxes Levnet S. 408. — [5] Se de tilsvarende, ovenanførte Forordninger. — [6] Moths utrykte Ordbog. G. K. S. no. 774 d, «Brudeseng». — [7] R. Hanssön Reraulus: Her Frederichs den Andens . . . oc Fru Sophiæ . . . Beggis deris Kronings oc Bröllups Historie, (Kbhffn 1576.) Bl Liii. — P. H. Resen: Kong Frederichs Den Andens Krönicke S. 264. — [8] Nærværende Skrift IX, 151. — [9] R. Hanssön Reraulus: . . . Her Frederichs den Andens . . . oc Fru Sophiæ . . . Beggis deris Kronings oc Bröllups Historie, (Kbhffn. 1576.) Bl. Liiii.

S. 73. [1] M. Heberer von Bretten: Aegyptiaca Servitus (Heydelb. 1610), 4to, S. 624. — [2] J. L. Wolf: Encomion Daniæ, (Kbhvn. 1654.) S. 202. — [3] Car. Ogerii Ephemerides (Lutet. Paris. 1656), S. 88. — Jørg Holst: Regiæ Nuptiæ Chr. V. (Kbhvn. 1637.) Bl. C3. — [4] N. K. S. no. 1058 c, 4to, S. 121. — [5] Forordn. af 1 Maj 1624. § 12. — Reces af 1643. — [6] G. K. S.

4to, no. 3094, S. 173. — Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi oversat af S. Birket Smith, S. 45—46. — [7] N. K. S. no. 1058c, 4to, S. 121.

S. 74. [1] J. H. Schlegel: Samlung zur Dänichen Geschichte II, 1, 185—86. — Car. Ogerii Ephemerides (Lut. Paris. 1656), S. 88. — I den Thottske Mnskrpt. Saml. no. 598, Fol. findes mange Eksempler paa saadanne Taler. — Smlgn. Andr. Jonæ: Thesaurus epistolicus, (Stklm. 1619.) 4to, IV, 37. — Joh. Mathesius: Hochzeitpredigten (Nürnberg 1584), Bl. 10. — [2] P. H. Resen: Kong Frederichs Den Andens Krønicke S. 265. — Car. Ogerii Ephemerides (Lut. Paris. 1656), S. 88. — Jørg. Holst: Regiæ Nuptiæ Chr. V. (Kbhvn. 1637.) Bl. C₃.

S. 75. [1] Etliche der Stadt Leipzigk gesetz vber der Bürger Cleydung . . . 1506 (Lpz. 1506), 4to, Bl. B₂. — [2] Ordenung vnd Reformation der Stadt Leipzig 1550 (Lpzg. 1550), 4to, Bl. C. — [3] Joh. Mathesius: Hochzeitpredigten (Nürnb. 1584), 4to, Bl. 9 — [4] Des Rahts der Stadt Hildesheimb revidirte Ordnung 1612, Bl. B. — [5] A. A. v. Stiernmann: Førordn. ang. Sweriges Comm. etc. II, 390. — [6] Der wohl informirte Bräutigam (Copenh. 1729), S. 241. — [7] Baltische Studien XXI, 169. — [8] Loccenius: Antiquit. Sveo.-Goth. S. 289. — [9] M. G. Crælius: Beskr. öfw. Tuna Läns etc. Fögderie (Calmar 1774), S. 421. — [10] S. L. Gahm Persson: Beskr. öfw. Öland (Ups. 1768), S. 174. — [11] O. W. Lemcke: Visby Stifts Herdaminne. (Örebro 1868), S. 526.

S. 76. [1] Ordnung des Rahts der Statt Lübeck, 1612, Bl. E₄. — [2] Æneæ Sylvii Historia Frederici III, Ed. Boecleri, Kulpisu et Schilteri. (Argentor. 1702.) S. 84. — (Die Geschichte Kaiser Frederichs III von Æneas Silvius. übersetzt v. Dr. Th. Ilgen, II (Leipzig 1890), 95.)

S. 79. [1] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række, V, 815. — [2] Ordnung des Rahts der Stadt Bremen 1656, S. 25. — [3] Policeyord. f. Flensb. 1600. Corp. Statut. Slesv. II, 287. — [4] Jydske Tegnelser 28 Juli 1637. R. A. — [5] Grevens og Friherrens Komedie udg. af Birket Smith, S. 14. — (Suhm: Nye Samlinger II, 55). — [6] P. Rebhun: Om Huszfred, fordansket ved R. H. Reravius (Kbhvn. 1575), Bl. q₇. — [7] L. Holberg: Den honnette Ambition Act I, Sc. 3.

S. 80. [1] H. F. Hiorthöy: Besk. over Gulbransdalen (Kbhvn. 1785). I, 138. — [2] H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863), S. 96. — [3] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad (Lund 1847) S. 153.

S. 81. [1] Joh. Sundblad: Gammaldags bruk (Göteborg 1881), S. 88—89. — [2] J. J. Öller: Beskr. öfv. Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiö 1800), S. 228. — [3] Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder II, 159. — [4] Norske Magasin I, 289 og 291.

S. 82. [1] Der wohl informirte Bräutigam etc. (Copenhagen 1729) S. 240. — [2] Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859), S. 264. — [3] Norske Magasin I, 289 og 291. — [4] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række. V, 815. — [5] Des Rahts der Stadt Hildesheimb revidirte Ordnung 1612; Bl. B.

S. 83. [1] Nærværende Skrift X, 88. — [2] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847), 153. — [3] Samlinger t. jydsk Hist. o. Topografi, IV, 174 og 232, VI, 45. — [4] V. A. Secher: Forordninger og Recesser 1558—1660 I, 48. — [5] Norske Magasin I, 584. — [6] Nye Danske Magazin II, 275.

S. 84. [1] V. A. Secher: Forordninger og Recesser 1558—1660 I, 445. — [2] Norske Magasin II, 292.

S. 85. [1] Helsingørs Thingbog 23 Juni 1572. R. A. — [2] V. A. Secher: Forordninger og Recesser 1558—1660 II, 445. — [3] Nye Danske Magazin II, 273. — Kjøbenhavns Diplomatarium I, 586. — [4] Danske Magazin V, 76.

S. 86. [1] Poul Andræ: Via Appia I, 236—42.

S. 87. [1] Rasmus Hanssøn Rerauius: Her Frederichs den Andens oc Frue Sophiæ Beggis deris Kronings oc Bröllups Historie (Kbhffn. 1576). Bl. Lv. — [2] Joh. Fr. Schlegel: Samlung z. Dänischen Gechichte II, 1, 186—88.

S. 88. [1] Reces af 1615. — Chr. IV's Policeyordn. 27 Sept. 1636 f. Schlesw. u. Holst. — Sjællandske Tegnelser af 16 Juni 1642, § 1—4. R. A. — Reces af 1643. — Sjællandske Tegnelser af 24 Septbr. 1651. — Sjællandske Registre 11 Juni 1654. R. A. — Lignende, dog ikke fuldt saa strenge Bestemmelser i Sverige 1664 og 1668. A. A. v. Stiernmann: Förordn. ang. Sweriges Comm. etc. III, 234 og 723. — [2] Cl. Pors: Leffnetz Compasz, (Kbhvn. 1613.) Fortælling no. 70, Bl. Cc.

S. 89. [1] Samlinger til jydsk Hist. o. Topogr. V, 104. — [2] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række, V, 815. — [3] Samlinger til jydsk Hist. o. Topogr, I, 313, III, 304. — H. Mich. Seehuus: Beskr. o. Nordfjord Herred i Bergen Stift (Thottske Mscr. Saml. 1727, 4to). — F. N. Wilse: Beskr. o. Spydeberg Prestegj. (Chr. 1779), S. 429. — H. J. Wille: Beskrivelse over Sillejords Prestegj. (Kbhvn. 1786), S. 259. — H. F. Hiorthöy: Beskr. o. Gulbransdalen, (Kbhvn. 1785), S. 138. — M. G. Crælius: Beskr. ö. Tuna Läns etc. Fögderie uti Calmar Höfdinge-Döme (Calmar 1774), S. 213 og 422. — H. Hofberg: Nerikes gamla minnen (Örebo 1868), S. 200. — Joh. Sundblad: Gammaldags bruk (Göteborg 1881), S. 90—91 o. s. v.

S. 90. [1] Danske Samlinger 2den Række VI, 334. — Car. Ogerii Ephemerides (Lut. Paris. 1656), p. 91. — Chr. IV's Policeyordn. f. Flensburg 1600. (Corp. Statut. Slesv. II, 290). — Kjøbenhavns Diplomatarium IV, 649. — H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie I, 86, II, 703—5. — Historisk Tidsskrift 3. Række, III, 98 og IV, 135, 4. Række III, 44.

S. 91. [1] I Bryllupsforordning af 1567 for Kiel var dette endog ligefrem paabudt. Asm. Bremer: Cron. Kilense, Thottske Mscr. Saml. no. 1005, Fol., S. 635. Bruges endnu i Øster- og Vestergöthland. L. F. Rääf: Ydre härad i Østergöthland I (Linköping 1856), 116. — Joh. Sundblad: Gammaldags bruk (Göteborg 1881), S. 93. — [2] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig, S. 115—16. — [3] Povel Eliesen: Danske Skrifter, udg. af Secher, I, 148.

S. 92. [1] Joh. Sundblad: Gammaldags bruk, (Göteborg 1881), S. 93. — [2] Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Love IV, 116. — P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig, S. 112. — Dito: Skt. Peders Skib, Bl. Ls. — Chr. Bruun: Viser fra Reformationstiden, S. 79. — [3] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig, S. 112. — H. Justesen Ranchs Danske Skuespil, udg. af Birket Smith, S. 292. — [4] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig, S. 114.

S. 93. [1] Nic. Hemmingius: Pastor (Hafniæ 1562), 8vo. S. 156. — [2] Sjællandske Tegnelser 27 December 1587. R A. (Trykt i Forordninger og Recesser 1558—1660, udg. v. V. A. Secher, II, 506.) — [3] J. J. Öller: Beskr. öfv. Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiø 1800), S. 233. — [4] Junge: Den nordsjællandske Landalmue (1824), S. 89. — [5] Saml. t. jydsk

Hist. o. Topografi IV, 234. — C. C. Lorentzen: Et Bondebryllup i Sundeved. Dansk Maanedsskrift 1859, II, 361.

S. 94. [1] Sjællandske Tegnelser 8 Februar 1583. R A.

S. 95. [1] Samlung z. Dänischen Geschichte II, 1, 187.

S. 96. [1] Danske Magazin 3die Række, II, 380. — [2] Folkevennen. 8de Aarg. (Kristiania 1859) S. 265. — [3] Saml. t. jydsk Hist. o. Topografi II, 77. — [4] Danske Samlinger III, 224—25. — [5] Afbildet bl. a. i R. Mejborg: Jonas Stolts Optegnelser, S. 21.

S. 97. [1] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række, V, 815. — [2] Nærværende Skrift VII, 28—29 og de der anførte Henvisninger. — [3] Danske Magazin 3die Række, II, 404.

S. 98. [1] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1863), 169. — [2] J. R. Hübertz: Aktstykker til Bornholms Historie, S. 223. — [3] Petter Dass: Nordlands Trompet, udg. af A. E. Eriksen, S. 61. — [4] Wilse: Beskrivelse over Spydeberg Prestegjæld (Christiania 1779), S. 431. — [5] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1863), 170.

S. 99. [1] Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen, udg. af Nyerup og Rahbek, I, 198 og 269; II, 76; III, 86, 115, 118 og 137; IV, 25, 144, 174, 181, 199, 214, 253. — [2] Jens Bircherods Dagbog 13 Januar og 29 Juni 1705 (ikke aftrykte hos Molbech). — [3] Om de indbyrdes Afvigelser se f. Eks.: Andr. Jonæ: Thesaurus epistolicus (Sthlm. 1619, 4to) IV, 48. — Norske Magasin I, 585. — Thottske Mscpt. Saml. no. 1719 folio (delvis trykt i Folkevennen 8de Aargang, Kristiania 1859). — (G. Gaslander): Beskr. om Swenska Allmogens Seder (Sthlm. 1774), S. 16; og flere af de følgende anførte Skrifter.

S. 100. [1] Peder Syv: Danske Ordsproge II (1688), S. 287. — [2] Norske Magasin I, 585. — [3] A. A. v. Stiernmann: Föordn. ang. Sweriges Comm. etc. III, 265, 280 og 761.

S. 101. [1] H. J. Wille: Beskr. o. Sillejords Prestegj. (Kbhvn. 1786), S. 261—62. — Samlinger til jydsk Hist. o. Topografi I, 315. II, 305. — [2] Chr. III til Erik Rosenkrands, dat. Høringholmm Torsdagen næst efter vor Frue Dag visitationis. 1555. Adelsbreve Fasc. 53. R. A. — [3] Joh. Sundblad: Gammaldags bruk (Göteborg 1881), S. 91.

S. 102. [1] Peder Syv: Danske Ordsproge (1688), I, 206. — [2] Joh. Mathesius: Hochzeitpredigten (Nürnberg 1584) 4to, Bl. 132. — [3] J. Alvin: Beskr. öfwer Wästbo Härad (Jönköping 1846), S. 201. — [4] (S. L. Gahm Persson): Beskr. ö. Öland (Upsala 1768), S. 175. — [5] Joh. Sundblad: Gammaldags bruk (Göteborg 1881), S. 94. — [6] M. G. Crælius: Beskr. ö. Tuna Läns Fögderie (Calmar 1774), S. 422. — [7] Saml. t. jydsk Hist. o. Topografi I, 315. — C. C. Lorentzen: Et Bondebryllup i Sundeved, Dansk Maanedsskrift 1859 II, 359.

S. 103. [1] Joh. Sundblad: Gammaldags bruk (Göteborg 1881), S. 94—95. — [2] Kirkehistoriske Samlinger 3. Række V, 815. — [3] Se f. Eks. C. C. Lorentzen: Et Bondebryllup i Sundeved, Dansk Maanedskrift 1859, II, 359.

S. 104. [1] Revidirte Hochzeit vnd Kindelbiers Ordnung des Rahts zu Rostock 1591, Bl. A4. — [2] J. Madsens Visitatsbog, udg. af Crone, S. 371. — [3] Hans Mikkelsens Diarium, 10. November 1630, 30 Maj 1632: Mscrpt. Kall. no. 81, Folio. — [4] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets

Historie IV, 310—13. — [5] Forleningsbrevene af 28 Juli 1580 og 8 December 1583. Sjællandske Registre. R. A.

S. 105. [1] Sjællandske Registre 4 Novbr. 1655, § 12. R. A. — [2] Odin Wolff: Journal f. Politik o. s. v. 1807, III, 138. — [3] Petter Dass's Nordlands Trompet, udg. af A. E. Erichsen, S. 64. — [4] Svenska Småsaker (Sthlm. 1870) I, 277—78. — Äldre och nyare Skånska Handlingar för År 1755, S. 41—50. — Danske Magazin IV, 155—60. 3. Række VI, 276. — H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV, 310—13. — Sjællandske Tegnelser 28 Septbr. og 2 Oktober 1592, 23 Septbr. 1649. R. A. — Falck: Staatsbürgerliches Magazin IX, 770; o. s. v., o. s. v.

S. 106. [1] Smlgn. f. Eks. Folkegaven til Folketingsmand C. Berg: to Vaser fyldte med Guldstykker. — [2] Klevenfeldt: Collectanea genealogica Danica. R. A. — [3] Danske Magazin IV, 155—60. — [4] Jac. Thom. Bircherods Optegnelser. G. K. S. no. 2499, 4to. — [5] L. Thura: Beskr. o. Amager, (Kbhvn. 1758), S. 30. — [6] J. J. Öller: Beskr. ö. Jemshögs Sochn i Blekinge, (Wexiö 1800), S. 231.

S. 107. [1] N. Jacobsens Afskrift af Fru Sophia Brahes Regnskabsbog 1627—39. N. Jacobsens Saml. «Bryllup» no. 196. Store Kongl. Bibliotek. — [2] Danske Adelsbreve, Fasc. 6; bagpaa staar skrevet med en anden Haand: Anno Dei 1538. R. A.

S. 108. [1] Norske Magasin I, 585. — [2] Nye Danske Magazin II, 275.

S. 109. [1] Chr. IV's Policeyordnung f. Flensburg 1600. Corp. Statut. Slesvic. II, 287. — [2] Johan Adolfs Ordnung von Kleidung etc. 1601 (Schlesw. 1605) Bl. C og D3. — [3] Chr. IV's Policeyordn. 27 Septbr. 1636 f. Schlesw. u. Holst. (Glückstadt 1636), Bl. E. — [4] Sjællandske Tegnelser 1 Maj 1624. R. A. — Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Love IV, 459. — Sjællandske Tegnelser 4. Novbr. 1655. R. A.

S. 110. [1] J. H. Schlegel: Samlung z. Dänischen Geschichte II, 1,34. — [2] Jørg. Holst: Regiæ Nuptiæ Chr. V., (Kbhvn. 1637) Bl. C3. — [3] J. H. Schlegel: Samlung z. Dänis. Gesch. II, 1,41 (Car. Ogerii Ephemerides. (Lut., Paris. 1656), p. 98) — [4] Jørg. Holst: Regiæ Nuptiæ Chr. V. (Kbhvn. 1637), 11. Oktbr.

S 111. [1] Historisk Tidsskrift (Kristiania) III, 101—102.

S. 112. L. Holberg: Barselstuen, Akt I, Scene 1. — [2] Jac. Thom. Bircherods Optegnelser. G. K. S. no. 2499, 4to. — [3] C. C. Lorentzen: Et Bondebryllup i Sundeved (Dansk Maanedskrift 1859 II, 359—62). — Skattegraveren 1889 II, 234.

S. 113. [1] Samlinger til jydsk Hist. o. Topografi I, 315. — [2] H. Leerbech: Beskr. o. Ringe (Odense 1826), S. 87. — Ifølge «Skattegraveren» 1888 II, S. 69 vedvarer Skaalgivning endnu paa Fyn. — [3] Saml. t. jydsk Hist. o. Topografi I, 411. — [4] Se f. Eks.: Nicolovius: Folklifwet i Skytts härad, 2. Upl. (Lund 1868), S. 144. — J. Alvin: Beskr. öfv. Wästbo Härad (Jönköping 1846), S. 201. — Joh. Sundblad: Gammaldags bruk (Göteborg 1881), S. 93—95. — H. Hofberg: Nerikes gamla minnen, (Örebro 1868.) S. 201; o. s. v. — [5] Eilert Sundts Oplysninger om Skikken i Søndmøre, Folkevennen, 7de Aarg., (Kristiania 1858), S. 390—95.

S. 114. [1] Se f. Eks. M. G. Crælius: Beskr. öfwer Tuna Läns Fögderie (Calmar 1774), S. 213. — [2] Danske Magazin IV, 316—17. — [3] Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser II, 199 (v. 13). — Abrahamson, Nyerup

og Rahbek: Udvalgte Viser fra Middelalderen I, 320. — [4] Biskop Jens Nilssöns Visitatsbøger, udg. ved Yngvar Nielsen, S. 292.

S. 115. [1] Amaranthes: Frauenzimmer Lexikon (Lpzg. 1715), S. 256. «Bräutigams Hembde». — Der wohl informirte Bräutigam (Copenhagen 1729), S. 672. — Moths utrykte Ordbog. G. K. S. no. 774 d. «Brudgoms-Skjorte». — [2] Se f. Eks. L. Fr. Rääf: Saml. t. e. beskr. ö. Ydre härad i Östergothland I, (Linköping 1856), S. 113. — [3] Allerede i Bryllupsforordning af 1485 for Nürnberg var det blevet forbudt Bruden at give Bryllupsskjorte til andre end Brudgommen. Nürnberger Polizeiordn. aus d. XIII—XV Jahrh., herausg. v. J. Baader, (Stuttg. 1861), S. 76. — Ettliche der Stat Lipsigk gesets vber der Burger Cleydung etc. 1506 (Lpz. 1506, 4to)., Bl. B. — [4] Bisp Hans Mikkelsens Diarium 22 Septbr. 1638. Mnscr. Kall. no. 81, Folio. — [5] For at faa de mange Par Vanter strikkede i Forvejen uddeles Uld paa Kirkevolden til Strikning hos Slægt og Venner længe før Brylluppet. Svenska Folkets Seder etc. (Sthlm. 1846), S. 133 fra Svegs Sogn i Herjedalen 1777, ved Abr. Hülpers. — [6] C. Russwurm: Eibofolke II (Reval 1855), S. 76. — [7] Danske Magazin V, 76.

S. 116. [1] Norske Magasin I, 291—92. — N. Hemmingsens Postille overs. af R. H. Reravius (Kbhvn. 1576), Folio, Bl. 69. — [2] Rasmus Hanssön Reravius: Her Frederichs den Andens oc Fru Sophiæ Beggis deris Kroning oc Brøllups Historie (Kbhffn. 1576), Bl. N7. — [4] «De more factum». Car. Ogerii Ephemerides (Lut. Paris. 1656), S. 93. — [1] Jørg. Holst: Regiæ Nuptiæ Chr. V, (Kbhvn. 1637), Bl. C3. — [6] T. F. Th. Dyer: English folklore (London 1884) p. 194. — [7] Danske Magazin V, 76—77.

S. 117. [1] Flensborg 1600. Corp. Statut. Slesvic. II, 285. — Sjællandske Tegnelser 30 Juni 1603. R. A. — Recessen 1615 og 1643. — Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Love IV, 320, 455 og 458. — Sjællandske Tegnelser 1 Maj 1624, R. A. — Chr. IV's Polizeyordn. 1636 f. Schlesw. u. Holst., Bl. E3. — Sjællandske Tegnelser 24 Septbr. 1651. R. A. — A. A. v. Stiernmann: Förordn. ang. Sweriges Comm. etc. II, 391, III, 236, 265, 280, 725. — [2] Som sædvanligt overførtes den uden videre paa bibelske Forhold; i P. Rebhuns Skuespil: Ein Hochzeit Spiel auff die Hochzeit zu Kana (1538): Akt V., Sc. 6 hedder det:

Mein schöne Braut! ich bit euch sehr,
Ihr wolt ein wenig kummen her
Vom Tisch herfür, wir wollen an Tantz;
Villeicht verdien' ich auch ein Krantz.

P. Rebhuns Dramen herausg. v. H. Palm (Stuttg. 1859), S. 159. — [3] W. Sander: Hochzeitgebr. aus Hessen. (Zeitschr. f. d. Mythol. u. Sittenkunde, heraug. v. Wolf, II, 79. — [4] A. Vang: En Skolelærers Levnetsløb (Christiania 1870), S. 41. — [5] Theod. Colshorn: Hochzeitgebräuche aus d. Lüneburgischen (Weimar. Jahrbücher III, 382). — [6] H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863) S. 96.

S. 118. [1] Kirkehistoriske Samlinger 3. Række V, 815. — [2] Chr. IV's Skrivkalender ved Nyerup, S. 30 og 160. — [3] Se f. Eks. «Skattegraveren» 1888 I, 201. — [4] H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863), S. 96. — [5] (S. L. Gahm Persson): Beskr. öfwer Öland (Upsala 1768), S. 175. — [6] Joh. Sundblad: Gammaldags bruk (Göteborg 1881), S. 95.

S. 120. [1] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig, S. 79. — [2] H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863), S. 96. — Samlinger til jydsk Hist. og Topografi III, 304, IV, 38. — Det pudsige Træk, at Spillemændene gerne spillede falsk, naar Skaalen gik, af lutter Iver for at se, hvad der gaves: Nicolovius: Folklifwet i Skytts härad i Skåne (Lund 1847), S. 155.

S. 123. Samlinger til jydsk Hist. og Topografi I, 313. — [2] J. H. Schlegel: Samlung z. Dänischen Geschichte II, 1, 187.

S. 124. [1] Mnscr. Kall. no. 492, 4to. — [2] Joh. Spangenberg: Ecteskabs Ordens Speyel oc Regel, (Kbhvn. 1601.) 8vo, Fortale Bl. v.

S. 125. [1] H. Tausens Postille, Vinterparten, (Wittenberg 1531.) Bl. 103. — [2] Samme Skrift Bl. 104 og 106. — [3] Luthers Werke (Irmischer) XI, Kirkenpostille, S. 39. — [4] H. Tausens Postille Vinterparten, (Wittenberg 1539.) Bl. 103. — [5] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig, S. 35 og 129—30. — [6] Niels Hemmingsen: Om Ecteskab (Kbhvn. 1572), S. 184.

S. 127. [1] Kjøbenhavns Diplomatarium VI, 158—74.

S. 128. [1] Danske Samlinger, udg. af Chr. Bruun, O. Nielsen og A. Petersen, III, 224—25. — [2] Scriptores rerum Danicarum III, 285—86. — [3] Danske Magazin 3. Række I, 21 og 27.

S. 129. [1] Les Voyages de Mr. Deshayes Baron de Courmesvin, (Paris 1664.) S. 75. — [2] J. H. Schlegel: Saml. z. Dänischen Geschichte II, 187, 190. — [3] Dansk Maanedsskrift, udg. af M. Steenstrup, 2. Række, II, 62.

S. 130. [1] Kirkehistoriske Samlinger 3. Række, V, 816. — [2] Sammesteds. — Andr. Jonæ: Thesaurus epistolicus, (Sthlm. 1619.) 4to IV, 46. — Tob. Hinzii Epistel- vnd Werbungsbüchlein, (Lpzg. 1629.) S. 394 fgg. — Om Skikkens Almindelighed omkring Aar 1600 se f. Eks. Corp. Statut. Slesv. II, 287. — Chr. IV's Polizeyordn. 27 Septbr. 1636 f. Schlesv. u. Holst., (Glückstadt 1636.) Bl. E. — Brugelig i det 19de Aarhundrede: C. Schade: Bidrag til et jydsk Idiotikon, 1807. (N. K. S., 812d, 4to.) — N. Blicher: Topographie over Vium, (Wiborg 1795.) S. 196. — H. Leerbech: Beskr. over Ringe, (Odense 1826.) S. 88. — Sv. Grundtvig: Gl. danske Minder II, 248. — (N. Lovèn): Folklifwet i Skytts härad, 2dra Uppl., (Lund 1868.) S. 142 o. s. v. — [3] Danske Samlinger, udg. af Chr. Bruun, O. Nielsen og A. Petersen, V, 325. — [4] Abdanckung gegen den Hochzeit-Gästen (Tob. Hinzii Epistel vnd Werbungsbüchlein, Lpzg. 1629, S. 394 fgg.).

S. 131. [1] Forordninger, Recesser o. s. v. 1558—1660, udg. v. V. A. Secher, I, 48.

S. 132. [1] Forordninger, Recesser o. s. v. 1558—1660, udg. v. V. A. Secher, II, 445. — [2] Fyenske Tegnelser 16 Juli 1589. R. A.

S. 133. [1] A. A. v. Stiernmann: Förordn. ang. Sweriges Comm. etc. III, 265, 280 og 761.

S. 134. [1] Jørgen Holst: Regiæ Nuptiæ Chr. V, (Kbhvn. 1637.) Bl. C_1. — Car. Ogerii Ephemerides, (Lut. Paris. 1656.) S. 92. — [2] Se f. Eks foruden Jørg. Holst's og Car. Ogier's ovennævnte Skrifter om Prins Christian og Christian Pentz's Bryllupper tillige B. Whitelockes Dag Bok (Ups. 1777), S. 635. — Om Gyldenløves Bryllup: N. K. S. no. 1060c, 4to, o. fl. — [3] Kbhvn.s Diplomatarium VI, 157. — [4] H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863), S. 96—97.

S. 135. Suhm: Samlinger t. d. Danske Historie I, 2, 14. — [2] Nicolovius: Folklifwet i Skytts härad (Lund 1847), S. 161.

S. 136. [1] Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser II, 307, 309. — [2] Endnu en Forklaring kunde synes mulig, at Visens Ord nemlig kun sigtede til den af Johannes Steenstrup (Vore Folkeviser i Middelalderen, Kbhvn. 1891, S. 24) omtalte Skik, at enhver «Fordanser skal have et Drikkekar, Bæger eller Glas i Haanden». Jeg er saa meget mindre tilbøjelig til at gaa ind paa denne Forklaring, som jeg ikke tror paa, at sligt i Middelalderen har været Skik i Norden. Om Forholdene i Tyskland tør jeg ikke have nogen Mening; men de af J. S. anførte Eksempler fra Norden ere — som ovenfor Side 171 nærmere paavises — fra en senere Tid, da Polskdansen var trængt ind i Norden, og bevise altsaa intet om middelalderlige Forhold.

S. 137. [1] A. Huitfelds Krönike, 4to, IX, Bl. Vv.3 — [2] Car. Ogerii Ephemerides, (Lut. Paris. 1656.) S. 92—93. — [3] Holger Rørdam: Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen, S. 74—76.

S. 138. [1] Johannes Sundblad: Gammaldags bruk, (Göteborg 1881.) S. 99. — [2] Aar 1543 i England. John Brand: Popular antiquities of Great Britain, by Carew Hazlitt, II (London 1870). 105. — E. Sarcerii Buch vom heil. Ehestande (Lpzg. 1553.) Fol. Bl. 103.

S. 139. [1] Joh. Sundblad: Gammaldags bruk, (Göteborg 1881.) S. 98. — [2] Helsingørs Thingbog 8 Oktober 1576, R. A. — [3] Samlinger til jydsk Hist. og Topogr. I, 314, III, 304. — H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv, I. 299.

S. 140. [1] Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser II, 298.

S. 141. [1] Petter Dass's Nordlands-Trompet samt Viser og Vers, udg. af A. E. Eriksen, (Kristiania 1873.) S 62. — [2] Bessers Schriften (Lpzg. 1711), S. 365. — [3] Nicolovius: Folklifwet i Skytts härad i Skåne, (Lund 1847.) S. 162—64. — Om Haarets Afklipning paa Bruden i det 16de Aarhundrede i Sverige se Olaus Magnus: De gentibus Septentrionalibus Lib XIV, Cap. 10.

S. 142. [1] Loccenii Antiquitates Sveo-Goth., p. 291—92. — [2] H. P. Klinghammer: Minnen från Åren 1829—39, (Helsingborg 1841.) S. 51.

S. 143. [1] Samlinger til jydsk Hist. o. Topografi II, 316. — [2] Samlinger til jydsk Hist. o. Topografi IV, 39.

S. 144. [1] Petrus Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig, S. 35.

S. 147. [1] Danmarks gamle Folkeviser, udg. af Sv. Grundtvig, I, 412—16. — [2] Samme Skrift II, 290. — [3] Samme Skrift II, 295 og 327—29.

S. 148. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen III, 290. — [2] H. C. Lyngbye: Noget om Færøerne 1817. Magaz. f. Rejseiagttagelser, udg. af R. Nyerup, I, 215. — [3] Danmarks gamle Folkeviser, udg. af Sv. Grundtvig III, 616—34.

S. 150. [1] Samme Skrift III, 667—70. — [2] Samme Skrift I, 123—29.

S. 152. [1] Samme Skrift II, 105—9.

S. 157. [1] Jeg benytter Lejligheden til at henvise til de nyeste fyldige Behandlinger af dette Emne, Joh. Steenstrup: Vore Folkeviser fra Middelalderen, (Kbhvn. 1891.) og Sofus Larsen: Kritiske Studier over vore Folkeviser. Dania IX (1902) S. 65 samt i Tilskueren 1903, Novbr.-Hefte.

Den kyndige Læser vil ogsaa uden Anvisning kunne se, hvor jeg samstemmer med, og hvor jeg afviger fra disse tvende Forfattere.

S. 158. [1] H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv I. 300.

S. 159. [1] Danmarks gamle Folkeviser. udg. af Svend Grundtvig, II, 89—91. — [2] Samme Skrift I, 372—74. — [3] Nærværende Skrift, X, 112.

S. 160. [1] H. C. Lyngbye: Noget om Færøerne. Magazin for Rejseiagttagelser, udg. af R. Nyerup, I, 215.

S. 161. [1] Danmarks gamle Folkeviser, udg. af Svend Grundtvig, I, 222—30. — [2] Samlinger til jydsk Historie og Topografi III, 305. — [3] H. Mich. Seehuus: Beskr. over Nordfjord Herred i Bergens Stift. Thott. Mnscr. no. 1727, 4to.

S. 162. [1] Danmarks gamle Folkeviser, udg. af Sv. Grundtvig, IV, 453—57. — [2] Skattegraveren 1885, I, 111—12. — [3] Danmarks gamle Folkeviser, udg. af Sv. Grundtvig III, 165—69.

S. 163. [1] Luc. Martini: Alle christelige oc dyderige Jomfruers Ærekrantz, Sorø u. Aar. (Originalen Kbhvn. 1580), Bl. F7.

S. 164. [1] Danmarks gamle Folkeviser, udg. af Svend Grundtvig, IV, 266. — [2] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser, IV, 99—103.

S. 165. [1] Danmarks gamle Folkeviser, udg. af Svend Grundtvig, III, 165—66.

S. 166. [1] Tobiæ Komedie, udg. af S. Birket Smith, S. 74—75.

S. 169. [1] Luthers Werke (Irmischer), XI, 40. — [2] Aar 1543 i England (John Brand: Popular antiquities of Great Britain, by Carew Hazlitt II (London 1870), 105. Aar 1553 i Tyskland: Er. Sarcerii Buch vom heiligen Ehestande (Lpz. 1553), Fol., Bl. 103. — [3] Johann Adolfi's, genannt Neocorus: Chronik des Landes Dithmarschen, herausg. v. F. C. Dahlmann, I, 116, 177.

S. 170. [1] Luc. Martini: Alle christelige oc dyderige Jomfruers Ærekrantz, Sorø u. Aar (Originalen Kbhvn. 1580), Bl. F7. — [2] Kjøbenhavns Diplomatarium VI, 157.

S. 171. [1] E. Pontoppidan: Den Danske Atlas, V, 878. — [2] J. J. Fyhn: Efterretn. o. Købstaden Kolding S. 33. — Becker: Danske Herregaarde VIII, Broholm. — [3] Samlinger til Fyens Historie og Topographi VI, 424. — [4] Theologisk Tidsskrift, udg. af Caspari, II, 463. — [5] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række II, 188—89. — Danske Kirkelove, udg. af Holger Rördam, III, 264—66. — Smlgn. modsat Opfattelse hos Joh. Steenstrup: Vore Folkeviser, S. 24, 29, o. fl. St. — [6] Suhm: Samlinger til den Danske Historie I, 2, 14.

S. 173. [1] Matth. Paulsen: Rejsedagbog med Chr. Gyldenkrone 1694—98. Kall. Mscrpt. Saml. no. 137, Fol.

S. 175. [1] H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv I. 299—300.

S. 178. [1] Shakespeare: Romeo og Julie, I Akt, 5te Scene, Edv. Lembckes Oversættelse. — [2] Nærværende Skrift X, 112—13. — Joh. Steenstrup: Vore Folkeviser fra Middelalderen S. 16. — [3] «Kyssedans» ved Bryllup, Schultz: Holst. Idiotikon I, 274. — Falck: Sammlungen der wichtigsten Abhandlungen zur Erläuterung der vaterländischen Geschichte I, 49. — [4] Hieron. Justesen Ranchs Danske Skuespil, udg. af S. Birket Smith. Fortalen S. LXXX.

S. 180. [1] Liebe, Lust und Leben der Deutschen des sechszehnten Jahrhunderts, in den Begebenheiten des schlesischen Ritters Hans von

Schweinichen von ihm selbst aufgesetzt, herausgegeben von Büsching I, (Breslau 1820), S. 76—77.

S. 181. [1] Forordning af 1 Maj 1624. Sjællandske Tegnelser. R. A. — [2] Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Love IV, 458. — [3] Baltische Studien XXI, 172. — [4] Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1869), S. 285. — [5] H. C. Lyngbye: Noget om Færøerne. Magazin for Rejseiagttagelser, udg. af R. Nyerup, I, 218.

S. 182. [1] Danmarks gamle Folkeviser, udg. af Svend Grundtvig II, 309, og V, 314, V, 332 og III, 171, IV, 209 og 382. — Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen, udg. af Nyerup og Rahbek III, 82, og IV, 183. — [2] P. Syvs Kæmpeviser (Kbhvn. 1695. S. 720.) — [3] Historisk Tidsskrift V, 123. — [4] Niels Hemmingssön: Om Ecteskab (Kbhvn. 1572), S. 186.

S. 183. [1] J. E. E. Pontoppidans Tobiæ Gifftefær. (Kbhvn. 1635). Bl. D. — [2] Jakobs Giftermaal med Lea og Rachel, cimbrisk forestillet af S. T. S. (ɔ: Sören Terkelsen) Kbhvn 1653, Bl. B₃. — [3] W. Helts Poetiske Skrifter (Kbhvn. 1732). — [4] R. Ped. Ravn: Bornholms Beskrivelse 1671. (N. K. S. no. 398, Fol.) Side 102. — [5] P. L. Brandorff: Beschreibung der Vermählung des Kronprintzen 1721. Uldallske Saml. no. 511, 8vo.

S. 184. [1] Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen, udg. af Nyerup og Rahbek, IV, 199.

S. 185. [1] Samme Skrift IV, 183. — [2] Samme Skrift IV. 241—42. — [3] Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen, udg. af Nyerup og Rahbek. IV, 256.

S. 186. [1] Samme Skrift IV, 167—68. — [2] Trog. Arnkiel: Cimbr. Heyden Religion, (Hamburg 1691.) S. 292.

S. 187. [1] J. J. Sorterup: Brudevers til Holger Ritz til Palsgaards Bryllup 1688, Anm. a. (Hjelmstjernes Samling no. 3820. 4to.) — [2] Danske Samlinger 2den Række, VI, 334. — [3] Brandt og Helweg: Den Danske Psalmedigtning 1ste Del, I—XXIII og 5—8. — [4] Sweriges gl. Lager, utg. af Collin och Schlyter, VII. 196. — [5] E. Pontoppidan: Everriculum, (Hafniæ 1736.) S. 70. — Slutningen af Visen, fra «Sct. Stefan han leder de Foler i Vand» o. s. v., har næppe hørt med til, hvad der blev sunget paa Vejen til Brudehuset. Smlgn. Danmarks gamle Folkeviser, udg. af Sv. Grundtvig, II, 518—24.

S. 188. [1] Gamle danske Minder, udg. af Svend Grundtvig, III, 128 og 231—32. — Smlgn. Fragmentum Runico-papisticum, ed. Joh. Fred. Peringskiöld, (Sthlm. 1721.) Fol., p. 20. — [2] Hans Thomesens Psalmebog 1769, Bl. 200 (findes ikke i Udgaverne: 1586, 1592, 1638 og 1649; derimod i Udgaverne: 1617, 1628 og 1634. Ligeledes findes den i Cassubens Psalmebog 1661. 1666, 1675 og 1677). Optrykt i C. J. Brandt og L. Helweg: Den Danske Psalmedigtning I (1846), S. 54.

S. 189. [1] C. J. Brandt og L. Helweg: Den Danske Psalmedigtning I, 5—7. — [2] Petrus Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig, S. 79.

S. 190. [1] Olaus Magnus: Historia de gentibus Septentrionalibus, (Romæ 1555.) p. 482. — [2] Sven Bælter: Hist. Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna, 2. Upl., (Sthlm. 1783.) S. 526—27. — [3] N. Jespersen: Graduale, (Kbhvn. 1573.) S. 267 og 442. — [4] H. F. Hiorthøy: Beskr. over Gulbransdalen, (Kbhvn. 1785.) I, S. 141. — [5] Seb. Franck: Weltbuch, Neue

Ausg., (Frankfurt 1567.) Bl. 130. — [6] Blandt mange kan nævnes Thom. Birch: Ehespiegel, (Tübingen 1598.) S. 191.

S. 191. [1] Niels Hemmingssön: Om Ecteskab, (Kbhvn. 1572.) — [2] Casp. Melissandri Ecteskabs Bog, fordansket af E. P. Corvino, (Kbhvn. 1647.) Bl. 131.

S. 192. [1] Joh. Mathesius: Hochzeitpredigten, (Nürnberg 1584.) 4to, Bl. 153. — [2] Magazin for Rejseiagttagelser, udg. af R. Nyerup, I, 218—20. — [3] Bessers Schriften, (Lpzg. 1711.) S. 365. — [4] (N. Lovén): Folklifwet i Skytts hårad 2. Uppl., (Lund 1868.) S. 144.

S. 193. [1] H. P. Klinghammer: Minnen från Åren 1829—39, (Helsingborg 1841.) S. 54. — [2] H. J. Wille: Beskr. over Sillejords Prestegj., (Kbhvn. 1786.) S. 261. — [3] Sammesteds. — [4] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen III, 165. — [5] P. de Kock: Gustave, Kapitlet om Brylluppet i La Villette. — [6] Joh. Brand: Observations on the popul. antiquities of Great Britain 2 ed., II (London 1849), 129.

S. 194. [1] Amaranthes: Frauenzimmer Lexikon, (Lpzg. 1715.) Side 1919. — Zedler: Universal Lexikon XL, Col. 1085, «Strumpfband». — [2] Bessers Schriften, (Lpzg. 1711.) S. 365. — [3] Ruths Bog IV, 7—8. — [4] Femte Mosebog XXV, 7—10.

S. 196. [1] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain, 2 edition, II (London 1849), p. 169.

S. 197. Luthers Tischreden no. 2206, Werke (Irmischer), LXI, 208. — [2] Som Eksempel kan anføres: Ernewerte Policey Ordnung der Statt Francfort, 1597, S. 23, hvor det forbydes, at de maa have mere Værd end en Gylden. — [3] G. Freytag: Bilder aus der deutschen Verganheit, 2. Aufl. 1, 295. — [4] Se f. Eks.: Der Stadt Ancklamp Hochzeit etc. Ordnung, 1670, Bl. C. 2. — Der wohl informirte Bräutigam, (Copenhagen 1729.) S. 696, osv. — [5] Claus Pors: Leffnetz Compasz, (Kbhvn. 1613) Bl. C. — Omtalt i Tyskland allerede af And. Musculus: Wider der Eheteuffel, (Frkf. a. d. O., 1556.) Bl. k₃. Se ogsaa der wohl informirte Bräutigam. (Copenhagen 1729.) S. 718.

S. 198. [1] W. Sander: Hochzeitsgebräuche aus Hessen (Wolf: Zeitschr. f. deutsche Mythol. u. Sittenkunde, II, 78). — [2] H. Strøm: Beskr. o. Søndmør., I (Sorø 1762), S. 555, Anm.**).

S. 199. [1] Thottske Manuscript Samling no. 1719, 4to. — [2] J. H. Schmitz: Sitten und Bräuche d. Eifler Volkes I—II, (Trier 1856.) I 58. — [3] H. J. Wille: Beskr. over Sillejords Prsteg. (Kbhvn. 1786), S. 261. — [4] E. Pontoppidan: Everriculum, S. 87. — [5] T. F. Th. Dyer: English folklore, (London 1884.) p. 203. — [6] Sven Bælter: Historiska Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna, 2. Upl., (Stockholm 1783.) S. 526—27.

S. 200. [1] H. C. Lyngbye: Noget om Færøerne (Magazin f. Rejseiagttagelser, udg. af R. Nyrup, I, 218—20). — [2] Rudbek: Atlantica, I, 254.

S. 201. [1] Sven Bælter: Historiska Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna, 2. Upl., (Sthlm. 1783.) S. 526—27. — [2] «Ehr men se int bedde werpet» (Joh. Adolfi's, genannt Neocorus, Chronik des Landes Dithmarschen, herausg. v. F. C. Dahlmann, I, 117). — «De brudt yndt bedde geworpen is», Luxusforordn. f. Lübech 1566 om Borgere af 2den Klasse. Men sammesteds siges om Borgere af 1ste Klasse: Wenn ihme de brudt tho bedde gebracht ist (Abh. f. St. u. Kircheng. d. Herz. herausg. v. Michelsen u. Asmussen, I, 101 og 104). — [3] Skrivelse fra W. v. Uthenhover

til Chr. III, dat. 1539, Montag nach Palmarum, Angermünde, D. K. H. XIX, R. A.

202. [1] Udskrift mangler. Dateret Kolding, Mandag, næst for Conversionis Pauli, Anno 1537. Danske Adelsbreve, Fasc. 6, Mogens Bille, R. A. — [2] 1629: Kay Ahlefeldt. Steph Klotz: Leichpred. über Fr. Margar. Rantzow, (Lüb. 1648.) 4to. — 1619: C. H. v. Bülow. Matth. Burchard: Leichpred. über Fr. Margar. Bülow, geb. Rantzow, (Kiel 1673.) 4to.

S. 203. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen, III, 83, 165—66, IV, 202. — [2] Rudbek: Atlantica, I, 254. — [3] Om Husfred, udsæt paa Dansk af Rasm. Hansen Reravius, (Kbhvn. 1575.)

S. 204. [1] Petter Dass's Nordlands Trompet, udg. af A. E. Eriksen, S. 62. — [2] H. P. Klinghammer: Minnen från Åren 1829—39, (Helsingborg 1841.) S. 54. — [3] H. J. Wille: Beskr. o. Sillejords Prestegj. (Kbhvn. 1786). S. 262. — [4] Regnskab for Otto Christophersøn Ulfelds Værgemaal 1661—63. N. K. S. no. 1394 m. — [5] J. Brand: Popular antiquities of Great Britain, with corrections by W. C. Hazlitt, II, (London 1870.) S. 115.

S. 205. [1] P. Syvs Kæmpeviser, (Kbhvn. 1695.) S. 770. — Rudbek: Atlantica I, 253. — [3] Sv. Bælter: Hist. Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna, 2. Upl. (Sthlm. 1783), S. 527. — [4] H. F. Hiorthöy: Beskr. over Gulbransdalen, (Kbhvn. 1785.) I, 141. — [5] (N. Lovén): Folklifvet i Skytts härad, 2. Upl., (Lund 1868.) S. 144. — [6] C. Russwurm: Eibofolke II (Reval 1855), S. 78.

S. 206. [1] Magazin for Rejseiagttagelser, udg. af R. Nyerup, I, 218—20.

S. 207. [1] Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser II, 298—99.

S. 208. [1] Sv. Bælter: Hist. Anmärkn. om Kyrko-Ceremonierna, 2. Upl., (Sthlm. 1783.) S. 527. — [2] Niels Hemmingsen: Om Ecteskab, (1572.) S. 186. — [3] Niels Hemmingsen: Postille, oversat af R. H. Reravius, 1576, Fol. Bl. 61. — [4] John Brand: Popular antiquities of Great Britain, with corrections by W. Carew Hazlitt II, (London 1870.) p. 115. — [5] Se de anførte Bevissteder S. 228[1].

S. 209. [1] Ol. Magnus: Hist. de gentib. septentr., (Romæ 1555.) Fol. p. 483. — [2] Rudbek: Atlantica I, 254. — [3] Joh. Adolfi's, genannt Neocorus, Chronik des Landes Dithmarschen, herausg. v. F. C. Dahlmann, I, 116. — [4] Rudbek: Atlantica I, 254.

S. 211. [1] P. L. Brandorff: Beschr. der Vermählung des Kronprintzen, 1721. Uldallske Saml. no. 511, 8vo. — [2] Vnge Karlis oc Drengis Speil, vdsæt paa Danske af Rasmus Hansen Reravius, (Kbhvn. 1571.) Bl. I4. — [3] Magaz. for Rejseiagttagelser, udg. af R. Nyerup, I, 220.

S. 212. Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen III, 124.

S. 213. [1] Samme Skrift IV, 207—9. — [2] C. Russwurm: Eibofolke II, (Reval 1855.) S. 78. — [3] G. K. S. no. 3094, 4to, S. 173 (Birket Smith: Dr. Otto Sperlings Selvbiografi, S. 46—47)

S. 214. Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen, III 167. — [2] Samme Skrift III, 200.

S. 215. [1] Samme Skrift IV, 242. — [2] Samme Skrift IV, 168.

S. 217. [1] E. Sarcerii: Buch vom heil. Ehestande, (Lpzg. 1553.) Fol. Bl. 103. — The christen state of Matrimony 1543 (John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain, II, London 1849).

S. 218. [1] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab, (Kbhvn. 1572.) 185. —

[3] Liebe, Lust und Leben der Deutschen d. XVI Jahrhunderts in den Begebenheiten d. Ritters Hans von Schweinichen von ihm selbst aufgesetzt, herausgegeben von Büsching, II, 91.

S. 219. [1] G. K. S. no. 3094, 4to, S. 173. (S. Birket Smith: Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi, S. 46.) — [2] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab, (Kbhvn. 1572.) S. 188—93.

S. 220. [1] Peder Syv: Danske Ordsproge I, 215, II, 65 og 138—40.

S. 225. [1] Tobiæ Komedie, udg. af S. Birket Smith, S. 20—21, 28—29, 36, 51—52, 60—61.

S. 228. [1] Kämmerrechnungen der Stadt Hamburg II (1873), 305. — C. E. H. Burmeister: Alterthümer d. Wismar. Stadtrechtes (Hamb. 1838), p. 18. — Baltische Studien XXI₁, p. 150 og 160. — Abhdl. f. St. u. Kirchengesch. d. Herzogth., herausg. v. Michelsen u. Asmussen, I, 91. — Samml. Mecklenb. Landes Gesetze I (Wism. 1834), 73. — Ordeninge Statuta etc. dorch de Hertogen tho Mecklenborch 1516 (s. l. et a., 4to), C₁. — Urkundenbuch z. Gesch. d. Herz. v. Braunschw. u. Lüneburg, her. v. H. Sudendorf. V, Einl. p. LV og p. 55. — J. C. H. Dreyer: Einleitung z. Kenntn. d. St. Lübeck Verordn. (Lüb. 1769), 561. — Weim. Jahrb. III, 382. — Weinhold: Die deutchen Frauen im Mittelalter (Wien 1851), 269. — [1] Olaus Magnus: De rebus Septentrionalibus, lib. XIV, cap. 10, (Romæ 1555.) p. 482.

S. 229. [1] Den 21 Juli 1568, Räntekammar böcker 1568, Hans Jonssons Utgift. S. K. A. — [2] A. G. Ahlquist: Karin Månsdotter, (Sthlm. 1874.) S. 51. — [3] Räkenskaper rörande Guld, Silfver och Perlor o. s. v., 1552—73. S. R. A. — [4] Joh. Adolfi's, genannt Neocorus, Chronik des Landes Dithmarschen, herausg. v. F. C. Dahlmann, (Kiel 1827.) I, 117.

S. 230. [1] Luthers Werke (Irmischer), LI, 13. — [2] Se f. Eks. en Bryllupstale i Kallske Saml. no. 524, 4to (Quinta concio sponsalis), hvor det hedder: per tres dies continuos esto ab illa, og senere igen: continens esto ab illa tres dies.

S. 231. [1] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab, (Kbhvn. 1572.) S. 196.

S. 233. [1] Tobiæ Komedie, udg. af S. Birket Smith, S. 69.

S. 235. [1] G. K. S. no. 3094, 4to, S. 173 (Smlgn. S. Birket Smith: Dr. Otto Sperlings Selvbiografi, S. 46—47.) — [2] «Sie selber war ein zuchtiges Weib, aber ein freundtliches Weib im Bette.»

S. 236. [1] G. K. S. no, 2499, 4to (Bircherods Optegnelser.) — [2] G. K. S. no. 2499, 4to (Bircherods Optegnelser.)

S. 237. [1] Rasm. Nyerup: Hist.-stat. Skildring af Tilst. i Danm. og Norge III, 1, 47—48. — [2] P. Palladius: En Visitatz Bog, ved Sv. Grundtvig, S. 35.

S. 238. [1] Danske Magazin 3die Række, II, 192. — [2] Norske Magasin II, 282. — [3] Helsingørs Thingbog, 5 Juni 1581. R. A. — [4] Norske Magasin I, 405. — [5] C. Molbech: Chr. VI's Breve I, 367, Anm. 2.

S. 239. [1] Hübertz: Aktstykker vedk. Aarhus, II, 141, Anm. — [2] Hans Mikkelsens Diarium, 16 og 24 Juli 1634 Mscr. Kall. no. 81, Fol. Store Kgl. Bibl. — [3] 11 Juni 1560. Mscr. Kall. no. 492, 4to, St. Kgl. Bibl. — [4] Peder Claussøn Friis: Samlede Skrifter, udg. af Gustav Storm, S. 300. —

S. 240. [1] Ja wenn ich solcte die Wahrheit sagen,
Sie thatten sich mit einander schlagen.

Arch. f. Sächs. Geschichte IX, 195. — [2] Samlinger til jydsk Hist. o. Topografi II, 316.

S. 241. [1] Conr. Aslac: Om den reformerede Religion, (Kbhvn. 1622.) 4to, Tidstavlen 1574. — H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Hist. III, 105.

S. 242. [1] Kjøbenhavns Diplomatarium I, 475.

S. 243. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen IV, 102—3. — [2] Tobiæ Komedie, udg. af S. Birket Smith, S. 81.

S. 245. [1] Danske Samlinger, 2den Række, VI, 336—39.

S. 246. [1] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III, 314—15.

S. 247. [1] Fyenske Tegnelser, 21 April 1589. R. A. — [2] Nic. Seidelin Bøgh: Kjertemindes Beskrivelse II, 158.

S. 248. [1] Om at Bryllupperne paa Landet holdes ved Midsommertid, om Benyttelsen af Udhusene hertil, om de daarlige Nattelejer, stundom i det frie under Buske, se f. Eks. Olaus Magnus: Historia de gentibus septentrionalibus, lib. XIV, Cap. 10. — Nærværende Skrift X, 57—58. — Kirkehistoriske Samlinger, 3die Række, V, 817. — Folkevennen, 8de Aarg., (Kristiania 1859.) S. 268. — Dito, 7de Aarg. (1858), S. 390 og 414 o. s. v, o. s. v. — [2] Brændevin begyndte at fortrænge den gamle festlige Morgendrik: varmt Øl (Nærværende Skrift V, 95—100). I flere Egne har den gammeldags Form for Høflighed endnu holdt sig, at Køgemesteren eller Brudesvendene skulle bringe Morgen-Anretningen omkring til de sovende i Udhuse, i det frie og i Nabogaarde. Se f. Eks. for Norges Vedkommende Folkevennen, 7de Aarg. (Kristiania 1858) S. 414, og 8de Aarg. (1859), S. 271 og 272.

Ogsaa ved Udarbejdelsen af denne Bog har jeg haft saa megen Nytte af N. Jacobsens haandskrevne Samlinger paa det store kongelige Bibliotek, at jeg skylder særligt at fremhæve dette.

INDHOLD AF 11. BOG.

DAGLIGT LIV I NORDEN

I DET 16DE AARHUNDREDE

XII

TROELS-LUND

DAGLIGT LIV I NORDEN

I DET 16DE AARHUNDREDE

12. BOG: ÆGTESKAB OG SÆDELIGHED.

FOLKEUDGAVE

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1904

1.

De første Dage i Ægteskabet tilhørte ikke de nygifte, men Slægten. Det var jo den, der ved sit Raad og sit Samtykke havde bragt Forbindelsen i Stand. Det var den, hvis Ve og Vel her afgjordes. Det tilkom da ogsaa den at værne og vejlede de nygifte.

Men disse hørte jo i Reglen hver til sin Slægt. Her var altsaa to Slægter, der mødtes. Denne Krydsning medførte en Spænding af Interesser, en Modstrid af Hensyn. Hver af Slægterne vaagede nøje over ikke at blive forfordelt af Modparten, hverken hvad Penge, Ære eller Madvarer angik. Men samtidigt mødtes de i god Villie til at nyde Øjeblikket og i de bedste Ønsker for Parrets Fremtid og Frugtbarhed. Ud af disse Forhold formede da Samlivets første Dage sig; tilsyneladende blot et nygift Par, stængt inde i Bryllupsgæsternes glade Runddans, men over alles Hoveder svævede, lønligt betagende enhver, Slægternes tvende dunkle Klodeskyer.

Mandag Morgen var Bryllupsgæsterne tidligere oppe, end det efter Nattens Virksomhed skulde formodes. To vigtige, retslige Forhold skulde nemlig afgøres.

Først og fremmest burde man overbevise sig om, at Fuglen ikke var fløjen, men Brudgommen endnu tilstede, hvor han var bleven lukket inde sidste Aften, i «Brudehuset» eller «Brudekamret». Det var «Bruderedersken», der havde lukket Døren af og taget Nøglen i Forvaring. Hun maatte da, i Spidsen for alle Gæsterne og ofte ledsaget af Musikanter, med Nøglen i Hænde vandre i Optog til Stedet for at føre det retsgyldige Bevis for, at alt var i Orden.

En senere Tid har misforstaaet denne Skik og troet, at Me-

ningen blot var paa en behagelig Maade at vække Parret. I England gaar denne Misforstaaelse langt tilbage i Tiden. Her omtales allerede i det 16de Aarhundrede det at vække de nygifte med en Serenade, «Brudens Godmorgen». «Brudeparret laa i Raadsalen, hvor Kongen gav dem en Reveille, førend de var oppe» hedder det i en gammel Beretning.[1] I Skandinavien har samme Opfattelse fæstet Rod. Rundt om paa Landet vækkes endnu, sikkert efter Fortids Anvisning, de nygifte i mangen Egn med Musik, snart blot verdslig, snart som i Skaane halvt kirkelig, idet Musikanterne her træde ind, lykønske, læse Morgenbøn og til Violiner istemme en Morgensalme.[2]

Dette var dog ikke den oprindelige Mening. Hensigten var en blot retslig, nemlig næst efter at overbevise sig om, at Brudgommen endnu var tilstede, at indhente hans Erklæring om, at han ikke havde noget at beklage sig over, men var baade pligtig og villig til nu at betale sit Vederlag i Form af Morgengave. Først naar denne Erklæring i betryggende Form var afgiven, burde Musiken falde ind for jublende at tilkendegive: Alt i Orden.

Dette Bruderederskens Hverv var af en egen vanskelig Art og krævede Varsomhed. Thi havde Brudgommen virkelig noget at beklage sig over, var det næppe ønskeligt at faa sligt offentliggjort i for mange Vidners Nærværelse. Omvendt gjaldt det om at tage ham paa Ordet og straks have Vidnerne ved Haanden med Hensyn til Morgengaven. Hendes Optræden faldt da i to Takter, først ene foran Skaren for i Enrum at udspørge Brudgommen; saa et sejrsikkert Nik til Musikken og under Pibers og Trommers Lyd: alle Vidnerne fremad!

Folkeviserne omtaler oftere dette Morgenoptrin, i Reglen dog kun hvor der var noget særligt at mærke. I Visen om Torkild Trundesøn gaas der endnu et Skridt længere tilbage, idet Kongen her af Frygt for, at Brudgommen muligt skulde klage over, at Bruden ikke var Mø, men havde staaet i Forhold til Torkild Trundesøn, kommer i Forvejen til Brudehuset for at overtale ham til ikke at beklage sig herover. Stolt Adeluds har imidlertid selv sikret sig ved at lade sin Terne forestille Brud i hendes Sted.

«Aarle om den Morgen, — Det første Dagen var lius, — Det var Dannerkonning — Han ganger til Brudehus. — «Jeg giver Dig det hvide Sølv — Og saa det Guld saa rød, — At Du tier kvær, Hr. Sti Jonsøn! — Om Bruden var ikke Mø. —

Jeg giver Dig det hvide Sølv — Og saa det røde Guldbaand — Du tie kvær, Hr. Sti Jonsøn! — Om der var Tvivl iblandt.» — Have I selv Eders hvide Sølv — Og Eders Guld saa rød! — I gav mig stolten Adeluds — Hun var saa væn en Mø. — «Er det sandt, Du siger for mig, — At Adeluds hun er Mø, — Da skal Torkild Trundesøn — Udi Island for hende ikke dø.»[1]

Visernes staaende Udtryk for Bruderederskens Spørgsmaal er: Hvor da haver I lidet i Nat — Alt med Eders unge Brud? — Og det forønskede Svar er naturligvis: Vel saa haver jeg lidet i Nat — Alt med min unge Brud.

I Visen om stolt Mettelil, hvem Dronningen af Avind har givet Gift, lyder Brudgommens Svar paa Svigermoderens Spørgsmaal: Hun vrides og vendes som Oksen i Klove — Den lange Nat kunde hun ikke sove. — Og den bekymrede Moder siger da til Datteren: Hør Du stolt Mettelil! Datter min, — Vil Du til Kirken med Moder din? — «Saamænd, kære Moder! vil jeg saa, — Jeg vil til Kirken og aldrig derfra» — hvorpaa hun føres til Kirke og dør.

I Visen om Hr. Nielus og Hr. Tidemand, hvor denne Aftenen forud har beskyldt Bruden for at have været hans Slegfred, faar Morgen-Forhandlingen dobbelt Interesse. Den føres pynteligt saaledes: Aarle om den Morgen, — Det første Dagen var lys — Det var danske Dronning — Hun gaar til Brudehus. — «God Morgen, bolde Hr. Nielus! — God Morgen give Eder Gud! — Hvor da har I lidet i Nat — Alt med Eders unge Brud?» — «Krist signe Eder, min naadige Frue! — Alt baade for Dyd og Ære! — Fuldt vel da har jeg lidet i Nat, — Bruden skal aarsaget [ɔ: sagesløs] være.[2]

Den Skik, at Bruderedersken skulde lukke Parret inde om Aftenen og næste Morgen komme og lukke op paany, holdt sig længe. Endnu Dr. Otto Sperling fortæller om sit Bryllup: «Min Kærestes Moder lukkede Døren af og tog Nøglen med sig, idet hun sagde, at vi kun skulde blive liggende, til hun kaldte paa os næste Morgen. . . . Vi sov sødt til om Morgenen, da vor kære Moder omtrent ved ti Slæt kom og lukkede Døren op og formanede os til at staa op.»[3] Det omtales ikke her, at Moderen om Morgenen forelagde Brudgommen noget Spørgsmaal. Men Bruden havde ogsaa været gift tilforn og var altsaa «Enkebrud».

Naar Bruderedersken gav Tegnet, stemmede Musiken i og alle Gæsterne trængte ind i «Brudehuset» for at være Vidner ved Overrækkelsen af Morgengaven. Ifølge gammel nordisk Skik skulde nemlig Brudgommen give Bruden denne, naar han stod op,[1] og alle Hensyn baade til Brud, Brudgom og begges arveberettigede Slægt bød, at det burde være saa vidnefast som muligt, hvori den bestod. I den forsamlede Skares Paasyn og Paahør overgav han da enten selv personlig Bruden Morgengaven, eller forkyndte, hvis den f. Eks. var Jordegods eller lignende, højt og lydeligt, hvori den bestod. Dette var den ældgamle Fremgangsmaade, der skulde udelukke al Argelist. Tid, Sted og den personlige Udførelse af Handlingen, alt omgærdede den med Sikkerhed. Derfor gjaldt det heller ikke her at lade en anden føre Ordet paa Brudgommens Vegne.[2] Talsmanden kunde vel faa Lov til først at «opklappe» Morgengaven, men Brudgommen skulde selv bag efter «aabenbarligen forkynde» den.[3]

Men netop disse mange Hensyn, som her var at tage, kunde let, naar der lagdes særlig Vægt paa et enkelt, stramme den hele Handling til Siden og saaledes forrykke den. Et Utal af ændrede Former, lutter Forsøg paa at gøre det bedre end godt, løb derfor ved Siden af denne Grundform for Morgengavens Overrækkelse.

Det kunde jo f. Eks. ikke nægtes, at Bruden ved saaledes at bie til om Morgenen med at faa sit Vederlag, løb en vis Fare for at blive narret, og i hvert Fald muligt kunde have opnaaet et større, hvis hun Aftenen forud havde krævet det som Betaling for overhovedet at gaa til Sengs. Under smaa Forhold med snæver Synskres var dette et fuldt berettiget Hensyn at tage, ikke mindst hvor Vilkaarene ikke strakte til til at have mange Gæster som Vidner baade Aften og næste Morgen.

Der var da ogsaa tydeligt nok en Tilbøjelighed overalt i Norden især hos mindre bemidlede til at henlægge Overrækkelsen af Morgengaven til første Bryllupsdags Aften. Kong Hans maatte for Købstædernes Vedkommende ligefrem forbyde denne Skik: «Morgengave maa ikke førmere gives end anden Bryllupsdag.»[4] Og Adelen baade i Danmark og Sverrig synes ikke at have været stort bedre, forsaavidt man her ofte krævede, at Brudgommen skulde forud binde sig ved et bestemt Løfte. Et Udkast paa Svensk til et saadant Løfte i Fyrsters og Ridderes

Paahør, nedskrevet omkring Aar 1600, findes opbevaret endnu, det bærer den betegnende Overskrift: «Om Søndags Aftenen, da Morgengaven skal ud loves.»[1] I Lybæk gik man Aar 1566 over til at befale, at kun hos de fornemste Borgere skulde Overrækkelsen af Morgengaven foregaa Mandag Morgen; hos Borgere af de lavere Klasser skulde den erlægges allerede Aftenen forud til Bruden paa Sengen.[2]

Sit klareste Udtryk har dog hele denne Tankegang faaet i Skikkene, saaledes som de har udviklet sig i Thelemarken og andre Steder i det sydlige Norge. Her sælger eller solgte Bruden ethvert af sine første Skridt paa Ægteskabets Bane kun mod klækkeligt Vederlag i «Bænkegave» eller «Morgengave». Brudesvendene, der skulde staa paa Brudens Ret, krævede Penge af Brudgommen for Tilladelsen til at sidde ved hendes Side ved Bordet, for at faa hende med til Kirke og sluttelig for at bestige Brudesengen. Den sidste Gave bestod gerne i Klæde til et rødt Skørt eller lignende og «først naar de efter lang Disput er blevne enige herom maa han uhindret gaa i Seng». Enhver saadan ensidig Udvikling af en Tankegang medfører hyppigt sin egen Modvægt. Sammesteds var det blevet Skik, at hvis Brudgommen enten ved Magt eller ved List kunde komme i Brudesengen trods hendes Svende, fik Bruden heller ingen Morgengave.[3]

En mere forfinet Tankegang var aabenbart den, der frabad sig al voldsom Indblanding af andre og mente Brudens Ret bedst værnet, naar det overlodes til hende selv i Enrum med Manden at tale sin Sag. Det gunstigste Øjeblik for denne første, ægteskabelige Styrkeprøve var Nattens Stilhed: efter at de støjende Gæster havde forføjet sig bort, førend de for snart atter kunde ventes tilbage.

Allerede Folkeviserne berette om dette velvalgte Øjeblik til at faa Morgengave Spørgsmaalet afgjort. Om den fromme Dronning Dagmar hedder det: Aarle om den Morgen — Længe før det var Dag, — Det var Frøken Dagmar — Hun kræved hendes Morgengav'. Valget af dette Tidspunkt var dog maaske ikke hendes eget Paafund, men et hende af Moderen meddelt Raad. I hvert Fald begynder Visen saaledes: «Det var Bøhmerlands Dronning — Hun tager sin Datter at lære: — Inaar Du kommer i Danmark ind» — osv, hvorpaa hun opfordrer den vordende Brud til at forlange i Morgengave Biskop Valdemars Løsladelse og

Bøndernes Fritagelse for Skat. Slagplanen var da vel Moderens. Men Æren for at have kæmpet den igennem var Dagmars. Da Kongen afslog hendes Bøn, optraadte hun, hvor ung hun end var, straks med Bestemthed. Det hjalp ikke hendes Husbond, at han overlegent bad hende holde sin lille Mund: «I tie kvær, Dronning Dagmar! — I sige ikke saa!» — Thi: Hun tog Guldkronen af sit Hoved — Og satte den for Kongen paa Bord: — «Hvad skal jeg i Danmark gøre! — Mig maa ikke vides et Ord!» — Og ganske rigtig, lidt efter sendtes to ridende Bud afsted for efter Kongens Befaling at fuldbyrde Dagmars Ønske.[1]

Valdemar Sejrs Indtrædelse i Ægteskabet var overhovedet, efter Folkeviserne, ingen af Gangene blot Rosendans. Dronning Dagmar havde henad Morgenstund aflokket ham et farligt Løfte i Morgengave. Dronning Berengaria synes, straks da de var blevne ene, at have begyndt at plage ham med urimelige Forlangender. Denne Gang svarede Kongen imidlertid haardnakket Nej. Men om hans Sindsstemning kan man maaske slutte fra, hvad han drømte, da han endelig — efter Vedels Bearbejdelse af Visen: først henad Morgen — ærgerlig lagde sig til Ro. Hans første Hustru viste sig for ham og belærte ham om, hvorledes han bedst skulde blive af med den «bedske Blomme», han nu havde ægtet.[2]

I det 16de Aarhundrede tiltog Skrivefærdigheden, og herved bredte sig ganske naturligt den Skik at udstede «Morgengave-Breve». Ved denne Form for Løfte betryggedes Hustruen i en betydelig Grad. Det mundtlige Tilsagn, som hun tidligere havde, maaske først i Enrum, maattet afvinde Husbonden og derpaa faa ham til at gentage, naar Gæsterne fyldte Brudekamret, det stod nu fast, selv om alle Vidnerne maatte være bortdøde til den Tid, da det engang skulde træde i Kraft. For saa vidt kunde Vidnerne nu synes overflødige. Men Faren truede nu fra en ny Kant. Thi passedes der ikke nøje paa, lod denne nye Form sig misbruge til Svig mod Mandens Arvinger. Et saadant Brev kunde jo nemlig til enhver Tid opsættes og antedateres til Bryllupsdagen; og det var en løjerlig Hustru, der ikke et langt Liv igennem i det mindste én Gang skulde kunne

faa sin Husbond stemt for at sikre hende efter hans Død. Men laa først Brevet paa Kistebunden, saa var det ogsaa istand til uventet at fare frem ved en Begravelse og skambide selv de sikreste Forhaabninger om Arv efter en barnløs Onkel.

Morgengave-Brevene maatte da omgærdes med om muligt endnu strengere Bestemmelser. Vel blev det Retsregel, at et saadant Brev havde samme Gyldighed, hvad enten det var udstedt «Søndag eller Mandag i Brylluppet».[1] Men der krævedes, at Brudgommens Segl skulde være bekræftet af andre Mænds Segl som Vitterligheds Vidner. Og et Spørgsmaal var det, om selve dette var nok, eller om ikke Brudgommens Arvinger tillige skulde have givet deres Samtykke. Efter Claus Skeels Død rejste i hvert Fald hans Arvinger Sag imod hans Enke, fordi dette ikke var iagttaget ved hans «Fæstensgave-Brev» til hende.[2] En betænksom Husbond sørgede da for at have alt saadant i Orden. Oluf Mouritsen Krognos f. Eks., der Søndagen den 11. Januar 1573 ægtede Jomfru Anna Hardenberg, udstedte sit Morgengave-Brev samme Dag og fik Rigens Hofmester Peder Oxe, Christoffer Gøje og Albert Oxe til at sætte deres Segl under. Selv med saadanne Vitterligheds Vidner følte han sig dog ikke beroliget, men fik fjorten Dage efter alle sine Onkler og Tanter til at udstede et særligt Brev om, at de som hans nærmeste Arvinger gav deres Samtykke til, hvad han i sit Morgengave-Brev havde lovet.[3]

End ikke herved synes man at være standset. Den gamle Skik, at Morgengaven skulde i Vidners Overværelse overrækkes af Brudgommen til Bruden, udvidedes efterhaanden til, at dette skulde foregaa ved Vidnernes Hjælp, for at den ogsaa af disse kunde berøres og tages i Hænde. Aar 1594 blev saaledes et Morgengave-Brev fra Erik Podebusk til hans Hustru Sidsel Oxe ved en Herredagsdom kendt ugyldigt, blandt andet fordi det, skønt udstedt om Søndagen i Brylluppet, «ikke bevistes at være overantvordet ved Herremænd eller Fruer enten om Søndagen eller Mandagen efter den Vis og Vane, her udi Riget holdes med Fæstensgave og Morgengave at overantvorde». Vidneførselen maa iøvrigt ved denne Lejlighed have haft sine Vanskeligheder, da det var ikke mindre end 27 Aar siden, at det paagældende Bryllup havde staaet, og baade Brudgom og Brud var afgaaede ved Døden. Netop disse Omstændigheder viser imidlertid baade den Vægt, man lagde paa sligt, og den Opmærksomhed, hvor-

med Deltagerne fulgte, hvad der foregik. Thi af de to tiloversblevne gamle Gæster fra hint Bryllup kunde den ene, Fru Vibeke Podebusk, med Sikkerhed bevidne, at «hun havde været en af de Fruer, som bar Fru Sidsel Oxe sin Morgengave om Mandagen i sin Bryllup, som Erik Podebusk antvordede dennem», og denne Morgengave havde bestaaet i en Guldkæde. Den anden gamle Kvinde, der havde været med, Fru Magdalene Banner, kunde vel ikke med Sikkerhed mindes, at hun havde været en af de Fruer, der bar Morgengaven; kun turde hun bevidne, at denne ikke havde bestaaet i et Brev.[1]

Det var en Selvfølge, at disse Morgengave-Breve, der saaledes kom til at spille en betydelig Rolle ved Brylluppet, idet de skulde ses af alle Gæster og bæres i højtideligt Optog fra Brudgom til Brud, efterhaanden ogsaa fik en hertil svarende pragtfuld Udstyrelse. De skreves paa store Stykker Pergament og med sirligt snirklede Skrifttegn; de vedhængte Segl nøjedes ikke med at hænge i Pergamentstrimler, men i brede guldvirkede Silkebaand, ja stundom var Seglene selv indesluttede i gyldne Kapsler.[2]

I Sverrig overraktes Morgengaven under Former, der mindede om den højtidelige Overdragelse af Len. Et Spyd bragtes ind i Brudekamret og, medens Brudgommen gentog, hvad han havde lovet Bruden i Morgengave, løftedes Spydet op og ethvert af de mandlige Vidner, gerne tolv i Tallet, omfattede Spydskaftet med sin Haand, vel til Tegn paa, at hver især var ikke blot Vidne til dette Tilsagn, men ogsaa villig til med væbnet Haand at værne om dets Gennemførelse. Derpaa nedlagdes Spydet for Brudens Fødder og kastedes sluttelig ud af Vinduet til Mængden udenfor, der rev det sønder og brødes om Stumperne. Dette kaldtes «at stadfæste med Glavind»[3] og et Morgengave-Brev derfor «et Glavindsbrev».[4] Forstaaeligt for enhver lød det, naar det f. Eks. i en Forordning af 1664 hed: Bryllups-Handlingen skal være tilendebragt paa én Dag «hvad enten Glavind bruges eller ikke».[5]

I det 17de Aarhundrede synes Skikken at have antaget en mere forfinet Form. Det gammeldags Glavind (Hugspyd) afløstes nu oftere af en sirlig Lanse. Ved Axel Turesons Bryllup 1645 beskrives den saaledes: «Frem mod Spidsen var den beslagen med Sølv, og Skaftet var omvundet med Taft af samme Farve som Hovedfarverne i Brudgommens Vaaben».[6] Ifølge en anden

Meddelelse skulde Lansen nu være ni Alen lang, med guld- eller sølvbeslagen Spids og omvunden med 40 Alen mangefarvet Tøj. Den af Mængden, der, naar Lansen var udkastet, rev den til sig, kunde herved tjene en ret anseelig Sum:[1] Et engelsk Sendebud, der Aar 1654 opholdt sig i Sverrig, beskriver endnu udførligt en «Stadfæstelse ved Glavind», som med stor Højtidelighed foregik paa Slottet i Overværelse af Dronningen, der havde bekostet Brylluppet.[2] Men senere tabte Skikken sig hurtigt. Sidste Gang, den skal være bleven anvendt, var ved Grev Douglas' Bryllup med Beata Stenbock i Stockholm 1680.[3]

Som det gik med Brugen af «Glavind» i Sverrig, gik det med selve Morgengaverne hele Norden over. Efter et pludseligt Opsving tabte de sig temmelig hurtigt. Skikkens sidste, stærke Blomstringstid i alle tre nordiske Lande falder mellem Reformationen og Enevældens Indførelse.

Ville vi undersøge Grundene til, at den Skik at give Morgengave just i det 16de Aarhundrede blæstes i stærk Flamme, saa var Hovedforudsætningen naturligvis Lysten til at glæde Bruden og efter Evne at søge hende sikret efter Mandens Død. Efterlodes hun nemlig som barnløs Enke, saa tilfaldt efter fælles nordisk Lov[4] Morgengaven uskiftet hende. Ja ifølge en dansk Herredagsdom af 1562 skulde Morgengaven endog udredes af Boet forud for al anden Gæld.[5] Men en saadan Lyst til at sikre den efterlevende var jo ikke enestaaende for det 16de Aarhundrede. Saa langt Øjet rækker og historiske Dokumenter kaste Skær over Stemninger, kunne vi forfølge en Trang til at betænke Bruden i en Grad, der ved Lovbud maatte hemmes og begrænses. Allerede i den svenske «Landslov» fra det 14de Aarhundrede maatte der fastsættes Grænser, ud over hvilke Morgengaven ikke turde gaa. Det forbødes en Ridder at give mere end 40 Mark svensk Vægt, en Svend mere end 20 lødige Mark, og en almindelig «frälseman» mere end ti Mark, medens en bofast Bonde kun maatte give tre Mark og en «løsker man» én Mark.[6] I Kong Hans's almindelige Stadsret fra Slutningen af det 15de Aarhundrede gjordes noget ganske lignende gældende overfor Købstadbeboere: «Morgengave maa ikke større være udi

nogen Maade udi nogen Købstad end tyve Mark, og mindre maa hun være, efter som hver Mand formaaer».[1]

Det nye og mere, der i det 16de Aarhundrede kom til, skrev sig først og fremmest fra det lutherske Syn paa Ægteskabet. Den ugifte Stand var jo ikke længer den højeste, men netop den gifte. Morgengaven havde i Middelalderen været et Udtryk for, hvormeget Bruden gav Afkald paa ved at indlade sig i Ægteskab. Nu blev den Præmien for at naa hertil. Som det forhen havde været fortjenstligt at give Gaver til Klostre, blev det nu en god Gerning at forgylde Vejen til den Gud velbehagelige Stand.

Og Anledningen hertil fordoblede sig af sig selv, idet Reformatorerne jo holdt paa, at Ægtefolk burde ikke blot fæstes men ogsaa vies sammen, et Forlangende, der endte med, at Bryllup Aar 1582 blev lovbefalet for alle. Hidtil havde mangen kunnet nøjes med Fæstensøl og Fæstensgave, nu kom Bryllup og Morgengave til. Og meget hurtigt uddannede den Skik sig hos Adelen, at disse to Gaver skulde nogenlunde svare til hinanden i Værdi.

Under saadanne Omstændigheder kunde det synes en betænkelig Sag for en Mand at indlade sig i Ægteskab. Rede Penge var den Gang langt sjældnere end nu. Det kunde hænde selv Rigens Hofmester, Peder Oxe, at han ikke i Øjeblikket havde Guldet til de tre Kæder, som han vilde give Mette Rosenkrands i Fæstensgave, saa at han maatte bede Frederik den Anden om 287 «Engelotter» til Laans i denne Anledning.[2] Men her traadte Tidens nye Skik, de skrevne Fæstensgaver og Morgengave-Brevene, hjælpende til. De svarede fuldt ud til, hvad der kunde ønskes. Her var der en Laangiver, der altid var villig og, hvad mere var, aldrig vilde kræve Laanet tilbagebetalt. For hver en Gylden, Brudgommen i Virkeligheden manglede, kunde han trøstig skrive Pergaments-Anvisning paa ti eller hundrede, og aldrig skulde det falde det skikkelige Skind ind at forlange dem igen, de forfaldt jo først til Udbetaling, naar han en Gang var død og borte.

En hel Omvæltning i Fæstens- og Morgengaverne blev da Følgen. Tidligere havde disse, selv hos de rigeste, gerne bestaaet i Metalsmykker: Ringe, Kæder, Bælter, Perlehuer, lutter Genstande med sindbilledlig Betydning, lette at vurdere, anvendelige ved Fest hele Ægteskabet igennem og en sidste Nød-

skilling for en enlig Enke. Nu blev alt dette anderledes. De gamle Gaver bibeholdtes vel, men de sank ned til blotte Smaating ved Siden af den egentlige Gave, Brevet, der lød paa hundrede, ja tusinde for hver Gylden, hine kun havde Vægt af. Morgengaverne blev først grebne af Smitten. En Tid lang bevarede Fæstensgaverne den gamle tarvelige Soliditet, men ogsaa de blev revne med af Strømmen. Det var i Virkeligheden en forældet Paastand, der heller ikke blev godkendt af Retten, naar det Aar 1590 under en Sag for Kongens Retterting blev gjort gældende, «at det ikke er brugeligt her udi Riget (Danmark), at Fæstensgave efter Forskrivning udgives, men den straks af Haanden at overgives».[1]

Hvor voldsomt et Opsving Morgengaverne tog i Løbet af nogle faa Aartier, vil bedst fremgaa af et Par Eksempler. Da den ovennævnte Oluf Mouritsen Krognos Aar 1573 ægtede Jomfru Anna Hardenberg, skænkede han hende i Morgengave Bregentved Hovedgaard tilligemed en Del mindre Gaarde, og det vel at mærke ikke paa den gammeldags Betingelse, at hun kun skulde nyde dem, saafremt hun efterlodes som barnløs Enke, men ubetinget, hvad enten de fik Livsarvinger eller ikke.[2] Aar 1567 gav Peder Oxe Fru Mette Rosenkrands i Morgengave ikke blot Livsbrev paa Hovedgaardene Gisselfeld, Tølløse og Løgesmose med Gods i Sjælland og paa Fyn, men desforuden titusind Daler, alt at nyde efter hans Død, hvad enten de fik Børn eller ikke, ja i sidste Fald skulde Pengene endog efter hendes Død helt gaa i Arv til hendes Slægt.[3] Samme Aar ægtede Erik Podebusk Jomfru Sidsel Oxe og gav hende Morgengave-Brev paa, at, hvad enten de fik Livsarvinger eller ikke, skulde hun efter hans Død have alt hvad Jordegods Kongen havde givet ham i Pant eller hvad Penge samme Gods maatte være blevet indløst for, og desforuden et kongeligt Gældsbrev paa 3,333 Daler. Fik de Livsarvinger maatte hun paa Livstid nyde alt hans Jordegods i Fyn, fik de ingen, skulde dette følge hende og hendes Arvinger som evindeligt Eje. Endelig lovede han, at den Gæld, han muligt maatte efterlade sig ved sin Død, skulde alene udredes af hans Arvinger.[4]

Det var ikke blot Samfundets Spidser, der indlod sig paa disse dristige Forskrivninger; Folkets Flertal begyndte at følge med og udstedte Fæstensgave-Breve i lignende Stil. Saaledes gav f. Eks. en borgerlig, Adser Sørensen, Aar 1575 i Fæstensgave ikke blot en Guldkæde paa 26 Lod og et forgyldt Sølvbælte

men desforuden et Fæstensgavebrev paa to Gaarde i Horsens. Forgæves søgte hans Arvinger efter hans Død at omstøde dette ved at beraabe sig paa, «at ufri Mand ikke burde give slig stor Fæstensgave».[1]

Som det vil ses skabtes herved en hel ny Retstilstand. Aar 1562 var der fældet Herredagsdom for, at Fæstensgave og Morgengave burde forlods, altsaa forud for anden Gæld, udredes af Boet.[2] I enkelte af hine Morgengavebreve blev denne Forret yderligere tilsagt Enken. Men herved opstod en hidtil ukendt, meget farlig Art af første Prioriteter. En Mands Formue tog sig dengang mere forviklet ud end nutildags, idet den — ukendt som Tiden var med Statspapirer, Hypothek-Obligationer og Aktier, endsige Laan paa slige Værdipapirer — hyppigt udgjorde en Knude af private Gældsbeviser, Beviser for hvad andre skyldte ham og hvad han skyldte andre. Det Overskud af Tilgodehavende, der blev til Rest, naar al Gælden var betalt, udgjorde selvfølgelig først det virkelige Eje. Men nu kunde hele denne Bygning undermineres ved et Morgengavebrev. Selv ved den rigeste Mands Død kunde det tænkes, at Enken i Kraft af et Morgengavebrev forlods inddrog alle Gældsbeviserne for, hvad andre skyldte ham, og overlod Mandens Slægt som dens Arvepart Beviserne for, hvad han skyldte andre. Gik under slige Forhold Mandens Slægt fra Arv og Gæld, kunde selv de solidest udlaante Penge helt være tabte.

En ny Art Lykkens begunstigede opstod derimod nu, de skattede Enker. Ligesom det første Pust af Kristendommen havde forhvervet Døtrene Arveret, halv Lod med Sønner, saaledes gav Lutherdommens Komme Enkerne forøget Værd. Ved en enkelt Fæstensgave og Morgengave kunde der allerede være beredt hende en smuk Stilling. Men fulgte hun Tidens Krav og indlod sig straks efter Mandens Død i nyt Ægteskab, kunde hun ad denne Vej efterhaanden sanke sig en hel Skat af Kærligheds-Gældsbeviser. Et af de mest bekendte Eksempler herpaa var Fru Gjørvel Faddersdatter, hvis samlende Virksomhed ogsaa strakte sig over hele Skandinavien. Af sin første Mand, Per Nielsen Prip, fik hun i Morgengave betydeligt Jordegods i Sverrig, af sin anden Mand, Trud Gregersen Ulfstand, fik hun Jordegods i Halland, og hendes tredie Mand, Lave Brahe til Krogholm og Vidsköfle i Skaane, sikrede hende paa Livstid alt hvad Jordegods han maatte efterlade sig. Det samlede Udbytte

blev ved hans Død 1567 en af Nordens største Formuer. Dette Held skyldtes vel tildels hendes personlige Egenskaber, men dog maa ogsaa erindres, at hun straks fra Begyndelsen havde en betydelig Driftskapital, idet hun som meget rig Arving vel kunde hidlokke Bejlere. Hun indlod sig ikke i fjerde Ægteskab. Vanskeligt skulde hun ogsaa nu have kunnet finde en Mand, der var «hende værd». Men hun har sikkert vakt ustillede Længsler hos mange, ikke mindst ved at blive henved 96 Aar gammel. Og hun skuffede hvert Haab ved i sin høje Alderdom at overdrage alt sit Gods til Christian den Fjerde. Hvis de tre Kuld Morgengaver ved hendes Død 1605 overhovedet atter er blevne givne fri, havde de under disse Omstændigheder dobbelt vanskeligt ved at finde hjem hver til sit.[1]

Det var denne hele forvirrede Tilstand, fremkaldt ved Morgengavernes Overdrivelse, som Regeringen Aar 1577 afmalede i følgende Ord: «Der begiver sig nu stor Misbrug her udi Riget med Morgengave blandt Adelen. Naar en god Mand trolover sig en Hustru, bebrever han bort udi de otte, ti eller tolvtusinde Daler eller fast mere, undertiden forskriver han alt sit Gods eller nogle visse Antal Læster Korn uden hans Arvingers Bevilling og Samtykke. Og hvad de rige i saa Maade foretage, ville de fattige udi lige Maade efterfølge, endog Evnen og Formuen ikke tilrækker, saa at over slig Morgengave sker undertiden, naar de dø og afgaa uden Livsarvinger, at deres Arvinger maa tage ved en større Gæld, end Godset kan forstrække».[2]

Det var paa høje Tid, at man søgte at raade Bod paa dette Uvæsen, og Aar 1577 samledes derfor Frederik den Anden med Rigsraadet paa Andvorskov for at enes om de bedste Midler herimod. Den Forudsætning, som her lagdes til Grund for Beslutningerne, var, at det overhovedet at give Morgengave maatte anses for en adelig Forret. Dette kunde muligt være i Strid med Skikkens historiske Oprindelse, idet Morgengave jo var en Efterklang af det ældgamle hedenske «Brudekøb»[3] og Købesummen («mundr») vistnok i hin Tid var bleven udredet af enhver, alt efter hans Evne til at betale. Det var i

hvert Fald i bestemt Strid med den senere Lovgivning. I Kong Hans's Stadsret gaves der jo f. Eks. Regler for, hvorledes Morgengave skulde erlægges af Købstadfolk.[1] Og endnu Aar 1600 bleve lignende Regler givne i Sønderjylland for Flensborgs Vedkommende.[2]

Men det nye Syn stemmede dog ret vel med den historiske Udvikling, for saa vidt den Skik at holde ikke blot «Fæstensøl», men tillige «Bryllup» til enhver Tid havde været Rigmands Forret. I Hedenskabets Dage havde vistnok kun Høvdinge tilladt sig denne Luksus for ved en storartet Fest ret at understrege et anseeligt Giftermaal. Senere, da Kvinder havde faaet Arveret, var Skikken bleven mere almindelig, nu kunde man jo nemlig sikre sig en rig Brud ved at fæste hende alt som Barn. I saadant Tilfælde var, ofte mange Aar efter Fæstensøllet, Ægteskabets virkelige Fuldbyrdelse bleven fejret ved en ny Fest, Brylluppet. Og her var det saa faldet naturligt at gøre «Morgengaven» — den Rest af Fæstesummen, der ifølge gammel Skik erlagdes efter første Samleje — til noget stort og anseeligt, der kunde svare i Værdi til, ja overgaa den forlængst erlagte Fæstensgave. Kirken havde fremmet «Bryllupper» og villigt hjulpet til at give dem Glans for ad denne Omvej at faa Part med i den ægteskabs-stiftende Magt, som den verdslige Fæstning ene var Indehaver af. Men Middelalderen igennem var det dog i Følge Sagens Natur kun Samfundets Spidser, der kunde fæste rige Arvinger og holde Bryllup. «Fæstensøl» var og blev Almenskik, «Bryllup» Adelfest.

Rigsraadet var da i en vis Overensstemmelse, om ikke med Sprogbrug saa dog med den historiske Udvikling, naar det Aar 1577 hævdede Adelens Eneret til at give «Morgengave». Det var denne Stand, der i Middelalderen havde opdyrket den i Højde med Hovedgaven «Fæstensgaven». Det var denne Stand, der i de sidste Aartier havde skabt deraf en kostelig Pragtblomst, som langt overstraalede alt, hvad Fortiden havde kendt af tilsvarende. Selve dette Skridt af Rigsraadet, at forbeholde Adelen Eneret til «Morgengave», viser tillige noksom, hvilket Værd man tillagde dette Modestykke. Og det var i rette Tid, man inddrog det. Der var jo voksende Stemning for at holde Bryllup. Kun fem Aar efter, 1582, blev Bryllup lovbefalet for alle. Ved denne Lejlighed vilde Borgerstanden ufejlbarligt have fulgt Adelens Spor og lagt Vægten paa Morgengaver. Men da var Herligheden alle-

rede beslaglagt. Fra Aar 1577 blev altsaa Morgengave en adelig Forret, og denne Bestemmelse holdt sig og gik siden over i Christian den Femtes Lov.[1] Borgerstanden, der var bleven narret, fik nøjes med at tilegne sig det tiloversblevne, Fæstensgaven. I Christian den Fjerdes Reces kom det til at hedde, at Gejstlige, Borgemestre, Raadmænd samt fornemme Købmænd maatte i Fæstensgave give ti Lod Guld, andre Købmænd og fornemme Haandværksfolk «en Guldring paa en Rosenobel eller to»; men «gemene Haandsværksfolk og andre» slet intet.[2]

Rigsraadet begyndte altsaa Mødet paa Andvorskov 1577 med at tilegne Adelen Eneretten til Morgengave. Men man var jo kommen sammen for at hemme Misbrugene. Dette søgte man opnaaet ved at vedtage, at fra denne Dag maatte ingen paa egen Haand give højere Morgengave end totusinde Daler; vilde nogen give mindre, stod det ham selvfølgelig frit for. Udstedte nogen derimod et Morgengavebrev paa mere end ovennævnte Sum, saa havde dette Brev kun Gyldighed, forsaavidt det var udstedt med hans Arvingers Samtykke.[3]

Det var meget langt fra, at disse nye Bestemmelser standsede Tidens ubændige Trang til Overdrivelse paa dette Omraade. De retledede den kun. Fra nu af blev totusinde Daler eller firetusinde Lod Sølv blot den staaende Takst, som ikke turde underskrides, «gammel vedtagen dansk Skik og Brug», som det kaldtes. Men de turde vel overskrides. Og her var to Veje at gaa. Der var jo intet Forbud udstedt med Hensyn til Fæstensgave. En Adelsmand kunde altsaa fremdeles forhøje Gaven til sin Brud ved blot at udstede to Breve. Claus Skeel gav saaledes Aar 1582 sin Fæstemø en Guldkæde, et Armbaand og et Brev paa tusinde Daler i Fæstensgave, og otte Maaneder efter et Brev paa totusinde Daler i Morgengave.[4] Ditlev von Qualen gav sin Brud, Fru Sophia Lunge, en Guldkæde paa ikke mindre end fem hundrede Gylden, et Brev paa tusind Lod Sølv i Fæstensgave og et paa totusinde Daler i Morgengave. Samme Stakkel maatte iøvrigt i levende Live udbetale hende alt dette, da de skiltes.[5]

Eller ogsaa kunde man gaa den af Andvorskov Recessen selv anviste Vej og udbede sig alle . ens Arvingers Samtykke til at maatte forøge Morgengaven. Foruden det egentlige Morgengavebrev, hvis paalydende Sum helt skulde tilfalde den efter-

levende Enke og hendes Slægt, kunde man da, hvis ens Arvinger gav deres Samtykke dertil, tillige overrække Bruden i Morgengave et Livsbrev paa, at hun maatte paa Livstid nyde som Enke alt eller Hovedparten af ens efterladte Gods.

Naar man betænker, hvor stridigt et Folkefærd Arvinger til enhver Tid har været, og ikke mindst i det 16de og 17de Aarhundrede, hvilken Sum af gode Ord, aftvungne Gentjenester og maaske klingende Vederlag, det har kostet, inden alle de behørige Segl og Underskrifter anbragtes under Brevene, — saa har man heri det bedste Bevis for Styrken af den Strøm, der kunde overvinde slige Hindringer. Thi de blev overvundne. Ikke blot i et enkelt Tilfælde eller en sjælden Gang, men hyppigt. Her et Par Eksempler blandt mange fra det 17de Aarhundrede. Henrik Podebusk gav Aar 1624 Jomfru Sidonia Maria Einsiedeln i Morgengave Kjørup Hovedgaard og Gods paa Fyn samt alt hvad Gods, han fremtidigt maatte arve eller købe.[1] Mourits Podebusk gav sin Brud alt sit Gods og Løsøre.[2] Erik Krag til Bramminge gav Jomfru Vibeke Rosenkrands i Morgengave alt hvad Jordegods, han ejede eller herefter bekomme kunde, saa og alt hvad Løsøre, han maatte efterlade sig.[3] Ingeborg Parsbjerg fik af Henning Povisk i Morgengave, foruden de totusind Daler «efter gammel vedtagen dansk Skik og Brug», Hovedgaarden Lerbæk med alt tilliggende Gods samt alt hvad Gods og Løsøre, de begge i deres Levetid kunde samle[4] osv. Ikke uden Grund kunde det Aar 1633 erklæres for «sædvanligt i Danmark, at en ærlig Riddersmands Mand forærer sin Brud en tilbørlig Morgengave og forlener hende med sin Hovedgaard samt tilliggende Gods».[5]

Den mægtige Bevægelse, som her var oppe, var mere end den ved første Øjekast syner af, et blot Modepust i Bryllupsskikke. Den var i Virkeligheden et Bundrøre i det store Spørgsmaal om Ægtefællers Forhold i det Hele. Morgengaven laa som Mærke for, hvor Malstrømmen gik. De Kræfter der var satte i Bevægelse, var Tidens stærkeste: religiøs Trang og Standshensyn. Men de vedblev ikke at føje sig saa villigt, som vi hidtil har

set; Malstrømmen blev først ret strid, da Lutherdommens og Adelstandens Krav stødte sammen.

Lutherdommen saa i Ægteskabet et Universalmiddel mod Fortidens Onder. Klostrenes Unatur, Gejstlighedens skjulte Frillelevnet, Adelens aabenlyse Raahed, alt lod sig omstøbe i denne Gud velbehagelige Smeltedigel; ud af den fremgik de lutrede Former: fromme Ægtefæller, ægtefødte Børn, der artede sig vel. Derfor var det Hovedsagen at drive alle, Mænd som Kvinder, til lovligt Ægteskab. I Børneavlens Sommergrøde dræede hele Folkemarken til Frugt for Himmerig.

Men samtidigt med Kirkefornyelsen var der foregaaet en Adelsfornyelse. Frigjort for sin gamle Medbejler Kirken som Jorddrot, beriget ved dens Plyndring, og i Grevefejden Sejrherre over Borgerstand og Bønder, stod Adelen godt rustet til at optage Kamp med enhver Art Overgreb. Og fra adeligt Synspunkt set havde den lutherske Kraftdyrkning af Menigheden sine yderst mislige Sider. Naar alle Døtre skulde giftes, kunde Slægtens Jordegods let blive splittet i for mange Parter. I Strid med den nye Retning bevaredes da Maribo Jomfrukloster til Anbringelse af overtallige Adelsdøtre. Men hvad værre var, i dette Kapløb om Giftermaal kunde det let hænde, at adelig ægtede uadelig og saaledes Klinte blandedes med Hveden. Herimod maatte der tages nye og kraftige Forholdsregler.

Betegnende nok havde dette Spørgsmaal hidtil ikke ret været fremme. Standsfølelsen havde været anset for tilstrækkeligt Værn mod Misgifte. For Mænds Vedkommende var Fordringen end ikke iklædt Lovsform, idet der til at være adelsbaaren strængt taget kun krævedes at være ægtefødt Barn af adelig Fader, medens der ikke var noget bestemt Lovbud for, at Moderen ogsaa skulde være adelig.[1] For Kvinders Vedkommende havde man kunnet nøjes med saa milde Sikringsmidler som følgende Afgørelse af Christiern den Første: Fanger fri Kvinde ufri Mand, da er hendes Gods ufrit i hans Tid. Naar han afgaar, da er Godset frit til hende. Haver han Børn med hende, som det Gods arve, da er ogsaa Godset ufrit, med mindre Børnene kunne forhverve deres Frihed af Kongen.[2] — Men efter Reformationen voksede Faren.

Det første Sammenstød mellem Lutherdom og Adelsfølelse fremkaldtes af Kvinder. Ikke faa Adelskvinder ægtede nemlig straks efter Reformationen uadelige Mænd. Saaledes løb en 36-

aarig, adelig Nonne i Ringkloster, Jomfru Birthe Munksdatter, bort med en Borger i Viborg, Peder Holst, og ægtede ham.[1] Magister Mads Hvid giftede sig med Fru Lene Olufsdatter paa Estvadgaard.[2] I begge Tilfælde opstod der Retstrætte. Den bortløbne Nonne gjorde Fordring paa at gaa i Arv med sine Søskende, hvad dog ved Christian den Tredies og Rigsraadets Dom nægtedes hende i Henhold til den gamle Retsregel: Klostergiven mister Arveret. Men Fru Lene og hendes Magister forhvervede af Christian den Tredie Aar 1544 kongeligt Brev paa, at hun og hendes Børn og Arvinger maatte til evig Tid nyde hendes Arvegods ligesaa frit, som andre frie Mænd og Kvinder her i Riget nyde deres. Som en Følge heraf kom deres Datter Ane, skøndt ufri, i Besiddelse af frit Jordegods.

Sligt maatte for enhver Pris fremtidigt hindres. Ikke længe efter denne kongelige Eftergivenhed udvirkede da Rigsraadet, at det ved Lov blev fastslaaet, at sligt ikke mere kunde ske. I Recessen af 1547 kom det til at hedde: «Skal ingen fri Kvinde eller fri Mø efter denne Dag tage nogen ufri Mand. Hvis nogen fordrister sig til herimod at gøre, og det ikke sker med hendes Venners Raad [ɔ: Frænders Samtykke], da skal hun straks have forbrudt alt hendes Jordegods til næste Arvinger, saa at de maa det straks annamme».[3] I den koldingske Reces af 1558 blev der dog til denne overordentlig haarde Bestemmelse føjet den mildere: «Sker det med næste Venners Raad, da skal hun have Magt at sælge sit Jordegods inden Aar og Dag til frit Folk».[4]

Som det vil ses blev herved hver enkelt Adelsslægt sat til Værge for dens kvindelige Medlemmers religiøse Giftetrang. Og Anvisningen var tydelig nok. Sagde Slægten Ja til et Giftermaal med en uadelig, kunde den kun faa Brudens Jordegods tilkøbs, men svarede den Nej, kunde den faa det gratis. Midlet synes at have været virksomt. Vi høre fra den Tid sjældent eller aldrig mere Tale om frie Kvinders Giftermaal med ufrie.

Efter dette første Sammenstød hvilede Striden mellem Lutherdom og Adelsfølelse i nogen Tid. Men under Frederik den Anden, og særligt efter hans Giftermaal og Christian den Fjerdes Fødsel, fik den kirkelige Retning atter Vind i Sejlene. Man fik Aar 1580 Kongen bevæget til at lade udgaa en Befaling mod den værste Hindring for Ægteskab. Kongen var kommen i Erfaring, hed det i Brevet,[5] hvorledes mange, baade Adel og

Uadel, levede et ondt Levnet med Boelskab og løse Kvindfolk, som de havde i deres Huse og omgikkes aabenbarlig med, som var det deres Ægtehustruer, Gud til ikke ringe Fortørnelse, det hellige Ægteskab til Forargelse og deres Jævnkristne til et ondt Eksempel. I denne Anledning befaledes det Præsterne i ethvert Sogn først hemmeligt at paaminde vedkommende, dernæst, hvis det ikke hjalp, tre Søndage i Rad fra Prædikestolen at advare dem, og sluttelig, hvis de endda ikke forbedrede sig, offentlig at bandsætte dem. Saa en Præst igennem Fingre med nogen, skulde han have forbrudt sit Kald og derhos stande Kongen til Rette.

Udstedelsen af dette Brev var en tydelig Sejr for Kirken. Naar alle, der saaledes var løbne paa Grund, atter blev stødte ud i Strømmen, vilde det gaa i samlet Drift ned mod Ægteskabets sikre Havn. Og hvilken Magt tillagdes der saa ikke tillige den hidtil oversete Gejstlighed! Nys henvist til at krumme Ryg for en Otting Smør og en Faarekrop oppe fra «Gaarden», stod ved dette Brev Sognepræsten som Overdommer i Forholdet mellem Herremanden og hans Husholderske.

Kongebrevet virkede som det var at formode. Frygten for fra Prædikestolen at faa sit Privatliv skaanselsløst blottet, endsige Frygten for Bandlysning, bevægede mange til at søge Læ. Og her laa intet nærmere end at vende ondt til godt ved at ægte den, med hvem man hidtil havde levet som Viv. «En Part af Adelen ægtede deres Boelskab, og andre flere tænkte paa at efterfølge sligt Eksempel.»[1] Ved et saadant Skridt blev ifølge Datidens Retsbegreber de tidligere fødte Slegfredbørn ægte Børn og berettigede til fuld Arv efter Fader.[2]

Men herved hidsedes Slægts- og Standsfølelsen.

Thi at den og den Adelsmand havde haft sin Fadeburspige eller Mælkedeje til Slegfredviv, var saa sin Sag og kom ingen ved. Men at gamle Slægter, en hel Stand, nu skulde blodforgiftes, det var noget andet. Hvilke umulige Forhold vilde der ikke fremkomme, naar Børn af Landets bedste Slægter kunde paa mødrene Side stamme fra Gadehusmænd, have Byens Smed til Morbroder og Tjenestedrenge, ja «vornede Sønner» til Søskendebørn! Hver Adelsmand, der ved at ægte sit «Boelskab» havde knyttet den Pagt, der havde Værd for Gud, skulde faa at sande, hvad Værd den havde for Standsfæller.

Rigsraadet samledes ved Herredagen i København i Juni 1582. Samme Dag, som her udstedtes den nye Ægteskabs-Ordinans, et Arbejde, hvori Teologerne havde deres væsentlige Del og hvorved Bryllup blev lovbefalet for alle, udfærdigedes en Reces,[1] der var Rigsraadets Svar paa Kongebrevet af 1580. En Part af Adelen, hed det i denne Reces, havde i Henhold til hint Brev begivet sig i Ægteskab med ufrie Folk «til stor Irring og Uskikkelighed blandt Adelen, om de Børn, der i saa Maade med ufri Kvinde vorde avlet, skulde regnes og holdes for Adelsbørn, arve frit Jordegods, føre adelig Stand, Stammenavn, Skjold og Vaaben som de, der af Adelen paa fædrene og mødrene tilbørligen ere baarne». Sligt «vilde komme og være adelig Stand og Adelen her udi Riget til Forringering og største Foragt».

Det fastsattes derfor, at Børn af saadant Ægteskab ikke skulde være eller holdes for Adelsbørn eller frie Folk, eller maatte føre Skjold og Vaaben og adeligt Stammenavn. Ikke heller maatte de arve noget Jordegods efter Fader eller fædrene Frænder, men naar Fader dør,[2] skal hans efterladte Gods falde i Arv til hans nærmeste Slægt, hvilke af Adel ere. Dog skal hermed ikke være forment Faderen at maatte give saadanne sine Børn af hans Penninge og Løsøre, og om noget heraf er undt og givet dem af Faderen udi hans Velmagt, skal de det ubehindret maatte beholde, men intet ydermere.

Ikke skulde man sige, at her just var talt opmuntrende Ord til dem, der efter Kirkens Paalæg søgte Ægteskabets Nødhavn. Hele Indrømmelsen til Kirken bestod i, at den ufrie Kvinde erklæredes for Ægtehustru og Børnene for ægte fødte; men hun fik ingen Part i Mandens Stilling, og Børnene arvede kun hende, saa at de blev ufri og Jordegodset gik til fædrene Frænder. Her var med andre Ord indført, hvad der længe havde været Brug i Tyskland blandt Fyrstehuse og Adelsslægter, Retten til at indgaa en Slags lavere Ægteskab, naar man enten agtede at gifte sig under sin Stand eller blot havde nok af Sønner i første Ægteskab, og Jordegodset derfor ikke ønskedes yderligere splittet. I Retssproget kaldtes denne Art lavere Ægteskab efter Morgengaven, som jo udgiorde alt, hvad Hustruen kunde vente sig efter Manden: matrimonium ad morgengabicam. Trangen til Vellyd havde dog omformet dette bar-

bariske Udtryk til det mere let klingende ad morganaticam, altsaa: morganatisk Ægteskab.

Virkningen af denne Tilladelse blev i Danmark og Norge en anden, end man ved første Øjekast kunde formode. Det laa nær at antage, at Tilladelsen dog af og til vilde blive benyttet og i saa Fald fremkalde nye Forsøg paa yderligere at forhøje Morgengaven. En morganatisk Hustru maatte jo kun faa Penge i Morgengave, men de paa Andvorskov fastsatte totusind Daler kunde da maaske forekomme for lidet. Dette blev dog langt fra Tilfældet. Tværtimod synes Recessen af 1582 at have rammet en Pæl igennem alle adelige Lyster til at ægte ufri Kvinde. Dette var fra nu af stemplet som en Skam. End ikke Morgengavens Navn ønskede man at misbruge paa disse Forbindelser, man undgik Benævnelsen og kaldte dem i Reglen for Giftermaal «til venstre Haand». Den mest afgørende Virkning af Recessen viste sig paa et helt modsat Punkt, idet den opflammede til at forhøje Morgengaven mellem adelige Ægtefæller. Det faldt Datiden naturligt at slutte som saa: Maatte en Adelsmand give sin ufri Hustru totusind Daler i Morgengave, saa burde han hædre sin adelsbaarne Hustru ved at give hende desforuden Livsbrev paa Jordegods, Tegnet paa at hun var af Adel. Vist er det, som oven anført, at Forordningen af 1577 om, at Jordegods fremtidigt kun med Arvingernes Samtykke maatte gives i Morgengave, langtfra at hemme denne Skik snarere angiver det Tidspunkt, efter hvilket den bredte sig.

Det nye morganatiske Ægteskab skulde dog faa et højtstillet Eksempel at fremvise i Danmark-Norge, selve Kongen. Efter Dronning Anna Katharinas Død 1612 blev Christian den Fjerde et Bytte for alle de modsatte Hensyn, der havde fremkaldt Bestemmelserne af 1580 og 1582. Han levede først i Forbindelse med en Datter af en Borgemester i København, Kirsten Madsdatter, og efter hendes pludselige Død med den smukke Karen Andersdatter, hvis tidligere Forlovede, Magister Glostrup, fik Køge Sognekald og en yngre Søster i Erstatning. Det utilladelige i disse Forbindelser pinte imidlertid Kongen. Som god Lutheraner var han derfor meget villig til at lytte til sin Moders og sine Søstres Raad, da de ivrigt opfordrede ham til at gifte sig paany. De foreslog ham imidlertid Prinsesser. Men han havde til Rigets Behov Børn nok i Forvejen; flere til vilde blot medføre Strid som i hans egen Barndom om Sønderjylland og

Holsten, samt upassende Kniberi fra Rigsraadets Side angaaende deres Udflyning. I sin Nød henvendte han sig da til «erfarne Guds Mænd», og efter deres Raad lod han sig, for at undfly Synd og Guds Fortørnelse og for ikke at bringe Riget i Besværlighed med flere Prinser,[1] den sidste Dag i Aaret 1615 vie til venstre Haand til den syttenaarige Kirstine Munk, Datter af Ludvig Munk til Nørlund og Ellen Marsvin. Ægteskabet blev som bekendt ulykkeligt.

Det gik med Morgengaver som med saa mange andre Forhold, hvor Udviklingen havde ført til unaturlig Overdrivelse. Efter den heftige Opblussen var Skikken udbrændt og omme. Fra Enevældens Indførelse tabte Morgengaver sig hele Norden over, hurtigst i Danmark og Norge, noget langsommere i Sverige. Det var da for Danmarks og Norges Vedkommende mere en Efterklang af gamle Forhold end Udtryk for, hvad der virkelig var oppe, naar det i Christian den Femtes danske Lov erklæredes for en adelig Forret at maatte give Morgengave. Den gamle Grund var gleden bort under Fødderne paa Skikken, idet Begreberne om Ejendom, om Besiddelse af Jordegods, havde forandret sig. Tidligere, under Adelsvælden, havde en Broderpart af Landets Jordegods tilhørt Adelen som Stand. De mægtigste Slægter legede gennem Køb, Mageskifte og Giftermaal blot «Bytte Gaarde» dermed. De enkelte Besiddere var kun forbigaaende Udtryk for den rindende Strøm, der snart løb samlet, snart delte sig i flere. Under saadanne Forhold hørte Morgengaver hjemme, en kortvarig Opstemning, førend det forenede atter skilte sig i «fædrene» og «mødrene». Godset var og blev Standens, fordelt paa Slægterne, der til enhver Tid blot repræsenteredes af de enkelte Besiddere.

En hel Omvæltning foregik hermed, da paa den enevældige Konges Bud det adelige Gods sondrede sig i Land og Hav. En Del heraf blev i den Grad forhærdet, at det som Lensgrevskaber og Baronier kun gik i Arv i bestemt Slægt til enkelt Arving. Resten blev derimod draabeflydende, opløstes i lutter personligt Eje, efterat hele Borgerstanden Aar 1682 havde faaet Ret til at købe og besidde adeligt Jordegods. Paa den første Art lod ikke længere Morgengavebrev paa Gods sig anvende. Her fik Enken anvist et bestemt Enkesæde. Og for den sidste Art Jordegods, det personlige Eje, passede heller ikke Morgengave. Den enkelte Ejer behøvede ikke at sikre sig mod den

tidligere Overejer, Slægten, Standen, ved Hjælp af Morgengavebrev. Godset var nu ene og alene hans. Og han og Hustru havde i deres Magt naar som helst at ordne deres eget Mellemværende efter fælles Tykke. Ægteskabskontrakter, gensidige Testamenter, Ret for den overlevende Ægtefælle til at sidde i uskiftet Bo, Enkepension, Livsforsikring osv. blev ned til vore Dage de nye Former, hvori Morgengavens gamle Tanke efterhaanden har søgt Udtryk.

2.

Paa Brylluppets anden Dag, «Mandagen i Brylluppet», viste sig ret al den Forvirring, som var opstaaet ved, at man siden Oldtiden aldrig, naar man indførte noget nyt, havde afskaffet det gamle, men bestandig tilladt, at dette ogsaa aflejrede sig paa det nye. I den hedenske Tid havde det hørt med til et storartet «Fæstensøl», at Brudeparret paa en af Festens senere Dage foretog det saakaldte «Brudeløb», et pragtfuldt Optog, hvor Brudgom og Brud, ledsagede af begges Frænder, viste sig for Egnens Folk og hermed førte det mest omfattende og afgørende Bevis for, at de virkelig var «givne sammen».

Romerkirken havde med Snildhed fastholdt denne Traad, da den ønskede at faa Haand i Hanke med den blot verdslige Bortfæstning. Maaske havde det alt i Oldtiden været Brug at lade «Brudeløbet» gaa til det nærmeste Gudehof eller Offersted. I hvert Fald indbød nu den kristne Gejstlighed gæstfrit «Brudeløbet» til nærmeste Kirke. Ved Vielse og Messe gav man Opholdet her nyt og dybere Indhold og uddannede saaledes det kristne «Bryllup». Men dette var og blev dog kun en Fest efter det Dagen forud foregaaede «Giftermaal». Romerkirken søgte da at afkræfte dette verdslige Giftermaal ved saa godt som muligt at skrue det tilbage efter Kirkevielsens Hovedhandling, idet man allerførst afkrævede Parret «Tobiasløfte», Løftet om Afholdenhed for nogle Døgn. Herved forflyttedes i Virkeligheden det ægteskabelige Samlivs Begyndelse til efter Kirkebesøget.

Paa dette Punkt overtog Lutherdommen Arven. Det lykkedes den vel efter nogle Aartier at gøre Giftermaalet helt kirkeligt ved at gennemtvinge Kirkevielsen, «Brylluppet», som Giftermaalets Hovedhandling. Men desuagtet bibeholdt den det gamle «Brudeløb» til Kirken ogsaa paa Festens anden Dag. Hele det 16de Aarhundrede igennem saa man da Festskaren «Dagen efter» at drage til Kirken, hvad enten saa Parret den foregaaende Dag

blot verdsligt var blevet givet sammen eller paa luthersk Vis havde holdt kirkeligt Søndags-Bryllup.

Det herved opstaaede Virvar afspejlede sig tydeligt Aarhundredet ud i Mandagens Kirkebesøg. Meningsløst som dette nu var, antog det Karikaturens overdrevne Former, uden at noget virkeligt Indhold kunde yde Modstand eller bøde paa Manglerne. Gæsterne, der maaske havde bevaret Anstanden under Morgengavens Overlevering, følte sig nu løste fra al Tvang. Gaarsdagens Svir fortsattes og Rusen fornyedes. Forgæves forbød man i enkelte Egne, f. Eks. i Ditmarsken Aar 1600, at give Gæsterne Frokost denne Morgen, for at de skulde «gaa smukt nøgterne til Kirke».[1] Det var ikke Rusen, men Kirkegangen, der maatte give efter. Tiden for Opbrud til Kirke fastsattes ved Lov i Lybæk[2] (1566) og Ditmarsken til Klokken ti, i Ribe (1561) til Kl. tolv;[3] men den tilføjede Bøde viser, at det ikke var let at faa Gæsterne afsted til denne Tid. Christian den Fjerde kunde ved sin Søns Bryllup Aar 1634 ikke faa Toget i Gang førend Kl. tre.[4]

Under Klokkeringning,[5] med Musik i Spidsen[6], med Brudepiger foran Bruden,[7] med tændte Fakler og Glædesskud — alt ganske som om Søndagen — satte Toget sig i Bevægelse. Men der var en anden Aand over det. Dette viste sig tydeligst, naar man kom til Kirken. Thi ind red man og rendte over Kirkegaarden;[8] «drukne og gale»[9] med Piber og Trommer i Spidsen trængte man ind i Kirken, og alt efter hver Mands Lyst begyndte man herinde enten at danse eller at svire med det medbragte Mundgodt[10] eller lydeligt at snorke[11] i et Stolestade. Sligt var Tidkort, medens Præsten og Bruden taltes ved i Vaabenhuset; Støjen sagtnede vel lidt, naar han besteg Prædikestolen, men tog atter fat, naar Kvinderne én for én gik op til Alteret.

Hvor udartede Forholdene var, fremgaar maaske bedst af Biskop Peder Palladius's Beskrivelse deraf. Med den ham egne Virkelighedssans greb han i sine Visitatsprædikener dette vante Billed for at tydeliggøre Kristi Bryllup med Menigheden og Nadverens Hemmelighed, og samtidig rette en velment Formaning til anstændig Opførsel ved de virkelige Bryllupper: «Her er ogsaa Bryllup og Gæstebud; saa tidt som eders Sognepræst prædiker eder Kristum Jesum rent og klart til eders Salighed, saa tidt er I her indbudne . . . Da kunne I vide, at her skal ogsaa ædes og drikkes inde. Jeg mener ikke den Slemmen og Demmen og

Dansen med Pibe og Tromme, som skete her udi Sjælland inden Kirkedørene om Mandag eller Tirsdag i Bryllupsugen. Det hørte Djævelen af Helvede til, og er derfor aflagt til Landsting ved Kongens Sværd. Her skal ædes og drikkes inde det, som vor Sjæl skal besynderlig spises med»[1] o. s. v.

Peder Palladius gør her Forsøg paa at feje Optøjerne bort ved at omtale dem som noget blot stedligt og forbigangent, idet han dog samtidigt benytter Lejligheden til at minde Tilhørerne om «Kongens Sværd». Hvor rigtigt end sligt kunde være med hans Formaal for Øje, saa stemmer det dog ikke med de virkelige Forhold. Andetsteds, hvor han taler alene til sine Provster og derfor kan udtrykke sig mere uforbeholdent, indrømmer han ogsaa aabent, at Uskikken vedvarer endnu. Han beder dem formane Præsterne til at agte paa, at «Bryllupsfolket maa ikke æde og drikke i Kirken eller gøre et Dansehus af Kirken. Thi sligt hører Djævelens Børn til og sker til Guds store Bespottelse.»[2]

Og Skikken holdt sig efter hans Død baade paa Sjælland og andet Steds. Paa Landemodet i Roskilde 1564 maatte det fremdeles forbydes ved Bryllupper «at bringe Mad og Drikkevarer ind i Kirken, saa at der holdes Ædegilder og Drikkelag der».[3] Aar 1573 omtales endnu «Utugt af drukne Folk med Spillemænd, Mad og Drikke i Kirken».[4] Fra Gulland hedder det: Ingen maa paa anden Bryllupsdag komme «drukken eller udi drukkener Vis og Maade, forklædt eller uforklædt, med Øl eller anden Drik til Kirken, ved tilbørlig Straf».[5] For Norges Vedkommende lovede Christian den Fjerde «dem Straf, som vedbør, som komme drukne og galne til Kirken om Mandagen — som hertil ofte sket er».[6] I Hamborg 1609 forbødes det Brudgommen at sende Vin eller anden «Drik op paa Orgelet eller i Koret».[7] Og det er uden Tvivl en Udløber af samme Skik, naar det endnu Aar 1820 hedder om et Bryllup i Wästbo Herred, Jönköping Len: «Hver af de ridende havde en Flaske Brændevin i Lommen. Desforuden førtes ikke mindre end tre Læs Brændevin og Madvarer til Kirken for at kvæge den samlede Menighed. Ingen kom hungrig, kun ganske faa ædru derfra».[8]

Det maatte synes at have ligget nær helt at forbyde Kirkebesøget om Mandagen, der jo efter Lutherdommens Indførelse savnede al Mening. Spor af denne Tankegang er ogsaa tilstede. I Bergen f. Eks. udstedtes der Aar 1552 Forbud herimod[9] under

Henvisning til, at Kirkegangen om Mandagen kun gav Anledning til Guds Fortørnelse ved Pral og Overmod og var unyttig, efterdi Deltagerne paa Grund af den «forrige Aftens Drik ikke evnede at agte og annamme Prædiken». Havde nogen Vilje til Guds Ord at høre om Mandagen, stod det ham dog naturligvis frit for at besøge den Kirke, hvori der den Dag holdtes Prædiken. Aar 1600 befalede Christian den Fjerde for Flensborgs Vedkommende, at ved Bryllupper skulde Kirkegangen om Mandagen være aldeles afskaffet.[1] Men til slige enkelte, spredte Forbud, der maaske knapt engang overholdtes, indskrænkede Modstanden sig.

Hvad der holdt Skikken i Live var dels dens Ælde og Folkets nedarvede Tillid til den Syndsforladelse og Velsignelse, som her blev Hustruen meddelt, dels selve Gejstlighedens Ulyst til at afskaffe den. Mandags-Gudstjenesten afgav nemlig et ikke ringe Tilskud til Gejstlighedens knappe Lønning, udgjorde ofte Halvdelen af hele Indtægten ved Bryllupet, idet Bruden og alle de kvindelige Gæster ved denne Lejlighed ofrede til Præsten. Herom minde saadanne Opskrifter i en Præsts Regnskabsbog: «Offeret begge Dage = 16 Daler.» — «Den 27. Maj 1621. Poul Hansen og Anna Jørgensdatter. Offeret begge Dage = 15 Daler».[2]

Der var da hos de ledende en blandet Følelse overfor Skikken: Uvilje mod dens katolske Indhold og tøjlesløse Former, parret med Ulyst til ved dens Afskaffelse at gaa de fattige Præster for nær. Dette Dobbelthensyn fik et klart Udtryk i Kristoffer Valkendorfs Ordning af Forholdene paa Gulland: «Den Sædvane og Skik, hvormed Præsten plejede at lede Bruden ind udi Kirken paa anden Bryllupsdag efter papistisk Vis og Mening, saa som en Barselkvinde, — idet hun maatte ej selver gange ind udi Kirken, men staa udenfor Kirkedøren med sit Selskab, indtil Præsten først læste over hende og tog hende siden ved Haanden og bad hende saa gaa ind, — skal efter denne Dag slet aflægges, og dersom Brudefolk vil og begære at gaa udi Kirken om samme anden Dag, da skal Bruden selv med sit Selskab, uden Præstens Indledelse, gaa ind udi Kirken, og skal der ingen andre Ord læses eller holdes over hende, end man holder Guds Ords Tjeneste efter Ordinansens Lydelse med Sang og Prædiken. — Ville der nogen med Bruden ofre, da skal det være dennem frit fore, hvem det vil.»[3]

Det var dog klart, at en saadan aabenhjertig Meddelelse

om, at fremtidigt fik man ingenting for Pengene, men det stod dog alligevel enhver frit for fremdeles at yde Offer derfor, umuligt kunde holde en Skik sammen. Den maatte enten fyldes med friskt Indhold eller saa lempeligt atter paaheldes det gamle. Den første Vej gik man i Kjøbenhavn og overalt, hvor Tidens Tanker klart var oppe. Den anden fulgte man rundt om paa Landet i de mange afsides Egne, hvor gammeldags Tro kun kortvarigt var bleven rusket i Tvivl.

I København greb man den Tanke, at da Mandags-Gudstjenesten egentlig havde svaret til en Bodsdag, burde dette nu, omsat i Prædiken, udtrykkes ved, at man om Søndagen forkyndte Ægteskabets Evangelium, men om Mandagen Loven og Pligterne. Første Gang dette vides at være blevet anvendt var, da Niels Hemmingsen, der den Gang endnu kun var Magister og Læsemester i et ubetydeligt Fag ved Universitetet, Aar 1552 giftede sig paany. Der kunde for saavidt have været Anledning til her at fremdrage Loven og Pligterne, som Brudgommens første Ægteskab var efter adskillige forargelige Optrin endt med Skilsmisse paa Grund af Hustruens Utroskab.[1] Hvis Mandags-Talen, der endnu er bevaret i Udkast,[2] har, som det lader, været af Sjællands Biskop, Peder Palladius, kunde det vel ogsaa nok have svaret baade til dennes Stilling at tale med Myndighed overfor den lavtstaaende Docent, der endnu ikke var saa meget som Bakkalavr i Teologien, og til hans trohjertige Ligefremhed ikke at gøre for mange Omsvøb ved denne Lejlighed. Man synes at mærke det rammende i saadanne Ord til Brudgommen: Vogt din skarpe Tunge, tal godt om din Hustru! Hvo kan leve sammen med Løver, Bjørne og Hunde? Hjælp Du hende selv til Fromhed og Hæder! Men foragt hende ikke, gaa ikke fra hende, lad hende ikke tilbage i Smerte!

Selv om imidlertid en bestemt Anledning her maatte have skærpet Formen, saa synes Eksemplet at have smittet, og det varede i hvert Fald kun kort,[3] førend denne Art Taler blev de almindelige ved Brylluppet om Mandagen. Med sædvanlig Overdrivelse kunde det snart siges: «Det er en ældgammel og derhos from og priselig Skik, at man om Mandagen i Kirken foreholder

de nygifte Ægteskabs-Pligter.»[1] I det 17de Aarhundrede anvendtes samme Art Taler ved Bryllupper i Kongefamilien.[2]

Var der end logisk set noget besynderligt i, at man om Søndagen før Giftermaalet lokkede Parret ved at tale om Ægteskabets Evangelium, men bagefter, naar de var vel i Fælden, vendte det laadne ud og talte om Lov og Dom, saa stødte dette næppe ret mange. Det gik ikke Ægtefolk værre end alle andre, der havde «drømt, at Livet var Lykke, men vaagned og saa, det var Pligt». Hovedsagen var, at man i denne nye Form for Taler havde fundet en naturlig Afløsning for Fortidens Tiltale til blot den ene af Ægtefællerne, og et Virkeligheds Emne, der lod sig behandle med Skraphed og kunde kræve Ørelyd selv hos en Tilhørerkres som denne.

I afsides Egne paa Landet, baade i Danmark og Norge og fortrinsvis i Sverige, holdt sig derimod, trods Lutherdommens Indførelse, det gamle katolske Syn paa Mandagens Kirkebesøg. Det var en Fest, hvor, under Gæsternes glade Deltagelse, Brudeparret og særlig Bruden fik Kirkens Afløsning for den ved Giftermaalet paadragne Urenhed. Endnu i Randers 1609 brugte man det gamle betegnende Navn for denne Kirketjeneste «Brudemesse».[3] Men efterhaanden som man i Danmark og Norge fra oven passede skarpere paa, hvad der foregik ved denne Lejlighed, saa Almuen sig nødt til at anvende en Krigslist. Istedetfor, som ny Skik bød, at lade første Dags Bryllup foregaa om Søndagen, genoptog man den tidligere katolske Skik, at lade «Giftermaalet» foregaa en Torsdag, Fredag eller Lørdag og saa møde i samlet Trop om Søndagen til Gudstjenesten. Naar de nygifte her mødte med Musik, medens Klokkerne kimede, naar Præsten modtog dem i Vaabenhuset og lykønskede dem, og naar de nygifte sluttelig gik forrest til Alters, nød Nadveren og ofrede til Præsten, saa var dette saa god en «Brudemesse», som man efter Omstændighederne kunde forlange. Især i Sønderjylland lykkedes det under denne Form at bevare det gamle. Endnu 1722 var der fast Takst i Flensborg for, hvad der skulde ydes Latinskolen for «Kirkegangsmusik Søndagen efter Brylluppet».[4] Og baade i Sundeved[5] og paa Heden i Sønderjylland[6] er der den Dag i Dag tydelige Spor af den gamle Skik. I Kongeriget derimod maatte man vogte sig vel for ikke at blive greben paa fersk Gerning i papistisk Overtro. Præst og Klokker kunde være skrøbelige, men Tilsynet fra

oven var ikke til at spøge med. Det er et Led i denne lange Kamp, vi faa Øje paa i en Dagbogs-Optegnelse som denne af Fyns Biskop, Jens Bircherod:[1]

«Den 8. August 1706. Der jeg hørte, hvorledes de til Højmesse kimede med Klokkerne i vor Frue Kirke, baade før og efter Tjenesten, sendte jeg Bud til Æditüum [Degnen] Jacob Svendsen, for at fornemme, hvad sligt skulde betyde. Han svarede, at det skete efter Begæring, de unge Folk til Ære, som forleden Torsdag havde Bryllup der i Sognet og idag holdt deres Kirkegang. Hvorudover jeg lod ham siden ved Provsten skarpelig sætte til Rette, at han absque Magistratus sui jussu vel consensu [uden sin Øvrigheds Befaling eller Tilladelse] havde fordristet sig til saadan ny Skik at indføre. Thi at kime for fornemme Folk paa deres Bryllupsdag, naar de lade sig copulere i Kirken, er vel en gammel Sædvane. Men slig Stads paa nogle Dage efter Brylluppet for dennem at bruge, er hverken tilladeligt eller med praxi gemæs.»

I Sverige derimod, hvor saa meget af katolsk Skik bevaredes, holdt ogsaa denne sig uforandret i Aarhundreder efter Reformationen. I en Formularbog fra 1619 omtales «Brudemessen» paa anden Bryllupsdag endnu som en selvfølgelig Sag.[2] Aar 1703 var det endnu Brug paa Landet, at Unghustruen ved denne Lejlighed «indledtes» i Kirken af Præsten. Han modtog hende i Vaabenhuset, læste en Bøn over hende, tykke Vokslys paa et halvt Pund hvert bares brændende foran hende, medens Præsten førte hende ved Haanden indenfor Kirkedøren, hvorefter hun gik op til Alteret og ofrede Ost og Kage.[3] Aar 1783 omtales Skikken vel som afskaffet;[4] men endnu ved Overgangen til det nittende Aarhundrede fulgtes den i Blekinge.[5] Ned imod vore Dage er den i Skaane afbleget til, at de unge Folk Søndagen efter Brylluppet skulle til Kirke for at «hente Held». Det hører sig til, at de skulle være de første ved Kirken, hvorfor tidligere ankomne holde sig tilbage, for at de kunne gaa først ind.[6]

3.

Ved Hjemkomsten fra Kirke om Mandagen fandt i Slutningen af det 16de Aarhundrede og langt ind i det 17de hos de mere forfinede Overrækkelsen af Brudegaverne Sted.[1] Hos Folkets Flertal var dette alt foregaaet paa den første Bryllupsdag, dels i Kraft af gammel Skik, dels fordi man frygtede for ved slig Opsættelse at give ubefæstede Sjæle Lejlighed til at knibe ud og under Paaskud af Rus eller Mangel paa Tid helt at udeblive fra denne Hovedhandling. Som tidligere omtalt, benyttede ved Prins Christian af Danmarks Bryllup 1634 den franske Udsending sig af denne Udvej. Ukendt med den nordiske Skik, at give Brudegaver ogsaa ved Fyrsters og Adelsmænds Bryllupper, foretrak han om Mandagen, skønt Bruden mindede ham ved at tilsende ham en Perlekrans med Ædelstene, at blive liggende hele Dagen i Sengen under Henvisning til Gaarsdagens sene Aftensvir.[2]

Derpaa spiste man til Middag. Mandagens Middagsfest var i det væsentlige kun en Gentagelse af den foregaaende Dags, i visse Maader blot en mattere Efterklang, men med den samme Tilbøjelighed til ubunden Overdrivelse, der havde udmærket det gentagne Kirkebesøg. Ud fra denne Stemning lader bedst de Forhold sig forklare, der allerede i det 16de Aarhundredes Slutning tog Fart, men først i det 17de Aarhundrede rullede sig sammen som fast Skik, der holdt sig hos de dannede og nød en Slags Rettroenheds Hævd til ind i det 18de.

For ikke helt at misforstaas, maa Skikkens Forudsætninger og gradvise Vækst haves for Øje. Her var to Slægter samlede, der havde indgaaet en Pagt og nu med de bedste Ønsker sluttede sig om Pagtens Udtryk, det nygifte Par. At disse Ønsker kom til at gælde Parrets Frugtbarhed og Slægtens Opblomstring var ganske naturligt, og ligesaa naturligt var det, at alle de Vidner til Ægteskabets lovlige Indgaaelse, som her maaske for sidste Gang var samlede, til Slut gav hverandre utve-

tydigt til Kende, at alt herhen hørende nu var i Orden, og at de vidste, hvad de vidste. I en drøj Tid maatte sligt kunne give sig drøje Udtryk.

Men i Katolicismens Dage havde den heraf følgende frie Tone haft sin bestemte Modvægt. De Gejstlige, der var tilstede, var alle ugifte. Var det et anseligt Bryllup og fejredes det i Bispegaard eller Kloster, saa nedlagde baade Vært, ikke faa Gæster og alle Omgivelserne en stiltiende Indsigelse mod ægteskabeligt Samliv som Samtalens Hovedemne. Slog end maaske Brudens Slægtning, Bispen, Prioren eller Erkedegnen personligt ind paa en kaad Spøg, saa stod han dog i Gæsternes Øjne, rent verdsligt set, i en anden Belysning, netop som Eksempel paa, hvad Rang og Len den ugifte Stand kunde drive det til. Og Gejstligheden havde en naturlig Forbundsfælle i Selskabets Kvinder. De udgjorde en Magt; thi usynligt svævede der over dem, selv i den dristigste Svends Øjne, noget ubestemt, ærefrygtsindgydende, i Slægt med Kirke-Indtryk fra Mariabilledet paa Alteret. Ædru forstod han, at en Abbedisse i Slægten ikke var til at kimse ad, og at selv den sandsynligste Arv efter en barnløs Faster ved en utidig Spøg kunde springe ham forbi som Gave til Kirken. Alle disse Indtryk maatte bringe endog den hedeste Stemning af Kog. Det altfor ubundne Hankøn var i bestemt Mindretal overfor Intetkøn og Hunkøn.

Anderledes efter Lutherdommens Indførelse. Den gejstlige Stand havde tabt sin gyldne Glans. Den tålte ikke længer Rigsraader og Stormænd, der kunde beherske et helt Selskabs Tone, men kun uslebne Smaakaarsfolk, som var glade til ved at maatte le ad en drukken Adelsmands Spas og kunne redde en Skinke og et Par Daler fra Festen til Reden derhjemme. Ogsaa Kvinderne havde tabt deres fordums Betydning. Der laa intet ubestemt Skær af Maria-Renhed over dem. Nu da de gode Gerningers Dyrkning var afløst af Kristenavl, synede Kvinderne kun som en Samling Tillægs-Hunner af forskellig Alder. Fortidens himmelske Duft og brogede Glans over Selskabet var omme, der stod som en lummer Rugevarme derfra; fordum spraglet Blomsterflor, nu altfor frisk Hø i Stak, der brændte sammen.

Det varede nogen Tid, førend disse nye Forhold ret fik Lov at virke. Et Par Slægtled endnu holdt Minderne sig nogenlunde om den gamle Grænse for Sømmelighed, der ikke burde

overskrides. Men det var kun tomme Former, der var tilbage, den egentlige Modstands-Evne var brudt. Det viste sig, hver Gang nogel nyt opstod. For Gejstlighedens Vedkommende ytrede Forskellen mellem før og nu sig i, at den ikke længer ved festlige Lejligheder sad jævnsides med sin verdslige Slægtning, Adelen, og lod, naar man trængte til Latter, en Hofnar, en Dværg eller en lejet Gøgler forlyste begge Parter. Nu, da Adelen sad ene i Højsædet, forlangte denne som ny Form for Lystighed, at Gejstligheden skulde være Narren, Dværgen, Gøgleren. Forgæves svaredes der Nej. Ved Brylluppet paa Københavns Slot 1574 morede, som vi tidligere har omtalt, Adelen sig med at klippe Bagparten af Summus Teologus og de andre lærde Teologer.[1] Det var ikke blot ved et Bryllup hos Fru Ingeborg Skeel paa Voergaard, at man drev Spas med to Præster og brændte dem med Nelder,[2] eller ved et Bryllup hos Lauridts Straale, at Erik Urnes Dreng trak Skjorten ud for og agter paa Hr. Pastor Peder Hansen til Allerup og lod ham saaledes tjene til fælles Moro.[3] Hele Landet over ventede og krævede man, at Gejstligheden nu ved Bryllupper skulde underholde Selskabet ved Raptungethed, ved Sang eller ved Gøgl. Forgæves søgte man paa Landemoderne at sætte en Stopper herfor. Hvor Præsterne hørte op, begyndte «Degnene», «Daviderne» og alle de forløbne Skoledrenge og Studenter, dette lærde Proletariat, som de nye Forhold havde, om ikke skabt, saa dog saa betydeligt øget. Naar de stemmede i med uanstændige Viser, gjorde Hundekunster eller udførte under umulige Gebærder «Tobias' Giftermaal», saa lo man saa det klukkede, og følte samtidigt glad, at man støttede Kirken og dens vordende Tjenere, thi ogsaa paa slige Fyre skulde engang vokse Krave og Kappe.

For Kvindernes Vedkommende bar alle de nye Skikke, som opstod i det 16de Aarhundrede, et og samme Præg. Den nye vilde Dans Par og Par, som afløste den gamle adstadige Dans i Række; det dristige Spring over Bordet, naar Dansen skulde begynde, førend Maaltidet var forbi; og endelig ved Dansens Slutning den besynderlige «Liggen paa Tro og Love» paa en Seng med sin Danser, det var altsammen Skikke, hvorover man i Katolicismens Dage vilde have korset sig.

Det mest betegnende Udslag af den nye Aand viste sig dog paa et Omraade, hvor man mindst skulde have ventet det. Siden Reformationen var det blevet Skik, at den lærde Stand ved Venners og særlig ved formaaende Velynderes Bryllup lod høre fra sig med Lykønskningsvers paa elegant Latin. Færdighed i at lave latinske Vers indøvedes i Skolerne, og lærtes altsaa baade af Adel og Gejstlighed. Men Gejstligheden fik her et naturligt Forspring, og det laa da nær at gribe denne sjældne Lejlighed, hvor man paa engang kunde vise en Adelsmand Opmærksomhed og samtidigt gøre sin overlegne Dannelse gældende. I Begyndelsen var Digtene vistnok blot haandskrevne. Senere blev det Skik at lade disse Bryllupsdigte, «Epithalamier» som de kaldtes, trykke og overrække i flere Eksemplarer. Det er hertil der sigtes, naar det f. Eks. i Biskop Hegelunds Optegnelser hedder: «1587 den 9. Aug. sendte jeg min Dreng, Iver Hansen, fra Ribe til Slesvig til Bogtrykkeren med Trude Bjørns og Jomfru Ermegaards Epithalamium. Fredagen den 18. affærdigede jeg mit Bud, Christen Ebbesen, til Bjørnsholm med Epithalamiet. Den 20. stod Brylluppet»[1] osv. Fra adelig Side var det Skik, at udtrykke sin Taknemmelighed og Overlegenhed ved at give Forfatteren en Drikkeskilling, et Forhold, der i al sin Ubetydelighed giver et træffende Billed af Gejstlighedens Tilbagegang i social Anseelse efter Reformationen.

Den hele Skik skulde synes ret uskyldig, kun faretruende for Misbrug af Papir og Sværte samt for gavmilde Velynderes Pung. Denne uskyldige Udvikling lader sig følge dybt ind i det 17de Aarhundrede.[2] Man gik videre og viste sin Lærdom ved at forfatte Epithalamier ikke blot paa Latin, men paa Græsk, ja paa Hebraisk. I Tyskland blev det Skik, at ogsaa kvindelige Slægtninge forfattede Bryllupsdigte.[3] Tilsidst svirrede det saaledes med trykte Lykønskningsdigte om enhver, der frembød mindste Anledning og vakte Haab om en Drikkeskilling, at i enkelte Lande, Sverige f. Eks., Regeringen maatte skride ind. Da en engelsk Udsending Aar 1653 kom i overordentlig Sendelse til Sverige, var Flokken straks over ham i Gøteborg. Han afviste dem paa en Maade, der næppe har stødt dem. «Om Søndagen den 27. Novbr.» hedder det i hans Dagbog, «overleverede flere Personer, efter Stedets Skik, nogle trykte Vers. Men som de snarere var at anse for Tiggere end Poeter, betaltes de for deres Ulejlighed.»[4] Aar 1664 udstedtes i Sverige følgende For-

ordning: «Om Bryllupsskrifter, Nytaarsskrifter samt alle andre saadanne Tiggerskrifter gælder, at ingen ubuden maa skrive dem under tolv Dalers Bøde.»[1]

Men foruden den blot lærde og tiggermæssige Retning indslog Bryllupsdigtene efter Aar 1600 endnu en anden Vej. De blev til Bryllupsviser paa Modersmaalet af mere og mere tvetydigt Indhold. Forholdet var her vendt om. Det var ikke længer den lærde Stands Spidser, der tjente til Mønster, men Daviderne, Løbedegnene og tvivlsomme Studenter, der gav Tonen an. Saa stærk var Strømmens Magt, at inden nogle faa Aartier var disse Viser et nødvendigt Tilbehør ved ethvert blot lidt anseligere Bryllup i Danmark.

De første Spirer af Arten i Danmark var noget lyssky. Intet maatte udkomme paa Tryk her i Landet uden først at være gennemset og tilladt af Københavns Universitet.[2] Professorerne bar altsaa Ansvaret for, hvad der udkom, og Bogtrykkeren var atter dem ansvarlig for, at intet blev «prentet» uden at være forsynet med de højlærdes Paaskrift om, at det maatte trykkes. Men med Smaating kunde det ofte falde besværligt at føre nøje Tilsyn; Epithalamier og lignende Æresvers var, som digtede til bestemt Lejlighed, ikke egnede til at vente halve Aar paa Censur og derhos jo i Reglen af højst ufarlig Art. Dette synes at have ledet til slappere Tilsyn paa disse Omraader, og dette atter at have aabnet Vej for Misbrug. Første Gang, vi høre Tale om saadant, var Aar 1599, da Bogtrykker Mads Vingaard i København blev opkaldt for Professorerne og tiltalt for «en Kærlings-Vise, han havde trykt, Gud til Bespottelse, ærlige Kvinder til Eftertale og det hellige Ægteskab til Foragt, imod den Ed, han har gjort in Consistorio, at han intet skulde trykke, uden Professorerne det havde set.»[3] Mads Vingaard bekendte, at han havde faaet Visen af en Hofskriver, og anførte til sin Undskyldning, at den havde været trykt paa tysk tilforn. Da det imidlertid oplystes, at den tyske Vise var meget forskellig fra den danske, bad Mads om Naade og lovede, at det skulde aldrig ske tiere, derhos forpligtede han sig til at aflevere alle de Eksemplarer af Visen, han endnu havde i Behold.

Det er ikke ganske klart, om denne Vise har været en Bryllupsvise; det meddeles kun, at den har handlet om Ægteskab, været af utugtigt Indhold og er bleven sungen eller falbudt paa Gader og Stræder, hvilket sidste vistnok maa være Be-

tydningen af, at den kaldes: «en Kærlings-Vise». Universitetet var imidlertid blevet skræmmet op og passede fra nu af skrapt paa. Da Mads Vingaard et Par Dage efter ansøgte om «at maatte trykke den Fisk, som siges at skulle være fangen med en underlig Skabning», blev der svaret ham: Kun, hvis han kunde bevise, at det var sandt. «Alexandri Magni Epistola» fik blot Lov at trykkes, hvis det intet usædeligt indeholdt, og en Maanedstid efter blev Mads Vingaard selv sat fra hele Bestillingen. For at sikre sig mod Studenterne som Visedigtere blev det bestemt, at intet Digt af en Student maatte trykkes, uden at være forsynet med Kommunitetsprovstens Underskrift.

Hvad hjalp imidlertid alle Forholdsregler mod dette kaade Folkefærd? De var ikke bange for at skrive Provsten, Magister Peder Gelstrups Navn falskelig under og bagefter sidde Brøden af med otte Dage i Universitetets Fængsel.[1] Ved Magister Ole Vinds Bryllup vrimlede det med Digte, baade tilladte og utilladte, slette latinske med Provstens Underskrift, og «skarnvorne» uden, altsammen «Akademiet til største Spot». Consistorium besluttede i denne Anledning at give Provsten Afsked som Verseretter og true Bogtrykkerne for sidste Gang med Lovens Straf.[2] Men det blev ikke bedre derfor. Jævnt sænkedes Lavmaalet. I December 1652 var Universitets Bogtrykkeren to Gange for Consistorium.[3] Den ene Sag drejede sig om et «ufint» Bryllupsvers til Karine Rosenmeiers Datters Bryllup. Det har sikkert været slemt, thi skøndt Studenten, der havde forfattet det, falskelig havde forsynet det med Magister Bangs Underskrift, og Bogtrykkeren for saa vidt var sagesløs, undsaa denne sig dog ved at staa Fadder dertil og lod det ulovligt udkomme uden Angivelse af Trykkested og Aar. Den anden Sag angik et «ufint Carmen til Peder Pedersens Datters Bryllup i Søndags». Her manglede intet, Bogtrykkerens Navn stod under, Forfatteren var bekendt, Student Peder Knudsen Osdorf fra Viborg, og «Provsten i Klostret» havde givet sin skriftlige Tilladelse til, at det maatte trykkes. Provsten blev da opkaldt, men han gav det meget betegnende Svar: «at han ikke kan være dennem kvit, eftersom de altid skyde sig ind under tidligere Eksempler, vide og desforuden meget ingeniose saadanne Emblemata, som ellers i sig selv give tilkende ufinlige Tanker, paa adskilligt andet at forklare, saasom denne Studiosus, hvilken dette sit Emblema for-

klarede om en Odder.» Provsten fik en Formaning om at se sig bedre for en anden Gang. Herpaa blev Forfatteren opkaldt, men han blev ved sin Odder, og dermed var Sagen omme. Dette var vistnok den sidste Sag af denne Art. Fra nu af synes Professorerne at have ladet deres Betænkeligheder fare, og Studenterne, de Højlærde og det dannede Publikum at være mødtes i en fælles Forstaaelse af det sømmelige.

Denne Forstaaelse afveg i den Grad fra Nutidens, at vi kun med største Undren blive den var. Selv den, der er fuldt fortrolig med Datidens frie Udtryksmaade, mærker i Bryllupsversene en Artsforskel, der stiller dem i en ganske egen Række. Dette staar i Forbindelse med, at deres Betydning lidt efter lidt blev en anden. De tilspidsedes i Løbet af det 17de Aarhundredes første Halvdel og blev tilsidst det Brændpunkt, hvor med Flid Tidens yderligste Fortolkning af Ægteskabet ophobedes og stod i lys Lue. Men i samme Grad som Bryllupsdigtene kom til at danne Festens Knaldeffekt, er de umulige for Nutids Smag. I vore Dage vilde lignende Vers end ikke blive taalte i den kaadeste Revyvise paa et Forstadsteater.

Bryllupsviserne havde arvet fra deres latinske Forbilleder, at de blev fremsagte og uddelte blandt Selskabet, men ikke afsungne. I Hamborg havde man den Skik, at de stundom blev uddelte ved Kirkedøren.[1] I Danmark vides de kun at have været knyttet til Hjemmet. Som det hedder i Laurembergs Skæmtedigt:[2] «Et Bryllup næplig skeer, at jo den tredie Ræt — Bekrydret er med Vers, som er paa Bordet sæt. — Derved den klare Vin indglide kan dissagter [des lettere], — Saa kan enhver med Lyst og sige frisk: Blanck acter! [Drik ud]» I de latinske Epithalamiers Tid foregik denne Fremsigelse og Uddeling i Regelen ved Middagen første Bryllupsdag. Dette holdt sig endnu i nogen Tid for de danske Bryllupssanges Vedkommende, og disses Indhold var derfor Opfordring til Brudeparret om at vorde frugtbare samt hensynsløs Udmalen af, hvad de i saa Henseende om lidt havde at iagttage. Men efterhaanden som Bryllupsviserne tiltog i Drøjhed, henlagdes de til Overdrivelsernes Dag, Mandagen i Bryllupppet.[3]

Skønt det skulde synes umuligt at gaa videre, holdt dog Viserne Trop med og benyttede sig af denne Forandring til en yderligere Overdrivelse. Tidligere havde de været henvendte til Brudeparret og indskærpet dette dets Pligter. Nu henvendte de sig ofte sluttelig til Selskabets ugifte Kvinder og forelagde disse en Gaade om, hvad der var foregaaet. Den af dem, der gættede den, skulde være den første, der blev gift. At Tonen ved denne Form for Fællesspas blev en ganske egen, er let forstaaelig. I Gaadeform naaede Bryllupsviserne deres Højdepunkt. Heraf alle de Benævnelser paa Bryllupsvers, som forekomme en senere Tid uforstaaelige: «Gætning»; «En Apostrophe til Fruentimmeret»; «Tidsfordriv med Pigerne»; «En Proposition for Pigerne»; «En liden Klædekost at feje det skarpsindige Fruentimmers Fornuft op med»; «Pigernes Biret»; «Confect til Pigerne»; «En liden Tvebak for Fruentimmeret at tygge paa»; «Ragout for Damerne»; «En liden Kalvefricassée med kort Sauce, anrettet paa trende smaa Asjetter»[1] osv. osv. At ogsaa selve Benævnelsen ofte var langt friere[2] fulgte af sig selv. Indholdet var omtrent ens i dem alle. Bedæknings-Lyrik paa Pedantvers.

Hvad der undrer en Nutids Læser mest ved hele denne Digtart er de Navne, der ere knyttede til den. I det 17de Aarhundredes sidste Halvdel var det ikke længere blot unge, ubekendte Mennesker, der var Forfatterne, men vi træffe blandt disse Digtere som Anders Bording,[3] og særlig var Gejstligheden talrigt repræsenteret. De, ved hvis Brylluper Digtene blev anvendte, udgjorde Samfundets dannede Krese, Adelen, bekendte Borgerlige og atter her var Gejstligheden i Flertal. Som Præstedigtning — af Præster eller til Præster eller dog til Bryllupper i Præstehjem — opnaaede Retningen en egen Blomstring. I saa Henseende kan eksempelvis henvises til Gaaden ved Doktor Ludvig Pouchs Bryllup i Ribe 1674 med Biskop Peder Kragelunds Datter; det var den ovenomtalte «liden Tvebak for Fruentimmeret», i høj Grad dristig, men den synes at have gjort megen Lykke og anvendtes oftere.[4] «Et Par Linier om de tvende Tal 1 og 0 fremlagt for Brudgommen», Hr. Henning Actonius, Sognepræst for Hyllested og Meensløv Menigheder, samt Bruden, Jfr. Inger Margrethe Numsen.[5] «Den flyvende Mercurius» ved Hr. Justs Bryllup. «Et usædvanligt Syn, seet af Posten om Natten den 23. April 1695, da Hr. Jens Hoe, Sognepræst til Ho og Oxby Sogne, blev kopu-

leret til Mademoiselle Christine Carstensdatter.»[1] «Een hjulpen ved tvende, tvende hjulpen ved Een; Præsten og Præstens Dotter i Birkerød hjalp paa Een, Hr. Maurits Jensøn, den ene har gjort ham før til Kappellan, den anden gør ham i Dag til Mand. Han hjalp igen paa tvende, paa Præsten i hans Alderdom, paa Dotteren i hendes Ungdom. Hin gør han Tjeneste i Templet og Kirken, denne skal han gøre Tjeneste i Huset og Sengen. Det første har han begyndt at gøre» osv.[2] «Veneris Jagt i Lundedalen», da Mag. Lorents Bildsø, Sognepræst til Kjettinge og Bregninge i Laaland, ægtede den gudelskende Mademoiselle Anna Sophia Lunde[3] osv. osv. Mellem alt dette tager det sig næsten ud som en blot Fejltagelse, en latterlig Tankerest fra en svunden Tid, naar Præsten i Fjelstrup Aar 1701 af Konsistoriet i Haderslev idømtes en Bøde for et «kødelig stilet» Bryllupsvers til Præsten i Vonsbæk.[4]

Det er klart, at en Udviklingsrække som Bryllupssangenes hverken kan forstaas eller maa bedømmes ud fra Nutids Forudsætninger. Man skuffes imidlertid ogsaa let, naar man vil søge at forstaa dem i Forhold til deres egen Tid, efterdi de i deres Blomstring optog enkelte fremmede Elementer. De bedste af dem bærer saaledes tydelige Spor af Ludvig den Fjortendes Tidsalder, baade i Valg af Stof, den behændigere Versbehandling og i Evnen til at slibe en Plumphed tvetydig. Men deres Væsen bunder dybere, deres egentlige Artsmærke er et andet.

Dette fattes først, naar man mindes, hvorledes denne Retning herskede ikke blot i Danmark, men samtidigt i Tyskland;[5] hvorledes hist som her Præstemænd, hvis Bravhed vi ikke have mindste Grund til at drage i Tvivl, slog Følge med, ja gik i Spidsen. Den inderste oprindelige Stemning var en religiøs. Klart bestemmes Visernes Betydning af den tyskdanske Digter Johan Lauremberg allerede i Aarhundredets første Aartier: «Naar Brudgommen fører sin fagre Brud til Lejet, og Bryllupssangene mangle, da hviler han Natten igennem kraftløs og slap som den aldrende Nestor. Men har Sangene lydt, da undfanger Bruden.»[6] Hvad var da, rettelig seet, Bryllupsviserne andet end Kirkens, Menighedens opmuntrende Tilraab til Parret. Kun en vantro Daare kunde tage Forargelse heraf. For de troende lød det som Herrens eget Kald til Arbejde i Vingaarden. Det opildnede ikke blot Brudeparret, men hvert Ægtepar i Selskabet til Frugtbarhed. Kun de ugifte var endnu udsatte for

Djævelens Anløb. Men fulgte ogsaa disse Kaldet, vakte Sangen Lyst ogsaa hos dem til Ægteskab, saa at de trængte sig Par og Par til Alter og Brudeseng, saa stod Djævelen som Slapsvans, Sejren var Herrens. Derfor henvendte ogsaa med Rette Sangen sig med sin Gaade til de ugifte, thi hos disse gjaldt det om at tænde den Offerild, der var Gud en Velbehagelighed.

Det var det lutherske Syn paa Ægteskabet, der gjorde sig gældende, men saaledes som det fortrinsvis stod for den gejstlige Stand, og derfor blev ogsaa denne dets ypperste Talsmand. Thi der var en ubevidst Forskel mellem Stændernes Forhold til det nye. Adelen fulgte tøvende med, Borger- og Bondestand gik muntert paa hvad der bødes, men for Gejstligheden var det nye alt, selve Betingelsen for dens Tilværelse. Thi Lutherdommen havde skabt det hidtil ukendte: gifte Præster. I det 16de Aarhundrede var deres Anseelse for ringe til, at de kunde selskabeligt give Tonen an. Men efterhaanden som i det 17de Aarhundrede deres Betydning steg og Folkets gamle Trang til Ærbødighed for Kirken heftede sig ved dem, blev ogsaa de toneangivende. Bryllupssangenes Bukkespring blev Udslaget af disse Forhold. Deres inderste Grundtone var Gejstlighedens Lovsang over Ægteskabets længe forbudne Frugt. Røsten var gejstlig, Ordene kødelig Naturglæde, «Kalvedans» som af den bredpandede Flok, naar den fordum ellevild en Vaardag slap ud af Klostrets Vinterstald til Friluft og Grøntfoder.

Alle dannede havde imidlertid Del med i Bryllupsviserne, thi den gifte Gejstlighed var jo ikke en enlig Undtagelse, men selv blot en Ytring af den nye Form for Tro paa Gud og Ægteskab. Bryllupsviserne blev dog efterhaanden mere end Lutherdommens sidstfødte, yderligste Utryk, de bleve tillige dens Karikatur. Midlet overskred her Maalet, Menigheden indsæbedes i Slibrighed uden derfor at blive mere ren. Der maatte komme den Tid, da Rusen var omme, da man trættedes og væmmedes ved denne rettroende Brunst og ikke længer var lydhør for Herrens Stemme i Plumphederne. Omtrent ved Aar 1730 skete Omslaget for Danmarks og Norges Vedkommende. Pietismen bortvejrede paa dette Omraade en beklumret Luft og aabnede nye Fremtidsmuligheder ved Tale om Fællesskab i Følelsesliv mellem Ægtefæller. Hvad der siden da spredt forekom af gammeldags Bryllupsvers, udgav sig ikke for mere end hvad det var: kaadmundet Spøg paa betalte Rim. Mod det 18de Aarhundredes

Slutning forsvandt ogsaa disse, krympede sig sammen til Konditor-Strimler ved Fyld i Krandsekage. Den tomme Plads fremkaldte endelig i det 19de Aarhundrede den nye Art Sange: «Til Brudeparret», Velvilje paa Vers, der synges af alle paa den nær, der derefter har Ordet.

Medens Udviklingen hos Folkets øvre Lag har fulgt dette bugtede Løb, synes den i enkelte, mere afsides Egne at have skudt en Genvej. Hos Bønderne i det vestlige Jylland forekom langt ned i det 19de Aarhundrede Bryllups-Æresdigte, der tydeligt nok var ren Afstamning af det 16de Aarhundredes lærde Epithalamier. Sirligt skrevne eller prentede med kulørte Bogstaver, omsluttede af paamalede eller udklippede Blomsterguirlander, det hele indfattet i Glas og Ramme, udgjorde de ofte en kostbar Gave. De havde da heller ikke udtjent efter at være foredragne under Festen, men ophængtes som Pryd paa Væggen til Amindelse om Parrets Æresdag.[1]

4.

Et større Bryllup i det 16de Aarhundrede varede omtrent en Uge. I den katolske Tid havde Fastedagen, Fredag, ofte sat Stop for videre Festlighed og herved indskrænket Brylluppet til de fem første Ugedage. Men havde Festtrangen været stærk nok til at overvinde denne Hindring, saa var Strømmen svulmet op og havde hyppigt taget Søndag og Mandag af næste Uge med. Et Bryllup i Middelalderen havde derfor gerne varet enten fem eller ni Dage. Hertil svarer Folkevisernes Udtryk: «Drukke de deres Bryllup — I fulde Dage fem; — Alt sad Bruden sorrigfuld, — Og Folkene de fore hjem.»[1] Eller: «De drukke Bryllup i Dagene fem; — Ikke vilde Bruden til Sengs udi dem. — Og de drukke Bryllup i Dagene ni; — Ikke vilde Bruden til Sengs udi de.»[2] Eller i Visen om ungen Sverder: «Om Løverdag lod hun sig døbe, — Tog ved den kristne Tro. — Om Søndagen drukke de Bryllup, — De leved tilsammen med Ro. — De drukke Bryllup i Dage, — Og vel i Dage ni» osv.[3] Efter Lutherdommens Indførelse voldte Fredagens Faste ingen Vanskeligheder, og en Uge blev nu den sædvanlige Tid. Aar 1586 hedder det i Frederik den Andens Forordning herom: «Bryllupskost iblandt Adelen . . . holdes paa det meste den ganske Uge.»[4] Det samme gentoges af Christian den Fjerde 1603.[5] I Datidens Romaner omtales en lignende Varighed. I «Unge Karles og Drenges Spejl» f. Eks. hedder det: «Dette Bryllup varede i otte Dage, at Ingen maatte drage hen, førend de otte Dage var forløbne.»[6] Og fra de mest forskellige Egne høre vi, at Bønder, ja Husmænd have fulgt samme Skik.[7]

Det var dog meget langt fra, at denne Overdaadighed var tilladt. I umindelige Tider havde Regeringen søgt at bekæmpe den, og lige fra Kong Hans's Tid strakte sig en fortsat Række af Forordninger, der bød, at Bryllup ikke maatte vare mere end to, højst tre Dage.[8] Først henimod Aar 1660 synes disse Forbud at være blevne tagne til Følge i Landets højeste Krese,

næppe dog — som den lange Fortid viste — paa Grund af Forbudene i og for sig, men snarere fordi en forfinet Smag ikke længer fandt Behag i de altfor udtværede Fester. Omslaget foregik imidlertid kun langsomt, thi det var et dybt rodfæstet Begreb hos alle, at et Bryllups Anseelighed dog alligevel afhang af dets Varighed. Selv Carl den Tiendes Søster, Phalzgrevinde Marie Euphrosyne, hvis Bryllup med Grev Magnus de la Gardie Dronning Christine af Sverige gjorde Aar 1647, skrev herom saaledes: «Mine Søstre havde tre Dage deres Bryllupper med al Hæder og Ære, som deres Stand fordrede; jeg derimod med min Herre havde ikke alleneste tre Dage, men hele fem Dage.» Hos Nordens Bondestand har de otte Dages Bryllupper, trods alle Forbud, holdt sig i enkelte Egne nogle Aartier ind i det nittende Aarhundrede. I Jylland havde vel ved Aarhundredets Begyndelse Tredages Bryllupper vistnok i Reglen fortrængt de gammeldags. Men fra Jönköping Len hedder det endnu Aar 1828: «De store Bryllupper varer i Reglen til Ugens Slutning.»[1] Og om Forholdene i Thelemarken og Nummedal skriver den bekendte norske Fysiker, Hansteen, saaledes Aar 1821: «Da vi lykkelig og vel var komne ned i Dalen, mødte os det Uheld at finde alle Døre lukkede og Husene tomme. Thi uheldigvis var der to Bryllupper i Dalen, hvortil alle Gaardmænd med deres Familier var indbudne, og da saadanne Bryllupper højtideligholdes uafbrudt i otte Dage, saa var der for os kun lidet Haab om at faa Nattekvartér.»[2]

I det 16de Aarhundrede var som sagt Skikken fælles for alle Stænder. Ogsaa da kunde der gives Undtagelser, men disse bekræftede kun Reglen. Det kunde jo nemlig hænde, at et nyt Bryllup greb forstyrrende ind i et foregaaende, idet Brudgom Nummer to havde stævnet sine Venner til at ledsage ham ved Lørdagens Indridt. Følgende Linier i et Brev fra Hak Ulfstand til Christoffer Gøye, dat. Sorø 13. Marts 1579, giver Indblik i saadan fortsat Virksomhed: «Nu i Søndags stod Sidsel Albret Oxes Bryllup med Frederik Hobe, og drog alle Herrerne af om Fredagen i det andet Bryllup.»[3]

Det kunde synes vanskeligt, at faa en hel Uge til at gaa med lutter Fest. Men Datiden var ikke forvænt. Allerede det, at være borte fra Hjemmet og fritagen for de daglige Pligter, der ellers fra den aarle Morgen kaldte enhver til sin Dont, var en uvant Behagelighed. Man synes ret at have nydt

at kunne ligge længe om Morgenen og lade sig opvarte paa Sengen. I ethvert Fald har saa vel i Norge som i Sverige herhen hørende Skikke haardnakket holdt sig hos Bønderne, og Sproget iklædt disse Morgennydelser de mest indsmigrende Navne. I Nerike er det, eller var det for kort Tid siden, Brudgommen og Bruden, der ledsagede af Musik gik rundt og trakterede alle de liggende Gæster baade i Bryllupsgaarden og i Nabogaardene, hvor de var indkvarterede.[1] I Vossevangen, Nordhordeland og andetsteds i Norge var det Køgemesteren, der gik om til de hvilende med en «Botellie Brændevin» i den ene Haand og en Kurv fuld af Kringler i den anden. Ham fulgte fire Kvinder, der «nævede» eller «nøvede» Gæsterne, som det hed, det vil sige bød dem Mjød, Smørrebrød, «Kringser» og «klinte Læpser», «saa meget de kunde overvinde.»[2] I Gudbrandsdalen ombødes Brændevin og «Aveletter».[3] Om Forholdene i Nordlandene synger Peter Dass: «Om Morgenen tidlig, der Dagen frembrød, — Fremkom den Køg-Mester og Gæsterne bød — Hin klinede Lefser og Gomme, — Kam-Kager og allehaand' krusede Brød — Og store Træskaaler med Hamborger-Mjød; — Vore Kvinder de gjorde dem tomme.»[4]

Nutiden savner den rette Maalestok for denne Morgenherlighed. Datiden havde endnu en bestemt Erindring om, at selv om man havde været oppe med Solen, saa hørte Maaltid sig dog egentlig ikke til før Middag Kl. ni. Vel var man ved det 16de Aarhundredes Slutning stærkt paa Vej til at komme ud over denne Tankegang;[5] men Tilbagefald til gammeldags Strenghed fandt dog ofte Sted.[6] Paa denne Baggrund tegnede sig Brylluppets fortryllede Uge, hvor man uden at behøve saa meget som at rejse sig, straks blev budt alt, hvad Hjertet kunde begære. Sligt var Herreliv for hver en Gæst, hvad enten han saa laa under en Gyldenstykkes Himmel, selvtredie i en Slagbænk, i Flok i et Udhus eller blot paa Tunet under en Birk med en nippende Ged til Nabo.

Dagenes Adspredelser bestod i «Leg» under alle Former. Intet Ord i Datidens Mund havde saa vidtløftig en Betydning som dette. Det omfattede alt, hvormed man kunde for-

nøje sig, flere i Lag. Medens de adstadigere «legte» Tavl, Kort eller Tærninger, «legte» de yngre i Flok, enten hvert Køn for sig eller begge sammen. Til de mere mandhaftige Lege hørte Legemsidrætter, Styrkeprøver, Vaabenbrug, der dreves med samme Iver i Borggaarden mellem Adelsmænd og paa en Grønning mellem Bønder. Blandt Fælleslegene indtog, som vi tidligere har set, Dans eller rettere Sanglege i det frie og under Tag en vigtig Plads. «Dans» og «Sanglege» er dog meget for snevre Udtryk for alle disse Former for Fællesmoro, hvor snart Musiken udgjorde Hovedsagen, idet der legtes paa Piber, Horn og andre Instrumenter, snart Sangen og Dansen tog Magten, snart «Legen» nærmest bestod i Løb og Tagfat. Mange af disse Former for Morskab er siden da i den Grad gaaede i Glemme. at vi end ikke kende Navnene eller deres Betydning. Vi vide f. Eks. intet om, hvori Legen «Huggetønde» bestod, der ifølge Peder Palladius blev under Dødsstraf forbudt ved Bryllupper.[1]

Forskellen mellem dengang og nu træder tydeligt frem, naar vi se, hvorledes Datidens Indbildningskraft udmalede sig Munterheden ved et Bryllup, ret som det burde være. I den ovenomtalte Roman «Unge Karles og Drenges Spejl» beskrives en Dag i et Bryllup saaledes:[2] «Den Nat forgik, og den anden Dag begyndte at skinne. Da begyndte man paany at berede saare kostelige og skønne Maaltid. Hertugen havde bestilt, at de unge Herremænd skulde den tilkommende Dag beruste sig og anstille Dystridt med Renden og Gesellstik. Hvilken der beholdt Prisen iblandt dem, han skulde foræres med et Klenod. Desligeste lod han gøre sine Hingstridere en besynderlig Klædning af Læder fra Hoved og til Fod; de skulde kæmpe tilsammen i et Skrankværk paa Heste med Fægtesværd, som ikke var skarpe. Hvilken, der da behændigst kunde bruge og vende sig, han skulde have en Skænk saa god som seks Dukater. For det tredie gav det menige Ridderskab alle de Gække og Narre, som dèr var, ogsaa Klædninger, som kostede tre Dukater. De maatte fægte tilsammen i et Skrankværk med lange Læderposer, vare gjorte ligesom Pølser og vel haardt stoppede. Og de skulde ikkun være i blotte Skjorter og Hoser og have Lærreds Huer paa Hovedet, hvilket var saare lystigt til at se. Der blev ogsaa givet de ædle Fruer og Jomfruer Stykker Fløjl og Damask, derom maatte de løbe Væddeløb. Hvilken der først kom til Maalet, hun fik det Fløjl eller Damask. Disse og andre saa-

danne flere Lystigheder bleve bedrevne i dette Bryllup, hvorom der var saare meget at skrive. Men jeg vil lade det staa tilbage. Hvo, som begærer at vide og se saadant, han maa drage til Fyrsters og Herrers Gaarde.»

Som det vil ses, var det fælles for al denne Bryllupsmunterhed, at enhver Gæst var virksomt optrædende deri, udførte sin Del af det store Skuespil. For at holde i Aande og føre an, naar det begyndte at skorte, var det dog fra gammel Tid Skik at sikre sig særlige Lystigmagere, der kunde danne Midtpunkter for Moroen. En Dværg, en Hofnar var her ubetalelig. Saadanne holdtes jo mod Middelalderens Slutning af de fleste rigere Adelsmænd. Naar nu ogsaa velstaaende Gæster medbragte deres, kunde disse i Forening afgive et «artigt Spektakel». Hos Bønder og Borgere, der ikke havde Raad til til daglig at lønne saadanne Luksusvæsener, nøjedes man med ved Lejligheder som denne at hverve Egnens pudsigste Fyr til «Leger». Som saadan dansede, spillede, gøglede han for Selskabet, var her og der, tog imod Knubs og sagde den forløsende Vittighed. Alt for Penge. Thi som det hedder i Peder Lolles Ordsprog: Legeren danser gerne for Vinding.[1] Og som det ifølge Folkeviserne gik ved de stores Bryllupper: «Der blev ikke Guld for Legeren spart», saa gik det og her. Biskop Palladius siger derfor ogsaa[2]: «Ja kommer der en Pibere til dit Bryllup, han vil ikke end lade sig nøje med Mad og Drikke for sit Arbejde og Gækkeris Skyld, han vil end have af Dør med sig. Og den Penning sidder ikke fast i din Pung, der Piberen skal have, hun skrider saa lempelig op i Haanden, imedens det søde Øl skrider ned i Dig.»

Som et ægte Barn af sin Tid, stødes Peder Palladius ikke ved denne Legerens eller Piberens gøglende Virksomhed. Men han kommnr i Harnisk ved Tanken om, at der muligt iblandt en saadan Fyrs Viser kunde findes gamle fra den katolske Tid. «Og mens vi tale om Pibere, da vil jeg vare dem ad om en ny Skjorte og en ny Hudstrøg, de skulle snart faae, om de ikke lade deres ugudelige Viser om Helgens Paakald og andet saadant udi Bryllups og Gæstebud.»

Endnu Aar 1777 omtales en saadan lejet Bryllupsnar hos Bønderne i Herjedalen. Han kaldtes her: «Brickarhufvudet», betegnes som «en Gæst, der ene er indbudt for at more Selskabet. Jo vanvittigere han ugler sig ud og jo flere Pudsigheder, han finder paa, des større Lykke gør han, hvorfor ogsaa

en saadan Nar foruden god Forplejning faar Brudegaver tillige. I fordums Tid skal han ogsaa have fulgt med Brudeskaren til Kirke, men saasom herved ofte skete Forargelse under Gudstjenesten, er dette nu forbudt.»[1]

Det var denne Narrens, «Legerens» Rolle, som man i Norden, særlig i Danmark og Norge, efter Lutherdommens Indførelse forlangte, at den nye Gejstlighed skulde overtage.

Dette Forlangende var ikke fuldt saa stødende, som det ved første Øjekast tager sig ud. En Nar stod nemlig for den almindelige Bevidsthed ikke blot som den latterlige, men ogsaa som den aandeligt overlegne. Endnu den Dag i Dag glide disse to Sider jo i ét for Børn og Almuesfolk, naar de i en Abes pudsige Fagter mene at se en overlegen Spot over dem selv. Men hos Narren var denne Overlegenhed ofte ikke blot tænkt, men virkelig tilstede. Mangen Nar indtog ved sin Forstand, Frispas og Troskab mod sin Herre en underlig Dobbeltstilling, hvor Allemands Skumpelskud samtidigt var Herrens fortrolige og ufor-mærkt den ledende. Ganske som Gejstligheden, da den ved Lutherdommens Indførelse havde mistet sit Adelskab og sit Jordegods. Som en hjælpeløs, ny Stand stod den dèr, ringere end alle de andre, nødt til at besætte ledige Embeder med ofte tvivlsomme Størrelser, latterlig i sin Helhed i Mængdens Øjne ved sit rent verdslige Præg. Og dog var den samtidig en Bærer af det aandelige Liv, i lønlig Pagt med det højeste.

Den lutherske Gejstlighed overtog virkelig Hvervet som Nar og «Legere» og udførte det efter Evne. For en senere Slægt staar dette som uforstaaeligt, og dog var det i god Overensstemmelse med Datids Forhold. Kampen mod Katolicismen havde jo for en stor Del ytret sig i Spot over Faste, ugift Stand, Messe og Tiggermunke. De, der her havde været ivrigst, var ofte siden endte som lutherske Præster. Det laa da saa nær for disse at fortsætte i den gamle Toneart, hævde den nye Stilling ved fremdeles at fange Latteren, og naar man samledes til Gilde gendrive Faste, Ugifte, latinsk Messe og alt det papistiske Kram ved som glad Bægermand at istemme en saftig, dansk Vise. Mangen luthersk Præst havde ulige lettere ved at

klare sig under saadanne Forhold end ene paa en Prædikestol. Og hvor hans Underholdnings-Forraad slap op, traadte hele Staben af forløbne Studenter, «Davider» og Degne hjælpende til.

Var dette Vrangen af det nye, saa var Retten ikke altid saa let at skelne derfra. Efter den lutherske Opfattelse var nemlig Skuespil et af de virksomste, aandelige Vækkelsesmidler, og Gejstligheden kaldet til at anvende dette. Allerede i den katolske Tid havde jo religiøse Skuespil været opførte. Omtrent ved det 16de Aarhundredes Begyndelse havde den nyvakte, større Kendskab til Oldtids-Literaturen frembragt de saakaldte «Skolekomedier», hvorved Ungdommen indøvedes i Brugen af det latinske Sprog. Luthers Sans for det folkelige havde lært ham at sætte Pris paa bibelske Skuespil paa Modersmaalet. Ved det 16de Aarhundredes Midte var da Skuespil, forfattede af Gejstlige, indøvede af disse og ofte for de vanskeligste Rollers Vedkommende ogsaa udførte af disse, i fuld Gang saavel i Nordtyskland som i Skandinavien.[1] For blot at nævne et iøjnefaldende Eksempel fra Danmark, saa udførte Aar 1584, da Skuespillet «Kong Salomons Hylding» i Anledning af Christian den Fjerdes Hylding blev opført i Viborg, den gejstlige Forfatter, Byens Sognepræst, selv Narrens Rolle i Stykket med tilhørende Narredans.[2] Og han høstede udelt Bifald herfor, lige saa vel som hans mange Kaldsfæller, der hver i sin By nød Tak og Gave for lignende Virksomhed.

Det kunde ved første Øjekast synes underligt, at sammenstille alvorlige, bibelske Skuespil med tvetydige Løjer af en gejstlig Undermaaler efter et Gilde. Og dog nærmede de sig i visse Henseender til hinanden. Trangen til at gøre Skuespillene folkelige ændrede ikke blot de latinske, saa at de enten oversattes paa Modersmaalet eller fik indlagt uvedkommende Danse, men fyldte ogsaa de bibelske med ejendommelige Tilsætninger.

«Lærdom og Lyst vel føjes tilsammen,
Alvorlig Tugt og lystig Gammen.
Man skal ikke altid være bøs,
Men undertiden sla' Gækken løs»[3]

blev den Regel, som her fik Lov at raade. Og i Kraft heraf optog man i de bibelske Stykker de to gamle, kendte Figurer Djævelen og Narren, der ved forskellige Løjer skulde holde Tilskuerne i Aande.[4] Og samtidigt tillod man i Udførelsen en

Frispas, der overskred alle Grænser. De bibelske Stykker — «Adams Fald», «Josefs Historie», «Samsons Fængsel», «Davids Historie», «Holofernes og Judith», «Susanna», «Tobiæ Comedie» og hvad de alle hed — kunde da i og for sig være prægede af nok saa megen sædelig Alvor; de blev til noget andet, naar blot f. Eks. Potifars Hustru, Dalila, Batseba, Susanne i Badet og Saras syv Brudenætter fremstilledes af forsorne Davider og Degne, der benyttede Lejligheden til «at sla' Gækken løs». Og i de verdslige Stykker som f. Eks. «Paris' Dom», «Cleopatra» eller det mere moderne «Studenterliv» gjorde Stoffet endnu mindre Modstand.

Det vil forstaas, at Stykker som disse maatte kunne passe ypperligt ind i Bryllupsfestlighedernes Række. Bryllup var just den rette «Legetid». Her ikke blot trængte man til Adspredelse, men her fuldbyrdedes Ægteskab, og alle de unge, som her stimede, kunde muligvis vindes for den Gud-velbehagelige Stand. Hvilken skøn Dobbeltopgave at lege et Skuespil, der ikke blot morede alle, men lønligt lokkede de unge i Herrens eget Garn. Naar de romerske Hedninger, ifølge Luthers Ord, alt havde vidst at bruge Komedier som levende Billeder, der æggede Ungdommen til Giftermaal,[1] hvormeget mere tilkom det da ikke de kristne Præster at anvende dette Middel.

Skuespil og Bryllupper synes dog først ret at have fundet hinanden fra den Stund, det blev Skik at fejre store, adelige Bryllupper ikke i Hjemmet, men i Købstæderne, i de dertil indrettede, nyopførte Raadhuse.[2] Her faldt det ganske naturligt, baade for Byens Skole at skaffe sig en Indtægt ved at opføre et Skuespil, og for Festens Giver at ønske et saadant, der kunde muntre Gæsterne, være en Slags Vederlag til Byen for det Rykind, man gjorde, og desforuden Herren til Ære, idet Skoleungdommen herved rigeligt bespistes. Udgifterne var ikke saa store, som det skulde synes. Skoledrengene vilde man dog have haft sværmende om Stegerset paa Raps og Rov. Dragter og andet Tilbehør laantes hos Byens Borgere. Og til Skueplads benyttede man, naar Aarstiden blot nogenlunde tillod det, Byens — Kirkegaard. Denne Plads var særlig egnet hertil[3] og at foretrække for Raadhussal, Raadhusgaard og Byens Torv. Her var hegnet og dog aaben Adgang for alle, Skygge af Træer mod Sol og Regn og ingen Spærring af Færdselen som paa Torvet. Gravtuerne var for faa til at hindre Krumspring, alle fornem-

mere Lig begravedes jo inde under Kirkens Gulv og Omgang. Om Anstød var her ikke Tale. Havde man danset og drukket om Formiddagen i Kirken selv, kunde man vel om Eftermiddagen «agere Leg og Spektakel» paa Kirkegaarden.

Disse kirkelige Skuespil bleve snart Bryllupsfestlighedernes Glanspunkt. De havde for de fleste Gæster Nyhedens hele Tiltrækningskraft, ejede Næring for hver Følelse ligefra barnlig Fromhed, Drøm om Drabelighed til den kaadeste Begær. De var Tidens ægte Børn, brogede, vidtsvævende og garanteret rettroende. Det var jo Gejstlige, der ledede dem, Kirken fredede dem og selv ved den letfærdigste Afvej nikkedes der beroligende: Vejen til Himlen. Intet Under, at de ogsaa kunde stige de udførende til Hovedet, og at der stod som Skum af disse Købstadforhold ud over Landet «Løbedegne, som fyge om fra det ene Herred til det andet og efter et helt Aars Forløb ikke vende tilbage til Skolen.»[1]

I Begyndelsen var man næppe nøjeregnende med, hvad Stykker der opførtes ved Bryllup, end ikke med, om de var paa Latin eller Dansk. Sligt maatte jo afhænge af, hvad vedkommende Skole havde paa Lager. Der lod sig ogsaa bøde paa et latinsk Stykke ved en dansk Indledning og Afslutning og ved indlagte Mellemspil med Dans.[2] En Maade at opnaa fyldigt Skuespil paa var, at henlægge Brylluppet til en Aarstid, især Maj eller Juni Maaned, hvor Skolen alligevel opførte Stykker og stundom to tre Dage i Rad forlystede Byen.[3] Men allerede inden det 16de Aarhundredes Udgang var man naaet saa vidt at kræve til Bryllup et nyt Skuespil, forfattet alene til denne bestemte Lejlighed. Det ældste nu bevarede Skuespil af denne Art er fra 1596 og synes at vise, hvor udbredt Skikken allerede den Gang maa have været, idet det er skrevet og opført i Anledning af et Par Borgerfolks Bryllup, «velfornuftig Svend, Johan Willemsøn samt dydelig Mø, Ingeborg Frederiksdatter, deres Højtidsdag». Det er dog, maaske netop af denne Grund, endnu af beskedent Omfang og danner, da der kun er én optrædende Person, snarest en Slags Overgangsform mellem Bryllupsdigt og Skuespil.[4]

Fra det følgende Aarhundrede haves langt tydeligere Eksempler. Saaledes skrev Rektor Jens Kjeldsøn i Ribe til Biskop Jens Dinesøn Jersins Bryllup Aar 1630 «Josephs Komedie», der opførtes paa Ribe Kirkegaard af 23 Skolepersoner.[5] Den nittenaarige Erik Broby, siden bekendt som Erik Pontoppidan, Biskop

i Trondhjem, bearbejdede det uopslidelige Emne «Tobiæ Giftefærd» paa ny til Flemming Ulfeldts Bryllup 1635.[1] Hvor nødvendig en Bestanddel af Bryllupsfestlighederne Skuespil var blevne, kan bedst ses af, hvorledes det gik til ved Prins Christians Bryllup Aar 1634. Allerede et halvt Aar forinden var unge, adelige Jomfruer fra alle Landets Egne forskrevne til København for her at indøve en Ballet, der skulde opføres ved denne Lejlighed.[2] Brylluppet selv forløb saaledes:[3] Paa tredie Bryllupsdag, den 7. Oktober, blev Balletten opført. En tilstedeværende tilføjer: «Herefter trak Kongen, der var utaalmodig over at have maattet sidde saa længe og tørste, hele Sværmen med sig til Skænken, hvor man gjorde ordentlig Besked. Da de kongelige Døtre senere vendte tilbage, omklædte i skønne blaa Dragter, forekom de mig som Sirener blandt de mange Drikkelagets Skibbrudne.»[4] Den 8. Oktober blev efter Maaltidet spillet en Komedie om den Konge Aquilone, som førte den skønne Orithiam bort. Den 9. skulde der om Aftenen efter et Traktement i Rosenborg Have «været ageret en anden Komedie, men efterdi de komme vel beskænket af Haven, er denne Aften uden videre Festivitet ganske stille afgangen». Den 10. blussede Festen op paa ny, idet der paa denne Dag fejredes Bryllup mellem Hr. Christian Pentz og Chr. IV's Datter, Frøken Sophia Elisabeth. Efter Brudedansen «blev en Tragedie spillet om nogle Dyder og Laster. Og endte sig ved Midnat samme Tragedie. Hvorhen den var stilet, er let at forstaa. Om Natten, Klokken var tre, skete en Ildebrand i Byen». Den 12. Oktober endelig opførtes en Komedie «om Phineo, den Konge af Thracia, som til Straf for sin Fortrædelighed . . . blev levendes kastet for de Harpyer eller Røve- og Rivefugle».

Med dette storartede Bryllup gled Skuespillene ud af Gejstlighedens Haand. Her var for første Gang alt ordnet og udført alene af andre: Dansemester, Maler, Digter af Profession. Fra nu af førtes Udviklingen videre ad andre Veje efter fremmed Hofmønster. Gejstlighedens Tid som offentlig Leger var omme.

Skuespillene udgjorde omkring Aar 1600 Glanspunktet i BryllupPernes Festuge. Men idet de saaledes overtraf al anden Underholdning, bidrog de deres til hemmeligt at undergrave BryllupPernes Varighed. Ovenpaa dem faldt det meste andet mat. Nyt Skuespil hver Dag kunde kun de aller-

færreste byde. Selskabeligt set burde da, naar Skuespillet var omme, ogsaa Brylluppet have en Ende. Til samme Betragtningsmaade maatte andre Hensyn lede. Mere end to tre Dage kunde man dog ikke godt lægge Beslag hverken paa Raadhuset eller — hvis det var Herremands Bryllup i By — paa Købstadbeboernes Villighed til at huse de mange fremmede Gæster. Alt manede altsaa til Opbrud.

Det var godt nok at man efter Skuespillet paa anden eller tredie Dag i Brylluppet helst burde bryde op. Nu var jo Glanspunktet omme.

Men i modsat Retning trak Regelen, at et Bryllup skulde vare en Uge. De herved opstaaende Vanskeligheder søgte man saa vidt muligt at raade Bod paa ved at lade Brylluppet dele sig i to Fester.

Den til Grund liggende Tanke var ældgammel. Ved et Bryllup var det jo to Slægter, der mødtes og indgik Forening. Men det var kun den ene af disse, i Reglen Brudens Fader eller nærmeste Paarørende, der gjorde Brylluppet. Det tilkom altsaa den anden Slægt at betale ogsaa sin Part af Gildet, sørge for, at Slægternes Fællesregnskab ved Opgøret kom til at stemme. I sin nøgterne Klarhed maatte denne Tankegang føre til, at Brylluppet flækkedes i to Gilder, hvert at betale af sin Slægt. Sligt lod sig imidlertid af mange Grunde ikke altid udføre. I umindelige Tider var man da kommet ud herover ved at lade alle indbudne møde med Madvarer, «Send» eller «Føring» som det kaldtes. Skøndt Brylluppet stod i Brudens Hjem, blev det saaledes dog et Sammenskuds-Gilde af alle Parthavende.

Allerede i den katolske Tid var der vel opstaaet Vanskeligheder, naar f. Eks. Brylluppet fejredes i Bispegaard eller Kloster hos Brudens gejstlige Slægtninge. Man synes dog at have klaret sig ved, at den fremmede Slægt ydede mere rigeligt Vederlag i Form af Gave «til Kirken». Men omtrent fra Midten af det 16de Aarhundrede rejste Spørgsmaalet sig paany og i langt skarpere Form, naar Brylluppet fejredes paa Raadhus. Her var i Modsætning til Fortids gæstevenskabelige Former alt indrettet som i vore Dage paa offentlig Sted: hver Ting for Penge. Man

betalte Leje for Lokale, Betjening og Bordtilbehør. Man købte som andre hvad Vin og Øl der blev hentet op fra Raadstuekælderen. Og stundom drev man det til at faa ogsaa hele Bespisningen leveret for Penge, saa at de Gæster, der mødte med Fødevarer i «Føring», ikke længer vidste, til hvem de skulde give dem, og de, der havde haabet paa Levninger med hjem, blev grusomt skuffede. Men ved Festens Slutning viste dens Genfærd sig i Form af en Regning, hvor «item» fulgte paa «item» indtil hele Skylden var opregnet. Dette var Festens uhyggeligste Punkt. Men én Moral indeholdtes der: det burde ikke gaa Modparten, den anden Slægt, bedre.

Bryllup paa Raadhus medførte da, at Brudgommen straks skulde gøre Gengæld, paa Stedet betale en Kontrafest.

Som Paaskud benyttedes den gamle Skik, at Brudgommen ved Ankomsten til sit Hjem gerne gav en Fest, den saakaldte «Velkommen» til Ære for sin Brud og de Gæster, der havde ledsaget hende paa hendes Hjemfærd. Denne Skik var endnu i fuld Gang i det 16de Aarhundrede. Aar 1574 skrev saaledes Niels Ulfstand til Fru Grethe Bryske og bad hende være en af «de fire Fruer af mine næste Slægt og Venner, som skal tage imod min Brud til min «Velkom» her i Byen, og forstaa at se til med, hvad Dragning som Behov gøres».[1] Aar 1592 skænkede Regeringsraaderne i Kongens Navn Otto Rosenkrands til Boller fire Stykker Raadyr til hans «Velkom».[2] Og ofte omtales baade da og senere saadan Fest. Men det fælles gennemgaaende var naturligvis, at den blev fejret i det nye Hjem. «Den 1. Aug. 1574 stod mit første Bryllup udi Odense; den 8. Aug. gjorde jeg mit Velkommen paa Nakkebølle,» hedder det f. Eks. i Eiler Brokkenhus' Optegnelser.[3] «Mine Forældres Bryllup stod udi Vormarkegaard Anno 1585 om Michelsmesse-Tider, men ottende Dagen derefter stod deres «Velkommen» udi Svendborg,» skriver Præsten Andreas Pedersøn.[4] Den 27. Aug. 1586 ægtede Professor ved Københavns Universitet, Anders Christensen, Abele Svaning i Ribe; den 2. Oktober holdtes deres «Velkom» i København[5] osv.

Men nu forlangte man, at naar Brylluppet var gjort paa Raadhus, Brudgommen da ogsaa skulde give Gengæld af samme Art og fortsætte Festen ved sammesteds at holde sit «Velkommen». Dette var i alle de Tilfælde, hvor Brudgommen ikke

hørte hjemme i Byen, ganske latterligt og i Strid med Festens Mening og gammel Skik; men det var et klart Udtryk for, hvor fuldstændigt de nye Forhold havde betaget Sindene. Aar 1586 var man naaet saa vidt, at der i Lovgivningen maatte tages Hensyn til denne nye Skik. Det kom til at hedde i Frederik II's Forordning om Adelens Bryllupper: «Ingen Bryllupper skulle maa holdes længere end tre Dage, Søndag, Mandag og Tirsdag. Og naar Brylluppet gøres udi Købstæderne, og Brudgommen vil gøre sin «Velkomme» straks der udi Byen, da skal han det gøre om Tirsdagen udi Brylluppet efter Middag og ikke længer dermed forhale eller gøre der mere Prang eller Bekostning paa.»[1] Loven tog her Brudgommens Parti og indskrænkede hans Fest til det mindst mulige. Som praktiske Folk, kendte med Forholdene, lukkede dog Rigsraaderne atter Øjnene til i følgende betegnende Tilføjelse: «dog dersom nogle Brudgommens Venner besøge hannem anden Dag, det skal ikke være hermed ment eller regnet for nogen «Velkom». — Herefter kunde Brudgommen sikkert vente «Besøg af Venner» Ugen ud.

Som en Følge af de nye Raadhuse og de dermed i Forbindelse staaende Forhold, deltes da By-Bryllupper i det 16de Aarhundrede mere og mere i to Fester i Flugt, den første given af Brudens Slægt, den anden af Brudgommen. Naar man i det følgende Aarhundrede søgte ad Lovgivningens Vej at faa Ram paa de ugelange Bryllupper, sigtede man derfor ogsaa med Rette mod den sidste Halvdel «Velkommen».[2] «Velkommen» blev sluttelig strengt forbudt, selvfølgelig uden Virkning. Omkring Aar 1600 kunde man da se det Særsyn, uforstaaeligt for en tidligere Slægt, at blot Brylluppets sidste Halvdel fejredes paa offentligt Sted, idet Brudgommen paa denne Vis gav «Velkommen», førend han endnu var kommen til sit Hjem. Lensmanden paa Frederiksborg, Peder Mund, gav saaledes sit «Velkommen» paa Raadhuset i Helsingør, hvor blandt andre Christian den Fjerde var hans Gæst.[3] Ved Sigvard Grubbes Bryllup 1602 viste det nye sig ret i tydelig Form. Kongen gjorde Brylluppet, der fejredes med stor Festlighed paa Københavns Slot Søndag og Mandag den 25. og 26. Juli. Men om Tirsdagen gjorde Sigvard Grubbe «sit Velkommen udi Compagniet», hvilken Fest overværedes af Kongen med Brødre og Dronningen. Om Onsdagen havde han Kongen og hans Brødre til Middag i sin Bolig. Torsdag og Fredag gav Hertugerne Hans og Ulrik hver

en Fest, «og blev hans fyrstelige Naade dèr bedrukken cum multis bonis sociis» [med mange gode Venner]. Og om Lørdagen havde Brudgommen Kongen og hans Brødre endnu en Gang til Middag. Først næste Tirsdag kom Brudeparret til deres nye Hjem paa Malmøhus, hvor Sigvard Grubbe var Lensmand.[1]

Hvormeget end den nye Skik, at holde fortsat Dobbeltfest i Flugt, kunde syne og være Genstand for Omtale, saa var og blev det dog Flertallet, der fejrede Bryllup ikke paa nymodens, forhastet Vis paa Raadhus, men paa gammeldags Maade i Hjemmet. Her vedblev den gamle Ordning at holde sig: Bryllup en Uge og saa «Hjemfærd».

«Drukke de deres Bryllup
Baade med Skænk og Vin.
Otte Dage derefter kom,
Da fulgte de Bruden hjem.»[2]

«Hjemfærden» var en betydningsfuld Akt og burde udføres med Højtidelighed. Egentlig skulde alle Gæsterne i Optog ledsage de nygifte til deres Hjem. Maatte der end slaas noget af paa dette Krav, hvor Parret skulde langvejs bort, saa opfyldte man det dog troligt i en meget vid Maalestok. Følgen kunde blive, at Gæsterne for lange Tider var sysselsatte. Ved et Bryllup i Jylland 1571 f. Eks., hvor Fru Jutte Podebusk paa Restrup bortgiftede sine tvende Døtre, varede det egentlige Bryllup vel kun den sædvanlige Tid, otte Dage, fra Søndag den 5. August. Men da den ene Datter, Jomfru Anna, havde ægtet Lensmanden paa Hald, Korfits Viffert, og den anden, Jomfru Karen, Axel Gyldenstjerne, der skulde bo paa Oxholm, saa fandt det første Pars Hjemfærd Sted Søndagen den 12. og følgende Dage, det andet Pars Søndagen den 19. August og følgende Dage, saa at trofaste Bryllupsgæster ved denne Lejlighed havde nok at tage vare i henved tre Uger.[3]

I det 17de Aarhundrede vedblev man samvittighedsfuldt at iagttage de gamle Former ved «Hjemfærden». «Drog min Fader og Moder og jeg fra Odense og fulgte Ellen Gjøe hjem til Klinstrup efter hendes Bryllup,» hedder det fra 1625 i Mette Rosenkrands' Optegnelser.[4] «Paa Grund af min Svaghed kunde jeg

ikke ledsage min Svigersøn til Bosieholm ved min kære Datterlils Hjemfærd,» skriver Sigvard Grubbe 1629.[1] I sin Levnedsbeskrivelse fortæller Dr. Otto Sperling, at hans Svoger, Magister Jørgen Jakobsen, otte Dage efter Brylluppet i Roskilde førte sin Brud hjem til Aasum ved Christiansstad i Skaane. «Og min Kæreste og jeg tilligemed andre Venner ydede dem Følgeskab over Helsingør til Aasum og vare der gladeligt samlede i tre Dage.»[2] Den Interesse, hvormed ogsaa uvedkommende fulgte sligt, gengiver Jens Bircherod i følgende Barndomserindring: «9. Juni 1662 tog den nygifte Fru Anna Krag bort med alle fra Odense og hjem til novam fortunæ suæ sedem [sit nye Lykkens Bo] Kiørupgaard. Der hun — i Følge af nogle adelige Kareter, hvori hendes paarørende Venner sade — post meridiem [om Eftermiddagen] henrejsede, stod jeg hos min Moder og andre flere paa Smedelavs-Huset og saa deres Bortfærd. Stadsen var mindre end man havde ventet.»[3]

Endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede var det «Skik ved Bryllupper i Svendborg, at Gæsterne fulgte med Fakler og Lygter Parret fra Brudens til Brudgommens Hus.»[4] Og hos Bønderne i Skaane iagttoges i Aarhundredets første Aartier al den Højtidelighed ved Hjemfærden, som havde udmærket Adelens tilsvarende Optog i det 16de Aarhundrede.[5]

Naar der fra ældgammel Tid lagdes saa megen Vægt paa dette Følgeskab, var Grunden mere end den, blot at faa Lejlighed til at fejre nyt Gilde, «Velkommen» i Parrets fremtidige Hjem. Selv Sigvard Grubbe og hans Hustru Hildeborg Grubbe, der jo, som ovenanført, havde holdt deres Velkommen paa «Danske Kompagni» i København, ledsagedes dog den besværlige Vej over Søen til Malmøhus blandt andre af Brudens Mormoder, Karen Banner.[6] Vigtige Ting var nemlig at iagttage baade i religiøs og i retslig Henseende.

I religiøs Henseende maatte intet af de gamle Midler forsømmes, som var at anvende, naar Parret betraadte det nye Hjem, og hvoraf deres fremtidige Lykke jo saa væsentlig afhang. Den unge Hustru maatte saaledes ikke gaa over Tærskelen uden med et brændende Lys i Haanden, til Sikring mod Husets onde Vætter. Endnu i Mands Minde var det Skik i Skaane, at Bruden, førend hun betraadte Huset, skulde kaste en Kost ind deri; i Døren skulde hun modtages af Svigermoderen eller, hvis denne var død, af Mandens ældste kvindelige Slægtning, der rakte hende

det brændende Lys, hvis Lue hun et Øjeblik skulde omfatte med Haanden. Det er Sporene af den ældgamle Tro paa Ildens signende Magt, der f. Eks. hos Romerne gjorde det til Pligt for de nygifte, naar de betraadte det nye Hjem, først at røre ved Ilden. Det er uden Tvivl Rester af samme Tro, naar i Skaane Brudens første Gang skal være hen til Ildstedet, hvor hun skal kigge op igennem Skorstenen.[1]

En Skik, der ligeledes hos Nordens Landbefolkning har holdt sig ned til vore Dage, er at den unge Hustru skal medbringe en Kat. Sligt sikrer Husfred[2] og Lykke. I Skaane medbringer hun den i sit Forklæde.[3] Fra Nordvestjylland hedder det:[4] «Den unge Kone skulde have stjaalet en Kat at tage med sig og kaste ind i sit nye Hjem, før hun selv gik ind; og naar det skulde være rigtig godt, skulde hun gaa hele Huset igennem og hele Tiden kaste Katten ind i hvert Rum, før hun kom derind selv. En Høne eller andre levende Ting var ogsaa god, men en stjaalen Kat var det bedste, og en Kone, der havde tjent paa en Herregaard og stjaalet en Kat med sig derfra til sit nye Hjem, trak ogsaa hele Lykken med sig, fortalte Folk, for fra den Tid af gik det tilbage for Herremanden, men det gik fortrinligt for hende, saa længe hun levede.»

Kom nu hertil alt, hvad Hustruen havde at iagttage, hvis hun tillige vilde sikre sig let Nedkomst og Lykke som Moder i det nye Hjem, saa vil det forstaas, at hun vel kunde trænge til Ledsagelse af ældre, erfarne Kvinder, der ikke over Festtumlen glemte Hovedsagen. Men ved Siden heraf var mange Slægtninges Nærværelse fornøden som Vidner til, at Brudgommen virkelig opfyldte den sidste af de ham paahvilende Forpligtelser. «Giftermaalet» var jo blevet fuldbyrdet, idet Brudens Fader havde lagt hendes Haand i hans og sagt: «Jeg giver Dig min Datter til Hæder og Hustru, til halv Seng og halvt Bo, til Laas og til Lukke og alt halvt Vundet [ɔ: selverhvervet Gods, modsat Arvegods] i Navn Gud Faders, Søns og Helligaands, Amen.[5]» Dette sidste, vigtige Punkt, at Manden virkelig overdrog hende Magten som Husmoder «til Laas og til Lukke», stod endnu uopfyldt.

Det fuldbyrdedes, idet Manden højtideligt overrakte hende Nøgleknippet til alle Husets Gemmer. Fra nu af var dets Plads i Bæltet paa hendes venstre Side. Kun Død eller æreløs Handling kunde atter berøve hende det. Intet Un-

der da, at man fra Hustruens og hendes Slægts Side lagde overordentlig Vægt paa denne Handling, hvorved hun efter ældgammel Opfattelse først indsattes i sin fulde Rettighed som «Husfrue». Under alle Former var man vant til just i Nøgleknippet at se Udtrykket for Hustruens Myndighed. I Lovsproget hed det: tingsyg Kvinde er den, der haver mistet sin Ære for Tyveri eller Horsag, saa hun ikke maa raade over sine Nøgler.[1] Hvis en Hustru efter Mandens Død fragik Arv og Gæld, var det, i det mindste i Sverige, Skik at hun henlagde sit Nøgleknippe paa Baaren til den Døde.[2] Og i Gejstlighedens Mund faldt Sammenligningen naturlig: «Ligervis som Brudgommen overgiver Nøglerne til sin Brud, paa det hun maa vorde delagtig i alle hans Goder, saa haver og Christus overgivet Kirken sine Nøgler: Magten til at binde og løse, eftergive Synder og skænke Retfærdighed og det evige Liv.»[3]

Der var da vel næppe den Kind, ung eller gammel, som ikke blussede stærkere under Konehuen, naar Nøgleknippet første Gang føltes i Bæltet. Det vejede til, thi baade var Nøglerne selv store og Moden gjorde Ring og Kæde uformeligt svære. «En Sølvring til at hænge Nøgler i vog. 37¼ Lod,» hedder det i et gammelt Regnskab.[4] Christian den Fjerde forbød Borgemestres og Raadmænds Hustruer at have Nøglekæder paa mere end 40 Lod Sølv, rigere Borgeres paa mere end 30 Lod, simple Borgeres paa mere end 20 Lod.[5] Jo tungere da, des bedre. Men fra dem alle strømmede en og samme betagende Følelse. Ikke glatsiddende som et Jomfrubælte, men skævttrukne som en Sværdrem, mindede de — sødt som Værgets uvante Vægt ved den nyslagne Væbners Lænd — for hvert Skridt der toges, om ny Magt og nyt Værd. Forvandlingen var til Ende. Husets nye Herskerinde var fuldt udviklet.

5.

Naar «Velkommen» var til Ende og de sidste Gæster havde forladt de nygiftes Hjem, begyndte endelig disses egentlige Samliv. Forinden vi gaar over til nærmere at betragte dette og Datidens Syn herpaa, maa vi imidlertid for at vinde den rette Forudsætning for Forstaaelsen, vælge os et Synspunkt med friere Udsigt.

Forholdet mellem Mand og Kvinde har sysselsat Menneskenes Sind fra første Færd og vil vedblive dermed indtil Dagenes Ende. Men der gives Tider, hvor dette Spørgsmaal ganske særligt er oppe. Et saadant Tidspunkt var for Nordens Vedkommende det 16de Aarhundrede. Det nye Syn paa Forholdet mellem Mand og Kvinde, som gjordes gældende af Luther og søgtes gennemført af ham og hans Tilhængere i Nordevropa, blev ikke blot de gotogermanske Folks mest selvstændige Bidrag til Renæssancen, men stod og staar den Dag i Dag som underligt fremmed og frastødende for den største Del af det øvrige Evropa. Med ganske særlig Interesse søger da Granskningen just paa dette Omraade at naa til fuld Forstaaelse.

Det lutherske Syn paa Ægteskabet og dets Betydning forstaas imidlertid lige saa lidt som andre tilsvarende, uden at man klart gør sig Rede for det Spørgsmaal, der skal løses. Hvad der ligger for, er jo, at Jordlivets Gaade er bygget over den simple og dog saa besynderlige Formel: Forplantning foregaar kun ved Par, der, idet de give efter for en Nydelsesdrift, lokkes til at ofre sig selv til bedste for en ny Slægt. Tostrenget flettes saaledes alt Liv ned efter: Par og Par mødes, frembringer nyt, der atter skilles i Par og Par for at mødes, frembringe nyt og saa fremdeles.

Allerede i Planteverdenen viser dette sig. Planten udfolder sin højeste Pragt i Blomsten, men denne maa visne, for at Frøet kan dannes. Tydeligere ytrer dog Forholdet sig hos Dyr og

Mennesker, hvor Parrene er selvstændige Enkeltvæsner. Naar Udviklingen er kraftigst, gribes de af den ejendommelige Attraa, der frembringer nyt Liv, men samtidigt enten dræber eller dog svækker Moderparret ved Omsorg for Afkommet.

Jo højere man kommer op, des mere fremtræder tillige en anden Ejendommelighed, der yderligere forvikler Forholdet. Hos Planten mangler Undseelsen. Frimodigt strækker den i Blomsten sine Kønsorganer mod Himlen. Det samme er endnu Tilfældet hos enkelte lavere Dyr, hvor Kønsorganerne udgøre Dyrets Skønhed. Men jo højere man kommer op i Rækken, des mindre finder dette Sted. Forplantelsesdelene faa Sæde nedefter ved Udførselskanalen for det til Legemets Ernæring ubrugelige, og skjules delvis. Hos visse højere Dyr bliver Undseelsen bevidst.

I Menneskelivet giver alt dette sig stærkest tilkende. Naar den blomstrende Alder er naaet, vaagner en heftig gensidig Drift, en legemlig, sjælelig Attraa efter at besidde en anden. Det er saa langt fra Lysten til at faa Afkom, at denne Hensigt snarest maa siges som Regel ikke at være tilstede. Men ifølge en uforklarlig indre Trang drages to og to mod hinanden, og idet Foreningen fuldbyrdes, fremgaar af den mættede Attraa en ubekendt, uvedkommende tredje, der dog hurtigt véd at suge sig fast og suge begges Kræfter til sig. Slægt efter Slægt gentager det samme Særsyn sig: En Rigdom af blomstrende Ungdomskraft, der ved sin Lyst til Bedrift synes i Stand til at udrette det utrolige, til at skumme over Menneskevilkaarets Bredder; — og saa kort efter alle sammenparrede to og to, lammede af Omsorgen for et Afkom, hvis Maal atter er at gentage det samme.

Den Magt, som drager de to mod hinanden, er alt efter deres Udviklingstrin af forskellig Art. Til Grund ligger altid en legemlig Drift, men denne kan være forædlet og tilsat med noget højere. I udviklede Samfund vil hyppigt hin ovenomtalte Undseelse gøre sig gældende, og Elskov under sine første Former kunne ytre sig netop som Sky for alt sanseligt, en brændende Renhedstrang, en selvhengivende Længsel og Udve bort fra alt jordisk. Forsaavidt dette ikke er en blot Overgangsform, der faar sit modsvarende i en senere des stærkere, sanselig Attraa, vil den ofte holde sig i en egen Troskabsevne eller en ejendommelig religiøs Undervarme.

Dette er det givne, den besynderlige Form, hvori vi ved Jordlivet er indrammede. Man kan tankeløst bøje sig derunder.

Man kan læse deri en uendelig Spot, der djævelsk nyder Tilværelsens store Bedrag, alt imens den jager Slægt efter Slægt til Døde mod samme gøglende Maal. Eller man kan, som Aristophanes i Platos Symposium, spøgende forklare det af Gudernes Frygt, der ved Synet af det oprindeligt firbenede Menneskes himmelstormende Kraft flækkede dem alle i to, han og hun, hvilke nu have travlt med hver især at finde sin oprindelige Halvdel. «Men opføre vi os ikke som vi bør mod Guderne, er det meget at befrygte, at vi endnu engang blive gennemskaarne» og komme til at hoppe enbenede om og lede efter Familjen.[1] Eller man kan ane deri en vis, alkærlig Ordning, hvorved det voksne Enkeltvæsen just igennem Tilfredsstillelsen af sit stærkeste Begær lempeligt ledes til Forstaaelse af noget højere, gennem Omhu for Afkom uformærkt opdrages fra Egenkærlighed til Kærlighed mod andre. Én Ting staar fast. Vor Forklaring ændrer ikke det givne. Nu som tilforn og til Jordlivets Ophør risler Udviklingens Strøm paa vor Klode paa samme, ensformige Vis. Planter og Fisk, Krybdyr og Fugle, Pattedyr og Mennesker formere sig kønsvis, hvert nyt Slægtled har Retten til Livet, det gamle gaar under.

Maaden, hvorpaa de civiliserede Folk have indordnet sig under disse Vilkaar, er naturligvis grumme forskellig. Vore hedenske Forfædre, der stod Naturtilstanden nær, lagde Vægten paa Mandens Ret til at følge sin Drift, og et Utal af Slegfredforhold blev Følgen. Hos Oldtidens Grækere agtedes Kvinden lavere end Manden, Elskov betragtedes som enhver anden Naturtrang, der bør stilles, blot ikke uskønt. Penelope ventede tyve Aar tro paa sin Husbond, Odysseus var hende ogsaa tro, skønt han i Mellemtiden stod i Forhold til andre Kvinder. Hos Oldtidens Romere overvandt Folkets skarpe Retssans tildels Naturdriften, og omgærdede Moderens Rettigheder i «Familien». Først da den romerske Kultur blandedes med den græske, tabte Ægteskabets Fasthed sig og løse Elskovsforhold tog Overhaand.

Leddene i den Rækkefølge, der skulde forklares — Knop, Blomst, Frugt, Frø — faldt i alle disse Forklaringer mer

eller mindre ud fra hinanden, og Eftertrykket lagdes, i det mindste hos Nordboerne og Grækerne, særligt paa Blomstringstiden, paa den mandlige Lystfornemmelse. Hvad der lettede denne Splittelse og samtidigt gjorde den mindre trykkende, var Folkenes Flerguderi, der tillod at have en Gud for hvert Forhold og skiftevis at ty til hver af dem. Hos Romerne f. Eks. trivedes Priapus og Vesta Side om Side. Vanskelighederne vokssede derimod, naar den hele Rækkefølge skulde opfattes ud fra Troen paa én Gud.

Det første energiske Forsøg herpaa var Jødernes. Skønt de i Ægypten havde lært saa meget, havde Opholdet her dog hverken udvisket deres Tro paa Jehova eller bibragt dem Troen paa den enkeltes Udødelighed. I Ægypten gik man saa vidt, at man haabede ikke blot paa Sjælens men paa Legemets fortsatte Bestaaen og balsamerede det derfor efter Døden, gemte det i Mumiekiste, ja forskansede det i Pyramidernes faste Værn. Men Jøderne forblev kolde overfor denne Tro og havde kun faa Ord tilovers for Sjælens Liv efter Døden. Nej, Jehova sørgede for sit Folk paa anden Vis. Naar han havde forjættet: «I din Sæd skulle alle Jordens Slægter velsignes,» saa holdt han dette Ord ved at give sit Folk Sejr i Kamp mod dets Fjender og bestandig rejse det nyt Afkom. I Slægtens Fortsættelse laa den enkeltes Udødelighed og Part i Forjættelsen. Derfor var Børn Lykken. Ikke disse bestemte Børn, som man elskede hvert især, men Børn. Da Job var bleven plaget ved at miste sine syv Sønner og tre Døtre, trøstede Gud ham ved at give ham syv andre Sønner og tre andre Døtre. «Og Job levede derpaa i mange Aar og saa sine Sønner og Sønnesønner i fjerde Led.» Men Barnløshed var Ulykke. Derfor var det Broderpligt, naar en Mand døde barnløs, og hans Navn saaledes truedes med at udslettes i Israel, at ile ham til Hjælp og rejse Sæd efter ham ved at ægte hans Enke og lade det første Barn, hun fødte, gælde for den afdødes. For Jøderne laa da Løsningen paa Livets Gaade ikke i Elskovsforholdets Lyst, men i Slægtens bestandigt sig bredende Strøm. Som Vandaarer fra Eufrat ud over det smægtende Land skulde de tolv Stammer dele sig i altid flere og flere Strømme — hvo mægter at tælle Herrens Miskundhed? — indtil de blev talløse som Havets Sand og sejrrigt omfattede den ganske Jord, thi «i din Sæd skulle alle Jordens Slægter velsignes». For Jøderne laa Eftertrykket

ikke paa Knoppen, Blomsten, Frugten, men paa Frøet, det spiredygtige Frø. Hvilket Slag for denne Tro, da selve Træet fældedes og dets Jord lagdes øde, da Jerusalem kom i Fjendehaand og Folket splittedes som foragtet Ukrudtsfrø over alle Lande!

Det næste store Forsøg paa ud fra Troen paa én Gud at løse Livsgangens Gaade, foretoges af den romersk katolske Kirke. For denne var Ægteskabet en Stand af lavere Art. I Himlen ægtes der ikke og tager man ikke til Ægte. Her paa Jorden er de de fuldkomneste, der følge Kristi guddommelige Forbillede og vælge den ugifte Stand for des bedre at kunne tjene Gud og arbejde for hans Rige. Til alle Tider gives der saadanne, der af Gud har faaet Kald og Naade til Afholdenhed. Kirken indbyder dem til at følge Naadekaldet og frivilligt leve i ugift Stand, og den aabner dem Lejlighed hertil i bestemte Ordenssamfund, ligesom den kræver af alle sine Tjenere, at de skulle forpligte sig til livsvarig Kyskhed. Hvo, der desforuden følger de to andre «evangeliske Raad» og forpligter sig til Armod og Lydighed, den lever i Fuldkommenhedens Stand. Herved sondres hele Menigheden paa Jorden i to Klasser: Kirkens egentlige Stridsmænd, de sværtbevæbnede, og alle de øvrige, der kun høre til den Skare, der værnes. Hine ere de fuldkomnere, dem venter en højere Løn i Himlen. Ikke arbejde de dog blot for sig selv, deres overskydende Godhed kommer andre til bedste. Thi ifølge Kærlighedens uendelige, uudgrundelige Lov kommer hvert Offer, som de i ydmyg Lydighed har bragt, de Sjæle til gode, for hvem det bragtes.

I den anden, lavere Klasse staa alle de, der indlade sig i Ægteskab. Medens hine formere Skatten i Himlen, formere disse Slægten paa Jorden. Ogsaa dette er Guds Vilje, og forsaavidt er Ægteskabet indstiftet af Gud og et Sakrament. Men den til Grund liggende, kødelige Lyst bør stadigt holdes under Kirkens Tugt for ikke at blive til Synd. Thi Tempelbygningen rejses ikke ved, at hver enkelt vildt klasker Sten paa Sten, men først naar gennem alle de enkeltes Begrænsning og planmæssige Ledelse den store Tanke gennemføres, som kun Bygmesteren kender og den, hvem han betroede Udførelsen.

Ægteskabet er da for det første uopløseligt. Selv om begge Parter ønske Skilsmisse, selv om den ene Part bevisligt har brudt det, ja om saa Døden hæver det ved at bortkalde den

ene Ægtefælle, Ægteskabet varer ved og udelukker, strengt taget, nyt Giftermaal.

Ægteskab mellem nærbeslægtede er forbudt. Ved «nærbeslægtede» forstaas ikke blot Søskende eller Forældre og deres Børn, men tillige Søskendebørn, Næstsøskendebørn osv. indtil det fjerde Led, ja i en Tid af Middelalderen udstraktes det endogsaa til det syvende Led. «Nærbeslægtede» er fremdeles ikke blot de ved Blodets Baand forenede, men ogsaa de ved Svogerskab forbundne. Ogsaa her rækker Forbudet til fjerde Led. «Nærbeslægtede» ere endelig ogsaa de aandeligt beslægtede, de der i Fællesskab have staaet Fadder eller ført en og samme til Konfirmation. De maa hverken gifte sig indbyrdes eller med den, til hvem de have staaet Fadder eller med dennes nærmeste Slægt. Ikke heller maa Giftermaal finde Sted mellem et af deres Børn og den døbte eller med dennes Forældre eller Søskende.

Indenfor Ægteskabet er ligeledes strenge Regler at iagttage. Ægtefællerne have at afholde sig fra ægteskabelig Omgang baade straks ved Ægteskabets Stiftelse og fremdeles paa bestemte Ugedage og til bestemte Tider af Aaret. Fra den Stund, Hustruen har undfanget, er hun uren, og denne Urenhed vedvarer, lige til hun efter Barnefødslen bliver indledet i Kirken og gennem Syndsforladelse og Genoptagelse i dens Samfund renset fra sin Urenhed.

I alle disse Enkeltbestemmelser kan der naturligvis foregaa visse Ændringer efter de skiftende Tiders Behov, ligesom Kirkens Overhoved har Magt til at fritage fra dem. Men som Hovedsag staar fast, at Ægteskab trænger til Kirkens skarpeste Tilsyn og aarvaagne Pleje for ikke at synke tilbage til vild Tilstand og Hedenskab. Ægtestand er indenfor de af Kirken afstukne, snævre Grænser tilladt, fordi den er nødvendig til Slægtens Forplantelse. Men den er samtidigt et Udtryk for Jordelivets fornedrede Kaar. Gennem alle Kirkens begrænsende Regler klinger derfor det samme Suk som i Apostlens Ord: «Det er godt for et Menneske ikke at røre nogen Kvinde.» Og «jeg vilde ønske, at I alle vare som jeg».[1]

Det Syn paa Livsgangens Gaade, som den romersk-katolske Kirke saaledes gør gældende, tager tydeligt nok Sigte paa Udviklingens første Led. Rækkefølgen: Knop, Blomst, Frugt, Frø er Formlen for det dyriske Liv. Men indenfor dette viser sig i den ovenomtalte, vaagnende Undseelse Spiren til et højere. Det unge Sinds første Sky for alt sanseligt, den uberørte Ren-

hedstrang, denne selvhengivende Længsel og Udve bort fra alt jordisk, det er ikke den vaagnende Drift under Bangheds Form, men Knoppens ædleste Indhold, selve den himmelske Spire. Fredet, plejet, hærdet og avet ved frivilligt Savn skyder den frem og er istand til at grunde et helt Liv. Et Skyggeliv, fattigt og ulykkeligt, kalder Verden det, thi den fatter ikke, at Livet i Gud er Lys, Afkald Rigdom og Selvopofrelse Lykke. Men naar engang Jordskorpen brister, da skyder Spiren op til det himmelske Dagslys, hvor Knop bliver Blomst i Naadesolens Straaler.

I skarp Modsætning til dette Livssyn og de Misbrug, som man i Tidernes Løb havde indsmuglet derunder, opstillede Luther et helt andet. Nutiden, der har sét dette udtyndet og forfladet, har vanskeligt ved at blive det vár i dets Renhed. Vi nødes derfor, selv med Fare for at trætte, til at gengive det med Luthers egne Ord, for at Læseren kan modtage et uforfalsket Indtryk af dets Ejendommelighed. Luthers Tankegang er følgende[1]:

6.

«Gud skabte Mennesket, saa at det skulde være en Mand og en Kvinde (1 Mos. 1, 27). Af dette Ord have vi Vished for, at Gud har delt Menneskene i de to Dele, at der skal være Mand og Kvinde, eller Han og Hun. Og dette har i den Grad haft hans Velbehag, at han selv kalder det en god Skabelse. Derfor, saaledes som Gud har skabt Legemet for enhver af os, saaledes maa enhver af os beholde det, og det staar ikke i vor Magt, at jeg gør mig til et Kvindfolk eller du dig til et Mandfolk. Nej, som han har dannet mig og dig, saaledes ere vi, jeg en Mand, du en Kvinde.»

«Da Gud havde dannet Mand og Kvinde, velsignede han dem og sagde til dem: Vorder frugtbare og formerer Eder! Af disse Ord have vi Vished for, at Mand og Kvinde skal og maa sammen og formere sig. Og dette staar fuldt saa fast som hint første og er endnu mindre til at foragte eller le ad, siden Gud her lægger sin Velsignelse til og gør noget mere end blot det at skabe. Saalidt som det derfor staar i min Magt at lade være at være et Mandfolk, lige saa lidt staar det til mig at være uden Kvinde. Og paa den anden Side, lige saa lidt som det staar i din Magt at lade være at være et Kvindfolk, lige saa lidt staar det til dig at være uden Mand. Thi det er ikke frit Vilkaar eller blot et Raad, men en nødvendig, naturlig Ting, at alt, hvad der er Mand, maa have en Kvinde, og hvad der er Kvinde, maa have en Mand. Thi dette Ord, som Gud siger: Vorder frugtbare og formerer Eder! det er ikke et Bud, men mere end et Bud, nemlig et guddommeligt Værk, som ikke staar til os at hindre eller lade være med, nej, det er lige saa nødvendigt, som at jeg er et Mandfolk, og nødvendigere end at spise og drikke, feje ud, sove og være vaagen. Det er en indplantet Natur og Art lige som de Lemmer, der høre dertil.»

«Herfra har Gud selv gjort Undtagelse med tre Slags Men-

nesker, idet han siger (Matth. 19, 12): «Nogle ere Gildinger, idet de ere fødte saaledes af Moders Liv. Andre ere gildede af Menneskehaand. Og atter andre have gildet sig selv for Himmeriges Skyld.»

«Den første Slags, de, som Kristus siger ere gildede fra Moders Liv, det er dem, man kalder impotentes. De ere af Naturen udygtige til Befrugtning og Formering, hvad enten de nu ere af en kold og svag Natur eller iøvrigt have Mangel i deres Legems Bygning, der gør dem uskikkede til ægteskabeligt Liv. Saadanne kan man jo træffe, baade Mænd og Kvinder. Dem lade man fare. Dem har Gud selv gjort til Undtagelser og skabt saaledes, at Velsignelsen ikke kommer dem til Gode. Dem kommer ikke det Ord ved: Vorder frugtbare og formerer Eder! Ganske som naar Gud skaber nogen lam eller blind, han er fri for at kunne gaa eller se.»

«Om saadanne har jeg engang skrevet et Raad for Skriftefædre, for det Tilfælde at en Mand eller Kvinde kom og vilde vide, hvad der var at gøre, efterdi Ægtefællen ikke kunde opfylde sin ægteskabelige Pligt, og den anden ikke kunde være foruden, da Guds Skaberbud om Formering rørte sig kraftigt i vedkommende. Her har man beskyldt mig for, at jeg skulde have lært, at hvis en Mand ikke kunde gøre nok ved sin Kone, skulde hun løbe til en anden. Men lad dem lyve, de Vrangløgnere! Man har forvrænget Kristi og hans Apostles Ord, skulde man da ikke ogsaa forvrænge mine? Men hvem det skader mest, skal de nok faa at mærke.»

«Hvad jeg har sagt, er: Naar en til Ægteskab dygtig Kvinde faar en til Ægteskab udygtig Mand, og hverken offentlig kan faa nogen anden eller har Lyst til at handle mod Ære, efterdi Paven her uden Grund kræver saa megen Omstændelighed, saa skal hun sige saaledes til sin Mand: Ser Du, min kære Mand! Du kan ikke gøre din Skyldighed mod mig og har bedraget mig for mit unge Liv og dertil bragt mig i Fare for Ære og Sjæls Salighed. For Gud er der intet Ægteskab mellem os to. Forund mig da at have et hemmeligt Ægteskab med din Broder eller nærmeste Ven. Du skal beholde Navnet, for at dit Gods ikke skal gaa til fremmede Arvinger. Lad dig nu til Gengæld villig bedrage af mig, som du mod min Vilje har bedraget mig.»

«Fremdeles har jeg sagt, at Manden er pligtig til at

gaa ind herpaa og skaffe hende Ægteskabs Pligt og Børn. Vil han ikke gøre dette, da skal hun hemmeligt løbe fra ham til et andet Land og indgaa Ægteskab dèr. Saadant Raad har jeg givet paa den Tid, da jeg endnu var sky. Nu vilde jeg gaa mere lige paa med mit Raad, og tage en saadan Mand, der holder sin Kone for Nar, ordentlig i Kardusen. Ligervis om det var Konen, der var den skyldige; dog det er sjældnere end med Mændene. Det gaar ikke, i saa store, højvigtige Sager, der dreje sig om Liv, Gods, Ære og Salighed, letfærdigt at tage sin Næste ved Næsen.»

«Den anden Slags, dem Kristus kalder gildede af Menneskehaand, Kapunerne, det er et usaligt Folk. Thi skønt de ere udygtige til Ægteskab, ere de dog ikke ond Lyst kvit, men blive kvindekærere end tilforn og helt kvindagtige, og gaar det dem efter Ordet: Hvo der ikke kan synge, vil altid synge. Saa have da ogsaa disse deres Plage, de ere mere lystne efter Kvinder og kunne dog intet. Nu, ogsaa disse lade vi fare. Ogsaa de ere satte udenfor den naturlige Orden: vorder frugtbare og formerer Eder! ihvorvel med Vold og kun hvad selve Handlingen angaar.»

«Den tredje Slags ere de høje, rige Aander, tøjlede af Guds Naade; af Natur og Legemsvilkaar er de vel dygtige til Ægteskab, men dog forblive de frivilligt ugifte. De sige som saa: Jeg kunde vel gifte mig, men det lyster mig ikke. Jeg vil heller have med Himmerig, det er Evangeliet, at gøre og avle aandelige Børn. Denne Slags er sjælden, knap én blandt tusind, thi det er Guds besynderlige Underværk. Ingen skal indlade sig herpaa, med mindre Gud kalder ham særligt som Jeremias, eller han føler Guds Naade saa mægtig i sig, at hint Guds Ord: vorder frugtbare og formerer Eder! ikke har Anvendelse paa ham.»

Dette er de tre af Gud gjorte Undtagelser. «Men udover disse tre Slags formaste intet Menneske sig til at leve uden Ægtefælle! Og hvo, der ikke er i disse tres Tal, han tænke blot paa Ægtestand! Thi der er ikke andet for, du bliver ikke from, det er umuligt. Hint Ord af Gud, der har skabt dig og sagt: vord frugtbar og former dig! det bliver og regerer i dig, og du kan slet ikke unddrage dig det, men vil komme til at begaa gruelige Synder uden Ophør.»

«Men udover disse tre Slags Mennesker har Djævelen ved Menneskehjælp overtrumfet Gud og faaet fat i Folk, som han har undtaget fra den guddommelige og naturlige Orden, nemlig alle dem, der ere indfattede i Spindelvæv (det er: Menneskebud og Løfter) og dernæst lukkede inde med mange Jernslaaer og Gittere. Det er den fjerde Maade at holde Naturen nede og tværtimod Guds oprettede Værk og Vej hindre Befrugtning og Formering. Som om det var i vor Haand og Magt, at bevare Jomfruelighed som Klæder og Sko! Hvis man ved Jerngitre og Slaaer kunde holde Guds Skabelse og Ord nede, saa haaber jeg, vi vilde ogsaa sætte saa tykke og store Jerngitre for, at Kvinder blev til Mænd eller Mennesker til Sten og Træ. Det er Djævelen, der driver sit Abespil med de arme Kreaturer og saaledes giver sin Vrede Luft.»

«Paven med hans Kardinaler, Munke, Nonner og Præster have villet gøre det bedre og indrette en «hellig Stand», hvori de skulde leve helligt og kysk. Men hvor helligt, rent og kysk Pave, Kardinaler, Biskopper, Munke, Præster og Nonner have levet, det ligger klart for en Dag. Det er saadant, at Sol, Maane og Stjerner have klaget derover. Svinestier ere urene og svinske, men imod Klostrene ere de skønne og rene. Thi i Klostrene have de ført saa kysk og rent et Levned, at man ikke godt kan tale derom. Hvorfor er det gaaet saaledes til? Netop fordi de have forrevet og foragtet Guds hellige Orden, Ægtestanden, derfor ere de heller ikke blevne fundne værd at maatte gifte sig.»[1]

«Ægtestanden er Guds Orden, derved blive vi. Om de derfor ere os fjendske og ville hverken se eller høre os, det spørge vi kun lidet om. Vi have Gud, der sér paa os, samt alle Engle og himmelske Hære, han beskytter os ogsaa mod alle Djævlens og Modstandernes Pile.» «Da jeg nu véd, at jeg har en naadig Gud, der sér til mig, nærer mig og beskytter mig, saa agter jeg ikke, om ogsaa den Lus i Rom, Paven, og hans Medlus, Kardinaler og Biskopper, Munke og Nonner ikke ville sé og agte mig.» «Lad kun Pave, Kardinaler, Munke, Nonner og Præster se surt, hvad spørge vi derom. Ville de ikke se paa os med venlige og rene Øjne, saa lad dem se paa Horehus og de urene, svinske, tilsølede Klostre.»

«Her sige de nu: «Ja, vi have lovet og svoret Gud at ville være kyske og leve uden Kvinder; det Løfte er jeg sandelig for-

pligtet til at holde og derfor tør jeg ikke gifte mig. — Dertil svarer jeg: Det var ret, hold hvad du har lovet, vær kysk og ren! Men hvorfor holder du det ikke, hvem hindrer dig i at være kysk og ren? — Ja, jeg kan ikke holde det, siger du. — Det er en rigtig Hans Wurst. Hvorfor lover du noget, som du ikke véd, hvad er, og ikke er istand til at holde.» «Her giver jeg dig et Raad; vil du love viseligt, saa lov, at du ikke vil bide Næsen af dig selv, det kan du holde.» «Hvo har befalet dig at love og sværge paa, hvad der er imod Gud og hans Ordning? Og det gjorde du, da du svor, at du var ingen Mand og heller intet Kvindfolk. Sandheden er dog, at du er skabt af Gud enten til Mand eller til Kvinde. Hvorfor forsværger du da, at du er en Mand eller at du er en Kvinde?» «Vil du vide, hvem det er du har lovet at bevare Kyskhed? Jeg skal sige dig det, det er den lede Djævel i Helvede og hans Moder.»

«Deraf sér du nu, hvor vidt og langt alle Klosterløfter gælde, og at ingen Drengs eller Piges Løfte har Gyldighed for Gud, med mindre han eller hun er en af de tre Slags, som Gud alene selv har undtaget. Derfor ere Præster, Munke og Nonner pligtige til at opgive deres Løfter, saa snart de mærke, at Guds Skabelse til Befrugtning og Formering er kraftig og dygtig i dem, og de have ingen Magt til ved nogensomhelst Vold, Lov, Bud, Løfte at hindre saadan Guds Skabelse i dem selv. Men hindre de det, saa vær du vis paa, at de ikke forblive rene, men maa besudle sig med hemmelige Synder og Hor. Thi de formaa ikke at holde Guds Ord og Skabelse nede hos sig, det gaar, som Gud har lavet det.»

«Nu ville vi se hvilke Personer, der have Lov til at indgaa Ægteskab sammen, paa det man maa indse, at jeg har slet intet Behag i, at man forpurrer Ægteskab, skiller Mand og Kvinde. Thi Paven har i sin gejstlige Ret opdigtet atten Aarsager til at forbyde og hindre Ægteskab, hvilke jeg dog fast alle forkaster og fordømmer. Og selv fastholder han dem da heller ikke længer, end til man omstøder dem med Guld og Sølv; de ere kun opfundne til at tjene som Pengenet og Sjæle-

strikker. For at deres Naragtighed skal komme for en Dag, ville vi dog gaa dem efter.»

«Der er først Blodslægtskab. Her have de forbudt Ægteskab indtil tredje og fjerde Led. Hvis du nu ikke har Penge, saa maa du ikke, selv om Gud vel under dig det, faa din Halv- eller Kvartkusine til Ægte. Har du taget hende, skal du af med hende. Men er der Penge, er det dig tilladt; thi de have Hustruer tilfals, de Kræmmere, ihvorvel de ikke have nogen selv. . Kan du nu holde Stand mod dette Tyranni, saa vil jeg nævne dig de Personer, som Gud har forbudt (3 Mosebog 18, 7—18). Det er: Min Moder, min Stedmoder, min Søster, min Stedsøster, mit Barns kødelige Datter og Steddatter, min Faders Søster og min Moders Søster. Disse Personer kan jeg ikke tage.»

«Deraf følger: at Søskendebørn ægte hinanden er gudeligt og kristeligt. Fremdeles: Jeg kan ægte min Stedmoders Søster, ligesaa min Faders Stedsøster, eller min Moders Stedsøster. Og videre: Jeg kan have min Broders eller Søsters Datter til Hustru, saaledes som Abraham havde sin Sara.»

«Den anden Hindring er Maagskab eller Svogerskab. Her have de ogsaa opstillet fire Led og sige, at jeg efter min Hustrus Død ikke maa ægte nogen af hendes Slægt, da hun strækker sig indtil tredje og fjerde Led, med mindre jeg skulde have Penge, der kunde hjælpe mig. Men Gud har blot forbudt følgende Personer: Min Farbroders Enke, min Søns Enke, min Broders Enke, min Steddatter, min Stedsøns eller Steddatters Barn, og min Hustrus Søster, saa længe hun selv er i Live.» «Men efter min Bruds eller min Hustrus Død maa jeg ægte hendes Søster eller hendes Broderdatter eller hendes Fætterdatter, kort sagt, enhver Slags Søskendebarn eller Slægtning.»

«Den tredje Hindring er aandeligt Slægtskab, nemlig naar jeg staar Fadder til en Pige eller fører hende til Konfirmation, saa kan jeg eller min Søn hverken ægte hende eller hendes Moder eller hendes Søstre, med mindre der da skulde være en retskaffen, klækkelig Pengesum til Hjælp. Det er dog det rene Narreværk og Gøgl, kun opdigtet for Penges Skyld og for at forvirre Samvittigheden. Sig mig, er det ikke noget mere, naar jeg selv tager Daaben, end naar jeg hjælper dertil? Men saa maatte jeg jo ikke ægte nogen kristen Kvinde, siden alle døbte Kvinder ere alle døbte Mænds aandelige Søstre ved én og

samme Daab, Sakrament, Tro, Aand, Herre, Gud og evig Arv. Hvorfor forbyder Paven ikke ogsaa en Mand at beholde sin Hustru, naar han lærer hende Evangeliet? Thi, hvo den anden lærer, er hans aandelige Fader, som Skt. Paulus siger 1 Cor. 4, 15.»

«Nok en Hindring er Vantro. Jeg maa ikke ægte en tyrkisk, jødisk eller kættersk Kvinde. Det undrer mig, at de Tyranslyngler ikke skamme sig i deres Hjerter ved saaledes offentlig at sætte sig op imod den klare Tekst i Skt. Pauli 1 Cor. 7, 13, hvor han siger: «Vil en hedensk Kvinde eller Mand blive hos sin kristne Ægtefælle, da skal Skilsmisse ikke ske.» «Og Skt. Petrus, 1 Epist. 3, 1, siger: «De kristne Hustruer skulle føre en god Vandel, at de derved kunne omvende deres hedenske Mænd,» som Monica, Skt. Augustini Moder, gjorde.»

«Vid derfor, at Ægteskab er en ydre, legemlig Ting som anden verdslig Haandtering. Ligesom jeg nu kan spise, drikke, sove, gaa, ride, købe, tale, handle med en Hedning, Jøde, Tyrk, Kætter, saaledes kan jeg ogsaa indgaa Ægteskab med og være gift med en saadan. Bryd Dig ikke om de Narres Love, der forbyde sligt! Man finder vel Kristne, og det maaske den største Part, der er værre i Vantro indvendig end nogen Jøde, Hedning, Tyrk eller Kætter. En Hedning er lige saa vel en Mand og Kvinde, skabt vel og godt af Gud, som Skt. Peter, Skt. Paul og Skt. Lucia, end sige da som en løs, falsk Kristen.»

«Endnu en Hindring er Crimen, Forbrydelse. Her ere de ikke enige om, hvormange der bør holdes paa; men disse tre staa dog fast: Naar nogen besover en Pige, kan han ikke ægte hendes Søster eller næste Slægtning. Item: Hvo der begaar Ægteskabsbrud med en gift Kvinde, kan ikke ægte hende efter hendes Mands Død. Item, naar en Kvinde eller Mand ombringer sin Ægtefælle af Kærlighed til en anden, kan Giftermaal med denne ikke derpaa finde Sted. Her regner det med Narre paa Narre. Tro dem ikke, lad Dig heller ikke skuffe! Djævelen rider dem. Forbrydelser og Synder skal man straffe, men med andre Straffe end Forbud imod Ægteskab. Thi ingen Forbrydelse eller Synd hindrer Ægteskab. David begik Ægteskabsbrud med Bathseba, Urias' Hustru, og lod desuden hendes Mand dræbe, saa at han begik to Forbrydelser. Uden at give Paven en Skilling tog han hende derpaa til Ægte og avlede med hende Kong Salomon. 2 Sam. 11, 14. 27.»

«Her maa jeg tage et Tag i dem. De sætte ogsaa det Tilfælde, de kloge Folk: hvis det nu skete, at en Mand syndede med sin Hustrus Moder eller Søster. (Før Ægteskabet var dette en Forbrydelse, som vilde hindre Ægteskab; men naar det skér efter Giftermaalet, kan det ikke ophæve Ægteskabet, for Hustruens Skyld, som jo er uskyldig.) Men de sige: saa skal Mandens Straf være at ligge hos sin Hustru og ikke have Magt til at kræve ægteskabelig Skyldighed. Se dèr, hvad Djævelen ved sine Narre har for med Ægteskabet! lægge Mand og Kvinde sammen og sige: vær ikke Mand og Kvinde! Ild og Straa tilsammen, og saa byde: brænd ikke! Hvis man lagde blot Tiendeparten af saadant et Bud paa Paven, hvor vilde han ikke rase og støje og raabe om Vold og Uret? — Ud med de store Narre! Lad Du Ægteskabet forblive frit, som Gud har indsat det! Straf Synder og Forbrydelser med andre Straffe, men ikke med Ægteskab eller med nye Synder!»

En sidste Hindring er, «naar Mand eller Kvinde ere udygtige til Ægteskab. Det er den eneste ærlige Hindring blandt alle atten.»

«Nu ville vi se, hvilke Personer man maa give Skilsmisse. Tre Aarsager kender jeg til at skille Mand og Hustru. Den første er, naar Mand eller Viv ere udygtige til Ægteskab, enten af Legemsbygning eller af Natur, hvad det nu kan være. Derom er sagt nok. Den anden er Ægteskabsbrud. Herom have Paverne tiet stille, derfor maa vi høre Kristum (Matth. 19). . . . «Men jeg siger Eder: Hvo som skiller sig fra sin Hustru, uden for Hors Skyld, og ægter en anden, han begaar Ægteskabsbrud; og hvo der ægter den forladte, begaar ligeledes Ægteskabsbrud.» Her sér Du, at for Hors Skyld skiller Kristus Mand og Hustru, saa at den uskyldige Part maa gifte sig paany. Thi dermed at han siger: «uden for Hors Skyld» giver han noksom at forstaa, at den ikke begaar Ægteskabsbrud, der ægter en anden og forlader den første for Hors Skyld.»

«Men spørger Du nu: hvad skal der blive af den anden, hvis han fremdeles ikke kan holde sig? Svar: derfor har Gud befalet i Loven at stene dem, der begaa Ægteskabsbrud, saa at

dette Spørgsmaal ikke behøves. Saa skal da ogsaa end det verdslige Sværd og Øvrighed dræbe dem, der begaa Ægteskabsbrud. Thi hvo, der bryder sit Ægteskab, han har allerede skilt sig ved sig selv og er at agte som død Mand. Derfor maa ogsaa den anden Part gifte sig, som om Ægtefællen var død.» «Men hvor Øvrigheden er langsom og efterladende og ikke dræber den, som begaar Ægteskabsbrud, dèr skal han begive sig til et andet fjærnt Land, hvor han kan gifte sig, om han ikke kan holde sig. Men bedre var: død, død med ham! for at undgaa slet Eksempel.»

«Skt Paulus siger: Men dem, der begaa Hor og Ægteskabsbrud, vil Gud domfælde. Hermed er Sagen afgjort, at ingen Horkarl og Ægteskabsbryder vil undgaa Guds Straf. Da maa vore Modstandere, Ægteskabsfjenderne, ogsaa frem, og det hjælper slet ikke, at de rose sig og pukke paa deres Løfte. Thi de ere rette, sande Ægteskabsbrydere, der hindre Ægteskab og forbyde at gifte sig. Men Ægtefolk vil Gud ikke dømme, naar vor Herre Jesus Kristus kommer paa den yderste Dag at dømme levende og døde. Thi de ere i hans Orden. O, hvilken usigelig Trøst er dette for alle Ægtefolk i deres Stand! Hvor trøstigt kunne de imødese vor Herres Jesu Kristi herlige Tilkommelse! Thi et Æbletræ eller andet Træ, som bærer efter sin Art, det vil ikke blive dømt paa den yderste Dag, fordi det bærer Æbler, eller er urent af Larver og Orme. Nej. Thi det er skabt dertil af Gud, at bringe Æbler og Frugter. Ligesaa ville og Ægtefolk, fordi de leve paa Ægteskabsvis og avle Børn, leve rent og ægteskabeligt, ikke derfor blive dømte.»[1]

«Men de, der begaar Hor og Ægteskabsbrud, de, der leve uden for Standen i Besmittelse og Urenhed, som Paven og Kardinaler, Biskopper, Domherrer, Munke, Nonner osv., de, der forbyde Ægteskab og fremkalde langt grueligere Lyst og Smuds herved og tilsøle saa jammerligt det hellige Ægteskab, dem skal Gud domfælde paa hin Dag. Da skal Dommen ret gaa for sig. Ja, Gud gemmer det ikke alt til hin den herlige Kristi Dag, men han straffer ogsaa her i dette Liv. Thi vel er jeg ikke meget gammel, men dog har jeg snart paa det nærmeste tre Gange udlevet og overlevet, mig bekendt, fire Stifter, hvor baade Biskop, Domherrer og Vikarer alle ere døde. Som Skt. Petrus siger i anden Epistel 2, 1: «De ville føre over sig selv en hastig Fordømmelse, og deres Fordømmelse sover

ikke.» Vor kære Herre Gud og Fader i Himlen giver og tilstaar dem ikke et langt Liv, eller dog meget sjældent, og kun lidt findes der af gamle Folk i Stifter, alene af den Grund, at de støje og rase mod Guds hellige Orden, sønderrive den med Vold, og tilsøle den saa grueligt.»

Men «at Du er i Ægtestand, vil paa den yderste Dag, al den Stund Du er en Kristen, tjene Dig til stor Herlighed og Ære, og nu saa længe Du lever bestandig være Dig til Trøst, at Du lever i en saadan Stand, der er indsat af Gud og Gud velbehagelig.»

«Den tredje Grund til Skilsmisse er, naar den ene berøver og unddrager sig den anden, saa at vedkommende ikke vil opfylde sin ægteskabelige Pligt eller være hos den anden. Som man vel kan træffe saadan en halsstarrig Viv, der sætter Hovedet til Vejrs, og skulde saa Manden ti Gange falde i Ukyskhed, saa er hun ikke Skyld deri. Her er det Tid, at Manden siger: Vil Du ikke, saa er en anden villig. Vil Konen ikke, saa lad Pigen komme! Dog saaledes, at Manden siger hende til i Forvejen to eller tre Gange, og advarer hende, og lader det komme andre Folk for Øren, at man offentlig maa kende hendes Halsstarrighed, og den blive straffet for Menigheden. Vil hun endda ikke, saa lad hende fra Dig, og lad Dig give en Ester men Vasthi fare, som Kong Ahasverus gjorde (Ester 2, 17).»

«Foruden disse tre Grunde til Skilsmisse er der endnu en fjerde, men kun paa det Vilkaar, at begge fremtidigt forblive ugifte eller ogsaa atter forliges. Det er, naar Mand og Hustru blive uenige, ikke om Ægteskabs Pligt, men om andre Sager. Derom taler Skt. Paulus 1 Cor. 7, 10—11: «Til dem, der ere i Ægteskab, siger ikke jeg, men Herren, at Hustruen ikke maa skille sig fra Manden; men har hun skilt sig fra ham, da forblive hun ugift, eller forlige sig med Manden; ligesaa at Manden ikke maa skille sig fra sin Hustru.» Over saadanne Hustruer klager ogsaa Salomon i Ordsprogene 5, 4—5 og siger: «Han har fundet en Viv, der er bitrere end Døden.» Saa findes der ogsaa mangen raa, vild, utaalelig Mand.»

«Hvis nu her den ene havde kristelig Styrke og bar den andens Slethed eller Brøst, det var vel et fint, saligt Kors og en rigtig Vej til Himlen. Thi saadan en Ægtefælle kan vel udfylde en Djævels Bestilling og feje det Menneske rent, der for-

staar at døje sligt. Men kan den anden ikke udholde det, saa lad ham, for at undgaa noget værre, heller skilles og forblive ugift sin Livstid. Men om han vilde sige, at det ikke er hans Skyld, men den andens, og han vil derfor tage sig en ny Ægtefælle, det gælder ikke. Thi siden den ægteskabelige Pligt ikke er bleven ham nægtet, er han skyldig at lide ondt og kun lade Gud tage Korset fra sig. Her gælder Ordsproget: Hvo, der vil have Ild, maa finde sig i Røg.»

«Nu ville vi se, hvorledes man kristeligt og gudeligt skal leve i Ægteskabsordenen. Men jeg vil lade de ægteskabelige Pligter uomtalte, hvorledes de skulle ydes og afslaaes, hvad nogle Svineprædikanter ere uforskammede nok til at gaa ind paa, for at vække Ulyst. Men andre fastsætte ogsaa bestemte Tider hertil, og undtage de hellige Nætter og de Liv, der alt ere svangre. Jeg lader det være, da Skt. Paulus 1 Cor. 7, 9 har tilladt det, idet han siger: «det er bedre at gifte sig, end lide af Brynde.» «Enhver maa da prøve sig selv, at han ikke ved Afholdenhed udsætter sig for Fare for Hor og andre Synder, og ikke tage Hensyn til Helligdag eller Hverdag eller andre udvortes Ting.»

«Men vi ville tale mest derom, at Ægtestanden er hos Hvermand kommen i saa ynkeligt et Ry. Der er mange hedenske Bøger, som ikke handle om andet end om Kvindernes Lyder og Ægteskabets Ubehageligheder, saa at nogle have ment, at, om saa Visdom selv var en Kvinde, skulde man dog ikke ægte hende.» «Man træffer ogsaa endnu daglig Forældre, der have glemt, hvad der engang fejlede dem, og nu ere som Mus, der er mæt af Mel. De holde deres Børn fra Ægtestand og lokke dem til Præstestand og Nonnestand, idet de lade dem høre, at i Ægteskab er der Møje og onde Dage. De bringe altsaa deres egne Børn hjem til Djævelen, hvad vi daglig se, skaffe dem gode Dage for Legeme, og Helved for Sjælene. Men fordi Gud maatte lide saadan Bespottelse af Hedningerne for sit Værk, har han og givet dem deres Løn, hvorom Paulus skriver Rom. 1, 26—27, idet han lod dem synke hen i Horeri og Urenhed, indtil de tilsidst ikke betjente sig af Kvinder, men skæn-

døde Drenge og ufornuftige Dyr, og Kvinderne sig selv og den ene den anden. Og efterdi de bespottede Guds Værk, overgav han dem til et forkasteligt Sind, hvoraf ogsaa de hedenske Bøger ere fyldte paa den mest skamløse Vis.»

«Paa det at vi nu ikke ogsaa skulle fare vild, men føre en kristelig Vandel, saa hold først og fremmest fast, at Mand og Kvinde ere Guds Værk. Og hold dit Hjerte og din Mund til, og skæld ikke hans Værk og kald ikke det ondt, som han selv siger Dig er godt. Han véd dog nok bedre, hvad der er godt og hvad der tjener Dig, end Du selv. Som han taler i 1 Mos. 2, 18: «det er ikke godt, at Manden er alene; jeg vil gøre ham en Medhjælp til at være hos ham.» Der sér Du, at han kalder Hustruen god og en Medhjælp. Befinder Du det anderledes, saa er Skylden visselig din, at Du ikke forstaar Guds Ord og Værk eller tror derpaa. Se, med dette Guds Ord stopper man Munden paa alle, der klage og skælde over Ægteskabet.»

«Derfor maa Ungersvende tage sig vel i Vare, naar de læse de hedenske Bøger og høre den almindelige Klage, for at de ikke skulle indsuge Gift. Thi Djævelen kan ikke godt med det Ægteskab. Det kommer af, at det er Guds Værk og gode Vilje. Derfor har Djævelen i Verden ladet skrige og skrive saa meget derimod, paa det han kunde afskrække Folk fra det gudelige Liv og fange dem i Horeriets og de hemmelige Synders Garn. Derfor tror jeg ogsaa, at Salomon, ihvorvel han skælder onde Hustruer, taler imod saadanne Guds Bespottere, naar han siger, Ordspr. 18, 22: «Hvo som finder en Hustru, finder noget godt og annammer en Velbehagelighed fra Gud.» Hvad er det for noget godt og hvad for en Velbehagelighed? Det ville vi se.»

«Verden siger om Ægteskab: en kort Lyst og en lang Ulyst. Men lad den sige, hvad den vil. Hvad Gud skaber og vil have, det maa være Verden til Spot. Hvad det er for en Slags Lyst og Glæde, den har udenfor Ægteskabet, mener jeg, vil den lettest blive vár i Samvittigheden. Det er to helt forskellige Ting, at være i Ægteskab og at erkende Livet i Ægteskab. Hvo der er i Ægteskab, men ikke erkender Livet deri, han kan ingensinde leve deri uden Ulyst, Møje og Jammer, han maa klage og bespotte som Hedningerne og ufornuftige, blinde Mennesker. Men hvo der erkender det, han har

Lyst, Kærlighed og Glæde deri uden Ophør. Som Salomon siger, hvo der finder en Hustru, finder noget godt.»

«De, der erkende det, ere dem, der fast tro, at Gud selv har indstiftet Ægteskabet, givet Mand og Kvinde sammen og forordnet at avle Børn og passe dem. Thi de have Guds Ord derpaa, hvorom de ere visse, at det ikke lyver. 1 Mos. 1, 31. Derfor ere de ogsaa visse paa, at Standen i sig selv behager ham med al dens Væsen, Virken, Liden og hvad der er deri. Sig mig nu, hvorledes kan et Hjerte have større Gode, Fred og Lyst end i Gud, naar man med Sikkerhed véd, at ens Stand, Væsen og Værk er Gud behageligt?»

«Se, det betyder: at «finde en Hustru». Mange have Hustruer, men faa finde Hustruer. Hvorfor? De ere blinde, kunne ikke mærke, at det er Guds Værk og har Guds Velbehag, hvad de leve og gøre med en Hustru. Hvis de kunde finde det, saa vilde ingen Hustru være dem saa hæslig, saa ond, saa vanartet, saa fattig, saa syg, at de jo i hende fandt en Hjertens Lyst, just fordi de i hende stadig kunne lade Guds Værk, Skabelse og Vilje ske Fyldest. Og naar de se, at det er deres kære Guds Velbehag, saa kunne de have Fred i Nød og Lyst i Ulyst, Glæde midt i Trængsler, som Martyren i Lidelser. Hvad der fejler os er kun, at vi dømme Guds Værk efter vore Følelser, og se ikke paa hans Vilje. men paa vor Begæring. Derfor kunne vi ikke erkende hans Værk, og maa gøre os det ondt, som er godt, og fange Ulyst dèr, hvor Lyst haver hjemme. Intet er saa slemt, end ikke Døden selv, at det jo bliver sødt og til at bære, naar jeg blot véd og er forvisset om, at det har Guds Velbehag. Straks følger da, hvad Salomon siger, Ordsp. 18, 22: «Han annammer en Velbehagelighed fra Gud.»»

«Se nu til, hvor den kloge Hore, den naturlige Fornuft (hviken Hedningerne have fulgt, naar de vilde være klogest), hvor den rynker Næsen, naar den sér paa det ægteskabelige Liv og siger: «Ak, skulde jeg vugge Barn, vaske Bleer, rede Seng, lugte Stank, vaage om Natten, høre efter, naar det skriger, og tage Vare paa dets Udslet og Kopper. Og dertil endnu pleje Hustruen, ernære hende, arbejde for hende, sørge for dit, sørge for dat, være paa Færde her, paa Færde der, lide hist, lide her, og hvad mere Ulyst og Møje Ægtestanden medfører; nej, skulde jeg være saaledes fangen? Aa, du elendige, arme Mand! har du taget dig en Hustru? Fy, fy, for en Jammer-

skade! Nej, det er bedre at forblive fri og føre et roligt Liv uden Sorger. Jeg vil blive Præst eller Nonne, og holde Børnene til det samme.»

«Men hvad siger den kristelige Tro hertil? Den lader sine Øjne op og sér alle disse ringe, lidet lystige og foragtede Sysler i Aandens Lys og bliver da vár, at de alle ere prydede med guddommeligt Velbehag som med kosteligt Guld og Ædelstene. Og saa siger den: Ak Gud, da jeg véd, at Du har skabt mig til Mand og ladet Barnet avles af mit Liv, saa véd jeg og for vist, at det saaledes behager Dig som allerbedst, og jeg bekender, at jeg ikke er værdig til at vugge det lille Barn eller vaske dets Bleer eller passe det og dets Moder. Hvorledes er jeg uden Fortjeneste naaet til den Værdighed, at jeg er bleven vis paa at tjene dit Kreatur og din kæreste Vilje! Hvor gerne vil jeg gøre dette, om det saa var noget langt ringere og mere foragtet. Nu skal hverken Frost eller Hede, hverken Møje eller Arbejde volde mig Afbræk, nu da jeg véd for vist, at det saaledes er Dig velbehageligt.»

«Paa lignende Vis skal ogsaa Hustruen tænke om, hvad hun har at virke.» «Og saaledes skal man ogsaa trøste og styrke en Hustru i Barnsnød.»

«Skt. Cyprianus, den fortræffelige, store Mand og hellige Martyr skriver: Man skal kysse et lille Barn, naar det er født og endnu udøbt, til Ære for den Guds Haand, som her lige har virket. Hvad mener du, han vilde sige om et døbt Barn?» «Derfor siger jeg, at alle Nonner og Munke, der er uden Tro og trøste sig ved deres Kyskhed og Orden, de ere ikke værdige at vugge et døbt Barn eller lave dets Vælling, var det saa end blot et Horebarn. Hvorfor? Fordi deres Orden og Liv har ikke noget Guds Ord for sig, saa at de heller ikke kunne rose sig af, at hvad de haver for behager Gud. Men det kan en Kvinde gøre, om det saa kun er et uægte Barn, hun bærer under Hjerte.»

Nu ville vi se, hvad godt Ægteskabet bringer: «Det er et ikke ringe Gode, at ved saadant Liv undgaas og afværges Hor og Ukyskhed, ja dette er saa stort et Gode, at det alene

var Grund nok til skyndsomst at indgaa Ægteskab, og det af flere Aarsager.»

«Thi for det første fordærver Hor ikke alene Sjælen, men Legem, Gods, Ære og Venskab. Thi vi se jo, at løsagtigt og udsvævende Liv ikke blot er en stor Skam, men et uredeligt Liv, og koster mere end et ægteskabeligt, ligesom ogsaa her de to maa lide mere af hinanden end Ægtefolk indbyrdes. Og desforuden fortærer det Legemet, fordærver Kød og Blod, Natur og hele Organisme.»

«Men Ægtestand tjener ikke alene hver enkelt til Nytte paa Legeme, Gods, Ære og Sjæl, men gavner hele Stæder og Lande, saa at de blive fritagne for Guds Plager. Thi vi vide, at de allergrueligste Plager ere komne over Lande og Folk for Horeris Skyld. Denne Synd fremhæves jo som Grunden til, at Verden druknede i Syndfloden 1 Mos. 6, 4—5., til at Sodoma og Gomorrha gik under ved Ild 1 Mos. 19, 5. og til mange andre Plager, som Skriften anfører.»

Dernæst er Ægteskab sundt. «Lægerne tale ikke ilde, naar de sige: Hvor man med Magt vil holde den naturlige Trang til Frugtbarhed nede, der maa det slaa sig paa Kød og Blod og Marv og danne Gift. Deraf opstaa usunde, svage, svulne, stinkende Legemer. Thi hvad der skulde gaa med til Frugt og Formering, det maa nu Legemet selv fortære. Hvor der da ikke er stærk Hunger eller svært Arbejde eller den egne Naadegave, dèr bliver det Legemet for meget, og dette bliver usundt og sygt. Derfor ser man ogsaa, hvor svage og usunde de ufrugtbare Kvinder ere.»

«Det allerbedste ved Ægteskabet, det for hvis Skyld alt maatte kunne taales og gøres, det er dog, at Gud giver Frugt og befaler at opdrage til at tjene Gud. Det er det allerædleste og dyreste Værk paa Jorden, fordi Gud intet hellere lader ske, end at forløse Sjæle. Alle ere vi jo skyldige at lade vort Liv, om saa skulde være, blot for at bringe Gud en Sjæl. Ser du saa, hvor rig Ægtestanden er, idet Gud lægger den Sjælene i Skødet, avlede af dens eget Liv og bestemte til, at der paa dem øves alle kristelige Værker. Thi sandelig, Fader og Moder ere Børnenes Apostel, Biskop, Præst, idet de forkynde dem Evangeliet. Og der gives ingen højere, ædlere Magt paa Jorden end Forældrenes over deres Børn; her er aandelig og verdslig Magt forenede. Hvo der lærer en anden Evangeliet,

han er visselig hans Apostel og Biskop. Hat og Stav og store Lande de kunne gøre Afguder, men at lære Evangelium det udgør Apostel og Biskop. Døm da selv, hvor godt og rigt det er, som er Guds eget Værk og Ordning.»

«Tilsidst maa vi besvare en stor og stærk Indvending. Ja, sige de, det kunde jo være godt at blive gift, men hvorledes skal jeg ernære mig? Jeg har intet, skal jeg saa tage en Kone til, og vi begge leve deraf? — Det er visselig den største Hindring, der mest afholder fra Ægteskab og er Skyld i al Slags Hor. Men hvad skal jeg svare dertil! Det er Vantro og Tvivl om Guds Godhed og Sanddruhed. Intet Under da, at idel Hor og Ulykke bliver Følgen. Deres Fejl er, at de forud ville sikre sig, hvorfra de skulle faa Mad, Drikke, Klæder. Ja, de ville trække Hovedet ud af Slyngen: 1 Mos. 3, 19 «i dit Ansigts Sved skal du æde dit Brød». Lade, forslugne Skælmer ville de være, der ikke behøve at arbejde. De ville kun frie, naar de kunne faa rige, smukke, fromme, venlige Hustruer.»

«Men lad saadanne Hedninger fare! vi tale ikke med dem. Selv om det lykkedes dem, vilde det dog blive et vantro og ukristeligt Ægteskab. De have kun Tillid til Gud, saalænge de mene, at de ikke behøve ham, men have Forraad nok. Men hvo der kristeligt vil indgaa Ægteskab, maa ikke skamme sig ved at være fattig og foragtet og udføre uanseligt Arbejde. Han maa lade sig nøje med, først at Gud har Velbehag i hans Stand og Virken, dernæst at Gud visselig vil ernære ham, naar han blot arbejder og tager fat, saa meget han kan; og bliver det ikke til Junker eller Fyrste, saa kan det blive til Tjenestekarl og Tjenestepige.»

«Thi Gud har lovet Matth. 6, 25. 33: «Værer ikke bekymrede for, hvad I skulle æde og drikke og klæde Eder i; søger først Guds Rige og hans Retfærdighed, saa skal og alt dette tilfalde Eder.» Ligesaa Salm. 37, 25: «Jeg har været ung og er bleven gammel, men jeg har aldrig sét en retfærdig forladt eller hans Børn maatte lede efter Brød.» Om nogen ikke tror, hvad Under da, om han lider Hunger, Tørst og Kulde og maa lede efter Brød? Se til Jacob, den hellige Stamfader, han havde slet intet i Syrien og vogtede kun Faar, men han bekom Gods, saa at han kunde ernære fire Hustruer, stort Tyende og Børn og havde nok endda. 1 Mos. 29, 18 og 32, 10. Saaledes fik Abra-

ham, Isak og Loth ogsaa Rigdom, og mange andre hellige i det gamle Testamente.»

«Derfor til Slut: Hvo der ikke føler sig skikket til Kyskhed, han lægge sig betids efter at have noget at arbejde og tage vare, og saa vove han i Guds Navn at indlade sig i Ægteskab. En Dreng i det seneste, naar han er tyve Aar; en Pige, naar hun er femten eller atten Aar. Saa ere de endnu sunde og flinke og lade Gud om, hvorledes de og deres Børn skulle blive ernærede. Gud danner Børnene, han vil vel ogsaa nok skaffe dem Føden.»

7.

Dette er Luthers Opfattelse af Ægteskabet i dens friske Oprindelighed og Kraft. En slappere Eftertid har søgt at afglatte og udviske; men det var under denne Form, at den blev hans Samtid forkyndt og bidrog til Reformationens Sejr i Nordevropa.

Luthers Opfattelse bærer i langt højere Grad end den jødiske og romersk-katolske Spor af at være blot Enkeltmands. Man vilde paa Forhaand kunne slutte, at denne Lovsang til Ægteskabets Pris, dette Forsøg paa ved Hjælp af Skriften at omstøde Kirkens Lære og bane Vej for det naturlige, maatte høre hjemme paa Renæssancens Tid, da ved Bogtrykkerkunsten Kendskab til Biblen var vaagnet paany, og efter alt at dømme maatte den hidrøre fra en Munk, hvem Forbud mod Giftermaal havde lært at se det i Rosenskær. Men Betydningen af Luthers Opfattelse ligger dybere end som saa. I denne Enkeltmands Syn fandt en hel Tidsalders Trang sit klareste Udtryk, han var dens Talsmand og ypperste Ordfører. Og mere end dette. I den lutherske Opfattelse gjordes et nyt, kraftigt og selvstændigt Forsøg paa religiøst at løse vor Livsgangs Gaade.

Af de fire Led — Knop, Blomst, Frugt, Frø — lægger Luther Vægten paa det tredje, paa Frugten. Det er ikke Sindene, som de udfolde sig og lønligt drages til hinanden; det er ikke Kærlighedens alt beherskende Magt; det er endmindre det voksne Afkoms Fortsættelse af Slægten, der interesserer ham; men det er Parringen, Frugtdannelsen. Livet sondrer sig for ham i de to Modsætninger: Hor eller ægteskabelig Børneavl. Det første er af Djævelen og fører til Helvede. I det andet er Velsignelsen og Livet i Gud. Forplantelse er Livets Løsen. I Modsætning til Katolicismen, der i det naturlige ser det kødelige, det syndige, betragter Luther det naturlige som

Udtrykket for Guds Ordning og Vilje. «Gud saa alt, hvad han havde gjort, og se, det var saare godt.»

Det er dette ægte Renæssance Træk, der er betegnende for Luthers Opfattelse. Hedenskab og Pavedømme have i Tidernes Løb ved Djævelens List forvansket det sande Forhold. Men nu er Taagen vegen. Atter staar Mennesket som paa hin Dag, voksent og kraftigt, Mand og Kvinde. Foran ligger den udyrkede Jord med Herrens Bud: «i dit Ansigts Sved skal du æde dit Brød». Bagved ligger Paradiset, der langtfra er helt forsvundet. Ud gennem den lukte Gitterport straaler endnu med Morgenrødens Glans den oprindelige Velsignelse: «Vorder frugtbare og formerer Eder!» Derfor, til Arbejd! Dyrk og befolk Jorden!

At den lutherske Opfattelse er ensidig og egentlig kun har Plads for det ene af de fire Led, der skulde forklares, er let nok at se. Stiltiende have da ogsaa hans Tilhængere i Løbet af de sidste to hundrede Aar efterhaanden forladt den. Hvad Eftertiden i sin Søgen har formaaet at stille istedet, er imidlertid ligesaa lidt endnu nogen fuld Løsning.

Fra to modsatte Sider har man søgt at raade Bod paa Manglerne. For Luther stod ikke Valget af Ægtefællen som Hovedsagen, men blot det, at komme til at udføre Frugtbarheds Buddet, undgaa Hor og snarest blive Ægtefolk. Som han udtrykte det: «De er blinde og kunne ikke mærke, at det er Guds Værk og har Guds Velbehag, hvad de leve og gøre med en Hustru. Hvis de kunde indse dette, saa vilde ingen Hustru være dem saa hæslig, saa ond, saa vanartet, saa fattig, saa syg, at de jo i hende fandt en Hjertens Lyst, just fordi de i hende stadigt kunde lade Guds Værk, Skabelse og Vilje ske Fyldest.» Hertil svarede det godt, naar senere Herrnhutterne lod Giftermaal foregaa ved Lodtrækning.

Men i denne Ligegyldighed for virkelig Overensstemmelse og for Hjertets Valgret laa der en Miskendelse af Følelseslivets Betydning. Tilbageslaget indtraadte i det 18de Aarhundrede, hvor Hensynet til de tvendes Følelser var i stadig Stigen, og Literaturen, især efter Rousseaus Optræden, hævdede og forherligede Elskov som Udtryk for det dybeste i Mennesket. Denne Bevægelse har fortsat sig gennem det 19de Aarhundrede. Næsten hele dettes Skønliteratur, og dermed delvis de dannedes Tankegang, har været behersket af det ene lysende Punkt: For-

elskelse. Med en Umættelighed, der vil falde Eftertiden vanskelig at forstaa, har man i Aarrækker nøjedes med at faa dette ene Forhold bestandig atter optrævlet, og ladet i Romaner som i Skuespil Tæppet gaa ned, naar de tvende endelig havde «faaet hinanden». Først henimod det 19de Aarhundredes Slutning har man begyndt at forlange Oplysning om de tvendes Samliv efter Giftermaalet, dog væsentlig med det ene Hensyn for Øje: Berettigelsen af en ny Forelskelse. Den stærke Vægt paa Forelskelsens Betydning og Ret har naaet sin Kulmination i Læren om den «frie Kærlighed».

Dette nye, bevidste Forsøg paa Løsning af Livsgaaden lider imidlertid af en endnu stærkere Ensidighed end de tidligere. Idet Vægten her lægges paa de to første Led, Overgangen fra Knop til Blomst, og Bestøvningens Lyst, udelades Hensynet til de to næste Led, Frugt og Frø. Forklaringen har ingen Plads for Afkommet, der, naar begge Parter nægte at hæfte derfor, maa vantrives af Mangel paa Omhu. Følgerigtigt maa derfor, før Blomstens sidste Blade falde, Livstraaden overskæres ved en frivillig «Død i Skønhed».

I Modsætning til denne blot æstetiske Løsning har særligt i det 19de Aarhundrede en anden Retning søgt moralsk at lægge Vægten paa det sidste Led og hævde Hensynet til Afkommet. Frygt for Overbefolkning og dens Følger, Frygt for aandelige og legemlige Sygdommes Arvelighed og for Forældrenes eller Børnenes altfor tidlige Død, hvor Evne og Udkomme ikke holde Trit med Familjens Vækst, alt dette i Forening med mere udviklet Kendskab til Lovene for Raceforædling i Plante- og Dyreverdenen, har ændret det gamle Syn paa Ægteskab og Frugtbarhed. Man godkender ikke længer den Form for Gudsfrygt, der blot gaar ud paa at sætte Børn til Verden og lade Vorherre om Resten. Fra alle Sider rejses der Ansvar, som lærer den enkelte ikke at lade ene Forplantelsesdriften være unddragen Fornuftens Herredømme. Uden endnu at have fundet Udtryk i bestemt Læreform, har denne Opfattelse lidt efter lidt gennemsyret den moderne Samfundsmoral, indpodet Tvivl i hvert dybere Gemyt og bortsætset Glorien om det ægte lutherske. Ensidigt fremgaaet, som den nye Opfattelse imidlertid er, af Hensynet til det sidste Led, Afkommet, vil den, naar den gennemføres til det yderste, kunne medføre en betænkelig Indskrænkning i de oprindelige Leds naturgivne Forhold.

Vor Tid er da lige saa lidt som det 16de Aarhundrede naaet til Gaadens fulde Løsning. Men idet den saaledes har taget Afstand fra Luthers Opfattelse, er der idetmindste aabnet Mulighed for en fordomsfri Bedømmelse af dennes Svaghed og Styrke.

Luthers Svaghed laa i hans Fremhæven af Kønsdriftens Uimodstaaelighd. Da det nye Testamente kun delvis gav ham Medhold heri, tyede han til det gamle og beviste heraf, at Parring er mere end et blot guddommeligt Bud, den er en guddommelig Skabelse. Ægteskab er den af Gud forordnede Form for lovlig Parring.

Denne hans Bestemmelse af Ægteskabet er allerede underlig fattig. Og den bliver uklar ved, at han snart blot beskedent betegner Ægteskabet som en Nødstand for Tilfredsstillelse af den uimodstaaelige Kønsdrift, der ellers vilde føre til Synd, snart triumferende fremhæver, at Ægtefolk er Guds udvalgte, fordi de opfylde Buddet: Vorder frugtbare og formerer Eder. Just ud fra hans egen Forudsætning, at Kønsdriften er uimodstaaelig, synes Ægtefolks Fortjenstlighed af at avle Børn ikke stor.

Men Knuden strammes yderligere, og der kommer det Punkt, hvor Luther maa vælge mellem det gamle og det nye Testamente. Da han ikke fuldt ud kan dette, sprænges hans egen Opfattelse derved. I hans Forklaring af Ægteskabet er der intet absolut til Hinder for, at en Mand kan samtidigt have flere Hustruer. I det gamle Testamente var Flerkoneri tilladt. Gælder dette endnu? Som bekendt besvarede Gendøberne dette bekræftende. Mellem Reformatorerne indbyrdes herskede der Meningsforskel herom. Carlstadt godkendte ubetinget Flerkoneri. Melanchthon ansaa det for i visse Tilfælde tilraadeligt. Saaledes opfordrede han i sin Betænkning om Henrik VIII's Ægteskabssag (1531) Kongen bestemt hertil: «Det vil være forsigtigst af Kongen, om han, uden at skille sig fra sin tidligere Hustru, ægter den nye, thi det staar fast, at Flerkoneri er ikke forbudt i Guds Lov.»[1] Luther indtog et Mellemstandpunkt. Allerede i en Prædiken i Aaret 1527 havde han opstillet Spørgsmaalet: «Maa en Mand have mere end én Hustru?» og besvaret det saaledes: «Det er ikke forbudt, . . . jeg kunde den Dag i Dag ikke forhindre det; men tilraade det vil jeg ikke.»[2] Ligeoverfor Carlstadts aabne Paastand, at Fler-

koneri var tilladt, havde Luther da kun følgende valne Svar: Man kan ikke forbyde én at ægte flere, og dette er ikke i Strid med de hellige Skrifter. «Men jeg, Luther, er imod, at det Eksempel skal indføres blandt de Kristne, hvem det sømmer sig at undlade ogsaa de Ting, der ere tilladte, for at undgaa Forargelse og for at bevare den Livets Hæderlighed, som Paulus altid kræver».[1]

I denne tynde Traad — Hensynet til Forargelse — hang da hele Luthers Modstandsevne mod Flerkoneri; det var klart, at Traaden ved given Lejlighed maatte briste.

Dette indtraf, da Luther gav sit Minde til, at Landgrev Philip af Hessen indlod sig i Dobbeltægteskab. I denne Sag, der i sin Tid vakte saa megen Opsigt og førte til en langvarig Splittelse indenfor det evangeliske Fyrsteforbund, ligger den Dag i Dag Svagheden ved den lutherske Opfattelse tydeligt til Syne. Det var nemlig ikke et tilfældigt Fejlgreb af en enkelt, men hver især af Parterne drog følgerigtigt Konsekvenserne af det givne, og alle endte de i den misligste Stilling, Udtrykket for, at Grundopfattelsen her havde et Hul og altsaa ikke afgav noget Værn mod, hvor man førtes hen. Sagen var i Korthed følgende:

Allerede Aar 1526 havde Landgrev Philip af Hessen, kort efter at være gaaet over til den nye Lære, henvendt sig til Luther og forespurgt, om en Kristen maatte have mere end én Hustru. Luther havde den Gang svaret,[2] at «nogle af de gamle Fædre vel havde haft flere Hustruer, men dertil havde de været tvungne af Nød, som Abraham og Jacob senere hen ogsaa mange Konger, der ved deres Venners Død fik ifølge Mose Lov disses Hustruer i Arv. Men hvor der ikke havde været Nød og bestemt Aarsag, havde de gamle Fædre heller ikke haft mere end én Hustru som f. Eks. Isac, Joseph, Moses og flere andre». Luther maatte derfor bestemt fraraade Kristne sligt, med mindre der var højlig Nød tilstede, saasom at Hustruen var spedalsk eller paa anden Maade blev Manden berøvet.

Med denne Afvisning, støttet til den noget løse Forklaring af Forholdene hos Jøderne, maatte Landgreven foreløbig lade sig

nøje. Han var imidlertid stærkt interesseret i Spørgsmaalet. Han var nylig bleven gift, men medens han selv var en kraftig og meget lidenskabelig Natur, var hans Hustru koldsindig, noget sygelig og, som han paastod, «stundom besværet af overflødig Drik».[1] Ikke desto mindre fik de i Aarenes Løb i alt otte Børn. Men hun var ham ikke nok. Han levede uafbrudt i ulovlige Forbindelser, og alt imedens han ikke kunde afholde sig herfra, ængstedes han af Ordet: Skørlevnere og Horkarle skulle ikke arve Guds Rige. Han turde i denne Anledning ikke gaa til Alters. Fra Aar 1525, Bondekrigens Tid, hvor han var Fyrsternes sejrrige Fører, og indtil 1540 nød han kun én Gang, under en Sygdom, Sakramentet.[2] Dette gjorde hans Stilling dobbelt pinlig. Han følte sig selv som evig fortabt. Med Fortvivlelsens Iver og en klar og begavet Aands hele Livfuldhed kastede han sig derfor over Studiet af det gamle og nye Testamente for at se, om der dog ingen Trøst var at finde for en Kraftnatur som hans, hvem ét Ægteskab ikke kunde bære oppe, og som dog saa nødigt vilde drages i Dybet ved Hor.

Aar 1539 paadrog han sig under sine Udsvævelser en farlig Kønssygdom og maatte i den Anledning søge Kur i Gieszen.[3] Medens Lutheranerne saaledes i et afgørende Øjeblik under Striden med Kejseren kom til at savne deres djærveste Fører, havde han selv Lejlighed nok til i Ro at tænke over hele sin sørgelige Stilling. Han tog da en Beslutning. Gennem Studiet af Biblen var han kommen til det Resultat, at det hos Jøderne havde været baade almindeligt og tilladt ifølge Moselov at have to Hustruer (5 Mosebog 21, 15: «Naar en Mand har to Hustruer» osv.) og at denne Tilladelse aldrig var bleven hævet af Kristus eller Apostlene. Selv havde han fattet Kærlighed til en ung Adelsjomfru, Margrethe von der Saale, der var Hofdame hos hans Søster. Det havde været hans Agt, hvis hans Hustru døde, at ægte hende. Nu besluttede han sig til at ægte hende straks.

I denne Anledning henvendte han sig hemmeligt til hendes Moder. Denne blev først højlig forbavset over hans Andragende, men endte dog med at give sit Samtykke paa Betingelse af, at Lovligheden af en saadan Forbindelse først skulde bevidnes af Teologerne og selve Brylluppet skulde overværes, foruden af hende selv og hendes Broder, tillige af Landgrevens egen Hustru,

Kurfyrst Johan Frederik af Sachsen, Hertug Morits af Sachsen og Teologerne Luther, Melanchthon og Butzer.

Philip sendte straks Bud til Butzer i Straszborg, der lovede at staa ham bi, men bestemt holdt paa, at Sagen skulde holdes hemmelig.[1] Butzer kom derpaa selv til Philip. Denne beskrev ham vidtløftig sin Tilstand, forklarede, at paa Guds Tilladelse til Dobbeltgiftermaal var han ifølge Skriften vis, det var kun den menneskelige, der stod tilbage. Han endte med at erklære, at hvis hans Troesfæller svigtede ham i denne Sag, vilde han blive nødt til at henvende sig til Kejser og Pave om Tilladelse. Uden iøvrigt at opgive sin Tro, vilde han herved verdsligt blive dreven over til kejserlig Side.[2] Dette sidste Hensyn havde uden Tvivl en betydelig Vægt for Butzer, da Afgørelsen af Reformationens politiske Skæbne stod for Døren. Forgæves søgte han at udfritte Landgreven om, hvem det var, han vilde ægte.[3] Enden blev, at Butzer paatog sig at drage til Sachsen og skaffe Kurfyrstens og Wittenbergernes Samtykke og, hvis man tør tro Landgrev Philip, gik han endogsaa for sit Vedkommende ind paa, at Dobbeltægteskabet ikke behøvede at holdes hemmeligt.[4] Forsynet med de fornødne Breve red han i December 1539 til Wittenberg og Weimar.

Luther og Melanchthon kom i stor Forlegenhed ved Landgrevens Henvendelse. Hans Brev til dem[5] indeholdt foruden alle de Grunde, han tidligere havde udtalt for Butzer, tillige en Meddelelse om, at det var ham bekendt, at de Aar 1531 havde tilraadet Kongen af England at tage sig en ny Hustru uden at skille sig fra sin første. Landgreven var nu i lignende Tilfælde og forlangte derfor af dem et skriftligt Bevis for, at han ikke handlede imod Gud ved at indgaa saadant Dobbeltægteskab, samt at de virkelig ansaa det for et ret Ægteskab og var betænkte paa, hvorledes Sagen kunde bringes offentlig frem.

De svarede i et Fællesbrev[6] af 10. December, hvori de først udtalte deres Glæde over, at Landgreven var kommen sig af sin farlige Sygdom. Thi «Kristi arme, elendige Kirke er lille og forladt og trænger i Sandhed til fromme Herrer og Regenter». Hvad hans Anmodning angik, maatte man vel skelne mellem at give en almindelig Lov og i et enkelt Tilfælde af vigtige Aarsager efter guddommeligt Tilsagn at bruge en Dispensation. At give en almindelig Lov om, at det var Hvermand tilladt at have mere end én Hustru, gik paa ingen

Maade an, da man saa maatte befrygte evig Uro i alle Ægteskaber. Landgrevens Paastand, at hvad der er ret for Gud, bør ogsaa være alle tilladt, holdt ikke Stik. Dette gjaldt kun, hvor Gud havde givet bestemt Befaling eller noget var i og for sig nødvendigt; men hvor saadant ikke var Tilfældet, burde man ogsaa tage andre Omstændigheder i Betragtning. I nærværende Sag burde man betænke, at Gud oprindeligt havde indstiftet Ægteskabet som Forbindelse blot mellem to. «De to skulle blive ét Kød», hedder det. Saaledes var det ogsaa blevet overholdt, indtil Lamech tog sig flere Hustruer. Abraham og hans Efterkommere gjorde ligesaa, hvorpaa det tillodes i Mose Lov, thi Gud gav noget efter for den svage Natur. Men da det stemmer med den første Begyndelse og Skabelsen, at en Mand ikke har mere end én Hustru, saa er saadan Lov priselig og ogsaa antagen af Kirken. Og denne er i Overensstemmelse med Kristus, der jo i Matth. 19 gentager Ordet: «De to skulle vorde ét Kød».

At der i et ganske enkelt Tilfælde kunde gives en Dispensation herfra, vilde de ikke benægte eller kunne indvende noget imod. Men det var deres underdanige Bøn til Landgreven, at han vel vilde betænke, at selv blot en enkelt Dispensation vilde, naar den kom offentlig frem for hele Verden, bringe de evangeliske i Vanry, som om de var ligesom Gendøberne og Tyrkerne, der tage saa mange Hustruer, som det lyster dem. Landgreven burde alvorligt undgaa Ukyskhed og Ægteskabsbrud. Men naar Hs. Naade nu ikke kunde afholde sig fra det utugtige Liv, som han jo selv skrev, at sligt var umuligt, saa ønskede ogsaa de, at Hs. Naade maatte komme i bedre Stand for Gud og kunne leve med god Samvittighed, sig selv til Salighed og Land og Folk til bedste. Holdt da Landgreven fast paa at ville have endnu en Ægtehustru, saa var det deres Mening, at sligt burde ske hemmeligt, saa at det bevaredes som en Skriftehemmelighed mellem Hs. Naade, vedkommende Person og enkelte betroede. Deraf fulgte ingen Eftertale og Forargelse. Thi det var jo ikke usædvanligt, at Fyrster holdt Konkubiner. Og om end ikke alle vidste, hvorledes det hang sammen her, saa vilde dog fornuftige Folk dømme med Skønsomhed og synes bedre om et saadant hemmeligt Forhold end om Ægteskabsbrud og andet vildt, utugtigt Væsen.

Desuden skulde man heller ikke agte paa alt, hvad der

kunde siges, naar blot det stod rigtigt til med Samvittigheden. Og det gjorde det her. Thi hvad der er tilladt om Ægteskab i Mose Lov er ikke forbudt i Evangeliet. — Hermed havde Hs. Naade ikke blot deres Bevis i Nødsfald, men ogsaa deres forudgaaende Paamindelse.

Slutteligt advarede de ham eftertrykkeligt mod at bringe Sagen for Kejseren. Denne vilde kun agte Ægteskabsbrud for en ringe Synd, da han formentlig har baade den pavelige, kardinalske, polske, spanske og saracenske Tro. Men han vilde til sin egen Fordel holde Landgreven hen med Ord. Thi Kejseren er en falsk og utro Mand, der har forglemt tysk Sæd, gør intet alvorligt for Kristendommen, lader Tyrken uanfægtet og kun bringer Uro i Tyskland for at hæve den burgundiske Magt. Derfor bør ingen from tysk Fyrste have med hans utro Praktiker at gøre.

Efter Modtagelsen af dette Svar drog Butzer til Kurfyrst Johan Frederik af Sachsen. Ligeoverfor denne havde han Befaling af Landgreven til ikke blot at fremstille Sagen selv, men ogsaa at love Vederlag for gunstigt Svar i Form af Hjælp saavel i Hertugen af Cleves Sag som i Tvisten om Magdeburg og ved et muligt Kejservalg.[1] Kurfyrstens Svar blev da ogsaa efter Ønske. Han bad Landgreven efter sin høje Forstand vel betænke alle de Vanskeligheder, som kunde følge, saa og anraabe Herren om at maatte overvinde Anfægtelserne og lade sig nøje med sin fyrstelige, fromme Gemalinde. I hvert Fald burde han ikke forhaste sig. Men forslog alt dette ikke — saa delte Kurfyrsten sine Teologers Mening og lovede at ville yde Landgreven trolig Bistand.[2]

Medens Butzer udvirkede dette i Sachsen, var Landgrev Philip selv ikke ledig. Han bad — uden at nævne noget Navn — sin Hustru, der just var højst frugtsommelig, om Tilladelse til, at han maatte indgaa endnu et Ægteskab. Hun gav sit Samtykke[3] hertil, efterat det var blevet «hende klart paavist, at sligt ikke var Gud imod». Hun lovede aldrig hverken skriftligt eller mundtligt at ville klage herover hverken til Kejser, Fyrster eller Landskab, ligesom og aldrig at ville plage eller forulempe den Person, han maatte vælge. Til Gengæld fik Land-

grevinden af sin Husbond ligeledes paa Tro og Love og fyrstelig Ære en skriftlig Forsikring[1] om, at han vilde «agte hende for sin første og øverste Gemalinde og holde hende med Venlighed, Samleje og alt venligt Væsen, der sømmer sig imellem Ægtefolk, ikke mindre, men mere end tilforn».

Nu var Sagen saa vidt fremmet, at han med Udsigt til Held kunde genoptage Underhandlingerne med sin tilkommende Svigermoder.[2] Hun fastholdt vel først de gamle strenge Betingelser, ja krævede endog for sit eget Vedkommende en skriftlig Indbydelse til Brylluppet fra selve Landgrevinden. Men lidt efter lidt slog hun dog af. Hun gik ind paa at undvære denne Indbydelse, at Kurfyrsten ikke skulde møde personlig ved Brylluppet, men kun ved befuldmægtiget, og at man overhovedet slet ikke behøvede at omtale Sagen til Hertug Moritz og til hendes Broder Ernst von Miltitz, førend Brylluppet var holdt. Som Grund til det sidste anførte Landgreven, at hendes Broder var en Papist og derfor endnu ikke saa vel bevandret [«gegründet»] i Skriften, at han kunde forstaa Dobbeltægteskabs Retmæssighed for Gud. Da alt dette var udvirket, Kurfyrsten afnødt Løfte om at ville møde ved befuldmægtiget til Brylluppet, Landgreven styrket ved en Efterkur i Gieszen, Landgrevinden lykkelig nedkommen med det ottende Barn, var alt i Orden til Brylluppet.

Den 4. Marts 1540 fejredes det i Rothenburg ved Fulda. Gæsterne kom først samme Dag. Eberhard von der Thann, Amtmand paa Wartburg, mødte som Kurfyrstens befuldmægtigede. Med ham fulgte Melanchthon, der medbragte Kreditiv og Besked fra Kurfyrsten.[3] Butzer ankom i yderste Øjeblik og var nær kommen for silde. Først nu fik de Brudens Navn at vide. Det er ikke ganske klart, om det blot havde Skin af eller virkelig var Tilfældet, at de ogsaa først nu fik at vide, at Brylluppet skulde staa med det samme, saa at Teologerne uventet pressedes til Bryllupsgæster.[4] Vielsen foregik i deres og nogle verdslige Raaders Nærværelse og forrettedes af Hofpræst Melander. I sin Tale[5] sagde han, at ved Guds Naade var Landgreven baade ved egen flittig Granskning i den hellige Skrift saa og ved Udsagn af højlærde Evangeliets Tjenere bleven overbevist om, at enkelte Kristne maatte i Nødsfald have mere end én Hustru. Da Bruden imidlertid endnu ikke var saa grundigt overtydet herom, paalaa det ham, Hofpræsten, «ifølge Embedspligt og forlenet Naade» nu at «bevise hende af Guds Ord, saa meget det

i denne Stund i al Il og kortelig kunde ske, at hun skulde begive sig i saadant Ægteskab med Gud, Ære og god Samvittighed, uforstyrret Tro og kristelig Kærlighed». Dette godtgjordes derpaa nærmere. At Ægteskab med to Hustruer hidtil havde været forbudt blandt Kristne kom, ligesom Forbud mod Kødspiser og deslige, kun af mangelfuld Forstand paa Skrifterne.

Efter Vielsen overrakte Melanchthon Landgreven en skriftlig Formaning[1], hvori denne mindedes om fremtidigt at sørge bedre for sine Præster og Skolelærere, ikke mere at leve utugtigt og at lade alt, hvad her var foregaaet, forblive en Hemmelighed, samt selvfølgelig ikke offentligt at tillade andre at gøre ligesaa. Denne sidste Formaning kunde vel gøres fornøden. Thi, som det af Hofpræstens Vielsestale fremgik, omtalte man iblandt Landgrevens Omgivelser Dobbeltægteskab i det hele som noget fuldstændig tilladeligt. Ved sin Afrejse den følgende Dag fik Melanchthon en Skrivelse med tilbage til sin Kurfyrste, hvori Landgreven lovede, at han fremtidigt, naar nogen spurgte om hans andet Ægteskab, «hverken vilde sige ja eller nej, men svare efter Luthers og Melanchthons Raad».[2]

Tilsyneladende var alt nu i den bedste Orden. Den lykkelige Brudgom nød, som han skrev til Luther,[3] «med glad Samvittighed» atter Sakramentet. Og Luther havde opnaaet, hvad der for ham stod som det vigtigste: Forargelse var undgaaet, thi Landgrevens Dobbeltægteskab skulde forblive en Hemmelighed.

Men Forargelse er af en dobbelt Art. Den ydre, Mængdens, kan kvæles ved Fortielse. Den indre, avlet i det skjulte ved tvetydig Færd, trives just ved Tavshed og æder om sig, indtil den faar forvandlet Medviderne til indbyrdes Fjender. Saaledes ogsaa her.

Luther og de andre evangeliske havde allerede ærgret sig over Landgrevens ubelejlige Samvittighedsfuldhed, der pludseligt bød ham, af Frygt for en løs Forbindelse, at rokke ved selve Ægteskabets Grundpille. «Havde jeg vidst, hvad jeg nu først erfarer,» skrev Luther til Kurfyrsten, «at Landgreven længe havde klaret og kunnet klare saadan Nødtørft med andre, sandelig, ingen Engel skulde have bragt mig til at give ham det Raad».[4]

Fra Landgrevens Synspunkt set maatte hele denne Tankegang tage sig ligesaa oprørende ud, som naar Papister forbød Gejstliges Giftermaal, men intet havde at indvende mod deres Frillelevnet.

Valget af Landgrevens anden Ægtefælle var fra hans Side truffet med Omsigt: en Kvinde, han syntes om, af adelig Stand og værdig til engang i Tiden at blive hans Enehustru.[1] Men dette var fra hans Trosfællers Synspunkt ligesaa mange Mangler, et Slags Bedrageri mod dem, der havde givet ham Tilladelsen. Thi herved vanskeliggjordes det i høj Grad at fortie Sammenhængen. «Jeg havde forstaaet og haabet,» skrev Luther til Kurfyrsten, «siden han af Kødets Skrøbelighed nu engang maatte bruge det gemene Væsen med Synd og Skam, at han vilde have holdt et ærligt Pigebarn hemmeligt i et Hus, i hemmeligt Ægteskab (ihvorvel det for Verden ikke synede som Ægteskab) til at bruge [«auf-und abreiten»] for sin store Samvittighedsnød, som sligt jo oftere har været Tilfældet blandt store Herrer, og ganske som jeg ogsaa raadede nogle af Hertug Georgs Præster og Bi skopper, at de skulde hemmeligt ægte deres Kokkepige.»[2]

Der var da fra nu af en sviende Brod selv i de venligste Ord. Luther blev sikkert ilde berørt, da Landgreven Dagen efter Brylluppet meldte ham dette saaledes: «Vi have i Philip [Melanchthons], Butzers og flere andre værdige Folks Nærværelse — dog ikke i noget større Antal — ladet os vie til en ærbar, dyderig Jomfru, i Slægt med Eders Hustru, hvad jeg gerne lider, da jeg saa med Gud og Æren er Eders Svoger.»[3] Og Luthers spøgefulde Svar dækkede kun halvt over det skarpe Indhold: «Vi ville gerne have hele Sagen holdt hemmelig for Eksemplets Skyld. Thi ellers vilde herefter Hvermand, tilsidst ogsaa de grove Bønder, følge dette Eksempel, og kunne angive maaske ligesaa stor eller endnu større Nød, hvori de nu var eller ikke var. Og det vilde give os vel meget at skaffe.»[4]

Galt var det før Brylluppet, men langt værre blev det efter.[5] Der gik nu Forargelse i hele Forholdet. Landgreven bestræbte sig til det yderste for at optræde som en ærlig Mand og holde sit Løfte om at lade Sagen forblive hemmelig. Han gik saa vidt, at han holdt sin anden Hustru indespærret, for at ingen skulde opdage Forholdet. Men dette var i Virkeligheden forargeligt overfor den, hvem han havde taget til sin Hustru. Og han oprørtes selv herved, da man fra wittenbergsk Side for-

langte, at han for at nedslaa Rygtet skulde betegne hende ikke blot som Konkubine, men endog som en «Hore».

Omvendt kunde Sagens Sammenhæng ikke i Længden forblive skjult. Da den unge Hertug Moritz af Sachsen kom i Pinsen 1540 for at fri til Landgrevens Datter, men først ønskede Opklaring paa de uhyggelige Rygter, der var i Omløb, saa faldt det af sig selv, at Landgrev Philip hverken vilde lade Forargelsen gaa ud over sin Datter eller selv staa i et forargeligt Lys for sin tilkommende Svigersøn, men aabenbarede under Tavsheds Løfte Hertugen og hans Hofmester hele Sammenhængen.

Og ligesaa forstaaeligt var det, at Fru von der Saale, Svigermoderen, da hun paa fyrstelig Anslag var bleven bortført af tolv væbnede Ryttere og truet til at give Oplysning om sin forargelige Hengiven af sin Datter til Skændsel, fandt det fornødent at forsvare baade sig og hende ved at forklare det hele og til Bevis fremlægge Teologernes Erklæring.

Ingen vil heller kunne fortænke Kurfyrsten, Luther og Melanchthon i, at de, efter bestemt at have benægtet at vide det mindste om Sagen, tog grundig Forargelse af Landgrevens Uordholdenhed, da man en skønne Dag fra fjendtlig Side kunde fremlægge den opsnappede Afskrift af Teologernes Erklæring og i Henhold hertil betegne deres senere Uvidenhed som mildest talt løjerlig. Melanchthon blev dødssyg af Skam og Sorg herover.

Rygtet og Forargelsen bredte sig nu i vide Kredse. Landgreven ønskede at gaa aabent til Værks ved en offentlig Udtalelse om, at han ansaa Dobbeltægteskab for tilladeligt efter Guds Lov og i denne Henseende var i Overensstemmelse med Wittenberger Teologerne. Men Luther nægtede bestemt sit Samtykke. Forarget svarede Landgreven: «Jeg har aldrig hørt noget skrækkeligere paa Jorderig, end at en saa tapper Mand falder paa at tilbagekalde det, han selv har givet skriftlig Dispensation for og tilladt en Samvittighed i Nød. O Gud, kære Doctor Luther! hvor vil det føre hen? . . . Saaledes havde Apostlene ikke handlet.»[1]

Men Luther svarede ham[2] ud fra en lignende Forargelse, at Erklæringen skulde holdes hemmelig, ikke for hans, Luthers, Skyld, men for Landgrevens egen og for Menighedens. «Om saa alle Djævle vilde offentliggøre Erklæringen, jeg skulde dog ved Guds Naade vide at give dem Svar, saa at de ikke skulde faa

noget Hold i mig. Thi jeg har den Fordel, at Eders fyrstelige Naade og alle Djævle selv maa indrømme, at det var en hemmelig afgiven Erklæring og bestemt til at forblive hemmelig. Og saa vil jeg ikke raade Djævelen selv til at sætte min Pen i Bevægelse, thi saa vil Gud staa mig bi. Jeg véd ved Guds Naade vel at skelne mellem, hvad der i Samvittigheds Nød for Gud af Naade kan eftergives, og hvad uden saadan Nød for Gud ikke er Ret i den ydre Verden. Og jeg vilde ikke gerne, at Eders fyrstelige Naade skulde komme i Pennefejde med mig herom. I har nok at gøre uden det, jeg ogsaa.» Den afgivne Erklæring var — fortsatte Luther – blot et hemmeligt Skrifteraad. Som saadant havde den blot Værd ligeoverfor Gud, men ikke overfor den verdslige Ret. Om saa hundrede Luthere og Melanchthoner havde hemmeligt raadet ham, kunde dette ikke fritage ham for den verdslige Straf. Han vilde personligt ikke opnaa det mindste andet ved at offentliggøre Erklæringen, end at han dog tilsidst blev nødt til at «skille sig ved Pigebarnet som en Hore». Men samtidigt vilde han paadrage alle de fromme, der tilforn var plagede nok af Djævelen og Verden, en ulidelig Tynge og Forargelse. Derfor var det, og ikke af personlig Frygt, at Luther ikke vilde have Erklæringen offentliggjort.

Ifølge Luthers Opfattelse gjaldt altsaa den givne Fritagelse kun overfor den guddommelige Straf, ikke overfor den menneskelige. Men Følgen heraf maatte blive, at Landgreven søgte derhen, hvor Fritagelse ogsaa for den menneskelige Straf var at opnaa. I Kraft af Forholdenes ubønhørlige Logik dreves han altsaa nu over til Kejseren; og dennes dygtige Statsmænd skulde vel vide for lange Tider at holde ham bunden. Hermed var Sagen endt paa det modsatte Punkt af, hvor den var begyndt. Ved Skæbnens Ironi var den Tilladelse, som Luther havde givet Landgreven for at bevare ham for Lutheranerne, bleven selve den Aarsag, der førte ham til Kejseren.

Luthers Udsagn, at Dobbeltægteskab burde, skønt ikke i Strid med de hellige Skrifter, dog undgaas af Kristne for Forargelses Skyld, var saaledes blevet stadfæstet her, vel endog langt udover, hvad han selv havde tænkt sig. Man var endt, hvor man ikke vilde. De enkeltes Skyld kan fordeles forskelligt. Men Grundmanglen laa i det nye, fælles Syn paa Ægteskabet, i det overdrevne Hensyn til Kønsdriftens Uimodstaaelighed. Hermed var Fartens Retning bestemt. Man maatte ende i en gam-

meltestamentlig Havn. Kun Følgerne heraf, men ikke Sagen selv, blev undgaaet, da Skibets Fører nægtede almindelig Landlov.

Vilde og kunde Luther ikke gaa med til den yderste Følge af sit Standpunkt og tillade Flerkoneri, saa havde han paa den anden Side ingen anden sikker Havn at ty ind i. Thi hvis han søgte helt at udviske de gammeltestamentlige Træk i sin Opfattelse og blot fremdrage de nytestamentlige, saa udsatte han sig for at undergrave sit eget Standpunkt og godtgøre Unødvendigheden af sin hele Optræden. Som Eksempel paa en Lejlighed, hvor Luther drives ud af sin Kurs og af nytestamentlige Grunde svigter sin egen Grundopfattelse, kan anføres følgende Stykke af hans «Prædiken om det ægteskabelige Liv».[1]

«Hvis nu én har en syg Ægtefælle, der ikke kan bruges til Ægteskabspligt, maa den anden da saa ikke tage sig en ny? Paa ingen Maade! men tjene Gud i den syge og pleje denne, alt i den Tanke, at Gud har i denne sendt dig Helligdom i Huset, paa det at Du maa erhverve Himlen. Salig og atter salig er Du, naar Du erkender saadan Gave og Naade, og tjener din Ægtefælle for Guds Skyld. Men siger Du: «jeg kan ikke holde mig», saa lyver Du. Vil Du for Alvor tjene din syge Ægtefælle og erkende, at Gud har tilskikket det saa, og takke ham, saa lad ogsaa ham sørge for Resten. Visselig vil han give Dig Naade til, at Du ikke skal komme til at bære mere, end Du kan. Han er meget for trofast til, at han saaledes skulde ved Sygdom berøve Dig din Ægtefælle og ikke samtidigt borttage Kødets Letfærdighed, saa fremt Du ellers troligt tjener den syge.»

Dette er smukt, men det lyder fremmed i Luthers Mund. Han fraviger her sin Grundforudsætning: Kønsdriftens Uimodstaaelighed, og indrømmer, at i visse Tilfælde skal og kan selv den, der ikke hører til de tre Slags Undtagelser, af Lydighed mod Gud undtage sig selv og leve, maaske et helt Liv hen i Afholdenhed. Ud fra denne Indrømmelse lader hele hans egen Opfattelse sig optrævle. Han er her paa det afgørende Punkt med ét bleven enig med Katolicismen.

Luthers Styrke laa i den faste Enhed, som baade hos

ham selv og hos hans Tilhængere religiøs Overbevisning og naturlig Tilbøjelighed indgik med hinanden. Ligesaa usand som den katolske Paastand er, at det lutherske Frafald fra Paven kun skyldtes, at en usædelig Munk ønskede at ægte en dito Nonne; ligesaa sikkert er det, at hos alle de gotogermanske Nationer — for Henrik VIII i England som for Luther i Tyskland — dannede Spørgsmaalet om Ægteskab en væsentlig Del af Striden med Rom. Luther var ikke kun en stille Tænker, der ved Granskning af Biblen var kommen i Tvivl om, hvorvidt nu ogsaa Matthæus 19. Kap. og 1. Korinthier 7. Kap. fuldt ud stemmede med Kirkens Klosterløfter. Han var først og fremmest en Munk, hvem Afholdenhed havde ægget. Hans Tilhængere i Tyskland som i Norden var Efterkommere af Folk, der Aarhundreder igennem kun Fod for Fod af Kirken var blevne trængte fra de gamle, frie Forhold med Ægteskab og samtidigt Frillelevnet. Rundt om i Luften laa nu Renæssancens nye Paastand om det naturliges Berettigelse. Med instinktmæssig Sikkerhed greb derfor Luther, da han fra Bibelen hentede Vaaben mod Kirken, Ord fra det gamle Testamente om Tilstanden før Syndefaldet. Thi hans Overbevisning var ikke fremgaaet af Bibelord afvejet mod Bibelord. Den var ham naturgiven, og hvert Bibelord, der kunde passe, gav den kun yderligere Overvægt. Heri laa hans Styrke, hans Betydning som historisk Personlighed. Hans Tilbøjeligheder, hans Livssyn og hans religiøse Forvisning var alt af ét og samme Stykke. Han kunde gendrives i en Dispyt, men ikke overbevises.

Luthers Brud med Romerkirken havde vel en langt dybere Grund end den blotte Strid om Ægteskabet. Kærnen i hans Væsen var gotogermansk Frihedslyst og Trang til Grublen. Derfor maatte han bryde ud af Kirken, ud paa fri Mark og juble: ingen Kirke, ingen Pave mellem Gud og mig! Derfor maatte han søge Grunden til Retfærdiggørelse ikke i de af Kirken anviste Gerninger, men i den enkeltes Tro. I alt dette var Spørgsmaalet om Ægteskab kun et lille Bispørgsmaal, der fremkom, naar Talen var om Kyskheds Løfte som en god Gerning. Men det trængte sig snart i Forgrunden.

Thi det gik Luther og hans Tilhængere paa én og samme Vis. Da den første Frihedsrus havde sat sig, greb Tilværelsen dem hver især og forlangte Besked om, hvordan et Samfund af saadanne frie Mænd, der alle forholdt sig direkte til Gud, egent-

lig skulde indrettes. Det var godt nok med et Folk af Præster, men der var jo dog i ethvert Folk baade mange Børn og mange voksne, der kun var som Børn at regne. Der maatte sørges for Undervisning, for Kirkebygning, for Lærere, ja for Læren selv. Alt dette kunde kun klares ved Statsmagten. Og førend man ret vidste af det, havde man dannet sig en ny Kirke, snævrere end Romerkirken: de enkelte Landskirker. Og i Spidsen for hver enkelt stilledes en ny Pave, en verdslig Pave: Kurfyrst Frederik af Sachsen, Christian den Tredje, Gustav Vasa og hvad alle disse Fyrster hed.

Det faldt da ikke længer naturligt at tale for meget om Frihed, eller om den enkeltes Forhold direkte til Gud. Alt sligt maatte nu afdæmpes eller overføres paa Landskirken i det hele. Den enkelte fik nøjes med fremdeles at angribe Paven i Rom. Under denne Skyden mod et fjærnt Maal tilslørede man for sig selv, at man nu befandt sig under et nyt og nærmere Aag.

Saa var der Spørgsmaalet om Retfærdiggørelse ved Troen alene. Dette var en svær Tanke for de fleste, opdragne som de var i Forvisning om de gode Gerningers Værd. Og Troen skulde jo dog ogsaa ytre sig i Gerninger. Hvilke var da saadanne Gerninger? Det blot negative, ikke længer at overholde de gamle Regler om Vievand, om Faste, kun Fisk paa Fiskedage, Klosterløfter osv., kunde ikke fylde en oprigtig troendes Sind. Man trængte til en virkelig, positiv, god Gerning, der kunde erstatte de gamle, aflagte.

Her meldte ganske naturligt Ægteskabet sig. Selv Luther var ikke istand til helt at frigøre sig, hyppigt trængte i hans Tanke og Tale Giftermaal sig frem som en i og for sig fortjenstlig Handling, der havde Guds særlige Velbehag. Hvor meget mindre kunde da hans Tilhængere holde sig fri. Ægteskabet skød sig uvilkaarligt frem i Lærens Forgrund som dens Hovedpunkt. Det blev Fanen, hvorom alle sluttede sig, Lutheranernes «gode Gerning», Kendemærket, Borgen for, at man var ret «evangelisk».

Og Ægteskabet besad væsentlige Betingelser for at samle alle og udgøre Grundvold. Det tilfredsstillede den gamle, opstemte Naturtrang, i det laa Forvisning om Overensstemmelse med det nye i Tiden, sikret og betrygget ved Herrens eget Bibelord. Indenfor dets Ramme var der endnu Plads, om end i beskednere

Former, for det dybeste, det dristigste i Luthers Lære: her forholdt i Kampen for Hustru og Børn hver enkelt Husbond sig som fri Arbejder alene til sin Gud, og under den daglige Husandagt var hver enkelt Husbond selv Præst for sig og sine kære.

Luthers Lære om Ægteskabet blev da til noget langt mere, end man kunde vente deraf som blot enkelt Led i en større Helhed. Ægteskabet og Synet herpaa blev selv Hovedkærnen i det nye Liv og i Læren; det formede de Skarer, der førte Reformationen til Sejr. Thi medens Fyrster og Adel tilrev sig Kirkegodset som Bytte, medens stridbare Teologer kævledes om dit og dat, saa udgjorde overalt, hvor Luthers Lære trængte frem, en egen, solid Flok Hærens bedste Del. Den var let kendelig. Det var disse driftige Byfolk, som Tidens Kampe havde hærdet. De laa ikke længer skye og enkeltvis knælende ved de lysfyldte Altere i Kirkens Omgange, medens under Røgelseduft Munke skjult sang mangestemmig Lovsang paa Latin. De samledes nu trodsigt i Kirkens Midterskib, Mand, Hustru og Børn i Flok, lod en gift Præst tyde Bibelen fra Prædikestol, og svarede ham grovmælt i Salmer paa Modersmaalet, saa det rungede under Kirkens Buer. Familien havde fordrevet Munke og Nonner og erobret Kirken.

8.

Luthers Lære om Ægteskab fik hurtigt Indpas i Danmark. Nogle faa Aar efter, at hans «Prædiken om det ægteskabelige Liv» (1522) var udkommen i Wittenberg, forkyndtes de samme Tanker — ofte i de samme Ord, stundom i nye og selvvalgte, der vidnede om Tilegnelsens Inderlighed — af «Prædikanter» i Viborg, København og Malmø eller i Smaaskrifter, endog fra det fjerne Antwerpen, hvor Christiern den Andens trofaste Ledsager, Christiern Pedersen, livligt fulgte med og deltog i Drøftelsen af de brændende Spørgsmaal. Det kom saaledes til at hedde i den københavnske Troesbekendelse[1] af 1530: «Vi troe og lære, at den første Skik, den paradisiske Stat, Ægteskab, Mands og Kvindes Samkvem i Guds Frygt, er hellig og ærlig iblandt alle, og er alle fri at indgaa eller ej, men dem buden, som ikke have besynderlig Gave og Naade til Afhold og jomfruelig Kyskhed». «Munkeløfter ere mod Kristenfrihed og løgnagtige. Var de end ellers gode for Verden, da er de dog Gud ubehagelige, idet de ere efter Menneske Bud og ingen Tjeneste er Gud taknemlig, uden den er efter hans Befaling.» Frants Vormordsen skrev 1531: «Gud har skabt Mennesket med en naturlig Kærlighed til sin Mage og en Begæring til at avle Børn, hvilken endnu er i os og bliver, ligervis som i Jorden den førstskabte Frugtsommelighed til at bære Frugt. Og dertil haver han selv skikket og indsat en ubesmittet, ustraffelig, ærlig og kysk Mands og Kvindes Samkvem i Ægteskab.» «For at Ingen skal falde i Skørlevnet, da er dem alle Ægteskab haardeligen budet, som ikke have den besynderlige Guds Gave, at kunne deres Mage undvære, ogsaa Præsterne, naar man klarligen seer for Øjne, at Præster jo saa vel falde i denne svare Ukyskheds Synd som andre. Thi maatte Apostlene ingenlunde gøre dette Ægteskabs Forbud, og dersom de det gjort havde (som de ikke have), da havde de været meget straffeligere derfor end Sct. Peder var, der han straffedes

af St. Povl, thi det var mod al naturlig og Guds Lov.»[1] Peder Laurenssen udtrykte sig saaledes i Malmø: «Kunne vi ikke udslukke Adams Ild, Brynde og Begæring, da, før vi skulle falde i Synd, ere vi pligtige, under vor Saligheds Fortabelse, at ægtegifte os, være sig Biskop, Munk eller Præst, ihvo det er, Nonne, Vidue [Enke] eller Jomfru».[2] Og Christiern Pedersen skrev hjem fra Nederlandene: «Hver Mand skal have sin Hustru, paa det at han kan forvare sig fra Horeri og slemt Levnet. Og hver Kvinde skal og have sin Husbond, og de skulle .... formere Verden, thi at Kvinden bliver frelst fra Fordømmelsen, idet at hun føder Børn, som Sct. Poul skrev til Thimotheus.» «Gud vil ikke, at nogen Enke, som er mindre end 60 Aar, skal love Kyskhed.»[3]

Bevægelsens Styrke i Danmark fremgaar maaske tydeligst af, at længe før Reformationens endelige Sejr paa Rigsdagen i København 1536 begyndte allerede katolske Præster at gifte sig.[4] Da Torben Bilde Aar 1532 overtog Ærkebispedømmet i Lund, maatte han skriftligt forpligte sig til «ej med Vold og Uret at hindre Præster paa deres Giftermaal, om der er nogle, som dem gifte ville og faa Ægtehustruer».[5] Ja selv en saa nidkær Katolik som Poul Eliesen lod sig bevæge til at fremkomme med det ejendommelige Forslag, at «vor hellige Fader Paven i Rom» burde «lade det være frit paa nogen Tid» for gejstlige at gifte sig, «og da lade det saa blive, om derudaf formærkedes Kristendommens Forbedring, eller og kalde det tilbage igen, om derudaf kom mere Ulempe og mere ondt end godt». Til Gengæld skulde saadanne gifte Præster være «af andre Vilkaar [i andre Henseender] drabelige Mænd», der ved deres Dyder bødede paa «den Skrøbelighed, der dennem trængte til Giftermaal, at de ikke skulde falde ud af Yndest og Agt hos deres Almue, hvilket visselig skete, naar den Skrøbelighed kunde ikke med andre Dyder vederlægges.»[6]

Efter Reformationens Indførelse bredte den nye Tankegang sig med Kraft, og snart var i Danmark næsten hvert Spor udvisket af gammeldags, katolsk Syn paa Ægteskabet. Det nye vandt Vej frem baade ved sin egen Magt, Mængdens Modtagelighed og ved den folkelige Tone, som det straks forstod

at anslaa. Gamle Mundheld gravedes op, nye dannedes, saa at den nye Levevisdom kunde sidde til Højbords som en kær gammel Ven, hvem alle kendte og ingen undsaa sig for. Latteren ad de gifte Præster forstummede eller blev til en godmodig Bestanddel af den offentlige Moro. Og snart var der, uden at hver enkelt ret vidste af det, foregaaet en Omdannelse af hele Folkets Hjemmevaner, Levesæt og Begreber.

Som første Regel gjaldt nu, at enhver, der var ugift, burde snarest søge at indtræde i Ægtestanden. «Haand skal anden toe, eller baade urene være.» «Liden Byrde er lang Vej tung»; men «han fører godt Læs i Gaarde, en god Hustru faar.» Ingen frygte for Udkommet, «thi Tugt haver Ære, og Tro haver Brød». Den ugifte er udsat for allehaande Fristelser. «Sulten Lus bider værst». Men «Ægteskab kan vel tæmme en, var han end saa vild».[1]

Tidligere havde den ugifte Stand rummet mange af Landets anseeligste Mænd og Kvinder: Kongens Kansler, Bisper, Abbedisser og Priorinder. Nu vænnede man sig mere og mere til i de ugifte at se en lavere Stand, ved hvilken der heftede Plet, og forud for hvilken enhver gik, der ved Giftermaal var bleven ophøjet til «Dannemand» og «Dannekvinde». Det første, stærkt iøjnefaldende Udtryk for denne nye Følelse viste sig Aar 1570. Endnu i Aaret 1545 havde man uden Betænkelighed valgt den teologiske Professor Dr. Jens Sinding til Universitetets Rektor, skønt han var ugift.[2] Men da Rektorvalg skulde foregaa i Maj 1570, gav den afgaaende Rektor forgæves sin Stemme til Professor Katholm. Niels Hemmingsen fulgte ham vel, idet han udtalte: «Ogsaa jeg giver Magister Katholm min Stemme, trods det, at han er ugift. Vi have nemlig et forudgaaende Eksempel herpaa i Dr. Sinding, der, skønt ugift, dog blev valgt til Rektor.» Men Professor Niels Scavenius, der havde været Luthers ivrige Tilhører i Wittenberg, udtalte det forløsende Ord: «Jeg giver Professor Hammer min Stemme. Han er ikke blot en flittig Mand, men er baade gift og hjemfaren.» Alle de efterfølgende stemte ligesaa. — Afstemningen fik et ejendommeligt Efterspil. Dagen efter frabad nemlig den nyvalgte sig Æren, da han følte sig for ung og uerfaren til saa betydningsfuld en Post. End ikke denne Vægring kunde samle Stemmerne om Prof. Katholm, skøndt han iøvrigt var den nærmeste. Man valgte igen en anden.[3] Denne haarde Lære synes at have frugtet. November

Maaned samme Aar stod Katholms Bryllup med Elisabeth Hasebard, hvorved han fik Sjællands Bisp til Svoger; og otte Maaneder efter hendes Død ægtede han en Enke med en talrig Børneflok.[1]

Regnede man saaledes blandt de højlærde, er det let forstaaeligt, at man i andre Samfund krævede gift Stand som ligefrem Betingelse for blot at optages. I Bødkerlavets Skraa i Odense af 1551 kom det saaledes til at hedde: «Hvo som Bødkerembedet herefter vil vinde, han skal være en skellig Person til Ægte».[2] Hvor vidt man overhovedet gik i Hensyn til Ægteskabets Fremme, kan ses af følgende lille Træk. Da Bispen i Trondhjem var død 1595, skrev Lensmanden til Rektor og Professorer ved Københavns Universitet og bad dem anbefale Regeringsraaderne at vælge den afdødes Søn til Efterfølger og anførte herfor som Grund: «kunde saa, ved hans Anseelse udi samme Embede, hans tre fattige Søstre blive desbedre og snarere vel forseet» [forsørgede].[3] I Aaret 1634 gik det Rygte i Danmark og Sverig, at nu havde ogsaa Pave Urban VIII og alle Kardinalerne besluttet at gifte sig.[4]

Det var da enhver overordnets naturlige Pligt at sørge for sine undergivnes Giftermaal. Hvor dette lykkedes i fortrinlig Grad, blev det fremhævet i vedkommendes Eftermæle. Denne Form for Ros er derfor hyppig i Datidens Ligprædikener, og ganske naturligt faldt det at tilføje, at af samme Grund var ogsaa de efterlevende ugiftes Sorg saa stor. Ved Fru Margrethe Breides Grav hed det f. Eks.: Hun befordrede sine Jomfruer «til gode Vilkaar og fornemme Giftermaal, hvorfor ogsaa de, som endnu i hendes Tjeneste ere efterladte, hendes dødelige Afgang bedrøveligen begræde.»[5]

Som næste Regel gjaldt, at enhver, hvis Ægtefælle døde, skulde snarest gifte sig paany. Det var Pligt mod én selv, det var Pligt mod de mange, der sad ledige. Og her gjaldt ingen Aldersgrænse. Christiern Pedersen havde vel antydet en saadan ved Ordene: «Gud vil ikke, at nogen Enke, som er mindre end 60 Aar, skal love Kyskhed.» Men Menigheden saa ikke snævert paa Apostelens Ord og fjernede Grænsepælene. Og hvorfor ikke? «Bid byder anden ind». «Gamle Katte labe ogsaa Mælk.» «Man sætter ofte en Streng paa en gammel Gige». «I gamle Gryder koges og Lammekød.»[6] Den efterlevende havde frit Valg mellem

alle Aldersklasser, ingen var for gammel til at byde eller bydes op endnu engang.

Strengt taget burde man vente med nyt Giftermaal et Aar efter sin Ægtefælles Død, vente «Sørgeaaret ud», som det kaldtes. Derfor faldt ogsaa Samtalen saa mellem en fransk Udsending paa Rejse i Sverig og en Præst, der begræd Tabet af sin Hustru: «I maa vel ikke gifte Eder paany, kan jeg tænke mig. (Jeg troede nemlig, at Præster for Embedets Værdigheds Skyld skulde vise større Afholdenhed end Lægfolk.) — Jo, vist maa jeg det, men — (og her sukkede han) — ikke førend Sørgeaaret er omme.»[1]

Denne Bestemmelse overholdtes dog langtfra med Strenghed. For at nævne et Par Eksempler, saa mistede Raadmand Laurids Tøgersen sin første Hustru i Slutningen af Marts 1570 og ægtede sin anden den 26. Novbr. samme Aar.[2] Præsten Christiern Nielsen Juel skriver i sin Dagbog: «Min kære Hustru, Agnete Vitusdatter, hensov i Herren mellem den 21. og 22. Novbr. 1575. Den 7. Februar 1576 blev mig trolovet Anna Svendsdatter. Den 24. Juni samme Aar fejredes mit andet Bryllup i Vadegaard med velagt, dydig og ærbar Anna Svendsdatter».[3] At ogsaa Præsteenker kunde have Hast, fremgaar af samme Dagbog, hvor det hedder: «Den 27. Septbr. 1563 døde Pastor Jens Eriksen i Borregaard. Den 16. Januar 1564 fejredes Brylluppet mellem Pastor Jens Eriksens (salig Ihukommelse) Efterleverske og hæderlig Ungkarl Niels Jensen fra Brøtrup.»[4] Heftig Sorg og hurtigt Giftermaal findes skildret i følgende Stykke af en bevaret Trøstetale til dem, som sørge over Tabet af deres nærmeste:

«Det skete 1564, den Tid den svare Pestilentse regerede, at der var en Mand i Sjælland ved Navn Mads Smed. Han havde en Hustru, som blev af samme Krankhed død. Saa blev samme Mand vred, tog en Økse og hug fire eller fem Skrammer i sit Bord og med samme Ord bespottede Gud og sagde: O Du, Gud! havde jeg nu fat paa Dig, da skulde jeg hævne mig paa Dig for min gode Hustru, Du tog fra mig. — Siden hændte det sig, at han fæstede en anden. Og saa døde den straks. Saa trolovede han sig da en anden samme Dag, og den ogsaa straks døde. Saa ved Døden straffede Gud hannem for den Bespottelse, han gjorde, at han havde tre Hustruer paa tre Uger».[5]

Selv om man af Anstandshensyn tøvede noget med Brylluppet, var det derimod meget almindeligt, at man snarest muligt fik afgjort, hvem den næste skulde være. Fra Aar

1582, da Trolovelse blev lovbefalet, fulgte Trolovelse gerne temmelig hurtigt efter Begravelsen, stundom endog kun fjorten Dage,[1] og Sørgeaaret blev nærmest den Tid, hvor man sørgede for at bringe alt i Orden til nyt Giftermaal, ved f. Eks. at foretage Skifte med tidligere Kuld Børn osv. Det hørte snarest til Sjældenhederne, naar, som Doctor Sperling beretter, han midt i Sørgeaaret friede til sin Formands Enke og hun endnu ikke havde bestemt sig, hvad vel ogsaa i dette Tilfælde nærmest var begrundet i, at de to, der forud havde meldt sig — Bispen i Stavanger og Rektoren i Bergen — var vanskelige at træffe Valg imellem.[2] Det var sikkert Biomstændighederne mere end Sagen selv, der vakte Anstød, naar det 1571 hed fra Bergen: Præsten «Hr. Christoffer i Kinservig skrev Hr. Niels's Efterleverske paa Voss til og bejlede til hende, og det var ikkun tre Uger, eller ved det Pas, efter hendes salig Husbonds Død, hvorover hun var højligen fortørnet, at han vilde hende saa vanære.»[3] Det mest krænkende laa dog vistnok i, at Hr. Christoffer gik vel vidtløftigt til Værks. Paa samme Tid friede han nemlig tre Gange til Hr. Absalon Pedersens Datter, desuden til Torberns Datter, til Mikkels Svigerinde, til Rasmus Raadmands Datter og avlede Børn med en Garpekone, hvorfor ogsaa Bispen maatte give ham Tilhold om snarest at træffe Valg og indgaa Ægteskab.

Hyppigt blev Beslutningen om, hvem den næste skulde være, tagen inden den afgangne Ægtefælles Død og efter Samraad med denne. Begge Parter vidste jo, at nyt Giftermaal skulde indgaas; det var da netop Tegn paa lykkeligt Samliv og fuld Forstaaelse, naar man ved Dødslejet kunde enigt træffe Valget. Med Rette fremhæves derfor dette oftere i Ligtalerne. Saaledes hedder det om Niels Friis: Da hans første Hustru, Dorthe Gyldenstjerne, var død den 6. Marts 1634, «haver han levet et enligt Liv udi stor Sorrig indtil Aar 1635 den 10. Novbr., paa hvilken Dag han efter sin afgangne Hustrus Raad og Begæring, da hun laa udi hendes Yderste, haver ladet tiltale» Ulrik Sandberg om hans Datter Jomfru Anne.[4]

Hvor dyb en Rod denne Fremgangsmaade har slaaet, og hvor vel den stemmer med Folkets Karakter, kan ses af, at den i Jylland har holdt sig uforandret indtil vore Dage. Det er ganske Forholdene fra det 16de Aarhundrede, naar det hedder om Vendelboerne endnu i det 19de: «Mærkelig er den Sindsro, hvormed enhver ser sin Død imøde. Man taler aldeles ugenert

om den i Sygestuen, og den syge anordner alt ... hvem der skal gøre Kisten og hvem Konen eller Manden skal ægte, naar vedkommende selv «vel er henne». Er Sygelejet langvarigt, er Partiet alt afgjort for den efterlevende, før den syge «er henne»; men under almindelige Forhold indledes den foreløbige Behandling af det andet Ægteskab paa Begravelsesdagen. Paa en saadan gjordes der engang en Enke fire forskellige Ægteskabsforslag, og desuagtet kunde hun med en vis Stolthed svare: «det er allerede for sildigt». At en Mand eller Kvinde kan «sidde hen uden Medhjælp» betragtes som en ren Umulighed, naar vedkommende har smaa Børn og en større Husstand ... «Hvor én Kiste bæres ud, bæres to ind» er et betegnende Udtryk for Fordelen og Nødvendigheden af et fornyet Ægteskab.[1]

Ganske de samme Forhold gentage sig sydligere, f. Eks. i Hammerum Herred. Om Skik her hedder det: «Ret ofte bliver Efterfølgeren kaaret allerede ved selve Begravelsen». At dog ogsaa under saadanne Omstændigheder Finfølelse kan gøre sig gældende, er malende udtrykt i Beretningen om den unge Kone paa Kirkegaarden. Hun fulgte sin Mands Lig til Graven, men da hun syntes, der var nogen der rykkede hende i Kjolen, vendte hun sig om og sagde skarpt: «Itte et Ord, før Peer er i æ Jord!»[2]

Naar, som i det 16de Aarhundrede, baade Skik og Brug og religiøs Pligt bød stadigt at gifte sig paany, kunde den enkeltes ægteskabelige Liv blive broget nok og Traadene i det store Familietæppe flettes sammen, saa at hele Byer og Herreder løb i ét og selv en dreven Tingskriver knap kunde finde Rede. Et Par Eksempler vil anskueliggøre dette.

Den højere Gejstlighed gik efter Evne i Spidsen. Niels Hemmingsen var tre Gange gift. Fra den første Hustru blev han skilt i begges levende Live, men fra de to sidste skilte kun Døden ham.[3] Biskop Peder Hegelund i Ribe var ligeledes tre Gange gift.[4] Sjællands Bisp, Poul Madsen, var fire Gange gift. Da den fjerde Hustru var død, hensad han mærkeligt nok tolv Aar som Enkemand[5]. Slig Skrøbelighed gav Anledning til, at Lægmænd kunde overgaa Gejstligheden. Jens Andersen i Vejlegade i Nakskov f. Eks., der døde i Begyndelsen af det 17de

Aarhundrede 70 Aar gammel, havde haft seks «ægte Hustruer»,[1] og Raadmand Poul Hansen i Skelskør overlevede endda alle sine seks.[2]

Forvirringen opstod dog først ret, naar ogsaa Hustruerne havde været oftere gift. Som Eksempler paa saadanne eftерspurgte Enker kan nævnes: Den tidligere omtalte Fru Gjørvel Faddersdatter, der var tre Gange gift. Fru Ellen Pallesdatter Ulfeld, der var ligesaa.[3] Elisabeth Hegelund ægtede først Biskop Jacob Holm i Aalborg, dernæst Borger sammesteds Laurits Skriver, endelig holdt hun paany sit Indtog i Bispegaarden som den 64aarige Biskop Christen Ribers anden eller tredie Brud.[4] Ellen Hansdatter i Odense var gift først med Biskop Niels Jespersen, dernæst med Juvelér Didrik Fiuren, endelig med Dr. med. Jens Mule. Denne ægtede efter hendes Død Anna Villumsdatter, der fødte ham otte Børn og efter hans Død ægtede Dr. Schultz.[5] Raadmand Peder Sjunesens Datter, Anna, var gift med Rektor Christensen i København, Præsten Fædder i Stege og Professor Svendsen i København.[6] Oluf Bagers Datter, Anna, var gift med Borger Rensing i Odense, Herredsfoged Christian Kjer og Præsten i Hesselager, Hr. Peder.[7] Den 19. Januar 1567 gjorde Sorte Tønnis i Bergen «sit Bryllup med Grete Frises. Var dette hendes tredie Bryllup, tog hun ingen Skænk af dem, som vare indbudne.»[8] Den 19. Oktober 1568 døde sammesteds «Hustru Barbara, Borgemester Anders Skrivers, en from, stille Dannekvinde, som havde fire Gange været gift.»[9] «Den 16. Februar 1567 stod Peter Kandegyders Fæstensøl med Anne Dinklas, var det hendes femte Ægtemand.»[10] Anna Knudsdatter var gift først med Provst Roed i Odense, saa med Sognepræst i Dalby og Stubberup, Hr. Frands, derpaa med hans Eftermand. Derefter ægtede hun Søren Olufsen, med hvem hun levede i tretten Aar. Ved hans Død indlod hun sig, 68 Aar gammel, i nyt Ægteskab med Hans Grønlund, og efter 22 Aars Samliv med denne døde hun endelig 1611 90 Aar gammel.[11]

Familie-Forklaringer kunde under slige Forhold tage sig saaledes ud: Biskop Kingos tredje Hustrus Bedstemoder, Karen Bruun, havde været tre Gange gift, sidste Gang som den tredje af Magister Taulovs fire Hustruer. Denne Karen Bruuns Datter af første Ægteskab, Kirsten, blev fire Gange gift[12] og i andet Ægteskab havde hun o. s. v.

Det store Spørgsmaal var: i hvilken Aldersklasse skulde

man vælge sin Ægtefælle? Det laa jo nærmest at ægte en Jævnaldrende. Thi «lige Børn lege bedst». «Ung hos ung». «Til ungt Kød skal man have let og tørt Ved». «Bedre er ungt Hønsekød end presset Kallun». «Man skal æde Pølsen, mens hun er varm».[1] Derfor lød ogsaa endnu hundrede Aar efter de fynske Pigers Morgenbøn[2] saalunde:

Den gamle og den kolde,
O Herre, Du selv beholde!
Den unge og den væne,
O Herre, Du mig sende!
Den gamle i Graven din!
Den unge i Armen min!
Gud høre og gøre det! Amen.

Slet saa let afgjort, som det saaledes kunde stille sig for et ungt Sind, var Sagen dog ikke. Det var tværtimod givet, at jo yngre en Kvinde var, des højere kunde hun sigte; men højt Sigte ramte gerne en ældre. Hed det ikke: «Pige under tyve Aar skal tage højere Mand, under tredive Ligemand, under fyrre og siden i hvo der kommer.»[3] Hvad hjalp det at ægte en ung Daare? «Saks og Ragekniv daare mangen fager Viv». «Bedre er snild Tunge end kæmmet Hoved». «Med Alder vokser Visdom.» Kærlighed? De unges Kærlighed er som Spaaneild, snarere slukt end tændt. Nej, «Kærlighed kommer af Omgængelse». Og «Alvor og Gammen, de kunne bedst sammen».[4] Derfor gammel Mand og ung Hustru.

Ogsaa fra den unge Bejlers Synspunkt kunde det stille sig som rettest at søge ikke en ung, men en ældre «Medhjælp». Det var godt nok, at ens Hu stod til en ung. Men: «Du skal ej attraa — det, Du ej kan faa». Forfarenhed viser derhos, at alt omskiftes, og det er ikke alt Guld, der glimrer. «Unger Engel vorder gerne gammel Djævel». «Blanke Møer, tit skidne Søer». «Ingen Kat er saa venlig, den haver jo skarpe Kløer». Men er man der først, kan det ej gøres om. «Det er ej Hestebytte; Du haver taget det, Du maa beholde det».[5] Nej, nej, saa hellere se sig godt for i Tide, vælge den, der har staaet sin Prøve. At ægte en Enke er «fortjenstligt». «Det er lovligt man forseer — de Enker, som sig ærligt teer». Ja «ærlige Enker bør enhver at beflitte sig paa».[6] «Bedst at bage Brød i gamle Ovne». «Bedst at bade i gamle Kar, da stikker man ej Splinter i Bagen». Des-

uden: «Man finder det i Enkens Bo — som ikke er i Pigens Sko». «Hvo som tager en Enke — faar Bord og Bænke — og meget at paatænke.» «Af fede Stege dryppe fede Draaber.» Hvorfor frygte Udseendet? «Det kives ej alt, som sort er.» «Sort Ko giver hvid Mælk.» «Brun Nød, Kærne sød.» Her hjælper ej at betænke sig. «Katten vil vel have Fisken, men han vil ej væde Kloen». «Bedre godt Smør end sur Sild». «Faa først, flaa siden.» Først en gammel, saa en ung. Kommer Tid, kommer Raad. «Genslag er ej aflagt.»[1]

Men naar man saa havde fulgt Herrens Bud og Fornuftens Stemme og som ung ægtet en gammel, kunde man ogsaa nok ønske som gammel at ægte en ung. «Det kommer op i Tø — hvad man fjæler i Sne.» «Mangen faar det til sin Nadver, han skulde haft til sin Davre.» At forblive Enkemand skikkede sig ikke. «Det er fladt at drukne paa tørt Land.» Man kunde ganske vist paany ægte en Enke. «Men den ræddes at komme i Sæk, som før haver været.» Saa heller en pur ung. «Ung hos ung, ja dobbelt ung, thi den gamle er to Gange Barn, og den unge har Barnet i Ærmet.» Spot var vel ikke udelukket, og der kunde hviskes:

En haard Nød og en stumpet Tand,
En Hustru ung, en gammel Mand
Tilsammen sig ej skikke kan.

Men hvo undgaar lønlig Spot? «Den skal have lange Arme, alle Munde vil lukke.» Af virkelige Indvendinger var der ingen med Vægt. «Gammel Mand og ung Hustru, visse Børn!» Dem var der nu Raad til at føde. «Ung Hustru, gammel Mands Død!» Aa, «der er knortet Tømmer i gamle Huse». Og i værste Fald:

Hos en Pige af atten Aar,
Med sorte Øjne og gult Haar,
Med hvide Hænder og smalle Lænder
Man ret vel sit Levnet ender.[2]

Gjorde man da Ægteskabets det store Regnestykke op, saa stemmede det. «Alle smukke Piger vil gerne have Mand — saa vil og den grimme, om hun ham fange kan». «Man vorder ked af eenhaande Mad.» Summa: «Somme æde Et, og somme æde et Andet, saa bliver al Mad æden».[3]

———

De tre nordiske Lande havde forskelligt Syn paa denne ægteskabelige Vekseldrift. I Sverig lykkedes det ikke den nye Opfattelse at faa fuldt Fodfæste. Man vedblev at se paa Forbindelser med Misforhold i Alder som unaturlige. Gustav Vasa havde vel selv givet Eksempel, forsaavidt hans tredje Hustru kun var seksten Aar gammel, medens han var 58. Men almindelig Skik blev det ikke. Erkebiskop Laurentius Petri udstedte endog 1560 Forbud mod, at Præster maatte vie Par, hvor Aldersforskellen var stor. Endnu Aar 1673 tilraadedes det Præsterne at afværge saadanne Ægteskaber.[1]

Men i Danmark og Norge blev Skikken almindelig. Idet man gik ud fra, at alle burde være gifte, mente man, at dette netop paa en hensigtsmæssig Maade opfyldtes ved, at Ægtefolkene ikke var jævnaldrende, men at ung ægtede gammel, gammel ung. Herved opnaaedes, at Summen af de enkelte Ægtepars Aar, delt med to, vedblivende svarede til den kraftigste Alder mellem tredive og fyrre. Selvfølgelig kunde Skæbnen spille Puds, som naar Peder Jensen Suur i Nakskov maatte bie med at ægte Tyre Sørensdatter indtil hans Hustru, Gertrud, endelig 106 Aar gammel 1621 afgik ved Døden.[2] Men som Regel var Goderne de overvejende. Det hede Blod blev passende kuldslaaet, naar ung og gammel blev ét. Enken fik en fornøden Medhjælper i den unge Mand, og han en kyndig Medhjælperinde til den ofte betydelige Virksomhed, han straks overtog. Særlig i saa Henseende var Ordningen god. Hvad enten det var en Gaard, en Handel eller et Haandværk, hvis Drift han gik ind til, saa standsedes den altsaa ikke ved Dødsfald, men holdtes frisk ved Giftermaal. Forholdene modnede ham hurtigt. Om Dagen vrimlede det med Virksomhed og Ansvar i Mark, i Bod, i Bing, i Værksted; og om Natten vrimlede det med Stedbørn, stundom af flere Kuld, i Stuens Himmelseng og Slagbænke. Her var nok at tage fat paa. Og var end ikke alt, som det burde eller som han kunde ønske sig det, saa udvikledes han dog til en dygtig Mand, der vel engang kunde vælge en ny «Medhjælp» og haabe paa en glad Alderdom med en ung Hustru ganske efter sit Hjerte.

Datiden havde naturligvis aabent Øje ogsaa for Ordningens svage Sider. Med stor Uforbeholdenhed udtalte man sig herom. Det første Ægteskab med Enken eller Enkemanden stod for den almindelige Bevidsthed som en Slags trang Forskole, og mangen blev sky og var ikke til at faa derind. Da Christian den Fjerde

December 1611 fik Meddelelse af Statholder Gert Ranzau om, at dennes Hustru, Fru Tale Thott, var død, bevidnede han den sørgende Ægtemand sin Deltagelse paa følgende ejendommelige Maade: Kongen tømte et stort Glas Vin og sagde til Trøst: «den Kone var ogsaa meget for gammel.» Og, som Sigvard Grubbe lunt bemærker i sin Dagbog, «Ægtemanden lagde sig de Trøstens Ord paa Hjerte og ægtede nogle Maaneder efter istedetfor den gamle en ganske ung».[1] Ulemperne ved at skulle ægte en Enke er malende fremhævede i en Folkevise[2] med Omkvædet: «Ikke vil jeg den Enke love; jeg er ikke voksen end».

Mine Frænder og Venner gaa sammen i Raad,
At jeg skulde love mig den Enke i Aar.
Der jeg kom i Enkens Gaard,
Jeg hørte ikke andet end Børneskraal.
Først jeg taled til Enken et Ord,
Da bar hun mig den døde paa Bord.
Hun ringler med Nøgler, hun slaar med Dør;
«Gud naade hans Sjæl, der jeg havde før!»
Nu rider jeg mig op under Ø,
Der fæster jeg mig saa væn en Mø.
Jeg fæsted en Mø, for hun var saa skøn,
Saa vred jeg Vidjen, mens den var grøn.
Ikke vil jeg den Enke love; jeg er ikke voksen end.

Man var ogsaa klar over, at lige saa vel som en ung Mand hurtigt kunde udvikles ved at ægte Enke med Børn og stor Bedrift, kunde det gaa den modsatte Vej og baade han, hun, Børn og Gods derved ødelægges. Det hedder herom i en dengang yndet Bog[3]: «De gode Enker siger almindeligt: «O Herre Gud, der seer ingen mit Tingest til Gode. Var ikke det, da skulde jeg aldrig gifte mig i mine Dage». Det lykkes stundom vel for dennem, men stundom slet inte. Fordi mangen ærlig Dannekvinde, naar man siger hende af [ɔ: om] en from Dannemand, som tilforn haver været i Ægteskab, da svarer hun: «Han er en gammel Mand, og jeg er ikke heller ung; han gider lidet gjort og jeg end mindre; hvoraf skulle vi da nære os? Jeg maa have en, som kan arbejde og forhverve noget og gøre mig og mine Børn til Gode, ellers vil jeg heller sidde for mig selv.» — Saa kommer da en ung Karl, hvis Moder hun maatte vel være for Alders Skyld; han smigrer for hende og giver hende søde Ord. Det varer en føje Tid, indtil han faar Magt over hende og

over hendes Børn, Hus og Gods, og hun faar aabenbaret ham, hvad Penninge og Klenodier hun haver. Straks bliver af de søde Honningord sur Eddike og aller bittrest Encian. Han forviser hende med sine Børn uden Døren, gaar ud til Driks den ene Dag efter den anden, praler og brasker, dobler og spiller, slemmer og demmer, og fordøjer hvad hun med sin fattige Husbond haver til Hobe samlet. Naar han da har drukket sig fuld og galen, kommer han hjem om Natten. Taler hun da noget til hannem, at det gaar ikke ret til, saa skal hun være ilde tiltalt, bandet, slagen og dragen. Da maa hun hedde hans gamle Sæk og Tudse og andre flere ubekvemmelige Navne» o. s. v.

Der maa have været nok af Forbilleder til en Beskrivelse som denne, thi den gentages oftere, ogsaa paa Vers:[1]

Al den Stund der hun sad Enke,
Andre at tjene kunde jeg ikke tænke.
Nu haver hun sig en ung Mand faaet.
Jeg frygter, det sidder hende inte godt.
Hende kan han ikke lide vel.
Om Natten jager han hende af Døre
o. s. v.

Moralen samles i følgende Ord:

De gamle Kvinder ere ikke vise,
Der maatte sidde med Ro og Lise
Udi deres ærlige Enkesæde
Og tjene Gud med Frygt og Glæde,
At de ville saa deres Ro bortskifte
Og med slige Gække dennem gifte,
Som hun tog denne ryggesløse Gæk.
Nu skal hun være hans gamle Sæk.
Men havde hun taget en midaldrende Mand,
Der lod sig raade af sin Forstand,
Da havde det været hende Lyst og Gammen,
Thi Lige med Lige kunne bedst tilsammen.

Trods al slig Moraliseren trivedes dog Skikken, der stemmede saa godt med Tidens religiøse og verdslige Begreber. Det var ikke blot Gaard, Handel og Haandværk, hvortil Skikken passede; den fandt snart ogsaa sin Anvendelse paa den gejstlige Stand.

Meget hurtigt efter Reformationens Indførelse maatte nemlig det Spørgsmaal opstaa: hvorledes skulde man forsørge en afdød

Gejstligs Enke og Børn. At Regeringen, der saa glubsk havde tilvendt sig Kirkens tidligere Eje og saa karrigt forsørget dens nye Tjenere, nu skulde have noget tilovers i Form af Pension for disses Enker, var ikke at vente. Naar «Naadsensaaret» var omme, stod de ganske hjælpeløse. At Menigheden skulde forsørge dem, vilde være vel meget forlangt. Den maatte jo betale Tiende og Afgifter som tilforn. Den var, i Begyndelsen i det mindste, endog hyppigt imod, at Præster overhovedet giftede sig; der var da ingen Grund for den til at udsætte Præmie for Præste-Efterladte. Men dø af Sult burde de dog heller ikke. Man fandt da paa den simple Udvej at paaligne Eftermanden Byrden ved kun at bortgive Kaldet enten til den foregaaende Præsts Søn med Forpligtelse til at sørge for sin Moder eller Stedmoder, indtil hun muligt blev gift paany, eller til den, der selv vilde ægte Enken. Det er jo «lovligt», man forseer — de Enker, som sig ærligt teer.

Gejstligheden, Ægteskabets ypperste Lovsynger, blev da ved en underlig Skæbnens Ironi den Stand, der fik mindst Frihed til at knytte det, som den vilde. Kun første Hold havde frit Valg. De senere fik i Reglen Hustru paanødt. Andre Folk havde dog Lov at vælge mellem flere Enker og kunde jo endelig i værste Fald undlade Giftermaal. Men for hver, der søgte et Præste- eller Degnekald, hed det: denne Enke, eller Du faar ikke Kaldet. Thi at en Præst eller Degn skulde være død uden at efterlade sig Enke, hørte til de Særsyn, som man roligt kunde lade ude af Beregning.

Intet Under, at den vordende Gejstlighed søgte at slippe udenom. Man kunde jo i Tide ægte en Præsts Datter, blive hans Kapellan og saaledes haabe engang at opnaa hans Kald mod Løfte om at sørge for Enken. Af to Onder: heller Enken som ledig Svigermoder i Huset med dog nogen Udsigt til at faa hende paany «forseet» med en anden, end selv at ægte hende. Men fra Regeringens Side sét var dette meget misligt. Ad denne Vej fik man nemlig en Hoben uheldige Personer ansat, hvis hele Adkomst ofte kun bestod i at have besnæret en Præstedatter. Der udstedtes da Aar 1597 skarpt Forbud baade i Danmark og Norge mod, at nogen Præst paa egen Haand maatte

antage sig Kapellan.[1] Paa Sjælland blev dette endog fortolket derhen, at ingen Præstedatter maatte i Faderens Live troloves eller vies med hans Kapellan.[2]

«Enken og Kaldet» var da Regeringens og Sognemændenes Løsen. Naturligvis kunde der forekomme Undtagelser, som da f. Eks. Hr. Markvor Hansen, Kapellan i Middelfart, 1585 virkelig endte med at blive Præst i Munkebo, skønt han nægtede at ægte Kaldets forgældede Enke. Men her var ogsaa særegne Omstændigheder. Samme Hr. Markvor havde i Pestens Tid troligt forrettet Embedspligterne i Munkebo, medens Sognepræsten og en stor Del af Menigheden bortreves af Sygdommen. Omtrent Halvdelen af Kaldsmændene gav ham — vel i taknemlig Erindring herom — deres Stemmer trods hans Vægring, og Kongen befalede da, at han skulde have Kaldet.[3] I Skaane havde Aaret tilforn de af Bispen anbefalede Ansøgere om Høje og Starby afslaaet at ægte Enken, da hun «var ved temmelig Alder og vel bedaget». Sognemændene valgte i denne Anledning paa egen Haand en Person, som ganske vist «var berygtet for utilbørlig Sag», men til Gengæld villig til at ægte Enken. En af de anbefalede Ansøgere, Mester Niels Kæmpe, «der tidt og ofte haver besøgt og overløbet Kongen om de tvende Sogne», henvendte sig imidlertid endnu engang til Frederik den Anden og opnaaede Kongebrev for, at han skulde have Kaldet.[4] Det var dog næppe Rosendans saaledes at faa Kaldet uden Enken. Dette fik Hr. Niels Nielsen i Borbjerg i Nørrejylland at føle. Han havde lovet at ægte Enken, men da det kom til Stykket, vilde han nødig, «efterdi Kvinden er bedaget og haver fanget femten Børn». Men herover vrededes man, særlig i Annekssognet, stævnede og «platsede» Hr. Niels i Anledning af hans Løfte. Forgæves skrev Frederik den Anden til Menigheden, at «Kirkerne ere stiftede til Guds Ære og Tjeneste og ikke for Præstekvinder», og lod derhos Bispen møde og indsætte ham i Annekssognet som deres lovlige Præst. Næppe var Kongen død, førend Anneksbeboerne begyndte at «platse» Hr. Niels paany. Regeringsraaderne maatte da befale Bispen at «haandhæve ham i Kaldet» og befri den ulykkelige for yderligere at «tribuleres af Kvindens Anhang».[5]

Men som Regel gik alt sin rolige Gang. Den rette blev af Herren kaldet ved Enken. «At dette var Praksis i Danmark, det kan oplyses ved Eksempler i Hundredevis».[6] Ligesaa for Norges Vedkommende. Øvrigheden — Provst, Bisp, Lens-

mand — virkede ganske aabenlyst med ved Forretningen, for at Giftermaalsløftet kunde blive afgivet i den mest bindende Form.[1] Biskop Jens Nielssøn i Oslo henstillede Aar 1585 til Kongen, om ikke norske Kald burde staa ledige det hele Naadsens Aar ud, for at «den fattige Efterleverske kunde blive saaledes forsørget ved Giftermaal, at hun kunde blive der fremdeles». De lange Afstande i Norge og Efterretningernes deraf følgende sene Gang nødvendiggjorde nemlig en længere Frist for Lysthavende til at melde sig. Han raadførte sig i samme Anledning med Sjællands Bisp, der gav ham et i det hele bifaldende Svar.[2]

Det er Minder fra disse Forhold, naar f. Eks. et Degnekald opsloges ledigt paa følgende Vis: «Er jeg [Biskop Hans Vandal] tjenstligst begærende, at dersom han [senere Biskop Bircheroed] kender nogen fattig Student i Kommunitetet, som er skikkelig og ædru og vil være fornøjet med et temmelig godt Degnekald, hvor der er en smuk, halvgammel Enke, som vel har Børn, men har dog ingen af dem hos sig, thi de ere i Tjeneste hos Godtfolk, han da vilde vise samme Person til mig».[3] Eller naar det hedder: «Den 3. Juli 1582 gav Hr. Hans Provsten tilkende, at dersom han vilde ham til det Kald (Rødby og Ringsebølle) forhjælpe, var det hans Raad i Gud at ægte Hr. Rasmus's [Formandens] Enke, hvilket han skriftligt samme Dag tilstod under sin egen Haand i Provstens Dagbog».[4] Eller følgende trohjertige Indberetning[5] af 1592 fra Borgemester og Raad i Middelfart til Fyns Biskop, Jacob Madsen, om hvorledes det var lykkedes dem at stoppe en Lumskerup, der vilde have Kaldet først for bagefter at vrage Enken. Den «unge Person», Sonne Lauritsen, som var anbefalet dem af Bispen, havde nu prædiket til Prøve, «og vi paa den Tid vare til Sinds at have villet give ham Kald. Men der vi foreholdt hannem, om han vilde tage ved Margrethe, salig Hr. Olufs Efterleverske, da svarede han os og var begærende, at vi først vilde give ham hans Kaldsbrev beskrevet og forseglet, saa vilde han paa nogen Tid tage sig udi Beraad, om han vilde tage ved Kvinden eller ikke, fordi han paa den Tid ikke var til Sinds at ville have hende. Hvorfor han ikke heller bekom hans Kaldsbrev. Og Almuen, som den Tid var forsamlet paa Raadhuset og hørte hans Gensvar, blev der saare fortørnet ved, og nu er til Sinds og ikke vil give noget videre Kald paa hannem ..... Vi ere derfor nu til Sinds at lade Alting med samme Præstekald stille opstaa en Tidlang, at vi des midlertid

kan bespørge os om en Person, som kan være duelig, først den almægtigste Gud til Ære, og dernæst denne fattige Almue til Gavn og Bedste paa deres Saligheds Vegne» — men (det udtaltes ikke, fordi begge Parter underforstod det) frem for alt: duelig til at tage ved Margrethe, salig Hr. Olufs Efterleverske.

Det var ikke blot ved de mere afsides Kald man fulgte denne Fremgangsmaade. Den dreves dèr maaske til større Yderlighed, som da f. Eks. den 34aarige Pastor Erik Tuxen i Erindlev og Olstrup paa Laaland ægtede sin Formands 66aarige Enke, Moder til ti Børn.[1] Men Fordringen laa i Luften, og man efterkom den saavidt muligt overalt. Sjællands nye Biskop 1615, Poul Resen, ægtede et halvt Aar efter Udnævnelsen sin Forgængers, Peder Vinstrups, Enke.[2] Sjællands Stiftsprovst, den før omtalte Magister Katholm, der som Professor ikke havde kunnet blive Universitets-Rektor, fordi han var ugift, giftede sig kort efter, men kunde saa, da han 1574 udnævntes til Stiftsprovst, ikke ægte Embedets Enke. Næppe var imidlertid hans første Hustru død, førend han pligtskyldigt indhentede det forsømte.[3] Ja, Biskop Christian Hansen i Aalborg følte sig endog, trods sine 64 Aar, forpligtet til at føre sin Formands Enke 1631 paany som Brud til Bispegaarden, skønt hun i Mellemtiden havde gjort en lille Afstikker ved at ægte en velhavende Borger i Byen.[4] Man forstaar, at en fremmed, der Aar 1627 besøgte Danmark, i god Tro kunde opfatte Forholdene her saaledes, at gejstlige Embeder var arvelige paa Spindesiden. «Døer en Præst», hedder det i hans Rejseberetning, «ægter hans Enke en anden Præst, som dog ikke maa tiltræde Embedet uden kongelig Stadfæstelse».[5]

Det gik vel de fleste — verdslige som gejstlige — ens, naar de som unge ægtede ældre Enker. Det var ikke for hendes Skyld alene, at de «tog ved hende». Bagved Enken tegnede sig i ubestemte Omrids en lykkeligere Fremtid, hvor de skulde faa Lov at vælge sig en ung Hustru ganske efter egen Smag. Taalmodighed saa længe. Her som i Naturen galdt det først «Slid-din-Tid», saa kommer Vaaren. Men de gejstlige Enker var grumme sejglivede. Som Eksempel kunde allerede anføres den ovenomtalte Anna Knudsdatter, der 1537—1575 var gift med tre Præster i og ved Odense. I dette Aar gled hun dog ud af den gejstlige Stand, og hendes to sidste Mænd, 1576—1611, var vistnok Bønder.[6] Men Pigen Aaluf, der 1585 ægtede Hr. Tolluf, Præst i Nes i Hallingdal i Norge, holdt ud baade med ham og hans Eftermand

og dennes Eftermand. Ligesaa gik det Margrethe Pedersdatter i Tysnes Kald i Norge. Dog skyldtes det her maaske Trolddom. Præsten Nummer to passede hun nemlig paa «at see, førend han fik see hende». Og den tredie Præst, der paa Forhaand var saa bange for hende, at han i Naadsensaaret ikke turde opholde sig i Præstegaarden, fortryllede hun efter en Bryllupsfest ved en velsmagende Spegesild, saa at han, skønt trolovet med en anden, dog straks friede til hende.[1] Vibeke Nielsdatter var gift med ikke mindre end fire Præster i Rad i Thorstrup Sogn, Ribe Stift.[2] Det samme var Tilfældet med Anna Knudsdatter i Aasum og Ramsing i Salling.[3] Maren var gift med fire Præster i Sællø i Norge; da den femte 1668 undslog sig for at ægte hende, brændte hun i Vrede alle Kaldets Dokumenter.[4] Ejendommeligst stiller dog Forholdene sig i Liunge og Braaby paa Sjælland,[5] hvor to Hustruer holdt ud med alle Præsterne i det 17de Aarhundrede. Marie Andersdatter var gift med de fire første; Elisabeth Knoph med Nummer fire, fem og seks. Afløsning skete lidt før Aarhundredets Midte. Provst Knoph, vistnok Faderen til den, der skulde blive gift med de sidste tre, holdt Talen over den, der havde været gift med de fire første, Hr. Kasper, Hr. Peder, Hr. Oluf og Hr. Søren. Til Tekst valgte han Ordene: «Haver jeg ikkun dig, Herre.» «Det haver Gud givet hende her i Verden; det haver hendes Sjæl i Himmerige. Legemet forventer hos de trende hendes Mænds Ben en glædelig Opstandelse.»

Medens det her af syv i et Aarhundrede kun lykkedes for de to at blive gift paa en frisk, saa stillede Forholdet i Gennemsnit sig naturligvis saaledes, at den unge med Enken endelig i en sat Alder blev Enkemand. Nu var det hans Tur at ægte en ung. Denne Regel overholdtes med samme Nøjagtighed som hin første. Kun sjældent ægtede ældre Gejstlige midaldrende end sige gamle Enker. Valget faldt i de fleste Tilfælde paa en ganske ung Pige, og, hvor det paa Grund af Dødsfald maatte gentages, paa en ung igen, saa at Reglen holdt Stik: jo ældre Mand, des yngre Hustru. Naar vort Blik da med Deltagelse har fulgt hine Ofre for Ur-Enkens Udholdenhed, saa er det en beroligende Følelse, at deres Offer ikke var forgæves. Gennemsnitlig sét tilkøbte de nemlig herved andre Ret til at indgaa flere Giftermaal, stadigt med unge. Niels Hemmingsen ægtede som 70aarig sin tredje Hustru, den unge Birgitte Lauritsdatter. Hun var i sytten Aar

gift med ham, sad seks Aar Enke og overlevede fremdeles sin næste Mand, Hofpræst Guldager.[1] Biskop Peder Hegelund i Ribe, 51 Aar gammel og for anden Gang Enkemand, saa ved et Bryllup i Bogense 1593 den syttenaarige Anna Andersdatter. Inden fjorten Dage var omme, kunde hans «Talsmand» give ham godt Haab. To Maaneder efter stod Trolovelsen og Maaneden derefter Brylluppet.[2] Da Professor Hans Alanus havde mistet sin «Enke», Prof. Anders Krags Efterleverske, ægtede han i sit 55de Aar den fjortenaarige Gjørild Christensdatter.[3] Sjællands Bisp, Poul Madsen, var fire Gange gift. Hans anden Brud var seksten, den tredje atten, den fjerde tyve Aar gammel[4] o. s. v.

Den gejstlige Regel: «Enken og Kaldet» tabte sig mere og mere i det 18de Aarhundrede. Det er svage Spor endnu, naar det Aar 1796 hedder om Hesselager Sogn paa Fyn: «Ved Præstens Død tiltraadte Kapellanen Embedet og skulde have været gift med Enken; men da han allerede var begyndt at blive svagelig, gik det i Langdrag, og saaledes levede de sammen indtil 1800, da Døden adskilte dem».[5] Det sidste Minde ned til vore Dage om den ved Reformationen skabte Skik er, at Enken fremdeles hele «Naadensaaret» igennem «beholder» Præstegaarden, dog mod at give Eftermanden frit Ophold. Efter dette Aars Forløb udredes hendes Pension af det samme, enkelte Kald, saa at nu som fordum Enkerne Landet over giver Kaldene en blandet Tiltrækningskraft og sætter disses Indtægter i en bølgende Lotteribevægelse.

Hos Nordens Bønder er det 16de Aarhundredes Giftermaals Maade — ung med gammel og gammel med ung — endnu fremdeles i Kraft. «Naar man har levet nogle Aar med Bondestanden», hedder det fra Sjælland 1851, «forundrer det ikke mere at sé midaldrende eller vel endog gamle Enker række Haanden for Alteret til unge Karle, hvis Mødre de stundom for Alderens Skyld kunde været».[6] Om Hammerum Herred i Jylland skrives der Aar 1889: «Mærkværdigt nok gentager sig næsten overalt det samme Tilfælde, som Poul Møller saa morsomt og træffende skildrer i «Lægdsgaarden i Ølsebymagle», nemlig at i de fleste Gaarde havde hver Kone haft to Mænd, en gammel og en ung, og hver Mand to Koner, en gammel og en ung».[7] Om Forholdene paa Norges Vestkyst udtales 1858: «Det er yderst paafaldende, ikke

alene her i Harham, men ogsaa længere inde i Søndmøre, hvor mange Ungkarle, der blive gifte med Enker, og det ofte ganske unge Karle med meget gamle Enker, halvthundrede Aar og derover. I en Ministerialbog fandt jeg en Gut paa $21^1/_2$ Aar gift med en Enke paa 62 Aar. Siden traf jeg ham og talte uforbeholdent med ham derom. Men det lod ikke til, at han kunde forstaa min Forundring og Uvilje. Nøjagtige Tællinger af Ministerialbøgerne har vist mig, at saadanne Tilfælde er usædvanlig hyppige her».[1] — «Det er en ganske almindelig Anskuelse, at Konen bør være ældre end Manden, og er Forholdet omvendt, ansés det for et uheldigt Parti. Unge, velstaaende Gaardmænd, som har staaet aldeles upaavirkede af Familieforhold, har giftet sig med endog meget ældre Kvinder af Hensyn til de ældres større Dygtighed som Husmødre». «Fra Søndmøre sende de ofte Bud flere Mil bort i fremmede Bygder for at fri til Enker, som de aldrig har sét».[2]

Følgen af de uafbrudte Giftermaal i det 16de Aarhundrede var et tilsvarende talrigt Afkom. Vi har allerede tidligere i en hel anden Forbindelse sét den stærke Tilvækst ved Fødsler, der var ejendommelig for Befolkningen i Norden i det 16de Aarhundrede.[3] Vi staar nu ved Særsynets Forklaring, idet Tilvæksten skyldtes dels de talrige Ægteskaber, dels den religiøse Vægt, der indenfor hvert enkelt af disse lagdes paa Børneavl. Ligesom Ægteskab var den gudvelbehagelige Stand, saaledes var i denne igen Svangerskab den gudvelbehagelige Tilstand. Som Christiern Pedersen sagde: «Thi at Kvinden bliver frelst fra Fordømmelsen, idet at hun føder Børn».[4] Eller som Reglen hed i Ordsprogs Form: «Naar det ene Barn faar Tænder, — faar det andet Hænder».[5] Eller som det lød i Salmen, der blev sungen, naar Degnen og Brudeskaren Mandagen i Bryllupper fulgte Parret til Senge:[6]

Frugtsommelig skal og din Hustru være,
Som et Vintræ mange Vindruer bære.
Og skulle dine Børn, dejlige og rene,
Om dit Bord sidde som Oljegrene.

Derfor burde og alt herhen hørende være i Orden. Efter den malmøske Reformators, Klaus Tøndebinders, Raad søgte da ogsaa Anne, Niels Kuntzes, Skilsmisse fra sin Husbond, fordi denne, som hun paastod, «ikke var Mand nok for sig». Af Mandens

Svar: «Anne, Du véd det selv bedst, Du tør ikke lade Dig undervise i den Sag; i de to Aar, siden Du kom først i min Seng, haver jeg jo handlet med Dig, som en Mand bør at handle med et Kvindfolk, og Du sagde Dig sygelig [frugtsommelig] at være baade for mig og mangen ærlig Kvinde,» — synes det dog at fremgaa, at Reformatoren har bestyrket hende i at stille altfor vidtgaaende Krav. De blev heller ikke skilte.[1] Aar 1591 stævnede de tre Adelsmænd, Ludvig Munk til Nørlund, Hans Axelsen til Rugaard (i Jylland) og Axel Ugerup til Allerup (i Skaane) deres Hustruers Mormoders Mand, Mogens Gjøe til Bremersvold (paa Lolland), til at møde for «Tamperretten» i Roskilde.[2] Hans Brøde bestod i, at han — skønt han havde ægtet samme Mormoder — Fru Helvig Gjøe, der i 25 Aar havde siddet Enke efter sin første Mand og var Oldemoder[3] — «dog imidlertid ikke havde haft saadant kristeligt Samkvem og Omgængelse med hende, som en kristen Ægtemand bør have med sin Ægtehustru», men holdt sig til andre Kvinder. Regeringsraaderne befalede, at Rektor og Professorer ved Københavns Universitet personligt skulde give Møde ved denne Lejlighed og sidde med i Retten, «efterdi det er en møgit vigtig Sag, som med Forstand og Flid vil dømmes udi».

Hvad Børnetillæg angaar var det 16de Aarhundredes Aldersforhold mellem Ægtefællerne vistnok meget hensigtsmæssigt. En midaldrende Enke kunde med en ung Mand endnu gøre sig Haab om nyt Afkom, og «gammel Mand ung Hustru visse Børn».[4] Naar saa tilmed ægteskabelig Omgang opfattedes religiøst, ikke blot negativt som Middel mod Utugt, men positivt som en Maade at berede Herren Vej paa, idet man herved skaffede smaa Legemer til nye Sjæle og saaledes gjorde sig fortjent af Gud — saa er det forstaaeligt, at Forplantelsesevnen, ægget ved kraftig Ernæring, kunde anspændes til sin yderste Grænse, og at Tvillinger og Trillinger med Glæde strøges ind som velsignet, ren Gevinst.

Vi har tidligere med talrige Eksempler paavist[5] Datidens ægteskabelige Frugtbarhed. Her skal vi blot et Øjeblik dvæle ved, hvorledes denne kunde tage sig ud efter Børnenes Fordeling i Kuld. Anna Knudsdatter skænkede sin første Præst tre Børn, sin anden Præst fem, sin tredie tre.[6] Marine fra Odense, Povl Overskærers Søster, fik med sin første Præst seks Børn, med sin anden ti og med Eftermanden, Hr. Rasmus, vistnok endnu en Søn. Hr. Rasmus giftede sig efter hendes Død paany

og fik i dette Ægteskab mindst fire Børn.[1] Som Svigersøn meldte sig Præsten Hr. Jørgen i Søllinge, der efter at have været gift i 45 Aar og hensiddet som Enkemand i tre, i sit 76de Aar kunde ønske at forandre sig. Han og Maren fik snart fire Børn.[2] Biskop Hegelund havde i første Ægteskab ét, i andet syv, i tredje ni Børn.[3] Sjællands Biskop, Peder Vinstrup, havde med sin første Hustru seks Børn, med sin anden syv. Efter hans Død ægtede Enken den nye Biskop, Poul Resen, der tidligere havde været gift med en Enke, som i Ægteskabet med ham havde fire Børn.[4] De nygifte i Bispegaarden havde saaledes mindst tre Kuld Børn at begynde med, o. s. v.

Det er ikke usandsynligt, at der var nogen Forbindelse mellem de hyppige nye Giftermaal og den store Dødelighed blandt Datidens Børn. Hvor Mødrene saa tit skiftede, og alt var anlagt paa Massedrift, kunde det let skorte paa Omhu for de tidligere Aargange. Datidens Skødesynd, at «ligge Børn ihjel», lader sig let forklare ud fra slige Forhold, sammenstuvet som hele Familien jo var paa meget snæver Plads. Men i andre Henseender var Ordningen maaske ret hensigtsmæssig. Det var vel saaledes heldigt, at Manden i Reglen var ung og kraftig, medens han havde de mange, voksne, fremmede Børn, men han derimod som gammel kun havde sine egne smaa, nye at magte.

9.

Ægteskabet var ifølge Luthers Opfattelse den gudvelbehagelige Stand. Men netop derfor var ogsaa Ukyskhed og Løsagtighed forfærdelige Synder, for hvilke Herren i sin Vrede havde sat den højeste Straf: «Horkarle og Skørlevnere skulle ikke arve Guds Rige.» Og denne Guds Dom skulde ikke blot fuldbyrdes efter Døden. Det var Øvrighedens Pligt, saafremt den ikke selv og hele Landet vilde hjemsøges af Gud med gruelige Plager, at forfølge og straffe Hor overalt, hvor det kunde opspores. Thi Hor medførte ikke alene evig Fortabelse for de tvende, der bedrev det, men det var en Gift, der bibragtes, en Uret, der blev begaaet mod det hele Samfund.

Det er denne Bagsiden af den lutherske Opfattelse, der saa tidt er bleven upaaagtet, i Stridens Hede af katolske Modstandere, i glemsom Kølighed af saakaldte Tilhængere, der ikke længere vilde vedkende sig den. Og dog er det netop her, at Standpunktets sædelige Alvor og Kraft kommer tydeligst frem om end, som saa ofte hos Luther, i uhyggelig, gruopfyldt Form. Thi hos Luther var sprudlende Livslyst og Frihedstrang fra tidligste Tid parret med forkuende Indtryk og Rædsel for den hævnende Gud.[1] I hans Manddoms Værk og hele hans Livssyn tegnede sig med glødende Skrift bagved de tre Troens Artikler den fuldt saa vigtige fjerde, den om Djævelen og den evige Fordømmelse. Intet Under da, at han ikke formaaede at fastholde hint naturfriske Syn paa Ægteskabet, hvor Mand og Kvinde i Tidernes Morgen fik anvist Jorden af Gud, medens det fra Paradiset endnu velsignende lød: Vorder frugtbare og formerer Eder! Som Bagside til dette Billede dannede sig for Luther og maatte nødvendigt danne sig et andet, hvor Djævelen var Hovedpersonen.

Kønsdriften er uimodstaaelig. Indenfor Ægteskabet virker den Gud til Velbehag og fremmer hans Værk og Vilje. Men udenfor Ægteskab virker den til Synd og Hor, er Djæ-

velens Vilje og fører de skyldige til Helvede. Paa dette vigtigste Punkt i Livet griber Satan ind og ved Hjælp af den onde Natur, der før Ægteskabets Daab er uren og fortabt, bekæmper han vældelig Guds Rige. Her gælder kun et: Slaa Djævelen og hans Anhang ned! «Derfor har Gud befalet i Loven at stene dem, der begaa Ægteskabsbrud. Saa skal da ogsaa end det verdslige Sværd og Øvrighed dræbe dem, der begaa Ægteskabsbrud.» «Men hvor Øvrigheden er langsom og efterladende og ikke dræber den, der begaar Ægteskabsbrud, dèr skal han begive sig til et andet fjernt Land . . . men bedre var: død, død med ham!»[1]

Sejrens Dag, som alle Guds gifte Børn med Længsel forvente, er, naar Djævelen endelig bliver overvunden og dreven tilbage til sin Svovlpøl, Herrens Dag, Dommens Dag. «Alle de, der begaa Hor og Ægteskabsbrud, de der leve udenfor Ægtestanden i Besmittelse og Urenhed — saasom Paven og Kardinalerne, Biskopper, Domherrer, Munke, Nonner o. s. v., de der forbyde Ægteskab og fremkalde langt grueligere Lyst og Smuds herved, og tilsøle saa jammerligt det hellige Ægteskab — dem skal Gud domfælde paa hin Dag. Da skal Dommen ret gaa for sig»![2]

Det var de enkelte Landes Øvrighed, Statsmagten, hvem Luther paalagde Kampen mod Djævel og Hor. Og hvor turde nogen Øvrighed vægre sig! Forkyndte ikke Prædikanterne daglig, at Hor var den Synd, hvorfor Gud i sin Vrede engang havde ladet Verden drukne i Syndfloden og en anden Gang ødelagt Sodoma og Gomorrha med Ild fra Himlen. Læstes ikke paa hvert Blad hos det gamle Testamentes Profeter, at Hor og Frafald fra Gud var ét og samme. Og Herrens Plager var der allerede. Gud havde jo fra det 16de Aarhundredes Begyndelse slaaet Evropas Folk med den nye Sygdom «Frantsoser», det forfærdelige Vidnesbyrd om, at Herrens Taalmodighed nu var omme.

Virkningen for Danmarks og Norges Vedkommende viste sig hurtigt og Overgangen blev brat. Thi mod Middelalderens Slutning var man falden til Ro. Vel havde der i Købstæderne været udstedt strenge Love mod Usædelighed. Men dels gjaldt disse Love ikke paa Landet, dels slappedes de i deres Udøvelse ved den katolske Gejstligheds Stilling. Alle Ægteskabssager, Spørgsmaal om ægte eller uægte Fødsel osv. henhørte jo under gejstlig Domstol. Og Gejstlighedens Privatliv, dens hyp-

pige Frilleforhold forbød af sig selv haard Optræden mod andre. Kirken saa igennem Fingre med sine Tjenere og nøjedes med at sondre mellem Standens, Embedets Renhed og den enkeltes Skrøbelighed. Kongerne — Hans og Christiern den Anden — samt deres Adel havde villigt fulgt det givne Eksempel. For Landbefolkningens Vedkommende var Oldtidsforholdene aldrig helt gaaede i Glemme. Ved Middelalderens Slutning herskede der da i Norden en vis mild Moral og tilsvarende fredelige Tilstande. Grove, kønslige Udskejelser forekom vistnok kun sjældnere, fordi ingen Strenghed hidsede dertil. Almindelige Forseelser bedømtes skaansomt af den offentlige Mening og af Kirken. Men ved Siden heraf lyste endnu med ikke ringe betagende Virkning Kirkens bestandigt fastholdte, ideale Fordring og Jomfru Marias fjerne, hellige Renhed.

Af denne Fred skræmmedes man pludseligt op, da Reformatorerne forkyndte, at Djævelen var ude og paa Spil just i disse Forhold. Djævelen, ikke den lille Haltefanden, der veg for et Stænk Vievand eller Korsets Tegn som en Hund for en Sten, men den rigtige, store Djævel, om hvem nu alle forfærdet hviskede, han, hvem Kristus selv havde kaldt for denne Verdens Fyrste, ja Sankt Paul endog for «Verdens Gud».[1] Og Skørlevnet var ikke, som mange havde ment, blot noget som at stille Tørst og Sult. Det var netop den værste af alle Synder, der førte lige lukt til det evige Helvede. Kirkens Tilgivelse! Luther havde Bevis for, at Paven og Kardinalerne, Bisper, Provster og Præster med samt deres Munke og Nonner var de første til Helvede. Nej Herrens Vrede var nu aabenbar. Tvi «for den lede Syge!» «Pokker» var løs. Satan var løs.

Den dansk-norske Statsmagts Overtagelse af Kampen mod Djævelen og Hor viste sig naturligvis først og fremmest i Katolicismens Afskaffelse og Reformationens Indførelse. Men dernæst ytrede den sig i en Række af enkelte Love, hvorved ikke blot de tidligere, strenge Købstadlove udvidedes til at gælde for det hele Land, men ogsaa flere mod Sædelighed stridende Handlinger nu blev belagte med Straf, skønt de tilforn ikke havde været regnede for Forbrydelser.[2] Meget betegnende for denne nye Art Lovgivning var, at den imod al gammel Skik og Brug angav som sin Hensigt at ville afværge Guds Fortørnelse og strenge Straffedomme over Folket.[3] Fra Fre-

derik den Førstes til Christian den Fjerdes Dage blev dette gentaget saa tidt, at det endte som blot tom Formular.

Bag ved denne Lovgivning laa imidlertid en opskræmt offentlig Mening, der kun svagt gav sig til Kende i Lovsprogets afklarede Form, men desmere i selve Lovenes Anvendelse og Udførelse. Ved Dannelsen af denne offentlige Mening spillede den nye lutherske Gejstlighed en fremtrædende Rolle. Den fik til Stadighed i sine Prækner hele Folket i Tale, og den kresede i disse baade i Embeds Medfør og fordi den personlig herved vandt i Betydning bestandigt om det mest pirrende Punkt: Djævelen. Fra disse Prækner bundfældede Indtryk baade hos det menige Folk og hos den stedlige Øvrighed, Lensmænd og Borgemestre. Ved Lejlighed slog Rædslen ud i blind Hævntørst.

Mest betegnende for dette nye Folkesyn var dets Uretfærdighed. Havde man endda vedkendt sig, at al Synd stammer fra Djævelen, saa vilde der have været en indre Overensstemmelse deri. Men man undtog de mandlige Synder, særlig Drik og Drab. Drik var kun et Glædsens Udtryk. «Djævelèn skikker os saa mange onde Stunder til, vi maa vel stjæle os en glad Stund og drikke en Skaal Øl med hverandre, endogsaa over vor Tørst.»[1] Drab «kom man for Skade» at begaa. Ægte djævelske Synder var egentlig kun Hor og Trolddom, hvor Kvinden var Djævelens Redskab, ganske som i sin Tid Eva overfor den brave Adam. Djævelen fór nu om som en «skrydendes Løve» og rustede sine. Men alle Mand var ogsaa paa Vagt. Fjenden var let kendelig: ung Hore, gammel Heks. Ved Herrens Ord samt ved Drukning i Sæk og Brænding paa Baal skulde man forhaabentlig faa Bugt med Satan og hans Hær.

Det er tydeligt nok, at Grundstammen i denne Opfattelse er Munkens, der, uden Samlivets Forstaaelse, skiftevis kun begærer eller afskyer Kvinden. Den blev bragt i Anvendelse af lutter Mænd, der tilmed havde lært, at Livet blot bestod af de to Dele: Ægteskab eller Hor, og som derfor i den unge, ugifte Kvinde og i den aldrende Enke straks anede Horen og Heksen. Begge vare et og samme, hin forførte Mænd,

denne bedrev Utugt med selve Djævelen. Og den hele Opfattelse blev præket, gruet, hvisket, pisket, brændt saa længe ind, at den tilsidst gik over i alles Bevidsthed, og skyldige i Hor med Djævelen hobevis tilstod, medens Baal paa Baal besørgede dem videre ad Helvede til. Dette er det mørkeste Blad i Reformationens Historie, det sørgelige Udtryk for, at samtidigt med det første, svage Gennembrud af et friere, dybere Gudsforhold, var ogsaa Fortids sletteste Rester bragt op til Overfladen.

Det er et Spørgsmaal, hvorledes det hele vilde være endt, hvis der ikke var kommet andre medvirkende Kræfter til. Thi Lutherdommen alene malede med stigende Fart Vandet fra Herrens Dam ned i Djævelens. Ved den stærke Vægt, som Lutherdommen lagde paa Kønslivet, ved den Hensynsløshed, hvormed alt tidligere uskyldigt omdannedes til æggende at sigte hertil, og ved den Spot, hvormed Fortidens dæmpende Midler: Faste, Afholdenhed osv. blev fjernede som latterlige, ledtes Mængden kun formentlig mod Ægteskab. I Virkeligheden vaktes en Strøm, som man var ude af Stand til at retlede. Al den Kønsdrift, der brød paa uden ægteskabelig Retning, bruste jo ned til Djævelen. Og hvis uafbrudt Tilfredsstillelse var Ægteskabets væsentligste Værn, hvad borgede saa for, at ikke naturlig Trang til Afveksling ogsaa her vilde lede Lysten paa Afveje? Den hele Fabrik dreves med Tab for Vorherre, men med sikker Fordel for Djævelen. Intet Under, at denne viste sig for Luther og efterlignede med Spot hans Travlhed. Om Ægteskabet gjaldt fuldt saa vel som om Daaben Luthers bekymrede Ord: «Jeg tror, at hvis der ingen Barnedaab var, vilde der heller ikke være nogen Kirke. Thi voksne, der saa Satans Magt, vilde ingensinde indlade sig paa Daab og Løfte mod Satan.»[1]

Men Statsmagten var sat i Bevægelse og slog efter kirkelig Anvisning trolig løs paa sine Undersaatter for at ramme Djævelen. Under Christian den Tredje og Frederik den Anden var Bevægelsen heftigst, siden under Christian den Fjerde gik Maskinen af sig selv om end noget mere slapt. Men Striden var haabløs, thi af de tvende skyldige, Djævelen og Mennesket, smuttede Djævelen selv under baade for Pisk, Skarpretter og Baal. Det var derfor en Lindring ikke blot i Skandinavien, men i alle lutherske Lande, da man under Trediveaarskrigen endelig kunde faa Ram paa noget bestemt og,

Herren til Ære, kløve Panden paa de fordømte Papister og deres Yngel. Og hvad Djævelens medskyldige, Mennesket, angik, saa viste det sig, jo nøjere man saa til, at egentlig var alle Mennesker skyldige. Hvo vidste sig ganske ren! Og hvor var overhovedet Grænsen, naar end ikke Dyr var undtagne, men Satan, ifølge Luther, ogsaa var hemmeligt tilstede i Aber og Marekatte? «Derfor bør man heller aldrig give sig af med eller lege med disse, men kun med Sisgener, Stillidser og Hundehvalpe.»[1] Skulde da Retten ske Fyldest, maatte Befolkningen i de lutherske Lande ende med helt at udryddes.

Det var denne Opgavens indre Umulighed, der gav Forsøgene paa Løsning sit Præg. Haabløs som enhver Retspleje ud fra slige Forudsætninger var, maatte den nødvendigvis foregaa rykvis og i Anfald. Rolige Øjeblikke, ofte af længere Varighed, afløstes af, at Regeringen eller den stedlige Øvrighed og Befolkning med ét blev djævleblændet og vild, og i rasende Nidkærhed ligesom vendte det hvide ud af Øjnene. Vi skulle i det følgende nærmere betragte disse Forhold, iagttage Udviklingen indtil det Punkt, hvor Modsigelserne blev saa utaalelige, at alt hvad der angik Usædelighed som af sig selv faldt fra Djævelens Omraade og dette indskrænkedes til Trolddom alene. Hermed var et væsentlig Fremskridt naaet. Helt overvundet var dog Ondet ikke, de gamle Tilfælde vedblev at indtræffe, saalænge Staten endnu led af den lutherske Febertro, at det var dens Sag at bekæmpe Djævelen og straffe Menneskers Forhold til denne. Der gik over tohundrede Aar, førend den dansk-norske Regering kom sig helt heraf.

Som sædvanligt giver Biskop Peder Palladius det mest levende Billede af Tilstanden paa hans Tid og af de forskellige ovenfor berørte Opfattelser: — Skørlevnet som Brøde mod Samfundet ved at hindre Ægteskab, Djævelens Skyld heri, Trolddom som Utugt med Djævelen, Straffen herfor, Bekymring over Følgerne af, at Øvrigheden ikke straffer, som den bør osv. — Alt saaledes som det spejlede sig i en personlig grundhæderlig Gejstligs Sind.

«Du maa ikke tie med nogen Troldkvinde! De faa

nu deres rette Løn. De kunne nu ikke længer bare dem udi denne klare Evangelii lyse Dag. De faa nu en Verdens Skam. Af Verden med dem! det er og deres fortjente Løn. De brændte jo lidt tilforn en Hob af dem udi Malmø, udi Køge og andensteds; og høre vi til, at der sidder atter en Hob greben i Malmø og skulle brændes. Udi Jylland og Smaalandene ere de udi Jagt efter dem som efter Ulve, saa der blev nu nylig greben og brændt paa Als og paa de andre smaa, omliggende Lande ved tolv og fyrretyve Troldkvinder. Den ene røber den anden, saa at de følges ad hen til hin Verden.»

«Kvinde, vár din Mund, at Du faar ikke en sviende Hale! Haver Du vanbrugt saadant Skarn hidtil, giv det over! Lad Folk aldrig høre mere om Dig! Mærk, jeg kynder Dig et godt Raad! Der skulle komme Hofmænd til Dig udi Bønderklæder med Bukser paa og have en Klud om Benet og folde op og lade Dig se og spørge Dig om Raad: Kære Kvinde! jeg haver hørt, at I kunne signe; se, hvilket Ben, jeg haver. Vide I intet Raad til at signe mig det? — paa det at de kunne faa et Ord ud af din Mund og straks gribe fat paa Dig, at Du kan komme ud til hin Galge, at brændes op i Falaske [glødende Aske] med Skind og Ben, Kød og Krop. Det er din Ret.»

«I tør ikke være rædde for saadanne Skarns Troldkvinder nu længer. Det er ikkun Løgn, man siger: at Djævelen skal selv være ræd for hende — han er ikke ræd uden for Gud — og at han skulde en Tid givet hende et nyt Par Sko, og da skulde han have rakt hende dem paa en lang Stage, for han turde ikke selv være i Færd med den gamle Troldkvinde. Det er ikke uden Løgn. Hvi turde han ikke være i Færd med hende, efterdi at en Troldkone er Djævelens Mælkedeje: hun malker ham, og han malker hende saa længe, at de malke hen tilsammen udi Helvedes Afgrund.»

«Naboer og Genboer, som bo hos skændige Folk, som føre et utilbørligt Levnet, de bør at vare Præsten ad, hvo de ere. Ellers er den saa god, der holder, som den, der flaar. De maa ikke tie med saadant Folk, uden de ville blive fordømte med dem. Og der plejer tidt at komme Ild udi Mands Hus udaf hans Nabos Hus, og de, som bo hos saadant Folk, pleje stundom at faa en Benling af Huden med [ɔ: at faa Del i Skaden]. Derfor er det paa Tide, at I give saadant til Kende for

Sognepræsten, paa det at Guds Fortørnelse og Menneskenes Forargelse, Livs og Sjæls Fare kunne borttages.»

«Naar Sognepræsten faar at vide, hvo de ere, da kan han lægge dem en Dag for i Ugen og undervise dem (tre Gange i det mindste) om de ville rette og bedre dem. Og dersom de foragte deres Sognepræsts salige Undervisning, da kan han fjerde Søndag derefter sætte deres Navn paa Prækestolen, thi aabenbarlige Synder skulle have aabenbarlig Straf, og da kan han saa sige: Herre Gud naade os! Vi raabe og skrige af Prækestolen, vi undervise og formane, det hjælper intet. Den lede Djævel vil ogsaa have sit Kapel herhos. Dog bør os at bryde det ned, paa det at Guds Kirke kan desbedre blive ved Magt, og Djævelens Linjer kunne sønderbrydes. Ellers er det vor Dom, om Retten skal have sin Gænge, at vi skulle fordømmes med dem. Derfor kan jeg ikke tie længere. Saa hedder den Mand, saa hedder den Kvinde i den By, i den Gaard. De have ført, og føre endnu et skændigt Levnet med Boleri. Jeg har lønligt, jeg har aabenbarligt paamindet dem, som de skulle ikke selv andet sige. Ja Gud af Himlen skal være mit Vidnesbyrd, at jeg haver gjort mit dertil, endogsaa hos dem, som huse og hæle disse Horefolk. Derfor vil jeg gøre mit Embede Fyldest imod den ene og den anden, saa vel imod den, som holder, som den, der flaar: Jeg sætter dem her idag i Guds Band, i Navn Faders, Søns og Helligaands, Amen! og lukker dem ude fra det højærværdige Sakrament og fra kristne Menneskers aandelige Selskab og Menighed, indtil saa længe at de rette og bedre sig og blive her igen aabenbarlig afløste, og denne gode Almue beder for dem til Gud.»

«Desimellem kunne I, gode Kristne! være dem ubevarede, at I ikke have idelig Omgængelse med dem, indtil de rette og bedre dem igen. Og derfor maa de søge til Kirke og høre Guds Ord, at de maatte end omvende sig. Men ikke maa de gaa til Sakramentet, ej heller være her tilstede længer, end som Fadervor er sunget her for Alteret og de høre Klokken ringe, da skulle de pakke dem ad Døren. Hvis de her udi saa vel som i deres Synd forhærdes og intet skøtte om Guds Ris, da lukke de dem selv ude fra al den Glæde, i Himmeriges Rige er, og forbinde dem under al den Pine, udi Helvedes Afgrund er, foruden den legemlige Plage og Pine, som Djævelen af Guds Tilladelse skal kaste dem paa og vældelig og kraftig regere over

dem, som en Tyran over sine Skattebønder, for de høre hannem til, saalænge som de føre saadant et Levnet, og blive dog til arme Stympere og Stakler paa det sidste.»

«Siden derefter, naar man formærker, at de skøtte intet om Guds Ris og Straf, da bør Kirkeværger med Sognepræsten at give Herredsfogden deres Navne og ugudelige Væsen til Kende, og han da forbyde dem Sogn og Herred, indtil de have været for Roskilde Dom.»

Thi «Horefolk, Bolere og Skørlevnets Folk skulle stævnes ind til Roskilde Dom og der straffes, og andensteds paa Herregaarde og Slotte, som I jo nu formærke, at de straffe dem til Københavns Kag [Skampæl], til Kallundborgs Kag, udi Knulhuset i Roskilde. Hvor altid bør at ligge ti eller tolv Skoleris, at det Folk kan hudstryges med, paa det Gud skal ikke lade et helt Land hudstryge med Blodstyrtning og anden Plage. Fordi at hvor en Skarns Skøge er, med Orlov at sige, som lader sit Legeme vanbruge, da maatte I saa gerne have en Ulv her paa Eders Mark. Thi hun gør Skade.»

«Der sad til Hobe to Naboer nu i Aar paa Vorherres Himmelfartsdag udi deres egen By, som hedder Hem og ligger straks udenfor Ringsted, og drak en Skaal Øl med hverandre. Da kom der en Skarns Kvinde ind til dem, og de begyndte at sidde og trættes om hende saalænge, at den ene slog den anden død paa samme Sted. Og maatte han og selv miste sit Liv derover, om mig er ellers ret foresagt. Det er jo vist, at de to mistede deres Liv for den ene Kvindes Skyld!»

«Ja hvor mange mistede deres Liv i København, for den Rosengaard [et berygtet Kvartér] var ved Magt! Ikke vidsker Bøddelen sit Sværd saa tidt nu i denne Tid, som han gjorde i den Tid.»

«Nu sidder vel end mangen Skarns Skøge baade udi Købstad og paa Landsby, der Du maa vel vogte og vare Dig for. Hun haver ondt Øl i hendes Kande. Drikker Du det af med hende, Du faar baade Skam og Skade, og Bærmen bliver til Pokker og andet Ondt, som jeg vil ikke nævne for Skams Skyld. Saa at de unge Karle, der løbe til hende, som en Hob Hunde, med Orlov at sige, løber til en Tæve, de skulle paa det sidste nedsmøres og blive fordærvede. Hvor mange blive saa fordærvede af onde Kvinder!»

«Og Eders egne Døtre, gode, ærlige Piger, gaa over deres

Tid, blive tyve, firetyve, ja tredive Aar, og kunne ikke komme til et skamløst Brød, men maa saa gaa hen udi Livs og Sjæls Fare for en Skarns Skøges Skyld, som ligger og dibber [?] i et Sogn og forhindrer Ægteskabs Stat. Thi al den Stund, at unge Karle maa bole med en Skarns Kvinde, da gifte de dem ikke med nogen Dannemands Døtre. Og der, hvor fuldt af saadant Skarns Folk er i Sognet, dèr bliver ikke mange Bryllupper i det Sogn.»

«Ja formærker hun, at nogen af de unge Karle, som bole med hende, vil begynde efter Forældres, Slægts og Venners Raad at gifte sig udi Herren, straks faar hun sin Kaabe paa sit Hoved og hen og søger hannem op og faar ham fat bag en Lade og skrifter ham: Jens! jeg haver hørt, at Du vil nu gifte Dig; Du vil have den Mands Datter. Vil Du have den bredmundede Pige, den langnæsede Djævel? Mig undrer nu, hvad Du har fanget for et Sind (saa begynder den Taske at snibbe [snøfte] og græde), alt har Du lovet, at Du skal end længer bole med mig, ty, hy, hye! saa tuder hun og vil forhindre Ægteskab, den Skarns Hud.»

«Det var jo tusind Maal bedre, at hun arbejdede for sit Brød, til Gud sendte hende selv et godt Bud paa Ærens Vegne, end at hun skal fordærve unge Karle og forhindre gode Pigers Giftermaal, og gøre deres Forældre Harm og Sorg og sig selv her en evig Skam og hisset en evig Fordømmelse.»

«Her var vel en god Formaning Behov. Først til hine ugudelige Byfogder i Købstæderne, som ville beskytte og beskærme saadanne Skarns Kvinder, til Onde og ikke til Gode, for en Gylden heller for et Sildegarn heller ellers en skændig Baade og Vinding, hvormed de sælge Synd og fordagtinge [forsvare] Synder, dèr Kristus taalte Død for. De betænke ikke, at de ere derfor forskikkede til Byfogder, at de skulle afværge Synd og Skænds Levnet i en Stad, og ikke styrke eller stadfæste saadant Folk udi Synd og Guds Fortørnelse. Du Syndsælger faar engang at gøre et skarpt Regnskab derfor!»

«Desligeste var ogsaa Behov at formane ugudelige Edelfolk, Herredsfogder og Slotsfogder, at de hverken tage Havre eller andet af saadant Folk og tilstede dem derfor at føre et skændigt Levnet, heller tage dem op paa Herregaarde og holde dem dèr til et skændigt Vanbrug, hvilket Gud vil dog endelig straffe paa dem, som det gøre.»

«Tyv og Tyvens Kompan, dem hænger man op, naar man faar fat paa dem. Hvi maa ikke Horer eller Skøger eller deres Kompaner (det er de, som bole med dem, og de, som huse og hæle dem) hudstryges til Kagen heller til Galgetræet?»[1]

Lovgivningen mod Kønsovertrædelser blev, som tidligere berørt, skærpet ved Reformationens Indførelse. Betragter vi denne Lovgivning lidt nærmere, saa var dens mest fremtrædende Træk en ejendommelig Uro. Den begyndte voldsomt. Allerede under Frederik den Første lod den nye Aand sig spore, og i hans Forordning om Adelen 1528 kom det til at hedde: Hvis nogen Mand af Adelen, gejstlig eller verdslig, efter denne Dag skænder eller offentlig berygter noget Kvindfolk af Adelen, da skal han rømme Fædrelandet, være fredløs og hans næste Frænder beholde al hans Arv og Løsøre. Hun skal af sin rette Værge indsættes, saa at hun ingen af Adelen gaar til Blusel, og hendes næste Arvinger beholde alt hendes Gods, løst og fast, dog ikke det Barn hun i Uære fanger. Fordrister nogen ufri Mand, gejstlig eller verdslig, sig til at beligge noget Kvindfolk af Adelen, han skal derfor dømmes som aabenbar Tyv (hænges).[2] I Christian III's saakaldte Københavnske Reces af 1537 veg man ikke tilbage for følgende Bestemmelse: Bliver nogen Ægtemand eller Ægtekvinde funden i Hor, da skal den skyldige Ægtemand derfor miste sit Hoved og den skyldige Ægtekvinde sækkes og druknes.[3] Saaledes som disse Ord fortolkedes, gjaldt Livsstraffen ogsaa den ugifte, der havde ulovlig Omgang med en gift.[4]

Hvor haard denne nye Bestemmelse var, fremgaar af dens Forhold til tidligere Love. Vel havde der forhen i middelalderlige Stadsretter været enkelte barbariske Straffe for den Hustru, der gjorde sig skyldig i Hor, «men i ingen af vore almindelige Love var fastsat Livsstraf for Hor, og den Straf at druknes forekommer næppe nogensteds i en ældre dansk Lov.»[5]

Allerede to Aar efter maatte da ogsaa den nye Straffebestemmelse betydeligt formildes. I Odense 1539 ændredes den til, at første Gang skulde den skyldige «straffes paa Gods og Pendinge efter yderste Formue»; anden Gang «iligemaade og siden

forvises Landet». Men for tredje Gang begaaet Hor «skulde den skyldige Mand miste Hovedet, og var det en Kvinde, da druknes og sækkes hun.»[1]

Det var dog blot rent verdsligt seet, at her fandt en Formildelse Sted. Samtidigt bestemtes nemlig i Kirkeordinansen af 1539, at Kirkens Straf ogsaa skulde anvendes. Naar de skyldige efter én Sinde og anden Sinde at være paamindede af Præsten ikke rettede sig, «da maa de holdes for hedenske og fordømmelige», og skal Præsten bandsætte dem og ikke stede dem til Alterets Sakramente «dennem til des større Fordømmelse». «Hvad som helst Prædikerne udi de Maader efter Guds Ords Lydelse beslutte, det vil Gud holde ved fuld Magt.»[2]

Ægteskabssager var først blevne henlagte under verdslig Øvrighed. Aar 1539 befaledes det: «De skulle forvises til Os selv eller vor Lensmand, og, om det er af Købstæderne, til Borgemester og Raad.»[3] Men 1542 henlagdes de, «efterdi der findes stor Uskikkelighed udi Ægteskabs- og Horsager», under en egen gejstlig Ret, bestaaende af Kapitlet i hvert Stift med Stiftslensmanden som Formand. Den skulde samles fire Gange om Aaret, quatuor anni tempora, hvilket i Folkemunde forhvervede den Navnet «Tamperretten».[4]

Ved Siden af de haarde Straffebestemmelser for Hor tog de mildere for anden Løsagtighed sig underligt ud. Baade i Recessen af 1537 og i den koldingske af 1558 var Straffen for «Jomfrukrænkere» sat til kun «ni Mark til Kvindens Værge og otte Skilling Grot til Os».[5] Men under Frederik den Anden søgte man at indhente dette. I hans «Gaardsret» af 1562 udelodes vel Bestemmelsen om, at en vanæret Adelskvinde skulde indespærres paa Livstid. Derimod fastsattes Dødsstraf for forsøgt Voldtægt. Og der tilføjedes: Hvo der beligger Kvinde eller Mø, som er betroet til at bære Husbondens eller Hustruens Nøgle enten til Øl, Mad, Klæder, Pendinge eller andet, straffes derfor som aabenbar Tyv, hvis de begge tjene i Gaarde sammen, medmindre Husbonden vil benaade ham.[6] Kæresteri mellem Medtjenende kunde altsaa medføre, at den mandlige Part blev hængt.

Den i «Gaardsretten» viste Mildhed mod Adelskvinder bar dog ikke de forventede Frugter. Fjorten Aar efter hedder det: «Os er adskillige Klagemaal forekommet om den store Løsagtighed, som nu paa nogen Tid er befundet iblandt Fruer og Jom-

fruer her udi Riget, mest af den Aarsag, at for saadan Forseelse ingen Straf hertil er ganget.» Det bestemtes derfor i den kallundborgske Reces af 1576, at naar en Adelskvinde lader sig i Uære beligge, skal hendes Værge straks lade hende fængsle paa Livstid, tage alt hendes Gods til sig og maa selv nyde det, saalænge han holder hende i Fængsel.[1]

Endelig afsluttedes Rækken af de haarde Bestemmelser ved en fornyet Henvendelse til Gejstligheden. Aar 1580 befaledes det Præsterne hver i sit Sogn at vaage over Sædeligheden. Hvis nogen, adelig eller uadelig, levede i løs Forbindelse, skulde Præsten først hemmeligt straffe og paaminde vedkommende, dernæst tre Søndage i Rad advare dem med Navns Nævnelse fra Prækestolen, og endelig, hvis dette endnu ikke hjalp, bandsætte dem — alt under Embeds Fortabelse, hvis Præsten fandtes at sé igennem Fingre med nogen.[2]

Over alle de Lovbestemmelser, vi hidtil have seet, hvilede der endnu et Skær af Fortids Tankegang. Trods deres Haardhed forsøgte de tydeligt nok at gøre lige Skel imellem Mand og Kvinde, ja gik endnu paa gammeldags Vis i Reglen ud fra, at Manden var i dette Forhold den, der fortrinsvis begik Brøden. Anderledes i en hel Række nye Bestemmelser, hvor den nye Opfattelse af Kvinden, som den forførende, fik Overhaand.

Tidligere havde Skøger været et taalt Tilbehør i Byerne. Da f. Eks. Klaus Denne 1524 fik Bevilling paa at maatte opbygge Skt. Anna Hospital i København, anførtes som et særligt Privilegium for dette, at «ingen Kvinde, som ligger aabenbarlig i Skørlevnet, maa bo paa firsindstyve Favne nær Hospitalets Fortov».[3] Under Kong Hans var det 1496 blevet befalet, at «almindelige Kvinder» og Skøger skulde bære Huer af en egen Farve for at være kendelige.[4] Lignende Bestemmelser gentoges endnu i Aalborg 1556[5] og i Bergen 1573.[6] Christiern den Anden havde befalet, at «menige, løse Kvinder» i Købstæderne ikke maatte bo hos andet godt, ærligt Folk, men i et særskilt Kvartér; til Gengæld maatte de bære gode Klæder og Smykker, som de havde Evne til, dog ikke gaa med Kaaber som Dannekvinder.

Hvo der tilføjede dem Overlast med Slag og Saar, skulde have forbrudt sin Hals.[1]

Hele denne humanere Betragtningsmaade maatte efter Reformationens Indførelse vige Pladsen for den nye, ifølge hvilken Skøger vare Djævelens udvalgte Redskaber til at hindre Ægteskab og derfor burde forfølges og udryddes. Samtidigt udvidedes Begrebet Skøge til at omfatte næsten enhver Kvinde, der havde overtraadt det sjette Bud. Hun var jo i Tilfælde af Svangerskab let at overbevise om sin Skyld. Under Christian den Tredje befaledes det, at i danske Købstæder skulde to Gange om Aaret nogle Dannekvinder gaa Byen rundt og malke de ugifte Kvinder for ad denne Vej at komme til Kundskab om, hvo der redte til Barsel.[2] I Begyndelsen var det vistnok hver Bys mest anséte Kvinder, der udførte dette Hverv. Vi vide tilfældigt, at Aar 1548 i Ribe var det Biskop Hans Tausens Hustru og seksten andre Dannekvinder, der paa Raadhuset foretog en enkelt Undersøgelse af denne Art. De fandt vedkommende skyldig, men gik i Forbøn for hende.[3] Siden synes Hvervets Anseelse hist og her at have tabt sig. I Lund 1635 omtales Byfogden, Byens Kæmner og Jordemoderen som dem, der foretog Undersøgelsen.[4] Men endnu Aar 1637 befalede Chr. IV paa Herredagen i Odense Rigsraadets tilstedeværende Fruer «at besé Jomfru Sibylle Gjøe, der skal have været usædvanlig tyk og siden i Il uden nogen Medicin eller Raad igen deraf er forløst.»[5]

Under Christian den Tredje var det især af Hensyn til Fostret, at Undersøgelsen skete, «paa det man kan have Indseende, saa Fosteret ikke forkommes». «En Part omkommer nemlig Børnene eller lægger dem hemmelig for Kirkedør.»[6] «Lønhorer, som ville være høviske Møer og ere dog arrige Søer, omkomme deres Foster, hvilket ikke noget umælende Bæst gør. Der er andre, om de end skønt ikke omkomme Børnene i Moders Liv, men føde dem til Verden, saa kaste de dem dog fra sig i Kælderhalse, Bislag og andre Steder.»[7]

Men under Frederik den Anden vendte Omsorgen for Fostret sig til Forbitrelse mod Moderen. Offentlig Piskning samt aabenbar Skrifte blev mere og mere Straffen for den Kvinde, der havde ladet sig beligge og ikke kunde bevæge vedkommende til at indgaa Ægteskab med sig. Noget bestemt almindeligt Bud herom synes ikke at være udstedt, men

Praksis har vel lidt efter lidt bredt sig fra By til Land. Allerede Peder Palladius' ovenanførte Ord om de ti, tolv Skoleris, der altid skulde ligge rede ved «Kagen», betegner Skikken i Gang. Aar 1568 hedder det fra Forhandlingerne paa Roskilde Landemode: «Præsterne skulle med Flid straffe Skørlevnet og Urenhed. Og haver Bispen udraabt, at alle Skøger og Bolefolk skal miste Huden herefter til «Kagen», som saa uhøvisklig leve i Utugt. Og haver Kgl. Majestæt allerede uden at være mindet eller opfordret ladet hudstryge fire Skøger ved Frederiksborg Galge nu for nylig, som Hs. Naades egen Præst aabenbarlig gav tilkende ved Landemodet».[1]

Paa længere Afstand fra Regeringen fulgte man ikke saa hurtigt med. Selv i Bergen, hvor dog Erik Rosenkrands Aar 1562 udstedte en ny Reces om disse Forhold, blev Straffen for løse Kvinder, der intet havde at bøde med til Kongen, sat til: at staa nøgen foran Kirkedøren, skaffe skriftligt Bevis fra Præsten for Tilgivelse fra Gud og derpaa at udvises.[2] Erik Rosenkrands hyldede heri endnu den gammeldags Anskuelse om det humoristiskes Betydning i Retsplejen. Det var samme Tankegang, naar i sin Tid Ribe Stadsret, stadfæstet af Erik Glipping 1269, havde sat Straffen for en Hustru greben i Hor, til at «hun skal drage ham ad By, den ene Gade op og den anden ned, ved det samme Lem, dèr han gjorde Synden med hende; og saa skal han blive kvit for den Sag».[3] Eller naar endnu i det 16de Aarhundrede ifølge Ærkebiskop Olaus Magnus lignende Art offentlig Paapegen af det begaaede havde i Sverig været brugt som Straf for Hor.[4]

Men i Danmark var paa Frederik den Andens Tid Hensynet til Latteren og dens muligt opdragende Værd skudt til Side. Regeringen var blot optagen af Rædslen for Guds Vrede og de Ulykker, som Gud i sin Fortørnelse vilde lade komme over Landet, hvis man lod Djævelen Rum. Det var især to Byer, der var de værste: Helsingør med dens stærke Tilstrømning i Anledning af Øresundstolden, og København. Aar 1574 befalede Kongen Øvrigheden i Helsingør at opsøge alle løsagtige Kvinder dèr i Byen, lade dem stryge til Kagen og derefter forvise dem. Kom de igen, skulde begge Øren skæres af dem. Vovede de at indfinde sig paany, skulde man lade dem binde i en Sæk og forsænke dem.[5] Det er ret betegnende, at end ikke dette syntes haardt nok, men Dagen efter udgik der et nyt Kongebrev

fra Frederiksborg, hvori de tagne Bestemmelser skærpedes til, at ikke blot alle løsagtige Kvindfolk skulde kagstryges og forvises, men ogsaa enhver, der husede dem, straks udvises af Byen. Og allerede første Gang Kvinderne indfandt sig paany, skulde Borgemestre og Raadmænd straffe dem paa Livet uden al Naade, saafremt de ikke selv vilde stande til Rette.[1]

I København holdt Christoffer Valkendorf skrapt Regimente, saa at Kongen kunde have Fred fra denne Kant. Dog skræmmedes man op i Foraaret 1582. Et nyfødt Barn var blevet fundet udlagt paa Gaden. Og da man for at opdage Moderen havde foretaget sædvanlig Malkeprøve, havde man til Forfærdelse «befundet mange af Borgerdøtre og andre, som sig haver holdt for Piger, at være frugtsommelig». Frederik den Anden skrev straks til Borgemestre og Raad, for at ikke «Gud Almægtigste til guddommelig Vrede og Straf maa opvækkes over eders By og over vore ganske Lande og Riger». I strenge Ord bebrejdede han dem deres Mangel paa Paapasselighed, befalede, at alle, der havde holdt sig for Piger, men var befundne frugtsommelige, straks under Livsstraf skulde forvises fra Byen, og truede sluttelig Borgemestre og Raad med, at hvis de hermed saa igennem Fingre eller en anden Gang forsømte deres Ed og Pligt, skulde Guds Vrede gaa ud over dem og Kongens Straf følge efter.[2]

Efter Frederik den Andens Død fæstede de frie Forhold i København Bo i de mange Lysthuse og Smaaboliger i Haverne udenfor Københavns Porte.[3] Da der her førtes et temmelig vildt Liv, udenfor al Lov og Ret, nødtes Regeringsraaderne til at forny Frederik den Andens Bud, at kun gamle Folk maatte have Ophold udenfor Portene.[4]

Blev nu alle disse haarde Love og Bestemmelser ogsaa virkelig overholdte? Spørgsmaalet er aldeles afgørende for den Betydning, man skal tillægge dem, men vanskeligere at besvare end ved mange andre af Datids Forhold. Thi her var tydeligt nok en anden Aand tilstede end ved saa megen af Datidens Lovgivning, hvor Sagen selv egentlig var omme med det udstedte Forbud, og Regeringen, efter hermed at have smøget Ansvaret af sig, iøvrigt lod Virkeligheden skøtte sig selv. Paa

dette enkelte Punkt derimod var i de første halvhundrede Aar Regeringens Samvittighed vaagen, og selve Lovgivningen Udtrykket for dens faste Vilje til at skride ind.

Det første Indtryk, man da modtager, er at disse Love virkelig blev anvendte med Kraft. Paa utallige Punkter viser dette sig. Blasius Issfeder i Aalborg dømtes saaledes 1537 paa Kongens Retterting til at halshugges for Hor og den skyldige Kvinde til at stoppes i Sæk og druknes, og det uagtet hun ved et af Byfogden udstedt Skilsmissebrev mente sig løst fra sit tidligere Ægteskab.[1] I Nysted blev samme Aar Anders Jepsen halshugget for at være bleven funden nøgen i Seng med en gift Kvinde. Denne undgik kun sin Straf ved at bevise, at det var selve Byfogdens Folk, der om Natten var trængt ind i hendes Hus og havde kastet hende i Seng til Anders Jepsen, hvor de holdt hende, indtil Byfogden kom og lagde begge i Jærn.[2] 1550 blev Anders Brusse i Roelykke paa Laaland hængt, fordi han var bleven greben om Natten hos anden Mands Hustru.[3] En Mængde Eksempler haves paa, at den, der havde beligget en Pige, hvem Nøgle var betroet, dømtes som Tyv, eller hvis begge tjente en og samme, som baade Forræder og Tyv, i begge Tilfælde fra Livet.[4]

Denne Haardhed var heller ikke noget for Danmark ejendommeligt. Samtidigt udøvedes den og under de samme Former i Tyskland. Det passer saaledes ganske paa danske Forhold, naar det tyske Ordsprog byder: den Dieb soll man henken — und die Hur ertränken. I Zittau brugte man at lade Sækken være sort og stoppede i den foruden den Kvinde, der skulde druknes, en Hund, en Kat, en Hane og en Snog. Sækken holdtes seks Timer under Vandet, og imedens stod Kordrengene rundt om Vandet og sang: «Af dybest Nød raaber jeg til Dig». Denne Straf blev endnu udført 1749 og først afskaffet 1761. I Zürich blev faldne Piger, der havde ombragt deres Barn, bundne paa Hænder og Fødder, kastede i Floden Limmath fra et bestemt Sted, der endnu 1785 var kendt af alle.[5]

Straffen at druknes i Sæk passede ogsaa meget vel ind i den daværende Række af Straffe i Danmark. Troldkvinder brændtes, Horkvinder druknedes, Tyvekvinder begravedes levende under Galgen. Mod de sidste synes man at have vist den tvivlsomme Skaansel at anbringe en Balje over Hovedet paa dem. Det er sikkert til denne Forskel mellem den mandlige

og kvindelige Tyvestraf, at Peder Palladius sigter, naar han siger, at Tyveri fører «enten til Galje eller til Balje».[1] Aar 1572 f. Eks. dømtes i Ribe et Ægtepar, der havde begaaet Tyveri, Manden til Galge og Gren, Hustruen til «Tyvs Ret under en Balje». I Aaret 1587 blev en Kvinde paa 102 Aar levende begraven i Kiel for Tyveri.[2] Sét i saadan Forbindelse var der snarest noget lemfældigt ved at druknes i Sæk.

At de andre Forholdsregler mod Løsagtighed: Indespærring, offentlig Malkning o. s. v. har været hyppigt anvendte, fremgaar af en Mængde Beretninger. Vi kan her tillige maale, hvor stærkt Indtryk de har gjort paa Samtiden, idet Mindet herom har i Sagnets Form holdt sig ned til vore Dage. Paa ikke faa gamle Herregaarde paavises endnu det Rum, hvor den og den Jomfru skal have siddet indespærret.[3] Mellem Holstebro og Skive i Helledams Sø, melder Sagnet, fandtes engang et udkastet nyfødt Barn. Da man i den Anledning malkede Omegnens Piger, viste en sig at være med Die. Forgæves paastod hun, at dette var fælles for hele hendes Slægt, hvad der bekræftedes endog ved Undersøgelse af hendes Broder. Hun lagdes paa Pinebænk og dømtes til Døde. Men da hun aflivedes, bad hun, at Himlen vilde give et Tegn paa hendes Uskyldighed. I samme Nu spredtes alle Skyerne, Regnen ophørte og Vejret blev saare skønt.[4]

For Helsingørs Vedkommende viser de endnu bevarede Tingbøger med uhyggelig Nøjagtighed næsten fra Dag til Dag, hvor skrapt Loven blev overholdt. Det var ikke blot enkelte Kvinder som «kønne Grethe», «Sommerfuglen», «den hvide Høne», «brune Ganger», «Flækkesild», «Hønsekød», «Rakkerbalje», «Put i Lomme» og hvad de hed, der blev forviste. Øvrigheden holdt vaagent Øje med alle. Byvagten havde nok at gøre med om Natten at eftersé, om ogsaa hver var anbragt i rette Seng og Slagbænk. Og Bødlen havde Dagværk nok med at betjene dem, der var benaadede med et «Kagstryg», «stupe dem til Kagen», «lade dem miste Huden og et Øre», eller miste dem baade, og bagefter «udlede dem af By», «komme de igen, da uden al Naade i en Sæk». Sligt var vel kun Smaaredsel for Mestermanden og intet imod, hvad det kastede af sig at «rette», «sække» eller især at brænde. Skulde en Heks «pines tillige», var hun med Drikkepenge og alt ærlig fem Daler værd. Men det summede dog altid op, naar der var flere ad Gangen, som f. Eks.: «Den 21. Maj 1582 for otte Kvinder at stubbe til Kagen

tolv Mark». En blødsøden Uskik var det derimod, at man, naar det kom til Stykket, stundom benaadede dem, der skulde «sækkes», og lod dem «rettes» istedet. De tre Horer, der halshuggedes 3. Oktober 1605, indbragte derfor kun halvfemte Mark, medens Indtægten af de fire Horer, der kagstrøges samme Aar 16. Septbr., havde været seks Mark.

Under slige Forhold, hvor Straffefuldbyrdelser næsten hørte til Dagens Orden, afstumpedes naturligvis Sindene. Det vakte vistnok mere Opsigt, naar Mestermanden var paa Jagt i Gaden efter herreløse Hunde, end naar han blot «afskar Lokkerne paa en Haarhore og udledte hende af By, uden at hun fangede anden Straf». Til at vække Bødlens og Byens Interesse hørte mindst Blod og Skrig og helst endda lidt pikant, som naar en nysopdaget Lønhore hvinende tog Kagen i Favn og siden maatte holde her baade ned ad Gaden og ud for Borgmesterens. Men var først Interessen vakt, saa fór den ogsaa som en hed Blodstrøm og tog voldsomt Parti for eller mod efter pludselig Indskydelse. Ingen maatte saaledes krumme et Haar paa Lisbeth Skarpretters Hoved, fordi hun havde myrdet den fremmede Styrmand, der var hos hende. Enhver kunde jo sé, hvad han var for en, naar han uden videre gik ind i Bødlens Hus paa Lappen for at drikke Øl. Og naar han saa bagefter ikke vilde betale det, men søgte at voldtage først Bødlens Moder i Gaarden, siden Bødlens Kone i Stuen, og da han ikke fik sin Vilje, truede med at skære hendes Kindbakker ud, saa var det kun i sin Orden, at hun jog sin Kniv i ham, saa at han «blev død» med det samme. Nej, man kunde ogsaa gøre et Skarn Uret. Omvendt, da Johanne blev rettet den 25. Maj 1582, fjerde Dagen efter, at Bødlen havde kagstrøget de otte Horer. Hun havde to Gange givet efter for sin Svoger, han var nu flygtet, hendes Søster, der først havde klaget over dem, tog nu sine Ord tilbage og gjorde alt for at redde hende, men Retten maatte have sin Gænge og Johanne opnaaede kun, da «Straffen og Pinen [ved at sækkes] vilde falde hende svær, at Kongen benaadede hende til et Sværd». Den 25. Maj skulde hun rettes. Men Bødlen havde forstrakt en Sene i sin Arm, saa, da han huggede første Gang, tilføjede han hende kun et lille Saar i Halsen. Hun faldt om med et ynkeligt Skrig, derpaa huggede han fem eller seks Hug, men kunde dog ikke skille Hovedet fra Kroppen. Da kastede han Rettersværdet, gav sig til at løbe og idet han flygtede ind over nogle

Gærder, raabte han: Naade! Naade! Men Tilskuerne efter ham, ind over Gærderne og slog ham til Døde. Da Ophidselsen senere havde sat sig, fik Bødlen dog Oprejsning og den rette sin Straf. En gammel Kone viste sig nemlig at være den egentlig skyldige, idet hun, da Bødlen engang havde slaaet hende med en Pisk over Armen, havde ønsket, at det ogsaa skulde komme til at værke i hans egen. Hun blev derfor pint to Dage i Raadhusgaarden, strakt paa Ramme og brændt paa hedt Bækken, men hun vilde ikke bekende, hvorledes hun ved Djævelens Hjælp havde forgjort Bødlens Arm. Man befol da Gud Sagen og brændte hende paa Baal.[1]

Som det gik i Helsingør gik det ogsaa, om end maaske en Kende lemfældigere, i de andre Købstæder — Randers, Næstved, Vordingborg o. s. v. — hvis Forhold vi gennem enkelte bevarede Tingbøger endnu kan kontrollere. Fra dem alle forjoges Kvinder under Trusel af at «tage Kagen i Favn», «miste Huden», «miste Ørene» eller «uden al Naade i Sæk». Endnu Aar 1629 beskriver en fransk rejsende i Danmark det uhyggelige Syn af faldne Kvinder, der nøgne til Bæltestedet piskedes ud af Byen. «Da Bødlen var udenfor vor Bolig, fordoblede han sine voldsomme Slag paa de arme Stakler, maaske for at vise vor Vært, Borgemesteren, at Straffen blev vel fuldbyrdet».[2] Det beror vistnok paa en Misforstaaelse, men er et træffende Udtryk for den dobbelte Aand, der beherskede Tiden, naar samme rejsende tillige beretter, at der paa Raadhusporten var ophængt, foruden en Jærnalen, ogsaa et justéret Længdemaal for gifte Kvinders lovlige Ret.[3]

Paa Landet søgte man at gennemføre en lignende Strenghed. Her vistes dog den Retfærdighed, at man for en Del bestræbte sig for ogsaa at ramme den mandlige Part. Ved alle uægte Fødsler var det Jordemoderen eller de tilstedeværende Kvinder paalagt at udspørge mellem Veerne om, hvo der var Barnefader.[4] Denne Retfærdighed toges dog delvis tilbage igen, naar det paa Roskilde Landemode 1605 blev bestemt: «Den som før er beligget, skal ikke troes, om hun skylder nogen Mandsperson, men skydes en hvid Pind efter hende».[5]

Om besvangrede, der kom tilrejsende, gjaldt det, at de skulde bortvises.[6] Kvinder, der først var udjagne fra deres Fødeby, kunde saaledes drives fra Sted til Sted, fredløse i hele Landet. Man forstaar, at de tre Kvinder, der den 16. Septbr.

1605 blev stubbede til Kagen og forviste fra Helsingør, ingen anden Udvej saa end at blive Røvere. Ugedagen efter forsøgte de sig, idet de lidt udenfor Byen overfaldt, saarede med Kniv og udplyndrede en Kvinde paa Adelvejen til København. En Uges Tid efter var de grebne og rettede.[1]

Ved Siden af al denne verdslige Straf gik Kirkens. Det var Præstens Pligt at paatale Usædelighed, bandlyse de skyldige og angive dem for den verdslige Øvrighed. Det var atter hans Pligt, naar den verdslige Straf var fuldbyrdet og de straffede viste Anger, at løse dem af Bandet og genoptage dem i Kirken og Guds Samfund. En overordentlig Myndighed var herved lagt i Gejstlighedens Haand, og vi har talrige Vidnesbyrd om, at den blev anvendt. Stundom maatte Bisperne endog opfordre deres Præster til ikke at tage altfor voldsomt paa Veje,[2] ikke raabe: I skulle faa Fanden! Djævelen tage ved Eder! Pak dig ud, din Hore! jeg gider ikke sét dig.[3] Den tidligere omtalte Præst, Niels Kæmpe i Skaane, «der tidt og ofte havde besøgt og overløbet Kongen om de tvende Sogne Høje og Starby», viste, da han vel havde faaet dem, kraftig Nidkærhed i sit Kald og kylede blandt andet fra Prædikestolen en Bog i Hovedet paa en af Tilhørerne.[4] Sjældnere tog Menigheden til Genmæle, som i Glostrup 1581, hvor de tilsidst fik Dom over Hr. Augustinus for at have brugt «Ubekvems Ord» mod dem fra Prædikestolen;[5] eller Fru Anna Oldeland, der i Sct. Knuds Kirke i Odense 1564 afbrød Bispens Prædiken og rapt skældte ham ud igen som Svar paa, at han formentlig havde stiklet til hende og hendes Mand;[6] eller Slotsfogden i Bergen, der ledte efter Hr. Mads for at slaa ham ihjel, fordi han paa Prædikestolen Palmesøndag 1562 nok havde nævnet ogsaa hans Bolskab, da han anførte Navnene paa en Del Skøger i Byen.[7]

Under disse Forhold fik Gudstjenesten en ganske egen Form for Tiltrækningskraft, idet den tilfredsstillede hvert Krav paa intimt Bynyt og afhjalp Savnet af en senere Tids Skandalepresse. Af Prækenen eller Opslag paa Prædikestolen fik man Kundskab om alle Ugens grovere Ægteskabsbrud. Og stundom fik man tillige Besked om blot Familietvist, Rygter o. s. v. I

Bergen forkyndtes det saaledes fra Prædikestolen baade i Domkirken og i Korskirken Søndag den 19. Decbr. 1563, at Dankvard Markfarson nu atter var forligt med sin Hustru, men han havde rigtignok haft stor Mistanke til hende baade for hendes løse Fagter og for nogle Vidnesbyrd, som hendes Tjenestefolk havde afgivet.[1] Den 11. Marts 1571 blev der i alle Byens Kirker bedt for, at Gud vilde aabenbare det onde Menneske, der havde beløjet Niels Bjørnsons Hustru og sagt, at Kort Elsing havde ligget hos hende, paa det at saadant Menneske kunde vorde straffet derfor.[2]

Bandlysningen hævedes først ved den saakaldte «Afløsning». Ordentligvis foregik denne paa en Søndag i Kirken i den samlede Menigheds Nærværelse. Et Par Taler ved saadan Lejlighed[3] er endnu bevarede. Synderinden eller begge de skyldige tiltaltes som de, der i «nogen Stund havde været den urene Aands, Djævelens, Bolig», og vidtløftigt udvikledes derpaa for Menigheden Ukyskheds Aarsag og dens Straf baade her i Livet og i det kommende Liv «den evige Pine og Fordømmelse i Helvedes Afgrund». Den skyldige maatte derpaa fremsige de ti Bud og Trosartiklerne samt udtale sin Anger, saa knælede hele Menigheden, Præsten bad Fadervor, lagde Hænderne paa den bandlyste, løste Bandet og tilsagde Syndsforladelse.

Med Rette nærede Datiden Rædsel for hele den kirkelige Straf. Det var en forfærdelig Tanke at vide sig ved egen Skyld djævlebesat og uden Naade hjemfalden til Helvede. Og de ydre Udtryk herfor tyngede haardt: høre sig bandlyst fra Prædikestolen, siden at maatte luske om skyet af alle, udelukket fra hvert «hæderligt Samkvem», i Kirken anvist Plads paa en egen Forbryderbænk og med Ordre til at pakke sig, naar Klokken lød og ærlige Folk skulde til Alters. Varede dette ved længere end et Aar, blev man ifølge en senere Forordning af Chr. IV forvist Land og Rige.[4] Men krøb man forinden til Korset, skulde dette foregaa næsten bogstaveligt, idet man knælende nærmede sig fra Indgang til Kor og paa den beskæmmende Maade: i hele Menighedens Paasyn. Præsten kunde længe nok sige til Slut: «Ingen foreholde fra nu af den afløste sit Fald! Hvem Gud atter haver antaget, skulle og Mennesker antage». Det vidste enhver, at dette just var af den Slags Pletter, der heftede; Kirken havde brændt den ind, og Præst og Menighed skulde ved Lejlighed minde om Mærket.

Det første Indtryk af Datids Forhold er da altsaa, at Lovene mod Usædelighed blev hævdede med Strenghed af baade verdslig og gejstlig Øvrighed.

For saa vidt tydede alt paa, at den nye Aand skulde sejre og Lutherdommen virkelig faa Bugt med Djævelen paa et af de mest afgørende Omraader. Hvor stærkt Sammenstødet var mellem ny og gammel Opfattelse, og hvor meget Vægtskaalen sank til Gunst for den lutherske, kan aflæses paa et lille vigtigt Punkt: Dommen over Børn fødte udenfor Ægteskab. Her foregik et paafaldende Omslag. Indtil for ganske nylig havde saadanne nydt en vis Anseelse. De sidste, højere katolske Gejstlige, f. Eks. Biskop Jens Andersen i Odense, Joachim Rønnow i Roskilde, Sekretær i det kongelige Kancelli Jørgen Gyldenstjerne og flere, havde aabent vedkendt sig deres Børn og efter Evne sørget for dem. Som Gejstligheden saa ogsaa Adelen. Endnu efter Reformationens Indførelse skænkede Rigsraad Mogens Munk med Kongens Samtykke tre Gaarde til sin Slegfredviv og deres to Døtre.[1] Rigsraad Niels Lange fik sin Slegfredsøn, Niels, ansat i Kancelliet. Denne blev Kannik i Ribe, ægtede adelig Kvinde og adledes selv.[2] I Sverig var Benævnelsen «Frille» endnu ikke mere anstødelig, end at Erik den Fjortendes Elskerinder aabent benævnedes saa i de kongelige Regnskaber, ja Hertug Magnus' Elskede, Valborg Eriksdatter, skrev sig endog: «Min fyrstelige Naades Frille, jeg Valborg» o. s. v.[3]

Men heri indførte Lutherdommen en bestemt Forandring. At være født i Ægteskab, «ægte Fødsel», blev hurtigt i den offentlige Mening et kosteligt Fortrin, hvorpaa der lagdes en overordentlig Vægt. Allerede 1549 ansaa en Mand, der var Slegfredbarn, det for nødvendigt at erhverve kongeligt Beskærmelsesbrev med udtrykkeligt Paabud om, at han skulde agtes som andre.[4] Aar 1568 var en ret betegnende Sag for paa Viborg Landsting. Hans Skeel havde i sin Tid levet tyve Aar med en Slegfredviv og med hende avlet elleve Børn. Ingen synes dengang at have forarget sig over sligt, hun nød Hustrus Anseelse, «havde hans Nøgler, aad og drak med hannnem og gik aabenbarlig med hannem at sove». Men da nu en af Sønnerne, Jørgen Hansen, som voksen mødte i Retten, vilde man nægte ham en ærlig Mands Rettigheder og forlangte, at han som «Horeunge» skulde vises ud. Landstingsdommen gik ham for saa vidt med, som den udtalte, at han ikke af den Grund «maatte forvises fra Dom

og Rettergang, da Loven ikke saa grovelig beskæmmer saadanne Børn, som af en ledig Karl og Kvinde fødes, men kalder dem alene Slegfredbørn».[1] Men den offentlige Mening var aabenbart imod ham. Den dømte mere og mere, at ethvert uægte Barn var et «Horebarn», thi naar det sjette Bud lød: Du skal ikke bedrive Hor, saa var ogsaa Frugten af slig Overtrædelse et «Horebarn». Men et saadant burde ikke have Gang og Sæde blandt Dannemænd og Dannekvinder, alt fra Daaben af burde det stemples med Vanære.[2]

Man brød altsaa Staven over næste Slægtled. Men videre naaede man heller ikke. Thi da det kom til Stykket, og man skulde fuldt forskyde ogsaa det første Slægtled, de egentlige Syndere, Djævelens Redskaber, væltede en Modstrøm sig imod hele den nye Tankegang, splittede den og brød dens Vælde. Denne Modbølge var dannet af meget forskellige Bestanddele. Sund Sans, ældgammel Skik, stive Standsfordomme havde indgaaet mærkelig Forening med det allernyeste nyt, der jog som Kastevinde over dem og drev dem fremad.

Sund Sans. Thi hvo maatte ikke til Tider blive betænkelig ved den nye Regerings-Jagt efter Djævelen, hvor denne stadigt undslap, medens man blindt huggede løs paa Kvinder og Mænd. Ældgammel Skik. Havde man nu i Aartusinder sét paa Skørlevnet med andre Øjne, hvorfor da pludseligt dømme det haardt og afvige fra Forfædrene. Denne Betragtningsmaade havde et saa fast Tag i Bondebefolkningen, at den hverken lod sig rokke af Katolicisme eller Lutherdom. Hos Adelen kom de nye Forbud mod Friller og Paabud om Ægteskab i den mest skærende Strid med Standsinteresser og Frygten for at splitte Slægtens Jordegods. Hos Borgerstand og Gejstlighed endelig skabte hele det nye Livssyn med al dets ubundne Lystenhed og æggede Kønsdrift et saadant Virvar i Skikke og Begreber, at selv den braveste kunde have ondt ved at afgøre for sit eget Vedkommende, hvor Lutherdom stoppede og Djævelskab begyndte.

Det var denne Modstand, der under forskellige Former hos hver enkelt Stand stemmede op mod den lutherske Behandling af Usædelighed. Idet de to Strømme mødtes, frembragtes en sydende Brusen, hvor Øjet forvirres og, alt eftersom man følger denne eller hin Enkelthed, den ene Retning synes helt at have sejret eller helt at have tabt. Først omkring

Aarhundredets Slutning klaredes Forholdene nogenlunde, saa at man i store Træk kan skønne, hvad der var opnaaet.

Betragter vi denne Modstand mod den lutherske Behandling af Usædelighed lidt nærmere, saa var den lettest at overskue hos Bønderne. Niels Hemmingsen udtaler sig saaledes om Tilstanden paa Landet: «Ja, siger Bonden, vil jeg ikke lide, at mine Drenge [ɔ: Karle] have Bolskab enten i Gaarden eller uden, da vil ingen tjene mig. Vil jeg ingen Skøger have i min Tjeneste, da faar mit Korn at staa ude. Dette veed jeg at være et almindeligt Klagemaal paa Landbygden».[1] Hvad Brøden selv angik, saa dømte Befolkningen den meget mildt. Oldtidsbegreber herom herskede fremdeles, hyppigt parrede med samme Skæbnetro, hvorom det endnu Aarhundreder efter hedder fra Nordsjælland: «Faar en Bondepige et Barn, da skulde det nu saa være. Kommer hun mere end én Gang, siger hun straks: Jeg skal have mine Børn, ved hvem jeg saa faar dem, og dem jeg har faaet behøver jeg nu ikke at faa».[2] Niels Hemmingsen anfører følgende Eksempel: «Jeg kender en Kvinde, som haver faaet fire Børn, hvert med sin uægte Mand. Dèr hun blev straffet for sit ukyske Levnet, svarede hun dristeligen: Hvad kan jeg staa imod Guds Vilje? Gud vilde have de Børn frem, derfor skulde jeg have Mand, af hvilken jeg dennem avle kunde».[3]

Der udfoldedes da en sejg Modstand fra Bondebefolkningens Side mod Regeringens Forsøg paa efter Reformationen at overføre de strengere Købstadlove paa Landboforhold. Denne Modstand ytrede sig især mod de to Øvrighedspersoner: Lensmand og Præst.

Lensmændene synes overalt hurtigt at være blevne klare paa, hvorledes sligt skulde tages. De havde ingen Interesse af at faa nogen dømt fra Livet, men var villige til paa gammeldags Vis at lade Straffen sone med Bøder. Men da nu Loven paabød Livsstraf for Hor, Forhold til nærbeslægtede, at «beligge en Nøglepige» o. s. v., saa talte Billighed ogsaa for, at Bøden i saa Fald skulde være høj, alt naturligvis beregnet efter vedkommendes Evne til at betale. Befolkningen fandt denne Tankegang rimelig, ihvorvel man selvfølgelig gjorde alt for at smutte

under. Her passede imidlertid baade Ridefoged og Præst paa, hvad der undgik den ene, opdagede den anden. Lidt efter lidt voksede da i et veldrevet Len Bøder for Usædelighed op til at blive en paalidelig Indtægt, der i gode Aaringer kunde være endog meget betydelig, langt overgaa hvad selv i Skovegne Storme kunde indbringe ved «Vindfælder». Mellem de forskellige Bøder, «Sagefald» som de kaldtes, udgjorde de for Usædelighed en Broderpart. Skønt Lysten til at tage Bøde var den samme overfor alle Forbrydelser, betaltes f. Eks. i Akershus Len Aar 1557 Bøder for 125 Tilfælde af forskellig Slags Usædelighed, men kun for 23 begaaede Tyverier. Aar 1560 var Forholdet som 106 til 16.[1] Den samlede Indtægt af Bøder var for Kronborg Len 1592 ialt 150½ Daler, Aaret forud havde den været 379 Daler;[2] for Helsingborg Len Aar 1574 var den 694 Daler foruden en Del, der betaltes i Varer,[3] og i det store Akershus Len udgjorde den i Aarene 1557 og 1560 endog 2206 Daler og 2135 Daler.[4] Lensmændene nød i Reglen selv en Part af de uvisse Indkomster og var derfor meget tjenstivrige. Man faar et bestemt Indtryk heraf ved at høre, at i Akershus Len kom 300 Aar efter (1848) paa hvert 10,000 af Indbyggerne kun 25 domfældte, medens Aar 1560 ikke mindre end 43 var blevne idømte Bøder.[5]

Underlige tog disse Bøder sig ud, da alt var anslaaet ikke efter en bestemt Trinfølge i Straf, men først og fremmest efter den betalendes Evne. I Malmøhus Len f. Eks. betaltes Aar 1565 for den samme Brøde «at beligge en Pige» lige fra 100 Daler, 60 Daler, 30 Daler, 20 Daler, 10 Daler ned til blot 8 «Skilling Grot». Enhver Brøde lod sig afsone med Penge, selv saadanne, for hvilke der i By ubetinget gjaldt Livsstraf. Ingemand i Gjesløf, der havde beligget sin Broders Fæstemø, slap f. Eks. med 50 «enkelte Dalere». Paa hendes Vegne maatte hendes Broder bøde 24 Daler. Horsag afsonedes med 30 Daler. En Steddatter, der havde staaet i utilladeligt Forhold til sin Stedfader, slap med en Bøde af 150 Daler og 100 Tønder Havre. Da Stedfaderens hele Eje kun udgjorde 18 Daler, mente man dog her at burde gøre en Undtagelse og lod ham brænde.[6] Ganske de samme Forhold møde os andre Aar og andre Steder. Aar 1579 betaltes i samme Len for «at beligge et Kvindfolk og bagefter ægte hende» fra to til fem Daler, medens samme Brøde uden paafølgende Ægteskab alt efter Formuesvilkaarene betaltes lavere eller højere. To Venner, der havde beligget hver sin Pige, enedes om i Forening

at levere en Okse. «Et Kvindfolk at beligge og have sin Ægtehustru» afsonedes med fra 30 til 20 Daler. Ja selv at beligge sin Hustrus Søskendebarn kunde afgøres ved en Bøde paa 100 Daler.[1] Tre Aar efter betalte en rig Bonde samme Sum for blot at have beligget en Pige.[2] I Helsingborg Len 1574 slap Inger i Hjernerup, der havde ombragt sit eget Barn, med en Bøde af femten Daler. Blandt uformuende i samme Len var Aarets Takst for at beligge en Pige et Par Daler, medens en Velhaver maatte betale 2½ Daler for af Vanvare at have taget Livet af en Gaas.[3]

Hvor vi saa vender Blikket hele Norden over fra Island til Bornholm, møder os samme Forhold. Det er Bekræftelse paa den fælles Regel, blot lempet efter stedlige Forhold, naar paa Vestmanø under Island 1586 Torsten Jonssøn af Bostad maa betale 230 Klipfisk for at have bedrevet Hor med den gifte Gudrun Jonsdatter, og dennes Bøde bliver sat til 380 Klipfisk, der afkortes til 310 og betales i Form af 14 Faar og Lam.[4] Eller naar i Rø paa Bornholm en Kone, greben i Hor, maa betale til Lybækkerne, der har Øen i Pant: 6 Lod Sølv, en Tønde Torsk og 14 Tønder Havre.[5] Eller naar det hedder i Eske Brocks Dagbog: «gjorde jeg Aftingning med Morten Fisker for den Kvinde, han havde beligget, og havde sin ægte Hustru; derfor lovet mig 500 levende Gedder og 500 Aborrer med det første at levere».[6]

Hvor stærk Tilbøjeligheden var til og hvor naturligt det faldt at behandle alle Landforhold paa denne Maade, fremgaar maaske bedst af, at Københavns Universitet styrede sit eget Jordegods ganske paa samme Vis. I Regnskabet for Knardrup 1547—49 hedder det blandt Indtægterne: «Mourits Lauritsen af Tokkerup, for han belaa sin Naboes Datter, gav af sin yderste Formue 4 Daler. — Henning Nielsen, for han havde sagt god for Jørgen Kneppe i Ganløse, for han forførte Ole Sørensens Hustru ved Nattetide, gav seks Mark, skal give to Tønder Havre» o. s. v.[7]

Som Professor ved samme Universitet bar Niels Hemmingsen sin Del af Ansvaret for denne Bestyrelsesmaade og kunde da have henvendt Bebrejdelsen ogsaa til sig selv, naar han i sin Bog «Om Ægteskab» førte følgende Klage: «Det er heller ikke at beskytte Ægteskab at gøre løsagtige Folk trygge ved, at naar man haver saa meget at bøde med, maa man beligge saa mange Piger, som man vil. Hvilket man maa høre, besynderlig paa Landsbygderne over det ganske Rige».[8]

Og det var ganske haabløst, naar han mente at kunne fremkalde Forandring ved i Fortalen til samme Bog at søge at hidse Christoffer Valkendorf ved følgende tydelige Anvisning: «Og visselig forhaaber jeg, at Øvrighed skal ikke blive tilfreds med den Penningestraf, som de straffes almindeligt med, som beligge Piger og dermed storligen fortørne Gud og mere bedrøve Pigers fattige Forældre, end om de staalle deres Heste og Øksne fra dem. Den, som stjæler et Faar eller et Svin, hænger man i Galgen, men den, som stjæler fra fattige Forældre deres Barns Ære, han bliver kvit for al Tiltale, naar han har givet ni Mark. Og derudover berømmer han sig, ligesom han havde vel gjort. Gud give, at Øvrighed heri vilde sig bedre betænke!»[1]

Ligeoverfor Præsten indtog Bønderne en dobbelt Holdning, idet de dels med det onde dels med det gode søgte at faa ham fra at paatale deres Overtrædelser. Den lutherske Gejstligheds Stilling var her overordentlig vanskelig. Præsten var udrustet med en betydelig Straffemyndighed og forpligtet til at anvende denne imod den samme Menighed, af hvilken han i andre Henseender var ganske afhængig. Hertil kom, at selve Straffene var af en egen ubestemt Art, strakte sig lige fra blid Formaning i Enrum til offentlig Bandsættelse, og det var for en stor Del overladt til hans eget Skøn, hvilken Form af disse der burde anvendes. Intet Under, at Præsterne ikke i Længden kunde modstaa det Pres, der øvedes mod dem.

Dette bestod i sin simpleste Form i, at man berøvede dem deres Indtægter. Niels Hemmingsen siger herom: «Hvor der end er Præster, som ville straffe Skørlevnere efter Kirkeordningen og komme Skørlevnere til at forlige sig aabenbare med den kristne Forsamling (som de have forarget med deres utugtige Levnet), da findes vel de, som det ikke saa ville have, men true Præsten derfor og forholde hannem sin tilbørlige Løn».[2] Omvendt var hver Præst, der i slige Sager gik frem med Lempe, sikker, ikke blot paa hvad der med Rette tilkom ham, men ogsaa paa en lille Ekstra-Erkendtlighed, en Gaasekrop, en Klump nykærnet Smør, en Vokskage Honning eller andet.

Saa vidt man kan skønne, var i Begyndelsen af Frede-

rik den Andens Regering Landsbypræsternes Optræden skrappest. Paa Landemoderne i Roskilde og Odense fik de ogsaa den ene Befaling af Bisperne efter den anden til ikke at skaane nogen, men angive dem for Lensmand eller Herskab, at de kunde blive straffede; ingen Afløsning maatte ske, førend den verdslige Straf var fuldbyrdet; de skyldige skulde i hele Menighedens Nærværelse skrifte deres Synd og, hvis de anden Gang begik Overtrædelse, uden Naade forvises Sognet, ligesom tilrejsende svangre Piger øjeblikkelig skulde bortjages og deres Navn opslaas paa Prædikestolen, at alle kunde tage sig iagt.[1]

Midt under alt dette forefaldt der imidlertid Aar 1570 et Optrin ved Landemodet i Roskilde, der synes at have draget Følger efter sig. Biskop Poul Madsen havde været nødt til paa dette Landemode at gaa frem med Strenghed, tre Præster blev afsatte fra deres Embeder paa Grund af Usædelighed og Degnen i Birkerød blev overbevist om Trolddom og siden brændt. Da Sagerne var omme, henvendte man efter gammel Skik Spørgsmaal til Bispen om, hvorledes man i bestemte Tilfælde havde at forholde sig. Alle disse Forespørgsler drejede sig denne Gang om det ene Punkt: Behandlingen af løsagtige. Maatte man f. Eks., naar en Skørlevner var syg og ønskede at berettes, opfylde dette Ønske? Bispen svarede, at i Tilfælde af Anger kunde dette tilstedes, men kun paa Betingelse af, at, naar vedkommende atter blev rask, skulde offentlig Afløsning alligevel finde Sted. Nægtede derimod den syge at tilstaa sin Brøde, saa skulde man tage Vidner paa, at han selv ved sin Halsstarrighed forspildte sin Frelse, nægte ham Sakramentet, lade ham være den Hedning, han var, og ikke tilstede ham ærlig Begravelse. — Hvorledes skulde man forholde sig, naar en ugift Kvinde besvangredes i et Sogn og fødte i et andet? I hvilket af de to Sogne skulde hun da lide Kirkestraf? Bispen svarede: Dèr, hvor hun besvangredes. Thi Samlejet er den Synd, der skal sones, ikke Fødslen, der, hvis den er gaaet godt, kun skal tilskrives Guds store Naade. — Endelig vovede én sig frem med følgende:

Der stod i Kongens Ordinans, at Skørlevnere skulde offentligt i Kirken afløses fra deres Brøde. Dette overholdt man ogsaa paa Landet. Men i Købstæderne og især i København fandt det ingenlunde Sted. Ugifte Kvinder, der var besvangrede paa Landet, drog derfor blot til Købstæderne for at føde dèr og unddrog sig saaledes offentlig Afløsning. Men sligt satte ondt

Blod mellem Landsbypræsterne og deres Menigheder, idet disse paastod, at Bønder blev behandlet haardere end Købstadbeboere.

Det var en ubelejlig Oplysning. Og Bispens Svar bekræftede kun, at man i hvert Fald gik langt lemfældigere til Værks i København end paa Landet. Alt, hvad han havde at svare, var: «Det skal ikke slaas fast, at min Menighed i København savner al Kirketugt. Thi naar dèr en Enke eller nogen anden har bedrevet Hor, saa faar vedkommende privat Afløsning i Koret eller andensteds i Vidners Nærværelse. Anden Gang finder ligeledes Afløsning Sted i Vidners Nærværelse, men Brøden forkyndes fra Prædikestolen. Synder de tredie Gang, da foregaar Afløsningen offentlig for Menighedens Aasyn».[1]

De Oplysninger om mildere Praksis i Hovedstaden, som Bispen her maatte rykke ud med lige overfor alle sine Landsbypræster, synes at være faldne i god Jord. Sondringen mellem privat og offentlig Afløsning indeholdt en Anvisning af den mest vidtrækkende Betydning. Det stod herefter i hver enkelt Præsts Magt at fire paa Ordinansen. Og ved Overgangsformerne: privat Afløsning i Hjemmet, Afløsning i Præstegaarden, i et Par Slægtninges Nærværelse, i fem Kvinders Nærværelse i Vaabenhuset, om Morgenen i Koret, før Gudstjenesten o. s. v. lige ned til aabenbar Afløsning for den samlede Menigheds Aasyn, skabtes der en Rækkefølge, som hver Landsdel fra Bergen[2] til Fyn[3] og Als[4] med Flid uddannede videre, et Mesterstykke af en elastisk Pude, der kunde fjedre efter hver enkelt Samvittigheds Behov.

Og det kunde ogsaa gøres fornødent. Thi efterat Aar 1582 «Bryllup» var blevet lovbefalet, stempledes alle de som løsagtige, der i Tillid til gammel Skik mente sig lovligt gifte, naar de var kirkeligt trolovede. Denne Massetilførsel af Syndere, der især paa Landet ofte omfattede Befolkningens bedste Bestanddele, medførte en Forskydning i de tidligere Begreber. Djævelen tabte, Gejstligheden vandt. Djævelen tabte, thi jo flere flinke Folk, der kom for Skade, des mindre sandsynligt var det, at alle disse skulde være Djævelens Redskaber. Det kunde umuligt have sin Rigtighed, at hvad der var Guds Vilje 1581, var Djævelens Værk 1583. Da man nu desuagtet vedblev med den gammeldags «Afløsning», saa aftog Troen paa dens religiøse Indhold, medens Frygten for det verdsligt krænkende

ved dens strikse Anvendelse holdt sig. Det var Gejstligheden, der havde det i sin Magt at afgøre, under hvilken Form Afløsningen i hvert enkelt Tilfælde skulde anvendes. Herved voksede Standen i Befolkningens Øjne, den blev, hvad den ikke havde været siden 1536, til en Embedsstand, Forvalteren af dette ubestemte, overordentlige, som hver enkelt stod retsløs overfor og kun kunde haabe at faa godt af gennem Naade.

Naar Følgen ikke blev, at Afløsningen selv efterhaanden afskaffedes, saa skyldtes dette Gejstligheden. Allerede tidligt havde den Skik indsneget sig, at hvo, der afløstes, erlagde Offer. Muligt tilfaldt dette i Begyndelsen de fattige, men senere gled det, trods Regeringens Forsøg paa at forbyde sligt,[1] over til at blive Embeds-Indtægt. Ved forstandig Mildhed og Sagtmodighed paa rette Sted lod denne Indtægt sig videre opdyrke. Det var saaledes maaske Udtryk for gensidigt «Offer», naar det 1593 og 94 vakte Opsigt paa Sjælland, at «Fogedsønner, Præstesønner og rige Bondersønner» undgik offentlig Afløsning, medens de af dem krænkede Kvinder maatte underkaste sig den.[2] Var end Evnen forskellig, maatte det samlede Offer dog kunne blive ret klækkeligt, naar som f. Eks. i Svinninge Sogn paa Fyn 1595 Aarets Antal af uægte Fødsler var ni,[3] hvilket svarede til atten Afløsningsofrende. Hertil kom jo desuden alle de nygifte, der kom for tidligt, trolovede, der boede sammen og de mange, der end ikke havde dette Paaskud, Summa: en Indtægt, som ingen Offernydende kunde ønske afløst.

Af gejstlige Dagbøger fra det 17de Aarhundrede faar man et Indtryk af de nye Forholds brogede Mangfoldighed. «14de Søndag efter Trinitatis absolveret Lorents Fodknægt, som lokkede Hans Christensens Datter i Holm; og hende deslige. Offer for ham 1 Daler, for hende 1 Daler.» «Søndag Septuagesima. Offentligt absolveret for anden Gang Hans Simonsen i Holm, som lokkede Jørgen Krølles Datter. Offer 2 Mark minus 2 Skilling. Hun skylder for sit.» Næste Søndag viedes de. «Offentligt absolveret Per Skræders Martha, som Christen Grubbe paa Slottet lokkede.» «Søndag efter Nytaar privat absolveret Christen Grubbe paa Slottet, som lokkede Per Skræders Martha.» «Om Fredagen gik Per Skræders Martha i Kirke, som var lokket, og lagde for sin Indførelse paa Alteret 12 Skilling.» «Gik Mette udi Kirken om Morgenen tidlig, besovet af Hans Boes. 1 Mark.» «Offentligt absolveret Morten Grummesen og Anna Povlsdatter. Offer 5 Skæpper Rug.»

«Offentligt absolveret Jes Fyrbøder paa Slottet for Lejermaal, og blev paa fyrstelig Naade Hertugindens Begæring benaadet at sidde før Prædiken.» «Mandag om Morgenen gik Thomas Kallesens Datter, som var lokket, selvanden ind i Kirken og lagde paa Alteret 10 Skilling»[1] osv.

Uformærkt skiftede saaledes i Løbet af lidt over hundrede Aar den gejstlige Behandling af Sædeligheds-brud ganske Præg. Man var begyndt med Haand i Haand med en opskræmt Øvrighed at bekæmpe Djævelen, idet man ved Bandlysning grumt tilkastede ham alle dem, der selv ved Hor havde givet sig Satan i Vold. Men lidt efter lidt tabte Bandlysningen sig som særskilt Handling. Den blot forudsattes som foregaaet, naar den ved Afløsning atter hævedes. Og Afløsningen selv blev mere og mere til kun en Form for aabenbar Skrifte — en Slags kirkelig Grovfiling, der i sin skrappeste Form ikke fandtes anvendelig overfor hæderlige, velstaaende Folk. Naar offentlig Afløsning alligevel en Gang imellem fandt Sted ved Gudstjenesten, gjorde man ligesom Undskyldning herfor, søgte at anrette Sagen i mere tiltalende Form for den tilstedeværenee honnette Menighed. Hvilken Afstand mellem Afløsningstalerne i det 16de Aarhundrede, hvor Straf i Liv og Død for Hor skildredes med Gru til Skræk for Synderne og den samlede Menighed — og saa Talerne efter det 17de Aarhundredes Midte, hvor f. Eks. Magister Søren i Vor Frue Kirke i København valgte til Dagens Tekst ved en offentlig Afløsning: «Kærlighed er stærk — Den oplyffter baade Skjorte og Særk.»[2]

Adelens Modstand mod Lutherdommens Syn paa Hor var af en anden Art end Bondestandens. Det var først og fremmest en Kamp for Standsrettigheder og dannede et Led med i de store politiske Brydninger, som Grevefejden og Reformationen indvarslede. Det var jo Adelen, der her havde sejret, forsaavidt dens Tronkandidat var bleven Konge og hans første Regeringshandling havde været at udstøde Gejstligheden af Rigsraadet. Adelen var altsaa fra nu af ene priviligeret Stand. Men samtidig var Kirkens Overhoved blevet forflyttet fra Rom til Danmarks Trone. Konge og Adel mødtes da ikke længer i

fælles Modstand mod Kirkens Overgreb. Deres Interesser var nu forskellige, og med Ærgrelse saa Adelen Kirkens nye Hoved lytte til Raad fra den lurvede Flok af lutherske Gejstlige, som Adelen holdt sig for god til at rekrutere, og som dog ad Bagveje tydeligt nok naaede til Indflydelse paa Regerings-Handlinger. De Følelser, der besjælede Adelen i dens nye Forhold, var da: Fællesglæde ved de Goder, Reformationen havde medført, parret med Foragt og Skinsyge overfor den fremadstræbende, lutherske Gejstlighed, og over det hele en ubestemt Gru for den lyslevende, mægtige Djævel, som havde en Finger med i alt, hvorom der tvistedes, og vel snarere veg for en Præst end for en Adelsmand.

Denne Adelens Stilling paa Skraa af Lutherdommen giver sig tilkende paa mange Maader. Medens alle andre med Luther priste det Gud velbehagelige Ægteskab og ansaa ugift Stand næsten som Skamplet, vedblev en Kres af Rigets øverste Embedsmænd haardnakket efter katolsk Mønster at holde sig ugifte. Kansler Johan Friis hørte hertil, ligesaa Korfitz Ulfeldt den ældre, Niels Kaas, Christoffer Valkendorf og Arild Hvitfeld. Peder Oxe derimod viste sig svag, da Vallø kunde faas ved Giftermaal.

Hovedsammenstødet mellem Adel og Gejstlighed foregik, som tidligere berørt, 1580, da man fra kirkelig Side fik Kongen til at skride ind mod Adelens Frilleforhold. Befalingen var ganske vist kun en Gentagelse af, hvad der alt var sagt i Kirkeordinansen 1539, men Angrebet rettedes nu direkte mod Adelen, der hidtil synes at være gaaet saa temmelig fri. Det befaledes Præsterne først hemmeligt at paaminde, dernæst fra Prædikestolen at advare og sluttelig at bandsætte enhver «adel og uadel, der levede med Bolskab og omgikkes aabenbarligt dermed som var det hans Ægtehustru».[1]

Virkningen af dette pludselige Angreb var betydelig. «En Part af Adelen ægtede deres Bolskab, og andre flere tænkte paa at efterfølge sligt Eksempel.» Da lykkedes det Rigsraadet to Aar efter at faa Kongen til (1582) at lade udgaa et nyt Brev, hvori saadanne Ægteskaber erklæredes for at «ville komme adelig Stand til største Foragt». Det befaledes derfor, at Børn af slige Ægteskaber ikke maatte holdes for Adelsbørn, føre adeligt Skjold og Navn eller arve Jordegods.[2]

Skinnet var reddet, forsaavidt dette Kongebud tilsyneladende

ikke kom i Strid med det foregaaende. Ingen havde jo bedt de Herrer om at ægte deres Friller; de kunde jo simpelthen ladet dem fare. Men enhver, der var inde i, hvad der rørte sig i Tiden, forstod godt, hvorledes de to Breve skreg mod hinanden. Da alle var enige om, at Kønsdriften var uimodstaaelig, raabte det første: Den eneste Maade at fly Satan paa og frelse sig selv nu og i Evighed, er ved at ty ind i Ægteskabets Havn. Det andet raabte: Satan med Ægteskab! Nej, bevar Slægten ren, Jordegodset samlet og lev saa i Guds Navn fremdeles med Eders Friller!

Det var gejstlig og verdslig Stat, der her tørnede sammen. Modsigelsen fik sin Brod ved, at begge nu var repræsenterede i en og samme Person, Kongens. Kongen kunde lige saa lidt finde sig i, at hans rettroende Folk førtes vild og gik evigt fortabt, som i, at hele Grundvolden for den bestaaende Statsordning forrykkedes ved, at Standsforskellen blev hævet. Her var ulidelig Modsigelse.

Naar efter Sammenstødet begge Synsmaader alligevel ret roligt rislede hver til sin Side, saa laa det for en Del i, at man efter Evne dækkede over Modsigelsen med de beroligende Trylleord: al Øvrighed er af Gud. Men dernæst viste det sig ogsaa efterhaanden, at Gejstlighedens rene Sag i Virkeligheden var beheftet med mangt og meget, der maatte vanskeliggøre Sejren. Hvormange Præster havde vel Mod og Kraft nok til i Længden at føre Kampen mod deres adelige Sognemænd, af hvem de iøvrigt var saa ganske afhængige? Hvormange Præster havde selv saa godt et Rygte, at de overhovedet kunde føre en saadan Kamp? Og endelig hvad Kampmidlerne angik, saa var, som vi har set, Bandlysningen alt nu en vel hullet Pose til at indfange med.

Under Formynder-Regeringen viste sig allerede en mattere Stemning. Vel søgte Regeringsraaderne at tage Hensyn til begge Sider. De sendte ikke blot den 2. Septbr. 1589 i den unge Konges Navn et Trusselsbrev til Ebbe Andersen til Birkelse om at skille sig fra sin Slegfredkvinde, da saadant ukysk Samkvem var hans adelige Stand usømmeligt og i Strid med Guds Lov og Fr. II's udgangne Breve.[1] Men de indførte 1591 efter den norske Adels Anmodning de danske Bestemmelser af 1582 mod Giftermaal med uadelig Kvinde ogsaa i Norge; dog fik Loven ikke her som i Danmark tilbagevirkende Kraft.[2] Men tydeligt

nok var den første blinde Tro paa Ægteskabets altformaaende Magt, Frygten for Djævelens Indgriben i alt, hvad der angik Løsagtighed, ikke saa brændende som tidligere. Adelens modsatte Interesser havde virket kuldslaaende.

Ikke desto mindre var Striden dog fremdeles staaende. Paa denne Tid vovede f. Eks. Præsten i Ryslinge at tilskrive Klaus Hvitfeldt til Krumstrup saaledes: «Syrach siger, at Synden anden Gang er for meget, men tredje Gang fører Straffen med sig. Hvad ville I. nu tænke, som paa syv Aars Tid haver haft eders vitterlige Boleri med fire Tripper, den ene efter den anden; Gud véd, hvad der er skeet hemmeligt . . . Desforuden, kære Klaus! hvad denne Skørlevnets Synd udretter og hvor skadelig en Ting den er hos Eder, kan man vel kende paa hendes Stalbrødre, som er Prædikens og Guds Ords Forsømmelse og Foragtelse, Sakramentets og Afløsningens Forsmaaelse, hvilke sandelig ere de visseste Tegn at gøre Skilsmisse mellem et Guds Barn og en Helvedes Arving. Jeg fattige Mand haver tidt paa mit Embeds Vegne paamindet andre om denne Synd, da haver det straks været mig i Næsen kast, at jeg skulde straffe den, der længere og aabenbarligere haver syndet. Hvorfor I maa tage for godt, om jeg i Menighedens Paahørelse her noget om rører, thi vitterlige Synder maa og skulle aabenbare straffes, som Paulus lærer.» [1]

Trods saadanne enkelte Udslag af strengere Synsmaade, var Forholdet i Reglen dog dette, at Parterne holdt Øje med hinanden, men lod Vaabnene saa vidt muligt hvile. [2] Denne Tilstand er træffende udtrykt i den fynske Biskop Jacob Madsens Visitats-Optegnelser, hvor han fører Adelens Frilleliv til Protokols, men heller ikke videre. «Boer udi Svenborg (1589) fem Mænd af Adel. Oluf Urne med en Kvinde af Jylland. Hans Eriksen har et Bolskab hos sig.» Eller ved Visitatsen i Allested og Vejlev: «Laurits Oldeland til Vejlevgaard holder en Kvinde hos sig og haver smukke Børn ved hende, han holder en Skolemester til. Han har lovet Provsten, at han ikke vil have noget med hende at gøre, men dette har han ikke» . . . (Resten mangler). [3]

Hvor aabenlyst sligt kunde drives, afgiver vistnok Tyge Brahe Eksempel paa. Ifølge en gammel Udskrift af Forhandlingerne paa Roskilde Landemode 1597 skal Præsten paa Hveen i dette Aar være bleven afsat, fordi han havde foretaget Forandringer i Daabsritualet, «saa og at han ikke har straffet og paa-

mindet Tyge Brahe paa Hveen, som i atten Aar ikke har været til Sakramentet, men med en Bislopperske ligget i ondt Levnet.»[1] Lysten til at komme Tyge Brahe til Livs kunde dog her maaske have malt med vel stærke Farver. Hans ægteskabelige Forhold er ikke rigtig klare.[2] Men ingen Mistanke af denne Art hefter ved Niels Arenfeldt. Han havde ifølge sin Sognepræsts Erklæring, som han selv i det væsentlige har tiltraadt, paa sin Gaard Gundetved [Selchovsdal] før Aar 1591 levet sammen med tvende Kvinder og avlet Børn med dem; og efter dette Aar havde han faaet med Maren Andersdatter ét, med Maren Frantsdatter fem, med Kirstine seks og med Margrethe ét Barn. Præsten nægtede ham i denne Anledning Alterets Sakramente og krævede offentlig Afløsning. Da Sagen indstævnedes for en kongelig Kommission, havde Niels Arenfeldt intet andet at anføre til sin Undskyldning, end at han ikke havde voldtaget nogen af disse Kvinder, men at «de havde givet ham menneskelig Aarsag», samt at han «havde ladet Børnene opdrage og optugte i Gudsfrygt». Udfaldet blev, at «Sagen efterlodes og Niels Arenfeldt under en Pendings Udgift til et Hospital maatte staa hemmelig Skrifte».[3]

Adelens Modstand mod den strenge Lutherdoms Fordringer turde maaske være tydeligst udtrykt i et Træk som dette, at selv Christoffer Valkendorf, paa hvis private Liv der ikke hviler nogen Skygge, befalede, at i hans Kirke, Svinninge paa Fyn, skulde uægte Børn døbes med samme Ære som ægte og ingen Mødre til dem staa aabenbar Skrifte.[4]

Borgerstandens Modstand mod Luthers Lære om Usædelighed var af en egen Art. Den ytrede sig ikke i bestemte Modtræk eller engang i tydeligt udtalt Uvilje mod den nye, haarde Fremgangsmaade. Byerne udgjorde jo selv Lutherdommens sikreste Støttepunkter. Det højeste, man drev det til, var Medlidenhed i de enkelte Tilfælde med de ulykkelige, der blev piskede, «sækkede» eller brændte. Men Modstanden gav sig til Kende i en vis gemytlig Mellemtone, der holdt sig midt imellem de to lutherske Yderligheder, som man iøvrigt lige redeligt søgte at tilegne sig: Glæden i Gud og Frygten for Djævelen. For den strenge Lutherdom var der kun de to altopfyldende

Modsætninger: ægteskabelig Tilfredsstillelse eller Hor. Der kunde kun knækkes over fra det ene til det andet, fra Gud til Djævelen, eller omvendt. Men Bylivet med dets friere og hyppigere Omgangsforhold mellem Kønnene skabte halvt uformærkt en bred Overgangsform, der nægtede at underordne sig nogen af de to Modsætninger og dog fornøjelig beviste sin Adkomst til at være.

Selv til Kirken strakte dette sig. Et Par Aartier efter Reformationens Indførelse var allerede Tonen saa fri mellem de to Køn under de lange Prædikener, at man i alle Byer maatte befale Mænd og Kvinder skilte ad, i mandlige Stolestader til højre, kvindelige til venstre. Sit Hovedhjem havde dog det gemytlige Livssyn i de selskabelige Sammenkomster. Naar man i »Kompagniet» eller paa Lavshuset havde under Dansen svunget en Pige lidt højere end nødvendigt, lét ad en saftig Vittighed eller Vise og ølvarm været venlig mod Næstens Hustru, alt imens andre gjorde ligesaa og enkelte forglemte sig helt, saa at de under stormende Latter idømtes «to Tønder Øl og en Mark i Bøssen»[1] — saa lød det saa underligt fremmed, naar det samme eller lignende bagefter stempledes som Djævelens Værk og lige Vej til Helvede. Især naar begge Dele jævnt hen gentog sig. Uvilkaarligt lavede man sig en dobbelt Moral, en for Kirke og en anden for Lavshus. Der var befæstet et gabende Svælg mellem de to Verdener, hvor det i den ene hed: Hor straffes med Død og den evige Pine, og i den anden, som i Skraaen for Knudsgildet i Lund 1586: «Hvilken Broder andens Hustru beligger, og det er vitterligt og bevist, bøde to Daler.»[2]

Den Modsigelse, som her var uforklaret, ofte ogsaa kun halvt ubevidst tilstede, traadte tydeligt frem og krævede Svar igennem Gejstligheden. Derfor blev ogsaa Gejstlighedens Modstand mod den strenge Lutherdom saa afgørende, lige saa betydningsfuld maaske som Böndernes, Adelens og Borgernes tilsammen.

Maaden, hvorpaa Spørgsmaalet her blev stillet, var særlig skarp. Luther havde dømt og fordømt hele den katolske Kirke fortrinsvis ud fra dette ene Punkt, dens Lære om Klostre og ugift Stand. Herved, paastod han, var i umindelige Tider Paver, Biskopper og Præster baade selv blevne forledte og havde forlokket andre til at tjene Djævelen; thi Hor er Djævelens Værk, og Horkarle og Skørlevnere skulle ikke arve Guds Rige. I Modsætning til denne Løgnens Kirke havde saa

Luther fornyet den gamle, sande Kirke, forkyndt Ægteskabets Pris som den Gud velbehagelige Stat, lært at sondre klart mellem Guds og Djævelens Veje, Ægteskab og Hor, og indsat en Gejstlighed, der selv skulde gaa i Spidsen og lede Folket den rette Vej til Gud. Evangeliets lyse Dag var herved oprunden og ingen Undskyldning gjaldt længer om, at man ikke vidste, hvad ret var.

Hvorledes opfyldte nu den lutherske Gejstlighed denne Opgave, der med saa stor en Tydelighed var stillet den? Spørgsmaalet drejer sig ikke om, hvorvidt den ellers og i det hele kunde sammenlignes med den katolske. At det maatte falde den svært i Lærdom, i Takt, Værdighed, endsige i virkelig Magt at kappes med en Stand, der havde Aarhundreders Indøvelse, er klart. Men Spørgsmaalet gælder ogsaa kun det ene Punkt, det hvorpaa overhovedet, ifølge Luther, dens Berettigelse til at fortrænge den gamle Gejstlighed beroede: Hvorledes stillede den nye, gifte Gejstlighed sig, sædeligt set, i Sammenligning med den tidligere?

Naar en retfærdig Dom her skal fældes, maa en Mængde formildende Omstændigheder ikke lades ude af Betragtning. Den lutherske Gejstlighed var ganske vist ifølge sin Oprindelse kaldet til at afgive Beviset for den gifte Stands Renhed, og den blev derfor ogsaa af Regeringen betroet Tilsyn med og Dommermyndighed i Ægteskabssager samt udrustet med Bandlysningens Flammesværd til Kamp mod Djævelen. Men den havde tillige andre Afstamningsmærker. Den var selv fremgaaet af samme Friheds-Bevægelse, hvoraf ogsaa Luther var et Udslag, og hvis fælles Løsen var: det naturliges Berettigelse. Den rekruteredes ikke længer fortrinsvis af dem, hvem egen eller Forældres Fromhed havde viet til Gud. Den fik sit Hovedtilløb fra det Skyl af halvstuderede, tvivlsomme Væsener, som Tidens overdrevne Skoletilstrømning havde skabt. Deres Uddannelse havde fra Barnsben til den voksne Alder ofte kun bestaaet i at drives frem ved Prygl ad den trange Vej over Skærver af Oldtids uforstaaede Kunstværker; den Færdighed, Livet havde lært dem, var at gøgle for Føden; deres Fremtids Udsigter vippede ubestemt mellem Galgen og en Prædikestol.

Var det allerede svært af sligt et Stof at forme brugbare Præster, saa voksede Vanskelighederne for hver enkelt, naar Embedet først var opnaaet. Thi selv om han mødte med nogen-

lunde god Vilje, saa kappedes en Mængde Hensyn og Fristelser om at berøve ham Fodfæste som brav gift, Gejstlig. Han var gift, men med hvem? I Reglen med en paatvungen Hustru, Enken paa Kaldet, maaske en Vederstyggelighed, der forbitrede ham Livet og Opholdet i Hjemmet. Pligten bød ham døje hende. Men i Embeds Medfør tordnede han hver Søndag mod de gode Gerningers Betydning. Troen, Troen, om det saa først var i Dødsøjeblikket, at den viste sig, vejede mere end et helt Liv i Selvbeherskelse og Lydighed. Kunde da ikke ogsaa han tillade sig en lille, forbigaaende Skrøbelighed mod Pant i senere Tro! Og Fristelse var der. Han skulde jo forkynde Ægteskabets Pris, lokke Folk til Giftermaal ved at vække Lysten og give den Retning. Han var den, der førte an ved Bryllup, ved Barsel, som Skaffer ved Gilde. Han var ifølge sin Stilling kaldet til Fortrolighed med Egnens Kvinder. Friluftsliv og nærende Kost; intet legemligt Arbejde, ingen Faste til at holde igen. Blodet brændte. Og han kunde være bedaarende. Uvilkaarligt regnedes han for mere end en Bonde, var flinkere til Ords, kunde af gammel Øvelse slaa et Sving i en Runddans, og næsten tage sig ud som en «Hofkarl», naar han i kort Kappe og Pibekrave, med fryndset, snorebesat Hat, Kniv i Bæltet og udhugne sølvtippede Sko tumlede en Hest eller tog Prædikestolen i et Par Spring.[1] Alt sammensvor sig imod ham. Han stod ene i Kampen. Uden Forskole, uden Tilhold i Hjemmet, uden Standsfølelse, uden saa meget som blot en bestemt Embedsdragt til Værn. Intet Under, om han tilsidst blev besejret.

Men at dette overordentligt hyppigt fandt Sted, kan heller ikke nægtes. Vi ville til Bevis anføre nogle Eksempler, idet vi med Flid hente disse ikke fra de første, bevægede Aaringer lige efter Reformationens Indførelse, hvor det kunde falde vanskeligt at skaffe det tilstrækkelige Antal passende Kræfter, men fra en Tid, hvor det nye var grundfæstet og skulde kunne staa sin Prøve, idet en ny Slægt var opvokset til virksomt at føre Læren ud i Livet. Betragte vi f. Eks. de første Aar i Tredserne, altsaa en tredive Aars Tid efter Reformationens Indførelse, saa forefaldt her følgende:

Præsten i Jyderup, Hr. Laurits Jensen, anklagedes 1561 af Byens Smed for, skønt gift, at have bedrevet Hor med dennes Hustru. Smeden forklarede, at, da han en Aften kom sent hjem, fandt han Hr. Laurits Jensen i Sengen hos hans Hustru og Præstens Sko standende foran Sengen. Niels Smed gav sig straks i Slagsmaal med Hr. Laurits, og de sloges og droges længe. Da kom Niels Bruun forbi, hørte Bulderet, troede, at Smeden slog sin Hustru og gik derfor ind i Huset. Herinde saa han imidlertid Smeden, der havde Hr. Laurits i Haaret. Han fik dem da skilt ad, rakte Præsten hans Kniv og Bælte, som laa paa Bordet, hvorefter denne skyndsomst løb bort, glemmende sin blaaforede Hue i Sengen. For Provsteretten i Roskilde svarede Hr. Laurits haardelig Nej til alt, hvad Smeden beskyldte ham for. Men Niels Bruun bevidnede at have skilt dem ad, et andet Vidne havde set Præsten komme barhovedet fra Smedens Hus, og Niels Smed fremlagde i Retten den glemte blaa Hue fra Sengen. Herefter fik en Kvinde Ordet og beskyldte Hr. Laurits for at være Fader til hendes Barn samt at have faaet hende til, da han døbte det, at udlægge en Karl som Barnefader.[1]

Aar 1562 udtalte Fyns Biskop sig saaledes paa Odensegaard til Præsten Hr. Just i Uggerslev, der var anklaget for Slagsmaal med en Bonde: «Jeg formærker, at dette ikke er den eneste Sag, som Eder skal paahænge. Men som jeg nu paa denne min Hjemrejse fra Jylland kom mod Middelfart, og siden jo nærmere jeg kom hjem, des stærkere ganger Rygte og Tidende om Eder, hvorledes I skulle etsteds have siddet hos en Ægtemands Hustru og drukket Eder drukken og saa søgt Seng med hende. Som en Part siger, er da Tjenestesvenden dèr i Gaarden kommen derover og har sagt til Hustruen: «men dette har vor Husbond ikke ventet sig af Eder,» men hun skal have svaret: »gak Du Fanden i Vold!» Somme derimod sige, at Husbondens Moder skal være kommen og have set Eder tilsammen. Derefter skal Manden være kommen i Gaarden og Hustruen have iført Eder Kærlingeklæder, tilhyllet Eder for Munden og saa skikket Eder af Gaarden. Derefter skal en liden Dreng være bleven Eders Skæg vaer og have raabt til Husbonden: «Fa'r, denne Kvinde haver Skæg.» Saa skal Husbonden have rykt fra Eders Mund og set, hvo I var, og skal saa have givet Eder store Hug at gange af med.»[2]

Om Præsten Hr. Jens i Hundseby paa Lolland skrev

Axel Urne 1566, at han fra Aarsmarke [Knuthenborg] i Axel Urnes Fraværelse havde stjaalet alt hvad han kunde af Køkkentøj, Dyner, Boskab og Fetalje for at sende det til Holsten. «Jeg bekom Skrivelse fra Albert Oxe, desligeste Lave Venstermand, at samme Hr. Jens havde al min Tingest borte og vilde rappe sig, naar Vinden blæste. Desligeste skrev Bispen mig ogsaa til, at dersom jeg ikke var snar, da skulde jeg finde en tom Rede . . . Jeg forskikkede da straks min Hustru over til Gaarden at forfare Lejligheden, og hun befandt da dèr i Sandhed, som Tidenderne lød paa. . . . Saa fik jeg af min Herre [Kongen] Orlov og kom det korteste mig muligt var. Som jeg var saa paa Rejsen og min Hustru hos Abbedissen i Maribo, da kom hende iligen Tidender did, at hun skulde begive sig til Gaarden [Aarsmarke], thi Hr. Jens regerede for meget hart, og vilde dèr have voldtaget hendes egen Pige oppe paa hendes Stue, desligeste i Kvindestuen og i Gaarden, havde ikke Gaardsens Folk kommen af slig Raab og Klammer af deres Senge til Hjælp. . . . Hvad han i lige Maade med min Bondefogeds Kone, Esberns Hustru i Nørlunde, har bedrevet, som han holdt med Vold i Vinter hos sig paa Gaarden i tre Nætter imod hendes Minde, desligeste med min Møllerkone, det véd han bedst selv at gøre rede for. . . . Hr. Jens haver og skrevet og igen faaet løsagtige Breve, som for Haanden ere, og drevet sin Skælms Handel med de forløbne Maribo Jomfruer» osv.[1]

At sligt ikke var sjældne Sager, der ved ét Tilfælde var sammentrængte paa et Par Aar, kan ses af, at alene paa Roskilde Landemode 1570 behandledes følgende Stiftsbegivenheder fra det forløbne Aar: Hr. Rasmus Kaabeløs, Kapellan i Roskilde, havde besovet sin Tjenestepige. Den 70aarige Hr. Jacob, Præst i Gunderslev, havde begaaet samme Brøde. Præsten Hr. Niels i Karlebo havde bedrevet Hor med en gift Kone i Sognet.[2]

At heller ikke dette var en tilfældig Ophobning, fremgaar af de enkelte, endnu bevarede Provste-Dagbøger og Optegnelser, der, hvor de kaste deres tilfældige Lys, bestandigt oplyse de samme Forhold. Alene paa Lolland f. Eks. forekom i Løbet af et Par Aar følgende:

Præsten Hr. Rasmus Hansen til Døllefjelde gjorde ved Mikkelsdagstid 1575 en Rejse til Malmø. Her forlod han imidlertid sin Værts Bolig «og haver indgangen i et Horehus, dèr

drukket sig fuld, og blev liggende om Natten hos en Skøge, navnlig Karine Halmstads».[1] Hans Nabopræst paa Lolland var Hr. Hans Jørgensen Sadolin i Thoreby. Han var en Søn af den bekendte Reformator, Biskop Jørgen Jensen Sadolin, var selv Provst og havde til Løn for en Samling latinske Digte faaet kongelig Udnævnelse til poeta laureatus. Samme Aar, 1575, besvangrede han, skønt selv gift, en adelig Jomfru i Maribo Kloster, Anna Baadsdatter.[2] Dette var en af de Sager, der paa Grund af Personerne og Forholdene[3] vakte megen Opsigt og vel endog fordunklede, at samme Aar fik Præsten ved Helligaands Kirken i København, Hr. Morten Jørgensen, kongelig Befaling til at fortrække, da han førte «et sælsomt Levnet med Fraadseri og Drukkenskab og holdt Ølsalg i hans Hus, hvormed han og hans Hustru haver givet Aarsag til megen Utugt og anden Løsagtighed».[4]

Kort Tid efter anklagedes Præsten Hr. Christen i Søllested paa Lolland for at have en ukysk Kvinde i sin Tjeneste og i denne Anledning at have mishandlet med Slag og Sult sin egen Hustru. Han formaaede ikke at bevise sin Modpaastand, at hans Svigermoder, naar hun sent kom oprømt hjem fra Fest, bød Karlene nøgne ud til Dans i Gaarden.[5] I Bursø Sogn paa Lolland klagede 1579 Degnen over at have truffet Kapellanen, Hans Viborg, og hans Tjenestekvinde, Sidsel, liggende afklædte sammen i en Slagbænk. Da Gudstjenesten var begyndt fjerde Søndag efter Paaske, kundgjordes Nyheden for den samlede Menighed, idet Degnens Kone i Kirken raabte til Sidsel: «Sæt paa dit Hoved! [ɔ: mød ikke barhovedet som Mø] Hr. Hans Viborg haver ligget hos Dig.»[6]

Hvorhen man saa vender Blikket, overalt, hvor Forholdene træde en Smule tydeligere frem, gentager det samme sig. Hr. Anders i Bloustrød «begynder,» som det i mild Form udtrykkes, «sit Ægteskab af Vellyst.»[7] Hr. Otto i Ledøje «haver for tidligt lagt sig til Enken».[8] Hr. Hans Knudsen i Øster-Skerne «belaa sin første Kone, førend han ægtede hende, og haver nu belejet et Kvindfolk i sin Enkemands Sæde».[9] Hr. Villum i Bjerregrav «haver af menneskelig Skrøbelighed forset sig og beligget et Kvindfolk».[10] Hr. Mads Ipsen i Hundslund «haver beligget sin Tjenestepige».[11] Hr. Knud Christensen i Eysing haver lovet Ingeborg Lauritsdatter Ægteskab og «beligget en af sin Faders Piger».[12] Hr. Peder Sørensen «haver

beligget sit Søskendebarn».[1] Hr. Mads Christensen «haver forlokket Hr. Peder Mikkelsens, Guds Ords Tjener i Aarhus, hans Hustru og løbet bort med hende».[2] Mogens Gregersen, dømt fra Livet for utilbørlig Løsagtighed, benaades med at studere fem Aar udenlands og — blive sin Faders Efterfølger som Præst i Skjern»[3] osv., osv.

At dette Fællesindtryk af gejstlig Usædelighed er korrekt, bekræftes af Samtiden selv med afgørende Vidnesbyrd. Aar 1555 fandt Bisperne i Danmark sig foranledigede til at udstede følgende Bestemmelse, der maler Tilstanden tydeligere end den længste Opregning af Eksempler: Ingen Præst, som er funden i Mord eller Hor, maa uden videre, men kun med Bispernes Samtykke, forblive i sit Embede, og bør som Regel — forflyttes til et andet Kald.[4] Indvendes der, at dette kun er betegnende for det første, uheldige Kuld lutherske Præster, saa beskriver selve Regeringen det næste Kuld ikke bedre. Aar 1579 skrev Kongen saaledes til Bisperne, der just holdt Møde i København[5]: Vi ville Eder hermed samtlige have advaret, at vi komme udi Forfaring og selv have befundet, at her udi Riget mangensteds findes stor Brøst hos Præster saa vel som Provster paa Landsbyerne og udi Købstæderne, at mange deres Levnet og Lærdom ikke følges ad, men en Part fører et utilbørligt Levnet udi idelig Drukkenskab, Horeri og andre saadanne grove Laster. I skarpe Ord befaledes det derfor Bisperne at have bedre Opsyn end hidtil.

Forholdene i Norge svarede, hvor vi kunne bedømme dem,[6] ganske til dem i Danmark. I Sverige synes Tilstanden at have været en lignende. Ikke uvittigt skrev derfor en fransk Rejsende i sin Dagbog følgende Bemærkning: «Ved Reformationen i Sverige delte de medvirkende Kirkens Efterladenskaber saalunde imellem sig: Kronen beholdt Kirkegodset, Præsterne dens Omsorg for Enker, Nonner og Jomfruer, og Lægmændene blev befriede for Skrifte og Faste.»[7]

Spørges der herefter: Hvorledes stillede i det 16de Aarhundrede den gifte lutherske Gejstlighed sig, sædeligt set, i Sammenligning med den tidligere, katolske ugifte? saa kan Svaret ikke være tvivlsomt. Skønt Sædelig-

heden hos den katolske Gejstlighed ved Aarhundredets Begyndelse havde været i Forfald, betegnede dog Reformationen paa dette Punkt et Tilbageskridt. Den lutherske Gejstlighed i det 16de Aarhundrede stod, hvad kønslige Udskejelser angik, lavere end den katolske, som den afløste. Og dette Forhold vejer saa meget mere, som Usædelighed ifølge den nye Lære var en langt grueligere Synd end hidtil almindelig antaget, og det just var Lutherdommens Hovedadkomst til at fortrænge det gamle, at den kirkelige Ukyskhed burde afløses af gift, sædelig Renhed.

Man misforstaa ikke dette som en Paastand om, at alle lutherske Gejstlige skulde været usædelige. Slig Overdrivelse er ligesaa latterlig som den tilsvarende: fra Reformationstidens ideligt gentagne Kampraab, gejstlig Ukyskhed, at slutte til de hidtilværendes absolute Fordærvelse. Der gaves naturligvis Hædersmænd i begge Lejre. Og den lutherske Gejstligheds Spidser taalte maaske paa dette Omraade fuldt saa vel at ses i klar Belysning som i sin Tid den katolskes. Men som vi have sét: Standens brede Lag led af, og maatte ifølge de givne Forhold nødvendigvis lide af den Skrøbelighed, som Luther havde dømt saa haardt.

Man kommer da uvilkaarligt til at smile, naar, længe efter at Kamptiden var omme, de gamle Stikord fremdeles sættes i Omløb, de gamle Faner udfoldes paany, uden Tanke om, hvilken skjult Dom de fælde over Samtiden. Det var overgemte Ord, naar f. Eks. Niels Hemmingsen endnu 1572 hovérede saaledes:[1] «Vil man vide, hvorfor Pavedømmet forbyder sine smurte [salvede] Præster Ægteskab, da var det, fordi Djævelen vidste, at ingen kan leve kyskelig uden Ægteskab. Herhos vidste og den træske Djævel, at naar Præster de falde i Hor og Ukyskhed, at fleste Parten af deres Tilhørere skulde vel følge deres Eksempel efter saa længe, at Verden blev ganske besmittet med Urenhed. Havde ikke Djævelen ført Præster udi det Fald, aldrig havde (tror jeg) Skørlevnet faaet saa stor Overhaand udi alle Stater i Verden. Ja jeg visselig tror, at havde ikke Djævelen fundet det Raad, [at Præster ikke maatte gifte sig], da skulde man ikke hørt nævne Horeri eller Skørlevnet iblandt Kristne.» Slige Ord lyde uvirkelige i den Mands Mund, der i Embeds Medfør var inde i alle de gejstlige Ægteskabssager ligefra den blaa Hue i Smedens Seng i Jyderup til, hvad Præsten i

Karlebo nys havde bedrevet, og som selv var bleven skilt fra sin første Hustru paa Grund af hendes Utroskab.

Den lutherske Gejstlighed indtog imidlertid ikke blot en Særstilling til Usædelighed, men ogsaa til Straffen derfor. Allerede i Kirkeordinansen af 1539 havde dette gjort sig gældende. Naar man erindrer Luthers Lære om Hor som Frafald fra Gud og Virken i Djævelens Tjeneste, hvorfor Horkarle her i Verden skulle straffes med Sværdet, hisset med evig Fortabelse; naar man erindrer, hvorledes den opskræmte danske Regering af Frygt for, at det skulde gaa Landet som Sodoma og Gomorrha, havde Aar 1537 budt, at Mand skyldig i Hor skal halshugges, Hustru sækkes; naar man erindrer Gaardsrettens Dødsstraf for Voldtægt, Galge for Krænkelse af «Nøglekvinde» samt den oftere paabudne Indmuring af faldne Adelskvinder — saa lyder det unægtelig lidt mat, naar Gejstligheden i Ordinansen ansætter sig selv saaledes til Straf:[1] «Sognepræster skulle enten leve kyskeligen eller og gifte sig. Dersom de gøre herimod, da skal man én og anden Sinde [Gang] paaminde dennem. Ville de da ikke raade Bod derpaa, da skulle de sættes ud af Embedet og udi deres Sted andre tilskikkes.» Altsaa det, hvorfor andre blev halshuggede, hængte, druknede, indmurede, det kunde en Gejstlig tillade sig «én Sinde» og «to Sinde» blot med Udsigt til i værste Fald at blive «paamindet».

Og dette var ikke en tilfældig Lempelighed i Udtryksmaade. Det blev virkelig den Maalestok, der benyttedes, den Form for Mildhed, som Gejstligheden baade gjorde Krav paa og troligt anvendte overfor sig selv overalt, hvor den var Dommer. Sligt burde vel ikke højlydt forkyndes. Man kunde derfor kun glæde sig, da det 1550 rygtedes fra Genbouniversitetet i Rostock, at de andre Teologer her havde faaet Dr. juris Adam Tratziger fortrængt fra sin Lærerstol, fordi han i en Disputats havde forsvaret den oprørende Sætning: «Enkelt Hor er ikke Synd.»[2] Men underhaanden og mellem Embedsbrødre herhjemme gjaldt Reglen: én Gang er ingen Gang.

Iøjnefaldende Eksempler paa saadan Mildhed kunne anføres i Mængde. Som ovenfor omtalt blev Præsten Hr. Jens Nielsen

i Hundseby af Axel Urne anklaget for at have plyndret hans Gaard Aarsmarke, bortført Fogdens Hustru og en Møllerkone og gentagende forsøgt Voldtægt mod en Fruerpige paa Gaarden m. m. Kongen befalede Professorerne ved Københavns Universitet at dømme i denne Tyvs- og Horsag. De holdt Forhør og — gik derpaa i Forbøn for den skyldige hos Axel Urne og bevægede virkelig denne til at lade Sagen falde.[1] Det er endog uvist, hvorvidt Hr. Jens er bleven afsat fra sit Embede. Selv om saa var, «kan han gerne senere være bleven Præst i et andet Stift».[2]

Om Præsten Hr. Niels i Karlebo modtog Sjællands Bisp i Forsommeren 1570 en Skrivelse fra Kongen, hvori det hedder:[3] «Præsten i Karlebo skal ligge udi aabenbar Hor med en Ægtemands Kvinde, hvorfor vi for ingen Del længer ville stede hannem at blive ved hans Sogn. Lader hannem straks forvise derfra, kalde udi Rette og gaa en endelig Dom over hannem. Haver flittigt Opseende, at saadant maa blive straffet; thi her gøres og bedrives dog Synd og Ondskab nok, at man billigt ikke skulde tilstede dennem, som andre skulle lære og give godt Eksempel, at bruge slig Forargelse. Hermed sker vor Vilje og alvorlige Befaling. Thi lader det ingenlunde!»

Regeringens berettigede Harme er umiskendelig i denne Skrivelse. Det var da et stærkt Stykke, naar man alligevel vovede et Par Maaneder efter paa Roskilde Landemode at lade Sagens hele Udfald blive følgende: «Hr. Niels, Præst i Karlebo, som er overbevist om at have bedrevet Hor med en gift Kone dèr i Sognet, berøves sit Embede», dog med den Formildelse af Retten, at han — «paa et andet Sted kan stedes til gejstligt Embede paa Grund af hans tidligere ustraffelige Liv, der er hele Landemodet vitterligt og hvorom Vidnesbyrd er fremlagt.»[4]

Hvad den øverste Gejstlighed overhovedet turde byde Regeringen, er utroligt. Da saaledes Frederik den Anden 1579 havde sendt de forsamlede Bisper den førnævnte skarpe Irettesættelse, fordi «vi komme udi Forfaring og have selv befundet», at en Part Præster og Provster leve i idelig Drukkenskab, Horeri og andre grove Laster, blev Bisperne ikke Svar skyldige. De skrev til den øverste Sekretær, Arild Hvitfeld, og erklærede simpelthen, at dette, hvad Hor angik, ikke var Tilfældet. «Endog vi gøre vor bedste Flid, saa kan der ligevel findes nogen, som ikke vil lade sig undervise, besynderlig med Drukkenskab;

fordi [thi] Horeri vide vi ikke nogen at være befunden med, at han jo straks er skilt fra sit Kald.»[1]

Lod Regeringen sig byde sligt, kan det ikke undre, at den lod sig drive videre og snart selv tog Del med i den paatalte Mildhed mod Gejstlige. Det blev nu ikke længer blot Lande-moderne, men Regeringsraaderne og den unge Chr. IV, der viste Skaansomhed: fandt sig i, at en for Hor afsat Præst blot lod Embedet bestyre af en anden, med hvem han delte Indtægterne,[2] tillod en Kapellan, der «af Skrøbelighed havde beligget et Kvindfolk», atter at fange Kald,[3] tilgav paa fyrstelig Forbøn en Præst, skønt han havde begaaet den store Brøde at beligge et Søskendebarn,[4] ja benaadede den ovenomtalte Student, der var dømt fra Livet for Løsagtighed, med fem Aars Studium i Udlandet samt — Faderens Præstekald.[5]

Men gik saaledes de første Slægtled af den lutherske Gejstlighed vidt i Usædelighed, og dømte de deres egne Overtrædelser mildt, saa kunde umuligt det i Længden staa til troende, hvad den samme Gejstlighed forkyndte, at Skørlevnet var Pagt med Djævelen, strafbart her i Livet med Død, hisset med evig Fortabelse. Da Kirkens Tjenere ikke kunde antages at være i Ledtog med Djævelen, maatte Sandheden være den, at det ikke gik saa galt til, som Præsten prækede. Gejstlighedens Modstand mod Luthers og Regeringens Strenghed fik herved en ganske egen Art Vægt og kom til i Virkning at overgaa Bøndernes, Adelens, Borgernes. Thi herved underbandtes paa et afgørende Punkt den nye Tro paa Djævelens direkte Indgriben i Livet og Øvrighedens Pligt til ved Straf at hindre den. Vel holdt endnu Troen paa Hekseri og Trolddom sig, og Øvrigheden brændte fremdeles dem, der her forsaa sig, men den værste Feber var overstaaet. Faren var omme. Mildt dæmrede den sunde Opfattelse, at al Synd kan, om man saa vil, gerne kaldes Djævelens Værk, men Samfundets Pligt indskrænker sig til at straffe Brøden i Forhold til dens Betydning for Samfundet, ikke bruge Straffen som Kastevaaben mod den tænkte Satan bagved.

Hvor strengt eller mildt man da end vil bedømme den første lutherske Gejstligheds Usædelighed i og for sig, én Ting staar fast, netop denne Usædelighed blev til afgørende Held for Lutherdommen selv, gennem dette Hul fik Ondet Afløb. Den gifte Gejstligheds Ukyskhed førte det prak-

tiske Bevis for, at Ukyskhed ikke var Synden fremfor alle andre Synder, Djævelens Modtræk mod det guddommelige Ægteskab. Men herved fik den lutherske Djævlelære et Knæk, som den aldrig forvandt. Endnu 1572 skrev Niels Hemmingsen i den gamle Toneart om den katolske Gejstlighed:[1] «Den Tid den Lov om Præsters Viduelevnet [ugift Stand] blev stadfæstet i Rom af Paven, da lod Djævelen af Guds Forsyn og Befaling sig see over Rom udi en gloende Drages Lignelse og raabte med høj Røst: «Paa denne Dag haver jeg udspyet min Edder udi Verden.» Niels Hemmingsen anede ikke, at han selv oplevede et lignende Jærtegn, idet Djævelen i hans Tid paany viste sig, denne Gang over Nordevropa, og sugede ved Hjælp af den gifte Gejstlighed Edderen i sig igen saa grundigt, at selve Djævleskikkelsen og Djævletroen blegnede.

Bruset af den mægtige Bevægelse, hvis Bølge og Modbølge vi i det foregaaende have søgt i det enkelte at skelne, havde omkring Aar 1600 sat sig saa meget, at det ved denne Tid bliver muligt at klare, hvad der var opnaaet, hvad der var gaaet tabt. Det var jo Renæssancens voldsomme Strøm med dens Krav paa det naturliges Ret, der var væltet ind over Nordevropa. Under religiøs Forklædning, som den lutherske Reformation, havde den her sprængt alle gamle Diger om Naturdriften. Spise, Drikke, Kønsdrift var givne fri. Som paa et oprørt Hav vippede alle løsrevne Bevidstheder op og ned, med blot «Troens» nye Vimpel paa Stortoppen. Under denne Fællesdrift og Fællesfare, hvor Aarhundreders Kulturarbejde truede med at gaa tabt, alting røres op i dyrisk Tilfredsstillelse, greb den ordnende Sans til det yderste Nødmiddel, at true med overmenneskelig Straf. Paa det kønslige Omraade, hvor Driften var stærkest, Faren størst, førtes Djævelen og Helvede frem. Intet andet Middel vilde have bidt. Ubønhørligt piskedes de stejlende Hingste med længste Snært, saa Blodet flød. Først saaledes kom de fire Stænder nogenlunde til Ro og stod prustende, med svøbemærkede Sider.

Men efter Aar 1600 kunde der spændes for igen og køres paany. Væligheden havde vel ikke sat sig, der var Liv

i Blodet fremdeles, men de lod sig dog køre paa almindelig Vis. Uformærkt skiftede derfor under Christian den IV Regeringens Optræden Præg. Vel bevaredes de gamle Love, men baade i deres Udøvelse og i de nye, der kom til, kunde man spore noget af en ny Aand. Det naturlige begyndte mere og mere at betragtes som noget givet, hverken absolut ondt eller absolut godt, men som et Raastof, der burde Samfunds-aves. Regeringens første, fortumlende Indtryk af at have overtaget Kirkemagten, og saaledes være bleven Guds Statholder paa Jorden, begyndte at sætte sig, afløstes af et ligeligere Blik paa Stat og Kirke. Disse gled ganske vist endnu ofte i ét, men Styrelsen fik mere Præg af en husmoderlig Omsorg, hvis fremtrædende Mærke ikke var Religion, men Moral. Og som det gik Regeringen, gik det hele Folket, eller dog dets øvre Lag. Synet forandredes. Troen antog Statsformer.

I Behandlingen af Usædelighed traadte det nye under Christian den Fjerde tydeligt frem. Det var Regeringens faste Hensigt at begrænse og bekæmpe Usædeligheden. Netop derfor tog man paa engang mildere og strengere fat end forhen. Mildere, for saa vidt Skørlevnet ikke behandledes som et Frafald fra Gud, men som en Lovovertrædelse, der burde straffes. Strengere, for saa vidt man i de yderligste Tilfælde slog ubønhørligt til og studsede alle Stænder ligeligt under Saksen. Samtidigt forvandledes den haarde, kirkelige Straf, Bandlysningen, mere og mere til blot Skriftemaal, en kirkelig Bevidnelse af, at Staten var i sin gode Ret, naar den straffede.

Det var Udtryk for denne ændrede Fremgangsmaade, naar Lejermaal mellem beslægtede i andet og tredje Led Aar 1610 belagdes med særlig høj Straf, Formues Fortabelse og Landsforvisning; naar Bøden for almindeligt Lejermaal Aar 1617 skærpedes, i Gentagelsestilfælde forvandledes til Fængsel og Kagstrygning; eller naar Børneudsættelse 1647 belagdes med Livsstraf, under formildende Omstændigheder med Kagstrygning og Brændemærkning paa Kinden.[1] Tvangsophold i det nyoprettede Tugthus blev et virksomt Straffemiddel mod alskens kvindelig Letfærdighed; selv blot kaad Opførsel i Kirken,[2] Brug af plumpe Skældsord,[3] eller Børns Opsætsighed mod Forældre[4] kunde føre her ind. Og Christian den Fjerdes Retfærdighedssans gav sig til Kende ved, at det nu ikke blot gik ud over Almuesfolk, men Præstekonen i Fjaltring med sine tre Døtre[5] og Byfogden i Kol-

dings Datter[1] maatte ogsaa derind. Tydeligst viste dette sig dog i Forholdet til Adelen. Et ikke ringe Antal Adelsmænd og Adelskvinder blev under Christian den Fjerde straffet paa Livet for Sædelighedsforseelser. Fru Birgitte Rosenkrands, Jomfru Sibylle Gjøe, Iver Lange og hans Søster Jomfru Ellen Lange, Hans Munk ere nogle af de mest bekendte.

Den Stand, der ved sit Levnet og sit Eksempel mest havde svækket det oprindelige lutherske, blev selv det mærkeligste Udtryk for de nye Forholds omdannende Magt. Det var saa langt fra, at Gejstligheden tabte i Anseelse ved sine første Fejltrin, at den tværtimod fremgik luttret deraf og først ret blev til som Stand omkring Aar 1600. Et lille, men betegnende Udtryk herfor blev, at den sidste Mode, Pibekraven, fra nu af fæstnedes som Ordensdragt. Først og fremmest lagde Gejstligheden Baand paa sine løse Tilbøjeligheder, dels af Frygt for Straf, der nu truede den som andre, dels og ikke mindst i Kraft af den vaagnende Standsaand. Gejstligheden følte sig nemlig nu og var virkelig bleven til noget andet end tidligere. Den store Forandring, der omkring Aar 1600 var foregaaet, bestod i, at Stat og Kirke havde fundet hinanden. Statens Overhoved svang ikke længer uvant og voldsomt Kirkens Sværd, han var nu fortrolig med sin dobbelte Magt, og uvilkaarligt gled de to i ét, Staten var bleven luthersk. Men var det Staten, der retfærdiggjordes ved Troen, saa var ogsaa Troen bleven noget andet. Den var ikke længer den enkeltes Forvisning, men det paalidelige Trosindhold, den orthodokse Rettroenhed. Trygt søgte alle de enkelte her ind, der hidtil som blot troende havde følt sig forladte og ængstede i den stille Ensomhed alene med Gud. Og redeligt søgte Staten at sørge for hele Flokken ved omhyggelig Røgt og Indbrænding af uforfalsket, statsgaranteret Evighedsmærke.

Men herved spillede Gejstligheden en afgørende Rolle, og dermed var hele dens Stilling forandret og højnet. Den var ikke længer blot en Samling lutherske Lærere, men fra en vis Side seet Statens vigtigste Embedsstand, dens aandelige Bærekraft, Forvarerne af Statens magasinerede Tro, Høvedsmændene for Herrens Stridsmagt. For en saadan sømmede sig hverken legemlig Vanførhed eller sædelig Plet. Kun ved Bryllup var et slibrigt Ord endnu tilladt, naar Præsten i luthersk Aand salvede Menigheden til Frugtbarhed.

—

Mod hvem gjaldt Kampen? Nu, som fordum, mod Djævelen. Men hvor var Djævelen? Ja her virkede de ydre politiske Forhold Haand i Haand med den hjemlige Udvikling. Det var Trediveaarskrigens Tid. Djævelen var vegen syd paa og stod nu rede til med sine vantro Skarer at overfalde Herrens rettroende Flok. Men Sejren var sikker. Thi Gud var selvfølgeligt paa Lutheranernes Side.

Kun paa ét Sted truede Satan endnu i vor egen Lejr. Ikke som man i fremfarne Tider havde ment ved at lokke til Hor og Skørlevnet. Slig Antagelse var nu aflagt. Men ved Siden af Rettroenhed byggede han sit nye Kapel: Overtro. Ved hemmelige Kunster saasom «Signen, Manen, Maalen, Visen igen, visse Dagers udi Ugen Udvælgelse» osv. søgte han at drage Mængden til sig, idet saadanne Kunster «holdes for indifferente og uforbudne af den Aarsag, at de formenes at komme Menneskene og Fæ til Gavn og Helbred, saa og efterdi derudi undertiden mænges og vanbruges nogle formente Guds Ord». Men det var lutter Satans Træskhed. Thi saadanne Kunster «ere fast alle Troldfolks første Alfabet og til Trolddoms Onde og ulykkelig Idræt et ret Ophav og Begyndelse».

Hvis derfor nogen efter denne Dag befindes kyndig og forfaren i disse Kunster og dennem øver og bruger, skal den, som er af Adel, straffes som af Os og vort Rigsraad afsagt vorder, den, som ikke er af Adel, have forbrudt sin Boeslod og rømme alle vore Riger; men de, som ere deres Medvidere og bruge deres Raad, skulle første Gang staa aabenbart Skrifte og straffes efter deres Formue, anden Gang uden al Skaansel være samme Straf underkastede som den, der Kunsterne øver.

Hvad derimod rette Troldfolk angaar, «som med Djævelen sig bebundet haver eller med hannem omgaas», da gælder kun et: Slaa dem ned, de Satans Forrædere! Saadanne skulle levende brændes paa Baal. «Og de, som sig med saadanne Folk indvikler og ved deres Trolddom noget sig understaar at lade forrette, skulle straffes paa deres Hals uden al Naade.»[1]

Med Begyndelsen af det 17de Aarhundrede var Lutherdommens første Afsnit omme, den oprindelige Lutherdom forbi, thi Stifterens to ejendommeligste Tanker var stiltiende skudte til Side.

Hvor var nu hin jublende Frihedstrille: «Vi retfærdiggøres

ved Troen», der brød ud af Kirkens Fængsel, svang sig ene mod Sky, dirrede som usynlig Lærkesang og sang Vaar selv i Markens bøjede Arbejdere? Fuglen var fangen, Fuglen var død. I dens Sted fremvistes nu et gyldent, kosteligt Fuglebur, Rettroenhedens orthodokse Fangebur, stort og fast nok til at spærre alle Landets Sjæle inde. Og ve enhver, der vovede at betvivle, at dette Bur var Livet, Vejen til den evige Salighed. — Historien gaar fremad med langsomme Skridt. Luther havde drømt om at vække de enkelte til Liv. Kun nogle store, klamme Statsbekendelser var begyndte at røre sig.

Luthers anden Hovedtanke: Tilværelsens Enten-Eller, Ægteskab eller Hor, Parring i Gud eller Parring i Djævel havde heller ikke staaet for Tidens Tand. Og herved var ikke meget tabt. Thi hvor naturlig den end var falden ham, og hvor varmt følt et Udtryk den end havde været for den vældige Spirekraft, der fyldte hans og alle Sind i Datiden, saa bar den dog tillige for meget Præg af hans egen, trykkede, mørkerædde Forpinthed. Skummel i sin Herkomst, skummel i sin Anvendelse som Straffegrundsætning for Staten havde den avlet Gru og Grumhed. Det var en Mare, der veg, da Luthers Lære om Djævel og Hor skiltes ad, da Staten igen talte menneskeligt til den brødebetyngede: Der er Bod for din Brøst, thi kun Trolddom er Dødssynd.

Siden da er Djævletroen blegnet yderligere, idet ogsaa Trolddom er bleven strøgen blandt de Synder, Staten straffer. Udviklingen har fjernet sig vidt fra Luther. Han vilde have ondt ved at fatte blot Forudsætningerne for f. Eks. Nutidens Tvist om lovbeskyttet Usædelighed.

10.

Vi have i det foregaaende oftere haft Lejlighed til at iagttage Rivninger mellem Lutherdom og Adelens Interesser, se, hvorledes denne Stand kun halvt modstræbende droges med i den fælles Bevægelse. Paa et enkelt lille Punkt viser dette Forhold sig i særligt skarpt Lys. Det er, hvad Forsørgelsen af ugifte Døtre angik.

Det var en Grundsætning, hvorpaa Adelens Betydning som Stand beroede, at Jordegodset ikke maatte splittes, men skulde holdes samlet paa enkelte Slægters enkelte Hovedmænds Haand. I Kapløbet om at være en af disse enkelte ytrede sig indenfor Standen selv dens Livskraft. Hvor da en Adelsmand efterlod sig mange Børn, var det en Nødvendighed, at en Del af disse gjordes arveløse. I den katolske Tid havde dette paa en nem og standsmæssig Maade ladet sig udføre ved, at Sønner gik den gejstlige Embedsvej, Døtre anbragtes i Klostre. Paa denne Vis forsynedes Landet med Bisper, Abbedisser, Priorinder. Naar Slægten samledes ved festlige Lejligheder, var det stundom vanskeligt nok at afgøre, fra hvem den fik sin ypperste Glans: fra Besidderne af dens Jordegods eller fra disse Indehavere af Kirkens Magt og jordiske Eje.

Efter Reformationen ophørte denne Forsørgelsesmaade. For Sønners Vedkommende blev dog en ny Art Udvej aabnet, forsaavidt Kronen havde inddraget Kirkens Jordegods og trængte til flere Lensmænd for at styre dette. Her flokkedes man om Byttet. Ved Arveskifter fik det, at være i Kongens Tjeneste med Udsigt til Len, ofte bøde paa, at Fædrenegaarden selv gik fra En og man kun beholdt en beklippet Part deri samt Ret til at kalde sig «til» den hele. Men Døtre kunde ikke blive Lensmænd. Bedrage dem for Arv gik heller ikke an. Og med Luther at lade dem alle gifte sig, maaske endog flere Gange, for at de ikke ved at «holde Skabelsen nede skulde tage Sjæls og

Legems Skade til evig Fortabelse», vilde være den rene Fordærv for Slægtens Gods. For at raade Bod herpaa, gik man da paa Akkord med alle Parter — Vorherre, Luther, Døtre og Jordegods — og indlod sig i sin Nød paa et ejendommeligt Foretagende. Uden at lade sig skræmme af det selvmodsigende i Tanken oprettede man et — luthersk Jomfrukloster. Ved Indtrædelsen heri skulde Døtrene give Afkald paa Arv og Giftermaal, men hvis de senere agtede at gifte sig, skulde dette ganske vist ogsaa være dem uforment og Arven eller Erstatning derfor i saa Fald atter tilkomme dem. Det, man søgte at give Udtryk, var en Enhed af Goderne ved baade Katolicismen og Lutherdommen, en Cirkel, der dog i visse Maader ogsaa var en Firkant. Det laa i Sagens Natur, at Forsøget maatte mislykkes og ende med fuldstændig Forvirring.

Det var i Aaret 1556 at man udførte Tanken og genoprettede Maribo Kloster. Paa en Maade havde dette slet ikke været nedlagt. Christian den Tredje havde tværtimod lovet Adelen at ville holde alle Jomfruklostre ved Magt. Men Kongen selv havde plyndret baade disse Klostre og alle andre. Privatmænd havde fulgt Eksemplet ved at tilbagekræve tidligere Gaver. Og efter Reformationens Indførelse maatte det jo anses for en given Sag, at ingen mere vilde gaa i Kloster. Det højeste, der kunde bydes Klostrenes daværende Befolkning, var at faa Lov til at uddø i Fred. I Virkeligheden var da altsaa for den offentlige Bevidsthed alle Klostre, om end ikke nedlagte, saa dog ved at nedlægges.

Dette var imidlertid uheldigt for Adelen, saa meget mere som Kongen stadigt havde taget og tog Løvens Part. Rent nøgternt seet kunde Jomfruklostrene jo betragtes som store Forsørgelsesanstalter, oprettede gennem Tiderne ved Gaver og Indskud væsentligt fra Adelen. Skulde de nu ophæves, kunde Adelen gøre Krav paa at faa sine Indskud tilbage; og hvori disse bestod lod sig let afgøre ved Hjælp af Klostrenes omhyggeligt førte «Gavebøger» eller i Mangel deraf ved Dokumenterne i «Brevkisten». Men Regeringen yndede ikke denne Bortsmuldren af Klostergodset og søgte derfor at hindre den. Retsligt begrundede Adelen sit Krav paa at faa Gaverne tilbage ved at henvise til, at Betingelsen herfor ikke mere blev opfyldt, idet Messer ikke længer læstes for de afdøde. Ved et fromt Bedrag tillod da Regeringen, f. Eks. netop i Maribo Kloster,[1] at de for-

budne Messer fremdeles blev læste ved Kirkens mange Altre, paa det, at hvad der var skænket til «Herren», ikke skulde tilfalde uvedkommende. Adelens Udsigt til Fordel af Fortiden var da kun ringe.

Men ogsaa Nutiden gik man for nær. Thi det var stridende mod Billighed og kongelige Løfter, naar de i Klostrene indgivne Jomfruer, der i sin Tid havde drømt om at blive Abbedisser eller Priorinder, men nu kun havde at uddø, ikke engang fik Lov til at gøre dette i Fred. Hvor Kongen havde forlenet eller maaske endog mageskiftet Klostret bort, laa Fristelsen nær for Lensmand eller Ejer til at knibe paa deres Underhold. Kunde han med Lempe ryste en skrumpen Nonnetit af, blev Aarsindtægten saa meget des større. De sad imidlertid ofte paa sejg Stilk. Jomfru Alhed Friis i Dalumkloster f. Eks. holdt ud til 1572 og Søsteren, Jomfru Anna, døde først 1580.[1] Jomfru Sidsel Lykke i Mariager Kloster levede til 1582, Søsteren, Jomfru Hilleborg, til 1583, og først 1588 kunde man skalte med Mariager Klosterbygninger, som man vilde, efterdi «Nunne nu er øde».[2] Kunde slig Ventetid falde svær nok for Lensmand eller Ejer, var den dog endnu sværere for Jomfruerne selv og deres Slægt og Venner, der vidste dem udsatte for karrig Tilmaaling af Naadsens Brød. Det var da sikkert en højst nødvendig Forholdsregel, der blev truffen mod Lensmændenes Kniberi, da det Aar 1545 fastsattes, hvormeget enhver Nonne i adeligt Jomfrukloster hele Landet over skulde have i aarligt Underhold. Vel at mærke, naar hun forblev stille og lydigt i sit Kloster. Thi Tidens Røre havde ogsaa grebet dem, saa at mange, snart af Trang til Føde, snart af Lyst til Eventyr, var fløjne af Reden og fór flokkevis om til Gæstebud og Slægtbesøg.[3] Peder Oxe maatte love sin Faster, Jomfru Birgitte Oxe, tyve Mark, fire Sider Flæsk, tre Lam, tre Gæs, tyve Høns og ti Læs Ved m. m. ekstra for at «være stille og rolig i Maribo Kloster».[4]

Selv den redeligste Fordeling af Klostergodset til tidligere Givere eller disses Efterkommere, selv den bedste Forplejning af de daværende Klosterjomfruer vilde dog ikke have kunnet erstatte Adelen det Tab, som den led ved at berøves fremtidig Døtreforsørgelse. Dette vilde blive et Knæk for hele Standen. Aar 1552 klagede den jyske Adel bitterligt over, at den nu var nødsaget til at bortgifte sine Døtre til Bønder og ufri Folk. Den bad derfor tre Rigsraader bevæge Kongen til at unde Jylland

blot to Jomfruklostre til at indgive Adelsdøtre i.[1] Dette var dog for dristigt et Forlangende. Skulde Jylland have to, maatte Øerne have mindst ét og Skaane lige saa, og herved vilde Kongens Part stærkt forringes. Alt, hvad de efter fire Aars Forløb opnaaede, var det éne Maribo Kloster til hele Landet. Ved at afstaa dette til Adelen følte Kongen sig stiltiende løst fra sit tidligere Løfte om ikke at ville inddrage de andre Jomfruklostre. Saaledes blev Maribo Kloster Aar 1556 luthersk Jomfrukloster.

Den 28. August samme Aar havde Christian den Tredje opholdt sig i Maribo, og paa denne Dag var der forefaldet et ejendommeligt Optrin i Klostret. Som om det endnu var i den katolske Tid, blev med stor Pomp den elleveaarige Anna Gjøe indledet og optagen i Klostret. Kongen overværede Handlingen, hans to unge Sønner, Hertug Magnus og Hertug Hans, førte hende hver ved sin Haand. Da Indtrædelse i Kloster indtil da havde været saa overordentlig sjælden, tør vi maaske slutte, at den lille Anna Gjøe var den første Svale, der varslede om den kongelige Beslutning om Klostrets Genoprettelse. Dog er den Mulighed ikke helt udelukket, at Adelen just har benyttet Kongens Ophold til at fejre en Fest, der skulde vise, at Jomfruklostre ikke var en forældet Indretning, men i frisk Live, for herved at paavirke Kongen til at fatte den ønskede Beslutning. Vist er det, at en Maanedstid efter udstedtes Klostrets nye Privilegier.[2]

Ifølge disse blev Livet i Klostret ordnet saa ligt som muligt med, hvad der hidtil havde været Klosterregel. Jomfruernes Liv skulde være viet til Gudsfrygt, Lydighed og Kyskhed. De skulde mange Gange i Døgnet samles i Kirken for at synge Salmer eller læse Stykker af Skriften og Bønner i Kor. De skulde være iførte bestemt Ordensdragt og være Abbedissen i alle Maader hørige og lydige. Ingen maatte uden hendes Minde forlade Klostret. Og hun maatte ikke tilstede dem at drage bort, undtagen for «besynderlige» og «mærkelige» Aarsagers Skyld paa en føje Tid til deres Slægt. Dog skulde de i saa Fald udenfor Klostret altid være ledsagede af en adelig, kvindelig Slægtning. Overtrædelse af Klostrets Regler medførte, at vedkommende Jomfru havde forbrudt, ikke blot sit Ophold i Klostret, men ogsaa sin Ret til at gaa i Arv med sine Søskende.

I Virkeligheden gjaldt altsaa Indgivelsen i Kloster for hele

Livet. Den indtrædende forpligtede sig til at blive der til sin Død, — med mindre hun skulde blive gift. Bejlede nemlig nogen «god Mand» til hende og erholdt hendes Værges, Slægts og Venners Samtykke, skulde hun have Lov at udkomme af Klostret og ægte ham. I saa Fald skulde de, der havde annammet hendes Arv, give hende i Erstatning en Brudeskat i Penge, og tre af hendes fædrene, tre af hendes mødrene Slægtninge skulde fastsætte, hvor høj denne Brudeskat burde være. Tilsyneladende var herved aabnet en vid Mulighed og den lutherske Fordring paa Giftermaal sket Fyldest. Da imidlertid Værge, Slægt og Venner, der alle skulde sige Ja til den «gode Mand»s Frieri, tillige vare dem, der tjente ved, at hun forblev ugift og de beholdt Arven, indsnævredes dog den frie Udsigt til et beskedent lille Kighul. Næsten alle de i Maribo Kloster indgivne Jomfruer have forgæves maattet vente paa den «gode Mand».

Nu begyndte altsaa Maribo Kloster at fyldes paany. Jomfru Mette Marsvinsdatter var Abbedisse og «regerede» udadtil som en Art kvindelig Lensmand over Klostrets vidtstrakte Gods og Befolkning samt Maribo By, indadtil over Jomfruernes Flok som en gejstlig Hyrdinde udrustet med skrappe Magtmidler: «Prison» og «Vand og Brød». En underlig broget Skare. Dels de ældre, gamle i Gaarde, der havde overlevet Grevefejdens og Lutherdommens Storme, dels pur unge, Børn endnu, som Anna Gjøe eller de to af Statholder Mogens Gyldenstjernes 22 Børn, Jomfruerne Sophia og Ermegaard Gyldenstjerne, af hvilke den sidste kun var tretten Aar, da hun indtraadte. Af Brevene i Anledning af disses Optagelse fremgaar det, at Klosterjomfruerne udøvede en Slags Stemmeret over, hvem der maatte optages. Abbedissen skriver, at hun «haver talet med de gode Jomfruer i Klostret» og de ville gerne annamme dem.[1] Der synes hurtigt at have indsneget sig den Uskik, at der betaltes Gratialer for Optagelsen. I Anledning af de to Jomfruer Gyldenstjerne forespurgte man saaledes, hvad de skulde medbringe af Klæder og Bohave, samt hvormeget det vilde være passende at give for dem, idet man gerne vilde vide, hvad Eiler Rønnov havde givet for sin Datter. Priorinden, Jomfru Drude Pogvisk, der vistnok var Abbedissens næstkommanderende, svarede tilbage, at Eiler

Rønnov gav med sin Datter, uden nogens Begæring, af sit eget Hjerte hundrede Daler til Klostret, til hver Søster to Daler og til «Abbedissen og mig noget forbedret». Men det staar Hr. Mons frit for, hvad han vil give.[1]

Den egentlige Grundmangel ved Livet i Klostret var, at det fuldstændigt savnede Midtpunkt. I den katolske Tid havde det, at indtræde i Kloster og paatage sig Regelens trykkende Forpligtelser, været i og for sig en fortjenstlig Handling. Hver lille Forsagelse førte et Skridt nærmere paa Vejen til Gud, Klostrets trange Liv var Stigen til Himlen. Denne Opfattelse deltes dengang af enhver. Selv Spot var kun ansporende. Men nu var alt dette bortfaldet. Der laa et Latterlighedens Skær over Klosterlivet, disse fordummede Efternølere, hvem enhver med «Troen» løb vidt forbi. Selv den Afglans af Fornemhed, som faldt over Maribo Kloster, var ikke i Stand til at holde det oven Vande i den almindelige Agtelse. Man havde hørt for meget om, baade hvad der var gaaet i Svang i Klostre og hvor uimodstaaelig ifølge Reformatorerne Kønsdriften var, til ikke at se Maribojomfruerne i blot moderne, tvetydig Belysning. Det er forbavsende at lægge Mærke til, hvor vidt denne spottende Tone strakte sig. Det var kun Smaating, naar Axel Urne til Aarsmarke (Knuthenborg) tillod sig at sige til en af de gamle Jomfruer: «I er saa rynket som et Stykke Robbeskind.»[2] I selve Regeringsprotokollerne trængte Kaadheden sig frem. I «Tegnelser» af 1559 f. Eks., hvor et Brev til alle Lensmænd samt Abbedissen i Maribo Kloster findes indført, er ved hendes Navn: «Jomfru, Søster Mette Marsvinsdatter» Ordet «Jomfru» understreget, og en anden Kancelliskriver har i Bladranden bemærket om den, der har nedskrevet dette: «Jakob Rammeløv haver Mus i Hovedet»[3] [en Skrue løs]. Betegnelsen for en senere Abbedisse, «Jomfru Moder»,[4] maatte i sig selv give nærliggende Anledning til Løjer.

Men hvad værre var, denne Mangel paa Agtelse strakte sig indenfor Klostrets Mure. Hvor, som her, alt løftende var borte, var man henvist til, enten at klamre sig til Minderne om den katolske Tid eller det endnu tommere: blot leve paa, hvor fornem og formaaende en Slægt man dog tilhørte, eller den sidste Udvej: pint af Ørkesløshed skaffe Tiden Indhold ved Krig mod Abbedisse, Søstre, Regler, Gudsfrygt, Lydighed, Kyskhed. Alt efter enhvers Alder og Natur hengav man sig til en eller flere

af disse Former for Virksomhed. Summen blev det vildeste Ustyr og Forvirring, hvor hvert Forsøg paa Ordning var omsonst, da en egen giftig Ihærdighed og Ondsind stadigt dampede op fra Grunden.

Allerede 1563, kun syv Aar efter Fornyelsen, førtes der de alvorligste Klager af Fyns Biskop, Klostrets øverste gejstlige Tilsynsmand, over Tonen i Klostret.[1] En Hovedklage gik ud paa, at Katolicismen endnu havde sit Tilhold dèr og hyldedes af de fleste ældre Søstre. Denne Klage, der i Bispens Mund aabenbart var den værste, stiller sig noget anderledes fra en senere Tids Synspunkt. Der er noget tiltalende ved i en Tid, hvor alle Mænd holdningsløst havde svigtet deres tidligere Tro og efter Befaling fra oven antaget en ny saa let som Fod i Hose, at se disse Kvinder turde vedkende sig deres Overbevisning og kæmpe for den. Regeringen høstede ogsaa kun, som den selv havde saaet ved saa længe at have ladet Klostret beholde sin «Konfessor» til at læse Sjælemesser ved Altrene. Ifølge Biskoppens Klage fredede Jomfruerne endnu om Helgenbillederne i Koret, mødtes hemmeligt i det saakaldte «Kapitelhus» og sang katolske Salmer, fejrede her Fasten paa gammel Vis med «Pater noster» og «Ave Maria», ringede paa Maria Fødselsdag med den store Klokke, saa det rungede ud over Byen, nægtede at aflægge Sankt Birgittas Hovedsæt. De mødte vel i Kirken, naar den paatvungne, lutherske Præst prækede, men sad og læste i «Vor Frue Tider» og «Syv Salmer» istedenfor at høre efter, eller gik bort midt under Talen under Udraab som: «Fy, skam sig for Præken!» Derimod mødte de ikke ved Altergang, de undslog sig for aabenlyst Skrifte, nægtede at lære de ti Bud, lukkede Præsten med hans Skriftsteder ude fra døende Søstre og betjente dem selv med det tændte Lys i Haanden og latinske Dødssalmer. Ja de vovede at paastaa, at de ved deres Forbønner for Kirken havde faaet Gud til at aflive deres Plageaand, den fynske Biskop, Jørgen Sadolin.

Langt værre efter Nutids Begreber var de følgende Klagepunkter. Klostret var opfyldt af Uenighed og Ulydighed. De gamle Søstre laa i Strid med de unge og disse kivedes indbyrdes. Vel hviskede de til hverandre med bøjet Hoved hver Dag i Koret, før Sangen begyndte: «Haver vi gjort Eder imod med Ord eller Virkende, saa tilgiver os for Guds og Jomfru Mariæ Skyld, som vi Eder!» Men straks efter var Striden i fuld

Gang paany. Med største Hensynsløshed gav de deres ublide Følelser Luft, drillede, bagtalte, ønskede hinanden Satan i Vold, bandede ved tusind Skokke Djævle, bad, at «Pokker» skulde falde paa dem saa store som Fade, kaldte hinanden for Tyvetøj, gik til Haandgribeligheder, ja skammede sig end ikke ved at slaas i fremmedes Paasyn. Drukkenskab gik daglig i Svang, saa at de laa paa Gulvet uden at kunne rejse sig. Abbedissen var magtesløs, ingen lystrede hende. Da saaledes to Søstre havde klaget over hinanden for Ukvemsord og Vold, og Sagen skulde paadømmes af Abbedissen, mødte begge Parterne, men opflammedes straks ved Synet af hinanden, saa at den ene gav den anden en Ørefigen og denne svarede ved at give Modparten en i Næse og Mund.

Hvad endelig Kyskhedsløftet angik, saa var Tilstanden over al Beskrivelse slet. Præster nægtede man at tage imod, men Haandværksfolk, Hofkarle og Adelsmænd havde fri Adgang. Stundom kom saadanne drukne ind, drog Hovedsættet af Jomfruerne og behandlede dem som Skøger. Timevis lukkede de yngre sig inde i deres Celler med unge Adelsmænd, der kom i Besøg. Og som Jomfruerne vare, var ogsaa deres Betjening. Der holdtes Tjenere og Piger, der alle vare «Foragtere af Ægteskabsstat», og levede indbyrdes i Utugt, saa at hvert Øjeblik en Pige maatte bort paa Grund af Svangerskab.

Man kunde nære nogen Mistillid til dette Biskop Niels Jespersens Klageskrift, da han jo tydeligt nok var opfyldt af Uvilje mod Klostret. Jomfruernes Paastand, at de ved deres Bønner havde faaet Livet af hans Forgænger, fordi denne havde berøvet dem deres kære «Konfessor»,[1] skulde vel ikke stemme Bispen blidere. Det vil dog ses, at skønt det er de ældre Søstres Katolicisme, der har oprørt ham, gælder dog hans værste Beskyldninger de yngre. Og disse Beskyldninger bekræftes fuldt ud ved, hvad vi kende andetsteds fra.

Abbedissen, Mette Marsvinsdatter, døde i Vinteren 1564—65. Vistnok for at give Klostrets nye Herskerinde fornøden Myndighed og ydre Støtte, udnævnte Kongen derpaa til Abbedisse Jomfru Margrethe Urne, en Slægtning af Egnens anséligste Mand,

Axel Urne til Aarsmarke. Men heller ikke dette hjalp. Kort efter løb en af Jomfruerne bort med en Karl, der dog senere blev greben og «rettet». Rygtet om Søstrenes indbyrdes Kiv, Ulydighed og Løsagtighed fløj over Landet, og Kongen blev saa opbragt, at han sendte Abbedissen et meget hvast Brev.[1] Frederik den Anden befalede hende at kalde alle Jomfruerne sammen i «Kapitlet» og i hans Navn alvorligt læse dem Teksten i Anledning af, hvad der var kommet ham for Øre om dem. Selv skulde hun passe skrapt paa dem og ikke lade nogen af dem «tale med løst Folk for Taleporten», men i det højeste kun med Slægt og Venner efter hendes hver Gang indhentede Tilladelse. Viste nogen Ulydighed eller gjorde hvad værre var, skulde vedkommende i «Prisonen». Og hjalp dette ikke, vilde Kongen befale sin Lensmand at straffe. «Thi vi endelig ere til Sinds sligt for ingen Del at ville lide eller tilstede.»

Her var Trusler nok, til Jomfruerne om Klosterfængsel og offentlig Straf, til Abbedissen om at miste sin Myndighed og stilles under Lensmanden, hvis hun ikke formaaede at holde Styr paa Søstrene. Men lige meget hjalp det. Aar 1566 kunde Axel Urne til Aarsmarke berette Kongen, at Præsten Hr. Jens, der, medens Axel Urnes Hustru var i Besøg hos Abbedissen, havde forsøgt at voldtage hendes Pige paa Aarsmarke, havde staaet i løsagtig Brevveksling og «drevet sin Skælms Handel med de forløbne Maribo Jomfruer».[2] Han havde blandt andet hjulpet dem ud af Klostret og laant dem Axel Urnes Bøndervogne til at komme i god Behold afsted.

Kiven fortsattes i Klostret, og Kongen bidrog til at nære den ved i September 1568 at tilskrive Abbedissen,[3] at han havde givet Jomfru Johanne Falster Lov til at indtræde i Klostret, da hun «agter dèr at leve gudfrygtelig i hendes Jomfru Levnet». Dette var allerede at gaa Klostrets Rettigheder for nær, da jo Jomfruerne holdt paa, at deres Tilladelse til at blive optagen i Klostret først skulde erhverves. Men hvad værre var, Kongen tilføjede i Brevet en Anmodning til Abbedissen om at skaffe Jomfru Johanne Falster «et Skorstens-Kammer», og «at I tilsteder hende at gaa i hendes egne, sædvanlige Klæder, som hun her til Dags brugt haver».

Denne Meddelelse og denne Anmodning vakte en Storm af Uvilje i den lille Republik. Nu tilrev Kongen sig Myndighed over dem, foreskrev, hvem der skulde have de bedste Væ-

relser, og nedbrød al Lydighed ved at fritage enkelte for at bære Ordensdragt. Den unge Jomfru Sophia Gyldenstjerne gav et veltalende Udtryk for denne Stemning i følgende Linier til sin Fader:[1]

«Kongen har inte med vort Kloster at gøre; det er givet Adelen til deres Børn. . . . Nu har her været en Jomfru med Kongens Brev, at min Abbedisse skulde tage hende her ind, at hun skulde have en Stue med en Skorsten og Kammer og sin egen Pige og gange i sine egne Klæder og hverken sjunge eller læse med. Og med de Vilkaar kan hun ikke her indtages uden et stort Oprør imellem os her inde, for jeg lader mig tykke i mit Sted, at jeg er saa god som hun. Faar hun de Vilkaar, saa ville og flere have det. Det kan inte bære [ikke fejle], at saa ville de have et aabent Kloster og saa fare om Lande som andre Tatere. Er nogen ikke tilfreds med den Skik, her er gjort inde, saa var det bedre, at de bleve ude.»

Det var dog ikke blot i denne Anledning, at Stormen brød løs. Klostret var delt i to Hovedlejre, de ældres og de yngres. I Spidsen for de sidste stod en Slægtning af Kansler Johan Friis, Jomfru Karen Friisdatter, der paa Trods udeblev fra Bordet, Kapellet og Konventstuen og fik de unge til at gøre ligesaa. «Hun drager til sig af de unge Børn, her er inde, at de skulle alle raabe: «hug dut» med hende.» «Hun er de unge Jomfruers Omreal» [Admiral]. De ældre sluttede sig om Abbedissen Margrethe Urne og hendes Næstkommanderende, Priorinden. Til dette Parti holdt af de yngre sig ogsaa Søstrene Sophia og Ermegaard Gyldenstjerne, der vel som Døtre af Hr. Mogens Gyldenstjerne fandt det upassende at staa under andre end Abbedissen, mindst under en Karen Friis, der ikke engang var en Datter af Kansleren, men blot hans Slægtning. Deres Program lød: «Vi ville gerne leve med Fred, og vi have de agteste og fineste med os, som vil sit Kloster vel.»

Onsdag før Jul 1568 stod Hovedslaget.[2] Abbedissen havde befalet, at en Søster «for hendes Ondskabs Skyld» skulde sættes i «Mørkestuen», og hun havde overdraget Sophia Gyldenstjerne det farlige Hverv, at føre Synderinden did. Ganske alene

var Jomfru Sophia dog ikke, thi Abbedissen og Priorinden synes at have holdt sig nær ved Haanden med deres samlede Flok af Piger. Men pludselig brød Karen Friis frem, ledsaget af Søster «Gese Hack», rev Hovedsættet af Sophia Gyldenstjerne og gav hende saa eftertrykkeligt paa Ørene, «at hun haver haft stor Brøst deraf paa sin Hørelse». Abbedissen synes nu i Spidsen for Pigerne at være ilet sin haardt trængte Udsending til Hjælp og have villet selv føre Synderinden til «Mørkestuen». Men Karen Friis gjorde et endnu mere vellykket Angreb, rev den fangne fra Abbedissen, «slog Pigerne fordærvet» og førte den befriede i Triumf til Konventstuen. Her samledes hun «med sit Tilhæng, lukte Dørene for sig, saa slog de Skeer og Træ (?) og alt det, de kunde overkomme, sønder, saa ringte de Klokken og raabte: Mord! som om de skulde gange i en gangende Strid. Slige Mirakler gjorde hun».

Dette «store Oprør» kunde ikke gaa upaatalt hen. Karen Friis valgte at skrive straks til Kongen og klage over Abbedissen og hendes Styrelse samt udtale de farlige Ord, at det, Klostret trængte til, var at komme under en kongelig Høvedsmand. Samtidigt bad hun den nye Lensmand paa Aalholm, Albert Oxe, komme til Maribo. Da han indfandt sig, kom hun ind med syv otte, unge Jomfruer, klagede i alles Navn over, at de fik «for grov Spise», hvad der især gjorde hende ondt for — Søstrene Gyldenstjerne, hvem hun elskede over al Maade og ikke kunde taale at se lide ondt. Sluttelig faldt hun paa Knæ for Albert Oxe og bad ham sige Kongen, at der tilkom hende to Læster Korn. Hans Naade maatte tage det alt og blot give hende hvad hannem lystede, saa fik hun det dog bedre end nu.[1]

Abbedissen og Sophia Gyldenstjerne skrev til Hr. Mogens Gyldenstjerne og bad om hans Hjælp, særligt at han vilde søge at paavirke Kansler Johan Friis til Gunst for dem. «Jeg beder Eder, min hjerteallerkæreste Fader! at I ville gøre for Guds Skyld og tale med hin gode Johan Friis herom, at han vil for Guds Skyld fly os Fred i Klostret for denne Søster Karine Friisdatter, at vi maatte gange uslagne og dragne for hende. Skader hende noget paa os, da haver hun Abbedisse at klage sig for. Men hende kender jeg ikke god for at sla mig. . . . Vil Kansler ikke troe mig, da maa han skrive sin Frænke, Søster Elsebe Skinkelsdatter, til, hun drikker end og sin Skaal daglig af hine.»

Jomfru Sophia Gyldenstjerne kunde vel trænge til et paalideligt Vidne. Thi Modparten havde just lagt en meget farlig Mine for hendes gode Navn og Rygte. Hun havde til «Staldsøster», det vil sige, delte Celle med den nu 23aarige Anna Gjøe. Begge havde de deres «Skrin» staaende i «den Stue, som Abbedissen sidder inde i om Dagen», og hvor ogsaa denne gemte sine Værdisager. En Morgen viste det sig imidlertid, at der havde været Indbrud om Natten og Tyven havde opbrudt og plyndret Abbedissens Skrin og det ene af Jomfru Sophias, hvorimod begge Anna Gjøes Skrin stode urørte. Mistanken vendte sig i denne Anledning mod hende. Men da Anna Gjøes Moder hørte dette, ilede hun med en af sine Sønner til Hjælp, lod optage Forhør, opdagede den skyldige, en Maler, der et Aarstid havde haft Arbejde i Klostret, lod Datterens Uskyldighed bekræfte ved Tingsvidne og bekostede Maleren fængslet og hængt. Sophia Gyldenstjerne har muligt tirret Gjøerne ved sin Mistanke til Jomfru Anna, eller disse ere komne under Paavirkning af Karine Friisdatter, vist er det, at da Maleren vel var hængt, begyndte der at gaa Rygter baade i Klostret og udenfor, gennem den Gjøeske Slægt, om, at Sophia Gyldenstjerne var den egentlig skyldige. Maleren skulde i Fængslet have bekendt, at hun havde ved et Aftryk i Voks skaffet sig en af Abbedissens Nøgler efterlavet, lukket ham ind ved Hjælp af denne, gaaet omkring med ham om Natten i Klostret og vist, hvor der var noget at stjæle, samt anmodet ham om, at slaa alle de gamle Jomfruer ihjel, saa at hun kunde blive Abbedisse.

Med Rette følte Sophia Gyldenstjerne sig dybt krænket ved dette Rygte, som hun nu efter Malerens Død var ude af Stand til at gendrive. «Mig tykkes, at mig er en meget ukristeligere Handel paasagt end Anders Gjøes Datter, at hun skulde have brudt Skrinene. Jeg skulde ganget med hannem, bedet hannem myrde dem herinde, trykt Nøgle i Voks.» «Saa skulde jeg være først en Tyv, og saa en Morder; en smuk liden Skøge, at gaa saa om Nattetide med en Karl i Mørke og Mulm.» «Kan jeg ikke saa vel med mine Slægt og Venner forsvare det gode, ærlige Gyldenstjerne Navn, som hun det Gjøer Navn, da maatte det være en stor Skam.»

Hun henvendte sig derfor ogsaa i denne Sag til Faderen. «Min hjerteallerkæreste Fader! Saa giver jeg Eder nu denne min Sag udi Vold og i Eders Hænder, og maner og beder for den Død, Gud taalte, at I nu staar med mig i denne min ret-

færdige Sag og lader mine Uvenner nu vide, at jeg er ikke venneløs eller hjælpeløs. Skal jeg drikke slig en Sag i mig, da maatte jeg skamme mig, og alt det, jeg er kommen af. Det er ikke Æbler eller Pærer at skæmte om, det er min Hæder og Ære, at de lege om. Det var en Riddersmands Mand, der sad iblandt en hel Skive fuld af Herremænd, Fruer og Jomfruer og sagde disse samme Ord om mig og Maleren saa sandeligt, som han havde baade seet det og hørt det. Saa sandelig give Gud mig en god Husvalelse baade over hannem og hans kære Moder og flere hans Søskende, saa tidt at de have faret om Lande med mig! Men haver nogen af mine nogen Tid gjort denne gode Kvinde noget, da har hun redeligt hævnet det paa mig og daglig hun gør, saa straffe hende Gud. Min hjerteallerkæreste Fader! Gører nu for Guds Skyld og for den Død, som Gud taalte! fly mig en god Husvalelse! og lader mig ikke nu være faderløs, mens jeg er moderløs! Lader mig nu se og kende, at jeg haver Fader og at jeg er og kommen af Slægt og Venner, saa vel som andre Folk, endog de sige her, at mine Slægt og Venner duer inte og ere ikke agtende. De sige, at de ville vide, hvi Abbedissen hun holder saa møget af min Søster og mig; hun skulde holde af dennem, som havde Slægt og Venner og Klostret kunde have Hjælp og Trøst af.»

Det lille Indblik, som disse Breve har levnet os, giver et levende Billede af Klosterlivet og dets Strid. Tænkes denne mangfoldiggjort i Forhold til Søstrenes Antal, faar man det fulde Indtryk af det samlede Liv. Medens den nordiske Syvaarskrig rasede udenfor og Landets Velfærd stod paa Spil, forfulgte man herinde med ustandselig Iver de tusind smaa Maal. Og saa stærkt blev Kvinderøret i Klostret, at Kongen maatte tage Hensyn hertil og, endnu førend Freden var sluttet med Sverige, spilde Rigsraadets Tid paa først at skaffe Fred i Maribo.

I Sommeren 1570 sendte Frederik den Anden nogle Rigsraader til Klostret for at undersøge og ordne Forholdene. Resultatet blev en hel ny «Skik og Fundats» for Maribo Kloster,[1] ikke femten Aar efter at den første var udstedt.

Grundtanken i den ny Skik var Spredningssystemet.

Istedetfor den tidligere Centralisation, hvis Følger havde vist sig saa fordærvelige, søgte man nu at skille Beboerne ad i forskellige smaa Husstande. Hver Søster fik fra nu af sit særskilte, rigelige Underhold, der anvistes i aarlig Levering af Fødevarer, Brændsel, Klæde og Penge, Abbedissen nød dobbelt Portion. To og to Søstre skulde have en fælles Stue med Kamin, et Kammer til deres Piger, et Køkken og en Kælder. For at efterkomme denne Ordning, der var i Strid med Datidens øvrige Begreber, maatte store Ombygninger foretages med Hovedbygningen. Den synes derfor først lidt efter lidt at være traadt i Kraft, saa at mange endnu i nogen Tid have maattet spise ved det store, fælles Bord.

For ligeledes at skaffe Luft og friere Udsigt udadtil, foretoges Forandringer i Giftermaals-Vilkaarene. «Dersom nogen af de Jomfruer bliver til Sinds at gifte sig» — selvfølgelig: «med deres Forældres eller næste Slægts Raad, Vilje og Samtykke — og der findes nogen af Adelen, som beder om dennem og kunde være deres lige», da skal de maatte ægte ham og ikke som tidligere blot faa en Brudeskat udbetalt af deres Slægtninge, men hele deres Arv baade Løsøre og Jordegods skal med Rette følge dem. Vil deres nærmeste Slægt forhindre deres Giftermaal enten for Godsets Skyld eller af andre Aarsager, der ikke bør med Rette forhindre Ægteskab, da skal Kongen og Rigsraad det saa forskaffe, at der ikke skeer Jomfruen i nogen Maade derudi Forhindring, men hendes Slægt lader hende bekomme den rette Anpart i Arvegodset.» — Smukke Ord, hvormed man mente at kunne berolige baade egen Samvittighed og de indespærrede Døtre i Klostret, men som næppe fik mere Virkeligheds Værdi end de oprindelige Bestemmelser.

Det eneste Samlingspunkt for Jomfruerne efter den nye «Skik og Fundats» blev Gudstjenesten. Paa alle andre Omraader havde man skilt dem ad og stillet dem med Ryggen mod hverandre; her, i Kirken, maatte de vel kunne ses og forliges. Tre Gange daglig — om Morgenen, Kl. ni og Kl. tre — skulde de mødes i Koret, synge hver Gang tre Salmer og læse Søndagens Kollekt samt to Kapitler af Bibelen om Dagen. Saaledes skulde de blive ved, indtil de var naaede til Ende med det nye Testamente, saa skulde de begynde forfra. Men ikke et Ord paa Latin, hverken Sang eller Læsning, det være sig i Kirke, Konventstue eller Kammer. Ingen katolsk Overtro om Latinens

hemmelighedsfulde Kraft. Derfor al Læsning efter den danske Bibeloversættelse og den danske Salmebog, som Mester Hans Thomsen har ladet paa Prent udgaa. Kun ét Alter i Kirken. Søndag, Onsdag og Fredag Prædiken af Sognepræsten, der og skal flittigt formane Jomfruerne mod alt Afguderi, og hvis dette ikke hjælper, klage over dem til Kongen.

Der var nu sørget for Søstrenes Underhold, Enighed og Gudsfrygt. Tilbage stod deres Lydighed og Kyskhed.

«Alle skulle være Abbedissen hørige og lydige, og hun skal igen skikke sig venlig og kærlig imod Jomfruerne og forholde sig i alle Maader som en Moder imod sine kære Børn.» En Dag om Ugen skal Abbedissen samles med alle Jomfruerne i Kapitelshuset og da «rette hvad Brøster kunde være imellem dennem indbyrdes og forhandle andet, hvad Behov gøres». Hun skal have Lukkelse og Laas for alle Klostrets Døre, saa at ingen kan komme ind eller ud om Vinteren efter fire, om Sommeren efter seks. Jomfruernes Slægt og Venner maa med hendes Tilladelse besøge dem, dog skal ingen Mandsperson indgaa i Klostret — uden de som af Adel er. Kommer en god Kvinde af Adel og begærer, at hendes Datter, Søster eller Frænke maa følge hende hjem til sin Gaard, saa maa Abbedissen give Lov hertil paa 8—14 Dage, om de bo i Lolland eller Falster, paa seks Uger, om de bo «udenlands», men kun én Gang om Aaret, og samme Frue, som udførte Jomfruen, skal holde hende hos sig og atter følge hende tilbage. Udebliver nogen Jomfru fra Klostret længere, end hun haver Lov til, skal hun ved sin Tilbagekomst sidde saa længe i Prisonen paa Vand og Brød, som hun er udebleven over Tiden. Uddrager nogen Jomfru af Klostret uden Abbedissens Minde, maa denne ikke tage hende til Naade og lade hende igen indkomme i Klostret, uden Kongen hertil har givet sit udtrykkelige Samtykke.

«Findes nogen Jomfru, som lader sig beligge, skal hun indmures, og Abbedissen skal spise hende indmuret hendes Livstid.»

Hvad Abbedissens Forvaltning af Klostrets Pengemidler endelig angik, saa skulde denne aarlig efterses af de fire ældste Rigsraader og Overskudet opbevares og anvendes til Klostrets Tarv.

Den nye Skik og Fundats udtalte aabent som sin Hensigt, at standse den Uskikkelighed, Ulydighed samt Tvist mellem Abbe-

disse og Jomfruer, som hidtil havde hersket i Klostret. Hvor haabløst dette Forehavende var, ses bedst af, at næppe var Fundatsen udstedt af Konge og Rigsraad, førend der indløb Klager over, at «Abbedissen aldeles intet sig derefter vil skikke og forholde». I November 1573 maatte da Frederik den Anden sende nogle Rigsraader did med Fuldmagt til, hvis det forholdt sig saa, straks at afsætte hende og indsætte en anden Jomfru i hendes Sted.[1] Denne bestemte Optræden synes for et Øjeblik at have hjulpet og Abbedissen, Margrethe Urne, at være falden foreløbig til Føje.

Men snart efter spurgtes Nyheder af anden Art. Jomfruerne havde forlængst opgivet den i sin Tid af Bispen paaklagede Uvilje mod «fromme Mænd», da de bad Herren annamme Sadolin, og ikke vilde indlade deres egen Præst. Pastor Jens i Hundseby havde jo siden da gjort Lykke i Klostret. Og nu meldtes 1575, at Provst, Magister Hans Jørgensen Sadolin i Thoreby havde besvangret Jomfru Anna Baadsdatter. Jomfruerne syntes hverken at kunne taale Tvang eller Frihed. Og hvad Lydigheden angik, saa slappede Kongen den selv ved egenmægtigt at fritage enkelte fra at rette sig efter Abbedisse og Fundats. Saaledes fik Jomfru Margrethe Rønnow 1582 kongelig Tilladelse til to Gange om Aaret at maatte drage bort i Besøg hos Slægt og Venner «og siden efter Lejlighed igen begive sig ind i Klostret».

I August 1582 døde Abbedisse Margrethe Urne, og Jomfru Sophia Gyldenstjerne, der var bleven beskyldt for at have villet myrde alle de gamle Jomfruer, som stod hende selv i Vejen fik da endelig Oprejsning. Hun valgtes og indstilledes af Jomfruernes Konvent til at være Abbedisse. I November 1582 sendtes de to Rigsraader, Kansler Eiler Grubbe og Steen Brahe til Maribo Kloster for paa Kongens Vegne højtideligt at indsætte hende.[2] De havde Ordre til i Talen at indskærpe den gamle Regel, der ikke kunde siges for tidt, at «Jomfruerne ikke maatte søge Taleporten uden Abbedissens Vidskab og Bevilling». Ingen maatte indlades uden Adelsmænd, der vilde tale med deres Slægt, «paa det at det maa være et tillukket Kloster, som det stiftet er.»

Sophia Gyldenstjerne udfoldede i Begyndelsen ikke ringe Dygtighed og vidste behændigt at klare sig baade op- og nedefter. Kongen var begyndt at behandle Klostret som en Slags Urydsgemme for kasserede Sager. Først havde han i Margrethe Urnes Tid sendt Klostret to udlevede Præster til Underhold paa Livstid. Nu ønskede han Fru Lene Gjøe optagen ganske som andre Søstre. Sophia Gyldenstjerne svarede imidlertid, at hun og de øvige Jomfruer nærede stor Betænkelighed ved at fravige Reglen om, at kun ugifte, adelige Døtre maatte optages. Derimod var man villig til, hvis Kongen ønskede det, at udrede til Fru Lene Gjøe samme Underholdning som til en Søster, men uden at hun tog Ophold i Klostret. Brevet til Kongen synes at have været ledsaget af forskellige spiselige Delikatesser fra Maribo. Frederik den Anden fandt Behag i Svaret og sendte hende til Tak «en ringe Skænk, Vi eder paa denne Gang til Nytaarsgave ville naadigst have foræret, bedende naadigst, I det til Takke ville optage, og ere Vi eder med al Gunst og Naade bevaagen. Befalende eder Gud».

Ogsaa nedadtil vidste Sophia Gyldenstjerne at optræde med Takt. Klagerne over Uenighed forstummede for en kort Tid — et Par Aar — lang Tid i Maribo Kloster. Om hendes Lensstyrelse er et tiltalende Træk bevaret. En af Klostrets Tjenere havde været ovre paa en lille Ø, Lindholm, der hørte til et andet Len, for der at grave efter en skjult Skat. Lensmanden her, Steen Brahe, vilde i denne Anledning have ham pinligt forhørt, da han «havde omgaaedes med den onde Aands Kunst»; men Sophia Gyldenstjerne nægtede sin Tilladelse dertil. Først da Kongen skred ind og udtrykkeligt befalede det, maatte hun give efter.

Klagerne over Uenighed forstummede for en Tid, men Klager var der dog. Trods sidste Fundats med dens udtrykkelige Forbud var det lykkedes Margrethe Urne at bevare det latinske Sprog til Sang og Læsning. Sophia Gyldenstjerne synes at have villet fortsætte. Men da de to Rigsraader kom til Maribo for højtideligt at indsætte hende som Abbedisse — hun havde virket som saadan efter Margrethe Urnes Død — fandt de unge Jomfruer Lejlighed til at henlede deres Opmærksomhed herpaa. Der paastodes, og vel næppe med Urette, at de gamle Jomfruers Stemmer ved Alder og Sygdom havde tabt deres Klang samt at de unge ikke forstod Sproget og derfor ikke kunde stemme i

med, saa at Folk nede i Kirken lo ad den løjerlige Sang. De unge ønskede Gudstjenesten indskrænket til blot Oplæsning af den danske Bibel. Kongen bød da de to Rigsraader at drage til Klostret paany og i hans Navn anordne, hvad der skulde synges og læses paa Dansk.

Maribo Kloster vilde dog ikke have været sig selv, hvis der ikke paany var udbrudt alvorlig Splid. I Aaret 1586 var den indre Strid atter i fuld Gang. Abbedissen laa i Kamp med Jomfruerne og disse atter indbyrdes. Tilstanden skildres saaledes: «Stor Tvedragt med Sind og Mods Forbitring og anden Uskikkelighed», «ingen kærlig Omgængelse, men haardt Nid og Avind», «i Klostret og Klostrets Kirke holdes Mænge og Uskikke ligesom af Hunde». Frederik den Anden sendte da i Januar 1587 et meget hvast Brev til Abbedisse og Jomfruer om at holde Fred, paa det ikke, hvad der var indstiftet til Guds Ære og kristelige Jomfruers Underholdning, skulde siges at være forvendt til Guds Vanære og Fortørnelse og Menighedens Forargelse, hvilket Vi i Længden ingenlunde ville eller kunne tillade. Han truede dem i temmelig tydelige Udtryk med, at hvis de ikke forholdt sig rolige, vilde han ophæve Klostret og «igen skikke Eder om Eders Underholdning udi den Stand, som det tilforn været haver, saa I over Abbedisse eller Abbedisse over Eder ikke skulle have at beklage».

Den kongelige Skrivelse dæmpede Striden et Øjeblik, men gød samtidigt Olje paa Ilden. Sophia Gyldenstjerne var meget myndig og havde fra første Færd, som det vil erindres, haft et godt Øje til Jomfru Johanne Falster og de hende tildelte Friheder til at være uden Ordensdragt og forlade Klostret, naar hun lystede. At disse Forrettigheder maatte være en af de tusind Anledninger til Strid, er let indlysende. Abbedissen udvirkede da en kongelig Tilrettevisning til Johanne Falster for «at vise sig møgit utilbørlig, ubeskeden og uhørsom» og «ikke at ville være Abbedissen lydig og undergiven, men selv lade sig findes møgit fortrædelig og andre til lige Modvillighed opægge». Disse skarpe Udtryk vakte uden Tvivl tilbørlig Opsigt, da de efter Ordre oplæstes for alle Jomfruerne i Konventstuen. Sejren gjordes fuldkommen ved, at i en kongelig Skrivelse, som Johanne Falster samtidigt privat modtog, meddeltes det hende, at hvis hun ikke rettede sig efter Klostrets Skik, havde Abbedissen

Fuldmagt til at forvise hende af Klostret og ikke mere indtage hende deri.

Dette Held og Opfordringen i det oplæste Kongebrev til at øve Disciplin mod Jomfruerne opmuntrede Abbedissen til at gaa videre. Den næste, der stod for Tur, var Jomfruen med de to kongeligt tillagte Ferier, Margrethe Rønnov. Sophia Gyldenstjerne begyndte med at afknappe hendes aarlige Underholdning. Men Søster Margrethe var ikke raadvild. Hun klagede skyndsomst til Frederik den Anden og udvirkede en kongelig Befaling til Abbedissen om at afhjælpe saadan Uorden.

Midt under denne nye Praksis, hvor Parterne straks søgte kongelig Hjælp i Klostrets private Tvistemaal, døde Frederik den Anden. Under Formynderstyrelsen kom Maribo Kloster til at staa direkte under den Stand, for hvis Skyld det var oprettet. Men heller ikke under disse gunstige Forhold trivedes det. Regeringsraaderne slog ind paa den alt af Frederik den Anden betraadte Vej, at sende ogsaa Enker til Optagelse. Saaledes søgte man at faa Mogens Heinesøns Efterleverske derind, hvad dog Sophia Gyldenstjerne med vante Kraft satte sig imod og synes at have faaet hindret.[1] Men hvad hverken Rigsraad eller Sophia Gyldenstjerne kunde hindre, var den uendelige Splid og Forvirring, der fremdeles herskede indenfor Klostret. Som i et Bistade ved Foraarstid surrede og summede det uafladeligt derinde. Ingen Mulighed for at sværme frit ud, intet fælles at virke for som taalmodige, trofaste Arbejdere. Bestandig under Kubens Fængsel kun for som hæmmede Hunner at fylde Ørkesløshedens Tomhed med brodfuld Tvedragt. Thi uafbrudt gærede Grundmodsigelsen op, at de intet havde i Kloster at skaffe. De sad dèr kun som Livsfanger til Straf for deres Forældres Frugtbarhed og for at hindre, at de ved egen Frugtbarhed yderligere skulde splitte Familjegodset.

Tilsidst vidste Rigsraadet ingen anden Udvej end det næsten latterlige Middel, at give — en ny Skik og Fundats. Aar 1595 sendtes Rigsraaderne Christoffer Valkendorf, Breide Ranzau og Arild Huitfeld til Maribo for at sætte sig ind i Forholdene.

Og den 7. Juni 1596 udstedte Kongen og Rigsraadet en ny Fundats for Klostret, den tredje i Løbet af fyrretyve Aar.

Det betegnende for denne Fundats var, at den yderligere udviskede det Skær af religiøs Orden, som man tidligere af gammel Vane havde ment at burde fastholde. Istedetfor at Jomfruerne tilforn havde skullet samles til Sang og Læsning i Kirken tre Gange om Dagen, indskrænkedes dette nu til én Gang, Kl. 8 Morgen, hvor tre Salmer og de to Kapitler skulde synges og læses, indtil man kom Davids Salmer, Profeterne og det nye Testamente igennem og begyndte forfra.

En Brøde, som man nu, belært af lang Erfaring, søgte at faa Ram paa, var Ophidsning til Uenighed og Ulydighed. Den skulde straffes med to Gange Advarsel, tredje Sinde Forvisning. De to og to Jomfruer i Skorstensstuen maatte ikke tilsammen have mere end fire Piger i Kamret til deres Betjening, hvad vel ogsaa kunde være tilstrækkeligt. Abbedissen maatte dog holde seks. Da man begyndte at spore Virkningerne i Klostrets Skove af de mange Skorstenskamre — hver Jomfru kunde efter den gamle Skik gøre Fordring paa 30 Læs Ved om Aaret — indskrænkedes dette til 25 og samtidigt befaledes det, at der fra Mikkelsdag til Midfaste Søndag skulde holdes Ild i «Pibeovnen», saa at alle Jomfruerne kunde søge did om Dagen eller Aftenen. Et væsentlig Tilbageskridt, en ny Udklækningsanstalt for vinterligt Klammeri.

Endelig, da Myten om den «gode Mand», der kom og begærede en af Jomfruerne til Ægte, havde tabt al Tiltro, var man betænkt paa at aabne Fremtidsudsigter ad ny Vej. Det tillodes Jomfruerne, de nuværende og de fremtidige, at annamme til sig Adelsbørn at optugte, lære at sy, væve osv., naturligvis dog uden Forøgelse af deres engang fastsatte, aarlige Underholdning. Dette var det ejendommeligste nye i Fundatsen, dens egentlig oplivende Punkt. To Smaapiger til i hvert Skorstenskammer foruden de to Jomfruer i Forvejen var der efter Datids Begreber sagtens Plads til. Men de arme Børn, for hvad Opdragelse der kunde vanke i slig en Hvepserede! Alle udenforstaaende synes at have indsét dette. Selv for vordende Klosterjomfruer var en saadan Forskole for haard. Faa eller ingen betroedes derfor til Klosteroptugtelsen, og Plejebørnene blev som Bejlerne blot Fundats Spejlinger.

Det lykkedes Sophia Gyldenstjerne en kort Tid at vende

til Fordel for sig den Storm, der var oppe. Hun begyndte en Kamp mod de i Klostret anbragte Fruer og fik forklaret de hidsendte Rigsraader, at det var disse Fruer, der tærede paa Klostrets Kraft, men uden gyldig Grund, da «de af deres eget vel kunde have deres ærlige Ophold». Hun fik virkelig Christoffer Valkendorf og de to andre Rigsraader til at udvirke et Kongebrev, hvorved Fruerne Margrethe Huitfeld og Lene Gjøe udvistes af Klostret. Men kort efter maatte dette gøres om, da Lene Gjøe beviste, at hun havde faaet Klosterunderholdning bevilget paa Livstid, og Margrethe Huitfeld ved en lille Imødekommenhed med en Gaard i Halmstad fik Regeringen paa sin Side. Nogle Maaneder efter var det Sophia Gyldenstjerne, der fik kongelig Tilrettevisning for at forholde dem, hvad der tilkom dem.

Den 21 Juni 1596 fik Klostret tilsendt den nye Fundats, men Sophia Gyldenstjerne satte haardt mod haardt og vilde ikke lystre. Fra alle Sider i Jomfruflokken skødes der sikkert til, dels for at støtte, dels for at vælte Vognen, som heldede. I August samme Aar oplevede Klostret en af sine interessante Dage, idet alle Jomfruerne samledes for at høre et Kongebrev oplæst. Heri meddeltes, at Chr. IV havde erfaret, hvorledes Jomfru Sophia Gyldenstjerne som Abbedisse hidtil ikke havde taget Klostrets Lejlighed i Agt, men vist sig meget forsømmelig til at ramme dets bedste, saa at det var kommet stærkt til Agters, ligesom hun heller ikke havde villet rette sig efter hverken Frederik II's eller Chr. IV's nys udstedte Forordning for Klostret. Kongen vilde derfor have hende «for Abbedissens Tjeneste forskaanet» og befalede Jomfruerne at vælge en anden af deres Midte i hendes Sted. — Valget faldt paa Søster Margrethe Norby, der i September fik kongelig Stadfæstelse som Abbedisse.

Uvilkaarligt følger Øjet Sophia Gyldenstjernes senere Skæbne. Den 25 September 1596 fik den nye Abbedisse Befaling til at lade sin Forgængerske fremdeles nyde dobbelt saa meget i Underhold som en Jomfru ellers. Men den 28 April næste Aar var det allerede naaet saa vidt i modsat Retning, at det i et Kongebrev befaledes, at da Sophia Gyldenstjerne lod sine Tjenere ligge inden Klostrets Porte ved Nattetide og hendes Hunde gjorde Uskikkelighed i Kirken, skulde Abbedissen afkorte hende, hvad der var hende tillagt, og ej tilstede hende herefter at be-

komme noget Underhold i Klostret. Aaret efter slog det om paany, og Jomfru Gyldenstjerne fik den kongelige Bevilling, som hun troligt havde kæmpet for at hindre andre i at opnaa: at maatte uddrage af Klostret, opholde sig hvor hun ønskede og dog samtidigt oppebære sit aarlige, dobbelte Underhold.

Slige Kongebreve bragte Bud til Verden om, at det i Maribo Kloster fremdeles gik som sædvanligt. Hverken ny Abbedisse eller Enkedronning Sophias nære Hof paa Nykøbing Slot, hverken Pesten, der hærgede Klostret som det øvrige Land 1601—2, eller Begivenheder af hvad Art nævnes kunde, formaaede at ændre Forholdene. Thi Grundskaden blev, den indre Usandhed, hvorpaa Klostret hvilede, den samme, der i Itzehoe Kloster[1] fremkaldte ganske samme Tilstand. Det var ikke for at tjene Gud eller dyrke Dyder for Himlen, at de her var samlede. De var her kun for imod Guds Bud at holdes borte fra Ægteskabs Stat. Og al denne Usandhed kunde kun glemmes, denne bundløse Tomhed kunde kun fyldes ved Kiv, evindelig Kiv.

Følelsen af det forkastelige ved den hele Ordning voksede sig endelig saa stærk, at de adelige Særhensyn maatte vige. Det mislykkede Forsøg fik en brat Ende, da Christian den Fjerde med Rigsraadets Samtykke endelig Aar 1621 ophævede Maribo Kloster. Som Grund til Ophævelsen blev anført, at «fornævnte Kloster nu befindes fast at misbruges». En Erstatning fik Adelen i, at Maribo Klosters Midler henlagdes til «det Akademi for Adelspersoner, som Vi naadigst agte paa Soer Kloster at stifte.» Pengene gik altsaa kun fra Døtrene til Sønnerne. Men den dybere Grund til Ophævelsen laa i, at Lutherdommen nu havde fæstnet sig som Statsmagt og følte sig stærk nok til at ryste adelige Standshensyn af sig. Da Spørgsmaalet under Enevælden paany optoges til Løsning, var det ikke Døtrene, men Godset, der blev sat i Kloster ved at baandlægges som Stamhuse for enkelte i Slægten.

11.

Vil vi søge at danne os et Begreb om Datidens ægteskabelige Samliv og den Lykke, det rummede, saa frembyder denne Opgave store Vanskeligheder. Rent statistisk lader selvfølgelig en Tidsalders Maal af ægteskabelig Lykke sig ikke bestemme. Sligt Regnestykke er allereds uløseligt overfor Samtid, dobbelt overfor Fortid. Vi er ganske ude af Stand til at beregne Summen eller Værdien af de Familjefølelser, der brast i Slaget ved Isted, endsige ved Svarteraa. Naar der paa slige Omraader i oratorisk Stil ofte vides saa forunderlig god Besked, naar én Tidsalder betegnes som lykkeligere, bedre o. s. v. end en anden, eller visse Følelser siges at tage til eller af «især i disse sidste Tider», saa kan alt sligt trygt henvises til de tomme Talemaaders Verden. Et ærligt, virkeligt Forsøg paa Løsning af saadanne Opgaver vil hurtigt føre til Overbevisning om deres Uløselighed.

Er vi saaledes ude af Stand til paalideligt at grade en svunden Tidsalder, saa synes vi ved Bestemmelsen af dens ægteskabelige Samliv henviste til ét af to. Enten maa vi nøjes med det blot formelle og intetsigende, fordi det gælder til alle Tider: at hvor to Ægtefæller passede sammen og mødtes i gensidig Overbærenhed, dèr levede de vistnok saa godt sammen, som man kunde vente sig. Eller vi kan søge gennem en Række Eksempler at naa til det for Tidsalderen fælles og betegnende, stadigt dog med den nedslaaende Forvisning, at hvor mange Eksempler vi end kan anføre, saa unddrager altid Hovedsummen — netop den, vi stræber at bestemme, — sig al vor Eftersporen.

Der gives dog en tredie Maade at naa frem paa, om end til et langt beskednere Resultat. Vi maa opgive at bestemme Datidens virkelige Sum af ægteskabelig Lykke og indskrænke os til at sé, hvad man forstod herved. Udelukkede fra ved Dagslys at kunne kigge gennem Ruden ind i Datidens Hjem og Hjerter,

maa vi nøjes med det Genskin, som kastes derfra til os gennem Datidens Literatur og tilfældigt bevarede Ytringer.

Først maa vi dog være klare over en Mangel ved vor Opfattelsesevne. Hver enkelt Tidsalder har nemlig sit særlige Begreb om ægteskabelig Lykke og medbringer ubevidst dette som Fordom til Bedømmelsen af andres. I vor Tids gotogermanske Literatur og de dannedes derefter formede Bevidsthed spiller Forelskelse en Hovedrolle som Forudsætning. De sidste Aartiers Literatur har vel rokket ved den tidligere naive Tro paa, at Forelskelse var alt og i sig selv nok til at grunde og bære et lykkeligt Ægteskab. Der sondres nu hyppigere mellem Forelskelse som en enkelt Spire-Følelse og sand Kærlighed mellem Ægtefolk som en dyberegaaende af mere sammensat Art. Men endnu mødes de fleste i, at den første Borgen for tvendes lykkelige Samliv maa søges i en forudgaaende, vis glad Tro paa gensidig Forstaaelse.

Anderledes i det 16de Aarhundrede. Her sprang man Forelskelse og forudgaaende Kendskab til hinanden over. Ikke saaledes at forstaa, at Datiden ikke skulde have kendt til Forelskelse. Som Naturindskydelse er den fælles for alle Folk, der har naaet et vist Dannelsestrin, og fra det 16de Aarhundredes Viser, særligt deres Omkvæd, lyder dens Toner os ofte tydeligt nok i Møde. Men denne Følelse var noget for sig, ligesom Blomsterduft og Jagthorns Klang. Den var ikke indregistreret som fast Station paa Vejen til Ægteskabs Stat. Tværtimod. Man gjorde allerbedst i ikke at blande sig i Valget, men lade først og fremmest Gud, saa og Slægt og Venner afgøre, hvem der skulde være ens Ægtefælle. Thi selv tog man i Reglen fejl ved saadan Lejlighed, daaredes af det ydre og ligegyldige. Og det ikke blot den uerfarne kvindelige Part — «Saks og Ragekniv — daare mangen fager Viv»; «en Smigrer haver en Silketunge, men en Blaargarns Baglod». Men ogsaa den forstandigste Mand kunde i Øjeblikket let glemme, at «blanke Møer — tidt skidne Søer». «Ingen Kat er saa venlig, den haver jo skarpe Kløer.» «Unger Engel vorder gerne gammel Djævel». «Det er ej alt i Maven godt, i Mund er sødt.»[1] Biskop Niels Palladius gav denne Tankegang sit træffende Udtryk i følgende Ord:

«Saa er da det bedste Raad, at man sover med Adam og lader Gud beskikke og bestille en god Medhjælperinde. Thi en from Kvinde kommer dog af Herren, som Salomon siger, og ikke af vor egen Udvælgelse og Tykke».[2]

Ved saaledes at overlade alt til Gud og de af ham beskikkede Frænders Raad undgik man det tomme, bitre Selvbedrag og opnaaede at faa den, der i fuldeste Maal passede til en. «Den Tid, Adam var falden i en dyb Søvn, tog Gud et Ribben af hans Side, paa hvilket der hængte uden Tvivl ogsaa Kød paa; som Adam selv bekendte, der han befattede begge og sagde: Det er Ben af mine Ben og Kød af mit Kød».[1]

Men hvorledes opstod der da et aandeligt Forhold mellem disse to hinanden ubekendte, der begge var komne sovende til det? Samlivet maatte jo dog være bygget paa nogen Forstaaelse. Paa langt mere svarer det 16de Aarhundrede: paa Kærlighed. Men hvorledes er Kærlighed mulig mellem to, der maaske første Gang ser hinanden? Opstaar den ved et Mirakel? Ja, ved det bestandigt sig gentagende Naturunder, det af Gud indstiftede Ægteskabs hellige Mysterium, hvor der under et synligt Tegn skænkes en usynlig Naadegave. Thi, hvor to troende Ægtefolk udøver Forplantelsens Akt, avler de gensidig Kærlighed. «Kærlighed kommer af Omgængelse».[2]

Her staar vi ved det 16de Aarhundredes mest ejendommelige Tanke paa dette Omraade, Nøglen til Forstaaelsen af dets hele Syn paa Ægteskabet. Just det kønslige Samvær mellem Ægtefolk, dette Punkt, som Nutiden fortier, fortoner, næsten skamfuld som ved Mindet om en Brøde, dette Punkt, hvis taktfulde Tilsløring nutildags danner det sikreste Skelnetegn mellem godt og slet Selskab, god og slet Læsning, just dette fremhævedes frejdigt i det 16de Aarhundrede som det væsentligste og mest afgørende. Det var ikke blot digterisk Ubehjælpsomhed, naar i Viserne den lykkelige Udgang stadigt betegnedes saaledes: Nu haver han (eller hun) forvundet sin Harm — Han (hun) sover hver Nat i hendes (hans) Arm. Det var ikke blot Raahed, naar ved Bryllupper Brudesangene talte frit om Kønsforhold, og Mænd og Kvinder opmuntrede Parret i Sengen. Det var ikke gamle Narre, lokkede paa Glatis, naar Regeringsraaderne erklærede det for en «møgit vigtig Sag», at Mogens Gøe til Bremersvold ikke havde ægteskabelig Omgang med sin gamle Hustru. Det skyldtes ikke et Tilfælde, at ved Frederik II's Ægteskabslov indførtes den hidtil ukendte Skilsmisse med Ret til nyt Giftermaal for dem, der ved andens Brøde blev forfordelte i saa Henseende. Det var altsammen kun forskellige Udtryk for den

éne og samme Tanke: Det troende Ægtepars kønslige Omgang er Livets dybeste, rigeste Moment, Fuldbyrdelsen af Guds naaderige Vilje.

Hvorledes var denne Tanke om den ægteskabelige Omgangs Naademiddel opstaaet? Den var ikke et udviklet Folks første naive Glæde ved det sanselige. I Aarhundreder havde jo Norden under Katolicismens Tugt vænnet sig til andet Syn herpaa. Den var først og fremmest et Udslag af den store fælles Bevægelse, som vi kalder Renæssancen, der som en Løbeild fo'r over Evropa, overalt forkyndende det nye Evangelium: det naturliges Ret. Derfor lader ogsaa nærbeslægtede Former for samme Tankegang sig paavise overalt, tydeligst naturligvis hos saa nære Stammefrænder som Englænderne, hvor, hos Shakespeare f. Eks., meget er som tænkt og skrevet af en samtidig Dansk. For blot at nævne ét lille Træk, lader Shakespeare i Henrik den Femte Forlovelsen mellem Englands Konge og Frankrigs Dronning foregaa i følgende Ord:

«Mon ikke I og jeg, saadan imellem Sankt Dionys og Sankt Georgs Dag skulde kunde faa lavet en Dreng, halv fransk og halv engelsk, som vil gaa til Konstantinopel og ryste Stortyrken i Skægget? Mon ikke? Hvad siger I, min fagre Lilje? — «Jeg véd det ikke.» — Nej, vide det kan I først med Tiden; men love det kan I nu. Lov blot nu, Cathrine, at I vil gøre eders for den franske Del af saadan en Dreng, og for min engelske Del giver jeg mit Ord som Konge og som Ungkarl.»[1]

Men denne fælles evropæiske Renæssance havde hos Luther iklædt sig religiøs Form. Grundtanken i hans Reformation var, at Bekæmpelse af det naturlige — Faste, Fattigdom, Kyskhed — ikke var Vejen til Himlen. Tværtimod, Gud havde jo selv udtalt Ordene: «Vorder frugtbare og formerer Eder!» Hverken Luther eller hans danske Efterfølgere kunde blive trætte af at gentage, at disse Ord var Herrens allerførste Befaling til Menneskene, udtalte førend Syndefaldet, de eneste Ord med Forjættelse fra hin salige Tid, der endnu stod ved Kraft. Herved fik de en aldeles enestaaende Betydning; før Moses, før Kristus var de. «Ægteskab», siger f. Eks. Niels Palladius, «er Guds egen Gerning og Skik, stiftet af hannem i Verdens Be-

gyndelse, førend Menneskene syndede, af hvilken alle andre Menneskens Stater have deres Oprindelse.»[1]

Denne religiøse Tilspidsning gav den oprindelig langt bredere Renæssancetanke Begrænsning og Fart. Begrænsning, thi ikke al Tilfredsstillelse af Kønsdrift var berettiget, men kun den indenfor det af Gud viede Ægteskab. Fart, thi det var mere end blot Tilfredsstillelse af Drift, det var Pligt, det var Udførelse af Guds hellige Vilje. Og idet saa den ejendommelige Lære kom til om gensidig Kærlighed som Frugten af og Lønnen for opfyldt Forplantningspligt, udformedes det særligt Lutherske i Opfattelsen af Ægteskabet. Kærlighed mellem Mand og Kvinde var ikke her det første, og saa Samleje, men Samleje først, saa Kærlighed. Heraf fulgte, at Kærlighed heller ikke i Form af Troskab burde overleve Ægtefællens Død. Nej, Troskaben skulde gælde Gud og ikke den døde Mage. Derfor, naar en Ægtefælle var død, havde den efterlevende snarest at byde en ny op til Brudeseng for at opfylde Guds Bud. Thi højere end alt lød Ordene, der havde tonet førend Døden kom ind i Verden: «Vorder frugtbare og mangfoldige!»

Det var denne ejendommelige Opfattelse, fra én Side sét brutal Sandselighed, fra en anden Side sét inderlig Religiøsitet, uden Mulighed for at drage Grænsen skarpt mellem begge, der blev den herskende i Norden fra Reformationens Indførelse indtil omkring Aar 1700. Kun ved ret at «vorde ét Kød» vorder man én Sjæl. Derfor paaminder Niels Palladius: «Mand eller Dreng, som vil gifte sig, skal forfare først hos sig selv, om .... han kan være venlig med Hustru. Befinder han ikke saadant hos sig, da er det bedst, han lader fromme Folks Børn være ubevaret».[2] Niels Hemmingsen siger: «Kærlighed, hvormed Mands og Kvindes Hjerter udi Ægteskab bindes tilsammen, maa lignes med en Podekvist, som tages af et Træ og indpodes udi et andet, bindes tilhobe med det Træ, som han er indpodet udi».[3]

Ud fra denne Forudsætning om den legemlige Omgangs Betydning for sjæleligt Samliv stiller mangt et Træk hos Datiden sig i et nyt Lys og bliver først ret forstaaeligt for os. Der var f. Eks. intet besynderligt i, men det kunde være et Udtryk for rørt Hjertelighed, naar, som ovenfor omtalt, Landgrev Philip af Hessen lovede sin første Hustru til Tak for, at hun tillod ham at ægte en anden tillige, fremtidigt at ville holde hende med Venlighed og Samleje ikke mindre, men mere end tilforn. Det

var i sin Orden, naar Lensmand, Kapitel, Borgemester og Raad i Ribe 1561 forligte det uenige Ægtepar, Christen Trellund og Hustru, paa følgende Maade.[1] Det befaledes Manden at elske sin Hustru Marine, have god Omgængelse med hende, søge Seng med hende og ikke som hidtil holde sig fra hende Dag og Nat, men lade hende være indendørs, saa at han sér og véd, hvad hun gør, om hun lever ærligt med ham i Ægteskabs Kyskhed. Brød han herimod, skulde han straffes med sin Hals. Det befaledes hende at have kærlig Omgængelse med ham i Mad, Maal og Sengefjæle, bede Lov af sin Husbond, naar hun skal gange ud, saa at han véd, hvor hun er, og han ikke skal have Aarsag til Mistanke. Handlede hun herimod, skulde hun straffes med en Sæk. — Det var endelig en rørende Lovtale af en aldrende Mand over sin tabte Hustru, naar den fangne Dr. Sperling, som ovenfor anført, beskrev for sine Børn deres afdøde Moder saaledes: «Hun var en tugtig Kvinde, men en venlig Viv i Sengen.»[2]

Naar Ægteskab var den Gud velbehagelige Stat, og Kærlighed indenfor denne pirredes i Lue ved venlig Omgængelse, var det en Selvfølge, at Djævelen særligt rettede sit Angreb mod Ægtefolk og søgte at vende deres Omgængelse til det onde. «Djævelens Lureri staar altid efter at besmitte denne Guds Ordning, Ægteskab, enten med Usamdrægtighed imellem Husbonde og Hustru eller med Løsagtighed, Ukyskhed, Horeri og Skørlevnet, hvormed han baade skammelig beklikker Guds hellige Ordning og styrter dem, som han forfører, hovedkulds neder udi Helvedes Afgrund.»[3] Da her var en saa rig, men tillige saa vidtløftig Arbejdsmark, tænkte man sig gerne, at Djævelen paa dette Felt var nødt til at tage sig en Medhjælper. Hans mest betroede Underordnede var Asmodæus eller Ægteskabsdjævelen, der jo alt omtaltes i Tobiæ Bog. Biskop Niels Palladius fandt det fornødent Aar 1557 at udgive et særligt Skrift, frit efter det tyske, «Imod Ecteskabs Djeffle» til Værn i Kampen for den danske Menighed.

Faren indtraadte, naar Hvedebrødsdagene var omme. «Thi med det første, de komme sammen, da ere de nogen Tid i Engle-Orden, saa at der er idel Glæde, Lyst og Fryd forhaanden, den ene kan ikke afsé den anden, der gives gode Ord, der be-

vises al Venlighed og Velvillighed, saa som tilbørligt er. Og hvor ret Gudsfrygt er og man beder Gud om Naade, da bliver dette vel indtil Enden varagtigt».[1] «Ligervis nemlig som en Spyflue ikke springer udi den Gryde, som er hed, men flyer derfra, saa flyer og Djævelen fra de Hjerter, som daglig brænder ved en kristelig Bøn og Taksigelse.»[2]

At et saadant fredeligt, godt Samliv kunde baade opstaa og bevares mellem de to hinanden ubekendte, der var blevne knyttede sammen, hørte, saa vidt man kan skimte, ingenlunde til Sjældenhederne. Skønt Aldersforskellen hyppigt var stor, og den ene Part, som f. Eks. ved gejstlige Enkegiftermaal, var den anden paatvungen, saa kunde dog Troen paa, at dette var Ægteskab efter Guds Bestemmelse, Nøjsomhed i Forventninger, fælles Interesser, nok hver især at tage Vare, knytte et sejgt og holdbart Baand, der stod sin Prøve. Endnu i det 19de Aarhundrede skriver en Mand med Erfaring om tilsvarende Forhold:[3] «Naar man har levet nogle Aar med Bondestanden, forundrer det næppe mere at sé Enken følge Gaarden, midaldrende eller vel endog gamle Enker række Haanden for Alteret til unge Karle, hvis Mødre de stundom for Alderens Skyld kunde været, og saa være Vidne til, at der af saadanne Spekulations-Giftermaal ofte fremstaar fredelige og tilsyneladende lykkelige Ægteskaber.»

For de Følelser, der ved Embedsgiftermaal kunde raade, gør en Degn i det 18de Aarhundrede Rede i følgende simple, naturlige Ord[4]: «Man havde sagt mig, at man ønskede at konservere Enken i Kaldet, og da jeg hverken var forlovet eller havde nogen Kæreste, saa havde jeg intet derimod, og uagtet hun ikke var smuk, 34 Aar gammel og sygelig, forliebede jeg, som jeg troede, mig dog i hende .... Man havde ogsaa sagt mig, at Enken medicinerede; men jeg tænkte, det betydede, at hun havde taget et Laxativ eller deslige, og jeg vidste ikke førend den Dag, jeg var flyttet hertil med alt, at hun var gigtsvag, og at Fingrene alt begyndte at blive skæve; thi hun kunde dog gaa omkring i Huset og forrette hvad der forefaldt; og hun sagde mig, at den Medicin, hun havde faaet fra Holsten, ogsaa begyndte at hjælpe, og jeg var altfor letsindig og ubekendt med Sygdom, at jeg derover skulde have anstillet Betragtninger. Forresten var der i Huset hendes Moder, en gammel skikkelig og gudfrygtig Kone, som dog nok havde ført Ordet i sine to Mænds, to tidligere Degnes Tid; desuden en usselig, sygelig Konesøster,

der led meget af Krampe og hysteriske Anfald, to af min Formands Søsterbørn til Opdragelse samt en Pige, og alle dem skulde den enogtyveaarige Mand styre og regere, og det paatog han sig uden Frygt, og det lykkedes, thi de var alle gode og opdragne i Gudsfrygt. Men det modsatte kunde jo ogsaa let have været Tilfældet, og jeg beredt mig et sandt Helvede ved min Letsindighed og liden Menneskekundskab, der tænkte sig alle gode som mig selv og mine fromme Forældre. Min Kone maa nok have syntes godt om den unge, velskabte og raske Mand eller frygtet for Affald, ifald hun blev slettere; thi meget kort efter foranstaltede hun den da brugelige Trolovelse, og kort efter holdt hun Bryllup uden at bryde sig om Sørgeaaret, som først var udløbet sidst i April næste Aar. Om Vinteren forværredes hendes Gigt meget. Hun gik vel endnu et Aarstid ved Krykker, men siden maatte hun bæres af og i Seng, og Maden puttes i Munden af andre, og saaledes vedblev det i 26 Aar. Og dog saa man hende næsten aldrig bedrøvet eller mismodig, men stedse mild, from og gudhengiven, og det uagtet hun i en Del Aar ikke kunde bestille det mindste til Tidsfordriv og undertiden ogsaa havde store Smerter. Denne Taalmodighed og Fromhed gjorde, at jeg, uagtet jeg i den lange Tid plejede mangt et Elskovseventyr, det er: kastede mine Øjne paa mangen Evas Datter, med hvem jeg gerne havde delt Bord og Seng, dog aldrig ønskede hendes Død, men tværtimod tog mig den overmaade nær, da den indtraf.»[1]

Hvor Forholdene var som her, fik Djævelen ikke meget udrettet. Men ellers kunde det være farligt nok blot med Degnen at kaste Øjne paa Evadøtre. Thi det var netop Vejen, ad hvilken Asmodæus lokkede i Snare. Som Niels Palladius siger: «Om der end er mange Ægtefolk, som vilde gerne værge sig for den Ægteskabsdjævel, saa er der dog alligevel ikke mange, som i denne fordærvede Natur kan sige sig fri for onde Tanker og Begæringer, men have nok at gøre med deres Skalkeøjne, at endog de ikke ere Horefolk, som man burde stene ihjel, saa kan de dog ikke sige sig fri for at have utugtige Tanker og Skalkeøjne. Thi den Ægteskabsdjævel haver vor fordærvede Natur bunden og drager den fra én ond Lyst til en anden. Kød og Blod følger hannem ogsaa gerne og vender Øjnene bort fra sin egen Medhjælperinde og sér sig langt omkring med det Skalkeøje og tænker altid, en anden Kvinde er venligere, skønnere og

bedre, end hans egen er. Og skeer tidt, at én haver en saare skøn, ærlig og tugtig Kvinde, bliver alligevel af Ægteskabsdjævel tagen tilfange, at han tænker en anden at være langt skønnere.»[1] Kunde det gaa saaledes med det grønne Træ, hvorledes da med det visne? Thi mangen Ægtemand havde jo Ret, naar han mente, at hans Hustru havde tabt sig. «Ja, de som ere meget bradfavre udi deres Ungdom, bliver meget forfærdelige, naar de bliver gamle».[2]

«Naar den Ægteskabsdjævel haver i saa Maade stukket sin ene Fod ind mellem Ægtefolk og adskilt Hjerterne fra hinanden, saa stikker han siden den anden Fod ind og vil ogsaa skille Legemerne fra hinanden og gøre af ét Kød tvende Kød. Han kommer dem til, at de gider ikke lide eller sét hinanden, saa at de bliver kede af Gropenbrad og længes efter Vildbrad. Som man ogsaa vel forfarer, hvad Djævelen kan udrette i denne Sag, at mangen, som havde en skøn, dejlig og from Kvinde vender sig dog fra hende hen til en slem Skarns Sæk.»[3]

Ad denne Vej fuldkommes det gamle Ord: «Ægteskab er Himmerige og Helvede». Og hvis Djævelen fuldt faar drevet sit Spil, gaar ikke blot Ægteparrets Fred, men det ganske Hus og Hjem til Grunde. De synker fra Ægteskabets oprindelige Engleorden igennem alle de gamle Ordener ned i Dybet. Naar Huset ikke skøttes i Samdrægtighed, gaar det tilbage, «Klæderne er opslidte, Fetaljen fortæret og de kommer i Graabrødre Orden». Herefter «komme de i den Prædiker Orden, han skyder Skylden paa hende og hun paa hannem saalænge, at de komme i de Martyrers Orden, rive og sla hinanden, sende hinanden Stole, Fad, Tallerken, Kander og hvad andet i Huset er, at de gaa af med blaa Øjne, blodige Pander, revne Ansigter og ømme Legemer. Dette drive de saalænge, at de komme udi Eremite Orden, at hver er for sig, søge hverken Hus eller Seng med hinanden». «Saa kommer de i Charteuser Orden, at de aldrig tale et Ord til hinanden». Herfra maa de «i den Betler Orden og Stodderlaget»; «endelig i den sidste Orden, som er Gække Orden, i hvilken en Part blive til deres Dødsdag».[4]

Selv om det ikke just altid endte saa yderligt, saa var den sande Kærlighed mellem Ægtefolk forbi fra den Stund, de var blevne til to Kød. «Mangen længes efter sin Hustrus Død og

sørger ikke mere for hende, end han havde tabt en gammel Taske. Han forskrækkes, naar hun lægges ned udi Graven, ligesom et Asen, naar Sækken falder af hannem. Saa gaar han paa Loftet, ikke at han vil hænge sig dèr, men at han kan sé sig om udi Gaden efter en anden». Eller som det samme mildere udtrykkes: «Mangen Mand var tilfreds, at Gud havde hans Hustru fat om Hovedet, han selv holdt hende om Fødderne, da vilde han ikke længe drages med Gud om hende, men gerne slippe og unde hende Himlen».[1]

I de nys nævnte Tilfælde var det især Manden, hvem Ægteskabsdjævelen lagde sig efter. Var det nu ikke muligt for Hustruen at drage ham tilbage? Jo. «Ludovicus Vives skriver en Historie om en Herremand, som om Nattetid med stor Fare gik af sit Slot neder til sin Bole og tidt og ofte kom i Livsfare for hende. Da hans Hustru, som var en frommer, ærlig Kvinde, blev det vár og vidste vel, at han ikke vilde give den Bole over, gav hun sig udi en venlig Tale med Manden, som udi andre Maader var beleven og from mod sin Hustru, og sagde: «Mandlille! jeg haver stor Sorg for Eder, at I skulle skændeligen omkomme en Nat for Eders Boles Skyld. Ville I lyde mit Raad, da skulle I blive foruden al Fare. Tager hende her op paa Slottet til mig; jeg vil inte anderledes have mig mod hende end mod min egen Søster.» — Han lyttede til sin Hustru og tog samme sin Bole op paa Slottet til sig. Der hun dèr kom, blev hun meget forfærdet, at Hustruen skulde komme og sé hende og gøre hende ondt. Der Hustruen det formærkte, gik hun til sin Mands Bole og sagde: «Min Søster! vær ikke ræd for mig, sky mig inte! Hvad jeg haver, som godt er, vil jeg dele med dig; du tørst inte forvente dig ondt af mig». Og derefter omginges de dagligen et helt Aar igennem, ligesom de havde været Søstre. Men der Aaret var ude og Manden saa sin Hustrus Taalmodighed, da fik han saa stor Vederstyggelighed til sin Bole, at han ikke vilde sé hende, men straks forskød hende fra sig. Og derefter fik han saa stor Kærlighed til sin Hustru, at han hende aldrig derefter fortørnede, men levede ærligen og kyskeligen med hende og blev saaledes befriet fra det onde Levnet, han hængte udi».[2]

Det var altsaa paa en Maade ikke saa farligt et Tilfælde, naar Manden var den utro Part, som naar Hustruen var det. Det vil sige, det var naturligvis nok i og for sig en større Synd, men det var ikke saa strafbart, som naar Kvinden var den overtrædende. Ja, hør selv Forklaringen:

«Utroskab imod Mand eller Kvinde udi Ægteskab kalder jeg Hor. Mandens Synd er større for Gud, thi Manden er Kvindens Hoved, og han bedrager en anden til Synd med sig. Kvindens Synd er større hos Menneskene, fordi hun ved sit Horeri, om hun bliver frugtsommelig, forvender Godset fra de rette Arvinger til sine Horebørn, hvormed hun over Hor besviger sin Mand og fører fremmede Arvinger ind i hans Gods».[1]

«Kvindens Synd er større hos Menneskene». Det var derfor ifølge Mændenes Dom — og det var jo dem, der væsentlig var de raadende — især her, at Kampen mod Ægteskabsdjævelen med Kraft burde føres.

Et Særkende for det 16de Aarhundredes Forhold var, at Vejen for den kvindelige Utroskab ikke var saa langstrakt som i en senere Tid. Hverken i lovlige eller i ulovlige Forbindelser gjaldt Forelskelsens lange Mellemtilstand. Koketteri, Flirtation, alle disse uklare Forhold og denne halve Given sig hen, som en senere nervøs Tidsalder med Forkærlighed har opdyrket, havde ikke tilsvarende Værd eller Lejlighed til at udvikle sig. Her gjaldt i Reglen intet eller alt. Troskab og Utroskab grænsede lige op til hinanden.

Men netop derfor maatte der slaas behørig Bom for Overtrædelser. Dette kunde ske paa forskellige Maader. Manden kunde søge med Vold at spærre Hustruen Vejen. «Den Ægteskabsdjævel», siger Biskop Niels Palladius,[2] «lægger sig efter Kvinden. Men hvad for onde Huskud og Mistanke Mændene faa deraf, og hvad Trætte og Hug der følger efter, det giver daglig Forfarenhed tilkende.» Dog fraraader Bispen denne Fremgangsmaade. «Med Slaen gør man ikke fromme Kvinder, thi slaer man een Fanden ud, saa slaer man ni ind igen.»

Man kunde da søge at narre Djævelen ved at lade Hustruen tilsyneladende have sin fulde Frihed, men samtidig ved indre Laas og Lukke gøre hende det umuligt at vise Utroskab. Beklædningsgenstande af herhen hørende Art var under det fælles Navn «Dyds-Beskyttere» kendte og anvendte baade i Udlandet og herhjemme.[3] Skulde de imidlertid ikke være en ren

Tortur at bære, maatte de være kostbart udstyrede, men herved udelukkedes de fleste fra at anvende dem. Præsten Hr. Hans i Alsløv paa Falster fandt da af eget Snille paa en ny Konstruktion, beregnet paa Smaakaarsfolk, en Slags Svømmebenklæder med Rem, Laas og Nøgle. Ufuldkommenheden herved var dog iøjnefaldende, da naturlige Grunde gjorde det nødvendigt gentagne Gange i Døgnet at ulejlige med Nøglen.[1]

Hr. Hans kom imidlertid selv til at afgive Eksempel paa det mislige ved den hele Fremgangsmaade. Den forudsatte, at al Ret var paa Mandens Side, al Uret paa Hustruens. Men Hr. Hans' Fortid taalte ikke nærmere Belysning. Han var selv engang for Horsag bleven afsat fra sit Embede og først et Aarstid efter tagen til Naade igen, da Laurits Grubbe og Biskop Hans Mikkelsen i Juni 1627 gik i Forbøn for ham hos Enkedronning Sophia paa Nykøbing Slot.[2] Hans Hustru derimod var efter alles Vidnesbyrd en tugtig Kvinde.[3] Der kunde da være Tvivl om hans Berettigelse til Aar 1633 i Dydens Navn først at nøde hende til efter hans Tegning at sy det omtalte Klædningsstykke og derpaa ved Prygl tvinge hende til selv at iføre sig det.

Et Par Maaneders Tid fandt hun sig taalmodigt heri, men da Ulemperne tilsidst blev altfor store, betroede hun sin Nød til nogle af sine nærmeste. Disse tog Sagen paa en egen Maade, idet de foranstaltede en større Fest for Slægt og Venner og her, da Munterheden var naaet til et vist Punkt, med ét bebrejdede Hr. Hans hans Haardhed og illustrerede den ved at tvinge hans Hustru til at opløfte sin Klædning. Hr. Hans forblev imidlertid ubønhørlig og paastod, at han havde saavist sine gyldige Grunde. Sagen kom da for Retten. Da Ægteparret mødte her, søgte Hr. Hans endnu at hævde sin Myndighed og erklærede, da Dommeren bød ham straks at aabne Laasen, at han havde forlagt Nøglen. Dommeren tog da en Kniv og skar Klædningsstykket sønder. Hr. Hans forvistes fra Falster, men hans opsprættede Kunstværk bevaredes hos Øvrigheden samme Steds, indtil Ole Worm nogle Aar senere ved Prins Christians Hjælp fik det erhvervet for sit Museum.

Udfaldet af Hr. Hans' Sag skulde ikke friste andre til ad lignende Vej at bekæmpe Ægteskabsdjævelen. Og det saa meget mindre, som denne var meget vanskelig at narre. Ole Worm erklærer efter grundig Undersøgelse af de unævnelige, at selv i

nærværende Tilfælde vilde det have været en let Sag for Hustruen at narre Hr. Hans, hvis hun virkelig havde ønsket det.[1]

Den bedste Fremgangsmaade overfor Hustruen var ved Formaninger og saavidt muligt med gode Ord at lokke hende, uden at hun selv mærkede det, ud af Satans Snare. Her kom det først og fremmest an paa at faa indprentet hende, at hun kun havde den ene Opgave, at tækkes sin Mand. Niels Hemmingsen lærte derfor[2]: «Paa det at en Kvinde desbedre kan sig betænke og bevise sin Mand tilbørlig Lydagtighed, skal hun først og overalt ikke agte, hvor rig, hvor skøn, hvor vis eller hvor fattig, slem og uforstandig han er, men dette ene, at han er hendes Husbonde, sig tilføjet af Gud, hvilken hun bør at være underdanig, for Gud haver det saa budet, for naturlig Lov det udkræver, og for hun haver dertil forpligtet sig.»

«Hun skal derfor, straks de ere sammen komne, have grand Agt paa hans Sæder, Lader og Lempe, hvad hannem vel befalder og hvad anderledes, om han er vredagtig, hastig, hævngerrig, nagsaar, saa at hun efter disse Vilkaar holder sig, og altingest vel bestiller med Ord, Gerning og Omgængelse, at hun kan være sin Mand lydig med Gud og Ære.»

«Udi Omgængelse med sin Mand bør en Kvinde at være bluferdig, beleven, lystig, renlig, ædru og smykke sig efter sin Mands Vilje, at hun kan være hannem behagelig. Hun skal komme i Hu, at dèr hun førtes udi sin Mands Hus, dækkede hun sit Hoved til et Tegn paa, at hun vilde være under sin Mands Lydelse, ikke vilde lade sig skue af andre eller smykke sig, for at andre kan hende utugtelig faa Lyst til. Og naar Tiden begiver sig saa, at hendes Mand byder Gæster, da skal hun lade kende, at hun agter sin Mand ene og ikke slaer Øjne op paa hver, som indbydes, som en galen Ko. Konning Tigranes bød den dejlige Konning Cyrus til Gæst, og dèr Gæstebudet var endt, da sagde Konning Tigranes til sin Hustru: «Haver Du seet en smukkere Mand end denne Konning Cyrus, som var vor Gæst?» Hun svarede: «Jeg saa hannem inte; jeg var hos eder baade siddendes i det ganske Gæstebud, men jeg saa ingen uden dig». — Her begynder det dog at blive selv Niels Hemmingsen for

meget af det gode og han tilføjer: «Endog man kan sige dette at være for meget groft, da gjorde hun meget tugteligere end de, som sætte deres Øjne paa hver Mand og give deres ublu Hjerte tilkende».

Da det imidlertid dog kunde tænkes, at en Hustru kunde falde paa at lægge Mærke til, «hvor fattig, slem og uforstandig» hendes Husbond var, ja maaske selv komme til at bære Mærker af, hvis han var «vredagtig, hastig, hævngerrig, nagsaar», saa gjaldt det som anden Hovedregel, at der burde ikke lades hende Tid til at tænke paa sligt, men hun skulde uafbrudt holdes sysselsat med huslig Gerning. «Om Manden vil kristelig regere sin Hustru og holde hende til Lydighed, da skal han i Begyndelsen holde hende til Husholdning, ikke lade hende være aldeles ledig at gaa og strabadse i alle Gader eller staa ideligen i Døren og Vinduerne og holde lang Faddersnak. Men hun skal vænne sig til Kvindearbejde og Husholdning.»[1]

Dette kunde forøvrigt være vanskeligt nok; thi her kom det saa meget an paa vedkommende Hustrus Natur. Mange er saa, at «naar de ikke faa Lov at bisse hen, hvor dem lyster, saa staa de stedse i Døren heller Vinduerne, ligesom Huset brændte indvortes.»[2] Værst af alt var Dovenskab. Som Niels Hemmingsen sagde: «Der kan intet være slemmere end en ful, lad og ørkesløs Kvinde. Denne finder Djævelen skikket efter sin Vilje til at føre udi al Utugt og Vanartighed. Derfor kaldes Ørkesløshed Djævelens bløde Seng, hvorpaa han lysteligen hviles, og de, som ere ørkesløse, siges at klø hans Ryg. Men han beskikker dem til Løn dem, som klø igen».[3]

Egentlig beroede alt paa, om hun var vel optugtet hjemmefra. «Thi et vel optugtet Barn lader sig regere af sin Mand. Men er hun ilde optugtet hjemme, da er hun siden ond at tæmme». Derfor endte, latterligt nok, alle de samme, der saa ivrigt havde holdt paa, at man burde lade Gud ene om Valget, med i anden Sammenhæng at opfordre til at sé sig vel for, førend man indlod sig. Niels Palladius f. Eks., den samme, der havde sagt: «det bedste Raad er, at man sover med Adam og lader Gud beskikke og bestille en god Medhjælperinde», gør uden at blinke Ægteparret selv ansvarligt for, at de har taget hinanden. Thi «Mand eller Dreng skal først vel udspørge alle omstandendes Vilkaar, hvorledes det haver sig med den, han begærer til Ægte, om hun er lad, ørkesløs, en Vindufugl, løsagtig.

Ligemaade ligger der Magt paa, at en Jomfru, Kvinde eller Pige flitteligen udspørger den Persons Vilkaar, som begærer hende til Ægte, om han er hvigelhjernet [vægelsindet], vild, umild, knubvorn, om han er en Dobler, Dranker, Huggebasse. Spørger man ikke saadant ud først, da bliver det siden et uroligt Ægteskab og ingen Fred hverken i Stuen eller i Kammerset.»[1] Niels Hemmingsen gør opmærksom paa følgende Prøvemaade:[2] «Er hun blufærdig og ikke kaster Syn paa hver Mand, da er forhaabendes, at hun skal holde sin Mand en ærlig og tugtig Seng. Men slar hun Øjnene op paa hver Mand og gnisser ad dem, da er befrygtendes, at hun ikke bliver tilfreds med én Mand.» Selvfølgelig var dette Kendemærke heller ikke ubekendt for Modparten. I «Alle kristelige Jomfruers Æreskrands»[3] læres om, hvorledes uimodstaaelige Jomfruer bør tage sig ud: «de skulle sé mildelige og tugtelige med deres Øjesyn, de skulle have en slet, jævn, urynket Pande og en tillukt Mund, holde Halsen stille, have en sagter Aande og ikke lade Øjnene i Hovedet løbe her og der.»

Den ypperste Virksomhed, der kunde anvises Hustruen, var Børneavl og Børnepleje:

Frugtsommelig skal og din Hustru være,
Som et Vintræ mange Vindruer bære.
Og skulle dine Børn, dejlige og rene,
Om dit Bord sidde som Oljegrene.[4]

Her var nok at tage Vare, baade med at skaffe Børnene og siden holde dem alle dejlige og rene, saa at de smaa Oljegrene ikke sad og fedtede ved Bordet. I den første Del af Virksomheden mødtes Mand og Hustru, og her dukkede atter Ægteskabets egentlige Grundtanke frem. I denne Fællesvirksomhed laa Ægteskabets velsignede Hemmelighed, i den fuldbyrdedes Guds Vilje, og af den fremgik som Naadegave den indbyrdes Kærlighed. Her var da det rette Virkefelt. Det var denne Tro, der knyttede Datidens ægteskabelige Forhold inderligst sammen, det var denne religiøse Forvisning om at være trofaste Arbejdere i Herrens Vingaard, der var det stærkest bærende deri.

Selv om det da skortede fra Kvindens Side paa et eller andet Punkt, selv om hun, lokket af Ægteskabsdjævelen, blev Manden ligefrem utro, saa havde hans jævne, trolige Virksomhed ikke blot Lønnen i sig, men tillige Haabet om at

drage hende tilbage. Heraf Datidens stundom paafaldende milde Dom over en Hustru, der begik Ægteskabsbrud. Det var jo blot en legemlig Forglemmelse og lod sig bedre ad samme Vej. Niels Hemmingsen siger:[1] «Om Kvinden haver forseet sig én Gang eller tvende, og der er Haab, at hun kan rette sig og haver udi andre Maader taalelige Vilkaar, da vilde jeg vel raade Manden, at han paamindte hende og, om hun da lovede Bedring med ydmyg Bøn og Graad, at han tog hende til Naade, saafremt som hendes Skam var ikke udi Hvermands Mund.» Niels Palladius udtaler sig endnu bestemtere: «En from Mand, naar hans Hustru haver af Køds og Blods Skrøbelighed forseet sig og brudt hendes Ægteskabstro, tager hende til Naade igen, naar hun falder hannem til Fode og begærer Naade og Venskab.»[2]

Hvad Samlivets Lykke i det hele angik, saa spædtes uvilkaarligt Fordringen herpaa ved Tidens fælles Følelse af, at Ingen satte alt paa ét Kort, men de fleste spillede paa tre fire Kvartlodder i Ægteskabets Lykkepotte. Under slige Forhold kunde man ikke vente den største Gevinst udelt, men havde til Gengæld Haab om af og til at faa sin Part af en delt. Det var allerede meget, naar man fik en Hustru, der ikke altid var paa Kampfod. «Hvilket den Hedning Euripides endogsaa kunde forstaa sig paa, alligevel at han var Kvindfolk i sin Skrift ikke ret gunstig. Det er den største Lykke, siger han, naar en Hustru ikke strides med Manden.» Begejstret udbryder i denne Anledning den danske Forfatter:

Den maa vel kaldes en salig Mand,
Der en frommer Kvinde bekomme kan,
Der hannem ikke sidder udi Næse og Mund
Som Sennep eller en onder Hund.[3]

Thi det kunde hænde, at Enken, som man havde faaet, ja selv den lille Livsledsagerske, man som ældre havde udpeget sig, ved nærmere Eftersyn viste sig at være blot en «ond» Kvinde.

En «ond» Kvinde, modsat en frommer, var en saadan, der ikke vilde forstaa den simple Sandhed, som især nu i Evangelii

klare Dag, hvor Skriften var i Hvermands Haand, dog var saa selvindlysende: at Manden var Kvindens Hoved, han skulde regere, hun skulde lystre. Og det var jo dog forklaret dem saa tidt: «Gud, han skabte Manden førend Kvinden; derfor vil Gud, at Manden skal have Myndighed over Kvinden og være hendes Hoved. Derfor er det imod Guds Vilje, om Kvinden vil tage sig Myndighed over Manden, eller om Manden vil forringe sig og være Kvinden underdanig.» «Han er hendes Husbonde, hende tilføjet af Gud, hvilken hun bør at være underdanig, for Gud haver det saa bødet, for naturlig Lov det udkræver, og for hun haver dertil forpligtet sig».[1]

Her anførtes Grunde nok, et tydeligt Udtryk for, at Spørgsmaalet var brændende. Og brændende var det, ikke blot i den Forstand, at af Svaret herpaa afhang i de enkelte Tilfælde dengang som til enhver Tid hvert enkelt Ægteskabs, hvert enkelt Hjems Præg. Men Spørgsmaalet var ogsaa brændende i den Forstand, at herom stod Striden mellem Datidens Ordførende. Luthers Syn paa dette Forhold, hans stærke Fremhæven af Mandens Forrang, som han støttede ved Skriftord, afveg ikke blot fra Middelalderens Opfattelse, men ogsaa fra Renæssancens.

Thi skønt Middelalderen ikke havde undervurderet Manden, havde den dog paa afgørende Punkter stillet Kvinden højere. Kirkeligt hyldedes Jomfrueligheden; i Evne til taalmodigt at bære Martyriets Lidelser veg Kvinden ikke Manden; og det højeste, hvortil noget Menneske overhovedet havde drevet det, var naaet af en Kvinde, Jomfru Maria. I Samklang hermed dyrkedes Kvinden som Ridderlighedens skønne Maal og Beskytterinde.

Fra disse himmelske Højder havde Renæssancen draget Forholdet ned og indsat det naturlige Menneske af Kød og Blod i sin Ret, men samtidigt stillet Kønnene lige. Det var paa Skraa af denne Opfattelse, at den lutherske Retning gik ved med bibelske Grunde at hævde Mandens Forret. Det naturlige Menneske naaede efter Luthers Lære kun sin rette Udvikling i Familjen, men indenfor denne var Manden Nummer ét. Hvad Lutherdommen som Led i den store Renæssancebevægelse saaledes var med til at give med den ene Haand, tog den religiøst tilbage med den anden, og ikke uden en vis pedantisk Nidkærhed søgte den at tvinge Kvinden indenfor den Skranke, som Niels Palladius træffende udtrykte ved: «Hun er bygt til at være

Mandens Husholderinde».[1] Det var Brydningen mellem disse Tanker, der gav Tidens Forhold deres Præg. Indenfor Norden havde de katolske Begreber om Kvinden tabt deres Bærekraft, Tilstanden i Maribo Kloster kunde godtgøre dette. Des stærkere var den mere eller mindre bevidste Spænding mellem Renæssancens og den blot lutherske Opfattelse.

Luther personlig var stærkt hildet af den mandlige Selvrespekt, hvorom hans Lære bar Vidne. Skønt hans Hustru var ham overlegen i Byrd, social Dannelse og, som han selv maatte tilstaa, ogsaa i Færdighed i Behandlingen af Modersmaalet,[2] og skønt de mødtes i lykkelig og fuld aandelig Forstaaelse, holdt han dog i den gensidige Omgangstone paa den Underdanighed, der svarede til Forholdet mellem en Mand, en lærd Mand, og kun en Kvinde. Et lille Træk som dette maler Forholdet. Luther fortæller om deres Liv i Hjemmet: «Saa sad min Käthe i det første Aar hos mig, medens jeg studerede, og naar hun ikke vidste, hvad hun skulde tale om, begyndte hun at spørge: Hr. Doktor! Er Hofmesteren i Preussen en Broder til Markgreven?»[3]

De nordiske Reformatorer stod ganske paa luthersk Grund. Men i Omtalen af Forholdet mellem Mand og Hustru foretrak de ofte istedetfor strenge Udtryk en vis mild Selvfølgelighed eller en godmodig Tyssen paa begge Parter. «Endog Manden er af Naturen visere og forstandigere end Kvinden, skal dog Manden undertiden ikke forsmaa sin Hustrus Raad.» «Manden skal ikke være utaalmodig og forsmaa sin Hustru, om hun end ikke er saa from, som hun skulde være. Et Æble, endog det er knortet, dog kan det alligevel være godt».[4] «Hvad ikke rettes kan med Lærdom og ærlig Paamindelse, det maa man rette med haarde Ord og Trusel. Men Slag og Hug at rette sin Hustru med bruger ingen vis Mand; for den, som slar sin Hustru og retter hende med Hug, han kan vel skaffe, at hun gør det eller det, som han have vil, men aldrig faar han hendes rette Hjerte igen, i hvor godt hun lover hannem. Der er ingen Vrede saa bitter som Kvindevrede. Derfor skal ikke en Mand være som en Løve udi sit Hus, som altid brøler og er grum mod Hustru og Folk, men han skal være som en milder Fader, som alting overbærer med det bedste.»[5] «Spild ikke din Bærme paa din Hustru, sæt hende ikke i Rette, naar Du kommer hjem drukken og fuld! Det gør ingen Dannemand. Haver hun brudt Dig

noget imod, hvorfor Du jo vil undervise hende, da gør det, naar I ligge om Morgenen tilsammen i Sengen, eller naar I ere komne op og ere baade fastende og ædru. Og lad endda Ingen høre derpaa, om du kan det undvære, paa det at Du ikke selv skal komme din Hustru i nogen Vanære og ondt Rygte. Tag hende udaf til en Side og giv hende din Mening tilkende med gode, spagfærdige Ord: Kære Hustru! det og det haver jeg hørt om Dig; saa og saa bærer Du Dig ad i det Stykke. Jeg vil ikke have saadant mere! Jeg varer Dig ad tilforn, gør det ikke tiere! Ellers skal jeg tage Dig det til Mistykke, det maa Du frit forlade Dig til! Mærk, at jeg har sagt Dig det!»[1]

Ved Siden af alle disse Paamindelser til Manden kunde det være fornødent at minde den anden Halvdel om, at: «en Hustru skal ikke vanbruge hendes Mands Fromhed, ikke storme og bruse mod hannem, og ikke sidde hannem op i Næsen som Sennep, ikke sinde og bande og bide ad hannem, ikke gøre hannem til Vedermod, hvad hun kan, ikke bespotte eller fortale hannem, ikke bole med andre, men hun skal være hendes Mand underdanig og lydagtig, efterdi han er hendes Herre og Regentere.»[2]

Medens disse Formaninger alle gik ud paa Selvbeherskelse og selv talte i et behersket Sprog, spændte Datidens Mundheld og Talemaader over et rigere Maal af Stemninger og giver Indblik i en mere broget Virkelighed. Den kirkelige Tone gjorde sig endnu gældende i saadanne som: «Hustruen har sit Lys af Manden.» «From Hustru raader over Manden ved Lydighed.» «Bedre et hart Ord af sin Mand end gode Ord af andre.» «Tre Ting skulle afbedes: Guds Vrede, Helvede og ond Kone.» «Tre Ting bevare Gud os fra: Bøddelen, Galgen og ond Kone» o. s. v. — Men der var ny Tankegang og stigende Uro i saadanne: «God Mand haver geménlig ond Kone». «Lad din Hustru have den stakkede Kniv, og hav selv den lange.» «Tre Ting trættes aldrig: Skib, Kværn og ond Kone.» «Hun prædiker Loven og Recessen, men siden følger Haandfæstningen.» «Altid vil Kærling have sin Trættetraad.» «Tre Ting høre til ond Kone: Krabask, knyt Næve og blaat Øje.» Var det endnu uklart, hvo der her var den angribende, saa fremgik dette tydeligt af andre: «Du skal enten være Mand eller Mus.» «Styr Hest med Bidsel, Kone med Kæppe!» «Tre Ting skulle slaes: Lad Dreng, doven Hest og ond Kone.» «Tre Ting skulle bankes: Bergfisk, Smedested og ond Kone.» «Naar Hønen for sin Hane galer, — og Konen førend

Manden taler, — Hønen straks paa Spiddet jag — Og Kvinden giv et godt Mundslag!»

Ved Siden heraf var det kun smaat bevendt med, hvad Ordsprogene havde at sige til Gunst for Hustruen. Hun kunde slaa Knips i Lommen med en Bemærkning som: «Hjemme er han djærvest»; trøste sig, hvis den Mand, hvem hun havde overladt hele sit Bo, viste sig at være en «knubvorn Huggebasse», med den gamle Sandhed: «Hvad gør Hest i Ager uden bider af Aks og møger i Stubben.» Hun kunde mulig hente Mod fra: «Daare giver Ord ud og tager Hug igen.» «Genslag er ej aflagt.»[1] Men Ordsprogsskatten lod hende tydeligt nok i Stikken, overlod det til hende selv at frembringe de til Øjeblikket svarende Mundheld og Talemaader.

Som skreven næsten udelukkende af Mænd tog Datidens Skønliteratur ogsaa helt Parti for Mændene. Kendte man ikke andet, maatte man slutte, at hin Tids Kvinder var en ynkelig forkuet Slægt. I «Tobiæ Komedie»[2] beder Brudens Moder i følgende Ord Brudgommen om at behandle hendes Datter vel:

Du fører min Datter i fremmed Land,
Hvor hun kender hverken Kvinde eller Mand.
Du skal holde hende i Tugt og Ave
Og hende ej gøre nogen Plage!
Om hun end gør Dig lidet imod,
Træd hende dog ikke straks under Fod!
Det spørges længer end til næste Gaard,
Om Du fejer Gulv med hendes Haar.

Stykkets Nar, der staar hos, udlægger disse Ord paa folkelig Vis saaledes:

Vil hun klyve mod Dig og gale,
Da tag en Kæp og læg paa hendes Hale!
Hun faar vel saa et andet Sind.
Saa er ikke Behov at hente [nogen] ind,
Som Eder forlige skal paany
Og fylde dermed den ganske By.

Til Bruden selv har Moderen kun den korte Besked:

Bliver din Husbond paa Dig vred,
Bed om Naade og hannem forbed!

I en Morskabsbog, «Levnets Kompas», med smaa Historier af moralsk og fornøjeligt belærende Indhold forekommer følgende:[1]

«En Sognedegn havde en ond Kone. Han kunde vel sjunge, derfor blev han ofte buden til Gæstebud, dog lod han sin onde Kone have nok i Huset til Underholdning. Ligevel sindtes hun [blev hun vred] og lod ilde paa hannem, naar han kom ind fra Gæstebud. En Gang betænker han, at han vil tage to andre Degne med sig, paa det at han vilde see, om hun vilde holde Skik, medens der var fremmede Folk i Huset. Der han kom ind i Huset, gav han sin Kone svarlig gode Ord og mente, at alting skulde blevet godt; hans Gæster hilsede hende venligt. Men hun var besat med en stum Spiritus, saa at Ingen hørte enten godt eller ondt af hende. Der Værten fornam, at hans Gæster ingen Ære vederfores i hans Hus, bad han dem gaa i et Værtshus, dèr vilde han komme til dem og traktere dem. Og dèr de vare bortgangne, gav han Kvinden endnu bedre Ord og mente, at hun skulde svare hannem; men hun vilde ikke tale. Da blev han svarlig forfærdet og mente, at hun havde slet mistet Maalet. Saa tænkte han, at han havde hørt tale om, at sort Kirsedrank skulde være godt at drikke af dem, der havde mistet Maalet. Men denne fattige Mand havde ikke mange Penge, dertil var der langt til Apotheket og en ond Vej. Saa tænkte han, at efterdi der var saa langt efter Raad og Drikken var dyr, da tænkte han, om sort Kirsebærtræ ikke skulde og have den Kraft, at bruge uden paa Legemet, som Drikken havde indeni Legemet. Og gik saa hen og hug tre eller fire Kæppe af sort Kirsebærtræ, kom hjem og smurte sin Kone paa Ryg, Armene, Lænd og ellers, hvor han kunde ramme hende. Og det skete i saa lykkelig en Stund, at hun lærte straks at tale, saa at det hørtes tre Huse derfra. Saa havde dette Træ den Kraft, at det kunde lære Folk at tale. Den, der først skrev dette, var i den Mening, at dersom En ikke havde eller kunde faa af det fornævnte Slags Træ, da skulde vel et andet Slags Træ, enten Hassel eller Torn, være lige saa kraftigt, dersom det ellers var i Tide hugget og nær ved Jorden, at det kunde være noget sejgt og ikke briste for snart. Det kan forsøge, hvo det haver Behov.»

Selve Spørgsmaalet om Slag og Genslag i Ægteskabet toges op til Behandling i et eget Skrift: «Ægteskabs Samtale, lystig og nyttelig for alle dem, som ere indgangne eller indgaa ville i det hellige Ægteskab». Bogen er som de fleste lignende oprindeligt skreven paa Tysk, men af Oversætteren eller rettere Bearbejderen tillempet efter danske Forhold.[1] Det er et populært Opbyggelsesskrift, der for lettere at vinde Indgang er skrevet paa Vers, og i Samtaleform behandler Emnet: Hustruens Underdanighedspligt overfor Manden. Den trodsige Karine, der vover at gøre Modstand, naar hendes Mand vil mishandle hende, belæres og overbevises af den dydige Dorthe om, at en Hustru skal blindt lystre sin Mand.

Karine:

Jeg siger Dig, Dorthe! paa min Love,
Ingen Nat kan jeg rolig hos ham sove.
Af Hjertet faar jeg ham aldrig kær.
Saa faa han Skam, den lusige Mær! . . .
Med Skøger, med Drik og Dobbelspil
Øder han mit Gods, alt som han vil.
Naar Klokken slar tre eller fire,
Da kommer han hjem alt med en Lire.
Hvorledes han da tilpynter min Seng
Det vide vel baade Pige og Dreng . . .
Ja, Dorthe Søster! vil Du det tro
Jeg vilde heller sove hos en So
End hos slig en Mand som min han er.
Lyver jeg for Dig, kald mig en Mær!

Dorthe:

Hvad siger Du, naar han kommer hjem
At han holder sig saa ganske slem?
Kære, hvad giver Du hannem for Tale,
Naar han kommer ikke før Hanen mon gale?

Karine:

Jeg kan ikke meget med hannem vaske,
Men giver hannem af min Spennetaske [?]
Og regner ham saa sine Gerninger op
Og kalder ham baade Skelm og Drop . . .

Dorthe:

Naar Du bruger din onde Mund paa ham,
Slar han Dig ikke, at Du faar Skam?

Min Mand ingenlunde det skulde fordrage
Men mig derfor slae og ilde plage.

Karine:

Engang var det saa nær, som jeg Dig staar,
At vi skulde have dragedes haardt i Haar.

Dorthe:

Beskærme mig Gud! Turde Du saa
Med slig Handel din Mand bestaa?

Karine:

Han fik en Kæp og vilde mig slaa
Og havde mig agt to Øjne blaa,
Dermed vilde han mig forskrække.
Men andet skete paa den Tid ikke.
Men havde han samme Tid slaget mig,
Jeg vilde ham det betale visselig.

Dorthe:

Ræddes Du ikke anderledes for din Mand?
Det undrer mig storligen paa min Sand.

Karine:

Jeg fik en Trefod, som stod i vor Gaard,
Af ham skulde han faaet sit Banesaar.
Der han det saa, turde han mig ikke røre,
Jeg havde ellers lagt et Løg ved hans Øre.

Dorthe:

Sig mig dog, hvor fikst Du saa fat
Paa samme Trefod, thi det var Nat?

Karine:

Jeg havde sat hannem saa til Rede,
At jeg ikke turde længe lede.
Havde han men [blot] rørt mig samme Sinde,
Han skulde mig fundet en Mandinde.

Dorthe begynder da af Skriften at undervise hende om, hvor urigtigt og syndigt hun har opført sig.

Sankt Povel lærer i sit Sendebrev,
Hvilket han til de Epheser skrev,

At Kvinderne skulle i al Ydmyghed
Elske deres Mænd, og sammeled
Skulle de dennem ære og for Øjne holde
Og kalde dem deres Herrer bolde.

Karine giver imidlertid ikke tabt, men søger at føre Striden over paa Modpartens Grund ved det underfundige Spørgsmaal:

Vilde din Mand Dig aldrig sla?
Have I aldrig haft Trætte sammen?
Kære, sig mig det uden Gammen!

Dorthe:

Jeg siger Dig det, saa vist som Amen.
En Sky sig tit mellem os haver opkast . . .
Naar sligt skete, biede jeg ikke længer,
Men tav kvær og søgte en Vraa,
At samme Regn ikke skulde komme mig paa,
Jeg mener en Dask alt af hans Haand
Eller paa min Ryg en Kørevaand.

Moralen samles derpaa i følgende Ord:

Manden er stundom vred og ilde til Sinde,
Men det er dog snart gjort. Kære Kvinde!
Vilde vi smukt holde vor Mund tilsammen,
Af Alvor blev visselig Skæmt og Gammen.

Sluttelig fremstilles Idealet af en Husbond og af en Hustru. Det mandlige Ideal tager sig saaledes ud. En ung, rig, from og lærd Mand havde ægtet en fattig Bondepige. Han vilde lære hende at skrive og læse, — «men da begyndte hun straks vel hart at blæse» — og vilde ikke lade sig undervise. Manden gik da til sin Svigerfader, klagede sin Nød

Og sagde ydermere: «Fader kære
Underviser hende! I haver des Ære.»
Faderen svared hannem tugtelig
Og sagde: «Jeg haver givet hende Dig.
Vil hun ikke følge din gode Tale,
Da læg en Knippel paa hendes Hale.»
«Nej» svared han, «Fader og Svoger kære!
Jeg slas ikke gerne, det veed Vorherre,
Men vilde fast heller, at hun med Gode
Sig af Eder ret undervise lode».
«Nu vel», sagde Faderen, «af min Forstand
Gør jeg gerne det bedste jeg kan».

Efter Aftale bortfalder da al haard Behandling, og Datteren skal kun godt og kærligt af Faderen belæres om sin Pligt. Denne Undervisning beskrives saaledes: Nogen Tid derefter tog Faderen sin Datter for sig og sagde:

Din lede, unflettige Mær!
Jeg haver haft Sorg baade fjern og nær, o. s. v.
Fy Dig an! Du anmægtige Hund!
O, hvor skulde man kviste Dig ud,
Sla Sønder paa Dig baade Arme og Ben
Og sætte paa Dig et ynkeligt Meen.
Paa Sengen vilde jeg Dig gerne føde!
Du est fast værre end nogen Jøde.
Raader Du ikke Bod og bedrer Dig,
Jeg skal det saa skikke visselig,
Han skal Dig sla baade syg og lam
Og kaste Dig i vor Mølledam.

Overbevist ved denne kærlige Undervisning falder hun Faderen til Fode og beder om Naade.

Hun gik og straks til sin Husbond kære,
Tog ham i Favn og kaldte ham Herre.
Faldt paa sine Knæ og sagde: Fy mig!
At jeg nogen Tid skulde fortørne Dig — o. s. v.

Idealet af en Hustru beskrives saaledes:

En Mand, som boede i Aabenraa,
Han var god, dannis, ærlig og from.
Men naar han blev vred, da slog han om
Kander og Potter, som hannem stod nær,
Hans Hustru havde ganske kær.
Hun sagde: «Kære Mand! hvi lader I saa?»
Han gav hende en Dask og lod hende gaa.
Hun vilde hannem inte sige imod,
Men gik straks ind, som hendes Seng stod,
Satte sig at græde ret Hjertegraad,
At begge hendes Kinder blev vaad.
Manden sagde til hende: «Du farer med Skarn,
Sidder Du og græder alt som et Barn!»
«Jeg veed», sagde hun med sukkende Munde,
«At jeg fast paa Gaden omløbe kunde,
Som mange Kvinder vel ofte mon gøre
Og i Ry og Rygte Eder føre.
Det var Eder og mig til liden Ære,
Derfor synes mig dette fast bedre,

At jeg saa græder ene ved mig
Og lider min Modgang saa taalelig.»
Der han slig Tale af hende hørte,
Som hun saa grædelig der fremførte,
Fortrød hannem saare sin Gerning da
Og sagde til hende: «Jeg maa bestaa,
At Du haver handlet med mig
Fast bedre end jeg med Dig.
Thi lover jeg Dig nu denne Sinde,
At Du aldrig mer skal af mig befinde
Hastig Tale, Ord, Slag eller Nød.»
Han holdt det og indtil hans Død.

Reformatorer, Folkemening, Literatur tog Parti for Mændene imod Hustruerne. Intet Under at disse ogsaa i Virkeligheden hyppigt trak det korteste Straa. En Mængde Tilfælde af denne Art findes omtalte, ofte maatte Øvrigheden skride ind, endog mod Præster, for at sikre deres Hustruer mod at blive trukne i Haaret, slagne, kastede ud af Sengen, undsagte og lemlæstede af deres Mænd. Et Par Præster paa Lolland maatte afsættes for Grusomhed mod deres Hustruer.[1] Præsten Hr. Christoffer blev 1579 landsforvist for at have været Aarsag til sin første Hustrus Død.[2] Følgende Forsikring, afgiven 1583 af en Ægtemand i Randers til Borgemester og Raad,[3] viser, hvorledes Hustruen ansaas for undergiven en Straffemyndighed, der, selv om den misbrugtes, ikke bortfaldt, men kun gik over til andre. Ægtemanden, en Borger i Randers, forpligter sig til ikke som tilforn at handle tyranneligen eller ubilligen med sin kære Hustru, Dorthe Andersdatter. Skulde der dog af Djævelens Indskydelse opstaa Uenighed mellem Ægtefolkene, og hendes Brøst deri befindes, lover han ikke selv at ville straffe hende, men at ville overlade dette til sin Svoger, Peder Lassen, og hendes øvrige Slægt. Forgriber han sig igen paa hende, skal han hver Gang have forbrudt 100 Daler til Kongen og Randers By.

Man vilde dog meget fejle, hvis man af alt dette sluttede, at Datidens Kvinder var en Samling forkuede Stakler. De var hærdede i Forhold til Klimaet. Den, der fra spæd af havde døjet Knubs i Familjesengen og kun bjerget Livet ved

at bakse sig klar, den, som fra ung af havde maattet tage fat med, hver Gang der var noget i Huset der skulde udføres, og endelig som Hustru havde ført hele Styret i de Timer paa Dagen, hvor Manden var drukken, lignede kun lidet en sart Mimose. Ofte var Hustruen den mandhaftigste af Parterne. Da i Juni 1585 Christen Riber i Helsingør med draget Værge udfordrede Hans Kjøbenhavn til Tvekamp, turde denne kun slaa med Sten paa Afstand, men hans Hustru fór frem med en Skovl og slog løs paa Christen Riber, endog efterat han havde afhugget hendes ene Haand.[1] Selv mellem Præstefolk, hvor Manden var kaldet til af Skriften at foreholde Lydighedspligten, kunde det da hænde, naar det gik fra «Loven og Recessen til Haandfæstningen», at det var ham, der maatte vige. Blot et Par Eksempler paa slagfærdige Præstekoner. Hr. Claus Mikkelsen Mule ønskede at faa Nørrebroby Kald, «men inklinerede ikke for at ægte Enken. Omsider deklarerede han, at det var hans Tanke, men paa tre Konditioner: 1. at han vilde spise alene — 2. sove alene — 3. og at ingen maatte sige hannem imod. Dertil svarede hun: 1. at naar hun og hendes Børn havde spiset, maatte han æde det, de levnede; — 2. at sov han alene, vilde hun sove hos hendes Skolemester; — 3. at hun og var kort for Hovedet, den ene Dag vilde hun tie hannem, men den anden skulde han tie. Derpaa ægtede han hende, og de levede lykkelig og vel, men hun var Mester.»[2]

Mere tvivlsom var Lykken i Ægteskabet mellem Hr. Jens, Sognepræst til Korskirken i Bergen, og hans anden Hustru.[3] «Hun var født udi Fyen i Danmark, ved Navn Maren, og jeg Mag. Absalon hjalp hende til det Giftermaal, men han havde sit Helvede med hende og ingen Børn tilhobe.» Mag. Absalons andre Optegnelser belyser dette nærmere. Det hedder saaledes 17. April 1563: «Slog Marine, Hr. Jenses, sin Husbond Hr. Jens, Sognepræst til Korskirke, rev hannem i Haaret. Og der Hr. Niels [Kapellanen sammesteds] vilde hjulpet hannem, fik han noget med, saa det syntes mere end otte Dage paa hans Næse.» Da Sønnen af første Ægteskab efter Faderens Død blev Præst ved Korskirken, hindredes hun i som Enke paa Kaldet at lyksaliggøre en ny. Hun opgav dog ikke derfor Ægteskabs Stat. I Mag. Absalons Dagbog hedder det senere: «27 Febr. 1569 stod Marine, salig Hr. Jenses Efterleverskes, Fæstensøl med en ung dansk Karl, endog hun er gammel. Han er udgjort blandt de

50 Baadsmænd, som Byen i dette Aar haver udgjort til Kongens Behov mod Rigens Fjender.» I Bladranden er tilføjet: «samme Karl løb siden fra hende og giftede sig en anden Steds.»

I Sammenstødet mellem Renæssancens Lære om Kønnenes Ligeberettigelse og Luthers Lære om Hustruens Underdanighedspligt var det Lutherdommen, der for Nordens Vedkommende tilsidst gik af med Sejren. Naar Hensyn tages til, at Striden mellem Ægtefolkene ofte udfægtedes med Hænderne, saa at det blev den stærkeres Ret, der gjordes gældende, og at Kirken traadte hjælpende til for Mændene ved Henvisning til Biblens Ord om Manden som Kvindens Hoved, kunde dette flygtigt set fra et moderne Synspunkt tage sig ud som et raat og hyklerisk Overgreb. Forholdets senere Udartning, hvor det førte til en virkelig Forkuelse af Kvindens Ret og Evner og en Forsnævring af Begrebet Kvindelighed kunde synes at give en saadan Dom Berettigelse.

Helt anderledes stillede Sagen sig dog i det 16de og Størstedelen af det 17de Aarhundrede. De forhaandenværende Former afgav da en sund og livskraftig Betingelse for lykkeligt Samliv mellem Mand og Hustru. For at kunne forstaa dette, maa en Nutids Betragter imidlertid ave sine medfødte Forestillinger og vænne Blikket til at se Forholdene i Datidens Lys.

Hvad der støder os mest ved hin Tid, er den bestandige Tale om Trusler, Vold, Slag, Prygl som Mandens Magtmidler. Vi gaa uvilkaarligt ud fra, at hvor sligt anvendes, befinder man sig paa et lavt Dannelsestrin, hvor sand Forstaaelse, retfærdig og kærlig Løsning af Samlivets Vanskeligheder er udelukket. Vi kræve Ordet, det klarende Ord, som Sejrens Magtform. Undersøge vi imidlertid fordomsfrit Nutids Forhold, vil det vise sig, at ogsaa vor Tid befinder sig ved en betænkelig Yderlighed. Medens vi fordømme den slagfærdige Haand, indrømme vi i det parlamentariske, offentlige, selskabelige og ægteskabelige Liv det slagfærdige Ord en Magt og selvstændigt Værd, der overskrider det berettigedes Grænser og ingenlunde borger for det bedstes og fornuftiges Sejr. Vor Tid er altsaa hildet i sin Dom. Nu som før gælder den stærkeres Ret.

Men det var netop vor Form herfor, som det 16de Aarhundrede fordømte. Man fandt det i sin Orden, at et hastigt Sind udtrykte sig i et Puf, et Slag, «en Dask»; sligt

var kun en Slags paapegende Stedord, uskadelige, thi der droges ikke Vaaben. Men man tillagde det ondsindede i en opsparet, tilsleben, bitter Bemærkning langt mere Vægt. Den indeholdt en skarpere Braad, var mere langtrækkende, mere ond. Muligt hidrørte dette forskellige Syn fra en raaere Tankegang; muligt var det blot Kendemærke for et andet Led i Udviklingsrækken, for en Tid, hvor alle gik bevæbnede, nærede ubestemt Frygt for den onde og endnu ikke havde glemt paa katolsk Vis at gøre sig Rede for de enkelte Synder, ogsaa dem i Tanker; vist er det, at det var saa. Medens vor Tid væmmes ved hine Dages Slagsbroderskik, vilde hin Tid med Rædsel bemærke al den Ondskab, der under Uantastelighedens Form nu smilende kan udveksles ved et selskabeligt Møde. Haandgribeligheder ere nu Udtryk for, at Grænsen er overskreden, dengang for, at man endnu befandt sig paa den rette Side og ikke var naaet til Brugen hverken af onde Ord eller blanke Vaaben.

Et Eksempel vil tydeliggøre, hvorledes man i det 16de og 17de Aarhundrede betragtede legemlig Tugtelse. Leonora Kristine Ulfeldt fortæller i sit «Jammersminde» om sit Forhold i Fængslet til en Oppasserske, der drillede hende paa forskellig Maade, og anfører følgende til Bevis for, at hendes Bøn til Gud om Selvbeherskelse blev opfyldt og alt gik ret lempeligt af. Oppasserskeu havde af Ondskab slaaet Vand paa Gulvet, hvor Leonora Kristine vilde gaa frem og tilbage. «Der jeg kom i Døren, blev jeg det vár. Foruden nogen Ord slog jeg hender først paa den ene og saa paa den anden Kæfte, saa Blodet stod ud af Næse og Mund, og hun faldt imod sin Slagbænk og stødte sit Skinneben Huden af. Hun begyndte at bruge Mund og sige, at hun aldrig fik saadan Ørfigner i sine Dage. Jeg sagde straks: «Holder Kæften! ellers skal I faa flere af dem! Jeg er endnu ikkun lidt vred, men gør I mig ret vred, jeg skal lemlæste Eder.» Hun tav for den Gang, men gjorde al den smaa Fortræd, hun kunde. Jeg tog det alt med Sagtmodighed an.»[1]

Hvis nogen i Nutiden overhovedet vilde have berettet det samme, vilde det være sket under modsat Form: «Jeg blev kun éngang heftig, men hvor meget jeg end maa beklage dette, medførte det dog det gode, at den anden blev skræmmet» osv. For Leonora Kristine var der tydeligt nok ikke noget mærkeligt i, at

hun slog, hun fremhæver udtrykkeligt, at det ikke skete i Heftighed; men derimod synes hun ikke uimodtagelig for Ros i Anledning af selve de vel rettede Slag.

Niels Hemmingsen kunde da længe nok sige: «Med Slag og Hug at rette sin Hustru bruger ingen vis Mand.» Deri havde han naturligvis Ret. Det var ikke Festbrug, men Hverdags Genvej. Og den laa nær for de fleste. Men for Flertallet af Hustruer stillede det sig i rolige Øjeblikke vistnok som en ret godmodig Maade af Manden at klare et Mellemværende paa. Især da de maatte tilstaa at være gaaede endnu videre, thi

«Vilde vi smukt holde vor Mund tilsammen,
Af Alvor blev visselig Skæmt og Gammen».

Den Mulighed var da ikke udelukket, at samme Hustru, der til Tider led under sin Husbonds haarde Haand, inderst i sit Hjerte kunde beundre denne hans Overlegenhed og være ret stolt af den Haand, han førte. Ganske som i Nutiden overfor en Mand med Ordet i sin Magt.

Udgjorde saaledes i Reglen fysisk Kraft den Stang, der holdt Parret i Spand og stivede Draget, saa indskrænkede selvfølgelig Samdrægtighedens Former sig ikke hertil. Foruden alt, hvad der ellers kan knytte Mand og Kvinde sammen, ejede Datiden en sambindende Kraft af ypperste Slags, den religiøse, der var opglødet under en egen Form, ret skikket til at smelte Ægtefæller til ét. Tidligere, i Katolicismens Dage, havde saa meget af Hustruens bedste Sjæleeje kun fundet Vej til Skriftestolen. Jo mere Skriftefaderen havde været, som han burde, desmere var igennem ham Kirken bleven hendes anden Ægtefælle, til hvem hun havde større Tillid, rigere Fortrolighed i det varme Syn paa Liv, Hjem og Pligter end til den virkelige derhjemme. Ligeoverfor denne var i bedste Fald en vis træt, blufærdig Tavshed bleven den agtelsesfulde Omgangsform. Men hele dette rige Væld laa nu opdæmmet og ledigt. Hvor skulde det naturligere vende sig hen og bryde frem paany end netop i Forholdet til Manden? Og det saa meget mere, som

man efter Bruddet med Katolicismen alle gik ligesom med en ubevidst skyldig Fornemmelse, med bøjet Ryg som imod Regn og Blæst, hvor man ligefrem trængte til at have en anden under Armen. Under disse Forhold skød en ny Plante op paa Familjelivets solvarme Grund, først kun med to Kimblade, Mands og Hustrus Tro, siden som Husandagt samlende alle Hjemmets Sjæle, Børn og Tyende. Da Kirkens gamle Træ var fældet, spirede frisk Skovbund op, de talløse Hjem med de forskelligt farvede, spæde Klokkeblomster, indtil ogsaa disse overskyggedes og langsomt visnede hen under den nye Statskirke.

I Hjemmets Trosliv var Manden som Kvindens Hoved naturligvis den Ordførende, Præsten. Han lærte, udlagde, oplyste. Men hvad betød det mod et friskt Salmenyn i rette Øjeblik, mod et godt Ord, en befrugtende Anvisning i alle de mange Tilfælde, hvor, naar Andagtstimen var endt, det gjaldt om at føre Læren udi Livet. Manden var Hovedet, men Hustruen Hjertet, og i Religiøsitet har Hjertet mere at sige end Hovedet.

Paa en mærkelig Maade var Datidens ægteskabelige Sammenføjning harmonisk afsluttet. Som Midtpunkt den sanselig religiøse Forvisning om, at Kønsdriftens Tilfredsstillelse var Opfyldelsen af Guds første Bud og Kilden til Lykke. Som Yderpunkter de to normale Udslagsformer for kønslig Overtræthed: brutal Raphaandethed og en egen religiøs Stemthed. Fra Midtpunktets Hjertekammer dreves Stemningerne skiftevis ud i disse to, indtil de afbrugte atter søgte tilbage. Saaledes pulserede det ægteskabelige Liv; som en Fjerham kunde det bære sit Par hen over Sværmen.

Naar den lutherske Ægteskabslære virkede formaalstjenligt i de første halvandet Hundrede Aar, medens den endnu var ny, saa laa Grunden hertil for en Del i, at den paa væsentlige Punkter udfyldtes og bares oppe af Renæssancens Paastand om Kønnenes Ligeberettigelse. Mellem disse to modsatte Betragtningsmaader sluttedes der nemlig i det 16de og 17de Aarhundrede en stiltiende Overenskomst, der styrkede dem begge. Luthers Lære, at Manden er Kvindens Hoved, fik ikke Lov til efter Reformatorernes Ønske pedantisk at forvandles til: Kvinden er kun skabt til at være Mandens Husholderske. Trods alle Gejstlighedens Forsøg paa at hævde dette holdt Renæssancens første befriende Ord sig: Mand og Kvinde

ere ligestillede. Luthers Paastand om Hustruens Underdanighedspligt gjaldt da kun om hendes Forhold i Ægteskabet til hendes Mand, ikke Kvindens i Almindelighed til Manden. Som ugift og i Forhold til alle andre Mænd end netop hendes Husbond var hun jævnbyrdig. Ifølge Tidens Fortolkning udlagdes dette saaledes: I Hjemmet er Manden Herre, Hustruen hans Næstkommanderende.

Næstkommanderende. Altsaa ikke blot den, hvem til daglig enkelte Omraader: Børn, Køkken, Kælder osv. var undergiven, men den, der i Mandens Fravær som Herre skulde kunne styre det hele. Hendes Opdragelse og Uddannelse burde svare hertil. I det 15de Aarhundrede havde dette endnu tildels lydt som dristig Tale. De nedarvede Begreber om Mandsstyrke og Krigerstand vare herimod. Men ligesom i det 19de Aarhundrede Opfindelsen af Revolver gav Emancipationsspørgsmaalet ny Fart, saaledes gav i det 15de Opfindelsen af Krudtvaaben Renæssancens Lære om Kønnenes Ligeberettigelse fast Grund at hvile paa. Thi med Bøsse eller Pistol i Haand kunde jo Kvinden være selv den stærkeste Krigers Ligemand. Ud af Middelalderens halvt hærdende, halvt hæmmende Forhold voksede da det nye Kvindebegreb, Renæssancens, hvor Kvinden mødtes med Manden i det at være Menneske, medens fælles Kundskab til Oldtids Liv, nyt Pust i alle Videnskaber, Kunster og Idrætter æggede til dristigere Flugt. Det var ud fra denne Aand at alle de kraftige Kvindeskikkelser fremgik, der paa saa forskellig Vis gav hin Tid sit Stempel. I Frankrig Catharina af Medici, i England Dronning Elisabeth, i Skotland Maria Stuart. Herhjemme forsvarede Dronning Kristine, trods nogen Mand, Stockholm i Maaneder mod Fjenden, og tyve Aar senere gjorde Kristine Gyldenstjerne hende det efter. Sigbrit var en af de dygtigste Finansministre, Danmark har ejet. Som en Selvfølge greb Enkedronning Sophia ved sin Husbonds Død efter Statens Styr og udfoldede i faa Aar et Herskersnille, som vanskeligt erhverves, endnu vanskeligere atter lægges roligt til Side. Eleonora Kristine Ulfeldt taaler Sammenligning med hvilkensomhelst Mand i kyndig, kraftig, trofast Udholdenhed.

Men ved Siden af alle disse, som Historiens Straaler fuldt har belyst, stod den lange Række af Hverdagskvinder ligefra Lensmandens Enke, der styrede Borg og Len Regnskabsaaret ud, til Købmandskonen, Skomagerkonen, Bødkerkonen, der selv Bødker-

datter, Bødkerhustru og Bødkermoder, vel vidste hvordan et Fad skulde bindes; hun faldt ikke i Staver ved Ansvar, men styrede dygtigt Forretningen, timevis, naar Manden var drukken, aarevis, naar han var død.

Først langt ned imod Aar 1700 skete der Brud paa disse Forhold. Lutherdommen havde stadigt skinsyg staaet paa Vagt mod Kvindens Ligeberettigelse, men i det 16de Aarhundrede havde den maattet finde sig i selv en Fremtoning som Abbedissen i Maribo, paa engang kvindelig Lensmand og kvindelig Forstander for kvindelig Gudstjeneste. Jo mere den imidlertid stivnede i Rettroenhed, des mindre villig blev den til at taale saadant. Teologi var den sande Videnskab og den sande Religion, og en Kvinde bør at tie i Menigheden. Men «Menigheden» er overalt, hvor to eller tre ere tilstede. Hustruens mere underordnede Stilling fik et lille betegnende Udtryk i den fra Midten af det 17de Aarhundrede indtrængende Skik, at lade hende opgive sit eget Slægtsnavn og antage Mandens.

Alt virkede fra denne Tid af nedtrykkende og indsnævrende paa Kvindens Stilling. Lutherdommen fik en uventet Forbundsfælle i Ludvig den Fjortendes Hoftone, der kun anviste Kvinden Lefleri og Konversation. Det 18de Aarhundredes Nyttighedslære begrænsede af Hensigtsmæssigheds Grunde hendes Virksomhed til Huset, og den store Revolution og Romantikens Tidsalder føjede hertil kun Evnen til at kunne begejstre Manden. Da saa tilmed Dampmaskinen efterhaanden berøvede hende Hjemmets tidligere Sysler: at spinde, væve, strikke, brygge, bage osv. stod henimod Midten af det 19de Aarhundrede det rent æteriske Begreb om Kvindelighed tilbage: den bly Blomst, der som Markens Liljer hverken arbejdede eller spandt, men kun kunde fortrylle og plukkes. Hermed var det store Sammenstød i det 16de Aarhundrede mellem Renæssancen og Lutherdommen naaet til sin sidste, ensidige Afslutning. Som bekendt har Tiden siden da optaget Spørgsmaalet til fornyet Drøftelse og ad forskellige Veje med nye Forudsætninger begyndt at tilstræbe ny Løsning.

Var Kvindens og Hustruens Stilling i det 16de Aarhundrede saaledes gunstigere end i de følgende, saa gjaldt det modsatte Børnenes. Det laa allerede i Sagens Natur, at, hvor en saadan Masseproduktion fandt Sted, maatte det gaa ud over de enkelte. Der kunde umuligt vies en talrig Børneflok den samme Omhu som blot faa. Men hertil kom, at selve den religiøse Opfattelse gav dem delvis til Pris. Det var Forældrenes væsentligste Pligt at vorde frugtbare. Omsorgen for Børnene maatte — paa Prygl nær — for en stor Del overlades alene til Vorherre.

Kampen for Tilværelsen kunde da blive trang nok for en lille Purk. Naar han lykkeligt havde undgaaet at blive ligget ihjel, kom den Tid, hvor han som Smaastat skulde se at klare sig selv. Men det var ikke let, thi det gik ud over de smaa, hvad enten saa hele Husets Børneflok sloges, Kuld mod Kuld, eller man mere enkeltvis svinede ved Brøndvippen, suppede Hoser i Møddingepløret, eller var med at plyndre Abildgaardens halvmodne Frugt. Selv inden Døre var det ikke bedre. En uøvet Haand i Fadet førte let til et Rap af en større og endda ikke det eftertragtede Stykke; og naar de voksne gik i Seng, vankede der ufejlbarligt Puf, tidt ekstra til og maaske endda paa falsk Angivelse, naar ikke Talglyset var saa barmhjertigt at ose Glemsels Slør.

Alt sligt hørte nu imidlertid med. Børnene vænnede sig dertil. Og selv den blideste maatte indrømme, at haard Behandling her stundom kunde være nødvendig. De Forværrelser, der paa dette Omraade indtraadte, svarede nærmest kun til Børnenes voksende Tal.

Men langt værre var en anden Forandring, der halvt umærkeligt foregik i det 16de Aarhundrede. Fremkaldt af en dobbelt Række Aarsager ytrede den sig i en stigende Haardhed mod Børnene. Som i fælles Kor lyder gennem Aarhundredet Christiern Pedersens Ord: «Spar ikke Riset».[1] «Ris gør godt Barn;» «man skal revse et Barn, at det ej vorder ondt, og et ondt, at det ej vorder værre.»

«Gør dem smukt blaa paa Lænder og Rygge,
Naar de bruge nogen onde Stykke!»[2]

Eller som Niels Palladius udtrykker sig: «Saa siger Salomon: Lad ikke af at tugte dit Barn. Thi giver du hannem af Ris,

da dør han ikke deraf.»[1] Eller Niels Hemmingsen: «Den, som sparer Riset, han elsker ikke Barnet. Jeg kendte en mærkelig, from og gudfrygtig Mand, som havde ikkun een Søn. Hannem havde han saa kær, at han aldrig maatte med Ris straffes, hvilket Gud fortrød og kaldede det samme Barn fra hannem til stor Sorge.»[2]

Ved første Øjekast studser man ved denne Retning. Den ældste Slægt, f. Eks. Christiern Pedersen, havde jo netop en Tid været med til at dadle den altfor haarde Børnetugt. Men der var siden da foregaaet en Strømkæntring.[*] Og ganske naturligt; thi det, den opvoksende Slægt skulde lære, var blevet mangefold forøget. Det er en gammel Erfaring, at jo mere Opdragelsen kun bestaar i Indøvelse i de voksnes Færdighed, des lettere falder den; thi ingen Leg er saa tiltalende for Børn som Efterligning af de voksnes Færd. Omvendt, jo mere Undervisning bliver til Kundskab om noget tilsyneladende fremmed, om al den Udvikling, der er gaaet forud og hvorpaa Slægten hviler, des mere Møje, des flere Taarer koster den. Men dette Omslag var foregaaet i det 16de Aarhundrede. Kendskab til Biblen, til den latinske og græske Literatur var gennem trykte Bøger med ét rykket Datiden nær paa Livet som Fordring. Børnene af dem, der før Aar 1500 havde nøjedes med lidt Præsteundervisning og forresten kun legemlig Uddannelse, maatte nu terpe Navnene fra Noahs Sønner ned til Datiden og aarevis slide Cicero, Horats og Homer.

Som bekendt kom den hele Kundskabsbølge væltende næsten pludseligt ind over Norden og vakte før Reformationen her som andetsteds den samme Frihedsfornemmelse, Kundskabstørst og Kundskabsglæde, som «Humanismen» overalt førte med sig. Grebne af denne nye Aand forsøgte dens første katolske Talsmænd, som Morten Børup og flere, at gøre dens Skatte let tilgængelige for den opvoksende Slægt. Den første Begejstring fødte ny Meddelelsesevne hos de ældre, tændte Forstaaelse hos de unge.

Men dette tabte sig og maatte nødvendigvis snart tabe sig. Da de Hundreder af unge, der havde lyttet til de første Apostle, selv sad som Lærere Landet over — fortrykte og skuffede, i usle Kaar, med svag eller ingen Forstaaelse af det Oldtidsliv, de skulde tolke — maatte Aanden skifte, Skallerne blive Indholdet, Ferle og Ris Forklarings Stedfortrædere.

Med sin «Donat» under Armen var en Skoledreng selvskreven til Prygl i Skolen og Hjemmet.

Dette stærke Omslag skyldtes først og fremmest Uvidenhed om Barnenaturens Ejendommelighed og al Undervisnings Grundprinciper. Man troede virkelig paa, ved Prygl at dyrke Sindet modtageligt for Lærdom. Og det var menneskeligt, at jo mindre man havde at bibringe, des højere værdsatte man det selv gennem de Prygl, der maatte gaa forud. Med Nødvendighed smittede denne Undervisningstone atter Hjemmene. Men det hele Omslag vilde næppe være skét saa brat, Humanismens første Humanitet være slukt saa hastigt, hvis ikke en anden afgørende Aarsag var kommen til. I selve Religionsforandringen laa en dybere Grund til den haardere Børnetugt.

Ved første Øjekast synes dette kun lidet troligt. Lutherdommen fremtraadte jo netop som den folkelige og befriende. Men ved nærmere Eftersyn vil det vise sig, at Lutherdommen med Nødvendighed medførte et nyt Livssyn, der særligt for Børnene var langt ugunstigere end det tidligere. Forhen havde man befolket Himlen paa en Maade, der svarede til hvert Køn og hver Alder: med Faderen, Himmeldronningen og Jesusbarnet. Menneskelivet var et lille Hjem, hvor Børnene samlede sammen i de gode Gerningers Sparebøsse for engang at kunne komme did. Men nu var Jomfru Maria forsvunden, Jesusbarnet blevet voksen. Den himmelske Familje bestod nu kun af voksne Mænd. Og Menneskelivet var ikke længer et Børnehjem; det var en Samling af lutter gamle Syndere, forstokkede Forbrydere, der alt havde syndet i Adam, og som nu uafbrudt lod sig hverve til ny Synd af Djævelen, denne Verdens Fyrste, der ideligt opmuntrede til Modstand mod Gud. Selv det spædeste Barn var i Kraft af Arvesynden gammelt og forhærdet; i den mindste Dreng boede der en gammel Adam, der trængte til at tages under Behandling.

Og hvad anden Behandling kunde der være Tale om end at kues og dødes? Drives ud, piskes ud! Hvert Barn var hjemfaldet til Prygl. Om disse gaves med eller uden Grund var ligegyldigt, thi Aarsagen var altid tilstede, Arvesynden, den gamle Adam, der trængte til saa og saa mange Prygl, før han blev myg og mør. «Lad ikke af at tugte dit Barn!

Thi giver Du hannem af Ris, da dør han ikke deraf.» Tvertimod, kun paa saadan Maade fremmedes det sande Liv.

Prygl var da altsaa ikke blot den Menneskenaturens Bearbejdelse, der gjorde Sindet opladt for «Donat» og latinske Regler, men tillige den Pløjning og Harvning af Sjælens forbandede Jordbund, der hørte sig til for at berede den til Spirested for Troens Sennepskorn.

Hermed var Prygl endnu mere paa sin Plads i Hjemmet end i Skolen. Og nidkære Fædre hvilede ikke. For blot at nævne ét fremtrædende Eksempel: Anders Sørensen Vedel brugte af og til at tage sine Børn ind i sit Studerekammer og, uden at de havde gjort noget, hvorfor de fortjente Straf, piske dem igennem med Ris. Særligt paa Langfredag var Slagene talrige og ubønhørlige til Amindelse om Frelserens Lidelser paa denne Dag.[1] Hvilken Forskel fra fordum! Naar i Middelalderen Selvpinsler var blevne anvendte, havde der selv derover hvilet et lysnende Skær. Hvert Slag var en Fortjeneste, hver Smerte godskreves hist, hvor der holdtes Bog over Menneskets gode Gerninger. Men over disse Slag af luthersk Fædrehaand rugede kun skummel Gru. De var en rent forsvindende Afbetaling paa den uendelige Skyld, hvori enhver stod i Følge Adams Fallitbo. Naar den lille Synder med forgrædte Øjne, knappende sine Hoser, atter kom ud, var der intet Martyrforklaret over ham. Kun Trykket af det rædselsfulde, uforklarlige, denne usynlige, sorte Klo, der kunde pludselig slaa ned og drage en til Ansvar for Gud-véd-hvad. Hans eneste Trøst, naar Øjnene tørredes, var, at naar han engang fik Børn, skulde det ikke gaa dem bedre.

En Slags Lidelsesfæller havde Børnene dog i Tyendet. Ogsaa dette blev, og tildels af samme Grunde som Børnene, oftere behandlet med Slag. Paa en naturlig Maade afsluttedes herved den haandrappe Fremgangsmaade, der var Familjelivet egen: mellem Mand og Hustru, i Forening mod Børn, Husbond mod mandligt, Madmoder mod kvindeligt Tyende. Naturligvis gjaldt ogsaa her, ligesom imellem Mand og Hustru, ideale Regler svarende til «med Hug og Slag at rette sin Hustru bruger ingen vis Mand». Egentlig burde Hustruen slet ikke befatte sig med at tugte Tyendet. Derfor siger ogsaa i Tobiæ Komedie Moderen til sin gifte Datter, da de skilles:

«Lær dit Folk Gud at tjene,
Som det tilhør Piger og Svende!
Ville de Dig dog inte frygte,
Lad din Bonde dem selv tugte!»[1]

Men denne Fremgangsmaade blev i Længden vel besværlig. Ligesaa lidt som der i Dronningens Jomfrukammer ventedes med en «Vinge», til Kongen kunde give den, ligesaa lidt lod en almindelig Husmoder Retsplejen i Køkken og Stegers gaa i staa. Og der kunde vel trænges til fast Regimente, thi den samme Klage, der, saa langt historisk Viden rækker, har lydt fra hvert Slægtled, lød ogsaa dengang og i samme fælles vedtagne Form: aldrig havde Tyende været saa slet og fordærvet som just i disse sidste Tider. Biskop Niels Palladius udtrykte dette saaledes: «O Herre Gud! hvilket Klagemaal er i al Verden idag over Tjenestetyende, at de ere knubvorne, ulydige, lade og utro til Arbejde, gøre mere Skade end Gavn, saa at man skulde heller have en lader Tyv i sit Hus»[2] osv. osv.

Datidens Begreb om ægteskabelig Lykke var som Tiden selv broget og sammensat, rørigt og haandfast. En senere Slægt med andre Forudsætninger har paa mangt et Punkt ondt ved at forstaa det. Men selv om en Eftertid vantro vender sig bort, saa staar det dog fast, at under Former som disse sang dengang Haabet for de unge, hviskede Minderne til de gamle. Under Former som disse viste sig det flygtige Skær, som vi kalde Lykke.

Henvisninger og Anmærkninger.

Forkortelser. R. A. = Rigsarkivet i København. — G. K. S. = Gammel Kongelig Samling, Store Kongelige Bibliotek i København. — N. K. S. = Ny Kongelig Samling, sammesteds. — S. R. A. = Svenske Rigsarkiv i Stockholm. — S. K. A. = Svenske Kammerarkiv i Stockholm. — N. R. A. = Norske Rigsarkiv i Kristiania.

S. 6. [1] John Brand: Popular antiquities of Great Britain. by W. C. Hazlitt II (London 1870) 117. — [2] N. Lovèn: Folklifwet i Skytts härad. 2 Upl. (Lund 1868.) S. 144.

S. 7. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen IV 200—201. — [2] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen III 168, 200—201. IV 284, o. fl. St. — [3] Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi, oversat af S. Birket-Smith. S. 46—47.

S. 8. [1] John Brand: Popular antiquities of Great Britain. by W. C. Hazlitt II (London 1870) 117. — Gulathingsloven. Paus: Gamle Kngl. Forord. o. Privil. f. Norge I 66—67. — Den uplandske Lov. I Cap. IV. — Vestgöta Lov. Gifterm. Balk II 3. — [2] Saaledes f. Eks. bestemt fremhævet i Forordning for Lybæk 1410: nemant van siner wegen. — [3] Norske Magasin I 362. — [4] Kong Hans's Stadsret Cap. 41.

S. 9. [1] «Aflevering fra Geheimearchivet. Svenske Sager. Ecclesiastica no. 7.» Store Kongelige Bibl. i Kbhvn. — [2] Archiv f. Staats- u. Kirchengeschichte d. Herzogthümer her. v. Michelsen u. Asmussen. I (Kiel 1833) 101—6. — [3] H. J. Wille: Beskr. o. Sillejords Præstegjeid. (Kbhvn. 1786.) S. 259 og 261. — Folkevennen 8de Aargang. (Kristiania 1859.) S. 264—65.

S. 10. [1] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 202—4. [2] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 277—82.

S. 11. [1] Kolderup Rosenvinge: Udvalg af Gamle Danske Domme IV 372 og 423. Anm. 1. — [2] Samme Skrift IV 177. — [3] C. F. Bricka: Kong Frederik den Andens Ungdomskjærlighed. S. 132—33, 231—36.

S. 12. [1] Kolderup Rosenvinge: Udvalg af Gamle Danske Domme IV 429. — [2] Se f. Eks. de originale Morgengavebreve i Pakken: N. K. S. no. 1363. b. Folio. — [3] Den ældste Omtale af Skikken er vistnok Olai Magni (Historia de gentibus septentrionalibus. (Romæ 1555.) lib. XIV. cap. 4.) — A. A. v. Stiernmann: Förordn. ang. Sweriges Comm. II 390. — [4] Adler-

sparres Hist. Saml. IV (Sthlm. 1812) 72 Anm. c. — [5] A. A. v. Stiernmann: Förordn. ang. Sweriges Comm. III 234. — [6] Adlersparres Hist. Saml. IV (Sthlm. 1812) 72 Anm. c.

S. 13. [1] Er. Mich. Fant: Accessiones ad Hist. Sviogothicam. (Ups. 29. April 1807.) 4to. S. 7. — [2] B. Whitelockes Dag Bok 1653—54. (Ups. 1777.) S. 666—67. — [3] J. P. Tollstorp: Beskrifning om Södermanland I (Sthlm. 1837.) S. 79. (K. Maurer i Germania. XVI Jahrg. 1871. p. 462.) — [4] Kong Hans' alm. Statsret c. 42. (Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Love V 534.) — J. F. W. Schlegel: Om Morgengavens Oprindelse. (Astræa II 200.) — Mere omtvistet var Forholdet, hvis hun efterlodes Enke med fælles Børn. Ifølge svensk Stadslov ophørte i saa Fald hendes Ret til Morgengaven, men efter Landsloven beholdt hun den ligefuldt. Forholdet i Danmark ikke ganske klart. (Astræa II 200 og 246.) — [5] Kolderup Rosenvinge: Udvalg af Gamle Danske Domme I 310. — [6] Collin og Schlyter: Samling af Sweriges Gamla lager. X 61. Magn. Eriks. Landslag II Afsnit. Giftobalker cap. 10.

S. 14. [1] Kong Hans' alm. Stadsret Cap. 41. (Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Love V 534.) — [2] A. N. Ryge: Peder Oxes Liv og Levnet. S. 382. — Dom af 31. Maj 1578 i Sagen mellem Mette Rosenkrands og P. Oxes Arvinger. R. A.

S. 15. [1] Kolderup Rosenvinge: Udvalg af Gamle Danske Domme IV 176—81. — [2] C. F. Bricka: Kong Frederik den Andens Ungdomskjærlighed. S. 232—33. — [3] A. N. Ryge: Peder Oxes Liv og Levnet. S. 227, 383, 385. — [4] Kolderup Rosenvinge: Udvalg af Gamle Danske Domme IV 424.

S. 16 [1] N. K. S. no. 845. Folio. Dom no. 266. — [2] Kolderup Rosenvinge: Udvalg af Gamle Danske Love I 310. — Hvor stor Opsigt denne Dom vakte, kan ses af, at den oplæstes paa Viborg Landsting (N. K. S. no, 845 Fol. Dom no. 77.)

S. 17. [1] Danmarks Adels Aarbog 1888. S. 101. — Overenskomst af 17. Juni 1552. Afskrift i Udtog af T. Becker efter Originalen paa Pergament i R. A. — Richardt og Becker: Danske Herregaarde XVIII (Vemmetofte). — Liunggren: Skånska Herregårdar III (Krageholm). — Danske Magazin IV 4, 19. — Mollerup i Dansk biografisk Lexikon II 595—96. — Norsk historisk Tidsskrift III 3, 219—74. — [2] Reces af 1577. V. A. Secher: Forordninger og Recesser 1558—1660. II 72. — [3] J. H. W. Schlegel: Om Morgengavens Oprindelse og Rettigheder, trykt i Astræa (1799) II 168.

S. 18. [1] Kong Hans' Stadsret Cap. 41—42. (Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Love V 534.) — [2] Chr. IV's Policeyordnung f. Flensburg 1600 Corp. Statut. Slesv. II 295.

S. 19. [1] Chr. V's Danske Lov 5—4—1 og 2. — [2] Chr. IV's Reces 2—8—3, — [3] Secher: Forordninger, Recesser osv. 1558—1660 II 72—73. — [4] Kolderup Rosenvinge: Udvalg af Gamle Danske Domme IV 176—81. — [5] N. K. S. no. 841. Folio. S 377.

S. 20. [1] N. K. S. no. 1363. b. Folio. — [2] Morgengavebrev dat. København 16. Aug. 1661. N. K. S. no. 1363. b. Folio. — [3] Udkast til Morgengavebrevet, dat. Enderupholm d. .. Aug. 1653. Danske Adelsbreve Fasc. 53. Rosenkrands. R. A. — [4] «Copie af min Oration imod Henning Powisch d. 13. Oktbr. 1656, Anlangende min Datter Ingeborg Parsbjergs Morgengavebrev.» Afskrift i N. Jacobsens Samlinger. «Bryllup.» — [5] Henrik Podebusk's ændrede Morgengavebrev af 6. Juli 1633. N. K. S. no. 1363. b. Folio.

S. 21. [1] Kolderup Rosenvinge: Grundrids af den danske Retshistorie I (Kbhvn. 1832) § 77. — [2] Kolderup Rosenvinge: Udvalg af Gamle Danske Domme I 15—16.

S. 22. [1] Samme Skrift I 49—51. — N. K. S. no. 845. Folio. Dom no. 196. — [2] Kolderup Rosenvinge: Udvalg af Gamle Danske Domme III 165—74. — [3] Reces af 1547 § 25. — [4] Den Koldingske Reces af 1558 § 36. — [5] V. A. Secher: Forordninger, Recesser osv. 1558—1660 II 160—61.

S. 23. [1] Samme Skrift II 297. (Reces af 19. Juni 1582.) — [2] Se f. Eks. en Viborg Landstingsdom herom. N. K. S. no. 845 Fol. Dom no. 75.

S. 24. [1] V. A. Secher: Forordninger, Recesser osv. 1558—1660 II 296—99. — [2] I Bestemmelser for Norge af 1591 kom det til at hedde endnu skarpere: «dersom Adelsmænd tage sig ufri Kvinder til Ægte, at han da, hvem det gør, maatte have forbrudt alt sit Arvegods og indsættes til hans næste Arvinger, Adelsmænd og Slægt. (Paus: Gamle Kongelige Forordn. o. Privileg. for Norge III 428.)

S. 26. [1] Slange: Christian den Fjerdes Historie I 371—74.

S. 29. [1] Fürstliche Constit. f. Ditm. 1600. Urkundenbuch zur Gesch. d. L. Dithmarschen; herausg. v. Michelsen. S. 377. — [2] Archiv f. Staats- u. Kirchengesch. d. Herzogth.; herausg. v. Michelsen u. Asmussen I (Kiel 1833) 101. — [3] Nye Danske Magazin II 275. — [4] I. H. Schlegel: Samlung z. Dänischen Geschichte II 2, 33. — Jørg. Holst: Regiæ Nuptiæ Chr. V (Kbhvn. 1637) C. 2. — [5] Kjøbenhavns Diplomatarium I 432. — [6] Randers Vedtægt 1609. (Thottske Samling no. 1454. 4to.) § 62. — [7] Nye Danske Magazin II 274. — [8] Dr. Peder Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 8. — [9] Chr. IV's Norske Kirkeordning 1607. Paus: Gamle Kongelige Forordn. o. Privilegier, udg. f. Kongeriget Norge. III (1751) 485. — [10] Dr. Peder Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 36. — [11] Urkundenbuch z. Geschichte d. L. Dithmarschen, herausg. v. Michelsen. S. 377.

S. 30. [1] Dr. Peder Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 36. — [2] Peder Palladius: Tractat til Provsterne 1553, aftrykt hans Visitatsbog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 141. — [3] Kirkehistoriske Samlinger IV 482. — [4] N. Jesperssøn: Gradual. (Kbhvn. 1573.) S. 442. — [5] Supplement til Christian III's Hist. (1779) I 184. — [6] Chr. IV's Norske Kirkeordning 1607. Paus: Gamle Kongl. Forordn. o. Privil. for Kongeriget Norge III 485. — [7] Hamburg. Hochzeitordnung 1609. Zeitschrift d. Vereines f. hamburg. Gesch. I (Hamburg 1841) 550. — [8] J. Allvin: Beskr. öfver Wästbo Härad i Jönköpings Län. (Jönköping 1846.) S. 201. Anm. 2. — [9] N. Nicolaysen: Norske Magasin I 584.

S. 31. [1] Chr. IV's Policeyordn. f. Flensburg 1600. Corp. Statut. Slesv. II (Schleswig 1795) 288. — [2] Nyt Hist. Tidsskrift V 185. — N. Jacobsens Afskrift af Pastor A. P. Perlestikkers Optegn. — [3] Supplement til Chr. III's Hist. (Kbhvn. 1779.) I 184.

S. 32. [1] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie II 441. — [2] Kirkehistoriske Samlinger III 696. — Kallske Haandskrift-Samling no. 524. 4to. — [3] Se f. Eks. Niels Jesperssøn: Gradual. (Kbhvn. 1573.) S. 441. — Præsten Johan Severini Haandbog 1574. Thottske Haandskrift Samling no. 99. 4to. — Brudetalerne i Kallske Haandskrift Samling no. 524. 4to.

S. 33. [1] Quarta concio sponsalis i Kallske Haandskrift Samling no. 524. 4to. — [2] Chr. Matthias: actus copulationis. (Kbhvn. 1637.) 4to. S. 114.

— Jens Lauritsøn Wolf: Encomion regni Daniæ. (Kbhvn. 1654.) S. 209. — [3] Randers Vedtægt 1609. Thottske Haandskrift-Samling no. 1454. 4to. — [4] Verordn. f. Flensburg 23. Februar 1722 Corp. Statut. Slesvicensium II (Schleswig 1795) 328. — [5] C. C. Lorentzen: Et Bondebryllup i Sundeved. Dansk Maanedsskrift, udg. af M. G. G. Steenstrup 1859 II 361. — [6] H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1863.) S. 97.

S. 34. [1] Uddrag af Biskop Jens Bircherods hist. biogr. Dagbøger ved Chr. Molbech. S. 499. — [2] Andr. Jonæ: Thesaurus epistolicus. (Sthlm. 1619.) 4to. 4de Bog. S. 48. — [3] Petter Dijkman: Antiqvitates Ecclesiasticæ. (Sthlm. 1703.) S. 317—18. — [4] Sv. Bælter: Hist. Anm. om Kyrko Ceremonierna. 2. Upl. (Sthlm. 1783.) S. 531. — [5] J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiö 1800.) S. 240. — [6] N. Lovén: Folklifwat i Skytts härad. 2. Upl. (Lund 1868.) S. 145.

S. 35. [1] At dette senere i flere Egne er blevet Skik ogsaa blandt Bønder, kan sés f. Eks. af J. Allvin: Beskrifn. öfv. Wästbo Härad i Jönköpings Län. (Jönköping 1846.) S. 200—1. — [2] H. J. Schlegel: Samlung zur Dänischen Geschichte II 2, 32.

S. 37. [1] Nærværende Skrift XI 240—41. — [2] Præsten i Aalborg, Christierni Stephani, Optegnelser. Anno 1591 den 13. Juni: Oc bleff szame tiidt tho enfoldige præster, — som vor baade giester, — aff nælder noget brendt, — dog icke møget skendt. — Huilchet di dog vedder giorde — szaa møget, som di torde, — at di perlamenten begøntæ, — then leg icki ønte — och slemelig forløb platzen. — Saadan ende fæer tratzen. G. K. S. no. 2355. 4to. — [3] Mester Jakob Madsens Visitatsbog, udgivet af A. Crone. S. 57.

S. 38. [1] Hegelunds Calenderoptegnelser, efter Afskrift af N. Jacobsen. — [2] En ypperlig Samling af Epithalamier findes paa det store kongelige Bibliothek i København i den Hjelmstjerne-Rosenkroneske Samling. 4to. no. 3648—3872 og folio passim. — [3] H. W. Laurembergs fire Skjæmtedigte, udg. af J. Paludan. S. 102. — [4] P. Whitelockes Dag Bok öfver des ambassade til Sverige 1653—54. (Upsala 1777.) S. 146.

S. 39. [1] A. A. v. Stiernman: Förordn. ang. Swegiges Commercie, Politie oc Oeconomie III 240 og 269. — [2] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV 181—82, 207—9, 268—69. — [3] Ny kirkehistoriske Samlinger V 114—15.

S. 40. [1] Acta Consistorii 9. Juli 1627. N. K. S. 755 b. Folio. III Bind — [2] Acta Consistorii 19. Novbr. 1641. N. K. S. no. 755 b. Folio. III Bind. — [3] Acta Consistorii 1. Decbr. 1652. N. K. S. no. 755 b. Folio. IV Bind.

S. 41. [1] Joh. Lauremberg Scherzgedichte, herausg. v. Lappenberg. (Stuttg. 1861.) S. 235. Anm. — [2] H. W. Laurembergs fire Skjæmtedigte, udg. af J. Paludan. S. 100—1. — [3] Amaranthes: Frauenzimmer Lexikon. (Lpzg. 1715.) S. 258. «Brautsuppe» saaledes plejer man nogle Steder at kalde de lystige og spøgefulde Carmina, som man uddeler ved Bordet den anden Bryllupsdag.

S. 42. [1] Thottske Manuskript-Samling no. 1524. 4to. S. 177, 274, 292, 293, 294. — Collectio carminum variorum. P. 3. no. 2, 9 og 22. St. kgl. Bibl. — Damianus Johannis: Bryllupsdigt ved M. Ol. Chr. Luxdorphs Bryllup med Jomfru Dorothea Erici Torms (Hafniæ 1669.) 4to. — Bryllupsdigt til Købmand i Helsingør Robert Tihe. (Kbhvn. 1670.) Folio. —

Tidsfordriv til Eggert Hansøns Kgl. M. Rejsebagers Bryllup. (Kbhvn. 1671.) — N. Jacobsens Saml. «Bryllup.» — [2] F. Eks. «Damernes Spærlagens Prædiken, anden Dagen, om den dorleflede Brudeseng». — «Mødommens Gravskrift paa Sengestolpen.» Bryllupsdigt til Peder Hansen Horsens osv. 1672 25. Novbr. (Kbhvn.) 4to. Hjelmstjerne-Rosenkroneske Samling no. 3742. — «Brudens Planete-Bog, Planeret i Brudgommens Perse». N. K. S. no. 819. 4to. — [3] Se f Eks. A. Bordings Bryllupsdigt til Vitus Bering og Gjertrud Jørgensdatter, (Kbhvn. 1663), til Jørgen Reitzer og Anna Fabricia 1663, til David Melvin og Margrethe Jacobsdatter 1665, til Jacob Søfrensøn og Rebecca Bechten 1665, til Frederich Gise og Margrethe Elizabeth Schønbach 1665, til Didrik Schult og Jfr. Armgaard Sophia af Gabel 1669, til Johan Stoltenfod og Barbara Beeltey, osv. osv. And. Bordings Danske og Latinske Vers 1643—1677. St. Kgl. Bibl. — [4] Collectio carminum variorum. P. 3. no. 4. — [5] Thottske Manuskript-Samling no. 1524. 4to. S. 216.

S. 43. [1] N. K. S. no. 819 b. 4to. S. 113. — [2] N. K. S. no. 355. Fol. III 151. — [3] Trykt i København 1700. 4to. — [4] P. Rhode: Haderslev Amts Beskr. 1775. S. 395. — [5] C. v. Weber i Archiv f. Sächsich. Geschichte IX 199. — Fleischer: Der Irländischer Robinson. (Copenh. 1755.) 8vo. S. 107. — Ifølge velvillig Meddelelse fra Prof. Kristoffer Nyrop kan Gaadeformen forfølges tilbage til den italienske Digter Strapparola i det 16de Aarh. I hans Nuits facetieuses. trad. p. Pierre Larivey I—II 1572 anvendes den ofte, dog med den Ejendommelighed, at det obscøne Indhold stadigt dækkes ved en bortforklarende Løsning. — [6] Cum ducit amator — Formosam in thalamos nympham, si carmina desint, — Nocte jacet tota tenuis sine robore nervus, — Non magis arrecto quam Nestoris hernia collo. — Carminibus dictis generosæ semina prolis — Sponsa capit. J. Lauremberg Scherzgedichte, herausgeg. v. Lappenberg. (Stuttgart 1861.) S. 80.

S. 45. [1] O. Lund: Uddrag af Pennetegninger fra Vestjylland. S. 138—41. Haandskrift. — Samme Forfatter: Bygningsmaaden i Vestjylland. Haandskrift i Store Kgl. Bibl.

S. 46. [1] Abrahamson, Nyerup og Rahbek: Udvalgte Viser fra Middelalderen III 115. — [2] Samme Skrift IV 181. — [3] Samme Skrift I 269. — [4] Reces af 31. Maj 1586. (V. A. Secher: Forordn., Recesser osv. 1558—1660 II 445.) — [5] Fordn. af 30. Juni 1603. (V. A. Secher: Forordn., Recesser osv. 1558—1660 III 159.) — [6] Vnge Karlis oc Drengis Speiel, vdsæt paa Danske aff Rasmus Hansen (Reravius). (Kbhvn. 1571.) Bl. J. 5. — [7] Sønderjylland og Holsten: Joh. Adolphs Ordn. von Kleidung etc. 1601. (Schlesw. 1605.) Bl. C. 3. — Chr. IV's Policeyordn. 27. Septbr. 1636 f. Slesv. u. Holst. (Glückstadt 1636.) Bl. F. — Gotland: 28. Maj 1606. O. W. Lemke: Visby Stifts Herdaminne. (Örebro 1868.) S. 498. — [8] Hans's almindelige Købstadret og Chr. II's verdslige Lov Cap. 53 og gejstlige Lov § 129. (Kolderup-Rosenvinge: Gl. Danske Love IV 61 og 102, V 533.) — Chr. II's Privilegier for Købstæder i Sjælland o. s. v. (Danske Magazin III 302.) — Chr. II's Stadfæstelse af Malmøe Privilegier. (Suhm: Nye Saml. til den danske Hist. II 2, 142.) — Fr. I's Forordn. o. Adelens Klædedragt m. m. 1528. (Danske Magazin V 76.) — Chr. III's Kjøbenhavnske Reces 1537 § 15. (Kolderup-Rosenvinge: Gl. Danske Love IV 180.) — Chr. III's Reces 1539 § 12, 1557 § 4, 1558 § 69. — Frederik II's Reces af 31. Maj 1586 § 4. — Chr. IV's Forordn. af 30. Juni 1603 § 4 og 6. April 1610 § 4. — Reces af 31. Marts 1615 § 5. (V. A. Secher: Forordn., Recesser osv. 1558

—1660 I 48—49, II 445, III 159, 276 og 444.) — Bergen 1552. (Norske Magasin I 585.) — Flensborg 1610. (Corp. Statut. Slesv. II 288.) — København 1610. (Kbhvns. Diplomatarium I 585.) — Forordn. af 1. Maj 1624 § 15, af 16. Juni 1642 § 7, af 24. Septbr. 1651, af 11. Juni 1654 og 4. Novbr. 1655.

S. 47. [1] J. Allvin: Beskrifn. öfver Wästbo Härad i Jönköpings Län. (Jönköp. 1846.) S. 200. — [2] C. Hansteen: Rejse-Erindringer. (Christ. 1859.) S. 14. — [3] Afskrift i Dokumenter til Klevenfelds Stamtavler. (Hak Ulfstand.) R. A.

S. 48. [1] H. Hofberg: Nerikes gamla Minnen. (Örebro 1868.) S. 202, — [2] Thottske Haandskrift-Samling no. 1719. 4to. (Delvis aftrykt i Folkevennen. Kristiania 1859.) — [3] H. F. Hjorthøy: Beskr. over Gulbransdalen. (Kbhvn. 1785.) I 142. — [4] Petter Dass's Nordlands Trompet, udg. af A. E. Eriksen. (Krist. 1873.) S. 62—63. — [5] Nærværende Skrift V 18—19. — [6] Se f. Eks. Skibsartiklerne af 26. August 1589, i hvilke den strænge Bestemmelse fornyes: «Skal Ingen gives varmt Øl om Morgenen ej heller Brød blødt i Øl undtagen den, der er syg.» Dette var blevet tilladt i Skibsartiklerne af 20. Juli 1563 (Tegn. o. alle Lande) og tillodes atter i Skibsartiklerne af 14. Maj 1595. (Sjæll. Regist.)

S. 49. [1] En Visitatz Bog aff Doct. Petro Palladio, udgivet af Svend Grundtvig. S. 130 og 141. — [2] Unge Karlis oc Drengis Speiel, vdsæt paa Danske af Rasmus Hanssøn (Reravius). (Kbhvn. 1571.) Bl. I 4.

S. 50. [1] Peder Lolles Saml. af danske og latinske Ordsprog, udg. af R. Nyerup (1828) no. 305. — [2] En Visitatz Bog af Doct. Petro Palladio, udg. af Petro Palladio, udg. af Sv. Grundtvig. S. 79.

S. 51. [1] Svenska Folkets Seder etc. (Sthlm. 1846.) S. 132. (Svegs Sogn i Herjedal.)

S, 52. [1] Om Skuespil i Norden i det 16de Aarhundrede se Th. Overskou: Den danske Skueplads I 1—101. — S. Birket-Smith: Djævelen og Narren i det gamle danske Skuespil (Danske Samlinger II 3, 219—96) samt Fortalerne til de af ham udgivne enkelte Skuespil (ovennævnte Afhdl. samt de indtil 1883 skrevne Fortaler ere samlede i et selvstændigt Skrift: «Studier paa det gamle danske Skuespils Omraade»). — J. Paludan: Om Dramets Udvikling i Danmark. (Historisk Tidsskrift V 2, 1—38.) — H. J. Huitfeldt: Christiania Theaterhistorie. (Kbhvn. 1876.) S. 1—49. — G. Ljunggren: Svenska Dramat intill slutet af sjuttonde århundradet. (Lund 1864.) S. 135—214. — Sveriges dramatiska litteratur till och med 1875. Bibliografi af G. E. Klemming. (Sthlm. 1863—79.) — [2] Nærværende Skrift VII 113. — [3] Hieronimus Justesen Ranch's danske Skuespil, udg. af S. Birket-Smith S. 20. — [4] S. Birket-Smith: Djævelen og Narren i det gamle danske Skuespil. (Danske Samlinger II 3, 219—296.)

S. 53. [1] Comoediæ mihi optime placent apud Romanos, quorum principalis status fuit, ut juventutem ad conjugia incitarent. Nam politiæ non possunt stare sine conjugio. Ideo homines illi ingeniosi optime juventutem comoediis tanquam picturis ad conjugia sollicitabant. Scortationes enim et coelibatus sunt pestes reipublicæ. M. A. Lauterbachs Tagebuch 1538, die Hauptquelle der Tischreden Luthers, herausg. v. Seidemann. (Dresden 1872.) S. 89. — [2] Nærværende Skrift X 50—59. — [3] In cæmeterio, tanquam loco perquam commodo ... Terpager: Ripæ Cimbricæ p. 361. — Skuespil paa Kirkegaarden omtales udtrykkeligt i Ribe (J. Kinch:

Ribe Bys Historie og Beskrivelse II 535 og 762), Helsingør (Historisk Tidsskrift 503), Bergen (Norske Magasin I 212 og 433.)

S. 54. [1] Ny kirkehistoriske Samlinger II 464 og 473. — [2] Se f. Eks. Tobiæ Komedie, udg. af S. Birket-Smith. S. VI—VII med Anm. 1. — [3] For Ribes Vedkommende se f. Eks. J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskr. II 761—65, hvor Datoerne anføres efter Hegelunds Almanakoptegnelser. — [4] Isaac Pederssøn: En liden Comedie, Som Ageris aff en Person (kaldis Venlig Forening) .... Oc er paa Erlig oc Velfornufftig Suend, Johan Willemssøn, sampt dydelig Mø, Ingeborg Frederichs Daatter, deris Høytids dag, dennom til ære agerit. 1596. 4to. — [5] Terpager: Ripæ Cimbricæ p. 361.

S. 55. [1] Erik Erickssøn Broby: Den Gudfryctige Tobiæ Giffttefær, stilet til Flemming Vlfeldt oc Jomfr. Annæ Elizabeth von Grøben, Huis Bryllups Høytid skal angaa til Kiøbenhaffn d. 26. April 1635. (Hjelmstjerne-Rosenkroneske Saml. 8vo. no. 3450. Slutningen fra Bl. E. mangler.) — [2] Herom udgangne Breve findes i Sjællandske Tegnelser 19. Marts og 20. Maj 1634. Om selve Balletten og dens Udførelse se S. Birket-Smith: Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie I 69 og XXX—XXXI. — [3] Jørgen Holst: Regiæ Nuptiæ Christiani V^{ti} (København 1637.) Bl. C 3—D 2. — [4] Caroli Ogerii Ephemerides. (Lutet. Paris. 1656.) p. 96.

S. 57. [1] Niels Vlffstandt til Fru Grette Brydske til Ttofftteholm. Dat. Kbhvn. 4. Aug. 1574. Orig. Adelsbreve. Fasc. 58. Ulfstand. (Aftrykt i Vedel Simonsen: Familie-Efterretn. o. d. danske Ruder II 140.) — [2] De 4 Regeringsraader til Casper Marckdaner, dat Kbhvn. 1. Juli 1592. Orig. Adelsbreve. Fasc. 46. Markdaner. (Trykt i Danske Magazin V 123.) — [3] Samlinger til Fyens Historie og Topographie VI 324. — [4] Nyt historisk Tidsskrift V 142. — [5] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Hist. II 658.

S. 58. [1] Fr. II's Reces om Bryllupper blandt Adelen. 31. Maj 1586 no. 5. (Forordn., Recesser osv. 1558—1660, udg. ved V. A. Secher. II 446.) — [2] Forordn. af 6. April 1610 om borgerlige Bryllupper. — Forordn. af 1 Juli 1619. — Acta Consistorii 27. Septbr. 1622. (N. K. S. no. 755. b. Folio.) — Reces af 1643. (Kolderup-Rosenvinge: Gl. D. Love IV 455.) — Sjæll. Tegnelser 24. Septbr. 1651. — [3] Helsingørs Kæmnerregnskab 1598—99: «Radhussis trappen att forbedre emod w. Peder Mundts Welkom, hand haffde kon. maytt. till giest. iiij ß.» (N. Jacobsens Afskrift.)

S. 59. [1] De curriculo vitæ Sigvardi Grubbii. Ulldallske Haandskrift-Samling no. 449. 4to. S. 142. (Trykt i Danske Magazin IV 4, 14.) — [2] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen IV 201. — [3] Nye kirkehistoriske Samlinger V 360. — [4] Ny kongl. Samling no. 393. 8vo. 27. August.

S. 60. [1] De curriculo vitæ Sigvardi Grubbii. Uldallske Haandskrift-Samling no. 449. 4to. S. 266. — Propter invaletudinem meam non potui comiteri filium meum Bosseholmiam ad domi-ductionem filiolæ meæ charissimæ. (Oversat af H. Rørdam i Danske Magazin IV 4, 79.) — [2] O. Sperling: Historia vitæ. G. K. S. no. 3094. 4to. S. 175. — Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi, oversat i Uddrag af S. Birket-Smith. S. 47. — [3] Jens Bircherods Dagbog efter Afskrift af N. Jacobsen (ikke trykt i C. Molbechs Uddrag). — [4] H. C. Andersen i «Kun en Spillemand» I Del IV Kap. — [5] N. Lovén: Folklifwet i Skytts härad. 2. Upl. (Lund 1868.) S. 146. — H. P. Klinghammer: Minnen från Åren 1829—39. (Helsingborg 1841.) S. 52. — [6] Danske Magazin IV 4, 14.

S. 61. [1] N. Lovén: Folklifwet i Skytts härad. 2. Upl. (Lund 1868.) S. 146. — [2] J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III. S. 31. No. 135. — [3] N. Lovén: Folklifwet i Skytts härad. 2 Upl. (Lund 1868.) S. 146. — [4] C. M. C. Kvolsgaard: Spredte Træk af Landbolivet. 1891. S. 132—33. — [5] Nærværende Skrift IX 151.

S. 62. [1] Nic. Helvaderi Formular Bog. (Kbhvn. 1625.) Bl. F. 2. — [2] Joh. Loccenii Antiquitates Sveo-Gothicæ (Upsaliæ 1670) p. 153. — [3] Kallske Haandskrift-Samling no. 524. 4to. Slutnings-Partiet: «Collationes quædem utiles.» Secunda. — [4] Rentemester-Regnskab 1614. Efter A. Petersens Collectanea. — [5] Chr. IV's Policeyordn. 27. Septbr. 1636 f. Slesv. u. Holst. (Glückstadt 1636.) Bl. B 3, C 1 og 3.

S. 65. [1] Aristofanes's Tale i Platos Symposium.

S. 68. [1] 1. Corinthier Brev 7, 1 og 7.

S. 69. [1] Dette og alle de følgende Ord af Luther er — saafremt ikke anden Kilde anføres — af hans «Predigt von ehelichen Leben». (Wittenberg 1522, 4to, der senere ogsaa udkom paa Latin. Optrykt i Dr. Martin Luthers sämmtliche Werke (Irmischer) XX, 57—58.

S. 73. [1] Dette og de nærmest efterfølgende to Stykker er fra «Predigt vom Ehestande», holdt af Luther d. 4. Aug. 1545 i Merseburg ved Domdekant Sigismund v. Lindenaus Bryllup. Genoptrykt i Dr. Martin Luthers sämmtliche Werke (Irmischer) XX, 45—56.

S. 78. [1] Dette og de to følgende Stykker er af «Predigt vom Ehestande» 1545. Luthers sämmtliche Werke (Irmischer) XX, 55—56.

S. 90. [1] Corpus Reformatorum: Philippi Melanchtonis opera quæ supersunt omnia ededit C. G. Bretschneider. 4to. II (Halis Saxonum 1835) 526. De digamia regis Angliæ $^{27}/_{8}$ 1531. «Quid autem, si utilitas publica propter successionem hæredis suadet coniugium novum, ut accidit in casu regis Angliæ, ubi publica utilitas totius regni suadet novum coniugium? Hic respondeo: «Si vult rex successioni prospicere, qvanto satius est, id facere sine infamia prioris conjugii. Ac potest id fieri sine ullo periculo conscientiæ cujuscunque aut famæ per polygamiam. Etsi enim non velim concedere polygamiam vulgo, dixi enim supra nos non ferre leges, tamen in hoc casu propter magnam utilitatem regni, fortassis etiam propter conscientiam regis ita pronuncio: Tutissimum esse regi, si ducat secundam uxorem, priore non objecta, quia certum est, polygamiam non esse prohibitam jure divino, nec res est omnino inusitata. Habuerunt multas conjuges Abraham, David et alii sancti viri, unde apparet, polygamiam non esse contra jus divinum.» — [2] Adolf Hausrath: Kleine Schriften religionsgeschichtliches Inhalts (Leipzig 1883) 239.

S. 91. [1] M. Luthers Briefe, Sendschreiben u. Bedenken, gesammelt von de Wette II (Berlin 1826) 459. Ego sane fateor, me non posse prohibere, si quis plures velit uxores ducere, nec repugnat sacris scripturas, verum tamen apud Christianos id exempli nollem introduci, apud quos decet etiam ea intermittere, quæ licita sunt, pro vitando scandalo et pro honestate vitæ, quam ubique Paulus exigit. — [2] Luthers Brev af 28. November 1526. M. Luthers Briefe, Sendschreiben u. Bedenken, gesammelt von de Wette und Seidemann VI (Berlin 1856) 79—80.

S. 92. [1] Corpus Reformatorum. Philippi Melanchthonis opera, quæ supersunt omnia edidit C. G. Bretschneider. 4to. III (Halis Saxonum 1836.) 851. — [2] M. Lenz: Briefwechsel Landgraf Philipp's des Grossmuthigen von

Hessen mit Bucer. I (Leipzig 1880.) 361 (Publicationen aus den preussischen Staatsarchiven V.) — [3] M. Lenz: Briefwechsel Landgraf Philipp's o. s. v. I 71. Anm. 3.

S. 93. [1] Samme Skrift. S. 347. — [2] Samme Skrift. S. 352—54. — [3] Samme Skrift. S. 330. Anm. 2. — [4] Samme Skrift. S. 330 og 354. — [5] Corpus Reformatorum. Philippi Melanchthonis opera quæ supersunt omnia edidit C. G. Bretschneider. 4to. III (Halle Saxonum 1836.) 851—56. — [6] Niedner's Zeitschrift für die historische Theologie XXII (Hamburg u. Gotha 1852.) 266—70. (H. Heppe: Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Doppelehe des Landgrafen Philipp v. Hessen.) — M. Luthers Briefe, Sendschreiben u. Bedenken gesammelt von de Wette u. J. K. Seidemann VI (Berlin 1856.) 239—44. — Corp. Reformator. Philip Melanchthoni opera ed. Bretschneider III 856—63.

S. 95. [1] M. Lenz: Briefwechsel d. Landgraf Philipp's mit Bucer I 356. — [2] Samme Skrift I 357—58. — [3] Corp. Reformatorum. Phil. Melanchthoni opera, ed. Bretschneider. 4to. III (Halis Saxonum 1836) 864.

S. 96. [1] M. Lenz: Briefwechsel Landgraf Philipp's mit Bucer I 358—59. — [2] Om disse og de følgende Begivenheder se M. Lenz: Briefwechsel Landgraf Philipp's mit Bucer I 330—33. — [3] M. Lenz: Briefwechsel Landgraf Philipp's mit Bucer I 359—60. — [4] At de blev overraskede med Brylluppet, kunde fremgaa af, hvad Landgreven lod dem meddele ved deres Ankomst (Samme Skrift S. 360—61.) At det hele var en aftalt Komedie kunde stemme med, at de jo faktisk alle mødte om end tilsyneladende i andet Hverv. — [5] Niedner's Zeitschrift f. d. historische Theologie XXII (Hamburg u. Gotha 1852) S. 272—74.

S. 97. [1] Samme Skrift S. 274—75. — [2] M. Lenz: Briefwechsel Landgraf Philips mit Bucer I 334. Anm. 5. — [3] Samme Skrift S. 361. — [4] A. Lauterbach's Tagebuch auf das Jahr 1538, die Hauptquelle der Tischreden Luther's, herausgegeben von I. K. Seidemann (Dresden 1872). 197. Note.

S. 98. [1] M. Lenz: Briefwechsel Landgraf Philipp's mit Bucer etc. I 360. — [2] A. Lauterbach's Tagebuch 1538 ed. Seidemann (Dresden 1872) Anhang 198. Note. — [3] M. Lenz: Briefwechsel Landgraf Philipp's mit Bucer I 362. — [4] Smstds. — [5] Hvor i det følgende intet særskilt Citat er anført, støtter Fremstillingen sig til M. Lenz: Briefwechsel Landgraf Philipp's mit Bucer I 336—91, II og III passim.

S. 99. [1] M. Lenz: Briefwechsel Landgraf Philipp's mit Bucer etc. I 381. — [2] Zeitschrift f. d. historische Theologie, herausgeg. v. Niedner XXII (Hamburg u. Gotha 1852) 275—79.

S. 101. [1] Dr. Martin Luther's sämmtliche Werke (Irmischer) XX 74. — Samme Tankegang er, stundom næsten ordret, gentagen paa Dansk af Christiern Pedersen i «Om Troen og Kerlighed» 1531 (Chr. P.s Danske Skrifter, udg. af C. I. Brandt IV 416—17).

S. 105. [1] Lutheranernes Artikler paa Herredagen i København 1530 Art. 20 og 24.

S. 106. [1] Frants Vormordsen: En kort Forklaring og Forskel paa den evangeliske og papistiske Prædiken og Lærdom. 1531. Udg. af Holger Rørdam 1888. S. 25. — [2] Peder Laurenssen: Malmøbogen udg. af Holger Rørdam. Folio. 33. — [3] Christiern Pedersens Danske Skrifter, udg. af C. I. Brandt IV 421. — [4] Dette kan bl. a ses af Opmuntringen til de Præster, der af denne Grund lide Forfølgelse, i P. Laurenssens Skrift: «En sand

og ret christen Undervisning«, Malmøbogen, udg. af Holger Rørdam, Indledning S. XXXIII—XXXIV. — Om de gifte Præster i Malmø se f. Eks. Ny kirkehist. Saml. II 183. — [5] Torben Bildes Revers til Fr. I er trykt i Malmøbogen, udg. af Holger Rørdam, Indledn. XLVI. — [6] Poul Eliesens danske Skrifter, udg. af Secher. S. 430.

S. 107. [1] Peder Lolles Samling af danske og latinske Ordsprog, udg. af R. Nyerup 1828. No. 748, 838, 946, 1068. — Peder Syv: Danske Ordsproge I 152, II 62—65. — [2] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Hist. I 556. — [3] Ny kirkehistoriske Samlinger I 37—38.

S. 108. [1] Holger Rørdam: Kbhvns. Univs. Hist. II 558—60. — [2] Aktstykker o. s. v., udg. af Fyens Stifts literaire Selskab I (Odense 1841) 55. — [3] Ny kirkehistoriske Samlinger I 347. — [4] Charles d'Ogier: Dagbok öfver dess resa i Sverige 1634. (Sthlm. 1828.) S. 35. — [5] Nærværende Skrift IX 26—27. — [6] Peder Lolles Samling af danske og latinske Ordsprog, udg. af R. Nyerup, No. 541 og 954. — Peder Syv: Danske Ordsproge I 16 og 85. II 65.

S. 109. [1] Car. Ogerii Ephemerides (Lut. Paris. 1656) p. 210. — [2] Saml. til jydsk Historie og Topografi I 225. — [3] Ny kirkehistoriske Samlinger V 366—67. — [4] Ny kirkehistoriske Samlinger V 354—55. — [5] Ny kirkehistoriske Samlinger I 150.

S. 110. [1] Nyt historisk Tidsskrift V 184—85. — [2] Dr. Otto Sperlings Selvbiografi, overs. af Birket Smith. S. 26. — [3] Norske Magasin I 435—36. — [4] Jacob Matthiesen: Ligprædiken over Niels Friis. 1654. 4to. Bl. F 2.

S. 111. [1] Samlinger til jydsk Historie og Topogr. II 86. — [2] Gamle Minder eller det Hammerum Herred, som forsvinder. (Herning 1889.) S. 54. — [3] Holger Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Hist. II 441. — [4] Saml. til jydsk Historie og Topografi I 255—56. — [5] Saml. til jydsk Historie og Topografi I 222. — H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie II 460.

S. 112. [1] Nyt hist. Tidsskrift V 189. — [2] P. Edvardsen Friis: Skjelskjør. S. 268. — [3] Aktstykker, udg. af Fyens Stifts literaire Selskab II 55 Anm. 4. — [4] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III 607. — [5] Suhm: Samlinger t. d. Danske Hist. I 2, 9—10. — [6] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie II 592. — [7] Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Bys ældre Historie III 91. — [8] Norske Magasin I 322. — [9] Norske Magasin I 353. — [10] Norske Magasin I 324. — [11] Saml. til Fyens Hist. og Topogr. VI 30—31. — Bloch: Den fyenske Gejstligheds Historie I 737. — E. Pontoppidan: Danske Atlas III 445. — [12] C. T. Engelstoft: Odense Byes Historie. 2. Udg. S. 214 Anm.

S. 113. [1] Peder Syv: Danske Ordsproge II 64. — P. Lolles Saml. af danske og latinske Ordsprog, udg. af R. Nyerup. No. 258. — [2] Biercherods Optegnelser. G. K. S. no. 2499. 4to. — [3] Peder Syv: Danske Ordsproge I 88. — [4] Peder Lolles Saml. a. Ordsprog v. R. Nyerup no. 326, 607, 694 og 861. — Peder Syv: Danske Ordsproge I 220 og 222. — [5] Peder Lolle o. s. v. no. 730, 892. — Peder Syv o. s. v. I 86 og 215. — [7] Hans Thomissøn Stege: Cleopatra, en historisk Tragedie. (Kbhvn. 1609.) Bl. D.

S. 114. [1] Peder Lolle o. s. v. no. 574, 672, 780, 781, 821, 823, 995. — Peder Syv o. s. v. I 85, 211, II 65, 138—40. — [2] Peder Lolle o. s. v. no. 473, 883, 926, 1057. — Peder Syv o. s. v. I 84—85. II 62—65. — [3] Peder Lolle o. s. v. no. 383, 476. — Peder Syv o. s. v. I 216.

S. 115. [1] Sv. Bælter: Hist. Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna.

2. Upl. (Sthlm. 1783.) S. 504. — [3] Nyt historisk Tidsskrift V 189 og N. Jacobsens Udtog af det dèr benyttede Haandskrift.

S. 116. [1] Exhausto magno vitro vini ipsum consolabatur; nam erat nimis vetula. Maritus consolationem admisit et pro ista vetula duxit juvenculam post aliquot menses. Curriculum vitæ Sigvardi Grubbii. 1. December 1611. — Danske Magazin 4de Række IV 36. — [2] Jydske Folkeminder, saml. af E. Tang Kristensen II 337. — [3] Vnge Karlis oc Drengis Speiel. Udsæt paa Danske aff Rasmus Hanssøn (Kbhvn. 1571) Bl. Oi—Oij.

S. 117. [1] Af Skuespillet «Kortvending». Danske Samlinger I 231—32.

S. 119. [1] Ny kirkehistoriske Samlinger V 43. — Norske Rigsregistranter III 518—19. — Theologisk Tidsskrift V (1841) S. 185. (Engelstoft.) — For Norges Vedkommende se L. Daae: Gejstliges Kaldelse i den norske Kirke efter Reformationen (Chr. 1879) S. 32. — [2] Theologisk Tidsskrift 5te Række II 179. (C. T. Engelstoft: Om Beskikkelse af Kirkens Tjenere.) — [3] Kirkehistoriske Samlinger II 246—51. — [4] Ny kirkehistoriske Samlinger V 453—57. — [5] Jydske Tegnelser 23. August 1588. — [6] I. F. Fenger: Kirkehist. Samlinger I 283.

S. 120. [1] Kirkehistoriske Samlinger 4de Række II 21—23. — [2] L. Daae: Geistliges Kaldelse i den norske Kirke efter Reformationen. S. 34. — [3] Historisk Tidsskrift 3die Række III 136 Anm. 3. — [4] Kirkehistoriske Samlinger 4de Række II 22. — [5] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række V 488—89.

S. 121. [1] Kirkehistoriske Samlinger II 191. — [2] Holger Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Hist. III 568 og 573. — [3] Samme Skrift II 560. — [4] Samme Skrift III 607, — [5] Fr. v. Raumer: Briefe aus Paris I 72. — [6] Saml. t. Fyens Hist. og Topogr. VI 29—31. — Bloch: Den fyenske Geistligheds Hist. I 737.

S. 122. [1] L. Daae: Norske Bygdesagn I 32, 44—45. — [2] Danske Samlinger II 107. — [3] Gjessing: Jubellærere II 2,172. — [4] Budstikken VI (Chr. 1825) S. 576. — [5] Kirkehistoriske Samlinger I 282—85.

S. 123. [1] Holger Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie II 441. — [2] Saml. til jydsk Historie og Topografi I 255. — [3] Holger Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Hist. III 613. — [4] Samme Skrift II 460. — [5] Museum 1894 II 317—18. — [6] Kirkehist. Samlinger I 282—83. — [7] Gamle Minder eller det Hammerum Herred, som forsvinder. (Herning 1889.) S. 54.

S. 124. [1] Eilert Sundt i Folkevennen (Christiania 1858) S. 395—96. — [2] Folkevennen (Chr. 1859) S. 38—40. — [3] Nærværende Skrift I 60—64. — [4] Christiern Pedersens Danske Skrifter, udg. af C. I. Brandt IV 421. — [5] Peder Syv: Almindelige Danske Ordsproge I 209. — [6] Niels Jespersen: Gradual. (Kbhvn. 1573.) S. 442—43.

S. 125. [1] Danske Magazin 4de Række VI 338 og 341. — [2] Holger Rørdam: Kjøbenhavns Univ. Historie IV 378—79. — [3] Dansk biografisk Lexikon VI 84. — [4] Peder Syv: Alm. Danske Ordsproge I 85. — [5] Nærværende Skrift VIII 113—15. — [6] Samlinger til Fyens Historie og Topografi VI 30—31.

S. 126. [1] Kirkehistoriske Samlinger I 297—302. — [2] Giessing: Jubellærere II 2,150. — [3] J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse II 206—7. — [4] H. Rørdam: Kbhvns. Univ. Hist. III 568 og 573.

S. 127. [1] L. v. Ranke: Deutsche Geschichte in Zeit der Reformation I 293.

S. 128. [1] Luther: Predigt vom ehelichen Leben. 1522. (Sämmtliche Werke ed. Irmischer XXI 71.) — [2] Luther: Predigt vom Ehestande, gehalt. Merseburg 1545 (Sämmtl. Werke ed. Irmischer XXI 55.)

S. 129. [1] Danske Magazin III 95. — [2] Kolderup-Rosenvinge: Grundrids af den danske Retshistorie § 163—65. — [3] Samme Skrift § 163.

S. 130. [1] Peder Palladius: En Visitatz Bog, udgivet af S. Grundtvig. S. 35.

S. 131. [1] M. A. Lauterbach's Tagebuch 1538, die Hauptquelle der Tischreden Luther's, herausg. v. Seidemann. (Dresden 1872.) S. 156.

S. 132. [1] Respondit Lutherus: Affen und Meerkatzen sunt monstrosa animalia, in quibus Sathan latet, neque cum illis ludendum etc. M. A. Lauterbach's Tagebuch 1538, die Hauptquelle der Tischreden Luther's, herausg. v. Seidemann. (Dresden 1872.) S. 110.

S. 137. [1] Peder Palladius: En Visitats Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 94—95, 124—29. — [2] Danske Magazin V 77. Smlgn. Forordn. af 1. Septbr. 1525 § 6—7. — [3] Chr. III.s Kjøbenhavnske Reces 1537. Cap. 7. — [4] Kolderup-Rosenvinge: Udvalg af gamle danske Domme I 62, II 54. — [5] Samme Skrift I 62. Anm. 1.

S. 138. [1] Chr. III's Odenseske Reces. Cap. 3. — [2] Holger Rørdam: Danske Kirkelove. 1536—1683. I 81. — [3] Samme Skrift I 108. — [4] Samme Skrift I 198, 259, 321. — [5] Chr. III's Kjøbenhavnske Reces af 1537. Cap. 7. — Chr. III's Koldingske Reces af 1558. § 60. — [6] Forordninger, Recesser o. s. v. 1558—1660, udg. af V. A. Secher I 184—85. 189—90.

S. 139. [1] Den Kallundborgske Reces af 1576. § 12. — [2] Danske Magazin VI 221—22. — H. Rørdam: Danske Kirkelove II 310—12. — [3] H Rørdam: Kbhvns. Kirker og Klostere i Middelalderen. Tillæg S. 179. — Fr. I's danske Registranter, udg. af K. Erslev og Mollerup. S. 58. — [4] A. Huitfelds Krønike. 4to. VI 119. — [5] Samlinger t. jydsk Hist. og Topografi II 145. — [6] Paus: Gl. kgl. Forordn. o. Privileg. for Kongeriget Norge III 362. — Om Oslo 1601 se Meddelelser fra det norske Rigsarkiv I 303.

S. 140. [1] Kolderup-Rosenvinge: Gl. danske Love IV 108. — [2] Danske Magazin V 253—54. — [3] Ribe Skoleprogram 1844. (P. Adler: Efterretn. ang. Byen Ribe. 9de Saml.) S. 60—61. — [4] Lunds Byregnskab 1635. Bilag 2. (Hans Mikkelsens Sag.) Skaanske Handlinger. R. A. — [5] Fyenske Tegnelser 25. November 1635. — [6] Danske Magazin V 253—54. — [7] Jac. Albretssøn: Vnderuisning om Børne Tuct. (Kbhvn. 1607.) F 7.

S. 141. [1] Ny kirkehistoriske Samlinger II 505. — [2] Paus: Gamle Kongelige Forordninger og Privilegier for Kongeriget Norge III 345—46. E. R.s Reces f. Bergen af $^{13}/_{6}$ 1562. § 5. — [3] Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Love V 235. — [4] Olaus Magnus: Historia de gentibus Septentrionalibus. Lib. XIV cap. 16. — [5] Sjællandske Tegnelser 13. Juli 1574. (Trykt i Forordn., Recesser etc. 1558—1660, udg. af V. A. Secher I 590.)

S. 142. [1] Sjællandske Tegnelser 14. Juli 1574. Trykt samstds. — [2] Sjællandske Tegnelser 6. April 1582. (Trykt i Kbhvns. Diplomatarium IV 662—63 og Forordn., Recesser etc. 1558—1660, udg. af V. A. Secher II 256—57. — [3] Sjællandske Tegnelser 17. Novbr. 1591. (Trykt i Kbhvns. Diplomatarium IV 705.) — [4] Sjællandske Registre 17. Juni 1587. — 22. Juni 1592. — 20. Novbr. 1594. (Trykt i Kbhvns. Diplomatarium II 430—31, 473—74, 483—84.)

S. 143. [1] Kolderup-Rosenvinge: Udvalg af Gamle Danske Domme I

62—63. — [2] Samme Skrift II 53—56. — [3] Samme Skrift II 117. — [4] Viborg Landstingsdomme N. K. S. no. 845 Folio. Dom no. 191, 240, 254. — G. K. S. no. 1137 Fol. Dom no. 189, 236, 250. — Smlgn. Søren Skøttes Erklæring til Christoffer Gøye og Birgitte Bølle, dat. Gunderslevholm Mandag næst efter Søndag Reminiscere 1564, og Præsten Niels Olsens Erklæring til de samme, dat. Gunderslevholm St. Jacobi Dag 1567. Adelsbreve. Gøye. Fasc. 22 og 23. — Smlgn. ogsaa Danske Magazin VI 54. Nye Danske Magazin II 268. — [5] Anzeiger für Kunde der Deutschen Vorzeit 1855. S. 175. — Neue Folge II 114.

S. 144. [1] Peder Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 48, 113. — Smlgn. J. Kinch: Ribe Bys Hist. og Beskrivelse II 673. — [2] Jahrbücher f. d. Landeskunde d. Herzth. Schlesw. Holst. u. Lauenb. VI 381. — [3] Se f. Eks. Pontoppidans Danske Atlas III 321. Krenkerup paa Laaland. — Richardt og Becker: Prospekter af danske Herregaarde. Egeskov. — Richardt og Liunggreen: Skaanske Herregaarde II. Tomarp. — Orion, Maanedsskrift, red. af T. Becker, III 341. — [4] J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn II 305—6.

S. 146. [1] Helsingørs Tingbøger. R. A. — Danske Magazin 3die Række II 202, 213. — Danske Samlinger 2den Række VI 305. — Saml. t. jydsk Hist. og Topogr. II 147—49. — Kjøbenhavns Diplomatarium II 582. — [2] Les voyages de Mr. Des Hayes Baron de Covrmesvin en Dannemarc. (Paris 1664.) 12mo. S. 68. — [3] Samme Skrift S. 235. — [4] Ny kirkehistoriske Samlinger V 52. — [5] Ny kirkehistoriske Samlinger V 55. — [6] Se f. Eks. Odense Landemode 1568: Meretrices gravidæ, quæ aliunde advenerunt, a civitatibus et parochiis per civilem magistratum ejiciantur. Mnscr. Kall. 492. 4to.

S. 147. [1] Helsingørs Tingbog 1605. — [2] Ny kirkehistoriske Samlinger II 452. — [3] Danske Magazin III 3,190. — [4] Skaanske Tegnelser 6. August 1596. — [5] Sjællandske Tegnelser 28. Maj og 22. Juni 1581. — [6] Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Bys ældre Hist. II 2,133. — [7] Norske Magasin I 201.

S. 148. [1] Smstds. S. 238. — [2] Smstds. S. 401. — [3] Kjøbenhavns Universitets Bibl. Donatio variorum no. 15, 4to. 1) absolutio publica. 2) absolutio Catharinæ Johannis Meermandtz a. 1580 in ecclesia Malmogiana. Dominica Lætare. — [4] H. Rørdam: Danske Kirkelove III 149.

S. 149. [1] Den kongelige Bevilling dat. Odense Mandag post Matthæi 1554. (Uddrag trykt i Kancelliets Brevbøger 1551—55. S. 332.) — [2] Danske Samlinger I 358—59. — [3] A. G. Ahlqvist: Karin Månsdotter. (Stockholm 1874.) S. 18—19. — [4] Nye Danske Magazin III 60—61.

S. 150. [1] N. K. S. no. 845. Fol. no. 98. — [2] Nærværende Skrift VIII 105.

S. 151. [1] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. (Kbhvn. 1572.) Bl. C cij. (S. 401.) — [2] Junge: Den nordsjællandske Landalmue. (1824.) S. 216—17. — [3] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. 1572. S. 44. (Bl. C 7.)

S. 152. [1] Norske Samlinger I 208 og 210. — [2] Kronborg Jordebog. Indtægter 1/5 1592—1/5 93. R. A. — [3] Helsingborg Lensregnskab 1/5 1574—1/5 1575. R. A. — [4] Norske Samlinger I 218. — [5] Samme Skrift I 216—17. — [6] Malmøhus Lensregnskab 1565. R. A.

S. 153. [1] Malmøhus Lensregnsk. 1/5 1579—1/5 1580. R. A. — [2] Malmøhus Lensregnskab 1/5 1582—1/5 1583. R. A. — [3] Helsingborg Lensregnskab

1/5 1574—1/6 1575. R. A. — [4] Vespenø Regnskab. 5. Juli 1586 — 24. Juni 1587. R. A. — [5] Hübertz: Aktstykker til Bornholms Historie. S. 217. — [6] Eske Brocks Dagbøger, udg. af Vedel Simonsen II 42. — [7] Danske Magazin 3die Række VI 239—40. — [8] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. (Kbhvn. 1572.) Bl. A 3. (S. 4—5).

S. 154. [1] Samme Skrift, Fortalen Bl. 4. — [2] Samme Skrift Bl. A 4.

S. 155. [1] Kirkehistoriske Samlinger IV 469, 474, 489, 493. VI 369, 370. — Odense Landemode, især 1568, se Mnskr. Kall. no. 492. 4to. § 4, 5, 6 og 7.

S. 156. [1] Kirkehistoriske Samlinger VI 361—62. — [2] Norske Magasin II 243 — [3] Mnskr. Kall. 492. 4to. Se f. Eks. Odense Landemode 1587 absolutio § 6 og 7. — [4] Danske Samlinger V og VI Kirkebogen for Nørborg paa Als. passim.

S. 157. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 496. — [2] Kirkehistoriske Samlinger VII 32, 35. — [3] Mester Jakob Madsens Visitatsbog, udgivet af Crone. S. 174.

S. 158. [1] Danske Samlinger V 278, 280, 281, 301, 308, 328. — [2] Ifølge haandskreven Tilføjelse i Johan Friis's (1689) Ekspl. af Peder Syvs Danske Ordsproge II S. 145. St. kgl. Bibl.

S. 159. [1] Missive til Superintendenterne dat. Kolding 11. Juni 1580. (Trykt i Danske Magazin VI 221. — Rørdam: Danske Kirkelove II 310—12. — Secher: Forordninger 1558—1660. II 160—61.) — [2] Reces af 19. Juni 1582. (Trykt i Forordninger o. s. v. 1558—1660, udg. af Secher II 297.)

S. 160. [1] Jydske Tegnelser 2. Septbr. 1589. — [2] Forordning af 31. Juli 1591. Danske Magazin III 118—19. Norske Rigsregistranter III 202—3.

S. 161. [1] Efter en Afskrift af N. M. Petersen. N. K. S. no. 868 i. 4to. — [2] Se f. Eks. hvorledes der fra oven tysses paa en Præst, der gør sin Pligt. Kirkehist. Samlinger IV 2, 26. — [3] Mester Jacob Madsens Visitatsbog, udg. af Crone. S. 201 og 282.

S. 162. [1] Danske Magazin II 317. — [2] Hist. Tidsskrift IV 6, 64—76. — [3] Ny Kirkehistoriske Samlinger VI 397—402. — Chr. IV til Hans Resen, dat. Frederiksborg 18. Marts 1622. — [4] Mester Jakob Madsens Visitatsbog, udg. af Crone. S. 174.

S. 163. [1] Det danske Kompagnies Laugs og Gilde Skraa 1582 § 34. Kjøbenhavns Diplomatarium VI 161. — [2] § 20. Sv. Bring: Monum. Scan. S. 183.

S. 165. [1] Skrivelse fra Biskop Jacob Madsen til Provsterne paa Lolland. Dat. Odense 20. Oktober 1588. . . . «4. Gemenligen klages her, at somme af Præsterne skulle . . . ligere være udi Klædedragt Adel og Hofmænd, med deres stakkede Kapper, Hatter, Snorer, Frendtser, udhugne Sko med Sølvtippe snoret . . . Og udi saadanne Klæder en Part stiger op i Prædikestolen.» — Thottske Samling no. 730 Fol. S. 300.

S. 166. [1] Original i Topografisk Samling. Jyderup. No. 1. Den 9de Oktober 1561. — [2] Kolderup-Rosenvinge: Udvalg af gamle danske Domme II 321.

S. 167. [1] Kirkehistoriske Samlinger V 610—14. Smlgn. III 18. — [2] Kirkehistoriske Samlinger VI 361.

S. 168. [1] Thottske Samling no. 730 Folio. S. 285. — [2] A. Kall Rasmussen: Hist. topogr. Efterr. o. Musse Herred. S. 182—83. — [3] H. Rørdam: Mag. Jørgen Jensen Sadolin. S. 109—10, 169—70. — Kbhvns. Univ.

Hist. II 196—97. — [4] Kjøbenhavns Diplomatarium IV 613. — [5] Thottske Samling no. 730 Folio. S. 223. — [6] Sammesteds S. 292. — [7] Kirkehistoriske Samlinger IV 506. — [8] Acta consistorii 8. Aug. 1600. N. K. S. no. 755 b. Folio. — [9] Jacob Madsens Visitatsbog. S. 208. — [10] Jydske Tegnelser 12. April 1599. — Edvardsen Friis: Skielskiør. S. 498. — [11] Fyenske Tegnelser 14. Aug. 1590. — [12] Jydske Tegnelser 20. Novbr. 1593.

S. 169. [1] Jydske Tegnelser 13. Marts 1590. — [2] Sjællandske Tegnelser 30. Maj 1583. — [3] Jydske Tegnelser 16. Febr. 1594. — H. Rørdam: Kbhvns. Univ. Hist. IV 708—9. — [4] H. Rørdam: Danske Kirkelove 1536—1683 I 478—79. — Suhm: Samlinger til den Danske Historie II 3, 2. — [5] H. Rørdam: Danske Kirkelove 1536—1683 II 299—300. — Ny kirkehist. Saml. IV 396—97. — [6] Se f. Eks. Biskop Jens Nielssøns Visitatsbøger eller Absalon Pederssøns Kapitelsbog. — [7] Charles d'Ogier: Dagbok öfver dess resa i Sverige 1634. (Sthlm. 1838.) S. 9.

S. 170. [1] N. Hemmingssøn: Om Ecteskab 1572. S. 19—23. Bl. B 3—B 4.

S. 171. [1] § 74. H. Rørdam: Danske Kirkelove 1536—1683 I 104. — [2] Quod simplex scortatio [ɔ: naar kun den ene af Parterne er gift] non sit peccatum. Nic. Helvaderi Sylva Chronologica ined. 1584 p. 222. Efter N. Jacobsens Afskrift.

S. 172. [1] Ny kirkehistoriske Samlinger I 18. — [2] Holger Rørdams Ord i Ny kirkehistoriske Samlinger III 615. — [3] Ny kirkehist. Samlinger IV 385—86. — [4] Sammesteds S. 361.

S. 173. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove 1536—1683 II 300—302. — [2] Fyenske Tegnelser 14. Aug. 1590. (Trykt i H. Rørdam: Danske Kirkelove II 481.) — [3] Jydske Tegnelser 12. April 1599. — [4] Jydske Tegnelser 19. Marts 1590. Hertugen af Brunsvigs Forbøn. — [5] Jydske Tegnelser 16. Februar 1594. — H. Rørdam: Kbhvns. Univ. Hist. IV 708.

S. 174. [1] N. Hemmingssøn: Om Ecteskab 1572. S. 22—23.

S. 175. [1] Forordn. af 6. April 1610, 12. Oktober 1617 og 27. Novbr. 1647. — [2] Chr. IV til Jens Juul, dat. Kbhvn. 1. Juni 1633. — [3] Forordn. om Kvindernes paa Holmen utilbørlige Skældsord. 4. Juli 1622. — [4] Chr. IV til Kasper Markdaner, dat. Skanderborg 11. Novbr. 1608. Sjæll. Tegn. — [5] Chr. IV til Jens Juul, dat. Kbhvn. 1. Juni 1633. — Chr. IV til Hans Markdaner, dat. Skanderborg 7. April 1634. Sjæll. Tegnelser.

S. 176. [1] Chr. IV til Kaspar Markdaner, dat. Skanderborg 11. November 1608.

S. 177. [1] Forordning af 12. Oktober 1617.

S. 180. [1] A. Kall Rasmussen: Hist.-topogr. Efterr. o. Musse Herred. S. 135—36, 144—45.

S. 181. [1] Suhm: Saml. t. d. Danske Historie I 1, 91. — [2] Danske Magazin VI 180, 256 og 264. — [3] Danske Magazin VI 191—92 og 4de Række I 133—34. — [4] Ny kirkehist. Samlinger II 757—58. — A. Kall Rasmussen: Musse Herred. S. 153.

S. 182. [1] (Sandvig): Christian III's Historie. Supplement. S. 110. — [2] A. Kall Rasmussen: Hist. topogr. Efterr. o. Musse Herred. S. 157.

S. 183. [1] A. Kall Rasmussen: Hist. topogr. Efterr. o. Musse Herred. S. 166.

S. 184. [1] Samme Skrift. S. 165. — [2] P. Rhode: Saml. til Laalands og Falsters Hist., udg. af J. J. F. Friis S. 51. — [3] A. Kall Rasmussen

Hist. topogr. Efterr. o. Musse Herred. S. 161. — [4] 1577. Thottske Saml. no. 730 Fol. S. 287.

S. 185. [1] E. Pontoppidan: Annales ecclesiæ Danicæ III 393—97.

S. 186. [1] Ny kirkehist. Saml. II 759.

S. 187. [1] Ny kirkehist. Saml. II 763—64. — [2] Ny kirkehist. Saml. III 613—14. — [3] A. Kall Rasmussen: Hist. topogr. Efterr. o. Musse Herred. S. 173—74.

S. 188. [1] Skrivelse fra Sophia Gyldenstjerne «til min hjertekære Fader, Hr. Moens». Udateret. Orig. Adelsbreve. Facs. 25. Gyldenstjerne. — [2] Beskrevet i ovennævnte Brev samt i Skrivelse fra Margrethe Urne til Hr. Mogens Gyldenstjerne, dat. Maribo Kloster Tirsdag næst efter Flæskesøndag 1569. Orig. Adelsbreve. Fasc. 59. Urne.

S. 189. [1] Dette og det følgende er hentet fra Sophia Gyldenstjernes Skrivelse til Hr. Mogens Gyldenstjerne, dat. Maribo Kloster næst før Helligtrekongersdag 1569. Orig. Adelsbreve. Fasc. 26. Gyldenstjerne.

S. 191. [1] A. Kall Rasmussen: Hist. topogr. Efterr. o. Musse Herred. S. 174—81.

S. 194. [1] A. Kall Rasmussen: Hist. topogr. Efterr. o. Musse Herred. S. 181. — Hvor i det følgende om Maribo Klosters Historie ingen anden Henvisning anføres, er dette Skrift Kilden. — [2] Sjællandske Tegnelser 13. Novbr. 1582.

S. 197. [1] Troels-Lund: Mogens Heinesøn. S. 217.

S. 200. [1] Jahrbücher f. d. Landeskunde d. Herzogthümer Schleswig, Holstein u. Lauenburg V 1—30.

S. 202. [1] Peder Lolles Saml. af danske og latinske Ordsprog, udg. af R. Nyerup 1828. No. 694, 730, 805, 1052. — P. Syv: Almindelige Danske Ordsproge I 215. — [2] Imod Ecteskabs Dieffle. Fordansket af Nicol. Palladius. (1557.) (Lybæk 1596.) 12mo. Bl. f 6.

S. 203. [1] Samme Skrift. Bl. 7. — [2] Peder Syv: Alm. Danske Ordsproge I 222.

S. 204. [1] V Akt, 2. Scene. Foersom's Oversættelse, omarbejdet af Lembcke.

S. 205. [1] Nicolaus Palladius: Det Hellige Ecteskabs Ordens Regle. (Kbhvn. 1557.) Bl. A v. — [2] N. Palladius: Det Hellige Ecteskabs Ordens Regle. (Kbhvn. 1557.) Bl. A 8. — [3] N. Hemmingssøn: Om Ecteskab. 1572. S. 200.

S. 206. [1] P. Adler: Efterr. ang. Byen Ribe. Ribe Skoleprogram 1844. 9de Saml. S. 71—72. — [2] Nærværende Skrift XI 234—35. — [3] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. 1572. Fortale. Bl. 2.

S. 207. [1] R. Hanssøn Reravius: Husfred. (1575.) (Kbhvn. 1634.) Fortalen. — [2] N. Hemmingssøn: Om Ecteskab. 1572. S. 205. — [3] J. F. Fenger: Kirkehist. Samlinger I 282—83. — [4] Museum. 1894. II 301—2.

S. 209. [1] N. Palladius: Imod Ecteskabs Dieffle (1557). (Lybæk 1596.) 12mo. Bl. e v . — [2] N. Hemmingssøn: Om Ecteskab. 1572. S. 158—59. — [3] N. Palladius: Imod Ecteskabs Dieffle (1557). (Lybæk 1596.) 12mo. Bl. g. — [4] Rasmus Hanssøn Reravius: Husfred. (Kbhvn. [1575] 1634.) Fortalen.

S. 210. [1] N. Palladius: Imod Ecteskabs Dieffle (1557). (Lybæk 1596.) 12mo. Bl. D 7 og F 9. — [2] N. Hemmingssøn: Om Ecteskab. 1572. S. 350—52.

S. 211. [1] Samme Skrift. S. 346—47. — [2] N. Palladius: Imod Ecte-

skabs Dieffle (1557). (Lybæk 1596.) 12mo. Bl. G og H 4. — [3] Beskrivelse findes f. Eks. i Oeuvres de Brantôme (Dames galantes des cours) nouv. edit. (Paris 1787) III 112. — Eksemplarer findes paa Rosenborg og i Paris i Musée de l'Hôtel de Cluny. — Hoffmanns Fundatser IV 605.

S. 212. [1] Olaus Wormius: Museum Wormianum. (Lugd. Batav. 1655.) Fol. S. 388. — [2] Mnscr. Kall. No. 81. Fol. Hans Mikkelsens Diarium 4. Marts 1626, 16. og 17. Juni 1627. — [3] Uxorem, omnium testimonio pudicam, suspectam haberet. (Ol. Worm. anf. Skr. S. 388.)

S. 213. [1] Hans Mikkelsens Diarium 18. Juli 1633. Mnscr. Kall. No. 81. Fol. — Ol. Worm: Museum Wormianum. (Lugd. Batav. 1655.) Fol. S. 388. — [2] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. (Kbhvn. 1572.) S. 231—39.

S. 214. [1] Nicol. Palladius: Det Hellige Ecteskabs Ordens Regle. (Kbhvn. 1557.) Bl. B. — Joh. Spangenberg: Ecteskabs Ordens Speyel oc Regel. (Kbhvn. 1608.) S. 52. — [2] Nicol. Palladius: Imod Ecteskabs Dieffle (1557). (Lybæk 1596.) 12mo. Bl. H 4. — [3] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. 1572. S. 60.

S. 215. [1] Nicol. Palladius: Det Hellige Ecteskabs Ordens Regle. (Kbhvn. 1557.) Bl. A 8—B. — [2] N. Hemmingssøn: Om Ecteskab. 1572. S. 148. — [3] Luc. Martini: Alle christelige Jomfruers Ærekrantz. (Kbhvn. u. A.) (Originalen 1580.) Bl. F 5. — [4] Peder Palladius: »Hvo som vil salig udi Verden leve.« (Brandt og Helweg: Den Danske Psalmedigtning I 53.) Blev sungen, naar Bruden anden Dag fulgtes til Sengs. (Niels Jespersen: Gradual. 1573. S. 442—43.

S. 216. [1] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. (Kbhvn. 1572.) S. 355. — [2] Nicol. Palladius: Det Hellige Ecteskabs Ordens Regle. 1557. Bl. C 7. — [3] Hans Christensen Sthenius: Gejstlig Husraad. (Kbhvn. 1592.) Bl. G ij.

S. 217. [1] N. Hemmingssøn: Om Ecteskab. 1572. S. 70 og 231.

S. 218. [1] Nicol. Palladius: Imod Ecteskabs Dieffle (1557). (Lybæk 1596.) 12mo. Bl. H 4. — [2] M. A. Lauterbach: Tagebuch auf das Jahr 1538, die Hauptquelle der Tischreden Luthers, herausg. von J. K. Seidemann. (Dresden 1872.) S. 156. — [3] Luthers Werke (Irmischer) LXI. S. 173. (Tischreden no. 2157.) — [4] Nicol. Palladius: Det Hellige Ecteskabs Ordens Regle. 1557. Bl. B og B iij. — [5] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. 1572. S. 226—27.

S. 219. [1] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundivig. S. 130. — [2] Nicol. Palladius: Det Hellige Ecteskabs Ordens Regle (1557). Bl. B iiij.

S. 220. [1] Peder Lolles Saml. af danske og latinske Ordsprog, udg. af R. Nyerup 1828. No. 60, 120, 507, 518, 672, 1049, 1050, 1106. — Peder Syv: Alm. danske Ordsproge I 210, II 138—40. — [2] Tobiæ Komedie, udg. af S. Birket-Smith. S. 80—82.

S. 221. [1] Claus Porsz: Leffnetz Compasz (Kbhvn. 1613.) Bl. S ij—iij.

S. 222. [1] Ecteskabs Samtale eller Dialogus imellem Tuende Quinder. Gjort af Erasmo Albero og fordansket Aff H. V. (Kbhvn. 1619.)

S. 226. [1] Thottske Samling no. 730. Folio. Bl. 223 og 301. Hr. Christen i Søllested og Hr. Mogens Hansen Æringlev. — [2] Sjællandske Tegnelser 7. Januar 1579. — [3] Topogr. Samling. Randers 7. Decbr. 1883.

S. 227. [1] Danske Samlinger. 2den Række VI 344—45. — [2] Kallske Samling. 130 Fol. (Ikke anført i Molbechs Udg. af Bisk. Bircherods Dagbog.) — [3] Norske Magazin I 215—16, 275—76, 354—55.